

**OSMANLI DEVLETİ'NDE ÖZEL İSLAM
MEKTEPLERİ**

Songül KEÇECİ KURT

**Doktora tezi
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana
Bilim Dalı
Doç. Dr. Ersin GÜLSOY
2011
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTA ÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR ANA BİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÖZEL İSLAM MEKTEPLERİ
(Private Islamic Schools in the Ottoman Empire)

DOKTORA TEZİ

Songül KEÇECİ KURT

Danışman: Doç. Dr. Ersin GÜLSOY

ERZURUM
Aralık, 2011

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Ersin GÜLSOY danışmanlığında, Songül KEÇECİ KURT tarafından hazırlanan 'Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Mektepleri' başlıklı çalışma 23.11.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Besim ÖZCAN

İmza:

Danışman : Doç.Dr. Ersin GÜLSOY

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ahmet AYDIN

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr.İbrahim ÖZGÜL

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Fatma KAYA DOĞANAY

İmza:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.. / .. /

Prof. Dr. H. Ahmet KIRKKILIÇ

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘Osmanlı Devleti’nde Özel İslam Mektepleri’ başlıklı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.... / /

İmza

Songül KEÇECİ KURT

ÖZET

DOKTORA TEZİ

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÖZEL İSLAM MEKTEPLERİ

Danışman: Doç. Dr. Ersin GÜLSOY

2011, Sayfa:405

Songül KEÇECİ KURT

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde açılmış olan Özel İslam Mektepleri araştırılmıştır. Tanzîmât Dönemi'nde (1839-1876) özel okullar açılmış olsa da bunlar çok nitelikli ve uzun ömürlü olmamıştır. Ancak II. Abdülhamid Dönemi'nden itibaren Türklerin büyük zorluklarla açmış oldukları Özel İslam Mektepleri bulunmaktadır.

Özel İslam Mektepleri dediğimiz bu okulların bulunduğu yerler, amaçları, kurucuları, ders programları, kıyafetleri, idareci ve öğretmen kadrosu, okullarda uygulanan müeyyideler ile ilgili bilgilere dönemin kaynakları taranarak ulaşılmıştır.

Çalışmamız nitel bir araştırma olup, doküman analizi yöntemi kullanılmış, arşiv belgeleri, Maârif, Devlet Sâlnâmeleri, okul ders cetvelleri ve talimatnameleri, konu ile ilgili yazılmış bilimsel eserler taranarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nde 1876 ile 1918 yılları arasında açılan Özel İslam Mektepleri'nin kuruluşu, faaliyetleri ve Türk eğitim tarihindeki yeri ve önemini belirlemektir.

Genel olarak Osmanlı eğitim sisteminde son dönemlerde açılan Özel İslam Mektepleri Osmanlı eğitiminin modernleşmesi kapsamında Maârif Nezareti'nin gözetimi ve denetimi altında eğitim ve öğretime devam etmişlerdir. Müslüman halkın daha iyi bir eğitim alması ve bu alanda yabancı okullarla rekabete girebilmesi amacıyla açılan bu okullar, Devletin çok sıkıntılı ve çalkantılı bir döneminde faaliyet göstermiş, belirledikleri hedeflerin gerisinde kalmışlardır. Ancak yine de devletten önemli ölçüde destek almış, günümüze kadar uzanan birçok köklü kurumun ortaya çıkmasına ve değerli insanların yetişmesine vesile olmuşlardır.

Anahtar Sözcükler: Husûsî mektepler, eğitim, Özel İslam Mektepleri

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

PRIVATE ISLAMIC SCHOOLS IN THE OTTOMAN STATE

Advisor: Doç. Dr. Ersin GÜLSOY

2011, Pages: 405

Songül KEÇECİ KURT

In this study, Private Islamic Schools that opened in the last years of the Ottoman Empire were investigated. Despite some private schools were opened during the Tanzimat Period (1839-1876 AD), they didn't possess much quality and last long. The first traces of Private Islamic Schools are found only after the Reign of Abdulhamid II, which were founded by Turkish communities, following many struggles.

Information on the locations, foundation purposes, founders, educational syllabuses, dressing styles, administrative and teaching staff of, and sanctions employed in these schools, which were categorized as Private Islamic Schools in literary context, was obtained a profound search on sources available in archives belonging to the era.

This study is a qualitative research, put up via the document analysis methodology and through an in-depth scan of archival documents, educational, state and provincial yearbooks, school class charts and instructions, as well as scholarly literature hitherto produced on the subject. The purpose of this study is to highlight the place and significance of Private Islamic Schools that were established, during the period between 1876 and 1918, in Turkish history of education.

Generally established during the final years of the Ottoman State to join the educational system of the Empire, the Private Islamic (or Muslim, in some other context) Schools have continued to offer training and education under supervision and control of the Secretary of Education, within the scope of modernization of Ottoman educational system. Principally and primarily aimed at ensuring a better education for Muslim community, at a level qualified enough to compete with that provided by international schools, these educational institutions operated in a highly troubled and frustrating period, which fact led them lag way behind their preset goals. Nevertheless, they received support of the state government to great extent, thanks to which, they provided the means for occurrence of various long-established organizations and growth of esteemed personalities, up until today.

Keywords: Private schools, education, Private Islamic Schools

ÖN SÖZ

Modernleşme sürecinde eğitimin bir kamu hizmeti olarak ve devlet tarafından organize edilmesi, özellikle parasız ilk eğitimin verilmesi düşüncesi Fransız İnkılabı ile gündeme gelmiştir. Eğitimin bir kurum olarak önemi anlaşılınca da zorunlu hale getirilmiştir. Zorunlu ilköğretim devletin genişleyen iktidarının temellerinden biri olmuştur. Avrupa’da ve Osmanlı Devleti’nde zorunlu ilk eğitimin başlaması ve eğitimle ilgili merkezi yönetim örgütü içinde bir birim kurulması XIX. yüzyılda birbirine yakın tarihlerde olmuştur.

Genel olarak giderleri devlet bütçesinden karşılanmayan eğitim-öğretim kurumları, özel okul olarak adlandırılmaktadır. Bu okulların sahipleri gerçek kişiler veya yardım kuruluşları olabilmektedir. Osmanlı eğitiminin modernleşmesi yolunda bu atılan adımlardan biri de Özel İslam Mektepleri’dir. Çalışmamızda genel olarak Osmanlı eğitim sistemi ve eğitimin moderleşmesi kapsamında açılan okullara kısaca değinildikten sonra Özel İslam Mektepleri’nin kuruluşu, İstanbul ve vilayetlerde bulunan Özel İslam Mektepleri, bunların kurucuları, öğretmen ve öğrencileri, okullarda okutulan dersler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ardından bu okullar nicelik ve nitelik yönünden ele alınmış ve eğitim tarihimizdeki önemine dair çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu çalışmayı hazırlamamda bana yardımcı olan ve yol gösteren değerli hocam ve aynı zamanda danışmanım Sayın Doç. Dr. Ersin GÜLSOY’a, getirdiği öneri ve tavsiyeleriyle Sayın Yrd. Doç. Dr. Fatma KAYA DOĞANAY’a, kaynaklara ulaşma noktasında her türlü kolaylığı sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Salonu çalışanlarına, bütün sabrı ve gayretiyle bana destek olan hayat arkadaşım Sayın Murat KURT’a, anneliğimin eksiklerini tamamlayan, annem Sayın Nurten KEÇECİ’ye, hayata onlarla baktığım çocuklarım Akif Eren KURT ve Betül KURT’a sonsuz teşekkürler....

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI	i
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
TABLolar DİZİNİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ..	1
1.1. Problem Durumu	2
1.1.1. Alt Problemler	2
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Sınırlılıklar	4
1.5. Varsayımlar	4
1.6. Tanımlar	4

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	7
---	----------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YÖNTEM	27
3. 1. Araştırmanın Modeli	28
3.1.1. Doküman İncelemesinin Temel Özellikleri	29
3.1.2. Doküman İncelemesinin Aşamaları	31
3.1.2.1. Dokümanlara ulaşma	31
3.1.2.2. Orijinalliğin kontrol edilmesi	32
3.1.2.3. Dokümanların anlaşılması	33
3.1.2.4. Verilerin analizi ve kullanılması	34

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR VE YORUM	36
4.1. Klasik Osmanlı Eğitim Sistemi.....	36
4.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	36
4.1.2. Medreseler.....	42
4.2. Osmanlı Eğitim Sisteminde Modernleşme.....	44
4.2.1. Osmanlı Eğitim Sisteminin Yenileşmesi Döneminde İlköğretim.....	50
4.2.2. Osmanlı Eğitim Sisteminin Yenileşmesi Döneminde Ortaöğretim.....	56
4.2.2.1. Rüşdiyeler.....	56
4.2.2.2. İdâdîler.....	62
4.2.3. Modern Maârif Teşkilatının Oluşması.....	66
4.3. Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Mektepleri'nin Kuruluşu.....	75
4.3.1. Özel İslam Mektepleri'nin Amaçları.....	82
4.3.2. Mekâtib-i Husûsiyye Nizâmname ve Talimatname.....	87
4.3.2.1. Mektep açma şartları.....	88
4.3.2.2. Mektep binaları.....	91
4.3.2.3. Müdür ve muallimlerin vasıfları.....	92
4.3.2.4. Teftiş.....	94
4.3.2.5. Talebe kabul şartları.....	94
4.3.2.6. İmtihanlar.....	95
4.3.2.7. Cezalar.....	97
4.3.2.8. Çeşitli meseleler.....	98
4.3.3. İstanbul'da Bulunan Özel İslam Mektepleri.....	103
4.3.3.1. Afitab-ı Maârif Mektebi.....	103
4.3.3.2. Altûnizâde Mektebi.....	105
4.3.3.3. Asr-ı Terakkî Mektebi.....	107
4.3.3.4. Bidayet-i Tahsil Mektebi.....	108
4.3.3.5. Bedreka-yi Tefeyyüz Mektebi.....	109
4.3.3.6. Burhan-ı Terakkî Mektebi.....	110
4.3.3.7. Celal Bey İnâs İbtidâî Mektebi.....	111
4.3.3.8. Dârü'l-Edep Mektebi.....	112
4.3.3.9. Dârü'l-Feyz-i Hamidî Mektebi.....	114

4.3.3.10. Dârü'l-İrfan Mektebi	117
4.3.3.11. Dârü'sh-Şafaka Mektebi	124
4.3.3.12. Dârü't-Tâlim, Dârü't-Tedris ve Dârü'l-İlim Mektepleri.....	142
4.3.3.13. Dârü't-Tahsil Mektebi.....	151
4.3.3.14. Fenn-i Mimarî Mektebi	152
4.3.3.15. Feyz-i Hürriyet Mektebi.....	153
4.3.3.16. Hadîkatü'l-Maârif Mektebi	153
4.3.3.17. Hadîka-yi Ma'rifet Mektebi	156
4.3.3.18. Halîle-yi Mahmudiyye Mektebi.....	158
4.3.3.19. Mekteb-i Kenzü'l-İrfan	159
4.3.3.20. Mekteb-i Edeb	159
4.3.3.21. Medrese-yi Edebiyye	161
4.3.3.22. Mekteb-i Hamidî	162
4.3.3.23. Mekteb-i Osmanî.....	166
4.3.3.24. Mekteb-i Tefeyyüz.....	169
4.3.3.25. Mekteb-i Miratü'l-Feyz-i Hamidî	175
4.3.3.26. Mizan-ı Terakkî Mektebi	176
4.3.3.27. Maşrık-ı Füyûzat Mektebi.....	178
4.3.3.28. Mekteb-i Teşvikiyye	179
4.3.3.29. Necm-i Terakkî Mektebi	180
4.3.3.30. Numûne-yi Terakkî Mektebi.....	181
4.3.3.31. Numûne-yi Tedris Mektebi	186
4.3.3.32. Ravza-yi Terakkî Mektebi.....	186
4.3.3.33. Rehber-i Ma'rifet Mektebi	191
4.3.3.34. Sahra-yı Cedid Mekteb-i İbtidâisi	193
4.3.3.35. Şemsü'l-Maârif Mektebi	193
4.3.3.36. Şemsü'l-Mekâtib	199
4.3.3.37. Şule-yi Terakkî Mektebi	202
4.3.4. İstanbul'da İttihâd ve Terakkî Partisi Muavenetiyle Açılan Özel İslam Mektepleri.....	207
4.3.4.1. Osmanlı İttihâd Mektepleri	209
4.3.4.2. Makriköy İnâs İttihâd-ı Osmanî Mektebi.....	212

4.3.4.3. Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi	215
4.3.5. Vilayetlerde Bulunan Özel İslam Mektepleri	221
4.3.5.1. Selanik	222
4.3.5.1.1. Şemsi Efendi Mektebi	224
4.3.5.1.2. Feyziyye Mektebi	225
4.3.5.1.3. Feyziyye Mektebi Kısım-ı Leylîsi	230
4.3.5.1.4. Feyziyye Mektebi Yalılar Şubesi	230
4.3.5.1.5. Terakkî Mektebi	232
4.3.5.1.6. Ticaret Mektebi	235
4.3.5.1.7. Selimiye Zükûr ve İnâs Mektebi	238
4.3.5.1.8. Leylî ve Nehârî Ticaret Mektebi	240
4.3.4.2. Edirne	241
4.3.5.2.1. Numûne-yi Terakkî Mektebi	242
4.3.5.2.2. Burhan-ı Terakkî Mektebi	243
4.3.5.2.3. Dârü'l-İrfan	244
4.3.5.3. Halep	245
4.3.5.4. Aydın	246
4.3.5.4.1. Terakkî Mektebi	246
4.3.5.4.2. Hadîka-yi Maârif Mektebi	247
4.3.5.4.3. Dârü'l-İrfan Mektebi	250
4.3.5.4.4. Dârü'l-Edeb Mektebi	251
4.3.5.4.5. Menba-yı Füyûzat Mektebi	252
4.3.5.4.6. Burhan'ül-Maârif Mektebi	253
4.3.5.4.7. Dârü't-Tedris Mektebi	254
4.3.5.4.8. Bedreka-yi İrfan İnâs Mektebi	254
4.3.5.4.9. Ravza-yi İrfan İnâs Mektebi	255
4.3.5.4.10. Şemsü'l-İrfan Mektebi	256
4.3.5.4.11. Şark Mektebi	256
4.3.5.4.12. Lisan ve Ticaret Mektebi	257
4.3.5.5. Hüdavendigâr	258
4.3.5.5.1. Hadîka-yı İrfan mektebi	258
4.3.5.5.2. Orhaniye ve Reyhanpaşa Mektepleri	259

4.3.5.6. Konya	260
4.3.5.6.1. Konya Hamidiye Husûsî İbtidâî ve Rüşdi Mektepleri.....	260
4.3.5.6.2. Füyûzât-ı Hamîdiye Mektebi	260
4.3.5.6.3. Dârü'l-İrfan Mektebi	261
4.3.5.6.4. İttihâd ve Terakkî Mektebi	261
4.3.5.6.5. Numûne Mektebi	261
4.3.5.6.6. Anadolu İntibah Mektebi.....	261
4.3.5.7. Kosova.....	262
4.3.5.7.1. Mekteb-i Edep	262
4.3.5.7.2. Rehber-i Füyûzat Mektebi	263
4.3.5.8. Trablusgarb	263
4.3.5.9. Beyrut	265
4.3.5.10. Trabzon	266
4.3.5.11. Özel İslam Mektebi bulunan diğ er iller.....	267
4.3.6. Özel Sanayi Mektepleri	272
4.3.6.1. Hayriye-yi Sanayi Nefise Mektebi.....	273
4.3.6.2. Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi	274
4.3.6.3. İttihâd ve Terakkî Kız Sanayi Mektebi	274
4.3.6.4. Bayburt Sanayi Mektebi.....	274
4.3.6.5. Beşiktaş İbtidâî ve Rüşdî Kız Sanayi Mektebi.....	274
4.3.7. Özel Öğretmen Okulu Tasarıları	275
4.3.8. Yabancı Okullar İle Özel İslam Mektepleri'nin Karşılaştırılması.....	276
4.4. Osmanlı Devleti'nde Bulunan Özel İslam Mektepleri'nin Nitelik ve Nicelik Yönünden İncelenmesi.....	284
4.4.1. Osmanlı Devleti'ne Bağlı Özel İslam Mektepleri'nin İllere ve Kademelere Göre Dağılımları.....	285
4.4.2. Kayıt-Kabul Koşulları	290
4.4.3. Öğrencilerin Okullara Devam Şartları.....	294
4.4.4. Mektep Ücreti	295
4.4.5. Mektep Elbisesi	301
4.4.6. Yönetici, Öğretmen ve Personelin Görevleri	303
4.4.6.1. Müdür.....	303

4.4.6.2. Muallimler.....	305
4.4.6.3. Doktor	307
4.4.6.4. Kâtip	308
4.4.6.5. Mubassır	308
4.4.6.6. Hademe	309
4.4.7. Uygulanan Ödül ve Cezalar.....	310
4.4.7.1. Ödüller.....	310
4.4.7.2. Cezalar.....	314
4.4.8. İmtihanlar.....	316
4.4.9. Öğrencilerin Uyması Gereken Kurallar.....	319
4.4.10. Sosyal Faaliyetler	323
4.4.11. Mektep ve Veli İşbirliği.....	325
4.4.12. Usûl-i Tedris (Öğretim Usulleri)	326
4.4.13. Yemek.....	327
4.4.14. Çalışanlara Verilen Ödüller	328
4.4.15. Okul Servisçiliği	329
4.4.16. Özel İslam Mektepleri'ne destek veren cemiyetler	331
4.4.17. Özel İslam Mektepleri'nin Ders Programlarının Genel Değerlendirilmesi	332

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	337
5.1. Sonuç.....	337
5.2. Öneriler	344
KAYNAKÇA	345
EKLER.....	359
Ek 1: Ödül kâğıdı.....	359
Ek 2: Ödül kağıdı.....	359
Ek 3: Ödül kâğıdı.....	360
Ek 5: Mekteb-i Darü'l-İrfan Haftalık Ders Programı.....	367

Ek 6: Şemsü'l-Maârif Mektebi'nin Bütçe Açığının Kapatılması Hususundaki Belge.....	369
Ek 7: Bazı Özel İslam Mektepleri'nin adına 'hamidî' sıfatının eklenmesine ilişkin belge.....	373
Ek 8: İzmir'de bulunan Menba-yı Füyûzat Mektebi'nin İdâdî sınıflarının açılabilmesi için gerekli olan iznin istendiği belge	376
ÖZ GEÇMİŞ	405

TABLolar DİZİNİ

Tablo 4.1. Zükûr ve İnas Mekâtib-i İbtidâîyyesine Mahsus Müfredat Programı.....	53
Tablo 4.2. Mekâtib-i İbtidâîye Ders Programı	54
Tablo 4.3. Kız ve Erkek Rüşdiyelerinde Haftada Okutulacak İlim ve Fen Dersleri.....	61
Tablo 4.4. Yedi Senelik İdadîlere Mahsus Mekâtib-i İdadîye'de Tedris Olunan Ulûm ve Fünûnun Müfredat Programı	64
Tablo 4.5. Müessis ve Cemiyetler Tarafından İdare Olunan Mektepler.....	86
Tablo 4.6. Afîtab-ı Maârif Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	104
Tablo 4.7. Altûnîzâde Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	106
Tablo 4.8. Asr-ı Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	107
Tablo 4.9. Bidayet-i Tahsil Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	108
Tablo 4.10. Burhan-ı Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	110
Tablo 4.11. Dârü'l-Edep Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	113
Tablo 4.12. Dârü'l-Feyz-i Hamidî Mektebi'nde Okutulan Dersler, Öğretmenleri ve Çalışanları	115
Tablo 4.13. Dârü'l-İrfan Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	117
Tablo 4.14. Dârü'l-İrfan Mektebi İbtidâî Kısmı Haftalık Ders Programı.....	120
Tablo 4.15. Dârü'l-İrfan Mektebi Rüşdiye Kısmı Haftalık Ders Programı	121
Tablo 4.16. Dârü'l-İrfan Mektebi İnas Kısmı Haftalık Ders Programı.....	122
Tablo 4.17. Dârü'sh-Şafaka Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	129
Tablo 4.18. Dârü'sh-Şafaka Mektebi Çalışanları ve Adedi	131
Tablo 4.19. Dârü't-Tâlim Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	145
Tablo 4.20. Hadîkatü'l-Maârif Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	154
Tablo 4.21. Hadîka-yi Ma'rifet Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	156
Tablo 4.22. Mekteb-i Kenzü'l-İrfan'da Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	159
Tablo 4.23. Medrese-yi Edebiyye'de Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	162
Tablo 4.24. Mekteb-i Hamidî'de Okutulan Dersler, Öğretmenleri ve İdaresi	163
Tablo 4.25. Mekteb-i Hamidi İnas Kısmı'nda Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	164
Tablo 4.26. Mekteb-i Osmanî'de Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	167
Tablo 4.28. Mekteb-i Miratü'l-Feyz-i Hamidî'de Okutulan Dersler ve Öğretmenleri .	175
Tablo 4.29. Mizan-ı Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	177
Tablo 4.30. Necm-i Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	180

Tablo 4.31. Ravza-yi Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	187
Tablo 4.32. Rehber-i Ma'rifet Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	191
Tablo 4.33. Şemsü'l-Maârif Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	196
Tablo 4.34. Şemsü'l-Maârif Mektebi İnas Kısımında Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	197
Tablo 4.35. Şemsü'l-Maârif Mektebi İdare Kadrosu	198
Tablo 4.36. Şemsü'l-Mekâtib'de Okutulan Dersler ve Öğretmenleri, İdarecileri	200
Tablo 4.37. H. 1327 (1909-1910) Yılı Devlet Sâlnâmesinde Bulunan Özel İslam İdâdîleri	204
Tablo 4.38. H. 1327 (1909-1910) Yılı Devlet Sâlnâmesinde Bulunan Özel İslam Rüşdiyeleri	205
Tablo 4.39. H. 1327 (1909-1910) Yılı Devlet Sâlnâmesinde Bulunan Hususi Osmanlı İbtidâîleri	207
Tablo 4.40. Selanik Feyziyye Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	226
Tablo 4.41. Selanik Feyziyye Mektebi Zükûr Kısımında Okutulan Ulûm ve Fünûn ...	228
Tablo 4.42. Selanik Feyziyye Mektebi İnas Kısımında Okutulan Ulûm ve Fünûn	229
Tablo 4.43. Selanik Terakkî Mektebi Öğrencileri	234
Tablo 4.44. Selanik Ticaret Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	236
Tablo 4.45. Selanik Ticaret Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri.....	240
Tablo 4.46. Edirne Numûne-yi Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	242
Tablo 4.47. Aydın Hadîka-yi Maârif Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	247
Tablo 4.48. Aydın Hadîka-yi Ma'rifet Mektebi Öğrenci Sayısı	248
Tablo 4.49. Aydın Bedreka-yi İrfan İnas Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri	255
Tablo 4.50. Misyoner Okullarının Ait Olduğu Devletler ve Sayıları	283
Tablo 4.51. H. 1311-H. 1312 Yılında Maârif Nezareti İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâîye, Rüşdiye, İdâdîye, Aliye İle Mekâtib-i Husûsiyye.....	285
Tablo 4.52. H. 1328-H. 1329 Yılında Maârif Nezareti İdaresinde Bulunan Özel İslam İbtidâîleri	287
Tablo 4.53. H. 1328-H. 1329 Yılında Maârif Nezareti İdaresinde Bulunan Özel İslam İdâdîleri	288

Tablo 4.55. Türkiye Cumhuriyeti'nde Mevcut Bulunan Türk Husûsî Mektepleri (1926-1927).....	289
Tablo 4.56. Mekteb-i Tefeyyüz Ücretleri	297
Tablo 4.57. Mekteb-i Tefeyyüz'ün Yatılı Öğrenci Ücretleri	297
Tablo 4.58. Rehber-i İttihâd-i Osmanî Mektebi Cep Harçlıkları.....	299
Tablo 4.54. H. 1328-H. 1329 Ders Yılında Özel İslam Mektepleri'nin Yüksek Kısımlarında Sarf Olunan Maaş ve Masraflar.....	310

KISALTMALAR LİSTESİ

A.MKT. MHM	: Sadâret Mektûbî Kalemî Mühimme Kalemî
BEO	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: cilt
DH. EUM. THR	: Dâhiliyye Tahrirat Kalemî
DH. MKT	: Dâhiliyye Mektubî
DH. UMVM	: Dâhiliyye Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü
H.	: Hicri
İ. DH	: İrade Dâhiliyye
İ. MF	: İrade Maârif
İ. TNF	: İrade Ticaret ve Nafia
M.	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MF. MKT	: Maârif Mektubî
MKT	: Mekâtib-i Hususiyye Talimatnamesi
MNİ	: Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiyye, Rüşdiyye, İdâdiyye, Âliyye ile Mekâtib-i Husûsiyye ve Ecnebiyenin ve Dersaâdet'te Tahrîri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği
MUN	: Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi
MV	: Meclis-i Vükelâ
R.	: Rumi
s.	: Sayfa
S.V.	: Sâlnâme-i Vilayet
ŞD. HU	: Şura-yı Devlet Heyet-i Umûmiyye
ŞD	: Şura-yı Devlet
TİKM	: Tedrisat-ı İbtidâiyye Kanunu Muvakkati
Y. MTV	: Yıldız Mütenevvî Maruzat
Y. PRK. BŞK	: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitâbeti

Y. PRK. KOM : Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzat
Y. PRK. MF : Yıldız Perakende Evrakı Maârif Nezareti Mâruzâtı
Y. PRK. ZB : Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Mâruzâtı
ZB : Zabtiye

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Herkesin kabul ettiği bir gerçektir ki, çağımızın en tanımlayıcı özelliklerinden birisi modern eğitimidir. Eğitimli insanlar sayesinde ülkeler yıkılıp, ülkeler kurulabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme ile bağlantılı olarak batıdan aldığı eğitim sisteminin devlet ve hükümet kararıyla Osmanlı halkına tatbik edildiği bir gerçektir. Halkın bu konuda her hangi bir talebi olmamıştır. Ancak Osmanlı Devleti eğitim sistemi içerisinde bulunan Özel İslam Mektepleri bir halk hareketi ve talebi olması nedeniyle ayrı bir ehemmiyete sahiptir.

Özel İslam Mektepleri, Osmanlı Devleti'nin çok bunalımlı olduğu son dönemlerinde kurulmaya başlamıştır. Devlet bir yandan çöküşten kurtulmak amacıyla çareler aramakta diğer yandan da gerisinde kaldığı batılı devletler ile arasındaki mesafeyi kapatmaya çalışmaktadır. Bu dönemde eğitim, devletin ayakta kalmasını sağlayacak en önemli dayanaklardan biri haline gelmiştir. Artık devlet halkını eğitime sorumluluğunu üstlenmiştir. Çünkü Osmanlı'yı dağılmaktan kurtaracak ve halkın devlete olan bağlılığını sağlayacak en önemli gücün eğitim olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti bir yandan yeni okullar açarak halkını eğitmeye çalışmakta bir yandan da bu okulların ihtiyaçlarını gidermeye gayret etmektedir. Ancak son dönemlerde artan okul ihtiyaçlarını karşılamada oldukça zorluklar yaşanmaktadır. Ekonomik bakımdan zayıflayan devlet üzerinde büyük devletler de baskılarını artırmaya devam etmektedir. İşte bu çalkantılı dönemde Müslüman halk hem daha iyi bir eğitim alabilmek, hem ülke içerisindeki yabancı unsurlar ile eğitim alanında rekabete girebilmek amacıyla devletin vatandaşlarına sağlamaya çalıştığı bu sorumluluğu paylaşmak istemişlerdir. Bu nedenle bu mektepler yönetim tarafından da sürekli olarak desteklenmişlerdir. İlk önce İstanbul'da gelişmeye başlayan bu hareket zamanla ülkenin diğer vilayetlerine de yayılmıştır. Özellikle İstanbul ve Selanik'teki okullar bu kurumların öncüleri olmuşlardır, diğer vilayetlerdeki onlar kadar etkili olamamıştır. Özel İslam Mektepleri Dârü's-Şafaka, Terakkî Lisesi, İstanbul Erkek Lisesi, Işık Lisesi gibi günümüzün en köklü kurumlarını

içerisine alan eğitimimizin önemli dinamiklerini oluşturmuştur. Özellikle Dârü’ş-Şafaka yetim ve öksüz çocukların eğitilmesi amacıyla kurulmuş diğer Müslüman girişimcilere de önderlik etmiştir. Birçok önemli kişinin yetişmesine vesile olan son dönemde Osmanlı eğitim sistemine yeni bir soluk ve ses getiren bu mektepler araştırmamızın esasını oluşturmaktadır.

Bu bölümde araştırmanın problem cümlesi, alt problemleri, amacı, önemi, kapsamı, sınırlılıkları, varsayımlar ile araştırmada yer alan tanımlar yer almaktadır.

1.1. Problem Durumu

Eğitim sistemimizde çok önemli bir noktaya gelmiş olan özel okulların Türk halkı tarafından fark edilişi ve bu konuda ilk adımların atılışı Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine rastlamaktadır. Konuyla ilgili literatürde daha önce yapılmış bir tez çalışmasına rastlanılmamıştır. Birçok önemli şahsiyetin eğitim aldığı bu okulların ortaya çıkarılması ve günümüz eğitim tarihine dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın problem cümlesini; ‘Osmanlı Devleti’nde 1876 ile 1918 yılları arasında açılan Özel İslam Mektepleri’nin kuruluşu, faaliyetleri ve Türk eğitim tarihindeki yeri ve önemi nedir?’ sorusu oluşturmaktadır.

1.1.1. Alt Problemler

Yukarıda yazılan problem cümlesi etrafında çalışmanın alt problemleri ise şöyle sıralanabilir:

1. Osmanlı Devleti’ndeki Özel İslam Mektepleri’nin kuruluş amaçları nelerdir?
2. Özel İslam Mektepleri’nin müfredat programları nelerdir?
3. Osmanlı Devleti’ndeki bu okullar daha çok hangi vilayetlerde yoğunlaşmıştır?
4. Bu okullara öğrenci alımında dikkat edilen hususlar nelerdir?
5. Okullar hangi düzeylerde eğitim vermektedirler?
6. Daha çok halkın hangi kesimine hitap etmektedir?
7. Yabancı okullar ile benzerlik ve farklılıkları nelerdir?
8. Bu okullarda ne tür disiplin hükümleri uygulanmaktadır?
9. Yatılı ve gündüzlü öğrencilerin yükümlülükleri nelerdir?
10. Okula destek veren kişi ve kurumlar hangileridir?

11. Okulun idare ve öğretmen kadrosunda aranan nitelikler nelerdir?
12. Okullarda çalışanlar ve görevleri nelerdir?
13. Bu okulların Osmanlı eğitim sistemi ve kültürüne katkıları ne olmuştur?
14. Okul ücretleri neye göre belirlenmektedir ve okul ücretleri ne şekilde alınmaktadır?
15. Okullarda ne tür öğretim metotları kullanılmaktadır?
16. Okullarda imtihanlar ve sınıf geçme sisteminde dikkat edilen hususlar nelerdir?
17. Özel İslam Mektepleri'nin Türk eğitim tarihine katkısı ne olmuştur?
18. Okulların kapanma nedenleri ve bu durumun Türk eğitim sistemine etkileri nelerdir?

1.2. Araştırmanın Amacı

Osmanlı Devleti'nde insanların daha iyi bir eğitim almak için kendi maddi güçleriyle çocuklarını gönderdiği veya eğitime muhtaç çocukların varlıklı kişilerin yardımıyla bu ihtiyacını giderdikleri eğitim kurumlarının ortaya çıkarılması araştırmamızın temel amacını oluşturmaktadır. Bu okulların buldukları yerler ve devlet içerisindeki dağılımları, ders programları, okullara destek veren kurumlar, okulların temel esaslarını oluşturan kurallar, yapılan sosyal faaliyetler, gayrimüslim okulları ile olan benzerlik ve farklılıkları ortaya konmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Osmanlı Devleti'nde eğitim devlet tarafından birinci derecede ele alınan bir mesele değildi. Halkın eğitim aldığı medreseler ve meslek loncalarının masrafları vakıflar tarafından karşılanmakta idi. Bu yönü ile bu kurumlar özel okul statüsünde düşünülebilir. Fakat günümüzde anladığımız manada varlıklı ailelerin çocuklarının daha iyi eğitim alması için kendi maddi gücünü kullandığı, bu okuldaki öğretmen ve memurların maaşlarının devlet bütçesinden karşılanmadığı, devletin yalnız teftiş ve denetim yetkisini kullandığı bir özel okul kavramı ancak Osmanlı eğitim sisteminin modernleşmesi sürecinde ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nde daha iyi eğitim almak isteyen insanların bu isteğini karşılayarak Osmanlı eğitim sistemindeki önemli bir boşluğu dolduran bu okullarla ilgili daha önce ülkemizde lisansüstü düzeyde her hangi bir tez çalışması yapılmadığından araştırmamızın günümüz özel okul sisteminin temellerinin ortaya çıkarılışı bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz. Aynı zamanda diğer yeniliklerin aksine bu okulları açma girişiminin halkın talebiyle gerçekleşmesi araştırmamızı daha önemli kılmaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

Bu araştırma Devlet arşivleri, Maârif, Devlet ve Vilayet Sâlnâmeleri, mekteplerin çıkardığı talimatnameler, tarifnameler, tevziî mükâfat cetvelleri gibi kitapçıklar, Maarif Nezareti İstatistikleri, bu okullarla ilgili o dönemde çıkarılan kanunlar ve nizamnâmeler ile konu ile ilgili olarak yapılan bilimsel çalışmalarla sınırlıdır.

1.5. Varsayımlar

1. Araştırmada benimsenen yöntem araştırmanın amacına uygundur.
2. Araştırmada kullanılan veri toplama teknikleri gerekli olan verileri elde etmek için uygundur.

1.6. Tanımlar

MNİ: Maârif Nezareti İdaresinde Bulunan Mekâtibi İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Aliye ile Mekâtib-i Husûsiyye ve Ecnebiyenin ve Dersaadette Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphaneler

MVİ: Maârif Vekâleti İstatistikleri (Dersaadet ve Vilayatta Kâin Mekâtib-i Resmiye ve Husûsiyye ve Dersaadette Bulunan Medaris-i İslamiye ile Kütüphanelere Dair İstatistik Mecmuası)

MUN: Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi. Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından 1869 yılında Osmanlı Devleti'nde orijinal kısa adıyla Maârif Nazırlığı'nda (Osmanlı

Milli Eğitim Bakanlığı'nda) yapılan değişiklikle klasik Osmanlı medrese eğitiminden vazgeçilerek ilk kez yeni bir eğitim nizamnâmesi hazırlanmıştır.

Maârif Nezareti: Eğitim Bakanlığı

Mekâtib-i Husûsiyye: Osmanlı Devleti'nde bulunan azınlık, yabancı ve İslami unsurların açtığı ve devletin kurum masraflarını karşılamadığı eğitim kurumları.

Usûl-i Tedris: Öğretim yöntemleri

Sâlnâme: Osmanlı Devleti'nde bir yıllık olayları göstermek amacıyla hazırlanan eserlerdir. Osmanlı tarihi, teşkilatı, biyografileri, coğrafyasıyla ilgili ilk sâlnâme 1263 (1847) yılında Ahmed Vefik Efendi tarafından, Hayrullah ve Ahmed Cevdet Efendilerin yardımları ve Sadrazam Reşid Paşa'nın emri ile yayınlanmıştır. Sâlnâmeler, gittikçe gerek sayfa sayısı, gerek boy bakımından, büyümüşler; küçük punto harflerle yazılan bin sayfalık eserler haline gelmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bütün memurları, rütbe ve nişanları ile bu eserlerde gösterilmiştir. H. 1297 (1880) yılına ait 35. cild, litografya tekniğiyle basılan son sâlnâmedir. Sonrakiler matbaa harfleriyle basılmıştır. 1888'den itibaren Sicill-i Ahval-i Memurin dairesince, bütün devlet ünitelerinde resmi bilgiler bir araya getirilerek tanzim edilmeye başlamıştır. Sâlnâmelerin ikinci Abdülhamid devrinde çıkanları en mükemmelleridir. Yalnız 1908'den öncekilerde hanedana ve yabancı hanedanlara ait bilgiler alınmamıştır. Bu devlet Sâlnâmeleri dışında yine resmi nezaret ve vilayet sâlnâmeleri de vardı. Ayrıca Seraskerlik'in çıkardığı 17 ciltlik Sâlnâme-i Askeri, 4 ciltlik Sâlnâme-i Nezaret-i Hariciyye, 17 ciltlik Sâlnâme-i Bahri, Maârif Nezareti Sâlnâmesi, Ticaret, Nâfia, Maliye Nezaretleri Sâlnâmeleri ve 1916 yılında, heyetin hazırladığı İlmiyye Sâlnâmeleri önemlidir. Bunların dışında husûsî sâlnâmeler de pek çoktur. İlki Ali Suavi Efendi'nin 1871'de yayınladığı Türkiye Sâlnâmesi ve Ebüzziya Tevfik Bey'in yayınladığı Sâlnâme-i Ebü'z-Ziyası'dır (Pakalın, 1993)

Leylî ve nehârî: Yatılı ve gündüzlü.

Zükûr ve inas: Erkek ve kız.

Müessis: Kurucu.

Mektep: Okul.

Talebe veya şâkird: Öğrenci.

Tasdiknâme: Bir okuldan başka bir okula nakledilebilmesi için öğrenciye verilen belge.

Şahâdetnâme: Diploma.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye: Maârif Sâlnâmesi.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Tarihsel kaynaklar ile kastedilen vesikalar, fermanlar, iradeler, nizamnâmeler, layihalar, raporlar türünden genelde Başbakanlık Osmanlı Arşivi kökenli veya Düstur, Devlet, Maârif Nezareti veya Vilayet Sâlnâmeleri gibi matbu yayınlara dayalı belgelerdir. Bu yayımlar eğitim tarihimiz açısından en temel ve güvenilir kaynaklardır. Ancak Osmanlıca bu kaynakların kullanımı oldukça zordur. Bu nedenle bu kaynakların kullanımı için belgelerin transkripsiyonunun yapılması gerekir bu da araştırmamızın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Arşiv vesikaları, sâlnâmeler, nizamnâmeler ve talimatnamelerde o dönemde Özel İslam Mektepleri ile ilgili vesikalar okunmuş araştırmamız ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır. Gerek mektep isimleri, müessisleri, idareci ve öğretmen kadrosu, öğrenci sayıları okutulan dersler bakımından birinci derecede faydalanılan kaynaklar Maârif Sâlnâmeleridir. Arşiv belgelerinde ise Sâlnâmelerin yayınlanmadığı dönemlerde Özel İslam Mektepleri'nin bulunduğu yerler ve bu kurumlarla ilgili bilgilere, çıkarılan kanunlara ve iradelere ulaşılabilmektedir. Vilayet sâlnâmeleri ise ait olduğu vilayetin eğitim kurumlarıyla ilgili bilgileri içermektedir. Osmanlı eğitim sistemiyle ilgili bu temel kaynaklar kullanılarak yapılan kitap ve makale çalışmaları ise aşağıda özetlenmektedir.

Çalışmamız açısından başvuru en önemli kaynak Maârif Sâlnâmeleri'dir. Osmanlı Devleti'nde bazı resmi kurumların ve kuruluşların çıkardığı salnameler vardır. Bunlar devlet ve vilayet sâlnâmeleri kadar düzenli yayınlanmamıştır. Bakanlıklar kendine bağlı kuruluşların kanuni statülerini belirtmek, daireleri yöneten görevlilerin isimlerini tespit etmek için nezaret salnameleri tertip etmişlerdir. Bu yıllıklar devlet ve vilayet yıllıklarıyla karşılaştırılarak ilgili dönemdeki devlet kuruluşları, amme hizmetlerinin dairelere bölünüşü ve personel hakkında daha doğru ve net bilgiler elde edilebilir. Bu tür salnameler arasında bulunan Maarif Sâlnâmeleri, Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiyye adıyla H. 1316-1321/ M.1898-1903 yılları arasında 6 sayı olarak yayınlanmış olduğu bilinmekle beraber H. 1320/ M. 1902 yılına ait 5. sayıya bugüne

kadar kütüphanelerde tesadüf edilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin eğitim öğretim ve kültür tarihi bakımından çok geniş muhtevası olan bu salnamelerde başlıca maarif kurumunun tarihçesi, maarif nazırları, öğretmenler, okullar ve kütüphaneler ile vb. konularda bilgiler verilir. Buna ilaveten maarif salnamelerinde askeri okullar, öğrencilerinin genel imtihan cetvelleri, Mülkiye Mekteb-i ve Mekteb-i Sultani mükâfat dağıtım cetvellerinin yanı sıra o dönemde vilayetlerde tüm mekteplere giden talebelerin vilayet nüfusu içindeki bindelik oranlarına ilişkin tablolar da bulunmaktadır (Hızlı, 2008). Maarif Salnameleri Özel İslam Mektepleri ile ilgili bu yönde çok önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

Devlet tarafından vilayetlere kurulan matbaalarda yayınlanan sâlnâmeler H. 1263-1328/ M. 1847-1911 tarihleri arasındaki dönemi içine almaktadır. Sâlnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye adıyla 68 cilt olarak muntazam bir biçimde yayınlanan salnamelerin ilk sayısı yüz sayfa civarında küçük boy iken, daha sonra boyutları büyümüş ve sayfa sayısı da bini aşmıştır. Salnameler, devlet teşkilatının idari, askeri, kültürel ve diğer yönleriyle ilgili son derece önemli bilgiler içermektedir. Sâlnâmeler genel olarak neşredildikleri dönemde vilayet dâhilinde bulunan tabii kaynaklar, ziraat, hayvancılık, üretim nüfus, hizmet birimlerinin durumu, hastaneler, yollar, ormanlar, eğitim kurumlarının yanı sıra mahalli tarih, coğrafya, idari yapı, kurumlar, önemli kişilerin biyografileri, ekonomi, ordu, donanma, eğitim, kültür sanat eserleri, abideler, üretim maddeleri ve diğer alanlarda çok önemli bilgileri ihtiva eder. İçinde şehir planları, haritaları ve çeşitli fotoğraflar, sancak resimleri gibi kolayca bulunmayacak pek çok bilginin de yer aldığı salnameler değerli bilimsel başvuru kaynakları kabul edilmektedir. Sâlnâmeler zamanla devlet, vilayet, resmi kurum ve kuruluş özel kurum ve kuruluş başlıklarıyla yayınlanmıştır. Eğitim tarihimiz için en önemli kaynaklardan vilayet salnameleri H. 1282-1336/ M.1865-1918 yılları arasında 527 adet basılmıştır. İlki H. 1283/ M. 1866 tarihini taşıyan Bosna Sâlnâmesi'dir. En çok sâlnâme çıkaran vilayetler ise Hüdavendigâr ve Halep'tir. Selanik, Diyarbekir ve Manastır ise kıymetli vilayet sâlnâmeleri arasındadır (Hızlı, 2008). Vilayetlerde bulunan Özel İslam Mektepleri ile ilgili verilere vilayet sâlnâmelerinden ulaşılmaya çalışılmıştır. Devlet Sâlnâmeleri ise bize çalışmamızla ilgili çok fazla bilgi sunmamasına rağmen sadece H. 1300, 1327, 1328 yıllarına ait sâlnâmelerde konumuzla ilgili kısıtlı bilgilere ulaşılmıştır.

150 milyonluk belge ile dünyanın en büyük arşivlerinden biri olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri çalışmamızda yararlandığımız en değerli kaynaklardır. Osmanlı Devleti'nden intikal eden en zengin ve değerli arşiv malzemesi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndadır. Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtı kuruluşlarından olan Divân-ı Hümâyûn, Bâb-ı Defterî ve Bâb-ı Âsafî (Bâb-ı Âli) ve bunların çeşitli daire ve kalemlerine ait sicil, defter ve vesikaları ihtiva eden Başbakanlık Osmanlı Arşivi, sahip bulunduğu arşiv malzemesinin hususiyeti itibariyle, bu dönem için devlet arşivi vasfını taşımaktadır.

Arşivin en önemli kısımları Hatt-ı hümayûn, İrade, Muallim Cevdet ve Kamil Kepecioğlu tasniflerinin bulunduğu bölümlerdir. Arşivde bulunan mühime defterleri, Osmanlı kültür ve sanat faaliyetleri, imar ve iskân siyaseti, çevre ve belediye hizmetleri, sağlık ve eğitim işleri, genel vakıf idarelerinin problemleri ve teftişleri bakımından zengin malzeme ihtiva ederler. 1553-1915 yılları arasına tutulmuş toplam 419 adettir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi dışında, bir saray arşivi hüviyeti taşıyan Topkapı Sarayı Arşivi, Osmanlı içtimaî bünyesinde hayır ve hasenat müessesesi olan vakıflara âit vakfiyelerin sicil ve vesikalarını ihtiva eden Vakıflar Arşivi, ser'î mahkemelerde kadılar tarafından verilen hükümlerin, hüccet ve kararların ve yapılan işlemlerin kaydedilmiş olduğu Ser'î Siciller Arşivi ve tapu tahrîr defterleri ile buna dâir muâmelât evrâkının bulunduğu Tapu ve Kadastro Arşivi (Kuyûd-ı Kadîme), ihtivâ ettikleri bu tür arşiv malzemesi itibariyle daha hususî bir mahiyette olup, arşiv olarak ayrı bir önem arz ederler. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ise esas itibariyle, Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatının arşiv malzemesini ihtiva etmesi sebebiyle, bir bakıma, Osmanlı dönemi için bir ana arşiv hüviyetini taşımaktadır. Defter tutmanın esas alındığı Osmanlı yazışmalarında, deftere kaydolunmayan hüküm ve beratlar muteber sayılmamıştır. Hatta bu defterler, zamanla devlet erkânının bulunduğu değişik mahallere, sandıklar içinde taşınarak idarenin kesintisiz çalışmasında pratik rol oynamışlardır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan belgeler; Bâb-ı Âlî Sadaret Dairesi Kalemleri, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, Bâb-ı Âlî bünyesindeki diğer daireler, nezaretler, vilayet-müfettişlikler (taşra arşivleri) ve büyük daireler, Muallim Cevdet, Hatt-ı Hümayûnlar ve Yıldız Sarayı Arşiv belgelerinden oluşmaktadır.

Çalışmamızda en çok Maarif Nezareti'ne ait fondaki evraklar kullanılmıştır. 21 alt kod halinde tasnif edilmiş, 1 adet dosya envanteri bulunan, 1857-1922 yıllarını kapsayan fonun Mektubi Kalemî'nin analitik tasnif çalışmaları sürmektedir.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası belgeleri (M.1892-1921) Osmanlının son dönemine ait orijinal olarak tasnifli arşiv malzemesinden oluşmaktadır. Belgeler Bâb-ı Âlî Evrak Odası gelen-giden defterlerinde kayıtlı bulunmakta ve kullandığımız belgeler arsındadır. Dâhiliye Nezareti'ne ait M.1870-1922 yıllarını kapsayan 30'dan fazla alt koda sahip fonun Mektubî Kalemî, Hapishaneler Müdüriyeti, Kalem-i Mahsus gibi bazı kalemleri analitik olarak kataloglanmış olup, tarafımızdan en çok Mektubî Kalemî evrakları kullanılmıştır. Bunların dışında konularına göre Yıldız Sarayı Evrakları, Şura-yı Devlet, Zabtiye Nezareti'ne ait belgelerden de faydalanılmıştır. Çalışmamız, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde şimdiye kadar ortaya çıkarılan belgelerle sınırlıdır. Bütün arşiv belgeleri ortaya çıkarılmadığından yeni belgelerle araştırma daha da zenginleştirilebilir.

Maarif Nezareti'nin çeşitli yıllarda yayınladığı istatistikler de (H. 1310-1311, 1311-1312, 1323-1324 ve kısmen 1324-1325, 1328-1329) çalışmamız açısından hayati önem taşımaktadır. Bu istatistiklerde merkezde ve taşrada bulunan bütün mekteplerle ilgili sayısal verilere ulaşılabilmektedir. Ayrıca mekteplerin bulunduğu yer, derecesi, türü, öğretmen ve öğrencileri ile ilgili çok kıymetli bilgileri içermektedir. Farklı yıllarda yayınlanan bu istatistikler sayesinde mekteplerde meydana gelen değişimler gelen değişimler izlenebilmektedir.

Devlete ait diğer önemli bir kaynak da Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nde ve kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde kabul edilen kanun nizamname ve diğer tüm hukukî mevzuatı bir araya getiren resmi külliyat 'Düstûr'dur. Çalışmamızda Osmanlı Devleti dönemine ait birinci ve ikinci tertip Düstûr ile bunların ekleri olan zeylleri taranmıştır.

Osmanlı eğitim tarihi ile ilgili olarak Cevad (2001)'in 'Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı' ilk önemli çalışmalardan biridir. Osmanlıca yazılmış olan bu eser Taceddin Kayaoğlu tarafından transkripsiyonu yapılarak yeniden basılmıştır. Kayaoğlu, Mahmud Cevad'ın eserinin yeniden yayınıni hazırlarken dili orijinal Osmanlıca biçimiyle korumuş, ancak orijinalde hicrî olarak verilen tarihlerin yanına köşeli parantezle miladî karşılıkları koymuş ve okuma kolaylığı açısından

orijinal metinde bulunmayan ara başlıklar ilâve etmiştir. Ayrıca Kayaoğlu eserin başlangıcına kullanışlı bir fihrist eklemiş, cildin sonunda ise oldukça yararlı bir şahıs, kavram ve yer indeksi düzenleyip günümüz okuyucusu açısından kolaylık sağlamak için bir de Osmanlıca-Türkçe lügat hazırlamıştır. 1824-1893 arası Osmanlı eğitim gelişmelerine ilişkin başlıca yasa belgelerine ulaşılan en temel kaynaklardan biridir. Eserde açılan husûsî mektepler ile bu mekteplerin kuruluş esaslarını belirleyen Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nin bulunmasıyla da çok faydalı başucu eserlerden bir tanesidir. Ayrıca husûsî mekteplerle ilgili yasal düzenlemelerin bulunması araştırmamız bakımından eseri başvurduğumuz eserlerin başlıcalarından biri haline getirmektedir.

Osmanlı son dönem eğitimine ilişkin en önemli yayınlardan biri de Özalp ve Ataüenal'ın (1977) hazırlamış olduğu 'Türk Milli Eğitimde Düzenleme Teşkilatı' adlı eserdir. Eserin ilk üç bölümünde Osmanlı Devletleri'nde Maârif ile ilgili kanuni düzenlemelere yer vermiştir. Ancak bu düzenlemeler açıklanırken husûsî mektepler ile ilgili mevzuata yer verilmemiştir.

Kaynak yayını mahiyetinde olarak mütâlaa edilmesi gereken diğer bir yayın Ünal (2008)'ın 'Meclis-i Kebîr-i Maârif 1869- 1922' başlıklı çalışmasıdır. Bu eser ile Maârif Nezâreti'nin temel karar alma organı niteliğindeki Meclis-i Kebir-i Maârif'e dair tasviri bir çalışma olup meclis üyeleri ve başkanları, meclisin nasıl işlediği, mecliste alınan kararlar yorumsuz ve değerlendirme olmaksızın aktarılmıştır. Eserin önemli bir yönü de, meclis üyeleri içinde dikkate değer bazı kişiler (Selim Sabit Efendi, Aristoklis Efendi, Mehmed Süreyya Efendi, Hacı Zihni Efendi, Emrullah Efendi vb.) hakkında biyografik bilgiler aktarmasıdır. Maarif Teşkilatının anlaşılması bakımından başvurulabilir bir kaynaktır. Ünal'ın rüşdiyye mekteplerine dair diğer eseri 'II. Meşrûtiyyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907). Programlar, Ders İçerikleri, İstatistikler' adlı çalışmasıdır (Ünal, 2008). Temelde bir kaynak yayını niteliğinde olan eserde II. Abdülhamid devrinin yaklaşık son on yılında rüşdiye eğitiminin yapısı, müfredat içerikleri, ayrıca rüşdiye istatistiklerini (hoca ve öğrenci sayılarıyla) Maarif, Devlet ve Vilayet Sâlnâmelerine dayanarak aktarılmıştır. Giriş bölümünden başka üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde rüşdiye idaresi, ikinci bölümde rüşdiye program ve ders içerikleri, üçüncü bölümde de İstanbul ve vilayetlerde bulunan rüşdiyeler incelenmiştir.

Osmanlı eğitim tarihi ile ilgili en önemli eserlerin başında Ergin (1941)'in 'İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maârif Tarihi' adlı 5 ciltlik eseridir. Bu eser İstanbul ile sınırlı olmasına rağmen son dönemde açılan bütün eğitim kurumlarına bu arada İstanbul'daki Husûsî İslam mekteplerine de yer vermiştir. Sâlnâmelerden ve o dönemde çıkarılan gazetelerden faydalanarak bize temel bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle konuyla ilgili araştırma yapacakların başvurması gereken önemli bir eserdir. Eserde mekteplerin ders programlarına değinilmemiştir. Bizim çalışmamızda yer verdiğimiz vilayetlerdeki Özel İslam Mektepleri bulunmamaktadır.

Koçer (1967)'in iki önemli eseri de eğitim tarihimiz açısından çok önemlidir. 'Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)' ve 'Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)' eğitimimizin modernleşmesi ve eğitimin en önemli dayanaklarından bir olan öğretmen yetiştirme problemlerini ele almaktadır (Koçer,1970).

Eğitim tarihi ders kitaplarından şüphesiz başlıcası ve belki de en önemlisi Akyüz (2005)'ün 'Türk Eğitim Tarihi' başlıklı eseridir. İlk baskısı 1982'de yapılmış olan bu çalışma günümüze değin birçok baskı gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla bu eser hiç şüphesiz Türk eğitim tarihi alanında en azından üniversite gençliğinin önemli bir kısmına az çok damgasını vurmuştur. Eserde Özel İslam Mektepleri ile ilgili olarak da çok kısıtlı bilgi sunulmaktadır.

Eğitim tarihimiz ile ilgili bir diğer eser Özkan (2010) 'nın 'Türk Eğitim Tarihi' adlı çalışmasıdır. İslamiyet'ten önceki Türk Eğitimi, İlk Müslüman Türk Devletleri'nde Eğitim, Osmanlı Devleti Dönemi, Atatürk ve sonrası ile Demokrat Parti Dönemi eğitim sistemlerini içine alan bir eserdir. Her dönemin belli başlı eğitim kurumlarını kısaca ele almıştır. Yalnız eserde Özel İslam Mektepleri ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yine kurumlar, kişiler ve söylemler bakımından Türk Eğitim Tarihini araştıran Doğan (2010)'nın 'Türk Eğitim Tarihi'nin Ana Evreleri' adlı eserini de bu bağlamda zikretmek gerekir. Eski Türklerden Atatürk Dönemi dâhil olmak üzere geçen zaman içinde eğitim kurumlarının ve eğitim tarihimizde iz bırakan şahsiyetlerin tanıtıldığı bir çalışmadır.

Unat (1964) 'Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış' adlı eseri de genel bir eğitim tarihi açısından çok faydalı bilgiler içermektedir. Özellikle Osmanlı

eğitiminin modernleşmesi kapsamında yapılan yenilikler ve açılan kurumlar hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Sakaoğlu (1991) 'nin 'Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi' de toparlayıcı ve ders niteliğinde bilgi vermek amaçlı kaleme alınmış, kısa, az ve öz bir eğitim tarihidir. Bu eserde de yine Osmanlı reformları ve eğitim düzeni çok ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Son dönemde açılan Özel İslam Mektepleri'nin isimleri ve sayılarına yer verilmiştir. Ancak çok ayrıntıya inilmemiştir.

II. Abdülhamid Dönemi eğitim sistemi ve açılan müesseseler ile ilgili en önemli eselerden biri de Kodaman (1999) 'ın 'Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi'dir. Bu eser o dönem genel Maârif teşkilatı ve açılan modern mektepleri kapsamaktadır. Arşiv vesikaları ve Sâlnâmelerden faydalanılarak hazırlanan bu eser Özel İslam Mektepleri ile ilgili de bilgi sunuyor olmasına rağmen çok detaya inilmemiştir. Eserde imparatorluğun genelindeki mektep sayıları ve eğitim düzeylerini gösteren çizelgeler bulunmaktadır.

Ekmeleddin İhsanoğlu'nun editörlüğünde telif olunan iki ciltlik 'Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi'nin ikinci cildinde (Ed. İhsanoğlu, 1998) Ekmeleddin İhsanoğlu 'Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri' kısmını kaleme almıştır. Bu eser de genel bir Osmanlı eğitim tarihi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ancak Özel İslam Mekteplerine değinilmemiştir.

Binbaşıoğlu (2009) 'nun Osmanlı eğitim tarihine dair ders kitabı niteliğindeki bir diğer eseri 'Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi'dir. Bu eser bir eğitim kitabı olarak düzgün bir metodolojiye sahiptir. Yazarın diğer eseri ise 'Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi'dir (Binbaşıoğlu, 2005) . Eserde daha çok Cumhuriyet dönemi eğitim reformları ve eğitimcileri üzerinde durmuştur. Son dönem Osmanlı eğitimcileri ve düşüncelerine sadece eserin ilk kısımlarında çok az yer verilmiştir.

Osmanlı son dönem eğitim tarihi konusunda bir diğer akademik sentez girişimi Kafadar (1997)'in 'Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma' eseridir. Burada yazar Osmanlı-Türk eğitim modernleşmesini bir kimlik değişimi ve ideolojik dönüşümler bağlamında incelemekte ve eğitimin bir toplumsal mühendislik aracı olarak kullanılmasını tartışmaktadır. Bu bağlamda Kafadar Batı'da ortaya çıkan reformcu eğitim akımlarını ve hareketlerini Osmanlı-Türk eğitim sistemine nasıl ve hangi yollarla, kimlerin çabalarıyla girdiğini, nedenlerini ve etkilerini ele almaktadır. Eserde Kafadar sadece Osmanlı eğitim modernleşmesi değil, Demokrat Parti iktidarına kadar

Cumhuriyet eğitim politikalarını ve örneğin Köy Enstitülerini de mercek altına almaktadır.

Öztürk (1996) 'ün 'Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası' çalışmasının oldukça geniş bir bölümü Osmanlı son döneminde öğretmen yetiştirme problemine ayrıntısıyla girmektedir. Giriş bölümünün altında bulunan 'Tanzîmât'tan Önce Öğretmen Kaynakları' alt bölümünde sıbyan mektepleri ve medreselerdeki öğretmenlik anlayışına kısaca değindikten sonra 'Tanzîmât'tan Sonra Öğretmen Yetiştiren Kurumların Doğuşu ve Gelişimi' alt bölümü son dönem Osmanlı öğretmen yetiştirme politikalarını anlamak açısından önemli bir kısımdır. Öğretmen okullarının müfredat programları, öğrenci sayıları, ne derecede başarılı oldukları ve koşulların getirdiği sınırlandırmalar açık bir biçimde ortaya konmuştur. Vilayetlerde ve İstanbul'da bulunan öğretmen okulları hakkında bilgi verilmiştir. Eserin önemli bir bölümü Cumhuriyet dönemini içerisine almaktadır. Gerek arşiv kaynakları, gerekse zamanına ait matbu kaynaklardan etkin biçimde yararlanılmıştır.

Kurnaz (1991)'ın 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi' adlı makalesi ve yine aynı tarihte yayınlanan 'Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)' adlı kitabı da kızlar için açılan mekteplerin ayrıca sıralandığı ve haklarında önemli bilgilerin verildiği çalışmalardır. Kitapta Tanzîmât ve II. Meşrûtiyyet (1908-1918) Dönemlerinde kadınların eğitimi ile ilgili düşüncelere ve II. Meşrûtiyyet döneminde kadınların cemiyet, basın ve ekonomi alanlarındaki faaliyetlerinde de değinilmiştir. Eserin son bölümünde ise Milli Mücadele'de kadınların etkisine dikkat çekilmiştir. Ancak kızlar için açılan Özel İslam Mektepleri üzerinde ayrıca durulmamıştır.

Konu ile ilgili en önemli kaynaklardan birisi Ergün (1996) 'ün 'II. Meşrûtiyyet (1908-1918) Dönemi Eğitim Hareketleri' adlı eseridir. Eserde II. Meşrûtiyyet döneminde mevcut bulunan bütün kurumlar ve dolayısıyla özel eğitim kurumlarıyla ilgili genellikle gazete haberleri kaynaklı bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızda faydalandığımız önemli kaynaklardan biridir.

II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemi ile ilgili ele alacağımız diğer bir eser de Fortna (2005) 'nın 'Mekteb-i Hümayûn. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim' başlıklı eseridir. Bu çalışma ağırlıklı olarak Abdülhamid döneminin eğitim yaşam dünyasını ve sosyal tarihini ele almaktadır. Burada araştırmacı II. Abdülhamid Dönemi eğitim hedeflerini mektep binasının dış ve iç mekânı, haritalar,

din ile ahlâk eğitimi örnekleriyle açıklamaya çalışmıştır. Diğer eğitim tarihlerinden farklı olarak dönemin ideolojik niteliğini ve bunda İslam dininin etkisi üzerinde durmaktadır.

Somel (2010)'in 'Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908). İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin' adlı eseri de son dönemde Osmanlı eğitim tarihi ile ilgili yazılmış farklı çalışmalardan biridir. Yazar, modernleşme kapsamında açılan yeni kurumları anlatmış ve bu dönemde İslam'ın devlet ideolojisindeki etkisini değerlendirmiştir.

Aytekin (1991)'in doktora tez çalışmasının ardından kitap haline getirdiği 'İttihâd ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi' son dönem eğitim tarihine ilişkin bir diğer önemli çalışmadır. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Maarif-i Umûmiyye Nezareti Teşkilatı ile ilgili bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde Umumi eğitim müesseseleri içerisindeki ibtidâî, idâdî, sultanilerin genel özellikleri ayrıntısıyla incelenmiştir. Üçüncü bölümde Maarif Nezareti'nin maarif, personel, maaş ve mali politikaları açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise Osmanlı vilayetleri içerisinde bulunan eğitim müesseseleri sayısal verilerle sıralanmıştır.

Bundan sonra, Abdülhamid döneminde Müslüman özel okullarının öncülerinden birisi olan matematikçi ve eğitimci Mehmet Nadir Bey'in pedagojiye ilişkin yazılarının kitap olarak düzenlenmesi dikkatimizi çekmiştir. Koz ve Doğan (2005) 'in hazırladıkları 'Mehmet Nadir: Terbiye ve Ta'lim-i Etfâl (Çocukların Eğitim ve Öğretimi). Bir Eğitim Öncüsünün Yazıları...1895' başlıklı derleme Numûne-yi Terakkî mektebinin kurucusu olan matematikçi ve eğitimci Mehmed Nadir Bey'in 1895'te Sabah gazetesinde tefrika halinde ve 'Terbiye-yi Ta'lim ve Etfâl' başlığı altında yayınlanmış pedagoji yazılarının bir araya getirilmiş biçimidir. Burada makalelerin hem orijinal Osmanlıcasının transkripsiyonu, hem de günümüz Türkçesiyle karşılığı yanyana sunulmuştur. Kitapta yer yer orijinal gazete sütunlarının fotoğrafları da konmuştur. Ayrıca, yine Mehmed Nadir Bey'in 1895'te Sabah gazetesinde tefrika halinde ve 'Kızıma Ma'lûmât' başlığı altında yayınlanmış pedagoji yazıları da bu ciltte bulunmaktadır.

Demirel (2010) tarafından doktora tez çalışması olarak hazırlanan 'Mekteb-i İdâdî' de Osmanlı Devleti'de idâdilerin kuruluşu ve ülke içerisindeki hakkında bilgi verildikten sonra yapısı ve idaresi incelenmiştir. Ayrıca bu okullarda okutulan dersler ve çalışanların görev ve sorumlulukları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yine bu doğrultuda

hazırlanan diğere bir çalışması ise Doğanay (2011)'ın 'Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri' adlı doktora tezidir. Bu çalışmada rüşdiyelerin kuruluğu ve yayılması ile ilgili malumat verilmesinin ardından taşra ve vilayetlerde açılan mülkiye rüşdiyeleri, yapısı ve idari durumları bakımından ele alınmış ardından ders programları ve ders içerikleri incelenmiştir.

Tekeli ve İlkin (1999) 'in 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü' adlı eseri son dönem Osmanlı yeniliklerini farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Eğitim sisteminde gelişme ve değişimleri irdelemiştir. Ancak Dârü'ş-Şafaka dışındaki diğere Özel İslam Mekteplerine yer verilmemiştir.

Doğan (2005)'ın hazırlamış olduğu 'Sultan İkinci Abdülhamid Han Devri Osmanlı Mektepleri' önemli bir görsel kaynaktır. İstanbul, Anadolu, Arap vilayetleri, Kuzey Afrika ve Rumeli'deki çeşitli okulların (mülkî, askerî mektepler, kız mektepleri, çeşitli yüksek mektepler, sanayi ve ziraat mektepleri, özel okullar) ve öğrencilerinin çağdaş fotoğrafları, kartpostalları ve kimisinin mimari planları güzel bir baskıyla sunulmuştur. Söz konusu eser hazırlanırken Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Evrakı, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi kaynakları ve Servet-i Fünun, Malûmat gibi mecmualarla Vilayet ve Maarif Sâlnâmeleri kullanılmıştır.

Eğitim tarihinde anılar ve izlenimler dönemin eğitim kurumları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlar çocukların nasıl bir sosyal ortamda, hangi maddi ve manevî koşullar içerisinde toplumsallaştıklarına ilişkin oldukça önemli bilgiler aktarabilirler. Bu bakımlardan zengin ve ayrıntılı çocukluk anıları hiç şüphesiz ki birer tarih kaynağıdır. Eğitim anılarının diğere bir önemli yanı da iradelerde, nizamnâmelerde ve hükümet kararlarında vurgulanan eğitimsel hedeflerin gerçek hayatta ne ölçüde gerçekleştirilebildiğini ölçmeyi kısmen de olsa olanak sağlamasıdır. Bu durum özellikle taşra eğitimi açısından mühimdir.

Türkiye Verem Savaş Derneği'nin kurucusu ve 1943-1946 arasında İstanbul Üniversitesi rektörlüğünü yapmış olan asker hekim ve tıp bilimcisi Tefik Sağlam'ın (1882-1963) 1959'da ilk kez basılmış olan 'Nasıl Okudum' başlıklı eğitim anıları Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil tarafından yeniden basılmıştır (Sağlam, 1981). Bu eser, Tefik Sağlam'ın yaklaşık olarak 1887-1903 devresinde İstanbul'da mahalle mektebi, askeri rüşdiye, tıbbiyye idâdisi, askeri tıbbiyye anılarını içermektedir. Oldukça

ayrıntılı ve canlı izlenimlerle dolu bir anı olup özellikle tıbbiye eğitimi bahsinde zamanın önemli tıpçıları hakkında ayrıntılı gözlemleri mevcuttur. Hatemi ve Kazancıgil'in eklemiş oldukları zengin açıklayıcı dipnotlar eseri daha bir kullanılabilir kılmaktadır.

Öğretmenliği ve dinî etkinlikleriyle tanınan İz (1895-1974) 'in anıları üç baskı yapmıştır (İz,1975). Yazar 'Yılların İzi' adlı eserinde II. Abdülhamid döneminde önce Balıkesir, sonra Isparta ve Medine rüşdiyesindeki öğrencilik anılarını aktarmaktadır. Babası bir kadı olduğundan dolayı İz, dinî kültürün ve duyguların güçlü olduğu bir ortam içerisinde yetişmiştir. Bu eserde Osmanlı son dönemi ilmiye mensubu bir ailenin çocuğunun toplumsallaşma ve eğitim sürecine dair oldukça canlı bilgiler edinmekteyiz. Yazar, Selanik Feyziyye Mektepleri'nin İstanbul'a taşınınca adını aldığı Işık Lisesi'nde de bir dönem öğretmenlik yaptığını belirtmiştir.

Mülkiye Mektebi devletler hukuku hocası ve milletvekili Alsan (2006) 'ın 'Mustafa'nın Romanı' başlığıyla yazdığı hatıraları II. Abdülhamid devri eğitim anıları içerisinde muhtemelen son on yılda yeniden yayınlananlar arasında en kapsamlı ve zengin olanıdır. Yazar; İzmir, Aydın ve İstanbul'daki eğitim anıları ve sosyal ilişkileri canlı bir üslupla anlatılmaktadır.

Sunata (2006) 'nın 'İstibdattan Meşrûtiyyete Çocukluktan Gençliğe' başlıklı anıları Abdülhamid devri eğitim tarihi bakımından dikkate değerdir. Bu eserde anı sahibinin İstanbul Fatih semtindeki mahalle mektebi ve rüşdiye anılarını bulmak mümkündür. Oldukça ayrıntılı bir biçimde geleneksel eğitim tarzı betimlenmektedir. Bu bağlamda Fatih mahallesinde Müslüman çocukların sosyal yaşamlarına ilişkin canlı anılar yansıtılmıştır.

Yakup Şafak ve Yusuf Öz'ün hazırladıkları 'Tekke'den Meclis'e. Sıra Dışı Bir Çelebi'nin Anıları' başlıklı Veled Çelebi İzbudak hatıratına da dikkati çekmekte fayda vardır. Veled Çelebi'nin Konya'daki mahalle mektebi anıları oldukça ilginç olup devam etmiş olduğu mektebinin hocasının bir hanım olduğunu ve buraya hem kızların ve hem de erkeklerin devam ettiklerini tasvir etmiştir. Rüşdiye mektebine iki sene devam eden Veled Çelebi burada verilen eğitimin kendisine aile ortamında sağlanmış olan edebî birikime göre hayli düşük olması dolayısıyla, babasına ricası üzerine Konya medresesinde ve dergâhta eğitimini sürdürmüştür. Bu bağlamda, medrese ve dergâh eğitimine dair aktardığı izlenimler hayli ilginçtir (Somel, 2010).

Kara ve Birinci (2005)'nin hazırladıkları 'Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri: Hatıralar/Yorumlar/Tetkikler' başlıklı eser en önemli anı yayımlarından biridir. Burada yaklaşık 30 anı yazarının çocukluklarındaki mahalle mektebi anılarına ilişkin metin pasajları ve buna ilaveten sıbyan mekteplerini kendileri idrak etmiş tarih yazarlarının (O.Ergin, R.E.Koçu, Abdülaziz Bey) yorumları bir araya getirilmiştir. Eserin önsözünde de belirtildiği üzere, bu derlemedeki amaç kaybolmuş bir kültürü izlenimsel açıdan yeniden ortaya koymaya çalışmaktır.

Dar anlamda mektep anıları olmaktan ziyade çocukluğa yönelik bir anılar antolojisi Yardım (1998) tarafından derlenen 'Tanzîmât'tan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları' başlığı altında hazırlanmıştır. Bu derlemenin farklı bir özelliği hem mektep anılarını, hem de çocukların toplumsallaşma süreçlerini aydınlatmasıdır. Yaklaşık 72 ünlü edebiyatçının söz konusu olduğu bu çalışmada, anıların yaklaşık yarısının Abdülhamid devrini kapsamakta oluşu derlemeyi Abdülhamid devri eğitim tarihçileri bakımından önemli kılmaktadır.

Osmanlı son dönemi eğitim anıları antolojisi bağlamında Bal (2003)'ın hazırladığı 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meşhurların Okul Anıları (1870-1940)' adlı çalışma da önemlidir. Burada 28 kişinin anıları söz konusu olup bunlar içerisinde II. Meşrûtiyyet (1908-1918) dönemi öncesine rastlayan hatırat sayısı 15'tir (Halit Ziya Uşaklıgil, Selim Sırrı Tarcan, Celal Esat Arseven, Yusuf Kemal Tengirşenk, Rıza Nur, Mustafa Kemal Atatürk, Kazım Karabekir, Tevfik Sağlam, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Emin Yalman, Burhan Felek, Mahir İz, Hasan Ali Yücel, Şevket Süreyya Aydemir, Remzi Oğuz Arık). Farklı ideolojik kesimlere ait kişileri kapsayan bir seçme yapılmıştır. Bu eserde Özel İslam Mektepleri'nde yetişen birçok şahsiyetin anılarına ulaşmak mümkündür.

Dârü's-Şafaka'da eğitim görenlerin hatıralarının toplandığı eser ise Cem (2010)'in hazırladığı 'İmkânsız Hayatlar'dır. 1873 yılından 1950 yılına kadar bu okulda eğitim görenlerin anılarına yer verilmiştir. Özellikle Ahmet Rasim, Ömer Faruk Numanzade ve Halil İmre'nin anıları bizim için daha ehemmiyet arz etmektedir. Onların anılarında yatılılık hayatına alışmanın güçlükleri ve ailelerinden ayrı kalmanın getirdiği üzüntüler ve endişeler dile getirilmiştir.

Akşit (2005)'in 'Kızların Sessizliği' adlı eserinde kökleri Osmanlı Dönemindeki Kız Sanayi Mektepleri'ne uzanan Kız Enstitüleri'ni Türkiye Cumhuriyeti'nin

modernleşme projesinin önemli bir ayağı olarak görmüştür. Eserde Osmanlı Dönemi'ndeki Kız Sanayi Mektepleri ile ilgili bilgiler sunulmuş, dönemin eğitim siyasetinin bu mektepler vasıtasıyla kızlar üzerinde gerçekleştirmek istediği amaçları kendi bakış açısıyla ele almıştır. Yazar eserinin son bölümünü ise Kız Enstitüsü mezunlarının sözlü tarihiyle noktalamıştır. Kadınların eski ve yeni devletin siyasi amaçları arasında yaşanan çekişme sonucu bir sessizlik içerisine girdiği yorumunu yapmıştır.

İstanbul'un büyük okullarının tarihi gerek bazı seçkin devlet okullarını (Mekteb-i Sultânî, Aşiret Mektebi, Dârülfünûn, Mekteb-i Tıbbiyyeler, Sanâyi-i Nefîse Mektebi vs.), gerekse seçkin Özel İslam Mekteplerini (Nümune-i Terakkî, Dârüşşafaka, Terakkî Mektepleri) kapsamaktadır. Bu tür okulların tarihini incelemek son dönem Osmanlı sivil seçkinlerinin yetişme ve toplumsallaşma ortamlarını anlamak bakımından elzemdir. Ne var ki fiili duruma bakıldığında söz konusu prestijli okulların tarihi olarak pahalı baskılı 'prestij kitaplarının' yayınlandığı ve buradaki bilgilerin sıklıkla akademik niteliklere sahip olmadığı görülmektedir. Diğer bir deyişle İstanbul'un büyük okullarının tarihi henüz araştırılması gereken oldukça bâkir bir saha mahiyetindedir (Somel, 2010).

İstanbul'da açılmakla beraber Arap, Kürt ve Arnavut bedevî ve aşiret beylerinin oğullarını Osmanlı seçkin kültürü dâhilinde eğitip toplumsallaştırmaya yönelik Aşiret Mektebi hakkında Akpınar (1997) 'ın 'Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi' çalışması önemlidir. Burada Akpınar Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklarını kullanarak Aşiret Mektebi'nin kuruluş süreci, ders planlaması, aşiret reislerinin oğullarını göndermeleri sorunu, mektebin işleyişi ve bu sırada talebeler arasında çıkan problemler, malî hususlar ve nihayet mektebin kapanma süreci hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Abdülhamid yönetiminin Osmanlı taşrasındaki aşiret yapılarına yönelik eğitim politikaları anlamak açısından da önemli bir çalışmadır.

Osmanlı son devrinde devletin seçkin yetiştirmeye yönelik açtığı en önemli kurum hiç şüphesiz ki Mekteb-i Sultânî idi. Bu mektebin II. Meşrûtiyyet (1908-1918) dönemini de kapsayacak biçimde yazılmış başlıca eser Engin (2003) 'ın '1868'den 1923'e Mekteb-i Sultânî'sidir. Bu eserde Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden önemli ölçüde yararlanılmıştır. Osmanlılık siyaseti açısından Mekteb-i Sultânî'nin önemini irdeleyen yazar, okulun inşa sürecindeki resmi yazışmaları, bir siyasal ve kültürel etken olarak Fransa'yı, yapılan malî harcama dökümlerini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, mektebe alınacak öğrencilere yönelik uygulamalara dair dikkat çekici bilgiler verilmektedir. Okulun tarihi açısından çok zengin bilgiler içermektedir.

Özel İslam Mektepleri ilgili verebileceğimiz ilk kaynak, ilk baskısı 1927’de yapılmış olan ‘Dârü’ş-Şafaka Türkiye’de İlk Halk Okulu’ (1948) adlı eser Dârü’ş-Şafakalılar Cemiyeti tarafından yayımlanmıştır. Bu kapsamlı eserde özel bir eğitim teşebbüsü olarak Dârü’ş-Şafaka’nın hangi süreçlerle kurulduğu, hangi hoca ve müdürlerin görev yaptığı, öğrencilerin listesi, mezunları hakkında bilgi sunulmaktadır. 1873 yılında açılan ve Abdülhamid döneminde serpilip gelişen bu kurumun tarihi açısından önemli bir yayındır.

Büyük okul tarihi ile ilgili diğer bir eser ise İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı tarafından yayımlanan, Deniz (2009) editörlüğünde çıkan ‘Billur bir Avizedir İstanbul Lisesi’nde Zaman... Belgeleriyle 125 Yıl (1884-2009)’ adlı eserdir. Kitabın bir sayfası Türkçe bir sayfası da Almanca olarak basılmıştır. Bunun sebebi günümüzde okulun Almanya tarafından desteklenmesi ve Almanca dersinin Alman öğretmenler tarafından veriliyor olmasıdır. Bir prestij kitabı olmasına ve herhangi bir akademik iddiasının bulunmamasına karşın Numûne-yi Terakkî İdâdîsi’nin II. Abdülhamid ve II. Meşrûtiyyet (1908-1918) devri tarihine dair hayli orijinal bilgilere yer verilmiştir. Burada Başbakanlık Osmanlı Arşivi araştırması yapılmış ve aynı zamanda çağdaş Tercüman-ı Hakikat ve Sabah gazetelerinin etraflıca taranmış olduğunu görmekteyiz. Eserin bir başka erdemi, kullanılan ikincil literatürün akademik kalitesinin yüksek olmasıdır. Dolayısıyla, içeriği açısından oldukça başarılı bir itibar yayınıdır.

Doğan (2007) tarafından hazırlanan ve Numûne Terakkî Mektebi öğrencileri için çıkarılan aynı adlı derginin sayılarının transkripsiyonunun yapıldığı ve günümüz Türkçesiyle de sadeleştirilerek aktarıldığı ‘Numûne-i Terakkî, İlk Öğrenci Dergisi’ adlı eserde Cüneyd Okay’ın makalesine ilk olarak yer verilmiş ardından derginin bütün sayıları çevrilmiştir. Özellikle Mehmet Nadir’in matematik eğitimi ile ilgili yazıları bulunmaktadır Dergiyle, öğrencilere matematik, edebiyat ve fen konularıyla ilgili olarak buldukları sınıfa göre yardım yapılması amaçlanmıştır.

Taşra eğitimi tarihi konusunda yazılmış eserler 1980’lerden itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu tür birikimler daha sonraki kuşaklar açısından orijinal yerel birincil kaynak temelini teşkil edebilmekte ve sonuçta derinlemesine sentezlere

ulaşılabilir. Birçok şehir eğitim tarihi gerek tez çalışması olarak gerekse akademisyenler tarafından çalışılmıştır. Bunlar arasında çalışma konumuz olan Özel İslam Mektepleri'ne yer veren şehir tarihlerine kısaca değinilecektir.

İlk olarak 'Konya Maarif Tarihi' adlı çalışması ile Önder (1952), Konya'nın temel eğitim tarihi ve kurumları ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Konya'da bulunan Özel İslam Mekteplerine de eserinde yer vermiştir. Kısa olmasına rağmen çok değerli bilgiler bulunan eserde diğer temel kaynakların yanı sıra Konya yerel gazetelerinden de faydalanılmıştır.

Kazancıgil, Gökçe, Bilar (2005) 'ın hazırlamış oldukları 'Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) 1361- 2005' Edirne eğitim tarihine dair kapsamlı bir çalışma niteliğindedir. Kullanılan kaynaklar pek geniş olmasa bile (Vilayet Sâlnâmeleri, Maârif Sâlnâmeleri, yerel Edirne gazetesi) II. Meşrûtiyyet (1908-1918) döneminde Edirne'deki eğitim hayatına dair ayrıntılı bilgi verilmiştir. Edirne vilayet merkezi, sancak ve kazaları için hem Müslüman eğitimi, Özel Nümune-i Terakkî Mektebi, hem de Rum, Ermeni, Bulgar, Bulgar Katolik, Avusturya okullarına, öğrenci sayılarına, muallimlerine ilişkin düzgün dökümler mevcuttur.

Son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi İzmir eğitim tarihi açısından temel bir eser Tutsak (2002)'ın 'İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)' adlı araştırmasıdır. Bu eser gerek devlet okullarını, gerekse gayrimüslim mekteplerini ve yabancı eğitim müesseselerini içermektedir. Burada sadece mevcut tüm okullar ve ders programları değil, okullarda müdürlük yapan veya mektepleri kuran kişilerin biyografileri de aktarılmaktadır. Kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yanısıra Atatürk Lisesi, İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi, Midhatpaşa Endüstri Meslek Lisesi Arşivi, Namık Kemal Lisesi Arşivi, Şer'îye Sicilleri, Aydın Vilayeti Sâlnâmeleri, Maarif Sâlnâmeleri ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Sâlnâmeleri, çok sayıda yerel gazete ve dergi kullanılmıştır. Bu eserin bizim konumuz bakımından önemli bir yanı da, İzmir'de II. Abdülhamid (1876-1908) ve II. Meşrûtiyyet (1908-1918) devirlerinde açılan özel Müslüman okulları hakkında sunduğu değerli bilgilerdir. Bu bölümde yararlanılan kaynaklar ise genellikle yerel gazetelerdir.

Yıldız (2007)'ın doktora tezi olarak hazırlamış olduğu 'Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)' adlı çalışması da bu şehir ile ilgili Osmanlı eğitim kurumları

hakkında bilgi vermektedir. Bu dönemde Diyarbekir’de bulunan bütün eğitim kurumları, kütüphaneler ve gazeteler hakkında bilgi verilmiştir.

Selanik’te bulunan Özel İslam Mektepleriyle ilgili en önemli yayın Alkan (2003) ’ın ‘İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Selânik’ten İstanbul’a Terakkî Vakfı ve Terakkî Okulları’ başlıklı eseridir. Bir akademik tarihçi olarak Alkan, Mekteb-i Terakkî ve ortaya çıkan Terakkî Mektepleri’ne dair oldukça ayrıntılı bir tarih eseri hazırlamıştır. Eserin hazırlanmasında Şişli Terakkî Lisesi’nin arşivi yoğun bir biçimde kullanılmıştır, bunun yanı sıra hayli zengin bir ikincil kaynak literatürüne başvurulmuştur. Yazar, söz konusu okulların tarihini Osmanlı son dönemi Selanik şehrinin sosyal ve kültürel ortamı bağlamında değerlendirmektedir. Kaliteli görsel malzemesi ve konunun işlenişi itibariyle popüler bir tarih olmakla birlikte sunulan bilgiler ve yorumların akademik standardı yüksektir.

Selanik’teki özel okullarla ilgili bir diğer yayın Sandalcı (2005)’nın ‘Feyz-i Sıbyân’dan Işık’a Feyziye Mektepleri Tarihi’ çalışmasıdır. Bu eser, Selanik’te açılan diğer önemli özel okul olan Feyziye Mektepleri’ne ilişkin olup kuruluşundan günümüze kadar Feyziyye Mektepleri’nin tarihini zengin görsel materyallerle sunmaktadır. Eser Selanik şehrinin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı üzerinde durarak şehirle ilgili dönemin haritalarına yer vermiştir. Baskı kalitesi yüksek ve içerisinde çok da kolay erişilemeyecek bazı bilgi ve belgelere rastlamak mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecine bire bir tanık olan gayrimüslim nüfus gruplarını ve eğitim kurumlarının tarihi de son dönemlerde irdelenmeye başlanmıştır. Aynı şekilde, 19. yüzyıl boyunca gerek İstanbul’da ve gerekse imparatorluk taşrasında açılan ve anaokulundan yüksek okul düzeyine dek her seviyeyi içeren çok sayıda Katolik (Fransız, Avusturya, İtalya, Alman), Protestan (Amerikan, İngiliz, Alman), Ortodoks (Rus) ve Yahudi (Fransız, İngiliz, Alman) okul ağları imparatorluğu parçalayıcı etkenler olarak kabul edilmişlerdir. Bu nedenle 1876’ya kadar imparatorluk nüfusunun yaklaşık yüzde kırkını oluşturan, 1878 sonrasında toplam nüfusun yine yaklaşık yüzde yirmisini teşkil eden ve Osmanlı ekonomik ve kültürel yaşamında önemli roller oynayan gayrimüslim nüfusun eğitimi meselesinin derinlemesine ele alınmaması olmuştur. Yabancı okullar konusunda ise Türkçe yapılan araştırmalarda dikkati çeken husus, araştırma ağırlığının büyük bir kısmının Amerikan Protestan misyoner okullarına verilmesidir. Bu durumun başlıca nedenleri, Amerikan

misyonerlerinin Anadolu’da yaygın faaliyetlerde bulunmaları, faaliyetlerine konu olan nüfus grubunun çoğunlukla Ermeniler olması ve misyoner arşivlerinin dilinin İngilizce olması nedeniyle Türk araştırmacılar bakımından daha kolay bir erişim imkânı sağlamasıdır (Somel, 2010).

Vahapoğlu (1997) ’nun ‘Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)’ adlı çalışması belirli bir gayrimüslim veya yabancı okul grubu yerine genel olarak gayrimüslim okullarına ve yabancı eğitim ağlarına Osmanlı Devleti tarafından hangi statüler tanındığını ve nasıl yönetildiğini ele almaktadır. Yazarın eserindeki hâkim görüş Osmanlı Devleti’nin bahş ettiği tüm lutûflara karşın istisnasız bütün gayrimüslimlerin Osmanlılara ihanet ettikleridir. Yazara göre bu durumun esas nedeni Osmanlıların güçlü dönemlerinde uygulamak istemediği, zayıf dönemlerinde ise uygulayamadığı tedbirlerdir. Eserde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklı olarak hazırlanmış kapsamlı Amerikan ve Fransız okulları listeleri bulmak mümkündür. Özel İslam Mektepleriyle mukayesesi açısından başvurduğumuz bir eserdir.

Osmanlı dâhilindeki yabancı ve gayrimüslim okullarını bir arada mütalaa eden bir başka kitap Haydaroğlu (1993)’nun ‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar’ çalışmasıdır. Bu eser yaklaşık son on beş yıldır yabancı okullar meselesinde çok sık kaynak gösterilen ve dolayısıyla da etkisi kuvvetli olduğu anlaşılan bir çalışmadır. Eserin önsözünde belirtildiği üzere yazarın araştırmasındaki başlıca hedef, eğitim faaliyetleri arkasına gizlenen siyasî etkinlikleri ortaya koymaktır. Yazar, Müslümanların özel okullar açmaya 1911 civarında başladığından söz etmektedir.

Bu çerçevede yazılan diğer bir eser de Mutlu (2005) ’nun doktora tez çalışması olarak kitap haline getirilen ‘Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okullar’dır. Bu çalışma ülke genelinde yaşayan tüm yabancı ve misyoner kabul edilen okulların genel özellikleri ile imparatorluk genelinde sayısal olarak dağılımını ve okulların isimlerini ayrıntılı ele almıştır. Bu konuyla ilgili diğer bir eser de bu okulların sayısal verilerinden ziyade amaç ve hedefleri üzerinde duran Tozlu (1991)’nun ‘Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar’ adlı kitabıdır.

Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan Şişman (2006)’ın ‘XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri’ adlı eseri de bu konu ile ilgili diğer önemli bir çalışmadır. Giriş bölümünde yabancı okullarla ilgili yayınlara yer vermiş ve misyonerliğin tanımını yaparak Osmanlı ülkesine

misyonerliğin gelişi ile ilgili bilgiler sunmuştur. Ardından Osmanlı eğitim sistemi ile ilgili genel bilgiler sunulmuştur. Kitabın diğer bölümlerinde sırasıyla Amerikan, Fransız, Alman, İngiliz ve diğer yabancı devletlere ait kültürel ve sosyal müesseseler hakkında bilgiler sunulmuştur. Bu bilgiler sunulurken Osmanlı Vilayetleri ayrı ayrı ele alınmış ve daha anlaşılır hale gelmesi için ise tablolarla ifade edilmiştir.

Amerikan misyoner okulları konusuna gelindiğinde bu konuda Türkçe yazılmış başlıca eserlerden biri de Kocabaşoğlu (1989)'nun 'Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları' Amerikan misyoner arşivlerine dayalı yapılmış ilk Türkçe çalışmadır. Bu araştırma tek tek okullardan ziyade Amerikan misyonerlerinin örgütlenmesi üzerinde durmaktadır. Eserin önemli bir yönü Amerikan misyonerlerinin Anadolu'daki kültürel etkilerine değinmesidir. Özellikle Anadolu'daki matbaalarda basılan eserler, basıldığı diller (Ermenice, Ermeni harfli Türkçe, Kürtçe, İngilizce) ve tirajları dikkat çekicidir.

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nin 'Türk Eğitim Tarihi' adı altında kitap haline getirdiği VI. Cildinde (2008) konu ile ilgili çok sayıda önemli makale bulunmaktadır. Eğitim tarihçilerinin başvurması gereken önemli bir kaynak haline gelmiştir. 28 adet makalenin bulunduğu bu eserde bizim konumuz ile ilgili olan en önemli makalelerden biri Mehmet Ö. Alkan'ın 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim' adlı makalesidir. Osmanlı modernleşme süreci ve bu süreç içerisinde oluşan birikimin Cumhuriyet'e devrettiği mirası eğitim tarihini merkeze alarak irdeleyen bir çalışmadır. Ağırlıklı olarak Tanzimât (1839-1876), II. Abdülhamid (1876-1908), II. Meşrûtiyyet (1908-1918) ve Cumhuriyet Dönemlerinde açılan modern okullarla inşa edilmeye çalışılan 'kimlik'i çeşitli boyutlarıyla ve karşılaştırmalı olarak ele almakta ve ayrıca bu dönemde açılan okullarla ilgili de sayısal veriler aktarmaktadır. Diğer bir makale Mefail Hızlı'nın 'Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi' adlı makalesidir. Burada sıbyan mektepleri ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Macit Kenanoğlu'nun 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine' adlı çalışmasında ise gayrimüslimlerin eğitim faaliyetleri üzerine durulmuştur. Konuyla ilgili diğer bir makale ise 'II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar' adlı Mustafa Gündüz'ün çalışmasıdır. Bu çalışmada II. Abdülhamid Dönemi eğitiminin temel karakterleri eski ve yeni kaynaklar karşılaştırmalı olarak kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Aynı ciltte Mustafa Kara'nın 'Tekke Eğitimi ve Literatürü', Selim Aydüz'ün 'Medrese ve Tekke Dışındaki Eğitim Müesseseleri Literatürü', Ayşe Aksu'nun 'Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerine Çalışmalar', Mustafa Öcal'ın 'Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü', Cemil Öztürk'ün 'Türkiye'de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Tarihi Literatürü' yine Mefail Hızlı'nın 'Osmanlı Eğitim Tarihi'nin Arşiv ve Yazma Kaynakları' adlı makaleleri önemli literatür çalışmalarındandır.

Çalışmamızda yer alan konu ile ilgili diğer bazı makaleler ise şunlardır: Ali Rıza Erdem'in Yeni Türkiye'nin XXXII. Cildinde yayınlanan 'XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim: II. Mahmud ve Tanzîmât Döneminde İlköğretimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi' önemli bir çalışmadır (Erdem, 2000). Aynı ansiklopedinin aynı cildinde Ergün (2000)'ün 'Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme' ve Arıbaş (2000)'ın 'Başlangıçtan II. Meşrûtiyyet'e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri' adlı çalışmaları bulunmaktadır. Yeni Türkiye'nin 7. sayısında ise Baltacı (1996)'nın 'Osmanlı Eğitim Sistemi' ve Ortaylı (1996)'nın 'Maârifin Son 150 Yıldaki Serencamı' adlı makalesi bulunmaktadır.

'Türkiye'de Program Geliştirme Çalışmaları' adlı makale Milli Eğitim Dergisinin 160. sayısında yer almaktadır (Gözütok, 2003). Tekeli (1985)'nin 'Tanzîmât'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler' adlı makalesi Tanzîmât'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi'nin ikinci cildinde yayınlanmıştı. İpşirli (1999)'nin 'Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı', Osmanlı Devleti Tarihi (Ed. Ekmelettin İhsanoğlu) içerisinde yer almaktadır.

Türkler Ansiklopedisinin XV. Cildinin bir bölümü de eğitim tarihine ayrılmıştır. Burada 'Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri' adlı çalışma bulunmaktadır (Demirel, 2002). Yine aynı ciltte 'Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)' isimli çalışma yer almaktadır (Gelişli, 2002). 'Osmanlı Devleti'nde Medreselerde Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış' adlı makale Erciye Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinde yayınlanmıştır (Şanal, 2003).

Ancak çalışmamızla ilgili faydalanılan en önemli makalelerden biri Uygun (2003)'ün 'Türkiye'de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri)' adlı çalışmasıdır. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisinin XXXVI.

Cildinde yayınlanan bu makale özel okul kavramını sorgulamış, ardından Osmanlı Devleti'ndeki özel okulların kuruluşu ve gelişimi ile ilgili bilgiler vermiştir (Uygun, 2003). Ancak Özel İslam Mektepleri ile ilgili ayrıntıya girmeden Cumhuriyet sonrası özel okullara geçmiştir.

Cüneyt Okay'ın 'Türkiye'nin İlk Mektep Dergisi: Numûne-yi Terakkî' adlı makalesi Doğan (2008)'in hazırladığı Numûne-yi Terakki adlı eserinin içerisinde yayınlanmıştır (Okay, 2008). Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin en iddialı özel okullarından Numûne-yi Terakkî Mektebi'nin itibar yayını olması bakımından önemli görülen Numûne-yi Terakkî Dergisi ve okul hakkında bilgiler sunulmuştur.

Özel İslam Mektepleri'nde uygulanan ödüller ile ilgili olarak Akyüz (2004)'ün 'Tanzîmât'tan Cumhuriyete Eğitimde Ödül ve Günümüz Eğitimi Açısından Bir Değerlendirme (1839-1923)' adlı çalışması da Bilim ve Aklın Aydınlığı'nda Eğitim Dergisinin 49. sayısında bulunmaktadır. Yine o dönemde okul servisçiliğinin örneklerini yansıtan Şimşek'in (2010) 'Osmanlı Dönemi Eğitim Sorunları: Yol Güvenliği (Trafik) ve Okul Servisçiliğine Dair Tarihsel Bir İnceleme' adlı çalışması Kuramsal Eğitim Bilim Dergisinde yayınlanmıştır. Çalışmada Özel İslam Mektepleri'ndeki bu uygulama ile ilgili malumat verilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YÖNTEM

Yöntem ‘Bilim kavramı’ ile birlikte düşünüldüğünde, bilimsel yöntem ‘bilim üretmenin yolu’, ‘bilimin süreç yönü’, ‘kanıtlanmış bilgi elde etmek için izlenen yol’, ‘uygulandığında, bilime katkı getirmiş ve getireceğine güvenilen süreçler...’ ya da daha genel bir anlatımla “problem çözmek için izlenen düzenli yol” şeklinde algılanabilir (Karasar, 2007).

Bilimsel araştırmalarda kullanılan yöntemler nitel, nicel ve karma araştırma olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır. Yıldırım ve Şimşek (2005)’e göre hipotez kurmayı ve test etmeyi amaçlayan nicel araştırma, araştırmacının sistematik yöntemlerle dışarıdan gözleyerek gerçeği ortaya çıkarabileceği mantığına dayanır. Değişkenlerin ayrıntılı olarak tanımlanması ve birbirinden bağımsız olması önemlidir. Aksi takdirde, nicel araştırmanın geçerliliği konusunda şüpheler ortaya çıkacaktır. Nitel araştırmaların ise herkes tarafından kabul edilen bir tanımı yoktur. Çünkü nitel araştırma kavramının bir şemsiye kavram olarak kullanılmasından ve bu şemsiye altında yer alabilecek birçok kavramın değişik disiplinlerle yakından ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Kültür analizi, durum çalışması, eylem araştırması, doğal araştırma, betimsel araştırma, kuram geliştirme, içerik analizi bu kavramlardan sadece birkaç tanesidir. Tüm bu kavramlar araştırma deseni ve analiz teknikleri açısından birbirlerine benzer yapılara sahip olduğundan, nitel araştırma bu kavramları içine alan genel bir kavram olarak kabul edilir.

Bu araştırma nitel bir yönetime sahiptir. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Nitel araştırmacılar, belli bir konu ile ilgili araştırma yaparken o konunun ‘ne kadar’ ya da ‘ne kadar iyi’ olduğunu öğrenmekten çok daha geniş bir bakış elde etmek isterler. Nitel veri analizinin; verilerin düzenlenmesi, verilerin özetlenmesi ve verilerin yorumlanması

olmak üzere üç temel aşaması vardır. Nitel araştırmalarda psikolojik ölçümler ve sosyal olaylarla ilgili nicel araştırma yöntemlerine göre daha derinlemesine bilgi sağlarlar. Nitel araştırmalar, geleneksel araştırma yöntemleriyle ifade edilmesi zor olan sorulara cevap bulmak için gereklidir. Nitel araştırmaların nicel araştırmalara göre daha bilimsel ya da daha iyi olduğu söylenemez. Her birinin kendi içinde avantajları ve dezavantajları, zayıf ve güçlü yönleri vardır. Önemli olan doğru yöntemi seçmek ya da yöntemlerin her ikisini birden uygun şekilde kullanmaktır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2009).

3. 1. Araştırmanın Modeli

Tarihçilerin ve arkeologların bir kültür veya medeniyetin geçmişine ilişkin özelliklerini çalışırken kullandıkları en önemli çalışma yöntemlerinden birisi, kalıntılardan hareket etmektir. Elde ettikleri kalıntıları, belirli bir çerçeve içerisinde ve birbiri ile ilişkilendirerek ilgili kültür veya medeniyete ilişkin bütüncül bir resim elde etmeye çalışırlar. Yazının bulunması insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Kültürler, gelenekler, yaşantılar ve devlet politikaları yazılı araçlar yoluyla gelecek nesillere aktarılmış, bu kaynakları kullanan tarihçiler ve arkeologlar, geçmiş hakkında bugün bildiğimiz şeylerin pek çoğunu, bu yazılı, kaynakların analizi yoluyla bize ulaştırmışlardır. Bu anlamda yazılı malzemeler ve resimler geçmiş hakkında bize bilmediğimiz pek çok şeyi sunan çok değerli bilgi kaynaklarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Nitel araştırmalarda gözlem görüşmenin olanaklı olmadığı durumlarda veya araştırmanın geçerliliğini artırmak amacıyla araştırılan probleme ilişkin olarak yazılı ve görsel materyaller de araştırmaya dâhil edilir. Daha zengin bir çıkarım yapılabilmesi bu dokümanların incelenmesi gereklidir. Araştırmayla ilgili çok farklı kaynaklardan incelemelerin yapılması ve bunların sentezlenmesi araştırmanın geçerliliğini artırmaktadır. Ayrıca dokümanlar araştırma konusunun geçmişine ya da tarihsel sürecine ışık tutmaktadır. Dokümanlar kişilere, topluluklara ya da kültürlerle ilişkin önemli bilgiler içermektedir (Baş ve Akturan, 2008). Bu çalışmada doküman incelemesi yapılmıştır.

Var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel tarama da denir. Tarananlar: Geçmişteki olguların anında iz bıraktığı resim, plak, ses ve resim, araç

gereç, bina, heykel vb. kalıntılarla; olgular hakkında, sonradan yazılmış ve çizilmiş her türlü mektup, rapor, kitap, ansiklopedi, resmi ve özel yazı ve istatistikler, tutanak, anı, yaşam öyküsü vb.leridir. Olguya en yakın, onu en yakından yansıtan ve hatta onunla bütünleşen belgeler, kalıntılardır. Yazılı ve basılı belgeler ise, sonradan oluşturulduklarından, kalıntılara oranla, gerçekten, daha uzak olabilirler. Bu teknik ‘belgesel gözlem’ veya ‘doküman metodu’ veya ‘mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak, sistemli incelenmesi’ olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2007)

3.1.1. Doküman İncelemesinin Temel Özellikleri

Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman incelenmesi, hemen her araştırma için kaçınılmaz olan bir veri toplama tekniğidir. Belgelerin varlığı kadar, onlardan yararlanabilmek de önemlidir. Geleneksel olarak doküman incelemesi, tarihçilerin, antropologların ve dilbilimcilerin kullandığı bir yöntem olarak bilinir. Oysa sosyologlar ve psikologlar da doküman incelemesini kullanarak önemli kuramların geliştirilmesine imza atmışlardır (Karasar, 2007).

Hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılabilmesi araştırma problemi ile yakından ilgilidir. Örneğin eğitim ile ilgili bir araştırmada, şu tür dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılabilir: Eğitim alanında ders kitapları, program (müfredat) yönergeleri, okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, öğrenci rehberlik kayıt ve dosyaları, öğrenci ve öğretmen el kitapları, öğrenci ders ödevleri ve sınavları, ders ve ünite planları, öğretmen dosyaları, eğitimle ilgili resmi belgeler, vb. Herhangi bir kurumu, çalışmak isteyen bir araştırmacı için; yıllık kurum raporları, hakla ilişkiler dokümanları, basın açıklamaları, muhasebe kayıtları, misyon tanımı, stratejik planlar, pazarlama strateji dokümanları, kurum içi ve dışı yazışmalar, resmi belgeler, kurum içi yazılı kural ve yönergeler, insan kaynakları stratejileri, iş tanımları, bölümler arası yazışmalar, vb. Bunlara ek olarak anılar, günlükler, özel mektuplar, itiraflar gibi kişisel belge ve dokümanların yanı sıra yazılı basın, periyodik yazılı kaynaklar, magazin, dergi ve kitaplar da doküman analizine konu olabilirler (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Diğer nitel veri toplama yöntemlerinde olduğu gibi doküman incelemesinin de,

bazı artıları ve eksileri vardır. Araştırmacının bu artıları ve eksileri dikkate alması, araştırmanın güvenilirliği ve inandırıcılığı açısından önemlidir.

Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Bu tür araştırmalarda, araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebilir. Bu anlamda doküman incelemesi, araştırmacıya, zaman ve para tasarrufu anlamında katkıda bulunacaktır. Öte yandan, nitel araştırmalarda gözlem ve görüşme gibi diğer veri toplama yöntemleriyle birlikte kullanıldığında verinin çeşitlendirilmesi amacına hizmet edecek ve araştırmanın geçerliğini önemli ölçüde arttıracaktır.

Doküman analizinde araştırmacı için konunun geçmişi ve tarihsel süreci bulguların yorumlanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda araştırmacı iki tür veri toplayabilir. 1. Arşiv verisi, 2. Tarihsel veri. Arşiv verisi bir topluluğa organizasyona ya da kültüre ait rutin kayıtları içermektedir. Araştırma bulgularının zenginleştirilmesi ve karşılaştırılması açısından kayıtlardan yararlanılmaktadır (Baş ve Akturan, 2008). Çalışmamızda arşiv verileri kullanılarak Özel İslam Mektepleri ilgili daha sağlıklı yorumların yapılmasına çalışılmıştır.

Tarihsel veri araştırma konusunun altyapısına bir başka deyişle geçmişe ilişkin önemli çıkarımlar elde edilmesine imkân vermektedir. Bu araştırmacının gazete, dergi, kitap ve benzeri dokümanların taranmasını gerektirmektedir. Tarihsel veri toplanmasında kullanılan veri kaynakları şunlardır: Kayıtlar, raporlar, resmi dokümanlar, kitap, dergi, gazete ve benzeri dokümanlar, otobiyografi ve belgeseller, anketler, şarkı, şiir ve benzeri folklorik dokümanlar (Baş ve Akturan, 2008). Çalışmamızda özellikle resmî dokümanlar yani Osmanlı Devlet arşivleri, Maârif, Devlet Vilayet Sâlnâmeleri, Maârif Nezareti'nin yayınları ve istatistikleri, kitaplar, gazeteler sıklıkla kullanılmıştır. Bu kayıtlarla ilgili bilgilere II. Bölümde yer verilmiştir. Bunlardan elde edilen veriler sınıflandırılmıştır.

Yukarıda sözü edilen yazılı kaynakların yanı sıra; film, video ve fotoğraf gibi görsel malzemeler de nitel araştırmalarda kullanılabilir. Bu tür materyaller tek başlarına bir araştırmanın temel veri toplama araçları olabileceği gibi, çoğu durumda, gözlem, görüşme veya doküman incelemesi gibi veri toplama yöntemleri ile birlikte ek veri kaynakları olarak kullanılabilir. Çalışmamızda fotoğraflar önemli dokümanlar niteliğindedir. Dokümanlar içerisinde yer alan fotoğraflar bize dönemin özellikleri,

okulların mevcut yapısı ve fizikî görünüşü ile öğrenciler hakkında görsel bilgi sunmaktadır. Özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde çekirilen fotoğraflar çalışmamız için önemli kaynaklardır. Bunlara dönemin kaynaklarından ve elektronik bir kütüphane olan Libraray of Congress'den ulaşılmıştır (www.loc.gov.tr).

3.1.2. Doküman İncelemesinin Aşamaları

Doküman incelemesi yaparken izlenebilecek bir dizi aşama vardır. Ancak, bu aşamalar daha çok genel bir yönerge olarak dikkate alınmalıdır. Her araştırmacı bu aşamaları araştırma probleminin niteliğine, doküman incelemesi sonucunda elde etmeyi hedeflediği veriye veya dokümanları ne kadar kapsamlı ve derinlemesine incelemek istediğine bağlı olarak yeniden yorumlayabilir. Araştırmamızda eğitim tarihi ile ilgili veriler doküman analizine uygun olarak incelenmiştir. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman incelemesinin aşamaları: dokümanlara ulaşma, orijinalliği kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma gibi başlıklar altına toplanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

3.1.2.1. Dokümanlara ulaşma

Doküman incelemesine karar vermeden önce araştırmacı kendisine şu soruları sormalıdır: Bu araştırmada dokümanların kullanılmasına gerçekten ihtiyaç var mıdır? Eğer varsa, neden? Ne tür dokümanlara ihtiyaç vardır? Bu dokümanlar nereden elde edilebilir? Bu dokümanlara ulaşmak için öncelikle kim ya da kimlere ulaşmak gerekir, yani istenen dokümanların elde edilmesinde devreye sokulması gereken kişiler var mıdır?

Bu soruların, doküman incelemesine başlamadan araştırmacı tarafından doyurucu bir şekilde yanıtlanması gereklidir. Aksi takdirde araştırmacı, zamanının önemli bir bölümünü araştırma açısından ciddi bir öneme sahip olmayan dokümanları toplamakla geçirebilir. Belki elde edilen dokümanlar, araştırmacıyı asıl araştırma probleminde uzaklaştırarak, araştırmada odağı kaybetmesine neden olacaktır. Diğer taraftan bu durum, araştırmacıyı araştırma problemi ile öngörülmeven ilginç noktalara da yönlendirebilir ve bu boyutlar farklı bir araştırmanın gerekli olduğunu ortaya

çıkabilir ya da aynı araştırmanın çerçevesinin genişlemesine neden olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nde Özel İslam mektepleri incelenirken dönemin dokümanlarının muhakkak surette kullanılması gerekliliği tespit edilmiştir. Çünkü başka surette çalışma ile ilgili bilgilere ulaşabilmek mümkün değildir. Bu dokümanlar Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri, Maârif, Devlet ve Vilayet Salnâmeleri, dönemin Maârif istatistikleri, kanunî düzenlemeleri, gazeteleri v.s'dir. Bu dokümanlara Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, Milli Kütüphane ve Atatürk Üniversitesi Eski Eserler Bölümü'nden ulaşılacağı belirlenmiştir. Buradaki belgelere araştırma yapmak isteyen herkesin ulaşabilme hakkı bulunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinin ilk önce tespiti internet üzerinden yapılabilmektedir. Tespit edilen belgelerin temini için İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü'ne gidilmiştir. Günlük 25 belgenin mikrofilminin temini yoluyla çalışmamızda kullandığımız çok sayıdaki arşiv belgelerine belli bir ücrete mukabil ulaşılabilmiştir. Ankara Millî Kütüphane'deki belgelere ise kütüphanenin internet üzerinden belli bir ücret karşılığında araştırmacıların kullanımına açtığı Süreli Yayınlar Bilgi Sistemi'nden ulaşılmıştır. Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Salonu'ndaki dönemin dokümanlarına Erzurum'a gidilerek bizzat taranıp gerek mikrofilm gerekse burada, dokümanlar üzerinde çalışılarak, gerekli verilere ulaşılmıştır.

3.1.2.2. Orijinalliğin kontrol edilmesi

Her doküman incelemesinde yukarıdaki yöntemlerle belirli dokümanlara ulaşan araştırmacı, ulaştığı dokümanların orijinal olup olmadığını kontrol etmelidir. Bu konu çok önemlidir, çünkü orijinalliği kontrol edilmeden bir araştırmada kullanılan dokümanlar, daha sonra dokümanın ait olduğu asıl kaynakları tarafından sahiplenilmezse, hem araştırmanın ve hem de araştırmacının güvenilirliği sorgulanacak, araştırmaya harcanan çok değerli zaman, emek ve para heba edilmiş olacaktır.

Bu nedenlerle, orijinalliği kontrol etme konusunda araştırmacı şu soruları sorabilir: Dokümanlarda kapsanan veri, araştırmada konu edilen kişi, kuruluş veya gruplara ilişkin görünüyor mu? Birincil yani asıl kaynaklardan mı, yoksa ikincil kaynaklardan mı elde edilmiştir? Elde edilen dokümanlar asıllarının aynı mıdır?

Herhangi bir şekilde dokümanlar üzerinde oynanmış veya belirli kısımları değiştirilmiş görünüyor mu (asıllarındaki değişiklikler hariç)? Kim veya kimler tarafından geliştirildiği veya kaleme alındığı belirli mi, ne zaman ve nerede? Dokümanı geliştirenler veya kaleme alanlar inanılır mı, ilgili kurum veya kuruluş; yasal olarak görevliler mi? Araştırmacının araştırmaya konu olan kişi veya kurumları yakından tanıdığı durumlarda, dokümanlarda olayların veya kişilerin tanımı gerçeğe uygun görünüyor mu? (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Araştırmamızda kullanılan dokümanların güvenilirliği tartışılmazdır. Çünkü bunlar Osmanlı Devleti'nin resmi yayınları ve arşivleridir. Dokümanlar üzerinde oynanma söz konusu değildir. Devlet tarafından hassasiyetle korunmuştur ve günümüzde de hâlâ korunmaktadır.

3.1.2.3. Dokümanların anlaşılması

İlk iki aşamada araştırmacı, dokümanları saptama, bunlara ulaşma ve elde etme konularında ikinci ve üçüncü şahıslarla diyalog kuracak, bazı durumlarda muhtemelen bir dizi bürokratik süreçten sonra, istediği dokümanları elde edecektir. Dokümanlar elde edildikten sonra, araştırmacı kendisiyle ve dokümanlarla baş başa kalacaktır. Artık sıra, elde edilen dokümanların anlaşılması ve özümsemesine gelmiştir. Eğer araştırmacı, araştırmasını sadece dokümanlara dayalı olarak gerçekleştirecekse, bu dokümanların belirli bir sistem içinde ve birbirleriyle karşılaştırmalı olarak özümsemesi gereklidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Dokümanların anlaşılması çalışmamızın en önemli bölümlerinden biridir. Çünkü araştırmamız ile ilgili verilerin önemli bir bölümü kütüphanelerde bulunan Osmanlı Devleti'nin son dönemine ait kaynaklar ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikalarından oluşmaktadır. Bu belgeler ile ulaştığımız veriler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ve Milli Kütüphane ile Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Kataloğu'nda bulunan sâlnâme, tarifname, talimatname türünde Osmanlıca yazılan eserlerdir. Bu nedenle bu dokümanların öncelikle günümüz Türkçesine aktarılması gerekmektedir. Bu süreç çalışmamızın en uzun sürecini oluşturmaktadır. Transkripsiyonu yapılan bu belgelerin konularının tespit edilmesine ve anlaşılmasına çalışılmıştır. Özellikle okunduktan sonra kelimelerin günümüzdeki karşılığı tespit edilerek daha sade bir dille

ifade edilmiştir. Daha sonra elde edilen verilerin birbirini teyit edip etmediği ve tutarlılığı saptanmıştır. Bu belgeler konularına ve ilgili mekteplere göre tasnif edilmiştir. Bu dokümanlar ışığında hazırlanan diğer kaynaklardan da faydalanılmıştır.

3.1.2.4. Verilerin analizi ve kullanılması

Dokümanların anlaşılması ve çözümlenmesi araştırma için kritik bir aşamadır. Çünkü araştırmacının doküman içeriğini yorumlaması ve sözel olarak ifade etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda araştırmacı dokümanların analizinde yorumlayıcı bir analizi yapmak durumundadır. Yorumlayıcı içerik analiz materyaldeki temaların, konuların ve olguların belirlenmesi ve tanımlanmasını içermektedir. İçerik analizi materyallerin objektif olarak analiz edilmesini kapsamaktadır. Bir başka deyişle içerik analizinde dokümanın içeriği uygun kategorilere yerleştirilerek sınıflandırılmaktadır (Baş ve Akturan, 2008). Bu doğrultuda elde edilen dokümanların önceden belirlediğimiz problem ve alt problemler doğrultusunda tasnifi yapılmıştır. Yani doküman analizine temel olacak kategori ve temalara göre gruplandırılmıştır. Bu temalar doğrultusunda dokümanlardan elde edilen verilerle araştırmadaki bölümler oluşturulmuştur. İyi tanımlanmış amaçlar veya alt problemlere dayalı olarak geliştirilen kategorilerin, bir diğerini kapsamayacak şekilde ve birbirinden bağımsız olmalarına dikkat edilmiştir. Bu amaca ulaşabilmek için eldeki doküman setinin içeriğinin iyi irdelenmesi gereklidir. Bu koşulu sağlamadan yapılan bir kategorileştirme, araştırma için önemli olan boyutların gözden kaçırılmasına veya gereksiz ve yapay kategorilerin oluşturulmasına yol açabilir. Araştırmamızda bu husus da göz önünde bulundurulmuştur. Alt problemlerin ve bölümlerin birbirinden bağımsız olmasına dikkat edilmiştir.

Transkripsiyonu yapılan veriler konularına göre sınıflandırılmış ve mekteplerin temel özellikleri belirlenmiştir. İstanbul ve vilayetlerde bulunan mektepler ilk olarak birbirinden ayrılmıştır. Öncelikle İstanbul'da bulunan mekteplerin buldukları yerler kurucuları, ders programları tespit edilmiş ve bunların benzer ve farklı yönleri ayıklanarak ortak özellikler bir sentez haline getirilmiştir. Ardından yıllara göre mekteplerde meydana gelen değişimler tespit edilmiştir. Vilayet sâlnâmeleri incelenmiş Özel İslam Mektebi bulunan yerler tespit edilmiştir. Bu mekteplerin de ders

programları, kurucuları, bulunduğu yerler belirlenerek ortak özellikleri saptanmaya çalışılmıştır. Özellikle sâlnâmelerin yayınlanmadığı yıllarda vilayetlerdeki mektepleri tespit etmek güçleştiğinden vilayet gazetelerinden de faydalanılmıştır. Tespit edilen özelliklerin ve sayısal verilerin daha kolay anlaşılabilmesi için tablolarla ifade edilmiştir. Araştırmamızın güvenilirliğinin artırılması için dokümanlardan elde edilen veriler konu ile ilgili yazılan bilimsel çalışmalarla karşılaştırılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR VE YORUM

4.1. Klasik Osmanlı Eğitim Sistemi

Klasik Osmanlı eğitim sisteminde Müslüman Osmanlı halkının faydalandığı iki önemli eğitim kurumu bulunmaktadır. Bunlar sıbyan mektepleri ile medreselerdir.¹

4.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlıların ilköğretim seviyesindeki okullarına genel olarak ‘sıbyan mektebi’ veya ‘mahalle mektebi’ denilmektedir. Mekteb, ‘yazı öğretilen yer’ anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti’nde bir eğitim müessesesi olarak ilk sıbyan mektebi Fatih tarafından Dârüttalim adıyla Fatih külliyesi içerisinde kurulmuştur. Daha sonra mekteb-i sıbyan, dar-üs sıbyan, muallimhane, mektebhane, dârü’l-ilm, dârü’t-tâlim gibi çeşitli isimler de verilmiştir (Kara ve Birinci, 2005). Yoksul çocuklar için açılanlara da ‘küttab-ı sebil’ veya ‘mekteb-i sebil’ de denilmektedir (Ergün, 2000).

Osmanlı eğitim sisteminin ilk basamağını oluşturan sıbyan mekteplerinin genel özellikleri şunlardır:

- *Eğitimin temel amacı dinîdir.
- *Yöntem olarak nakilci ve ezbercidir.
- *Kızlara açıktır (Erdem, 2000).

Bu mektepler arasında kız ve erkek içinde olmak üzere açılmış çocukların karma olarak devam ettikleri okullar bulunmakla beraber, bazı yerlerde yalnız kız çocukları için ve çok defa hocalık yapan kadının evinde olmak üzere açılmış bulunanları da vardır. Karma okullarda küçük yaştaki kız ve erkek öğrenciler bir sırada yan yana oturdukları gibi, genel olarak kızların ve erkeklerin birbirlerinden ayrı yerlerde oturtulmaları usul tutulmuştur (Unat, 1964). Sıbyan mektepleri padişahlar tarafından

¹ Enderun mektebi, gayrimüslim halk arasından seçilen yetenekli çocukları devşirme usûlüyle güvenilir devlet adamları ve asker olarak yetiştiren bir eğitim kurumudur.

yaptırıldığı gibi; valide sultanlar, büyük devlet adamları ve hayırsever vatandaşlar tarafından da kurulmuştur ve vakıflar kanalıyla işletilmiştir (Gelişli, 2002).

Sıbyan mekteplerinde hoca veya muallim, kalfa, bevvab (kapıcı) gibi kişiler görev yapmaktadır. Bu görevlilerin nitelikleri, vazifeleri ve alacakları ücret vakfiyelerde tayin edilmiştir. Bu mekteplerde genel olarak namaz surelerini ve dualarını düzgün okuyacak kadar bir Kur'an öğretimi, namazların kılınışını öğreten fiilen bir tatbikat, ve 'Şol cennetin ırmakları', tekbir, salavat başta olmak üzere bir dinî musikî zemini, ortak denecek bir muhtevada ve hissiyatla öğretilmeye çalışılmıştır (Kara ve Birinci, 2005).

Tamamı vakıf kuruluşu olan bu mektepler, ülkenin her tarafına yayılmış olup sayıları oldukça fazladır. Evliyâ Çelebi, İstanbul'da XVII. asırda 1.933 sıbyan mektebi olduğunu söyler. Klasik dönemde çocukları bu okula göndermek mecburi olmamakla birlikte 'Bed-i besmele'² merasimi ile okula başlayıp yapılan merasimlerle cazip hâle getirilmiş ve zorlayıcı bir kanuna ihtiyaç duyulmamıştır (Baltacı, 1996)

Daha sonraları Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde sıbyan mektepleri ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemden itibaren artık ilköğretim belli bir sisteme oturtulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Ancak ilmiye sınıfının etkisi altında bulunan sıbyan mekteplerinde modernleşmeyi sağlamak diğer kurumlardan çok daha zor olmuştur. Bu yüzden de eğitimde tam olarak bir modernleşme sağlanamamakta ve temelden değil üstten başlayarak bir modernleşme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bütün çekincelere rağmen 1824'te II. Mahmud'un 'Talim-i Sıbyan Fermanı' sıbyan mektepleri ile ilgili yapılan ilk düzenlemedir. Bu fermanla çocukların ergenlik çağına gelmeden önce sıbyan mekteplerine gitmeleri şart koşulmuş, çocukların okula gitmeden

² Mektebe başlamak, her dönemde olduğu gibi Osmanlı Devleti Dönemi'nde de çocukların hayatında önemli bir olay olarak kabul edilirdi. "Bed-i besmele cemiyeti" ya da "âmin alayı" da denilen bu merasim, genellikle Kandil, Pazartesi veya Perşembe günleri düzenlenirdi. Ailenin varlıklı veya yoksul olmasına bağlı olarak bu merasim şekillenmekteydi. Yoksul bir ailenin çocuğu, eti senin, kemiği benim denilerek teslim edilirken, orta halli bir ailenin çocuğu, mektepteki çocuklara birkaç kuru, hoca ile halifeye ise ucunda mecidiye bağlı birer yağlık hediye edilerek mektebe başlatılırdı. Zengin çocukların kaydı ise adeta bir düğün havasında geçerdii. Çocuk önce giydirilerek bir at veya arabaya bindirilirdi, mektepten gelen ilahici ve âmincilerle birlikte tespit edilmiş yerlerden geçerek, Eyüb Sultan'a gidilirdi. Yol boyunca ilahiler ve dualar okunur, âminci çocuklar "âmin" diye bağırırlardı. Alay döndükten sonra, çocuk hocanın karşısındaki seccade veya mindere oturur ve sembolik olarak ilk ders böyle bir iki harfin tekrarlatılmasıyla yapılırdı (Günyol, 1972). Tören sonunda çocuğun ailesince hazırlanmış yemekler yenilir, hocaya, halifeye, ilahi okuyan ve âmin alayına katılan bütün çocuklara hediyeler ve harçlıklar dağıtılırdı. Okula başlayan çocuk eğer tarikat şeyhinin çocuğuyorsa o zaman âmin alayına tarikatın sancağı ile dervişler de katılır, ilahiler sırasında mazharlar çalınır, zikirler çekilir ve tarikat ayini yapılırdı (Öcal, 1993).

önce işe verilmemeleri, esnafın da bu çocukları çırak almamaları belirtilmiştir (Gelişli, 2002). ‘İlköğretim mecburiyeti’ diye yorumlanan ferman, İstanbul sınırları dışına çıkamamıştır. Çünkü bu zorunluluk taşra sıbyan mektepleri için geçerli değildir ve geneli ifade etmemektedir. Bu yüzden de genel olarak ilköğretim zorunluluğunun 1824 tarihinde getirildiğini iddia etmek pek mümkün değildir (Arıbaş, 2000).

Eğitim sisteminin düzenlenmesi ile görevli ilk organ Tanzîmât Fermanı’nın ilanından önce kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfia’dır. Bu kurumun 1839 yılında hazırladığı layihada ilköğretimle ilgili problemler dile getirilmiştir. Bu layihada eğitimin ticaret, riyaziye, harbiyyenin idaresi alanında önemli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sanayinin gelişmesi amacıyla birçok mektep açıldığı fakat daha sonra bunlardan yeterince verim alınmadığı üzerinde durulmuştur. Bu yüzden ilim ve eğitimin kıymetini artırmak amacıyla medrese ve mekteplerin ihyasına gidilmiştir. Bu okullara alınan öğrencilerin okuma yazmaya, Arapça, Farsça ve Fransızcaya kudretleri olmadığından ilim yapılamadığı, öğrencilerin kuru gürültüyle zaman geçirdikleri bu yüzden de halkın çocuklarını bir sanata verdikleri belirtilmiştir. Bu çocukların sanat öğrense bile devletin ve vatanın kadrini bilmediğinden yakınılmış, bu yüzden de mektep ve muallimlerin teftiş edilip her mektepteki öğrenciler için ayrı ayrı sınıflar açılıp bir sınıfa birden ders verilmesi, ilkokulun mecburi olması, mahallelerde fakirler için de mektepler açılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu mekteplerin ilk sınıfında Kur’ân-ı Kerîm, Türkî İnşa ve Tuhfe ve Nuhbe ve Subha-ı Sıbyan, Birgivi Risalesi, Ahlâk, Hat, Kitâbet dersleri okutulması sınıf-ı sanide ise bir iki hatim etmiş ve İlm-i hâl okumuş olanlarının alınması istenmiştir. Daha sonra yazılan mazbatada ise mekteplerde hocaların teftiş olunması, sınıfların oluşturulması, herkesin evladını 4-5 yaşında mektebe vermesinin zorunluluğu, kimsesizler için mektep tanzim edilmesi, sınıf-ı sani itibarıyla burada kabiliyet ve istidad gösterenlerin mekteb-i âliye alınması öngörülmüştür. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’e kabiliyeti olmayanların ihracına, öğrencilerin sınıflara tahsis edilip her sınıfa ders tashihi, okuma öğretilirken öğrencilerle birer birer ilgilenilmesi, okuma yazma öğrenenlerin ise toplu eğitimi istenmektedir (Cevat, 2001).

Tanzîmât Dönemi’nde sıbyan mekteplerinin eğitim ve öğretim yönünden düzene konulması yolunda ilk teşebbüs Abdülmecid tarafından yapılmıştır. Abdülmecid (1839-1861), 1845’te yayınladığı bir iradesinde, ‘eğitimin din ve dünya açısından herkese gerekli olduğunu’ söylemiş ve ‘halkın cehaletinin giderilmesi gerektiğini’, bunun için

de sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde (ilk ve ortaöğretimin ilk dereceleri) yeni düzenlemeler yapılacağını, bir Darülfünûn (Üniversite) kurulacağını ifade etmektedir. Bu kurumların ilk ikisinde tüm Osmanlı vatandaşları dinî görevlerini ve kendi işlerinde kimseye muhtaç olmayacak kadar çeşitli hayat bilgilerini öğrenecekler, Darülfünûnda da daha üst düzeyde dinî ve müsbet bilimlerde derinleşeceklerdi (Akyüz, 2005).

Abdülmecid'in yayınladığı iradesinden özellikle ilmiye sınıfının kuşklarının giderilebilmesi için açılacak kurumlarda din derslerinin bulunduğu ve eğitimin din için de gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Bu irade aynı zamanda genel eğitimin düzenleneceğini, belli bir düzeyde zorunlu olacağını, yeni bir yükseköğretim kurumu açılacağını öngörmektedir.

1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiyye kurulmuştu. 8 Kasım 1846 tarihinde 'Mekâtib-i Umûmiyye Nezareti' kurulduktan sonra 8 Nisan 1847'de ilköğretim yönetmeliği denilebilecek 'talimat' hazırlanmıştır (Cevat, 2001). Bu talimat, 20 maddeden meydana gelmiştir. Talimat ilkokulun amaçları, ilkeleri, öğretim süreci ve derslerden oluşmuştur (Ergün, 2000). Bu talimatname ile sıbyan mekteplerinin eğitim ve öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve Türkçe derslerine önem vermekle eğitimde millîleşmeye doğru bir adım atılmıştır. İlköğretimde birlik ve bütünlük temini yoluna gidilmiştir. Teftiş usûlü ve devam mecburiyeti sağlanması da öngörülmüştür. Ancak parasızlık yüzünden ve yeterli sayıda uzman öğretmenin bulunmaması nedeniyle uygulanamamıştır (Kodaman, 1999).

Talimata göre Sıbyan Mekteplerinin öğretim programları, öğretim araç ve gereçleri, öğretim yöntemi şöyledir:

Sıbyan mekteplerinin dersleri şunlardır: Elifba, Amme cüzü ve öteki cüzler, Türkçe Lûgat (Türkçe önce üç, sonra daha fazla harfli kelimelerin yazılması) Ahlâk, Yazı, İlmihal, Türkçe, Tecvid, Kur'an (iki kez hatim ettirilecek), Hıfz-ı Kur'an (yetenekli ve istekli öğrencilerin hafızlığa çalıştırılacağı seçmeli ders).

Tanzîmâta kadar sıbyan mekteplerinde yazı öğretilmesi nadir bir olaydı. 1847 talimatı ise okumanın yanında yazının da öğretilmesi bu mekteplerin amaçları arasında gösterilmiştir ki bu çok önemli bir gelişmedir.

1847 talimatı siyah tahta denen ve üzerine yazı yazılan levhanın padişah tarafından her okula gerekli sayıda gönderileceği ve bunların yazı yazma ve okumayı kolaylaştıracağını söylüyor; fakat saygı nedeniyle Kur'an ayetlerinin bunlara

yazılmaması isteniyordu. Kâğıt üzerine yazı yazmak için de öğrenciler yanlarında divit³ denen pirinçten kalemlik içinde iki kamış kalem, mürekkep hokkası taşıyacaktı.

Sıbyan mekteplerinde kız ve erkek öğrenciler karışık değil, kendi aralarında oturacaklardır. Bugünkü anlamda bir sınıflama yoktur ancak talebeler bilgi düzeylerine göre gruplandırılacaktır. Heceleme ve harflerin birbiriyle birleşme biçimleri öğretilecektir. Öğretim, hocanın öğrencilerle tek tek ilgilenmesi şeklinde yapılacak, sınıf ayrımı olmadığı için dört yılın sonunda tek bir bitirme imtihanı yapılacaktır (Akyüz, 2005).

1847 Talimatı ile Tanzîmât devlet adamları sıbyan mekteplerindeki kız-erkek karma eğitim şeklindeki geleneksel uygulamayı kaldırıp, önce her cinsin kendi aralarında oturmaları, sonra da ayrı okullarda okumaları düzenlemesini getirmişlerdir. Bu uygulamanın sebebini kamuoyunun kazanılarak kızlara daha ileri düzeyde (rüşdiye) bir öğrenim verebilmek olarak görmek daha doğru olacaktır (Akyüz, 2000).

Sıbyan okullarında yazı öğretimi çok başarısızdı. 1862 yılından itibaren İstanbul'daki 36 sıbyan okulunda yeni bir harf öğretme biçimi denenmeye başlandı. Devlet bu okullara parasız taş tahtalar, taş kalemler ve divitler dağıttı. Daha sonra aynı amaca yönelik numûne ibtidâileri kuruldu. Selânikli öğretmenlerden bir ekol, yeni bir yazı öğretme ve alfabe biçimi ortaya çıkardı. Çok sert tepkiler gören bu akım, ilköğretim ıslahatını bir 'Elifba' ıslahatı hâline dönüştürdü. 'Hakiki'siyle, 'Tecrübî'siyle binlerce Kolay Elifba yazıldı (Ergün, 2000). Arap harfleriyle okuma yazma öğrenmenin güçlüğü, o dönemde fark edilmiş bu konuda çözüm yolları aranmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra çözüme kavuşturulmuştur.

Yine 1868 yılında ilköğretimin zorunluluğu hakkında hükümet tarafından resmî bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyannamede eğitimin öneminden bahsedilmiş ve altı yaşına gelen çocuklarını mektebe göndermeyenler, muhtarlar tarafından ikaz edilecek, bu tesir etmezse görevli memurlar tarafından sözle uyarılacağı bildirilmiştir (Cevat, 2001).

1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nin kabul ve tatbikiyle bütün maârif sistemiyle birlikte sıbyan mekteplerinin bir nizama konulması gerçekleşmiştir. Bu nizamnâmede; her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi bulunması gerekmektedir

³ Hokkadaki mürekkebe batırılarak yazı yazmaya yarayan ve değişik uçları olan bir tür kalem

Ayrıca sıbyan mekteplerine devam mecburiyeti erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları olarak belirlenmiştir. Nizamnâme'ye göre, hocaların Osmanlı tebasından ve Darülmuallimin mezunu olması şart koşulmuştur. Hoca maaşları dâhil olmak üzere okul giderleri, sırasıyla vakıflardan, fitre ve kurban derilerinden; bunlar yeterli değilse, mahalle veya köy halkı tarafından karşılanacaktır. Sıbyan mekteplerinin tahsil müddeti dört yıl, okutulacak dersler ise şu şekilde belirlenmiştir: Usûl-i Cedide Vechile Elifba, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvid, Ahlâka Müteallik Resail, İlm-i Hal, Yazı Talimi, Muhtasar Fenn-i Hesab, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya, Malûmat-ı Nafi'a, Cem'i Risale. Bu derslerin gayrimüslim sınıflarında kendi dilleri ile okutulacağı da eklenmiştir (Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi[MUN], 1869, 6.madde).

Yukarıda da geçen 1847 talimatında yer alan okul programı ile bu programı karşılaştırsak; birinci programda daha çok dinî dersler bulunmaktadır, ikinci programda ise dünyevî derslerin programda dinî dersler kadar hatta daha fazla yer aldığını görmekteyiz.

Nizamnâmenin 10-12. maddelerinde öğrencilerin mektebe devam etmesini sağlamak için ebeveynlerine ihtar ve para cezası gibi bazı yaptırımlarda bulunulacağı karara bağlanmıştır. Bunun için sıbyan mekteplerine gelen öğrenciler için bir defter tutulup ve bu defterden devam durumları kontrol edilecek, gelmeyen öğrencinin yakınları uyarılacaktır. Bir ay içinde üç defa uyarıldığı hâlde devam etmezse gücüne göre beş kuruştan yüz kuruşa kadar ceza alınıp Maârif sandığına teslim edilecek, eğer yine devamı sağlanamazsa yerel hükümet tarafından cebren mektebe konulacaktır. On üçüncü maddede ise devam zorunluluğundan muaf olanlar şu şekilde sıralamıştır:

1. Mahalli hükümet tarafından eğitim görmesini engelleyen bedensel bir özrünün bulunduğuna karar verilenler,
2. Fakir bir ailenin çocuğu olup, ailenin hizmetine ihtiyaç duyduğu çocuklar,
3. Ekin ve harman zamanı çiftçilikle uğraşanlar,
4. Mektebe yarım saat uzakta ikâmet edenler,
5. Bulunduğu mahallede mektebi bulunmayan veya yetersiz bulunanlar,
6. Okuyup yazdığını ispatlayan çocuklar.

Ayrıca sıbyan mektebini bitirenler imtihansız rüşdiyeye kabul olunacaktır (MUN, 1869, Madde 13; Cevat, 2001).

Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde sıbyan mektepleri için iki önemli teşebbüs daha yapılmıştır. 1875 yılında 35 maddelik bir talimatname ile İstanbul sıbyan mekteplerinin yönetimi mahalle halkından teşkil edilecek 'Tedris Meclisi ve Tedris Meclisi Şubeleri'ne bırakılmıştır. İkincisi ise yeni açılacak ibtidâî okullarında uygulanmak üzere 1875 tarihinde yayınlanan 'Rehnümâ-i Muallimin-i Sıbyan' (sıbyan okulları öğretmenleri için kılavuz) adlı kitabın komisyon tarafından hazırlanması işidir. Bunların her ikisi de II. Abdülhamid devrinde gerçekleşmiştir (Kodaman, 1999).

Daha sonraki yıllarda ilkokul programları üzerinde yeni düzenlemelere gidilmiştir. 1876'da ilköğretim anayasa maddesi hâline geldikten sonra 1879'da Maârif Nezareti bünyesinde Mekâtib-i Sıbyaniyye Dairesi kurulmuştur. Böylece devletin ilköğretimle ilgili sorunları ciddi bir şekilde kurumsal olarak ele almaya başladığı söylenebilir. İbtidâîlerin açılışı ile beraber ilköğretim ikiye ayrılmıştır. Mekâtib-i Sıbyaniyye eski yöntemle eğitim öğretim yapıyordu. 1872'den sonra ise yeni eğitim öğretim kurumlarının açılması düşüncesi ile Mekâtib-i İbtidâîler ortaya çıkmıştır (Arıbaş, 2000). Sıbyan mektepleri de zamanla ibtidâî adıyla anılmaya başlanmış ve sıbyan mekteplerinin çoğunda 1909'a kadar yeni usul öğretim uygulanır hale gelmiştir (Kodaman, 1999).

Sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla Darümuallimin-i Sıbyan kurulmuştur. Adı daha sonra Darümuallimin-i İbtidâî olarak değişmiştir (Alkan, 2000). 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra da varlığına devam eden bu mektepler Latin Alfabesi'nin kabulünden sonra kapatılmıştır (Kara ve Birinci, 2005).

4. 1. 2. Medreseler

İslam eğitim sisteminin temel eğitim kurumu olan medrese Osmanlılar döneminde fiziki şartları, mimari özellikleri, programı itibariyle önemli gelişmeler göstermiştir. Medrese bu dönemde sıbyan mekteplerinden sonra orta, lise, yüksek okul ve üniversite eğitimine tekabül eden, İslami kimliği nedeniyle sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu olma özelliğini taşımaktadır (İpşirli, 1993). Bu eğitim ve öğretim müessesesi, daha sonra bütün İslâm dünyasına yayılmış ve sistem olarak Osmanlılarda en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Osmanlı eğitim sistemi içinde medrese,

askeri hizmetler dışında devletin ihtiyaç duyduğu her sınıf elemanı yetiştiren bir müessesedir (Baltacı, 1996).

Osmanlılarda farklı metotlarla farklı derslerin okutulduğu değişik maksatlara yönelik dört tip eğitimden bahsedilebilir. Yönetici kadroları yetiştirmeye yönelik saray eğitim kurumu olan Enderun, bürokrat yetiştirmek üzere usta çırak münasebeti çerçevesinde bürolarda eğitim veren kalem eğitimi, tasavvuf erbabının yetişmesine yönelik dergâh eğitimi ve nihayet ilim adamı yetiştiren medrese eğitimidir⁴ (İpşirli, 1999). Osmanlılarda ilk medrese, 1330'da Orhan Gazi tarafından İznik'te yapılmış ve buraya ilk müderris olarak da Türk âlim ve mütefekkirlerinden Şerefü'd-din Davud-i Kayseri tayin edilmiştir. Orhan Bey, ikinci medresesini de Bursa'da inşâ ettirmiştir. Sonraki Osmanlı padişahları da Bursa ve Edirne'de çeşitli medreseler yaptırmışlardır (Uzunçarşılı, 1988). Kuruluş yıllarından itibaren 1326-1451 devresinde seksen dört medresenin yapıldığı tespit edilmektedir. Bunlardan on biri Orhan Bey, sekizi I. Murad, yirmisi I. Bayezid, yedisi I. Mehmed, otuz yedisi II. Murad zamanında kurulmuş, bir medrese de fetret döneminde inşa edilmiştir. Bunun elli üçü Anadolu'da, yirmi dokuzu Rumeli'de ikisi de Kudüs'te idi (İpşirli, 1993).

Medreseler hariç ve dâhil olmak üzere temelde ikiye ayrılıyordu. Hariç medreseleri temel hazırlık bilgilerini vermeyi ve bilimsel eserleri izleyebilecek düzeyde Arapça öğretmeyi amaçlamıştır. Dâhil medreseleri ise yüksek düzeyde ilim vermektedir. Her biri de kendi içlerinde kademelere ayrılmıştır. Fatih Dönemi'nde dördü hariç 3'ü dâhil olmak üzere 7 kademeli bir medrese sistemi kurulmuştur. Bunlar 1- Haşiye-i Tecrid Medreseleri (Yirmili medreseler), 2- Miftah Medreseleri (otuzlu medreseler), 3- Kırklı medreseler, 4- Hariç medreseleri, 5- Dâhil Medreseleri, 6- Sahn-ı Seman medreseleri, 7- Altmışlı Medrese olarak sıralanıyordu. Sıralamada medreseler müderrislerin gündeliklerine göre kademelendiriliyordu. 16.yüzyılda Kanuni Süleymaniye Medresesini kurduğunda ise yeni medreselerin eklenmesiyle kademe sayısı ona çıkmıştır. Yeni kademeler 8- İkinci Altmışlı, 9- Musile-yi Süleymaniye, 10- Süleymaniye olacaktır. Medrese eğitimi 12 yıl kadar sürerdi (Tekeli ve İlkin, 1999)

İstanbul'da Fatih ve Kanuni devirlerinde inşâ edilen Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreseleri, Osmanlılar döneminde inşâ edilen en önemli medreselerdir.

⁴ Medreseler ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için Bkz Mustafa Bilge (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını.

Yüksek dereceli olarak kurulan bu medreselerden Sahn-ı Seman sekiz medreseden meydana gelmiştir. Ayrıca bu medreselere talebe hazırlamak üzere sekiz medrese; talebelerin ihtiyaçları için imaret, hamam, hastahane ve kütüphane inşâ edilmiştir. Kanuni döneminde inşâ edilen Süleymaniye Medreseleri de dört medrese, bir darü'l-hadis, bir darü't-tıp, eczane, şifahane, imaret ve hamamdan meydana gelmiştir. Bu çalışmalar sonucunda başta İstanbul olmak üzere ülkedeki medrese sayısı hızla artmıştır. Fatih Medreselerinde okutulan derslerin isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz; a-Dinî bilimler: İlm-i Kur'an, İlm-i Hâdis, İlm-i Fıkıh, Akaid ve Tefsir Dersleri b-Fen ve Beşeri Bilimler: Kelâm, Mantık, Belâgât, Lûgât, Nahiv, Hendese, Hesab, Heyet, İlm-i Hikmet, Tarih ve Coğrafya (Şanal, 2003).

Osmanlı Devleti'nde medrese kuruluşları XIX. Yüzyıla kadar ilmi ve fikri hayatta etkili, devlet ve toplumu belirli seviyelerde yönlendiren bir kurumdu. Ancak zamanla hantal bir duruma gelerek bu özelliklerini kaybetmiş ve kendini yenileyebilecek gelişim ve dönüşüm zihniyetine kavuşamamıştır. Son dönemde tıp, mühendislik, mülkiyeye yönelik yeni alternatif okulların açılmasıyla fikri ve idari alandan uzak kalmıştır. Daha sonra hukuk mektepleriyle yargı alanından da uzaklaşınca sadece din hizmeti ifa eden kurumlar haline gelmişlerdir. II. Mahmud ve II. Abdülhamid dönemlerinde eğitim ıslahatları sırasında medreseler arka planda kalmış ve 3 Mart 1924 tarihinde de yeni kurulan devletin amaçlarına uygun olarak Maarif Nezareti'ne devredilmiş ve ardından da kapatılmıştır (İpşirli, 1993).

4.2. Osmanlı Eğitim Sisteminde Modernleşme

Osmanlı Devleti, Ortaçağın sonu ile Yeniçağın başlarında yönetimi, ordusu ve sosyal kurumlarının üstünlüğü ile Avrupa'nın ortalarına kadar girmişti. Ancak bu ilerleme XVIII. yüzyılda Rönesans, Reform ve Coğrafi keşif hareketleriyle bir duraklama dönemine girmiştir. Bu dönemden sonra Osmanlılarda hemen hemen her alanda gerileme başlamıştır. Gerilemeler askeri, ekonomik, siyasi, toplumsal ve eğitimsel alanda belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlılar ile Batı arasındaki bu kopukluğun giderilmesi için Tanzîmât öncesi dönemde bazı girişimlerde bulunulmuştur. Osmanlı Batılılaşmasının başlangıcını Lâle Devri (1718-1730) ile başlatmak doğru olacaktır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın

uzun sadaret yıllarını içine alan ve 1730 Patrona Halil isyanı ile sona eren bu dönem Batı ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirildiği zaman dilimini ifade etmektedir. Paris'e, Viyana'ya ve Moskova'ya gönderilen elçilerden sadece diplomatik antlaşmaları imzalamaları değil Avrupa diplomasisi ve askeri gücü hakkında bilgi edinmeleri de istenmiştir. Paris'e giden Yimisekiz Çelebi Mehmet Efendi başta eğitim olmak üzere Fransa'dan çok etkilenmiş ve bunu İstanbul'a taşımıştır (Pala, 1993).

Yenileşmenin en önemli göstergesi olan matbaa Osmanlı ülkesinde 1492'de Yahudiler, 1567'de Ermeniler ve 1627'de de Rumlar tarafından kullanılmaya başlanmasına rağmen, Türkler ancak bu dönemde, 1727'de matbaa kurup kitap basmaya başlamışlardır. I. Mahmud Dönemi (1730-1754), genelde Tanzîmât'a kadar devam edecek olan askerî yeniliklerin başladığı dönemdir. Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) ve onun kurduğu Humbarahane, Osmanlı'nın askerî sisteminde değişimin başlaması olarak kabul edilebilir. III. Mustafa zamanında (1757-1773), gene bir Fransız olan Baron de Tott, topçuluk ve istihkâmcılık alanında birçok yenilikler yapmıştır (Güven, 2001).

Lale Devri'nden sonra Avrupa'dan uzmanlar getirtilerek Batı tipi subaylar yetiştirecek okulların kurulmaya başlandığı görülmektedir. Türk eğitim tarihinde modern anlamda kurulan okullar askerî eğitim amacıyla kurulmuşlardır. Bunlardan ilki Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn'dur. Okulun açılmasında 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı ordusunun teknik açıdan zafiyet içinde bulunmasının önemli rolü vardır. 1770 Çeşme faciasından sonra donanmanın yeniden yapılandırılması girişimi ve eğitilmiş kadrolara duyulan ihtiyaç bir deniz mühendishanesi açılmasını gerektirmiştir. Sultan I. Abdülhamid zamanında 1775 yılında açılan okul, Türkçe kaynaklarda Hendesehane veya Hendese Odası olarak geçmektedir. Tersane'de gemilerin çekildiği boş bir hangarda açılan Mühendishane-i Bahri Hümayun içlerinde ileri yaşlarda bulunanların da bulunduğu çok az sayıda öğrenciyle eğitime başlamıştır. Baron de Tott'un imtihandan geçirerek seçtiği ilk öğrenciler genelde başlangıç düzeyde matematik bilgisine sahip kaptanlardan, bunların çocuklarından ve yüksek rütbeli bazı memurların çocuklarından oluşuyordu. Gerekli bazı kitaplar ve aletler Paris'ten getirilmişti. İlk aylarında Fransız olan Gilles Jean-Marie Brazzer de Kermovan tarafından matematik ağırlıklı bir eğitim verilmekte olan okulda kısa bir süre sonra eğitilmiş denizcilere duyulan ihtiyaçtan dolayı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın da

isteğiyle ders müfredatında deniz mühendisliği, Hendese (geometri) ve Coğrafya bilimlerine ağırlık verilecek şekilde değişiklik yapılmıştı. 1776 yılı başlarında okulun nizamnâmesi hazırlanarak yürürlüğe kondu. Okul 1781 yılında Mühendishane-i Tersane-i Amire adıyla anılmaya başlandı ve Halil Hamid Paşa'nın sadareti döneminde (1784) yeniden düzenlendi. Ders programı yeniden ele alınan okulun eğitim kadrosu Fransa'dan getirilen Lafitte-Clave ve Monnier gibi mühendislerle takviye edildi. Bu kişiler aslında kara mühendisleri olup hizmete alınmaları aslında bu alandaki boşluğun doldurulması amacını taşımaktaydı. Böylece 1795 yılında açılacak Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'un ilk adımları atılmış oluyordu. 1787-1788 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşları dolayısıyla teknik hizmet veren Fransız subaylarının geri çağırılması eğitim kadrosunda önemli bir zayıflamaya yol açtı. Dolayısıyla yeni bir mühendishanenin kurulması kaçınılmaz oldu. 1795 yılında bu okulun adı Mühendishane-i Berr-i Hümayun oldu (Beydilli, 1993).

Mühendishane-i Bahrî'deki dersler gemi inşası, harita ve coğrafya üzerinde yoğunlaşmıştı. 1797'de okuldaki dersler dört ana gruba ayrılmış halde devam ediyordu. Bunlar harita ve coğrafya, seyr-i sefain, gemi inşası, istihkâm ve kıla' (sur, kale, hisar) hendese idi. Aynı yıl kalyon inşası ve derya fenleri Mühendishane-i Bahrî'ye, istihkâm ve Hendese üzere kale inşası ve kara askerliği ile ilgili savaş bilimlerinin öğretilmesi Mühendishane-i Berrî'ye tahsis edilerek iki mühendishanenin eğitimi ve öğretim kadrosu birbirinden ayrılmıştır. Öğretim kadrosunun maaşlarındaki yetersizlik yüzünden eğitimin durma noktasına geldiği Mühendishane-i Bahrî'nin Nizam-ı Cedid devrinin sona ermesi ile (1807) başlayan yeni dönemde ve daha sonra tamamen ihmal edildiği görülmektedir. Bu okul bugün Deniz Harp Okulu'nun nüvesini teşkil etmektedir (Beydilli, 1993).

III. Selim devrinde yeniden yapılanmanın (nizâm-ı cedîd) en önemli kurumlarından biri olarak 1795'te Hasköy'de açılan Mühendishane-i Berrî-i Hümayün, Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun'dan sonra kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci mühendishanesidir. İlk dönemiyle ilgili belgelerde Fünun-ı Harbiyye Talimhanesi, Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye veya Mühendishane-i Sultani gibi isimlerle anılan okul Mühendishane-i Berrî-i Hümayun olarak adlandırılmıştır. Mühendishane-i Bahrî'de olduğu gibi bu okulda da yabancı hocalar istihdam edilmiştir. Humbaracı ve Lağımçı ocaklarına bağlı bir kurum olması düşünüldüğünden bu ocağın talimatnamesine uygun

dersler okumak zorunlu idi. Ayrıca birinci sınıftaki öğrencilere öncelikle Hatt, İmla, Hesap ve Hendese, Teknik Resim dersleri verilmekteydi. Birinci ve ikinci sınıflarda ayrıca Arapça ve Fransızca dersleri yer almaktaydı. İkinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri coğrafya, arazi ölçümü, harita çıkarma, lağımcılık ve müstahkem binalar inşası, çağdaş askerlik tertibi, isabetli ve seri top atıcılığı, yüksek matematik bilgisine dayanan koni kesitleri, diferansiyel hesap, integral hesap, mekanik ve astronomi gibi derslerde öğretim görmekteydi. Mühendishanede ayrıca bir kütüphane oluşturulmuştu. Ayrı bir okul haline getirilmek istendiği halde Sultan III. Selim döneminde yaşanan olaylar nedeniyle önemli zaafa uğrayan okula, sultanın tahtan indirilmesi daha ağır bir darbe indirdi. Siyasi istikrarsızlıklarda yeni ve eski düzen taraftarları arasındaki mücadelelerden etkilenerek sarsıntılar geçiren okul, yinede ilk mühendislerin yetişmesini ve ilerideki dönemlerde mühendislik hizmetlerinin, yabancı mühendislerin hizmete alınmasına ihtiyaç kalmadan karşılanmasını büyük ölçüde sağlamıştır (Beydilli, 1993).

Askeri eğitim alanında başlayan yenilikler II. Mahmud döneminde de devam etmiş sivil eğitim alanında da yeni kurumlar açılmıştır. II. Mahmud dönemi ordu, dış politika, ekonomi, maârif, adalet sistemi gibi birçok konuda fikirlerin üretildiği ve bazılarının uygulamaya konulduğu bir dönemdir. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının arkasından 1827’de Mekteb-i Tıbbiye’nin ve 1835’de Mekteb-i Harbiyye’nin açılması yenilik için ilk büyük zafer sayılabilir.

Mekteb-i Tıbbiye, ordunun ihtiyaçlarının sonucu tıp eğitimi vermek amacıyla kurulmuştur. Eğitim Osmanlıca, Fransızca ve İtalyanca olarak yapılmıştır. Vezneciler’de açılan bu mektebin hekimbaşılığına Mustafa Behçet Efendi nazır tayin edilmiştir. Derslerin büyük bir kısmını da bu zat vermiştir. 1831’de Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane’ye ek olarak Cerrahhane kurulmuştur. Bu okulun dili Osmanlıcaydı. Zamanla tıbhane ve cerrahhanenin başarılı olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Viyana Üniversitesi’nden Profesör Bernard çağırılmıştır. Okul 1838 yılında yeni ismiyle ‘Darül-ülûm-ul Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Âliye-i Şahane’ olarak Galatasaray’da açılmıştır. Kadavra üzerinde eğitime burada başlanmıştır. Bu yeni okulun eğitim dili de Fransızca olmuştur. II. Mahmud aynı zamanda 1830 yılında Enderun ve Tıbbiyye öğrencilerinden 150 kişiyi Avrupa’ya göndermiştir. Askeri

alandaki eğitimin gereksinimi olarak 1834 yılında Muzıka-i Hümayûn kurulmuştur (Tekeli ve İlkin, 1999).

Mekteb-i Harbiyye ise Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra askeri sahadaki yeni teşkilatlanmayla ilgilidir. Hüsrev Paşa Fransa'daki Ecole Militaire tarzında bir askeri okulun açılmasının askeri öğretmen yetiştirilmesinin lüzumunu Sultan II. Mahmud'a bildirmiştir. Teklif, padişah tarafından olumlu bulunmasına rağmen Mehmed Ali Paşa isyanı nedeniyle okulun açılışı gecikmiştir. Resmi olarak 1835 yılında açılan okulda öğrenciler hiçbir eğitim almadan geldikleri için ilk, orta, lise birinci sınıf seviyesinde eğitim verilmiştir. Daha ziyade İlm-i hâl ve okuma yazma öğretilen birinci mektebi geçen öğrencilere ikinci mektepte Hendese, fizik, astronomi gibi fen dersleriyle askerliğe dair uygulamalı bilgiler öğretiliyordu Okuldan mezun olma şartları belirlenmediğinden yıl ve bitirilmesi gereken kitaplar esas alınıyordu. Daha sonra Harbiyye'ye hazırlık olması amacıyla askeri idâdîler açılmaya başlandı. 1846 yılında Harbiyye orta eğitim üzerinde eğitim veren müstakil bir kurum haline geldi. Eğitim süresi dört yıl olan bu okulun beşinci olarak bir de erkân-ı harp sınıfı oluşturuldu. Bu sınıf Meşrûtiyyet döneminde Harbiyye'den ayrılarak Erkan-ı Harbiyye Mektebi adıyla müstakil bir eğitim kurumu haline getirildi. 1908 yılında İstanbul dışında bulunan Harbiyye mektepleri kapatıldı. Balkan Savaşları sırasında bazı öğretmen ve öğrencilerin cepheye gitmesinden olumsuz etkilenen mektep 1914 yılında kapandı. Beş yıl aradan sonra yeniden kurulan Harbiyye Mektebi bugün Kara, Hava, Deniz Harp Okulu olarak varlığına devam etmektedir (Özcan, 1993).

Böylece Tanzîmât öncesi dönemde askerî alanda başlayan eğitimin temel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

*Eğitimde yenileşmeye askerî okullarla başlanmıştır. Buralarda yabancı öğretmenlere de görev verilmiş, ilk kez Fransızca ve İngilizce yabancı dil olarak programlara girmiştir.

*Yeniçeri Ocağı kaldırılmış (1826), medrese zihniyeti önemli destekçilerini kaybetmelerine rağmen yine de bu zihniyet güçlü bir biçimde sürmektedir.

*İlköğretim zorunluluğu ilk kez bu dönemde getirilmiştir.

*İlk kez bu dönemde Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir.

*Türkçe yayınlanan ilk gazete Takvim-i Vekâyi adıyla bu dönemde çıkmıştır (Akyüz, 2005).

Eğitimde ve bilimde yetişmiş insan kaynaklarının ve bu okullara talebe yetiştirecek öğretim kurumlarının eksikliği ciddi sıkıntılar doğurmuş olsa da II. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti'nde modern eğitimin başladığını ve maârif işler için yeni kurumların açıldığı görülmektedir. Osmanlı eğitiminin yenileşmesi Tanzîmât öncesinde sadece askeri kurumlarda gerçekleşirken Tanzîmâtla birlikte sivil eğitim kurumları da gelişmiştir. Bu dönemde hem ilköğretim hem de orta öğretim belli bir düzen içine oturtulmaya ve artan sivil bürokrat ihtiyacı bu yeni kurumlarla giderilmeye çalışılmıştır.

1830'dan sonra II. Mahmud'un açmış olduğu reform dönemi kendisinden öncekilere göre daha cesaretli bir dönem olduğu düşünülebilir. Eğitim sisteminin düzenlenmesi ile görevli ilk organ Tanzîmât Fermanı'nın ilanından önce kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfia'dır. 1839 yılında Meclis-i Umûr-ı Nâfia'dan yayımlanan layihada eğitimde yaşanan problemler ve bunun için yapılması gerekenler üzerinde durulmuş ve mekteplerde hocaların teftiş olunması, sınıfların oluşturulması, herkesin evladını 4-5 yaşında mektebe vermesinin zorunluluğu dile getirilmiştir (Cevat, 2001). Böylece eğitimde sivil eğitim reform dönemi de başlamıştır.

Nitekim Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın 1839 yılında hazırlamış olduğu eğitimle ilgili rapor ve arkasından yeni açılan okullar, modern eğitimin temellerinin atılmaya başladığını göstermektedir.

Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde eğitim sisteminde önemli değişiklikler ve yenilikler yapılmıştır. Çünkü eğitimin geliştirilmesi devleti felakete giden yoldan kurtaracak çare olarak görülmeye başlanmıştır. Eğitim bir bilim olarak görülünce, okul ve sınıf ortamı düzenlenmiş, örgün eğitim kurumlarında ilk, orta, yüksek şeklinde derecelemeye, eğitim alanında kapsamlı düzenlemelere ve eğitim yönetiminde de örgütlenmeye gidilmiştir. Bu döneme kadar sivil halk, genellikle camiler, tekkeler, hükümet daireleri, kütüphaneler, vezirlerin ve zenginlerin konakları, âlimlerin ve mütefekkirlerin evlerinde vakıflar veya cemaatlerin desteğiyle eğitim almaktaydılar. Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde, ilköğretimi yaygınlaştırmak, rüşdiye sayısını çoğaltarak Osmanlı uluslarını kaynaştırmak, bir yandan da Batıdaki eğitim kurumlarının benzerlerini açarak her alanda uzman ve eleman yetiştirmek hedeflenmiştir.

4.2.1. Osmanlı Eğitim Sisteminin Yenileşmesi Döneminde İlköğretim

Osmanlı ilköğretim sisteminin modernleşmesi kapsamında sıbyan mektepleri ile ilgili yapılan yenilikleri yukarıda aktarmıştık. Burada ise rüşdiyelere gelen öğrencilerin oldukça vasıfsız olmasından dolayı istenilen başarının sağlanamaması üzerine açılan ibtidâî mektepler üzerinde durulacaktır. Yeni tarzda eğitim vermesi düşünülen ibtidâî mektepler özellikle muhafazakâr zümrenin dikkatini çekmemek üzere sıbyan mekteplerinden ayrı olarak açılmıştır. Ardından sıbyan mekteplerinin de yavaş yavaş yeni tarzda eğitime geçirilmesi düşünülmüştür.

Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'ne göre sıbyan mekteplerinin ıslah etmek isteniyor ve yapılacak yenilikleri kolayca uygulamak için sıbyan mektepleri dışında ibtidâî adı altında öğretim yapan okulların açılması işine girilmiştir. Bu girişim yalnız İstanbul'u değil bütün ülkeyi amaçlamaktadır. Devlet, 1869'dan itibaren ilkokul programlarını bir resmi düzen içine almaya çalışmıştır.

Bu nizamnamenin ilköğretim açısından en önemli yanlarından biri ilköğretimin Türkçe olarak her din ve mezhepten çocuklar için düzenlenmesidir. Rüşdiyeden itibaren herkesin kendi dilinde öğrenim göreceği belirtilmiştir. Her ne kadar pratikte bu düzenleme çok uygulanamamış olsa da Osmanlıcılığın koyu bir biçimde uygulanmasının öngörülmesi bakımından dikkat çekicidir (Ortaylı, 2009).

II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1908) orta ve yüksek dereceli okulların kurulması ve gelişmesinin ilköğretimin nitelik ve nicelik yönünden belirli bir seviyeye çıkmasına bağlı olduğu fikrinin anlaşılmasından dolayı ilköğretimle yakından ilgilenildiğini görmekteyiz. Sıbyan mekteplerinin yalnızca rüşdiyelere iyi talebe verecek seviyeye getirmesini ve aynı zamanda ibtidâî adıyla yeni ilkokulların açılmasını zaruri görmüşlerdir.

Buna paralel olarak ilköğretim mecburiyeti 1869 Nizamnâmesi'nden sonra ilk defa olarak Kanun-ı Esâsi (1876)'de anayasa maddesi olarak yer almıştır. Kanûn-i Esâsî'nin on beşinci maddesinde "Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tabîiyet şartıyla her Osmanlı umumî ve hususî tedrise me'zundur" ifadesi ile ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir (Kanûn-i Esâsî, 1856). Böylece kız ve erkek çocukların eşit şekilde eğitim imkânlarından yararlanması hukuken temin edilmiştir.

II. Abdülhamid döneminden itibaren Osmanlı ilkokullarında bir 'Usûl-i Cedide' tartışması başlamıştır. Bu hareketin ana esasları şunlardır:

*İlkokul, medreseden ayrılacaktı.

*İlkokulların kendine özgü öğretmenleri olacak, mahalle imamı ve karısının öğretiminden kurtarılacaktı.

*Öğretmen sadece hediye değil aylık (maaş) alacaktı.

*Okuma-yazma öğretiminde ‘heceleme’ usulü terk edilecek ve ‘usul-i saftiye’ veya ‘meddiye’ denilen yeni usul okuma getirilecekti. Bu usul, her harfi ayrı ayrı değerlendirerek harf üzerinden okuma öğretmek demektir.

*Eskiden yalnız okuma öğretimine önem veriliyor, yazma hünerine pek önem verilmiyordu. Özellikle kızlara okuma yazma öğretilmiyordu. Yeni usul, yazıya ve kızlara da yazı öğretilmesine önem verilmesini istiyordu. Ayrıca kız çocukları için ayrı ilkokullar açılması isteniyordu.

*Öğretim bu programa göre yapılacak ve her yaşa göre ders kitapları yazılacaktı (Ergün, 2000).

5 Haziran 1876 yılında ilköğretimin genel ders cetveli, yani dört yıl üzerinden her sınıfta bir haftada hangi derslerin kaç saat ve nasıl okutulacağını gösteren ders çizelgesi niteliğinde bir çalışma yapılmıştır. 1891 yılında ‘mekteb-i ibtidâî’ olarak bilinen bu okullar için, ilk detaylı program yapılmış, eğitim sisteminde geniş bir düzenleme hareketine tanık olunmuştur. Bu düzenlemelerle;

* Şehir ve kasaba ilkokulları üç yıla indirilirken, köy ilkokulları dört yıl olarak kalmıştır.

* Osmanlı Tarihi ve Coğrafyası gibi dersler, önce köy okulları programından, sonra da bütün programlardan çıkarılmış, din ve ahlâk derslerinin saatleri artırılmıştır.

* İbtidâî mektepler için, genel bir program ve talimatname, İstanbul ibtidâî mektepleri için, ayrı bir program ve talimatnâme, köy ilkokulları için de ayrı bir program ve talimatnâme hazırlanmıştır.

* Bu okullara öğretmen tayin edileceklerde, Darümuallimin-i İbtidâî’den mezun olmaları, ya da sınav sonunda yeterliliklerini kanıtlamaları, ayrıca iyi ahlâklı olmaları şartları aranmıştır (Gözütok, 2003).

İlk önce numûne ibtidâîleri açılmış, bunlardan olumlu sonuçlar alınınca yenilerinin açılmasına ve hatta sıbyan mekteplerinin de yavaş yavaş bu usule dönüştürülmesine karar verilmiştir. 1876’da üç tane ibtidâî mektep bulunmaktadır. Daha sonraki kaynaklarda ilkokullar için ‘mekâtib-i ibtidâîye’ terimi daha çok kullanılmaya

başlanmıştır. 1885 yılında İstanbul'da toplam 44 ibtidâî mektep bulunmaktadır (Kodaman, 1999)

İbtidâîlerin sayıları 1877 yılında 200'ü geçmezken, 15 yıl içinde imparatorlukta epeyce çoğalmıştır. 1894-1895 istatistiklerine göre ülkede 4.992 usûl-i cedide okulu mevcuttur. Usûl-ı atika ve usûl-i cedidelerin toplam sayısı 23.546'dır (Tekeli, 1985). 1906-1907 yıllarında ise 4.659 erkek ibtidâîsine karşılık 349 kız ibtidâîsi görülmektedir. Karma ibtidâî sayısı ise 5.073'tür (Kurnaz, 1991).

Ancak sayısal olarak bu artışa rağmen bu dönemde okulların fiziki ortamının çok mükemmel olduğunu söylenemez. Okullar dar, havasız, rutubetli, haraptır. Kış günleri ders yapma imkânı neredeyse yoktur. Dönemin yetkililerinin okul gözlemleri şöyledir:

“Okullarımız çocukların duygularını öldürecek durumdadır. Öyle mektepler var ki ne kadar tasvir edilse de feci yüzü anlatılamaz... Mekteplerin daha kapısından girerken sizi zehirli bir hava karşılar. Eğer geleceğe dair umudumuz, bu mekteplerde ise bekleyişimiz boşunadır” (Sakaoğlu, 2003, s.136).

1876 yılında sıbyan mekteplerinin yerini alan ibtidâî mekteplerinin ders programı ise şöyledir: Kur'ân-ı Kerîm, Tecvid, İlm-i Hal, Kavâid-i İmla, Hesab, Tarih, Coğrafya, Kırâat-ı Türkî, Sülûs. 1882-1883 tarihinde ise bunlara ilaveten Elifba-yı Osmanî, Ma'lûmât-ı İbtidâîye, Tâdâd ve Terkim (sayma ve yazma), Sarf-ı Osmanî gibi dersler konulmuştur (Kurnaz, 1991).

H. 1316 (1898-1899) yılı Maârif Sâlnâmesine göre Dersaadet ile kasabatda bulunan zükûr ve inas mekâtib-i ibtidâîyesine mahsus müfredat programı Tablo 4.1'de şu şekilde gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316, s.338).

Tablo 4.1.

Zükûr ve İnas Mekâtib-i İbtidâîyyesine Mahsus Müfredat Programı

DERSLER	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene
Alfabe	24(haftada)	0	0
Kur'ân-ı Kerîm	6	6	6
Tecvid (Kur'ân-ı Kerim'i usûlüne göre okuma)	0	1	2
İlm-i hâl	0	2	2
İmla (yazı)	8	5	4
Kırâat (okuma)	8	5	4
Sarf-ı Osmanî (Osmanlıca dilbilgisi)	0	1	2
Hesab (sayma, aritmetik)	1	2	2
Hüsn-i Hatt (güzel yazı)	1	2	2
Toplam	24	24	24

Bu ders programı ülke içerisinde bütün resmi ve özel okullarda uygulanmaktadır. Özel İslam Mektepleri de bu programı esas almışlardır.

1902 yılında Maârif Nezareti'nin bütün mekteplerin ders programını yayınlamış olduğu cetvelde yukarıdaki derslere ek olarak inas ibtidâî mektepleri(kız ilkokulları) için şu not düşülmüştür: "İnâs mekteplerinde Tarih-i Coğrafya, Ziraat yerine El İşleri ve İdare-i Beytiyye (ev idaresi) okutulacaktır" (Maârif-i Umûmiyye Nezaretine Merbut Bircümle Mekâtib Ders Cetveli, H. 1320/M. 1902-1903).

II. Meşrûtiyyet (1908-1918) döneminde devletin ilköğretim politikası etkinleşmeye başlamıştır. Malî yardımlar, öğretmen meselesi, okul yapımlarına ve öğretim araç ve gereçlerine katılmalar şeklinde devlet, ülkedeki ilköğretimi kontrol altına almaya çalışmıştır. Genel bir ilköğretim yasası çıkarma çalışmalarına girişilmiştir. İlköğretim müfettişleri getirilmiştir. İlköğretimin zorunlu ve parasız olma ilkeleri herkesçe kabul edilmeye başlanılmıştır (Ergün, 2000).

1913 yılında yayınlanan Tedrisat-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkatı gayet geniş bir programdır ve yasal eksiklikleri elden geldiğince doldurmaya çalışmaktadır. Ders süresi 40 dakika olarak belirlenmiştir. Programdaki dersler de öğleden önce ve öğleden

sonra okutulularına göre iki gruba ayrılmıştır. Erkek okulları için hazırlanan program kadınların özel durumları göz önüne alınarak, kız okulları için de uygulanabilecektir (Ergün, 1996). H. 1329 yılında yayınlanan Mekâtib-i İbtidâiye Ders programı bu kanununun 23. Maddesindeki gibi hazırlanmış ve Tablo 4. 2’de şu şekilde gösterilmiştir:

Tablo 4.2.

Mekâtib-i İbtidâiye Ders Programı

Öğleden Önce Tedris Olunan Dersler	Öğleden Sonra Tedris Olunan Dersler
Kur’ân-ı Kerîm	El işler
Ma’lûmât-ı Dinîyye	Ziraat
Musahabat-ı Ahlâkiye	Yazı
Türkçe, Kırâat, Sarf ve Nahiv	Resim
Tarih	Musikî
Coğrafya	Türkçe (Manzume ve İmlâ)
Hesab ve Hendese	Terbiye-yi Bedeniye
Eşya Dersleri	

Birinci sınıfta Kur’ân-ı Kerîm ve Elifba dersi öğleden önce ve sonra okutulabilirdi (Mekâtib-i İbtidâiye Ders Programı, H. 1329/M. 1911).

Programa göre, ibtidâiler zorunludur. Ana Mektepleri 4 yaşından 7 yaşına kadar çocuklara mahsustur. İbtidâilerin tahsil müddeti 42 haftadır. Bir dershanede 50’den fazla öğrenci bulunamaz. Dershaneler aydınlık ve sıhhate uygun olacaktır. Devlet uygun gördüğü yerlerde leylî mekâtib-i ibtidâiler (yatılı ilkokullar) açıp öğrencileri kabul edecektir. Genel ibtidâilerde öğretim üç devreye ayrılmıştır: 7-8 yaşları ‘devre-i ibtidâiye’ (ilk devre), 9-10 yaşları ‘devre-i mutavassıta’(orta devre) ve 11-12 yaşları ‘devre-i âliye’ (yüksek devre). 5-6 yaş çocukların sayısı 20’yi geçerse sıbyan sınıfı açılacaktır (Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati [TİKM], H. 1329).

Programda belirtilen diğer hususlardan bazıları şunlardır: Çocuk 12 yaşına geldiğinde okulu bitirmemişse ve ailesi de istiyorsa, belirli gün ve saatlerde okula gelmesi zorunlu tutulmuş, geri kalan zamanlarda serbest bırakılmıştır. Öğretim yaşını geçmiş kız ve erkek çocukları için haftada iki saat ‘dürûs-i mütemmîme’ (tamamlama

dersleri) açılmıştır. Sınıflara ilâhi ve marşlar söyleyerek girilip (sabah, öğle), ‘Gına’ dersinde de dua, salâvat-ı şerif ve ilâhiler öğretilmektedir. Beden eğitimi sabah ve öğle, derslerden sonra yapılmaktadır.

İlköğretimi gerçekleştirmek hususunda vilâyetlerdeki ‘Tedrisat-ı İbtidaîye Meclisleri’, kazalarda da ‘Maârif Encümenleri’ görevlendirilmiştir (TİKM, 27- 40. maddeler). Öğretmenler iki kısma ayrılmıştır: ‘Ehliyetnameli muallim muavinleri’ ve ‘Dârümuallimîn-i İbtidaîye mezunu muallimler’. Ehliyetnameliler, açılacak bir özel sınavda başarılı olan kişilere Tedrisat-ı İbtidaîye Meclislerince verilen ehliyetnamelerle göreve başlıyorlardı. Bu ehliyetnamelerin üç yıl geçerliliği vardır. Bu süre sonunda ya Dârümuallimin derslerinden sınava girerek diploma alacak, ya da ehliyetnamesi elinden alınacaktır. Yasa, vilâyet merkezinde yatılı bir öğretmen okulu açmayı da şart koşturmaktadır. Gerekli yerlerde de yatılı kız öğretmen okulları açılacaktır. Öğretmenlikte otuz yıl hizmet edenler, önerilerle emekliye ayrılabilirlerdir (TİKM, 80. Madde).

68. maddede ibtidâilerde görev yapan memurların bugünkü sisteme benzer bir şekilde belli kademelere ayrıldığı ve buna göre maaşlarının verildiği görülmektedir. Buna göre öğretmenler yedi sınıfa ayrılmış 7. sınıf muallim maaşı 300, 1.sınıf muallim maaşı ise 1000 kuruştur. Bu kurumlarda görev yapan müdürlerin muallimlerden daha fazla, müfettişlerin de onlardan daha fazla maaş aldığını görülmektedir. 1.sınıf bir müdürün maaşı 1400 kuruş, yine 1.sınıf bir müfettişin maaşı ise 1500 kuruş olarak belirlenmiştir. Terfi baştan 5 yılda, ondan sonra her üç yılda bir gerçekleşmektedir.

Her çocuk 7 yaşından 16 yaşına kadar bu okullara devam edebilmektedir. Karma okullarda kızlar için bu mecburiyet kaza encümenlerinin kararıyla dört yıla indirilebilmektedir. Kız okullarında ise bu zorunluluk Maârif Nezaretinin müsaadesiyle beş yıla çıkarılabilir, denilmektedir.

TİKM, öğrencilerin devamlarını sağlamak için de sert önlemler getirmiştir (79-83. maddeler). Ailelerinin yanında özel öğretim görenler, her yıl ilköğretim sınavlarına katılmak zorundadır, başaramazlarsa okula kaydedileceklerdir. Yaşları öğretim devresini geçmiş olanlar için ‘dürûs-i mütemmim’ ler açılacaktır. Kasım-Mart ayları arasında, haftada iki saat hem ilköğretim hem de mahallî nitelikte dersler gösterilecektir (TİKM, 89. madde).

Kanununun 91. Maddesi ise okulların teftişi ile ilgilidir. Buna göre genel ve özel bütün okullar denetlemeye tâbi idi ve bu denetlemeler şunlar tarafından yapılacaktır:

‘Maârif Müfettiş-i Umûmileri’, ‘Vilâyet Maârif Müfettişleri’, ‘Maârif Müdürleri’, ‘Tedrisat-ı İbtidâîye Müfettişleri’, Vilâyet Tedrisat-ı İbtidâîye Meclisi’nin seçeceği bir üye, kaymakamlar, nahiye müdürleri, Maârif sıhhiye müfettişleri.

Tedrisat- İbtidâîye Kanun-ı Muvakkati ile ilköğretimden itibaren eğitim sistemi belli kurallara bağlanmaya çalışılmıştır. İbtidâîler ile rüşdiyeler birleştirilerek 6 yıllık bir ilkokul oluşturulmuştur.

Sonuç olarak, Osmanlı eğitim reformları içerisinde ilköğretime büyük önem verildiğini söyleyebiliriz. Bunun en önemli nedeni daha yüksek derecedeki eğitim kurumlarında istenilen düzeyde verim alınamamasıdır. Bu nedenle hem eski okulların ıslahı çalışmaları, hem de yeni okulların bütün ülkeye yaygınlaştırılması yoluna gidilmiştir. Bu okulların denetiminin yapılması bu konuya verilen önemin bir göstergesidir. Bu çalışmalar sonucunda ilköğretim önemli ölçüde gelişme göstermiştir. Ancak ülkenin zor koşulları, mali imkânsızlık, öğretmen eksikliği ve halkın eğitim meselesine olan ilgisizliği sebebiyle kâğıt üzerinde alınan kararlar tam olarak uygulanamamıştır. Yine de ilköğretim sistemimizin temellerinin atılması bakımından bu çabalar çok mühimdir. Ülkenin zor koşullar altında bulunması devletin eğitime yeteri kadar önem verememesi bazı kişi veya kurumları harekete geçirmiştir. Bu amaçla husûsî mektepler açılmaya başlanmış, Devlet de bu kurumların açılmasına destek vermiştir. Bu dönemde genel olarak ibtidâî veya ibtidâî-rüşdi derecede eğitim veren kız ve erkek çocuklar için Özel İslam Mektepleri de açılmaya başlanmıştır.

4.2.2. Osmanlı Eğitim Sisteminin Yenileşmesi Döneminde Ortaöğretim

Osmanlı yenileşme döneminde ortaöğretimde açılması planlanan ilk mektepler rüşdiyelerdir. Ardından ortaöğretim kademesinde idâdî mektepleri açılmıştır.

4.2.2.1. Rüşdiyeler

II. Mahmud diğer reformlarında olduğu gibi eğitim reformunu da eski eğitim kurumlarından ayrı bir yapıda yeni bir müessese olarak düşünmüş ve onu hükümet içinde, kendine daha yakın ve bağlı olan bir bakanlık bünyesinde Nâfia Nezareti yönetiminde yapmayı tasarlamıştır. Bu arada eğitimdeki yeniliklerin eski ulema ve

medreselerin etkisinden uzak kalması doğrudan denetimi ve kontrolü altındaki devlet adamları ile yeni bir atılım yapmak istemiştir (Demirel, 2002).

1839'de Mekâtib-i Rüşdiyye adıyla bir mektep kurulması Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın Layihasında kaleme alınmıştır (Cevat, 2001). Daha sonra bu amaçla Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti tesis edilmiştir. 1839 tarihinde açılan Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye adlı mektepler muhtevaları itibarıyla meslek okulu olmalarına rağmen Osmanlı Devleti içerisinde açılan ilk rüşdiyye mektepleridir.

Mekteb-i Maârif-i Adliyye; rüşdiyye düzeyinde olan ve özellikle sivil memur yetiştirmeyi amaçlamış, II. Mahmud'un mahlası 'Adlî' olduğu için bu adı almıştır ve hukuki bilgilerle ilgisi yoktur. Ancak II. Mahmud'un ömrü okulun açılıp derslerin başlamasına yetmemiştir. Okulda dersler onun ölümünden kırk gün sonra başlamıştır. Okula büyük rağbet gösterilmiştir. Çünkü mezun olanlara memur olma hakkı tanınmıştır. Okulun mevcudu kısa sürede 600'ü aşınca ikinci bir şube açılması ihtiyacı doğmuştur. Bu şubeye de Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye denmiştir (Demirel, 2002).

Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye; rüşdiyye düzeyinde olan ve gerek halka gerek memur olacıklara yanlış yazabilme, bir konuyu kaleme alabilme öğretimi yapmak üzere kurulmuştur. Öğrenciler 18 yaşlarına kadar okulda kalabilecek ve kabiliyetlerine göre değişen miktarda bir aylık (burs) alabileceklerdi (Akyüz, 2005). Mektebi Maârif-i Adliyye'ye devam eden öğrenciler daha çok bey ve paşa çocukları olduğu hâlde bu okula genellikle esnaf ve sanatkâr çocukları kaydolmuştur.

Padişah tarafından büyük camilerin yanına yaptırılan Mekâtib-i Selâtin denilen sıbyan mekteplerinin binaları bu iki okula tahsis edilmiştir. Böylece yeni açılan bu mektepler iki kısımdan oluşmuştur. Birincisi sınıf-ı sani denilen ve yeni açılan rüşdiyye kısmı, ikincisi ise bunun ilk kısmını oluşturan selâtin mektebi denilen hazırlık kısmıdır. Birinci kısım 4, ikincisi 3 yıldır. Hazırlık kısmında okuyanlara mülazım denilmektedir. Tanzîmâtçıların birçoğu bu okullarda yetişmiştir. Bu okullara alınan öğrenciler seviyelerine göre sınıflara kaydedilmişlerdir. Bu iki okul ilk yıllarında medrese usullerinin dışına çıkamamıştır. Dersler Arapça ve Farsça dersleri olarak eski sistemdeki gibi yoğunlaşmıştır. Yeni olarak Fransızca dersi eklenmiş ise de bu derse de gerektiği kadar kıymet verilmediği sınav listelerine alınmadığından anlaşılmaktadır. Tarih ve Coğrafya dersleri ise doğrudan programda yer almayarak ancak ileri düzeyde Fransızca öğretilirken tarih ve coğrafya kitaplarının okutulması öngörülüyordu. 1847 tarihinde

yeni rüşdiyelerin açılması ile bu iki okulun ders programlarında da değişikliğe gidilmiştir. Bu programda Arapça, Farsça, güzel yazı, nihayet ayrı bir ders olarak Tarih ve Coğrafya dersleri de okunmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen bu iki okulun açılıp yeni bir sistem içinde derslere başlaması ve yıllık olarak bütün sınıfların imtihana tabi tutulması önemli bir adımdır (Demirel, 2002).

Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Ulûm-i Edebiyye adlı açılan ilkokulların amacı Bâbıali'ye memur yetiştirmektir; ancak yeni ihtiyaçlara ve Tanzîmât devrinin reformlarına ışık tutmaktan uzaktır. Nitekim bunu en iyi fark eden Padişah Abdülmecid olmuştu.

Rüşdiyelerin tam anlamıyla açılmasını hazırlayan süreç, Sultan Abdülmecid'in 1845 yılında Tanzîmât Fermanı'nda gerçekleştirilmesi düşünülen Avrupai tarzda yeni bir eğitim sistemi kurulması amacıyla yayınladığı fermanla başlamıştır. Gerekli ön hazırlıklar yapılmak üzere aynı yıl oluşturulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat'in sunduğu raporda üç aşamalı bir eğitim sistemi kurulmasını teklif edildi. Bunlar sıbyan, rüşdiye mektepleri ve Darülfünûn'dan oluşuyordu. Bu sırada Kemâl Efendi'nin Mekâtib-i Umûmiyye Müdürlüğü'ne getirilmesiyle rüşdiyelerin geliştirilmesi, çoğaltılması ve yeni sistemde eğitime geçirilmesi konusunda somut adımlar atılmıştır. Sıbyan mekteplerinde gerekli olan reformlar yapılamayınca Kemal Efendi, rüşdiye mektepleri açılması yönüne gitmiştir. Bu arada bu sıbyan mekteplerinin son sınıflarda okutulacak dersleri rüşdiye mekteplerinin ilk sınıfına ve Darülfünûnda okutulacak derslere bir giriş mahiyetindeki dersleri de son sınıfa koyarak rüşdiye mekteplerini sağlam temellere oturtmuştur (Öztürk, 1993).

İlk rüşdiye 1847 yılında Kemal Efendi'nin özel gayretiyle İstanbul Davud Paşa'da açılmıştır. Çocukların rüşd çağına kadar bu okullarda okumaları düşünüldüğü için mekteplerin adının II. Mahmud tarafından rüşdiye olmasına karar verilmiştir (Ergin, 1941).

Rüşdiyelerin Osmanlı eğitim düzenindeki statüsünün tam karşılığı bugün bulunmamaktadır. Buna rağmen rüşdiye mektepleri kuruluşu sırasında sıbyan mektepleri sonrası eğitimi kapsayan ve aynı zamanda yüksek mekteplere hazırlık okulu şeklindedir. 1869'dan sonra ise ilk mekteplerin üstünde ve lise seviyesindeki idadîlerin altında eğitim veren bir okul şeklinde görmek mümkündür. 14 yaşında rüşdiye bitirilmiş olacaktır. Süresi o zamanlar 2 yıl olan bu okullara sıbyan mektebini bitiren ve tanınmış

ya da devlet hizmetinde bulunanların çocukları seçilerek alınacaktır. Çocukların sıralarda oturup, sıbyan mekteplerindeki gibi teker teker değil, sınıf sınıf ders yapmaları öngörülmüştür (Cevat, 2001).

1847 yılında başlangıç olarak İstanbul'da Davud Paşa'da öğrencilerin başarılı olduğu görülünce rüşdiyelerin sayısı beşe çıkarılmıştır. Bayezid, Üsküdar, Tophane ve Babıâli civarında Ağa Camii'nde olmak üzere 5 adet rüşdiye mektebi açılmıştır. Okul sayısındaki artış nedeniyle yeni eğitim metodlarıyla öğretmen yetiştirmek amacıyla 1848 yılında Darülmualimin-i Rüşdi açılmıştır (Öztürk, 1993). Daha sonra yeni yerler ve taşrada rüşdiyeler açılmış, Tanzîmât döneminde açılmaya başlanan yüksek eğitim kurumları için öğrenci kaynağı oluşturmuştur. Mezun rüşdiye öğrencilerinin askeri idâdîlere uyum sağlayamaması nedeniyle 1875'ten itibaren İstanbul ve taşrada askerî rüşdiyeler açılmıştır.

Tanzîmât devri birçok yeni okulların açılması bunların İstanbul ve taşrada başarıyla yaygınlaştırılması ve en önemlisi de kızların eğitimine el atarak onlar için de rüşdiyelerin açılması bakımından çok mühim bir devir olmuştur. 1859 yılında kızlar için ilk rüşdiye İstanbul Sultan Ahmed'te açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi olmuştur. Ancak ilk dönemlerde kızların okutulmasına alışık olunmadığından çok fazla ilgi gösterilmeyen kız rüşdiyeleri her geçen gün öğrenci sayısını artırmıştır. Kız rüşdiyelerinin ders programı da erkek rüşdiyelerinki ile ufak tefek farklılıklar arz etmiştir. Biçki, nakış, dikiş, ev idaresi bu farklılıklardandır. Kız rüşdiyelerine öğretmen yetiştirmek amacıyla da 1870 yılında Darülmualimat açılmıştır. Böylece kadınlar Avrupa'dan farklı olarak işçi statüsünde değil öğretmenlik ile çalışma hayatına girmişlerdir (Kurt, 2011).

1869 Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nde erkek ve kız rüşdiyelerinin açılış esasları ve programları belirlenmiştir. Buna göre nüfusu 500 haneyi geçen her yerde birer erkek rüşdiyesi şimdilik büyük yerleşim yerlerinde ve vilayetlerde de kız rüşdiyeleri açılması planlanmıştır (MUN, 18 ve 27. maddeler). Ancak Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nde öngörülen hedeflere ulaşılamamıştır. Tanzîmât döneminin sonunda İstanbul'da 21 erkek rüşdiyesi, vilayetlerde ise 359 erkek rüşdiyesi ve 4 kız rüşdiyesi bulunmaktadır (Alkan, 2000).

MUN'de belirlenen hedefler Padişah II. Abdülhamid tarafından tamamlanmaya çalışılmıştır. Tanzîmât Devri'nde daha çok okul açarak okul sayısını çoğaltmak

hedeflendiğinden, okul binalarının elverişli olup olmadığına çok fazla dikkat edilmemiştir. Eski sıbyan mektepleri, bazı boş evler, konaklar ve benzeri yerler rüşdiye okulu yapıldığı için II. Abdülhamid Devri'nde yeniden binalar yapılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında kaybedilen Tuna, Bosna, Hersek ve Sofya vilayetlerinde 75-80 rüşdiye elden çıkmış ve savaşın getirdiği mali bunalım ile bu yıllarda okullar ihmal edilmek zorunda kalmışsa da daha sonra büyük bir eğitim hamlesi başlatılmıştır. Bu devirde rüşdiyelere büyük bir katılım yaşandığından mevcut okul binaları yetersiz kalmıştır. İstanbul'daki resmî rüşdiye sayısına bakıldığında Tanzîmât Devri ile II. Abdülhamid Devri arasında bir fark olmamasına rağmen öğrenci sayılarında 3- 4 kat artış olmuştur (Demirel, 2002). Bu dönemde özel okullar da yaygınlaştırılarak eğitimin yükünü kısmen varlıklı insanlar tarafından karşılanması sağlanmaya çalışılmıştır. II. Abdülhamid döneminde imparatorlukta toplam 619 rüşdiye bulunmaktadır. Bunlardan 74'ü kızlara aittir (Öztürk, 1993).

Tüm okullarda olduğu gibi rüşdiyeler de, Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nden sonra II. Abdülhamid Devri'nde köklü bir değişiklik getirilmiştir. 1869 Nizamnâmesi'nin artık ihtiyaçlara cevap vermediği gerekçesiyle 1881 yılından itibaren programın değiştirilmesi yönünde raporlar yazılmaya başlanmıştır. MUN'nde dört yıl olarak belirlenen rüşdiyeler 1892 yılında idâdîler (lise) ile birleştirilerek, öğretim süreleri 3 yıla indirilmiştir. Ancak yine de müstakil 4 yıllık rüşdiyeler İmparatorluğun çeşitli yerlerinde mevcuttur. Ayrıca bu devirde rüşdiye programına Türkçe dersi oldukça yoğun bir şekilde konulmuştur (Demirel, 2002).

Rüşdiye mekteplerinde II. Meşrûtiyyet (1908-1918) Devri'nde de yapı ve program değişiklikleri yapılmıştır. Maârif Nazırı Emrullah Efendi, 1910 yılında Meclis-i Mebusan'a sunduğu Tedrisat-ı İbtidâîye Kanunu Layihasında rüşdiye okullarını ilköğretimin yüksek kısmı olarak nitelendirmiştir. Bu tasarı ancak 1913 yılında kanunlaşabilmiş ve rüşdiyeler ibtidâîlerle birleştirilmiştir. Bu yeni duruma göre sınıf-ı mütemmîme (tamamlama sınıfı) olarak adlandırılan rüşdiye sınıfları ilköğretim ile ortaöğretim okulları olan idâdîler arası kabul edilmiştir. Bu tamamlama sınıfları ilköğretim bilgisini tamamlar ve öğrencileri ortaöğretime hazırlamaktadır. Rüşdiyelerin ibtidâîlerle birleştirilmelerine rağmen Abdülhamid Devri'nde açılıp bu devirde de varlığını sürdüren yedi yıllık idâdîlerin ilk üç yılı rüşdiye eğitimini vermeye devam etmektedir (Demirel, 2002).

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde 536 resmi, 692 gayri müslim ve 100'ü yabancı olmak üzere toplam 1.328 adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Resmi mekteplerde 29.885 erkek, 5.440 kız öğrenci gayri müslim mekteplerinde ise 48.818 erkek, 22.064 kız, yabancı mekteplerde ise 9.140 erkek 3.472 kız eğitim almaktadır (Ünal, 2008). Bu rakamlar gösteriyor ki; yabancılar okullaşma konusunda Müslüman Türklerden çok daha ilerdedirler. 1889 yılı Maârif Sâlnâmesine göre bütün kız ve erkek rüşdiyelerinde haftada okutulacak ilim ve fen dersleri Tablo 4.3'teki gibi belirlenmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316, s.435).

Tablo 4.3

Kız ve Erkek Rüşdiyelerinde Haftada Okutulacak İlim ve Fen Dersleri

Ders İsimleri	Birinci Sene (Haftada)	İkinci Sene (Haftada)	Üçüncü Sene (Haftada)
Maa Tecvid Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dinîye	3	2	2
Türkçe	7	6	4
Arabî	1	2	2
Farisî	0	1	2
Fransızca	0	0	3
Hesab	2	2	2
Hendese	0	0	1
Coğrafya	2	2	2
Tarih	0	2	2
Ma'lûmât-ı Nâfia	1	1	1
Hüsn-i Hatt	1	1	1
Resim	1	1	1
Toplam	18	20	23

Programda rüşdiyelerde dinî bilimlerin ağırlıklı olarak bulunmasının yanında yabancı dil olarak Fransızcanın okutulduğunu görmekteyiz.

4.2.2.2. İdâdîler

Tanzîmât Dönemi (1839-1876) ortaöğretim kurumlarından olan idâdîler, terim olarak bir ortaöğretim kurumu olma özelliğini 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'yle elde etmiştir. Bu terim daha önce Harp Okulları ile Askerî Tıbbiyye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için de kullanılmış ve bunlardan 1845'de ordu merkezleri ile Bosna'da birer tane açılmıştır (Ergün, 2000). 1846'dan sonra İstanbul'da açılan rüşdiyeler ile 1850'de açılan Dârülmaârif'te, sıbyan okullarını bitiren öğrencilerin bu okulların programlarını izleyebilecek düzeye gelebilmeleri için oluşturulan özel sınıflara ve sözü edilen kurumlara kaynaklık eden bazı sıbyan okullarına da 'idâdî' adı verilmiştir.

Askeri ortaöğretimin ayrı düzenlenmesi için atılan ilk adım Bahriyye, harbiyye ve Mühendishanelerin orta eğitimlerine ayrılarak ilk askeri idâdî, İstanbul'da 1845 yılında açılmış olup Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye adını taşır (Tekeli ve İlkin, 1999). Harp Okulundan sınav yoluyla alınan öğrencilerin oluşturduğu bu okul, daha sonra Kuleli kışlasına taşınınca (1872), Kuleli Askerî İdâdisi olarak kimliğini tescil ettirmiştir. Aynı yıl Bursa'da, daha sonra Işıklar Askerî İdâdisi adını alacak olan okul da açılmıştır. (Akyüz, 2005). Askeri idâdîler daha sonraki yıllarda Edirne, Manastır, Şam, Erzurum, Bağdat gibi vilayetlerde de açılmaya devam etmiştir.

1853 tarihli Sultan Abdülmecid iradesiyle Mekteb-i İdâdî'ye alınan öğrenci kaydının bundan böyle sadece rüşdiye mekteplerinden yapılmasını emretmiştir. Mevcut ihtiyacın bunlar tarafından karşılanmaması halinde diğer okulların öğrencileri askeri idâdiye girme imkânı verilecektir. Öte yandan taşrada yeterli rüşdiye mektebi olmadığından idâdîlere öğrenci yetiştirmek için bu okulların bünyesinde ihtiyat sınıfları açılmıştır. Bu sınıflar idâdîlerin öğrenci ihtiyaçları rüşdiyelerden karşılanmaya başladığında kapatılması yoluna gidilmiştir. İstanbul için ise idâdî öğrenci ihtiyacını karşılamak amacıyla Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye kurulmuştur. İdâdîlere bağlı olarak açılan bu kurum İstanbul'daki öğrenci sayısı karşılanamadığı için Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nin sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Askeri idâdîlere alınan öğrencilerin fizik ve zekâ bakımından zayıf olması bazı sıkıntılara sebep olmuştur. Ayrıca belli bir sınıf geçme sistemi olmadığından öğrenciler bu okulda beş altı yıl aynı sınıfta kalabilmektedir. Bu nedenle askeri idâdîlere öğrenci hazırlamak için askeri rüşdiyeler İstanbul'da ve daha sonra diğer şehirlerde kurulmuştur (Öztürk, 1994).

İdâdilerin amacı, “Mekâtib-i İdâdiye mekâtib-i rüşdiyyede ikmâl-i tahsil etmiş olan İslâm ile gayrimüslim çocuklarının muhtelifen tâlim ve tedrisleri için mevzudur” denilerek İslâm ve Hristiyan tebaayı birbirine kaynaştırmak ve ortak bir kültürle yetiştirmek olarak belirlenmiştir (MUN, Madde 33). Bu durum Tanzîmât Dönemi (1839-1876) eğitiminin temel unsuru olan Osmanlıcılık ilkesinin hayat geçirilmesi için de gerekliydi. MUN’ne göre idâdiler nüfusu bin haneyi geçen yerleşim birimlerinde açılacaktı. Ancak maddi yetersizliklerden dolayı ilk sivil idâdi İstanbul’da, 1873 yılında Dârülmaârif’in yerinde açılmıştır. Vilâyetlerde de iki yıl sonra Yanya’ya bağlı Mora Yenişehir’inde açılabilmiştir (Demirel, 2010).

İdâdilerin öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1848 yılında Darümuallimin-i Rüşdî içinde bir de idâdî şubesi açılmıştır. Aynı yıl 1869 Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi’nde öngörülen İstanbul Darümuallimin’i kurulmuştur. Daha önce açılan Darümuallimin-i Rüşdî, idâdî şubesi de dâhil olmak üzere bu okula aktarılmıştır (Alkan, 2000).

Ortaöğretimin alt basamağını oluşturan ve öğretim süresi 4 yıl olan rüşdiyelerin üzerinde, öğretim süresi 3 yıl olan idâdiler, bünyelerindeki rüşdiyelerle birlikte açılmışlardır. Vilâyet merkezlerinde rüşdiye ile birlikte 7 yıl, sancak merkezlerinde de rüşdiye ile birlikte 5 yıl öğretim süresi üzerine kurulmuşlardır. Anadolu’da yaygınlaştırılmaları ise, ancak 1882 - 1890 yılları arasında Mustafa Nuri ile Münif Paşa’nın Maârif nazırı olmasıyla mümkün olabilmıştır. Böylece, idâdiler, ilçe ve bucak merkezlerine kadar uzanan rüşdiyelerle birlikte yüksek öğretime öğrenci hazırlama görevlerinin yanısıra daha sonraki yıllarda serbest meslek, yerel ve resmî hizmetler için de memur yetiştiren bir kaynak olma görevini üstlenmişlerdir (Öztürk, 1994).

Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi’nde rüşdiye öğrenimini tamamlayanların kabul edildiği öğrenim süresi üç yıl olan idâdilerin programı belirtilmiştir (MUN, 38. madde). İdâdilerin 1892 yılında vilayet ve liva merkezlerinde bulunan leylî ve nehârî mekâtib-i idâdiyenin Maarif Nezareti tarafından kaleme alınan ders programı yayınlanmıştır (Cevat, 2001). Ancak, daha sonraları, öğretim programlarında bir takım değişikliklere gidilmiştir. Programla birlikte hazırlanan Tâlimat ise, 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesinde belirlenen rüşdiye ve idâdilerin öğretim sürelerinde değişiklik yapmıştır. 7 yıllık leylî idâdilerinin ilk üç yılını rüşdiye, son dört yılını idâdi; 5 yıllık idâdilerin de ilk üç yılını rüşdiye, son iki yılını idâdi derecesi olarak

düzenlenmiştir. 1876'dan sonra İstanbul'da ilk olarak 6 idâdî bulunmaktadır. Yine II. Abdülhamid Dönemi'nde idâdîler vilayetlerde de yaygınlaşmıştır. Edirne Selanik, İzmir, Yanya, Bursa, Kastamonu, Trabzon, Ankara, Şam, Beyrut'ta yatılı idadiler ve imparatorluğun çeşitli yerlerinde 35 tane de gündüzlü idâdîler açılmıştır. Bu dönemin sonunda ise müstakil sancaklarla beraber resmi idâdîlerin toplam sayısı 95'i bulmuştur. 11 husûsî idâdî 5 de askeri idâdî mevcuttur (Kodaman, 1999). 1880 yılında ise kızlar için de bir idâdî açılmıştır. Faaliyeti iki yıl süren inas idâdîsi devletin yaptığı tanıtım ve teşviklere rağmen halkın ilgisizliği yüzünden kapanmıştır. Daha sonra 1911 de ise üç yıllık bir kız idâdîsi daha açılmıştır (Öztürk, 1994).

Erkek idâdîlerinin H. 1325- 1326 yıllarından itibaren izledikleri ders programı Tablo 4.4'teki gibidir (H.1325- 1326 Yılından İtibaren Mekâtib-i İdadîye'de Tedris Olunan Ulûm ve Fünûnun Müfredat Programı, H. 1327).

Tablo 4.4.

Yedi Senelik İdadîlere Mahsus Mekâtib-i İdadîye'de Tedris Olunan Ulûm ve Fünûnun Müfredat Programı

Ders İsimleri	I.Sene	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
Kur'ân-ı Kerîm Maatecvid	2	2	1	2	-	-	-
Ulûm-i Dinîye	2	2	2	2	2	2	2
Hesab	2	2	2	3	-	-	-
Hendese	-	1	2	1	2	1	1
Cebir ve Müsellesat	-	-	-	-	2	2	-
Kozmoğrafya	-	-	-	-	-	-	1
Ma'lûmât-ı Fenniyye	2	1	2	1	1	-	-

Tablo 4.4 (devamı)

Hikmet-i Tabîye ⁵	-	-	-	-	-	2	3
Kimya	-	-	-	-	-	2	2
Tarih-i Tabî ⁶	-	-	-	-	-	2	1
Hıfz-ı Sıhha	-	-	-	-	-	-	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	2	2	2	2	2	2	3
Arabî	3	2	1	2	2	2	2
Farsî	-	1	1	2	1	-	-
Türkçe	2	5	4	4	3	2	2
Fransızca	-	1	2	4	4	3	3
Usûl-i Defteri	-	-	-	-	1	1	-
Ma'lûmât-ı Medeniye	-	1	1	-	-	-	-
Ahlâk ve Ma'lûmât-ı Medeniyye	-	-	-	-	-	1	1
Ma'lûmât-ı Fenniye	-	-	-	-	-	1	1
Arapça	-	-	-	2	2	2	2
Rusça	-	-	-	2	2	2	2
Bulgarca	-	-	-	2	2	2	2
Ermenice	-	-	-	2	2	2	2
Hat	1	1	1	1	1	-	-
TOPLAM	18	23	23	34	32	33	32

Kız idâdîlerinin programında ise bu kadar yoğun olmamakla birlikte yine kızlara özgü olan biçki, dikiş, çocuk terbiyesi, ev idaresi gibi dersler bulunmaktadır (Kurnaz, 1999).

İdâdîler, 1923 yılında lise adını alarak Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığına devam etmiştir.

⁵ Fizik bilgisi.

⁶ Hayvan, bitki ve dünyanın tekâmülünü anlatan bilim.

Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminin modernleşmesi kapsamında, ibtidâî, rüşdi ve idâdîlerin dışında farklı düzeyde pek çok okul açılmıştır. Yüksek öğretimde, mesleki ve teknik eğitimde, özel eğitim alanlarında açılan okullar bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında kişi veya kurumlar tarafından özel olarak açılan bir okul olmadığı için bunlara burada yer verilmemiştir.

4.2.3. Modern Maârif Teşkilatının Oluşması

Açılan yeni okullara paralel olarak Osmanlı Devleti'nde maarif teşkilatında bir takım yeni kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni kurumlar Tanzîmât Dönemi'yle beraber kendisini göstermiştir.

Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde ve daha sonraki dönemlerde eğitim reformları gerçekleştirilmiştir. Osmanlı eğitim reformları; öğrencilerde merkezi otoriteye itaat ve sadakat duyguları uyandırmayı hedefleyen eğitimi dinsel ve ahlâki değerlerin telkini için bir araç olarak gören çok eski geleneğin devamı niteliğinde olmuştur. 3 Kasım 1839 tarihinde ilân edilen Tanzîmât Fermanı'nda birçok alanda ıslâhat yapılması istendiği halde eğitimden ayrıca bahsedilmemiştir (Somel, 2010). Ancak 1838 yılında kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfia eğitim işleriyle de ilgilenen bir kuruldur.

1845'te Maârif işleriyle esaslı bir şekilde meşgul olmak üzere bir Muvakkat Meclis-i Maârif kurulmuştur. Meclis, Meclis-i Vâlâ azasından Reis-ül-ûlema Abdülkadir Efendi'nin başkanlığında işe başlamıştır. Altı üyeden oluşan meclisin Maârif alanında aldığı kararlar padişah Abdülmecid'in onayından geçmiştir. Bu kararlar; sıbyan mekteplerinin ıslahı, rüşdiyelerin çoğaltılıp düzenlenmesi, yüksek öğrenim basamağını oluşturacak bir Dârülfünûn açılması ve bütün bu işleri gerçekleştirecek daimi bir Meclis-i Maârif'in kurulmasıdır. Bu amaçla doğrudan doğruya ve sürekli eğitim işlerini yürütülmesi için 'Meclis-i Maârif-i Umûmiyye' kurulmuştur. Maârif işlerinden doğrudan doğruya sorumlu olan bu meclis, hükümete bağlı ilk örgün eğitimin çekirdeğini oluşturmuştur (Özalp ve Ataunal, 1977).

Meclis-i Maârif-i Umûmiyye karar organı niteliği taşıdığından, aldığı kararları uygulayacak ve denetleyecek bir icrâ yetkisine sahip değildir. Gerçi 1839'da sıbyan ve rüşdiye okullarının yönetimine bakmak üzere kurulmuş Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti vardır. Fakat dokuz yıldan beri Evkâf Nezareti'ne bağlı olarak vazife gördüğünden

tamamıyla ulema ve medresenin tesiri altındadır. Meclis-i Maârif'in bir icrâ organı olmak ve Evkâf Nezareti'nin elinde bulunan okulları ayrı bir yönetime kavuşturmak için 1846'da Mekâtib-i Umûmiyye Nezareti kurulmuştur (Kodaman,1999). Adı nezaret olmasına rağmen bu da bir genel müdürlük olup, başına Vakanüvis Esad Efendi getirilmiştir. 1847'de ise Ahmed Kemal Efendi önce müdür ve sonra nazır ünvanıyla bu kuruluşun başına geçmiştir. 1849'lardan itibaren Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti'nin işleri de Mekâtib-i Umûmiyye Nezareti'ne devrolunmuştur (Koçer, 1970).

Mekâtib-i Umûmiyye Nezareti kendi içinde iki şubeye ayrılmakta ve her şubenin başında ise müfettiş durumunda 'Muin' adını taşıyan birer amir bulunmaktadır. Geçici Maârif Meclis'nin aldığı kararla 1851 yılında inşaatı devam eden Darülfünun için ders kitabı hazırlanması amacıyla Encümen-i Daniş adında bir kurum daha kurulmuş; ancak Darülfünunda 1863 yılında derslere başlandığında bu müessese tarafından bu okulda (üniversitede) okutulmak üzere hiç bir kitap hazırlanmadığı görülmüştür. Mecelle'nin 12 kitabının hazırlanmasında en büyük paya sahip olduğu halde, Encümen-i Daniş azalarından olan Cevdet Paşa'nın bütün çabalarının yanında bu müessesenin Darülfünun için bir iş üretmemesi düşündürücü görünmektedir. Öte yandan 1850'de açılan Darülmaârif'in ders programlarının düzenlenmesi ve bunlara ait sade bir dille yazılmış ders kitaplarının hazırlanması görevinin de Encümen-i Daniş'e verilmiş olduğu görülmektedir (Özalp ve Ataunal, 1977).

Encümen-i Daniş'te dâhili ve harici üyelikler oluşturulmuştur. 40 kişiden meydana gelen üyelerin bir bilim dalında uzman olması, en az bir yabancı dil bilmeleri, bir eser hazırlama ve tercüme etme kabiliyetlerine sahip olması şart koşulmuştur. 30 üyeden ve Türkçe tam olarak bilmeleri şart koşulmayan harici üyeler ise eğitime dair yazacakları her türlü yazıyı Encümen-i Daniş'e göndermekle yükümlü tutulmuşlardır. Harici kısmında Hammer, Bianchi ve Redhouse gibi Avrupalı şarkiyatçılar vardır. Encümenin çalışması zamanın siyasal kararsızlığı ile engellenmiş ve 1862 yılında bir kaç kitabı yayınlamaktan fazla bir şey başarmaksızın tarihe karışmıştır. Encümenin ortaya koyduğu tek eser Cevdet Paşa'nın yazmaya memur edildiği 12 ciltlik 'Tarih-i Cevdet' adlı eseridir (Ünal, 2008).

1856'da ilân edilen Islâhat Fermanı, Tanzîmât Fermanı'nın aksine, maârif hususunda bazı bilgiler içermektedir. Ancak Islâhat Fermanı, Türk toplumunun eğitim ve öğretimi hususunda yeni bir şey getirmemiştir. Fermanın açılmasına müsaade ettiği

okullar, zaten 1839'dan beri Türkler için açılmaya devam etmektedir. Bu nedenle, fermandaki maârifle ilgili hükümler daha çok gayrimüslim unsurlara kültür bağımsızlığı, okul açma hakkı, hatta fazladan Türk okullarına giriş serbestisi vermiştir. Islâhat Fermanı'nın kendilerine tanıdığı bu haklardan yararlanan gayrimüslim cemaatler, Avrupalıların da yardımıyla, geniş çapta eğitim faaliyetlerine başlayarak memleketin her tarafında millî ve dinî okullar açmaya koyulmuşlardır (Kodaman, 1999).

Bu durumda, Osmanlı Devleti de eğitimde merkezi bir maârif teşkilâtı kurmak, memleket çapında yeni okullar açmak ve Avrupa devletleri ile azınlıklar karşısında varlığını sürdürebilmek için kültür ve maârif meselelerini bir bütün olarak ele almak zorundadır. Bunun için, 17 Mart 1857 tarihinde Meclis-i Vükelâ'ya dâhil bir nazırın başında bulunacağı Maârif-i Umûmiyye Nezareti kurulmuştur. Böylece ilk defa hükümet içinde yer alan ve aynı zamanda bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın temeli olan bir kuruluş ortaya çıkmıştır (Kodaman, 1999).

Maârif Nezareti'nin kuruluşundan dört yıl sonra, 3 Mart 1861 tarihinde yayınlanan 'Maârif Nezareti'nin vazifelerine dair mevad-ilmühaber' başlıklı talimatname, nezaretin ilk görev ve yetki yasası ve aynı zamanda da milli bir eğitim sisteminin esaslarını koyması bakımından önem taşımaktadır. Dokuz maddeden oluşan bu talimatname ile askeri okulların dışındaki (Bahriyye, Tıbbiyye, Harbiyye) bütün okullar Maârif Nezareti'ne bağlanmıştır. Genel eğitim kurumları üç dereceye ayrılmış ve birinci dereceyi sıbyan, ikinci dereceyi rüşdiye, üçüncü dereceyi de çeşitli fenlere ait mektepler oluşturmuştur. Sıbyan okullarında Müslüman ve Hristiyan çocuklarının birlikte okumaları yasaklanırken, diğer derecedeki okullara böyle bir yasak konulmamıştır (Özalp ve Ataünel, 1977).

Bu yasağın sebebi birinci kademedeki öğrencilerin okuma-yazma ve din esaslarının öğretilmesinden kaynaklanmaktadır. Talimatname'de sınıf geçme sisteminin imtihanla olması, ikinci ve üçüncü derecedeki okullarda öğretim dilinin Türkçe olması ve öğretmenlerin Türk dili ile eğitim yapmaya yetenekli kişilerden seçileceği belirtilmiştir. Daha önce de kurulmuş bulunan Meclis-i Maârif'ten başka gereken hallerde bu meclisin de düşünce ve oyunu almak ve gerektiğinde Meclis-i Maârif üyeleri ile birlikte yukarıda belirtilen hususlar hakkında karar vermek üzere, Nazırın

başkanlığında karma bir meclisin (Müslüman-gayrimüslim) yani Meclis-i Muhtelit'in kurulacağı belirtilmiştir.

Ancak, 1864 yılında Meclis-i Maârif ve Meclis-i Muhtelit padişah iradesiyle 10 Şubat 1864 tarihli bir irade ile kaldırılarak yeni bir 'Maârif-i Umûmiyye Heyeti' teşkil edilmiştir. Heyet, 'Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime' ve 'Mekâtib-i Rüşdiyye ve Adliyye' adıyla iki komisyondan oluşmuştur. Maârif-i Umûmiyye Heyeti ise iki şubeye ayrılmaktadır. Bunlar 'Daire-i Mekâtib-i Umûmiyye' ve 'Daire-i Mekâtib-i Husûsiyye' dir (Kodaman, 1999). İşte Özel İslam Mektepleri de bu dairelerden Daire-i Mekâtib-i Husûsiyye idaresi altında bulunacaktır.

Maârif Nezareti bünyesinde bir de 'Telif ve Tercüme Dairesi' adında yeni bir düzenleme organı kurulmuştur. Bu kurumun en önemli görevi okul ders kitaplarının hazırlanması işidir. Osmanlı eğitim tarihinin en önemli dönüm noktası 1 Eylül 1869 tarihinde Saffet Paşa'nın Maârif Nazırlığı zamanında düzenlenen Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'dir. Bu nizamnâme ile Osmanlı eğitimini uzun yıllar yönlendirecek bir sistem oluşturulmuştur. 198 maddeden oluşmuş bulunan Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nde, teknik öğretim dışında eğitimin hemen hemen her konusuna el atılmıştır. Öğretim mecburiyeti, genel ve özel okulların kademelere ve derecelere ayrılması, öğretim ve eğitim usûllerinin düzenlenmesi, öğretmenlerin bilgilerini artıracak ve maddi rahatlıklarını sağlayacak tedbirlerin araştırılması, öğrencinin gelişmesinin teşvik edilmesi maksadıyla kural ve usûllerin konması, genel eğitim ödeneği adıyla halktan belirli bir miktar paranın alınması gibi birçok düzenleme getirilmiştir. Maârif-i Umûmiyye Nezareti'nin teşkilâtını da hukukî bir statüye kavuşturan bu nizamnâmeyle Maârif Nazırı'nın başkanlığı altında 'Meclis-i Kebir-i Maârif' kurulmuştur. Bu büyük meclisin de 'Daire-i İlmiyye' ve 'Daire-i İdare' adıyla ikiye ayrılması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar görevini sürdürmüş olan bu meclis, Nezaretin eğitim çalışmalarını yönlendiren önemli bir makam olmuştur (Ünal, 2008).

Nizamnâmeye göre merkezi maârif teşkilatı aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

1. Maârif-i Umûmiyye Nezareti
2. Meclis-i Kebir-i Maârif
 - a) Daire-i İlmiye
 - b) Daire-i İdare

3. Tahrirat Kalemi

4. Muhasebe kalemi

Bu düzenlemeye göre Meclis-i Maârif-i Kebir maârif idaresinin genel merkezi durumundadır. Daire-i ilmiye kısmı okulların ihtiyacı olan kitapların Türkçeye çevrilmesi Türk dilinin geliştirilmesi gibi işlerle görevlidir. Daire-i idare ise imparatorluktaki bütün okullar müzeler, kütüphaneler, maârif meclisleri ve matbaalarla meşgul olacaktır. Bu iki kurum 1872’de birleştirilmiştir (Özalp ve Ataunal, 1977).

Bu nizamnâme ayrıca ilk kez vilayetlerde de bir maârif teşkilâtının kurulmasını öngörmektedir. İstanbul’daki Meclis-i Kebir-i Maârif’in bir şubesi ve icra organı konumunda ve başkanlığını da ‘Maârif Müdürü’ adıyla bir kişinin yapacağı bir ‘Meclis-i Maârif’in kurulması da hükme bağlanmıştır. Vilayet merkezlerindeki bu Meclis-i Maârif, gerek Müslüman, gerekse azınlıklara ait eğitim kurumlarının yönetim işlerini, merkezden alacağı direktifler doğrultusunda yapmakla yükümlü ve yetkili kılınmıştır. Maârif Meclisi’nin genel olarak vazifesi, Maârif Nezareti’nden gelen emirleri ve nizamnâmenin öngördüğü hususları vilayet dâhilinde uygulama, vilayet maârif bütçesine, bütün maârif müesseslerine nezaret ve okulları teftiş etmek, vilayetin maârif durumunu ve ıslahı için yapılması gereken işleri rapor halinde nezarete bildirmektir (Kodaman, 1999).

Nizamnâmede, köylerde ve mahallelerde sıbyan, beş yüz evli kasabalarda rüşdiyye, bin evli kasabalarda idadî ve vilayet merkezlerinde sultâniye kurulması; bunların üstünde ise meslek ve ihtisas mektepleriyle Dârülfünûn’un yer alması öngörülmüştür (Cevat, 2001). 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi’nin maârif teşkilâtı alanında getirmiş olduğu düzenleme, 1872’de bazı değişikliklere uğrayarak I. Meşrûtiyyet’in ilânına kadar devam etmiştir.

II. Abdülhamid’in tahta çıkmasıyla, 23 Aralık 1876’da Kanûn-i Esâsi ilan edilmiş ve bu kanun eğitimi devletin gözetim ve denetimi altında her Osmanlı vatandaşı için bir hak olarak tanınmıştır. II. Abdülhamid döneminde, Maârif teşkilâtına yeni bir şekil vermek amacıyla ilk önemli değişiklik 1879 yılında yapılmış ve nezaret modern bir kuruluş haline getirilmiştir. Bu düzenleme ile nezaret, muhasebe dairesi hariç olmak üzere, maârif işleriyle doğrudan doğruya ilgili beş daireye bölünerek, her bir daire Meclis-i Maârif üyelerinden birinin sorumluluğuna verilmiştir. Hâlihazırda çalışan

memurlar da bu daireler arasında paylaşılmıştır. Yeni düzenlemeye göre nezaret aşağıdaki görünümü almıştır:

* Nazırlık: 1. Nazır, 2. Müsteşar

* Müdürlükleri: 1. Mekâtib-i Âliyye Dairesi (Yükseköğretim), 2. Mekâtib-i Rüşdiyye Dairesi (Ortaöğretim), 3. Mekâtib-i Sıbyaniyye Dairesi (İlköğretim), 4. Telif ve Tercüme Dairesi, 5. Matbaalar Dairesi

* Kâtip ve Memurları: 1. Mektupçu, 2. Başkâtib, 3. Altı tane Kâtib, 4. Evrak Memuru, 5. Muhasebe Mümeyyizi, 6. Muhasebe Muavini, 7. Mühürdar

* Diğer Memurlar: 1. İki Müfettiş, 2. Bir Kütüphaneler Müfettişi, 3. Bir Tamirat Müdürü

* Meclis-i Maârif: 1. Reis, 2. Beş adet üye

Müzeler ve Rasathane de Maârif Nezaretine bağlanmıştır. 1880 yılında Meclis-i Maârifin üye sayısı sekize çıkarılmıştır. 1881’de taşra ve merkez arasındaki münasebeti sağlamak için nezaretteki müfettiş sayısı artırılmış, görev ve yetki sahaları ayrılmıştır. Ayrıca, Mekâtib-i Sıbyaniye İdaresi’nin adı ‘Mekâtib-i İbtidâiye İdaresi’ olarak değiştirilmiştir. 1882’de Telif ve Tercüme İdaresi ile Matbaalar İdaresi kaldırılarak yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti kurulmuştur. Aynı yıl Mekâtib-i Âliye Müfettişliği tesis edilerek ilk ve orta öğretimden sonra yüksek öğretim müesseselerinin de teftiş edilmesi yoluna gidilmiştir. 1886’da müstakil daireler halinde Kütüb ve Resail Muayene Memurluğu, Milel-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Okulları Müfettişliği, Mekâtib-i İdadîye Müfettişliği kurulmuştur. 1892’de orta öğretimi sağlam bir temele dayandırmak ve geliştirmek için Mekâtib-i Âliye dairesi kaldırılarak yerine Mekâtib-i İdadîye dairesi ihdas edilmiştir. Bu arada Rumeli Vilayetleri Maârif Müfettişliği adıyla yeni bir memuriyet teftiş heyeti kadrosuna alınmıştır. Yüksek ve özel mekteplerin işlerinin takibi ise Mekâtib-i Âliyye ve Husûsiyye Müfettişliğine bırakılmıştır. 1894’te Maârifte çalışan personelin işlerini düzenli bir şekilde yürütmek için Mektubî Kalemine bağlı olarak bir Sicil-i Ahvâl Şubesi açılmıştır. Aynı tarihlerde yine Mektubî Kalemine bağlı olarak bir İstatistik Şubesi kurulmuştur. Her iki şubenin de açılması, modern Maârifin teşkilâtını kurma çabalarının bir ürünüdür. 1896’da Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti’nin üstünde ve Maârif Nazırının idaresi altında olmak üzere Padişahın iradesiyle Tetkik-i Müellefat Komisyonu kurulmuştur. 1899’da Mekâtib-i Mülkiye Sıhhiye Müfettişliği, 1903’te Kütüb-i Diniyye ve Şer’iyye Tetkik Heyeti, 1907’de

Teşkilât Sandığı ve İane-i Mekâtib Komisyonu teşkil edilmiş ve böylece II. Abdülhamid dönemi maârif merkez teşkilâtı son şeklini almıştır (Kodaman, 1999).

II. Abdülhamid devrinde maârif alanında önemli yenilikler yapılmış, teşkilat içerisinde çeşitli kurumlar oluşturularak eğitim belli bir sistem içerisine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde yapılan en büyük hizmetlerin başında hiç şüphesiz vilayetlere kadar maârif teşkilâtının ve vasıtalarının yayılması gelir. Tanzîmât devrinde bir türlü İstanbul dışına götürülemeyen maârif hizmetleri, ancak 1878'den itibaren imparatorluğun her köşesine devlet eliyle götürülmeye başlanmıştır. Oluşturulan istatistik şubeleriyle bütün eğitim hizmetleri kayıt altına alınmıştır. Ancak ilk yıllarda bu ilerleme pek yavaş olmuştur. Bunun en büyük sebebi bu iş için mali kaynak ayrılamamasıdır.

II. Abdülhamid 1883'te, 1866'dan beri Ziraat Bankası'na sermaye sağlamak için aşar vergisine konan onda birlik İane Vergisi'ni %39'a çıkarınca ortaya bir imkân çıkmıştır. Bu fonun üçte ikisi tarımsal gelişmeye ayrılıp kalanı da Maarif-i Hisse-i İanesi (eğitime yardım payı) adıyla yeni devlet okullarının yapımına ayrılmıştır. Bu fonla ülkede modern mektepler hızla yayılma şansı bulmuştur (Özkan, 2010).

1879'da maârif merkezi teşkilâtında yapılan önemli değişikliklerden sonra, vilayet maârif idarelerinin teşkili konusu ele alınmış ve kısa zamanda uygulamaya geçilmiştir. 1882'den itibaren her vilayet merkezine, ihtiyaç hâsıl oldukça, birer maârif müdürü tayin edilmeye başlanmıştır. 1891 yılına kadar pek çok vilayet maârif müdürlüğüne kavuşmuştur (Özalp ve Ataünel, 1977). 1896 yılında vilayetlerdeki maârif müdürlerinin görevlerine ilişkin yayımlanan talimatta maârif müdürlerinin yetkileri artırılmış, kendi vilayetleri içindeki okulların programlarının ve kitaplarını hazırlama görevi verilmiştir (Düstûr, 1896, I. Tertip). Bu uygulama 1913 yılında İdare-i Umûmiyye-i Vilayet kanunun yürürlüğe girmesine kadar tatbik edilmiştir (Özalp ve Ataünel, 1977).

1898'de ise, Hicaz hariç, bütün vilayetlerde maârif idaresi teşkil edilmiştir. Vilayet Maârif idarelerinin kadroları genel olarak: 1. Maârif Müdürü, 2. Maârif Kâtibi, 3. Muhasebeci, 4. Sandık Emni olmak üzere dört kişiden ibarettir. Fakat vilayetlere göre bu kadro azalmış veya çoğalmıştır (Kodaman, 1999).

Vilayetlerde birer maârif meclisi teşkili işi, II. Abdülhamid devrinde maârif müdürlükleriyle beraber ele alınmış ve 1869 Nizamnâmesi gereğince tatbik alanına

konmuştur. Zaten vilayet maârif müdürlükleriyle maârif meclisleri iç içedir. Çünkü maârif idaresi üyeleri aynı zamanda maârif meclisinin daimi ve tabii üyeleri durumundadır. Aralarındaki fark, maârif idareleri Türk ve Müslümanlardan, maârif meclisleri ise müslim ve gayrimüslimlerden meydana gelmiş olmasıdır.

Maârif müdürlüklerinin yanında karar organı durumunda bulunan Maârif Meclisleri, 1869 Nizamnâmesine göre bir başkan, biri Müslim diğeri gayrimüslim iki muavin, aynı şekilde ikisi gayrimüslim olmak üzere dört muhakkik ve dörtten on kişiye kadar Müslim ve gayrimüslim üye ile bir kâtib, bir muhasib ve bir sandık emininden müteşekkildir. 1892'de alınan bir kararla vilayet merkezlerindeki maârif meclislerinin üye sayısı altı; sancak ve kazadakilerin ise üç olarak tespit edilmiştir. Bu üyeliklere, Müslim ve gayrimüslim olmak üzere bölgenin ileri gelenleri arasından tayinler yapılmıştır.

1882 yılından itibaren başta Sivas, Diyarbakir, Mamuratülaziz, Erzurum, Van ve Edirne vilayetleri olmak üzere, Suriye, Aydın, Selanik ve Yanya gibi vilayet merkezlerinde birer maârif meclisi kurulmuştur. Bu meclisler zamanla bütün vilayetlere ve hatta sancak ve kaza merkezlerine kadar yayılmıştır. 1909 yılına gelindiğinde vilayet ve sancak merkezlerinin hemen hemen hepsinde, kazaların ise çoğunda birer maârif meclisi mevcuttur.

Vilayet maârif meclisi başkanlıklarına genel olarak maârif müdürleri getirilmiş ise de, istisnai hallerde valilerin de bu görevi yürüttükleri görülmüştür. Sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda ise kaymakamlar maârif komisyonunun başkanı durumunda idiler. İdâdî ve rüşdiye müdürleri veya öğretmenlerinden birisi bu meclislerin tabii üyesi sayılıyordu. Vilayet maârif meclislerinin teorikte çok önemli vazifeleri olmakla birlikte, uygulamada daha ziyade okullara arsa bulma, bina inşâ ettirme, mali meseleleri halletme hususlarında başarılı oldukları anlaşılmaktadır (Kodaman, 1999).

II. Abdülhamid döneminin eğitim anlayışında genel olarak eğitimin bir bütünlüğe kavuşturulması, eğitim imkânlarının herkese eşit olarak sunulması, eğitim-öğretim kurumlarının ülke geneline eşit olarak yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Ayrıca okullarda din derslerine önem verilmesi ve eğitim dilinin Türkçe olması gibi hükümler de hassasiyetle uygulanmaya çalışılmıştır.

1908'de II. Meşrûtiyyetin ilânından sonra gereğinden fazla memur ve üye ile doldurulan bütün devlet merkezi teşkilâtı gibi Maârif Nezareti de bir azaltmaya tabi

tutulmuştur. Meclis-i Kebir-i Maârif, bir başkan ve beş üyeden kurulu daimi bir encümen haline getirilmiş ve Nezaret daireleri şu isimler altında yeniden teşkilâtlandırılmıştır: 1. Tedrisat-ı Tâliye, 2. Tedrisat-ı İbtidâiye (ilköğretim), 3. Mekâtib-i Husûsiyye (özel okullar), 4. Tahrirat (yazı işleri), 5. Muhasebat, 6. Sicil, 7. İstatistik, 8. Levazım, 9. Evrak. 1910'da bir Tedrisat-ı Aliye Dairesi ile Kütüphaneler Müfettişliği kurulmuş ve Maarif Nezareti müfettişleri Meclis-i Maarif-i Kebir'e bağlanmıştır.

9 Mart 1912'de Maârif Nezareti'nin merkez kuruluşu bir yönetmelikle yeni baştan tespit edilmiş, üyeleri Dârülfünûn ve yüksekokullarla diğer bazı öğretim kurumlarının müdür ve öğretmenlerinden ve nezaret ileri gelenlerinden meydana gelen 28 kişilik bir 'Daimi Meclis-i Maârif' kurulmuştur. Bu arada öğretim daireleri de âliye, tâliye ve ibtidâiye olarak düzenlenmiştir. Her yıl maârif nazırı tarafından seçilecek 10 vilayet maârif müdürü, 5 sultânî ve idadî müdürü veya öğretmeni, 5 öğretmen okulu müdür veya öğretmeni, 5 özel okullar müdür veya öğretmeni ile sayısı 12'yi geçmemek üzere nazırın bunların dışında çağıracağı kimselerin de katılmasıyla oluşan Meclis-i Kebir-i Maârif'in bir ay sürecek toplantılar yapması esası da kabul edilmiştir. Bu toplantılar, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek eğitim şûralarının bir başlangıcı olmuştur. 1914 yılında Maârif Nazırı Şükrü Bey zamanında Meclis-i Kebir-i Maârif ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra Telif ve Tercüme Heyeti kurulmuş ve böylece geniş bir yayın faaliyeti başlatılmıştır (Akyüz, 2005). Ayrıca, Maârif müdürlerinin görevlerini ve yetkilerini belirten bir tüzük yayınlanmıştır. 1916 yılında da Tedrisat-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati'ndeki hükümlere göre, ilköğretim kurumlarını denetlemekle yükümlü olan müfettişlerin bu görevlerini nasıl yapacaklarına ilişkin bir talimatname yayınlanmıştır (Yıldız, 2007). Mütareke döneminde ise Rusya Maarif Nezareti'nden getirilen bir müşavirin tavsiyesi ve fikri üzerine Telif ve Tercüme Heyeti'nin kaldırılışı ve Meclis-i Kebir-i Maarifin küçük bir kadro ile yeniden kurulmasından başka bir değişiklik yaşanmamıştır. Bir süre sonra diğer kuruluşlar gibi nezaretin de küçük bir kadro ile yeniden örgütlendiği görülmektedir. Teşkilat bu yapısını Maarif Nezareti'nin kaldırılmasına kadar korumuştur. Ancak bundan sonra da Maarif Vekâleti ilk zamanlarda bu teşkilat ile pek fazla oynamayarak sadece keskin olmayan birkaç değişiklik yoluna gitmiştir (Erdoğan, 1996).

II. Meşrûtiyyet (1908-1918) döneminde maârif alanında tasarlanan bu yenilikler büyük ölçüde teoride kalmakla birlikte, bu dönemde, şimdiye kadar pek ilerleme sağlanılmayan bazı alanlarda önemli adımların atıldığı da bir gerçektir.

Önce geçici sonra daimi bir meclisle başlayan, ardından Maarif Nezaretine dönen bu kurumsallaşma süreci, eğitim sisteminin tam anlamıyla yerleşmiş olduğunun bir ifadesi değildir. Osmanlı eğitim sistemindeki değişim ve çözüm arayışları Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam edecektir. Ancak Maarif Nezareti'nin kurulmasına kadar uzanan teşebbüsler eğitimin tek çatı altında ve devlet otoritesine bağlı olarak yapılandırılması teşebbüslerinin önemli adımlarıdır. Bu adımların sistemli ve düzenli olarak atıldığı söylemek oldukça güçtür. Bir devlet politikasından ziyade kişisel düşünce farklılıklarının izlerini taşımaktadır.

4.3. Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Mektepleri'nin Kuruluşu

Modernleşme sürecinde eğitimin bir kamu hizmeti olarak ve devlet tarafından organize edilmesi, özellikle parasız ilk eğitimin verilmesi düşüncesi Fransız Devrimi ile gündeme gelmiştir. Eğitimin bir kurum olarak önemi anlaşılınca da zorunlu hale getirilmiştir. Zorunlu ilköğretim, devletin genişleyen iktidarının sacayaklarından olan bürokratik yönetimin yayılması ve ordunun güçlenmesi yanında üçüncü bir dayanak olarak görülmüştür. Avrupa ve Osmanlı Devleti'nde zorunlu ilk eğitimin başlaması ve eğitimle ilgili merkezi yönetim örgütü içinde bir birim kurulması XIX. Yüzyılda birbirine yakın tarihlerde olmuştur. Bu anlamda Osmanlı Devleti diğer Avrupa ülkelerinin gerisinde değil hatta bazılarının önüne geçmiştir (Alkan, 2003).

Eğitim-öğretim kurumları içerisinde genel olarak giderleri devlet bütçesinden karşılanmayan kurumlar özel okul olarak adlandırılmaktadır ve bu okulların sahipleri gerçek kişiler veya yardım kuruluşları olabilmektedir.

Türk eğitim tarihinde ilk örgün eğitim-öğretim kurumu olan sıbyan mektepleri ve medreseler, geniş ölçüde vakıf statüsüne dayanması nedeniyle, devletin gözetim ve denetiminde olmasına karşın, resmî okul (devlet okulu) olmaktan çok, özel nitelikteki okullardır. 1924 yılına dek ayakta kalan bu kurumlar araştırmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bunun nedeni ise, özel okul kavramının, bu araştırmada, daha çok 'kamu eğitimi' ile birlikte ele alınmasıdır. Kamu eğitimi, genel olarak devletlerin, ulusların,

ilk ve ortaöğretim öğrencileri için yetiştirme sorumluluğunu yüklendikleri eğitimdir. Her ne kadar bazı padişahlar veya devlet adamları, okulların açılmasına doğrudan katkıda bulunmuşlarsa da bunu bir ‘kamu eğitimi’ sorumluluğundan uzak, hayır işi veya dinsel-vidani bir sorumluluk olarak görmüşlerdir (Uygun, 2003).

Osmanlı İmparatorluğu’nda, devlet geniş halk kesiminin eğitimi, vakıf vb. şeklinde diğer özel ve tüzel kişilerin kurduğu kurum ve kuruluşlara veya kişilere bırakmıştır. Bu anlamda özel öğretimin tarihi oldukça geriye götürülebilir. Ancak amaç ve işleyiş bakımından, bugünkü anlamda, özel okulların tarihini Tanzîmât Dönemi (1839-1876) ile başlatabiliriz. Özel okulların, geçmişte varlıklı kişilerin, çocuklarına özel hocalardan ders aldırma geleneğinden hareketle ortaya çıktığı söylenebilir. Bunda dinî, kültürel, ekonomik vb. başka etkenler de dikkate alınmalıdır. Batıda bugünkü anlamda kamu ve özel okul kavramlarının gelişmesinde, Sanayi Devriminin tetikleyici bir rolü vardır. Burjuvazinin gelişmesiyle üst ve orta sınıf ailelerin çocukları, özel okullar aracılığıyla daha seçkin bir eğitim-öğretim alırken, genel olarak ihtiyaç duyulan iş gücünün yetiştirilmesi için de devlet eliyle kamu okulları oluşturulmuştur. Toplumsal kaynaklarla oluşturulan ve tüm çocuklara düzenli okuma fırsatı sağlayan kamu okullarının yanında, zaman zaman devlet bütçesinin de desteğini alan özel okullar, toplumsal seçkinlerin yetiştirilmesinde çoğu zaman öncülük etmiştir (Uygun, 2003).

Türk eğitim tarihinde, bugünkü anlamda çerçevesi çizilen özel öğretimin resmî belgelerde yer almaya başlaması, 1856 Islahat Fermanına dayanmaktadır. Bu fermana göre azınlıklar, cemaat olarak, okul açma ve geliştirmeye izinli sayılmıştır. Daha önceleri, geleneksel eğitim anlayışına uygun olarak her caminin yanında bir sıbyan mektebi veya medrese bulunabildiği gibi, diğer dinlere ait mâbetlerin yanında o cemaatlara ait okulların varlığına dokunulmamıştır. XIX. yüzyılın ortalarında genel eğitimin öneminin anlaşılmaya başlanmasıyla her cemaat ya da toplum, kendilerine ait okulları genişletmeye çalışmışlardır. Eğitim-öğretim ya da okul açma serbestliği öncelikle Rumlara, daha sonra sırası ile Ermenilere ve Yahudilere verilmiştir (Vahapoğlu, 1991).

Devlet, eğitim verme sorumluluğunu yönetici memur ve asker yetiştirmekle sınırlandırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak, çeşitli dinî gruplar ve topluluklar, eğitimlerini kendileri sağlama yoluna gitmişlerdir. Bu durum, özel okulların yaygınlaşmasını pekiştirmiştir. Özellikle azınlıklar ve yabancı devletler, Osmanlı

sınırları içinde, kapitülasyonlar yoluyla verilen ayrıcalıklar nedeniyle, kısa zamanda ve çok sayıda özel okullar açmışlardır. Batı örneği esas alınarak, gelişmiş okul sistemi anlayışına uygun olarak açılan bu özel okullar karşısında, devletin açtığı yeni okulların sayısı ve etkisi ise oldukça sınırlı kalmıştır. Tanzîmât'ın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti sınırları içinde, en hızlı gelişen ve yaygınlaşan okullar, yabancı ve azınlık okullarıdır. Batılı devletler, çağın gerisinde kalan Osmanlı İmparatorluğunun geniş topraklara sahip olması ve buralarda yaşayan farklı ulusların varlığını göz önünde tutarak, açmış oldukları özel okulları vasıtasıyla, bundan yararlanma ve nüfuz sahibi olma politikasını izlemişlerdir. Özellikle bu devletlerin Hristiyan ulusları kendilerine yakın hissetmelerinden dolayı, siyasî, dinî, kültürel, sosyal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kendilerine yarar sağlayacak özel okul açma ve açtırma girişiminde bulunmuşlardır. Bu yolla, Osmanlı ülkesinin her yanında yabancı ve azınlık özel okulları açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin aldırılmazlık ve güçsüzlüğünden ya da hoşgörüsünden yararlanan yabancı devletler ve azınlıklar, özel okul açma ve açtırma konusunda adeta birbirleriyle yarışa girişmişlerdir.

Osmanlı eğitim sisteminde modernleşme gerçekleştirilmeye çalışılırken bu durumu kontrol altına almak, açılan yeni okullar ve eğitim kurumlarıyla birlikte ortaya çıkan karmaşıklığı düzenlemek, eğitimi bir bütün olarak ele almak için özellikle Fransa'nın eğitim sistemi örnek alınarak bir nizamnâme hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin en temel maârif kanunu sayılan Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi 1 Eylül 1869'da yayınlanmış ve devletin yıkılışına kadar yürürlükte kalmıştır. 198 maddeden oluşan bu nizamnâme ilköğretim, ortaöğretim meselesini, bu müesseselere öğretmen yetiştirmeyi, bir üniversite kurmayı, özel öğretim problemini ele almıştır. Ayrıca bu okulların imtihan, şahadetnâme gibi yönetmelikleri, eğitimin mali yönünü, okullara gerekli olan eserlerin hazırlanmasını, görev yapacak memur ve muallimlerin tayin ve terfilerini ve eğitimin taşradaki teşkilatlanmasını ele alan hükümler getirmiştir (Koçer, 1970).

Islahat Fermanıyla yabancılara geniş haklar verilmesi sonucu yabancı okullar yaygınlaşmıştır. 1865 Gümrük Nizamnâmesi ve 1869'da yayınlanan Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesiyle yabancı okullar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesiyle hem yerli hem yabancı okullara yeni düzenlemeler getirilmiştir. Yani Osmanlı Devleti, kendi okullarını da bir düzene

sokmak, yasal bir denetim sağlamak istemiştir. Eğitim alanında çok geniş düzenlemeler içeren bu nizamnâmenin özel okulların açılışının bir düzene kavuşturulmasını öngören kısmı 129. maddedir. Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesinin 129. maddesi şöyledir: ‘Mekâtib-i husûsiyye, toplumlar ya da Osmanlı veya yabancı devletlerin uyruğundaki kişiler tarafından ücretli veya ücretsiz olarak kurulan okullardır. Masraflarını kurucuları ya da bağlı oldukları vakıfları karşılar’. Husûsî mekteplerin kurulması için gereken şartlar şunlardır:

* Bu mekteplerin muallimlerinin elinde Maârif Nezareti tarafından ya da mahallî maârif idareleri tarafından verilmiş şahâdetnâmelerin bulunması,

* Mekteplerde terbiye ve ahlâk kurallarına ve politikaya (Devletin Politikası) aykırı ders okutturulmaması ve ders programları ve kitaplarının Maârif Nezareti ya da vilayet maârif idaresi ve vilayet valisi tarafından tasdik edilmesi,

* Dersaadet’te Maârif Nezareti, taşrada ise vilayet maârif idaresi ile vilayet valisi tarafından resmi ruhsat verilmesi (Cevat, 2001).

Nizamnâmede okullar genel ve özel okullar olarak ikiye ayrılmıştır. Özel okulların, yalnız gözetiminin devlete, kuruluş ve yönetim ise kişi veya dini cemaatlere ait olduğu belirtilmiştir. Özel okullar ise ikiye ayrılmıştır. Birincisi Özel İslam Mektepleri, ikincisi ise özel gayrimüslim mektepleridir. Özel gayrimüslim mektepleri cemaat ve patrikhane tarafından kurulanlar, kişiler tarafından kurulanlar ve yabancılar tarafından kurulanlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Alkan, 2000).

Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi’nde, Müslümanların açacakları özel okullar için çeşitli kolaylıklar sağlamaktan ziyade Islahat Fermanı’ndan itibaren yoğun bir biçimde yabancılar ve azınlıklar tarafından açılan özel okulların denetlenmesine yönelik kararların alındığı görülmektedir. Bunun için yapılacak denetlemeler sıralanmıştır. Bu dönemde Müslümanların özel okul açma girişimlerinin olabileceği çok fazla göz önünde bulundurulmamıştır. Ancak daha sonra Müslüman girişimci, aydın veya eğitimciler bu yasal düzenlemeden faydalanarak özel okul açma teşebbüsünde bulunacaklardır.

Daha sonraki yıllarda 1876 tarihli Kanûn-ı Esâsî’de ise, eğitim-öğretim serbestliği şöyle ifade edilmiştir ‘Öğretim işi serbesttir. Belirlenmiş olan kanuna uymak şartıyla her Osmanlı genel ve özel öğretime izinlidir ve bütün okullar devletin kontrol ve denetimi altındadır’ (Madde:15-16). Devlet eğitimde serbestliği sağlarken denetim yetkisini elinde bulundurmayı ihmal etmemiştir.

Böylece Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi ve Kanûn-i Esâsî ile özel öğretime izin verilmiş ve bu konuyla ilgili meseleler çeşitli hükümlerle belli bir kurala bağlanmıştır.

Bütün bu yasal düzenlemelerin yanında devlet, eğitimde modernleşmeyi gerçekleştirmek ve dolayısıyla yıkılmaktan kurtulmak için çeşitli düzeylerde okullar açmıştır. Tanzîmât ve II. Abdülhamid dönemlerinde devletin açtığı okulların sayıca artmasına karşın eğitim sisteminin hem nicel hem de nitel bakımdan eğitim talebini karşılamakta yetersiz kalması nedeniyle başta İstanbul'da olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde Müslümanlar tarafından özel okullar açılmaya başlanmıştır. Müslüman kesimin seçkinlerinin oturduğu yörelerde çok odalı konaklar kiralanarak eğitime başlamışlardır. Bu durum dönemin padişahı II. Abdülhamid tarafından da desteklenmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi eğitim reformlarının sadece İstanbul ile sınırlı kalmadan gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. Eğitimin vilayetlerde yaygınlaştırılması onun en önemli başarılarından biridir. Hem modern hem de Müslüman bir imparatorluk düşleyen II. Abdülhamid (Georgeon, 2006), eğitimin dönüştürücü bir gücü olduğunu fark etmiş ve toplumsal değişimde anahtar rol olduğunu kavramıştır. Ancak ülke içerisinde çok güçlü bir biçimde gelişen yabancı ve azınlıkların eğitimi nedeniyle bu dönemde Osmanlı eğitim politikası yabancı rekabeti karşısında bir savunma ve aynı zamanda bir kopyalama olarak ortaya çıkmıştır. Ne yazık ki Osmanlı eğitim politikası bu rekabet ruhuyla şekillenmiştir. Bu rekabetin bir parçası da yabancıların açtığı özel okullara karşılık Müslümanların açtığı Özel İslam Mektepleri'dir. Özel İslam Mektepleri'nin ortaya çıkışında da en büyük etmenlerden biri bu rekabet duygusu olmuştur. Yabancı okullarla rekabette eğitim ve ekonomik bakımdan yetersiz kalınca bu eksiklik halkın talebiyle Özel İslam Mektepleri'yle aşılmaya çalışılmıştır. Bu okulların ortaya çıkışı, halkın talebiyle gerçekleşmesi bakımından, eğitim tarihimizde son derece önemli bir hamledir. Devletin belirlediği eğitim planları dışında Müslüman halkın hem yabancılarla rekabet etmek hem de İslam çocuklarının daha iyi bir eğitim alabilmesi amacıyla açılan bu mektepler halkta okuma yazma isteğinin artmasında da en büyük etkenlerden biri olmuştur. Ancak bu okullar kurulurken batılıların kurduğu temel kuralları değiştirme çabası güdülmemiştir. Amaç onların standardını yakalamaktır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde bütün okulların kuruluşundaki hedef devleti yıkılmaktan kurtaracak yeni nesilleri yetiştirmek ve yabancıları kendi sahalari olan okul açma konusunda Osmanlı Devleti içerisinde yenmektir. Bu durum bir devletin karşı karşıya kaldığı en acı durumlardan biridir. Devlet yetkililerine göre modern eğitim, anlaşıldığı ve düzenli olarak uygulandığı surette imparatorluğu içinde bulunduğu durumdan çıkarabilecek sırrı içinde saklamaktadır. II. Abdülhamid belirlediği amaçlara ulaşabilmek için eğitimi her yönüyle yeni baştan oluşturma gayretindedir. Onun bu gayretinin bir tezahürü olarak Türk eğitim tarihinde ilk kez Müslümanların modern eğitim alabilmek için giriştiği özel okul açma teşebbüsleri bu dönemde yoğun bir biçimde kendini göstermiştir. Bu okullar için yapılan maddi yardımların yanında bazı vergilerden muaf tutulması dahi düşünülmüştür (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], H. 1323, DH. MKT, 994/52). Ancak yapılan bu yardımlar maddi olarak ülkeyi zor duruma soktuğu için zaman zaman bundan ödün verilmiştir.

Osmanlı eğitiminin modernleşme çabaları batı ile İslam arasında kalmıştır. II. Abdülhamid Dönemi, Osmanlı devletinin Batı tarzı eğitimi Osmanlının ihtiyaçlarına uyarlamak suretiyle, kendi içinde çelişik de olsa eğitime devleti batı istilasına karşı koruma görevini vermiş olmasını konu edinmiştir. Eğitim Osmanlı kimliği oluşturmada bir araç olarak görülmüş, geleneksel modernleşmeyi sağlamak için ders programları da buna göre belirlenmiştir. Ancak genel olarak eğitim sisteminin batıdan büyük oranda etkilendiği ve batı sisteminin benimsendiği bir gerçektir (Fortna, 2005).

II. Abdülhamid'in eğitime verdiği önemin göstergelerinden biri de o dönemde eğitim konusunda ilk kez yayınlanan çalışmalardır. Okul tarihleri, eğitim istatistiklerinin derlenmesi için Bakanlıkta yeni bir birimin kurulması ve ilk istatistiklerin yayınlanmasıdır. Bir diğer çalışma ise yalnızca onun döneminde yayınlanan Maarif Sâlnâmeleri'dir. Böylece maarif tarihimize ilgili en birincil kaynaklara ulaşılmaktadır. Yine bu dönemde görkemli mezuniyet törenleri yapılmış, okul birincileri II. Abdülhamid tarafından ödüllendirilmiştir. Bütün mezun öğrencilerin ise isim listeleri yayınlanmıştır (Alkan, 2000). Bu çalışmalar sayesinde Özel İslam Mektepleri ile ilgili verilere kolaylıkla ulaşılabilmektedir.

Bunun dışında II. Abdülhamid Dönemi imaj politikasının en önemli yönlerinden biri de fotoğraflardır. Manzaraları ve anıtları gösteren fotoğraf albümleri eğitim, sanayi, silahlanma alanlarında kaydedilmiş ilerlemeleri yansıtmaktadır. En iyi tasvir edilmiş

alanlardan biri eğitimidir. Yepyeni veya inşa halinde okul binalarının, eğitime yönelik en modern malzemelerin, hizaya girmiş üniformalı öğrenciler kızlar dâhil fotoğrafları öğrenci portreleri de görülmektedir.⁷ Bu resimlerde siyahî öğrencilerin de Osmanlı okullarına diğer öğrenciler gibi devam ettiği dahi gösterilmeye çalışılmıştır. En modern tıp ve bakterioloji laboratuvarları ilerlemeyi yansıtmaları için kullanılmıştır (Georgeon, 2006).

II. Meşrûtiyyet Dönemi özel öğretimin hız kazandığı bir dönem olmuştur. II. Abdülhamid Dönemi'nden devralınan eğitim sisteminin eksikleri tamamlanmaya ve daha merkezi bir hale getirilmeye çalışılmıştır. İttihad ve Terakki yönetimi, eğitim konusundaki düşünce ve ideallerini hayat geçirebilmek amacıyla ülkenin çeşitli yerlerinde Parti'ye ait daha yüksek derecede eğitim veren özel okullar açmıştır. Bu dönemde ayrıca kızlar için ilk kez rüşdiye sonrası idâdî ve sultânî düzeyde okul açıldığı gibi bir de kızlara mahsus üniversite kurulmuştur. Dönemin bakanlarından Emrullah Efendi'nin "Tuba Ağacı" modelinde ifade edildiği gibi eğitim sisteminin en yüksek kademeleri olan sultânî ve yüksek okullara daha fazla önem verilmiştir (Alkan, 2000). Böylece yukarıdan başlanarak eğitim sisteminin daha düzenli bir biçimde gelişeceğine inanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde açılan batı tarzı okullar, azınlık ve yabancı okullar, özel İslam okulları, medreseler gibi kurumlarla okul yapılanmasında büyük çeşitlilik içerisinde eğitimde birliğin olmadığı açıktır. Buna paralel olarak okulların amaçları ve buralarda izlenen eğitim-öğretim, birbirinden farklıdır. Kuşkusuz bu dağınıklığın birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi, devletin bu yeni sorumluluğuna tam adapte olamaması ve kamu eğitimi anlayışının tam kavranamamış olmasıdır.

Çok sayıda ve farklı amaçlarla açılan bu okulların yanı sıra eski sistemdeki okulların da hala varlığına devam etmesiyle oluşan bu dağınıklık ve çok başlılık Osmanlı Devleti'ni yıkılışa götüren en önemli etkenlerden biri olmuştur. Farklı eğitim kurumlarından, farklı amaçlarla ve farklı düşüncelerle yetişen gençler birlik ve beraberlikten uzaklaşmışlardır. Oysaki eğitim bir devletin gelişmesindeki en temel dayanaklardan biridir. Ancak bu eğitimin toplumu ayrıştırmaya değil birleştirmeye

⁷ Osman Doğan tarafından hazırlanan *Sultan II. Abdülhamid Han Devri Osmanlı Mektepleri "Fotoğraflar ve Planlar"* adlı eser konuyla ilgili zengin bir görsel materyal sunmaktadır (Doğan, 2007).

yönelik olması gerekmektedir. Bu nedenle eğitim ve öğretimde birlik çok önemlidir. Osmanlı Devleti de bunun önemini fark etmiş ve bir ölçüde Tedrisat-ı İbtidâîye Kanun-u Muvakkati ile bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu kanunda Türkçe öğretimi ilkokullarda zorunlu tutulmuş böylece eğitim dilinde bir birlik sağlanmaya çalışılmıştır. 1916 yılında İttihâd ve Terakkî Genel kongresinde Evkaf Nezareti'ne bağlı bütün mekteplerin giderleri devlet bütçesinden karşılanmak üzere Maarif Nezareti'ne geçirilmesine karar verilmiştir. Ancak doğrudan doğruya mütevellileri tarafından yönetilen vakıf okulları özel okul sayılarak bunun dışında bırakılmıştır (Özkan, 2010). Ne yazık ki ülkenin içinde bulunduğu zor durum eğitimde birliğin sağlanmasını engellemiştir. Bu çok başlılık ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat kanunu ile bütün eğitim kurumlarının Maarif Nezareti'ne bağlanmasıyla giderilebilmiştir.

Devletin eğitim konusundaki bütün bu gayretlerinin yanında Osmanlı halkı içerisinde devletin de teşvikiyle eğitim reformlarına duyarsız kalmayan ve kendi çabasıyla bir ölçüde bu reformları destekleyen kişiler tarafından kurulan Özel İslam Mektepleri genellikle ibtidâî ve rüşdi derecede eğitim vermiştir. Ayrıca imkânı olan mektepler idâdî sınıflarını da açmışlardır.

4.3.1. Özel İslam Mektepleri'nin Amaçları

Tanzîmât Dönemi'nde (1839-1876) yabancı ve azınlıkların kurduğu özel okullar karşısında Özel İslam Mektepleri'nin geliştiği görülmemektedir. Ancak II. Abdülhamid dönemi, resmi okullardan ziyade özel okulların gelişme gösterdiği ve Türk kültürüne hizmet ettiği bir dönem olmuştur. Bu dönem, devletin çalkantılar içinde bulunduğu ve birçok mesele ile aynı anda uğraşmak zorunda kaldığı bir dönemdir. Büyük güçlerin nüfuzları imparatorluk içerisinde iyice artmış, ekonomik, siyasî, dinî ve kültürel çıkarları inanılmaz ölçüde gelişmiştir. Ama diplomatik varlık, yatırımlar, okullar ve dinî misyonlar gibi daha barışçı nüfuz yolları tercih edilmiştir. Çoğu dinsel örgütler ve tarikatlar tarafından açılan yabancı okul sayısındaki artış çok fazladır. II. Abdülhamid yabancı ve gayrimüslimlere ait mekteplerde İslam dinine ve Osmanlı Devleti'ne karşı nefret öğretilmesine hayıflanmakta ve yeni okulların açılmasını hoş gören maarif nazırının bu husustaki alâkasızlığını affedilmez bulmaktadır. Bu nedenle bu okulların

ruhsata bağlanmasını ve teftiş edilebilmelerini sağlamaya uğraşmaktadır. Ancak diplomatik misyonların amansız direnişiyile karşılaşmıştır. Okulların denetlenmesi kapitülasyonlara uyulmuyor gerekçesiyle engellenmeye çalışılmıştır. Devletin elindekilerden çok daha üstün maddi ve mali olanaklara sahip bu okullarda Osmanlı kültüründen yoksun gençler yetiştirilmektedir. Osmanlı toplumu içerisine mezhepçiliği sokan misyonerler imparatorluk içerisinde etnik ve dini bölünmeleri derinleştirmek, sadece Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında değil, farklı Hristiyan mezhepleri arasında, genelde cemaatler arasında gerilimleri artırmak tehlikesini de beraberinde getirmişlerdir. Belki de II. Abdülhamid tarafından en kaygı verici olan bu okulların giderek daha çok Müslüman çekmesidir. Misyoner ve yabancı okullarının bu gelişimine karşılık ne yapılabilir? Büyük güçleri kullanarak aralarında bir denge sağlayabilmek sorunu ağırlaştırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Bu nedenle onlarla rekabet etmek en etkili yol olarak görünmektedir. Maârifperver diye övgülere boğulan II. Abdülhamid'in camiden çok okul yaptırması, halkın İslam dinine ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını artırmak ve gayrimüslimlere yönelik okulların gelişimini dengeleme amacına yöneliktir. Bu dönemde açılan devlet okullarına gayrimüslimlerin de kabul edilmesine rağmen onlar yabancı ve azınlık okullarını tercih etmişlerdir. (Georgeon, 2006).

Ekonomik bakımdan devletin zor durumda bulunması, yeteri kadar mektep açamaması özel okulların açılması düşüncesini gündeme getirmiştir. Özel okullar çeşitli şirketler ve cemiyetler tarafından ilk, orta ve lise düzeyinde paralı, gündüzlü ve yatılı okullar şeklinde açılmıştır. Bunlar sadece kız ve sadece erkekler için olabileceği gibi erkek ve kızların birlikte eğitim görmeleri için tahsis edilen okullar da olabilmektedir.

Özel İslam Mektepleri'nin Osmanlı Devleti içerisinde açılış amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz.

* Bu mekteplerin açılmasındaki temel amaç yabancı ve azınlık okullarının Osmanlı ülkesinde sayısının artmasına paralel olarak eğitim kalitesinin yüksek olması karşısında Müslüman çocuklarının da bu tarz bir eğitimden geçmesini sağlamaktır. Devlet okulları bu amacı gerçekleştirmede özellikle ekonomik anlamda yetersiz kaldığı için çeşitli cemiyetler ve kişiler bu iş için girişimci olmuşlardır.

* Özel İslam Mektepleri'nin ilki ve öncüsü Dârü's-Şafaka'nın kuruluşu da bu amaca hizmet etmektedir. Her zaman öksüz, yetim kalan Müslüman çocuklara sahip

çıkmaq; aciz, yetim Müslüman çocukların talim ve terbiyelerini sağlamak mektebin kuruluşundaki en önemli amaçtır (BOA, 1307, DH. MKT, 1749/105; Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Nizamnâmesi, H. 1327).

* Halkın eğitime yönelik artan rağbeti ve çocuklarının daha iyi bir eğitim almasını sağlama gayreti Özel İslam Mektepleri'nin açılmasının bir diğer sebebidir. Böylece resmî mekteplerin dışında erkek ve kız çocuklar için bir takım özel okullar açılmıştır (S.V. Aydın, 1326).

* Öğrencilerini Avrupa tarzına uygun bir biçimde yetiştirmek ve Türk çocuklarının yabancı lisanlardan ve Osmanlı Devleti'nde meydana gelen her çeşit teşebbüsten haberdar olmalarını sağlamak mekteplerin açılışında etkili olmuştur.

* Müslüman çocukların daha iyi bir eğitim (BOA, 1293, MF.MKT., 38/62) almalarını sağlamanın yanında Fransızca'yı öğrenebilmek için yabancılar tarafından açılan okullara gitmelerini engellemek de bu mekteplerin açılışındaki diğer bir etkidir. Örneğin Trablusgarp'ta Müslümanlar gerek askeriye ve gerek mülkiye rüşdiyelerinden hakkıyla istifade edememiştir. Buna karşı Fransız ve İtalyan mekteplerinde her türlü öğretim araç ve gereçleri bulunmakta ve hiçbir milleti ayırmaksızın ücretle müracaat eden çocuklara dönemin ihtiyaçlarına uygun tarzda eğitim verilmektedir. Bütün ihtarlara rağmen Müslümanlar çocuklarını bu mekteplere devam ettirmektedirler. Bu yüzden yeterli düzeyde bir Özel İslam Mektebi hem çocuklarının ibtidâî, rüşdî ve idâdî düzeyde tahsîl görmelerini, bilhâssa Fransızca öğrenmeyi arzu eden çocukların memnûniyetlerini sağlamak hem de Müslüman çocuklarının daha sonradan yabancı mekteplere gitmekten kurtulmaları için özel bir İslam mektebi açılması istenmiştir (BOA, H. 1322, MF. MKT, 809/69). Aslında Tanzîmât'tan sonra Müslüman çocukların yabancı okullara gitmesi Avrupalılaşmak merakından değil, devletin modern eğitim kurumlarını ülke içerisinde gereken hızla yayamamasından ileri gelmektedir.

* İslam çocuklarının eğitiminin (BOA, H. 1322, MF. MKT., 834/5) bir parçası olarak bilhassa Arapçayı Türklere öğretmek bu sayede Osmanlıca'yı ilerletmek gayesiyle de kurulmuş Özel İslam Mektepleri de bulunmaktadır (Dârü't-Tâlim, Dârü't-Tedris gibi).

* Özel İslam Mektepleri'nin yatılı olanları, taşra ahalisinin de eğitim için Dersaadet'e gelerek ahlâk ve terbiyelerini muhafaza etmelerini amaçlamışlardır. Böylece yabancı mekteplerle de rekabete girebileceklerine inanmışlardır (BOA, H.

1324, SD,221/35) .

* II. Meşrûtiyyet Dönemi'nde özel okul açma işine önem veren İttihâd ve Terakkî'nin mektep açmasındaki amaç, çeşitli uluslara mensup Osmanlı çocuklarının bir de Osmanlı eğitimi sayesinde Osmanlı Devleti'ne bağlılığını artırmak, Osmanlı vatanının saadetine hizmet edecek sağlam vücutlu iyi ahlâk sahibi münevver fikirli gençler yetiştirmektir (Osmanlı İttihâd Mektepleri Talimatnamesi).

* Bununla beraber kızlar için açılan Özel İslam Mektepleri'nde öncelikle kızların dinî ve millî hissiyata sahip, namzet oldukları sosyal vazifeleriyle tamamen modern ve mükemmel aile kadınları olarak yetişmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca, arzu ettikleri takdirde yüksek tahsile kolaylıkla devam edebilmeleri, gerektiğinde hayatlarını temin edecek bilgiye sahip bulunmaları, yabancı mektebe muhtaç olmamak üzere yabancı dile mükemmel bir şekilde vakıf olmaları hedeflenmiştir (Makriköy İttihâd-ı İnâs Osmanî Mektebi Talimatnamesi). Bu, İttihâd ve Terakkî'nin eğitimde ulaşmaya çalıştığı en önemli amaçlardan biridir.

Bu amaçlar doğrultusunda özellikle İstanbul'da varlıklı Müslümanların ve onların da içinde oturdukları semtlerde yirmişer otuzar odalı konaklar kiralanarak işe başlanmıştır. Bu mektepleri açanların çoğu memur, asker ve ilmiye sınıfına mensup kişilerdir. Zaten gerek resmi ve gerek husûsî mekteplerde ders verenlerin çoğu da bu memurlardan oluşmaktadır (Ergin, 1941). Bu mekteplerde varlıklı olan kimseler çocuklarını para ile okutmuş ve bu suretle devletin eğitim alanındaki yükünü hafifletmişlerdir. Okullara talebe bulmak amacıyla da olsa okulların müdür ve müessisleri halkta okuma yazma hevesinin uyanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Özel İslam Mektepleri'ni bir kişi açmayıp, çoğu kere birkaç kişi bir araya gelerek kimisi maddi gücünü, kimisi ilmini, kimisi de idare kabiliyetini ortaya koymuşlardır. Bu mekteplere ücretle talebe alınmıştır fakat bir miktar fakir talebe de parasız okutulmuştur. Bazen kurucu veya müdürleri tam bir ticari zihniyetle hareket ederek mekteplerine rağbeti sağlamak için reklama, ilana, gösterişe bilhassa eğitim ve öğretim sahasında yeniliğe çok önem vermişler ve devrin önemli âlimlerini dahi mekteplerde ders vermek üzere çağırmışlardır (Ergin, 1941).

Eğitimdeki gayelerini halka anlatmaya büyük gayret göstermişlerdir. Bazıları yabancı dili, bazıları fen ve matematiği daha iyi öğrettiğini, bazıları ise öğrencilerini sınavsız idâdilere, askeri okullara gönderdiklerini ilan etmişlerdir. Bu mekteplerle ilgili

önemli bir ayrıntı da mekteplerin müdür ve kurucuları zamanın hükümdarı olan II. Abdülhamid ile de iyi geçinir ve hemen hepsi kendi mektebinin adının sonuna bir ‘hamidî’ sıfatını ilaveyi ve bu suretle mektebin padişaha nisbetini ilan etmeyi mektepçilikte ve talebe kazanmakta en büyük gaye olarak görmüşlerdir. Bu amaçla Babı âli’den mekteplerin adlarına padişahın adını eklemek için izin istenmiştir. Mesela bunlardan Darül-Feyz, Burhan-ı Terakkî, Numûne-yi İrfan, Şemsü’l-Maârif, Miratü’l-Feyz, Gülşen-i Maârif gibi özel mekteplere ‘hamidî’ ismi ilave edilmiştir (BOA, 917/55). Yine Üsküdar’da Ravza-yi Terakkî, Aksaray’da Yusuf Paşa’da Mekteb-i Osmanî, Eyüp’te Maşrık-ı Füyûzat ve Kasımpaşa’da Neyyir-i Maârif ve Kadıköy’de Dârü’l-İrfan adlı mekteplerin isimlerine padişahın ismi eklenmiştir (BOA, H. 1324, MF. MKT, 950/73).

II. Abdülhamid Döneminin ilk senelerinde H.1300 (1882) yılı sâlnâmesine göre müessis ve cemiyetler tarafından idare olunan mektepler Tablo 4. 5’te gösterilmiştir (Devlet Sâlnâmesi, H.1300, s. 198-199).

Tablo 4.5.

Müessis ve Cemiyetler Tarafından İdare Olunan Mektepler

Mektebin Adı	Bulunduğu Yer (Erkek)	Talebesi	Bulunduğu Yer (Kız)	Talebesi
Medrese-yi Hayriyye	Aksaray	260	Zeyrek	30
Şemsü’l-Maârif	Vezneciler	80	İstinye	18
Çengelköy		72	Çengelköy	30
Mahmudiyye-i Haliliyye	Kadıköy	180	Mahmudiye-i Haliliyye	25
Tedrisiyye-i Hayriyye	Sarıyer	80		
Karabaş	Tophane			

Tablo 4.5’te görüldüğü gibi erkekler için açılan Özel İslam Mektepleri’nin öğrenci sayısı kızlarınkinden oldukça fazladır. Yine de kızların bu mekteplerde eğitim görüyor olması önemsenmelidir. Daha sonraki yıllara ait Devlet Sâlnâmeleri’nde Özel İslam Mektepleri ile ilgili sağlıklı verilere ulaşılamamaktadır. Ancak Maarif

Sâlnâmeleri'nin yayınlanmaya başlamasıyla bu okullarla ilgili düzenli verilere ulaşılabilmektedir. Erkek ve kızlar için açılan Özel İslam Mektepleri zamanla hem sayı hem de eğitim kalitesi bakımından çoğalmıştır. Devlet de bu okulları her zaman desteklemiş, okulların işleyişini çeşitli yasal düzenlemelerle kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

4.3.2. Mekâtib-i Husûsiyye Nizâmname ve Talimatnamesi

Özel okullarla ilgili hükümleri belli bir kanuna bağlamak amacıyla Mekâtib-i Husûsiyye Nizamname Layihası 1907 yılında hazırlanmıştır ve 67 maddeden oluşmaktadır. Nizamname layihasına paralel olarak Mekâtib-i Husûsiyye Talimatnamesi (R. 20 Ağustos 1331) 2 Eylül 1915 yılında yayınlanmıştır (Mekâtib-i Husûsiyye Talimatnamesi [MHT], R. 1331). Her iki belge arasında büyük oranda paralellik bulunmaktadır. Ancak Mekâtib-i Husûsiyye Talimatnamesi'nde yabancı okulları daha sıkı bir denetim altına alabilmek için ek önlemlerin yer aldığını görmekteyiz. Nizamname lahiyasında ise mekteplerin açılma şartları, müdür ve muallimlerin özellikleri, mektep binaları ve yapılacak teftişler gibi çeşitli meseleler daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Layihanın 1-5. maddelerinde husûsî mektebin tanımı yapılmış ve bu mektepleri açmak için ise gerekli şartlar dile getirilmiştir. Buna göre şahıslarca ve hükümetçe tanınmış Osmanlı cemaat, cemiyet, şirketleri tarafından ve masrafları onlar tarafından üstlenilen ve temin olunan mekteplere 'mekâtib-i husûsiyye' (özel okul) denmektedir. Maârif Nezareti'nin ders programları tatbik olmayan vakıf mektepleri özel okullardan sayılmaktadır. Yetimhane ve darüssanaiyelerle müessesata bağlı bir veya birkaç fen, lisan ve zanaât eğitimine mahsus olarak açılacak dershaneler de mekâtib-i husûsiyyeden sayılmaktadır. Yüksek derecede özel okul ile yabancı tebadan olan kişiler tarafından herhangi bir derecede özel okul açılması hükümetin özel izni üzerine irade-i seniyye ile gerçekleştirilmektedir. Yabancı cemaat ve mezhep müesseselerinin, şirket-i husûsiyye adına mektep açması yasaklanmıştır. Mektep müessisleri bizzat kendileri mektebi idare etmedikleri takdirde bir sorumlu müdür idaresine mecbur tutulmuştur (Mekâtib-i Husûsiyye Nizamname Layihası [MHNL], H. 1325, 1-5. maddeler). Yabancılar

tarafından açılan mekteplerin ayrıca bir denetim altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir.

Günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti uyruklu gerçek kişiler, özel hukuk tüzel kişileri veya özel hukuk hükümlerine göre yönetilen kişiler tarafından açılan okul öncesi eğitim, ilköğretim, orta öğretim kurumları, milletler arası öğretim kurumu ve bu düzeyde haberleşme ile öğretim yapan kuruluşlar, çeşitli kurslar, dershaneler, öğrenci etüd eğitim merkezleri ve benzeri kurumlarla özel okul olarak tanımlanmıştır (Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Özel Okullar Yönetmeliği [MEBÖÖY], 2002).

Osmanlı Devleti ve günümüzdeki özel okul tanımları arasında önemli ölçüde benzerlikler olduğu görülmektedir.

4.3.2.1. Mektep açma şartları

Nizamnâme Layihasınının 6-17. maddeleri mektep açmak için hangi şartların yerine getirilmesi gerektiği ile ilgilidir. Buna göre özel bir mektep açma öncelikle ruhsatname alınarak gerçekleştirilmektedir. Bunun için valilere ve müstakil livalarda mutasarrıflara dilekçe ile müracaat olunmaktadır. Bu müracaatta aşağıdaki bilgiler bulunmalıdır. 1. Hükümete karşı mesul olacak müdür veya müessisin isim veya hüviyeti ve ikamet yeri 2. Mektebin derecesi 3. Mektebin binasının yeri 4. Daimi masraflarının sureti ve ciheti temini 5. Mektebin kız veya erkeklere mahsus olduğu 6. Mektebin leylî veya nehari olduğu 7. Mektebin tarih ve küşadı.

Dilekçeye bağlı olarak istenen evraklar ise şu şekildedir: 1. Hükümete karşı mesul olacak müessis veya müdürün tezkere-i osmaniyesi tasdikli sureti, hüsn-i hal mazbatası⁸, tahsilini gösteren tasdiknâme veya şahadetnâme ve tasdikli suretleri. MHT'nin 11. maddesinde ayrıca yabancılardan mensup oldukları konsolosluk tarafından tasdik edilen hüsn-i hal mazbatasını istenmektedir 2. Müessis veya müdürün imzası altında mektebin talimatnamesiyle müfredat programı. 3. Mektep binasının aranılan yeterliliğe ve sağlık şartlarına haiz olduğuna ve öğretime elverişli olduğuna dair tasdiknâme veya şahadetnâmelerin tasdikli sureti. 4. Muallimlerin isimlerini ve mahal-i ikamet neşetlerini gösteren cetvel ile tahsillerini gösteren tasdiknâme ve

⁸ Hüsn-i hal kâğıdı bir kimsenin yaşamında kötü bir durum bulunmadığı gösteren temiz kâğıdıdır (Develioğlu, 2008, s. 393).

şahadetnâmeleri tasdikli sureti. 5. Resmi dil ile öğretim icra edilen mekteplerde her sınıfta okunan kitapların isimlerini ve basım yerlerini gösteren cetvel. 6. Resmi dilden başka bir lisan ile öğretim yapan mekteplerde her sınıfta okunan kitapların isimlerini gösteren cetvel ile kitaplardan birer nüshası. Bu evraklardan noksan olanların dilekçeleri kabul edilmemektedir (MHNL, H. 1325, 7. madde).

Devlet özel okullar açılırken okulla ilgili her türlü bilgiyi edinmeye çalışmaktadır. Mektebin bulunduğu yerden çalışanlarına kadar, okutulacak kitaplardan masraflarının ne şekilde karşılanacağına kadar mekteple ilgili bütün ayrıntılar incelenmektedir. Bu durum günümüzde de geçerlidir. Daha kapsamlı ve merkeziyetçi bir yapı ile özel okul açma izni verilmektedir. Bu gün özel okul açma izni Milli Eğitim Bakanlığı tarafından verilmektedir. Özel okul açmak amacıyla yapılan başvurularda istenilen belgeler de Osmanlı Dönemi ile paralellik arz etmektedir. Kurucularının maddi ve ahlâki özellikleri ile ilgili evraklar, mektep binaları ile ilgili bayındırlık ve iskân ile sağlık bakanlıklarından raporlar istenmektedir (MEBÖÖY, 2002). Günümüzde özel okul açmak için önce ‘Kurum Açma İzni’ alınıp ardından bu izin esas olmak üzere ön inceleme raporu düzenlemek için giden yetkililer kurumun öğretime başlayabilmesi için bina araç-gereç ve laboratuvarların da hazır olduğunu görmeleri halinde ‘Öğretime Başlama’ izni ve ardından da valiliklerce ruhsatname verilmektedir (MEBÖY, 2002).

Layihada müessis ve sorumlu müdürün Osmanlı tebasından olması ve en az yüksek tahsil görmüş olması ve hüsn-i hal ashabından olup 25 yaşını tamamlamış olması şarttır. Bir belde dâhilinde olmak üzere birkaç mektep için bir müessis bulunmasına izin verilmiştir. Ancak bir kimsenin birden fazla mektebin müdürü olması yasaklanmıştır (MHNL, madde 9). Bu hüküm bugün de aynı şekliyle yürürlükte (MEBÖÖY, madde 26). Ruhsatname dilekçeleri ile evrakları maârif idareleriyle meclis idarece tetkik edilerek talep uygun görüldüğü takdirde makam-ı vilayetin uygun bulmasıyla ruhsatnamesi yazılmak üzere mazbatasını maârif müdürüyetine verir. Ruhsatnamelere Maârif idaresi tarafından mektebin derece ve türüne göre gerekli olan öğretim ihtiyaçları ve tesisyenin bir defteri de eklenmektedir (MHNL, H. 1325, 9-10-11. maddeler). Ancak daha sonraki yıllarda Erzurum, Bitlis, Basra, Hicaz, Van, Muş, Cebel-i Lübnan vilayetlerine Dâhiliyye Nezareti’nden yazılan yazıda husûsî mekteplerin açılmasında Maârif Müdür veya Müfettişlerinin reyleri alındıktan sonra ruhsat verilmesi için valilerin meclis-i idarelerin reylerini alıp almaması, alırlarsa da ona göre muamele

yapıp yapmaması kendi tercihlerine bırakıldığı anlaşılmaktadır (BOA, H. 1334, DH. UMVM, 140/59).

Yeniden mekâtib-i husûsiyye açılması ve inşası, mektebin müessis ve müdürün mensup olduğu din mezhepten veya devlet-i tebasından mektebe ihtiyaç gösterecek seviyede kişinin o mahalde bulunmasıyla ve bir de o devlet içerisinde Osmanlı tebasının mektep açmak hakkının karşılıklı olarak tanınmış olması şart koşulmuştur (MHT, R. 1331, Madde 3). Bu madde özellikle yabancıların Osmanlı ülkesinin en ücra köşelerinde dahi açmış oldukları okulların önüne geçmek için konmuştur. Yabancı unsurların mektep açacağı yerde belli bir oranda nüfusa sahip olmaları şart koşulmuştur.

Özel okul açacak yabancıların dilekçelerini istenen evraklarla birlikte doğrudan doğruya Maârif Nezareti'ne vermeleri gerekmektedir. Maârif Nezareti bu nevi talepleri gerek görürse reddedebilmektedir (MHT, R. 1331, Madde 11). Bu gün ise yabancılar tarafından açılmış bulunan okullarda, seviyesine göre resmî okullarda okutulan dersler ve müfredat programları ile haftalık ders dağıtım çizelgelerinin uygulanması esastır. Ancak, bu okullarda Bakanlıkça onaylanmak kaydıyla geliştirilmiş programlar ve bu programlara paralel olarak seçilmiş kitaplar okutulabilmektedir. Kurumların, okullar için Bakanlıkça listeleri yayımlanan ders ve yardımcı ders kitapları ile ders araçları dışında kalan kitap ve araçları kullanabilmeleri Bakanlığın iznine bağlıdır (MEBÖÖY, 2002).

Layihada özel Darülmuallimat ve Darülmuallimin açılması programlarının resmi programlara eşdeğer olması şartına bağlanmıştır. Mektep açma için ruhsatnamenin verilişi tarihinden itibaren iki sene zarfında tedrisata başlanmazsa ruhsatname iptal edilmektedir (HMNL, madde 15). Bu süreç günümüzde şu şekilde belirlenmiştir: Öğretime başlama izni almış olan bir kurum iki yıl içinde öğretime başlamazsa veya öğretime başladıktan sonra ara verirse yahut iznin alınış amacından başka amaçlarla kullanıldığı teftiş raporlarıyla anlaşılırsa öğretime başlama izni iptal edilir. Bir yıl içinde yeniden öğrenime başlama izni almayan kurum kapatılır (MEBÖÖY, 2002).

Mekâtib-i Husûsiyyenin terfi derecesi için yeniden mektep açma şartlarının yerine getirilmesi gerekmektedir. Terfi-i derece kabul olunduğu takdirde değiştirilerek ruhsatname verilir müessis veya müdürü yabancı olan mekteplere değiştirilerek ruhsatname verilmesi irade-i seniyyeye bağlanmıştır (MHNL, madde 16). Günümüzde

özel okullar, öğretime başlama iznini kurucunun isteği üzerine, bütün sınıflar için alabilecekleri gibi, kademeli olarak da alabilmektedir (MEBÖÖY, 2002).

İnas ve zükûr karma yatılı mektep açılmasına izin verilmemiştir (MHNL, H. 1325, 12-17. Maddeler; MHT, R. 1331, madde 5). Son hükmün çok daha önceki tarihlerde de uygulandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Manastır vilayetinde bir bina içinde hem zükûr hem inas husûsî mektebi açılarak bir ruhsatname talep edilmiş ancak bu ileride bir takım entrikalara neden olacağından ayrı ayrı ruhsat verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, H. 1315, MF. MKT, 364/1).

Layihada özel öğretmen okullarının kuruluşuna da izin verilmiş ancak bunların nitelikli olmalarına özen gösterilmiştir.

Özel bir okulun bir üst derecede bölüm açabilmesi için ise yeniden ruhsatname şartlarını yerine getirmesi istenmektedir. Böylece okulun yeni bölüm için bina, araç gereç bakımından yeterli olup olmadığı denetlenebilecektir.

Yatılı olarak kız ve erkek karışık okulların açılması ise yasaklanmıştır. Günümüzde dahi yatılı okulların kız ve erkek bölümlerinin ayrı olduğu düşünülürse bu durum yadsınmamalıdır (MEBÖÖY, 2002).

4.3.2.2. Mektep binaları

Yeniden özel bir okul inşası veya mevcut bir binanın adlandırılması için hangi muamelelerin cereyan edeceği layihada şu şekilde belirlenmiştir: Müessis veya mesul olan müdür dilekçe ile makamı vilayete veya müstakil liva mutasarrıflığına müracaat eder ve dilekçeye 1. Mektep tesis ve küşadı için aldığı ruhsatnamenin tarih ve numarasını, 2. Mektep inşa olunacak arsanın mevkiini ve ne suretle intikal etmiş olduğunu, 3. İnşa masraflarının temin yolunu yazar ve şu evrakları ekler: Mektep tesis ve küşadı için aldığı ruhsatname sureti, mektep arazisiyle binasının planları ve gereken keşifname, mektep yeri arazi-i vakfiye ve emiriyeden ise bedel-i mukataa veya bağışlanmış olduğuna dair ilmü haber.

Maârif idareleriyle meclis idareleri gerek dilekçe gerek içindeki evrakları tetkik ederek talebi uygun bulursa bunları mazbata ile Maârif Nezareti'ne gönderir. Maarif Nezareti başvuruyu onaylarsa irade-i seniyye için durum Bab-ı Ali'ye bildirilir. Mektep binalarının sağlık kurallarına ihtiva etmesi şart olduğu gibi, misafirhane, kahvehane ve

kabristan ve bunlar gibi öğrencilerin ahlâk ve sıhhatlarına aykırı bina ve mahallere en az yüz metre uzak olması gereklidir (TİKM, madde 14). Sıhhiye ve askeriye ait olan mevkilerde mektep inşa ve tesisine izin verilmemiştir.

Mektep binalarının öğrencilerin olumsuz etkilenmemesi için her türlü tehlikeden uzak yerlerde bulunması istenmiştir. Mekteplerin açılmasının en üst düzeydeki onay mercii padişaktır. Günümüzde de özel okullara ile ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığı okul bina ve tesisleri ile bu tesislerde bulunacak araç ve gereçlerle ilgili standartları tespit etmek amacıyla Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi'ni yayınlamıştır (Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi, 2002). Bu yönergede özel okullarda bulunan dersliklerden okuma salonlarına, laboratuarlardan kütüphane kadar birçok tesisin standartları belirlenmiştir.

4.3.2.3. Müdür ve muallimlerin vasıfları

Mekâtib-i Hususiye-i Osmaniye'de yabancı müdür ve muallimlerim çalıştırılması Nizamnâme Layihasının 22. Maddesinde yasaklanmıştır. Ancak talebesinin tamamı veya çoğu Osmanlı vatandaşı olan resmi veya husûsî, Müslim veya gayrimüslim mektepler ve cemaat mekteplerindeki müdür muallim, memur ve müstahdemlerinin umûmiyyetle şube-i Osmaniye'den olmaları gerekmesine rağmen icab görülecek ferman ve ihtiyaç üzerine bu mekteplere emsal olan mekteplere yabancı mütehassis muallim ve müdür tayin edilmesine izin verildiği görülmüştür. Bu hususta hükümetin müsaadesi gerekmektedir (BOA. H. 1327, MF.MKT, 1136/20). Bu da bize kâğıt üzerinde alınan kararların her yerde ve her durumda uygulanmadığı göstermektedir. Örneğin Balkanlarda bütün mekteplerde alınan bu kararın hemen uygulanması çok zordur. Farklı milletlerin yaşadığı yerde açılan özel mekteplerde yabancı öğretmen çalıştırma yasağı hemen uygulanamamıştır.

Mekâtib-i İbtidâîye-i Husûsiyye müdür ve müdireleri; öğretmenleri, Darümuallimin ve Darümuallimat-i İbtidâîyeden mezun veya Tedrisat-ı İbtidâîye Meclislerinden verilmiş ehliyetnameye haiz olmaları şarttır. Gayrimüslim ibtidâî ve tâli mektepler için ise mezhep reisleri tarafından verilmiş ve maârif idareleri tarafından tasdik edilmiş ehliyetnameler yeterli görülmüştür (MHNL, H. 1325, madde 23).

Yüksek derecede eğitim veren mektepler ile Darümuallimin ve Darümuallimat-i ibtidâiye müdür, müdire, muallim, muallimleri Darümuallimin-i Âliye'den veya Darülfünun şubelerinden ve Darümuallimat'dan mezun olması şarttır.

Sadece ticaret, ziraat ve zanaat gibi meslek mektepleri müdür ve müdire, öğretmenleri öğretecekleri ilim ve fen mezunu olmaları ve yahud ihtisaslarını imtihan ile veya başka şekilde ispat etmiş bulunmaları şarttır. Yabancılar da Maârif Nezareti tarafından bu mekteplerde öğretim yapmak amacıyla ruhsat verilebilir ancak bu muallimlerin kendi memleketlerinden aldıkları bir muallimlik ehliyetnamelerinin olması şart koşulmuştur. Mekâtib-i Husûsiyye müdür ve müdirelerinin en az 25, muallimlerin 19, muallimelerin 17 yaşının bitirmiş olmaları gerekmektedir (TİKM, madde 94).

Bu mekteplerde görev yapacak memurlar için ahlâken de bazı özelliklere sahip olmaları beklenmektedir. Cinayet ve ahlâka aykırı fiiller ile mahkûm bulunanlar Mekâtib-i husûsiyyede müdür, muallimlik ve müdirelik, muallimelik yapmalarına izin verilmemiştir (TİKM, madde 93). Müdür ve müdirelik ile daimi muallim ve muallimelerin mektepte muallimlikten başka bir görevde bulunmaları yasaklanmıştır. Yine müdür, muallimin, müstahdeminin bulaşıcı hastalık taşımaması ve eğitim ve idareyi ihlal edecek bedensel bir özrünün bulunmaması şarttır (MHNL, H. 1325, 24-30. Maddeler).

Bu kurallardan en dikkat çekici olanı Mekâtib-i Husûsiyye-i Osmaniye'de yabancı müdür ve müdireler istihdamının yasaklanmış olduğu maddedir. Bu dönemde Devlet yabancı okulların faaliyetlerinden oldukça zor bir duruma düşmüş ve mekteplerde yabancı müdür ve muallimlerin çalışmasına izin vermemiştir.

Özellikle bayan öğretmenlerin ve erkek öğretmenlerin yaş sınırı günümüzle kıyaslandığında oldukça düşüktür. Öğretmenlikte mesleki yeterlilik ve ahlâken uygunluk aranılan şartlar içerisinde en önemli olanlarıdır. Bu gün öğretmenlik yapabilmek için yaştan ziyade mesleki yeterlilik esas alınmaktadır. Öğretmenlik yapabilmek için alanında en az dört yıl yüksek öğretim görme şartı konulmuştur. İdarecilik yapabilmek için ise mesleki tecrübeye önem verilmektedir. Günümüzde özel okullarda Valilikler, teklifi yapılan personele Bakanlıkça verilen ön izin belgesini esas alarak çalışma izni vermektedirler. Her derece ve türdeki kurumlara öğretmen olarak atanacaklarda, resmî öğrenim kurumlarına atanacaklarda aranan nitelik ve şartlar aranmaktadır (MEBÖÖY, 2002).

4.3.2.4. Teftiş

Bütün Mekâtib-i Husûsiyye devletin denetim ve kontrolü altındadır. Teftiş yapılırken şu hususlara dikkat edilmektedir: 1. nizamnâme ahkâmına, 2. hıfzısıhha kuralları ile temizlik ve düzene riayet olunup olunmadığına, 3. terbiye ve tedris hususunda din ve ahlâka ve Kanûn-i Esâsiye muvafık hareket edilip edilmediğine 4. Osmanlı ülkesinde ayrılık ve nifaka neden olabilecek durumlara meydan verilip verilmediğine dikkat edilmektedir (TİKM, madde 92). MHT'nde teftiş konusu daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır ve yukarıdaki hususlara ek olarak şunlar belirtilmiştir: Mektebin ruhsatlı olup olmadığına, muallimlerin şahadetnâme veya ehliyetnameye haiz olup olmadığına, öğretimin önceden mektep müdürleri tarafından Maarif idarelerine verilen mektep programına ve kitaplarına uygun bulunup bulunmadığına, künye ve sicil defterlerinin tutulup tutulmadığına, aşı ilmühaberlerinin mevcut olup olmadığına, dersane ve yatakhanelerdeki sağlık kurallarına uyulup uyulmadığına dikkat edilmektedir (MHT, R. 1331, 35-39. maddeler)

Teftişe memur olanlar teftiş için daima mekteplere girebilirlerdi. Mekâtib-i Husûsiyyenin teftişi mülkiye memuru reisinin emri ile Maârif Müdür ve müfettişi veya müfettişleri ile sıhhiyye memuru tarafından icra olunmaktadır (TİKM, madde 91).

Yabancı ve azınlık okulların Osmanlı Devleti aleyhindeki zararlı faaliyetleri nedeniyle özellikle bu okulların teftişi son derece önemlidir. Daha önce ihmal edilen denetim yetkisi bu kanunlar ile aşılılmıştır.

4.3.2.5. Talebe kabul şartları

Osmanlı Devleti'nde özel okullarda kayıt ve kabul zamanı resmi mektepler ile aynıdır. İbtidâî mekteplerinin birinci sınıflarına altı yaşını ve taliye mekteplerinin birinci sınıflarına on iki yaşını tamamlamış olanlar kabul olunmaktadır. Diğer sınıflara alınacak talebenin yaşları buna göre belirlenmektedir. Daha büyük yaşta olanların Maârif müdürlerinin müsaadesiyle aşağı sınıflara alınması uygun bulunmuştur. Bu fıkra hükmü 5 sene müddetle geçerlidir. MHT'nde ise bu hüküm ana sınıflarına 3-7 yaş arasındaki çocuklar, ibtidâî birinci sınıfa 6-10 yaş arasındaki çocuklar, taliye mekteplerinin birinci sınıflarına ise 12-16 yaş arasındaki çocuklar kabul olunur şeklindedir (MHT, R. 1331, madde 29).

Mekâtib-i İbtidâiye ve Tâliye-i Umûmiyye ve Husûsiyyede bir sene sınıf geçememiş ve iki sene aynı sınıfta kalmalarından dolayı kaydı silinmiş talebe aynı derecede bulunan Mekâtib-i husûsiyyeden birine dâhil olmak isterse yanındaki tasdiknâmeye göre uygun olduğu sınıfa kabul edilebilmektedir. Mekâtib-i husûsiyyeye dâhil olmak üzere dışarıdan müracaat edenler kısm-ı tâliyenin birinci sınıfına girmek istedikleri takdirde sınıf-ı ibtidâiye derslerinden ve tâliyenin sınıf-ı sairesine dâhil olmak isteyenler bu kısmın sınıf-ı mukaddimesi derslerinden sırasıyla imtihanla yaşları nisbetinde hak ettikleri sınıflara kayıt ve kabul olunmaktadır. Bu suretle imtihanla kaydı kabul olunanların künyelerini ve mahalli tahsillerini gösteren bir cetvel maârif odalarına verilmektedir. Bu imtihanlar mektep müdürlerinin nezaretinde en az dört muallimden mürekkep bir heyet tarafından icra olunur ve numaraları mektep idaresince saklanmaktadır.

Layihanın gerek 36. maddedeki imtihanlarda ve gerek mekâtib-i husûsiyyenin talebe kayıt ve kabulü ve bitirme imtihanları zamanlarında lüzum hissedilirse maârif müdürleri bu mekteplere müfettiş veya mümeyyiz gönderebilmektedir. Ana mektepleriyle sıbyan sınıflarına alınacak talebenin üç yaşını bitirmiş olması ve altıdan yukarı yaşta bulunmaması şart koşulmuştur. Mekâtib-i husûsiyyede Tedrisat-ı İbtidâiye kanununun 7. Faslında belirlenen şartlar dairesinde dürûs-i mütemmimime (tamamlama dersleri) sınıfları açılabilir (MHNL, H. 1325, 34-39. Maddeler).

Bu bölümde özel okullara alınacak öğrencilerin yaş grupları, sınıf geçme sistemi belirlenmiştir. Bu günkü eğitim sistemimizdeki yaş gruplarıyla paralellik arz etmektedir. Ana sınıfına kabul yaşı olan 3 oldukça düşük bir yaştır. Günümüzde bu yaş grupları için daha çok kreşler önerilmektedir. Bölümlere kabul edilecek öğrencilerin yaş aralığının bu kadar geniş tutulması eğitim seviyesinin yükseltilmesi amacına yöneliktir.

4.3.2.6. İmtihanlar

Nizamnâme layihasının 40-46. maddeleri imtihanlara ayrılmıştır. Bu mektep müdür ve muallimleri her sene imtihanlardan bir ay evvel ibtidâiyenin son sınıfında bulunan öğrenciler ile askerlik hizmeti ertelenmiş olan yüksek sınıf öğrencilerinin isimlerini gösteren bir defteri, imtihan günlerini gösteren bir cetvel ile beraber Maârif idaresine ve maârif idaresi olmayan yerlerde en büyük mülkiye memuruna

vermektedirler. Askerlik hizmetinden faydalanan sınıf imtihanları maârif idaresinden mahalli hükümetler tarafından atanan mümeyyizler huzurunda icra edilmektedir. Mümeyyizlerle mektep idareleri tarafından imtihan sonuçlarını gösteren defter üç nüsha olarak Maârif idaresine verilmektedir. Maârif müdürü de gerekli incelemeleri yapıp uygun bulduktan sonra bu tarihten itibaren on beş gün zarfında imtihan sonuçlarını tasdik ederek bir nüshasını mektep idaresine iade etmektedir. Bir nüshası maârif idaresinde saklanmaktadır. Üçüncü nüshası da Maârif Nezareti'ne gönderilmektedir. Defterin iadesini müteakib mektep müdürleri ibtidâî eğitimini tamamlayanların tedrisat-ı ibtidâîye tasdiknâmelerini ve yüksek sınıf eğitimini bitirenlerin tedrisat-ı tâliye şahadetnâmelerini düzenleyerek Maârif idaresine tasdik ettirdikten sonra öğrencilere vermektedir. Maârif İdaresi bu şahadetnâmelerin tasdik tarihini dairede kalan cetvele yazmaktadır.

1910-1911 Mekâtib-i gayrimüslime ve husûsiyye muallimleri ve talebelerine ait askeri muamelat ile bahsi geçen mekteplerle alakalı ruhsatname ve şahadetnamelerin tasdiki, mezuniyet verilmesi muamelelerine Çatalca Mekâtib-i İbtidâîye müfettişi tarafından bakılmasına karar verilmiştir ve bu gibi muamelatın liva Mekâtib-i ibtidâîye müfettişi tarafından da riayet edilebileceği beyan edilmiştir (BOA, H. 1328, MF. MKT, 1163/13).

Şahadetnâme yi zayi eden şakirde mektep idaresince ikinci nüsha verilmemektedir. Yalnız dilekçe ile vukubulacak müracaat üzerine maârif idaresi evvelce alınmış olan cetvellerde yazılı tasdiknâme veya şahadetnâmenin tarih ve numarasını ve dairece tasdik tarihini ve numarasını tezkere-i suretini o dilekçeye ekleyerek dilekçeyi sahibine iade etmektedir.

Mekâtib-i Husûsiyyece tanzim olunan şahadetnâme ve tasdiknâmeler Maârif idareleri tarafından tasdik edilmedikçe muteber değildir.

İmtihana memur mümeyyizler, Maârif idaresinde tasdik edilmiş mektepte mevcut olması gereken programa göre eğitim yapılmadığını görürlerse o mektebin şahadetnâme ve tasdiknâmeleri Maârif idaresince tasdik olunmamaktadır. Eğitimi yetersiz görülen mektebin öğretim programına uygun olarak ıslah etmek üzere Maârif idaresi tarafından müessis veya müdüre yazılı ihtarda bulunulur ve ertesi sene imtihanlarda dahi öğretimin yetersiz olduğu anlaşılırsa mektebin derecesi düşürülmektedir.

Öğretimi mahalli veya yabancı dillerle icra olunan Mekâtib-i Husûsiyye tasdiknâme veya şahadetnâmelerinin ise bir tarafı Türkçe olması gerekmektedir.

Askerlik hizmetinden istifade edecek yaşta ve sınıflarda bulunan muallim ve şâkirdana ait evrakların tasdik için muallimleri veya o sınıflara devam eden şâkirdanın isimlerini gösteren bir defterin mektep idareleri tarafından her ders yılı başında Maârif İdaresine gönderilmesi gerekmektedir. Bu defterde ismi yazılı olmayan muallim ve şakirdin vesikası tasdik olunmamaktadır (MHNL, H. 1325, 40-46. maddeler).

Bu bölümde imtihanlar ve mezuniyet işlemleri ile ilgili resmi işlemler açıklanmıştır. Günümüzdeki resmi işlemlerle paralellik arz etmektedir.

4.3.2.7. Cezalar

Layihanın 47-54. maddelerinde kanunlara aykırı faaliyetlerde bulunanlara verilecek cezalar ele alınmıştır. Din ve ahlâka ve Kanûn-i Esâsî'ye muhalif ve anasır-ı Osmaniye arasında nifaka sebep olabilecek tarzda öğretim yapan mektepler engellenerek müessis veya sorumlu müdür ile öğretimi gerçekleştiren muallimler bir seneden üç seneye kadar hapse mahkûm olmaktadır.

Ruhsat verilmeden evvel tesis ve küşad olunan mektepler inşaata başlanmış ise çalışmalar durdurulmaktadır. Resmi ruhsatla açılan Mekâtib-i husûsiyyede kanun ve nizama aykırı harekette bulunan müessis veya müdürler hakkında özel maddelerde yazılı cezalardan başka şu cezalar tertib edilmiştir: 1. Yazılı tenbih, 2. Yazılı tevbih, 3. Mektebin talebe ve mualliminin nizamnâmede bahş edilmiş olan müsadelerden mahrumiyeti, 4. Mektebin kapatılması. Mekâtib-i Husûsiyye müdür ve mes'ulleri vukubulan cezaya müteakib buna itirazları var ise on beş gün zarfında mahalli Tedrisat-i İptidaiye Meclislerine, liva ve kaza encümenlerine müracaat edebilmektedir. Bu müddetin bitiminden sonra yapılan itirazlar dikkate alınmamaktadır. İtirazların reddi ve mekteb müessis ve müdürlerince itiraz edilmemesi halinde on beş gün fasıla ile yukarıda yazılı cezalar sırasıyla uygulanmaktadır.

Olağanüstü bir durumda yerel hükümete bir mektebi derhal kapatabilme hakkı verilmiştir. Yatılı bir mektebin hükümetçe kapatılması halinde hükümetçe tayin edilecek müddet zarfında talebelerin velilerine teslim olunması müessis veya müdürün mesuliyetine aittir.

Müessis veya mesul müdür Maârif Nezareti'ne müracaatla mektebin kapatılması hakkında verilen kararlara bir ay zarfında itiraz edebilir. İtirazlar Valâ-yı Meclis-i Kebir Maârifde en baştan tedkik olunmaktadır. Ruhsatname almamış mektepler bu nizamnâme neşri tarihinden itibaren altı ay zarfında resmi ruhsat almaya mecbur olup bu müddetin bitiminde kapatılmaktadır.

Buradaki madde ahkâmına riayet edilmeyerek imtihansız veya hukuka aykırı not takdiriyle yukarı sınıflara talebe kayıt ve kabul eden mektepler müdürlerinden bir liradan yirmi liraya kadar para cezası alınmaktadır. Bu muamele talebeyi mükellefiyeti askeriye kanununun bahş ettiği müsadelerden istifade ettirmek amacına yönelik olduğu anlaşılırsa para cezasından başka bir haftadan üç haftaya kadar hapis cezası verilmektedir. Kanuna aykırı şahadetnâme veya tasdiknâme veren mekteplerin sorumlu müdürleri sahtekârlıkla itham olunmaktadır (MHT, R. 1331, madde 28). MHT'nin 27. maddesinde ise bir din veya mezhebe müteallik tedrisata yahut merasim ve kurallara iştirake o din ve mezhep mensubu olmayan talebeyi teşvik ve mecbur etmeye ve yahut iştirak etmediğinden dolayı mektebe devamdan men etmek ve buna sebep olabilecek hareketler yasaklanmıştır.

4.3.2.8. Çeşitli meseleler

Mekâtib-i Husûsiyyede Türkçe ve Osmanlı Tarihi ve Coğrafyasının eğitim ve öğretimi mecbur tutulmuştur. Mekâtib-i Husûsiyyenin âli derecede olup olmadığının tayini Maârif Nezareti'ne aittir. Mekâtib-i Husûsiyyenin dereceleri müfredat programlarının mekâtib-i resmiyenin müfredat programlarındaki ders ve mebahisi (araştırma konuları) etmesine göre tayin olunmaktadır. Bu esas muhafaza edilmek şartıyla programa bazı dersler ilave edilebilir ve ders saatleri kaldırılabilir (MHNL, H. 1325, 55-57. maddeler).

Mekâtib-i Husûsiyye ders programlarının düzenlenmesi veya yatılı ve gündüzlü öğrencilerin belirlenmesi, zükûr mektebinin inâsa ve inâs mektebinin zükûra dönüştürülmesi halinde bir dilekçe ile Maârif idaresine, müessis ve sorumlu müdürün izniyle isim, hüviyet, ikamet yeri derece ve tezkere-i osmaniyesi sureti ve hüsn-i hal mazbatası ve tahsilini gösteren tasdiknâme veya şahadetnâme suretiyle beraber vilayet veya müstakil liva mutasarrıflığına müracaat edilmesi gerekmektedir. Muallimlerin

değişmesi durumunda yeniden tayin olunan muallimlerin isim ve ikamet yeri ve neşetlerini (doğum yerlerini) gösteren bir cetvelin, şahadetnâmelerinin ve ehliyetnamelerinin tasdikli suretlerinin Maârif idarelerine gönderilmesi gerekmektedir. Müessis ve müdürleri yabancı olan mekteplerde bu gibi işlemler vukubuldukça Maârif Nezareti'ne bilgi verilmektedir (MHNL, H. 1325, 58. madde).

Yukarıdaki hükmün uygulandığı görülmektedir. İstanbul ve taşradaki Mekâtib-i Husûsiyyeden mezun olanlardan bazıları yanlarında bulunan şahadetnâmelerin tasdiki için Mekâtib-i Husûsiyye idaresine müracaat etmekte olup bu gibi şahadetnâmelere yalnız nizamnâmesi ahkâmını uygun olarak mektepler idaresince pul almak iptal olduğundan ve mektebin bulunduğu mahallenin maârif idaresince de mektebin derecesi açıktan açığa tasdik olunduktan sonra tasdik muamelesinin icra olunabileceği ve şahadetnâmeleri ibraz edilmeyenlerin şahadetnameleri tasdik edildikten sonra ilgililere bildirmek için evrak-ı havadisle ilan edilmek üzere matbuat idaresine yazı ile bildirmeleri istenmiştir (BOA, H. 1327, MF. MKT, 1141/17).

Ruhsat alan Mekâtib-i Husûsiyyenin bu dereceleri maârif idarelerince görülerek iradeleri masraflarına kifayet etmediği anlaşılırsa şahıs mektepleri için senede bir defa ve cemiyet ve cemaat ve şirket mektepleri için iki defa yardım toplanmasına maârif idarelerinin mütalaası alındıktan sonra yardım toplanması hakkında 24 Ağustos H. 1325 (6 Eylül 1909) tarihli talimatnameye uygun olarak belediyelerce ruhsat verilmektedir (MHNL, 59.madde).

Mekâtib-i Husûsiyyede öğrencilerin kayıt tarihleri ve isimlerini ve peder veya velilerin isim, şöhret ve ikamet yerlerini, doğum yeri ve tarihlerini, mensup oldukları dini ve son aşılandıkları tarihi gösteren bir künye defteri tutulacağı gibi, muallimin ve memurların ve müstahdemlerin isimlerini tarih ve doğum yerlerini, mensup oldukları dini ve mektepte ifa edecekleri hizmetleri gösteren bir sicil tertib edilmesi zorunlu tutulmuştur (MHNL, H. 1325, 60.madde).

Mekâtib-i Husûsiyyede müdür, şâkirdan muallimlerin ahval ve hareketi hakkında tertib olunan talimat ve numûnesine uygun olarak her sene tanzimi mecburi olan ma'lûmâtı, istatistik defterlerini, her sene sonunda nihayet üç ay zarfında düzenlemekle mükelleftirler (MHNL, H. 1325, 61.madde).

Husûsî Darümuallimin ve Darümuallimat müdavimlerinin imtihanları maârif müdüriyetlerinden gönderilecek mümeyyiz heyeti huzurunda icra olunmaktadır (MHNL, H. 1325, 62.madde).

Tabip, eczacı, dişçi, dava vekili, mühendis, yetiştirmek üzere küşad edilen yüksek husûsî mektep müdavimleri mezuniyet sınıfı imtihanlarını, emsal yüksek resmi mekteplerde vermek mecburiyetindedir. Bu mecburiyete uymayanlar mezuniyetine Memalik-i Osmaniye’de icra-ı sanat hakkı verilmemektedir (MHNL, H. 1325, 63.madde).

Mekâtib-i Husûsiyyede tevzîi mükâfat vesair törenler yapılmak istenildiği takdirde bir hafta önceden yerel hükümete malumat verilmesi ve bu tür törenlerin içeriğine yönelik bir programın eklenmesi gerekmektedir. Bu programın bir tarafı Türkçe olmalıdır (MHNL, H. 1325, 64.madde).

Mekâtib-i Husûsiyye ile ilgili olan bütün kararlar ve emirler ve talimat ahkâmıyla MUN’nin 129. Maddesi geçerlidir. Bu nizamnenin uygulanmasından ise Maârif Nezareti sorumlu tutulmuştur (MHNL, H. 1325/M.1907-1908).

Mekâtib-i Husûsiyye Nizamnâmesi’nin mevcut maddelerine H. 1332 (1913-1914) yılında bazı düzenlemeler yapılarak oluşturulan bir komisyon tarafından hükümete sunulmuştur. HMT’de bu komisyonun hazırladığı rapor dikkate alınarak hazırlanmıştır. Komisyon raporuna göre layihanın 36. maddesinden sonra ilave kılınacak madde yabancıların haklarını korumaya yöneliktir. Bu maddeye göre müessisleri bir mezhebe mensûb bir mekteb-i husûsiyyeye dâhil olan talebeyi mektebin mezhebine mensûb olmadıklarından dolayı dini merasimlere iştirâk etmeyeceklerini ve mektebin dini işlerine âid nizâm ve kâidelerine riâyet edemeyeceklerini iddiâ ederlerse bundan dolayı mektebe devâmdan men edilemezler.

Mekâtib-i Husûsiyye Nizamnâme Lâyihasınının 14. maddesi yerine geçmek üzere ilave kılınacak maddeler belirlenmiştir. Bu maddeler özel Darümuallimat ve Darümualliminler ile ilgilidir.

Dârümuallimîn ve Dârümuallimât te’sîs ve küşâdına ruhsat verilmesi için meslekî öğretime âid uygulamalardan başka Fenn-i Terbiye, Osmanlı Lisân ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Riyâzât ve Mebâdî-i Fünûn derslerini gösterebilecek bir öğretim heyetinin bulunduğu Maârif Nezareti’ne isbât edilmesi şarttır. Bu şart MHT’nin 17. maddesini oluşturmuştur (MHT, R. 1331, madde 17).

Husûsî Dârümuallimîn ve Dârümuallimât'ın öğretimi, genel teşkilatı, idâresi, bina araç gereci, talebeden alınacak ücret mikdârı Maârif Nezâreti'nce tedkik ve tasvîb edilmesi gerekir. Mevcûd olan husûsî Dârümuallimîn ve Dârümuallimât için dahi bu şartın yerine getirilmesi gerekmektedir. Talimatın 18. maddesi bu şekildedir (MHT, R. 1331, madde 18).

Hususî Dârümuallimin ve Dârümuallimât eğitim kadrosunun hiç olmazsa üçte ikisi Dârülfünûn tahsili görmüş olmalıdır. Mevcûd Dârümuallimîn ve Dârümuallimât bu kadroda açık olduğunda mümkün mertebe Dârülfünûn mezûnları tayîn edilecektir. Bunlara yeniden tayîn kılınacak müdür veya muallimler -adayların vasıfları hakkında Maârif İdârelerine malûmât verilmek şartıyla- arasından seçilecektir.

Hususî Dârümuallimin veya Dârümuallimâtlarda gündüzlü talebenin ahlâkımdan, yaşam tarzından idare heyeti sorumludur. Bunlar talebe yurdu denilen meskenlerde ikâmet etmekte iseler mekteb müdürü ya bizzât veya diğer sorumlu kişiler me'mûr edebilir. Bu teftîşât evvelden haber verilmeksizin icrâ edilecektir gerek yurtları idare edenler gerek hânelerinde talebe iskân eyleyenler bunlar hakkında muntazam kayıt tutmağa mecbûrdurlar.

Komisyonunda Lâyihanın esâs itibârıyla gerek Osmanlı kişi ve cemâat ve cemiyetler ve şirketler gerekse ecnebî fertler tarafından mekteb açılması ruhsat usûlüne tâbi tutulduğu dile getirilmiştir. Zaten yabancıların mekteb açmalarını ruhsata tâbi olması kuralı bulunmasına rağmen, Kânûn-ı Esâsî'nin on altıncı maddesi gereğince kânûna tabiiyyet şartıyla umûmî ve husûsî öğretim bütün Osmanlı halkı için bir hak olarak kabul edilmiştir. Ancak Osmanlıların dahi mekteb açmalarını ruhsata tâbi kılmak doğru olamayacağından onların hem hukûk-ı esâsiyelerine riâyet olunmak ve hem kânûna tabiiyyetleri temin edilmek üzere beyânnâme usûlüyle mekteb açabilmeleri esâsının okunup kabul edilmesi onaylanmıştır. Diğer taraftan lâyiha'nın bazı bölümlerinde düzeltme yapılması için yeniden bir lâyiha tanzîmi görevlendirilecek bir komisyona havâle edilmiştir. Demek ki Osmanlı halkı kendi ülkelerinde yabancılarla aynı muamelelere tabi tutulmaktan rahatsızlık duymaktadırlar.

Yeni lâyiha birinci ve ikinci ve üçüncü maddelerinde bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra yabancı tebadan olan fertlerin mekteb açabilmelerinin şartlarının bâhsedildiği dördüncü maddesine [mekteb binaları dahi ihtiyaçdan fazla olmayacaktır] kaydı ilâve edilmiştir. Altıncı maddede 'lisân-ı resmînin gayrı bir lisânla icrâ-ı tedrîsât

olunan mekâtib-i husûsiyyede Türkçe'nin ve Osmânî Tarih ve Coğrafyası'nın talîm ve tadrîsi mecbûrîdir. Türkçe'nin tadrîs saatinin adedi mekteplerin derecesine ve talebenin ihtiyaçlarına göre Maârif Nezâreti'nce tayîn olunur' denilmiştir. Türkçe'nin mektebin asıl dili derecesinde öğretileceği gösterilmiş ise de her mektebde lisân öğretimi demek olan 'lisân-ı asli'ders olarak öğretilemeyeceği için madde şu şekilde değiştirilmiştir: 'Lisân-ı resmînin gayrı bir lisânla icrâ-ı tadrîsât olunan Mekâtib-i husûsiyyenin programlarında Lisân ve Tarih ve Coğrafya dersleri dâhil bulunduğu hâlde bu kabîl mekteplerde Türkçe'nin ve Türkçe olarak Osmanlı Tarih ve Coğrafyası'nın talîm ve tadrîsi mecbûrîdir'. Yani mektepler yalnız bu dersleri Türkçe okutacaklardır.

Osmanlılar tarafından mekteb açılmak için verilen beyânnâme sûretinin mekteb açacağı mahallin hükûmet konağı kapısına asılacağı on dördüncü maddede gösterildiği hâlde yabancılar tarafından mekteb açmak için verilen sûretinin dahi asılacağına dâir lâyhada bir kayıt mevcûd değildir. Ayrıca yabancılar kolaylık sağlamanın gerekli olmadığı dile getirilerek yabancıların dilekçeleri üzerine cereyan edecek muameleyi içeren yirmi ikinci madde yine de düzenlenmiştir. Aslında yabancılar ile Osmanlıların mektep usulleri birbirinden tamamen ayrı muameleye tabi tutulmasına inanıldığı halde heyet tarafından bu düzenlemenin korunması uygun bulunmuştur.

Otuz beşinci maddenin 'Mekâtib-i husûsiyyeden verilen mezûniyet şehâdetnâme ve tasdîknâmeleri Maârif İdârelerine tasdîk ettirilmediği halde resmi mahiyete hâiz addolunmaz' açıklanması maksadıyla 'mekâtib-i husûsiyyeden verilen mezuniyet şehâdetnâme ve tasdîknâmeleri Maârif İdârelerince musaddak olduğu hâlde muâdili bulunan mekâtib-i resmiyye şehâdetnâme ve tasdîknâmeleri hükûmindedir şu kadar ki talebesi bazı imtiyâza hâiz olan mekâtib-i resmiyyenin muâdili bulunan mekâtib-i husûsiyye talebesi bu imtiyâzdan istifâde edemez' şekline değiştirilmiştir. Yani husûsî mekteplerden alınan mezuniyet belgesi ile resmi mekteplerden alınan mezuniyet belgesi eşit hükûmindedir. Ancak öğrencilerinin bazı ayrıcalıkları bulunan resmi mekteplerin eşdeğeri olan husûsî mektep öğrencileri bu ayrıcalıklardan faydalanamamaktadır.

Cezalar bölümü de düzeltildikten sonra 'görev yapma şartlarını taşımayanlarla ilgili yirmi dokuzunca maddeye göre ruhsat istihsâl etmemiş bulunan muallim ve muallimeler ile muâvin ve muâvineleri vazîfe yapmaktan menolunmakla beraber gerek bunların gerek mekteb müdürü beş Osmanlı altınından yirmi beş Osmanlı altınına kadar

para cezası ve yahut yirmi dört saatten bir aya kadar hapisle cezalandırılır' sûretinde düzeltilmiştir (BOA, H. 1332, MF. MKT, 1201/79).

Bu layiha dikkate alınarak hazırlanan Mekâtib-i Husûsiyye Talimatnâmesi 1915 yılında kabul edilmiş ve özellikle yabancıların okul açma hakları sıkı bir denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Yabancıların okul açması için ise mektep açacakları mahallerde devlete bağlı bulunan mektebe ihtiyaç gösterecek kadar nüfusa sahip olma şartı getirilmiştir. Mektep binaları, çalışanların uymak zorunda olduğu kurallar, imtihanlar gibi birçok konu böylece belli bir hükme bağlanmıştır.

4.3.3. İstanbul'da Bulunan Özel İslam Mektepleri

Özel İslam mektepleri, kurum masraflarının öncelikle öğrencilerden karşılanması nedeniyle halkın ekonomik bakımdan zengin bulunduğu yerlerde ilk önce ortaya çıkmıştır. Bunun için İstanbul'un belli semtlerinde kurulmaya başlanmış, daha sonraki yıllarda sayıları artmış ve halkın da rağbetini celbetmiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında eğitim öğretim yapmış, Devlet, Maarif Sâlnâmeleri ile arşiv belgelerinden tespit ettiğimiz ve hakkında daha fazla malumat edinebildiğimiz mektepler ayrı başlıklar halinde verilmiştir. Diğer mekteplere ise kısaca değinilmiştir. İstanbul'da bulunan Özel İslam Mektepleri şunlardır:

4.3.3.1. Afitab-ı Maârif Mektebi

Beşiktaş'ta bulunan mektebin adına ilk defa H. 1321 yılı Maârif Sâlnâmesi'nde rastlanmaktadır. Zaten H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesi'nde de mektebin açılış tarihi olarak R. 1321 (1905-1906) yılı gösterilmektedir. Mektep, erkeklere ait ibtidâî-rüşdi derecede eğitim veren bir mekteptir. Mektebin müdürü Mahmud Celaleddin Bey'dir. Nazır, Mehmed Ziyaüddin Bey, dâhiliye müdürü ise Albert Efendi'dir. Mektepte görevli diğer öğretmen ve okuttukları dersler Tablo 4.6'da gösterilmiştir.

Tablo 4.6.

Afîtab-ı Maârif Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd, Akaid-i Diniye	Hafız Abdulgani Efendi
Arabî ve Fârisî	Ahmet Efendi
Kitâbet, Lisan-ı Osmanî, Tatbikat	Mehmet Ziyaüddin Bey
Tabib ve Hıfz-üs-sıhha muallimi	Muzaffer Bey
Resim	Halil Bey
Fransızca (nahiv ve tekellüm)	Albert Efendi
Hesab ve Hendese	Halil Bey
Kavâid-i Osmaniye, Ahlâk	Âsaf Bey
Coğrafya ve Tarih	Zeki Bey
İlm-i Eşya ve Hüsn-i Hatt	Sadettin Bey
Türkçe Kırâat ve İmlâ	Hasan Bey
Hüsn-i Hatt	Arif Efendi
İbtidâî muallimleri	Hafız Ali, Nuri Efendiler
Fransızca (kırâat ve Sarf) muallimleri	Vitali ve Nesim Efendiler
Mubassırlar	Mustafa ve Nesim Efendiler

Mektepte okutulan dersler resmi mektepler ile paralellik göstermektedir. Öğrenci sayısı belirtilmemiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321). Fransızca dersine yabancı bir öğretmenin girmesi mektebin bu dili öğrenmeye verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda bu kişi idare heyetinde de görev yapmaktadır.15 öğretmenin görev yaptığı okulda iki de mubassır bulunmaktadır.

Mektebin H. 1326 (1908-1909) yılında bastırılan talimatnamesinde, yine Beşiktaş'da bulunduğunu görmekteyiz. İdaresi yukarıda da görüldüğü gibi nazır, müdür ve dâhiliye müdürü namıyla üç zattan oluşmaktadır. Ayrıca öğretimi mükemmel bir surette sürdürmek için bir ders nazırı mevcuttur. Mektep, ibtidâî ve rüşdi sınıflarını ihtiva eder ve tahsil müddeti altı yıldır. Bu kısımlardan başka elifbadan başlamak üzere bir ihtiyad kısmı mevcut olduğu gibi Fransızca öğretimi için özel bir sınıfı dahi bulunmaktadır.

İbtidâî kısımlarda; Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, İlm-i hâl, Muhtasar Arabî, Fârisî, Ma'lûmât-ı Medeniye, Muhtasar Sarf-ı Osmanî, Kırâat, İmlâ ve Lûgat, Hesab-ı Zihni, Ta'dad ve Terkim, Amal-i Erbaa, Muhtasar Tarih, Muhtasar Coğrafya, Hat, Sülûs ve Rika, Fransızca, Hatt-ı Fransızca dersleri okutulmaktadır. İbtidâî kısmını bitiren talebeye mektep tarafından Maârif Nezareti'nce tasdik edilen bir ibtidâî şahadetnâmesi verilmektedir.

Rüşdî kısımda okutulan dersler ise şunlardır: Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Ma'lûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye, Sarf-ı Osmanî, Nahv-ı Osmanî, Sarf-ı Arabî, Nahv-ı Arabî, Kırâat, İmlâ, Lûgat, Usûl-i Tahrir, Kitâbet, Belagat ve Mantık, Tarih-i İslam, Tarih-i Osmanî, Tarih-i Umûmi, Coğrafya-yı Umûmi ve Osmanî, Hesab, Hendese, Ma'lûmât-ı Fenniye, Dürûs-i eşya, Hıfz-üs-sıhha, Usul-i Defteri, Hüsn-i Hatt, Resim, Fransızca (kırâat, imlâ, garami efal, tekellüm, tercüme), Hatt-ı Fransızcadır. Bu kısmı bitirenlere de aynı şartlarla rüşdiye şahadetnâmesi verilmektedir.

4.3.3.2. Altûnîzâde Mektebi

Adına H. 1318 (1900-1901) yılında rastladığımız mektep Üsküdar'da bulunmaktadır. Mektebin rüşdi, erkek ibtidâî, kız ibtidâî bölümleri bulunmaktadır. Müdürü Kazım Bey'dir. Bu yıl mektepte 8 erkek öğretmen görev yapmaktadır. Öğrenci sayısı rüşdi kısımda 18, erkek ibtidâîde 95, kız ibtidâîde 35 toplam 148'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318).

H. 1319 (1901-1902) yılında mektepte okutulan dersler ve öğretmenleri ile ilgili bilgiler Tablo 4.7'de gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

Tablo 4.7

Altûnîzâde Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Riyaziye ve Coğrafya	Kazım Bey
Rüşdiye muallimi	Osman Lebib Efendi
Hıfz-üs-sıhha, Ahlâk, İlm-i eşya	İbrahim Efendi
Lisan-ı Osmanî, İmlâ, Kitâbet	Emin Efendi
Hüsn-i Hatt	Ahmed Cemal Efendi
Sınıf-ı ibtidâiyye muallimleri	Ahmed Cemal, Ahmet Nazım Efendiler
Kur'ân-ı Kerîm	Ahmed Kamil Efendi
İnas muallimesi	Zehra Hanım

Mektebin bu yılki öğrenci sayısı rüşdiye kısmında 18, erkek ibtidâî kısmında 66, kız ibtidâî kısmında 15, toplam 99'dur. H. 1321 (1903-1904) yılında mektebin öğrenci sayısı dâhil hemen hemen hiçbir değişiklik olmamıştır.

1898-1899 yıllarında Üsküdar'daki Altûnîzâde Mektebi yararına Tophanelioğlu Bahçesi'nde tasdikli piyeslerden birinin oynanmasında bir sakınca görülmemiştir (BOA, H. 1316, MF. MKT, 410/25). Daha sonraki yıllarda mektebin maddi olarak zor duruma düştüğü görülmektedir. 1906-1907 yıllarında mektebin kız ibtidâî mektep olarak eğitim hayatına devam ettiği ve mektep sıraları bakımından bile sıkıntılar yaşamaktadır (BOA, H. 1324, MF. MKT, 932/27). H. 1327 (1909-1910) yılında bu durum müfettişler tarafından ele alınmış mektep ile ilgili şu bilgiler doğrultusunda bazı yardımlar yapılması düşünülmüştür. Mekâtib-i İbtidâiyye Müdüriyet-i Aliyyesi'ne yazılan yazıda mektebin Üsküdar'da Çamlıca Caddesi üzerinde Altûnîzâde İnas Mekteb-i İbtidâiyyesi'nin binâsı, bir dersihâne ile küçük bir muallime odası bitişiğinde bir de helâsından ibâret olup yemekhane, teneffüs mahali, bahçesinin olmaması tabîî olarak intizâmı bozduğu dile getirilmiştir. Mektebin batı tarafında bulunan mütevellîsi Necîb Bey'in idâresinde bulunan bir vakıfhâne ile bahçesi mektebe katılacak olursa o zaman istenilen derecede bir mektep olabileceği düşünülmüştür. Ancak bu gerçekleşip muallime tayîn edilmiş olsa bile gayet dar bir mekân olduğu için aranılan istifâde hâsıl olamayacağı düşünülmüştür. Mektebin sekiz kız öğrencisi olmakla beraber muallimesi mektebe gelmediği için, kocası ve Altûnî-zâde Câmî-i Şerîfi müezzini Hâfız Cemîl

Efendi tarafından öğretim gerçekleştirildiğinden muallime hanımın maaşı olmayıp, öğrenciler de öğrenim ücreti veremediklerinden dolayı muallimenin muntazaman devâm edemediği beyân edilmiştir. Müezzin efendinin vazîfesi olmadığı hâlde mektebe devâmı, kız öğrencilerin eğitimden mahrûm bırakılmamasına sebebiyet vermiştir. Bu söylenenlere göre öncelikle mekteb binâsının ıslâhı, daha sonra kız öğrencilerin azlığı sebebiyle şimdilik orada bulunan bayan öğretmene cüz'î bir maaş tahsîs ve bir de hizmetlinin tayîn edilmesi ve müezzinin mektebe uğratılmaması gerekli görülmüştür (BOA, H. 1327, MF. MKT, 1118/31). Bu nedenle mektep ihtiyaçlarının karşılanması için gereken meblağ Evkaf-ı Hümayün Nezareti'nden istenmiştir.

Muhtemelen yapılan bu teftiş ile zor durumda olan bu mektep kapanmıştır. Çünkü H. 1327 (1909-1910) Devlet Sâlnâmesi'nde adı bulunmamaktadır.

4.3.3.3. Asr-ı Terakkî Mektebi

Şişli'de bulunan mektebin müdürü H. 1316 yılında (1898-1899) Mehmet Nuri Efendi'dir. 74 öğrencisi, 2 de hademesi vardır. Mektepte okutulan dersler ve öğretmenler ile ilgili Maârif Sâlnâmeleri'nde Tablo 4.8'de gösterilen bilgilere ulaşmaktayız (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316, s.701-702).

Tablo 4.8

Asr-ı Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Coğrafya	İdris Hilmi Efendi
Resim, Tarih, Kavâid	Lütfullah Efendi
Hesab ve Coğrafya	Hikmet Bey
Kırâat, İmlâ, Hüsn-i Hatt	Tevfik Efendi
Fransızca	Ahmet Bey
Hesab	Arif Bey
Arabî	Fevzi Efendi
Hüsn-i Hatt ve Sarf-ı Türkî	Osman Bey
Ulûm-i Dîniyye ve Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm	Nuri Efendi
İbtidâî muallimleri	Hafız Arif, Hafız Süleyman Efendiler

H. 1317 (1899-1900) yılında mektep Cihangir'e taşınmıştır. Müdürü yine aynı zattır. Fârisî, İmlâ ve lûgat muallimi ve bir de dürus-ı ihtiyadiye muallimi bu yıl kadroya eklenmiştir. Mektepte kız öğrenciler de bulunmaktadır. Ücretli 50, ücretsiz 12 toplam 62 kız, 125 ücretli, 25 ücretsiz toplam 150 de erkek öğrenci bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi H. 1317). H. 1318 (1900-1901) yılında ulûm-i riyaziye, Lisan-ı Türkî dersleri de müfredata eklenmiştir. İhtiyad sınıflarının da bulunduğunu görmekteyiz. Toplam 106 öğrenci bu yıl eğitim görmektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). H. 1319-1321 yılı Maârif Sâlnâmeleri'nde mektebin adı bulunmadığına göre muhtemelen mektep kapanmıştır.

4.3.3.4. Bidayet-i Tahsil Mektebi

H. 1317 (1899-1900) yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre mektep Kırıkçeşme civarında bulunmaktadır. Mektebin müdürü Mahmud Kenan Bey, müdür muavini ve müessis olarak İbrahim Ethem Efendi, ders nazırı ve yine müessis olarak İbrahim Hilmi Efendi'nin adı bulunmaktadır. Dâhiliye müdürü Mehmet Nuri Şeyda Bey, Kur'ân-ı Kerîm muallimi ve aynı zamanda mektep müessisi Aziz Mahmud Efendi'dir. Demek ki mektebin kurucuları İbrahim Ethem, İbrahim Hilmi ve Aziz Mahmut Efendilerdir. Mektepte okutulan dersler ve öğretmenleri Tablo 4.9'da gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317, s. 786):

Tablo 4.9.

Bidayet-i Tahsil Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Ulûm-i dîniyye	İsmail Efendi
Ulûm-i dîniyye ve Arabî	Hüseyin Efendi
Kavâid-i Türkî, Lisan-ı Fârisî, Fransızca, Tarih, Hüsn-i Hatt, Fransevi	Mehmet Nuri Şeyda Bey
Fransızca	Ferid Bey
Hesab	Zihni Bey
Hendese	Doktor Şefik Bey
Ma'lûmât-ı Fenniye	Agâh Bey
Coğrafya	Mahmut Kenan Bey

Tablo 4.9 (devamı)

Coğrafya	Nuri Bey
Hüsn-i Hatt muallimleri	İzzet ve Talat Beyler
Resim	Aziz Bey
Tarih-i Enbiya	İbrahim Ethem Efendi
İbtidâî muallimleri	Hüseyin ve İsmail Efendiler
Mekteb-i tabib	Doktor Fuat Bey

Mektepte bu yıl ücretli 75, ücretsiz 11 toplam 86 öğrenci bulunmaktadır. H. 1318 yılında mektepte ayrıca masarîf memurluğu görevini aynı zamanda müessislerden Aziz Bey üstlenmiştir. Hıfz-üs-sıhha, Usûl-i defteri ve Musikî dersleri de bu sene okutulmaktadır. Mektepte bu yıl toplam 107 öğrenci bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). H. 1319 ve H. 1321 yıllarında ise mektebin ismine rastlayamadık. Mektep iki yıl eğitim veren kısa ömürlü Özel İslam Mektepleri'nden biri olmuştur.

4.3.3.5. Bedreka-yi Tefeyyüz Mektebi

29 Temmuz 1910 tarihinde Beykoz'da Bedreka-yi Tefeyyüz Mektebi namıyla bir mektep açılmasına ruhsat talebi Beykoz Osmanlı Terbiye-yi Fikriye ve Bedeniye Kulübü heyetindeki Osman Nuri Efendi tarafından yapılmıştır. Bu mektebin kuruluşunda Maârifî Umûmiyye Nizamnâmesi'nin 129. maddesine göre mektebin açılacağı hanenin mektep yerine kullanılmasına Şura-yı Devlet kararıyla izin verilmiştir (BOA, H. 1328, BEO, 3886/283880). Beykoz'da Bedreka-yi Tefeyyüz Mektebi menfaatine olarak oynatılan bu tiyatrodan izinsiz içki satıldığından kapatılmak istenmesi üzerine muhalefet eden mektebin fahri müdürü Osman Nuri Efendi hakkında tahkikat başlatılmıştır (BOA, H. 1328, DH. EUM. THR, 98/32). Daha sonra bu oyun esnasında bira satılması ile ilgili olarak mektep müdürü Osman Nuri Efendi'yle Beykoz polis komiseri Ali Efendi'nin ifadeleri alınmıştır (BOA, H.1328, DH. EUM. THR, 21/33) Bu arşiv belgeleri dışında mektep ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

4.3.3.6. Burhan-ı Terakkî Mektebi

Mektebin kurucusu muhtemelen mektebin ilk müdür ve müessisi olan Ağah Efendi'dir. Kuruluş tarihi H. 1314 (1896-1897) yılıdır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327).

Burhan-ı Terakkî Mektebi H. 1316 (1898-1899) yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre Divanyolu'nda bulunmaktadır. Müdürü Ağah Efendi'dir. Mektepte görev yapan diğer muallimler ve okuttukları dersler Tablo 4.10'da gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316, s.689-690).

Tablo 4.10

Burhan-ı Terakkî Mektebi 'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Müdür ve İmlâ muallimi	Agâh Efendi
Musikî	Hilmi Bey
Coğrafya ve Fransızca	Rüşdü Bey
Riyaziye	Osman Vasıf Efendi
Resim	Şefik Bey
Riyaziye	Faruk Bey
Akaid, Mantık, Kitâbet, Tarih ve El-sine-i Selse	Cevdet Efendi
Tabib-i Mektep	Rauf Bey
Hüsn-i Hatt	Zeki Bey
Tarih	Tevfik Efendi
Kur'ân-ı Kerîm ve Fıkıh	Hafız Niyazi Efendi
İbtidâîye muallimleri	Mustafa, Rifat Efendiler
Şube muallimi	Ahmet Efendi

Mektep yatılı ve gündüzlü eğitim vermekte; yatılı olarak ücretli 4 Müslüman, gündüzlü olarak 341 Müslüman öğrenci bulunmaktadır. Gayrimüslim öğrenci yoktur. Ücretsiz öğrenci de bulunmamaktadır. Mektebin toplam 345 öğrencisi vardır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316).

H. 1317 (1899-1900) yılında mektebin müdürü yine Ağah Efendi'dir. Ders ve öğretmen kadrosunda önemli bir değişiklik olmamıştır. Talebe sayısı yatılı ve ücretli 6,

gündüzlü ve ücretli 220, ücretsiz 21 toplam 247'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317). H. 1318 (1900-1901) yılında mektebin müdür ve müessisi olarak Agâh Efendi'nin isminin bulunmasının yanında, ders nazırı olarak Ali Bey, Tabib olarak Rauf Bey, Dâhiliye Memuru olarak Mehmet Ali Bey mektebin idaresinde bulunmaktadır. Mektepte okutulan dersler; Lisan-ı Osmanî, Tarih, Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Kırâat-ı Türkiye, Hesab, Ecza-yı şerife, Arabî, Coğrafya, Fârisî, Hendese, Kitâbet, Fransızca ve Türkçe, Hüsn-i Hatt, Usûl-i Defteri, Resim'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318).

H. 1319 (1901-1902) yılı heyeti idaresinde nazır olarak Meclis-i Kebir Maârif Azasından Rasih Efendi, müdür Hakkı Bey, müdür muavini Fazıl Bey, Müdür muavini saniyesi Hafız Hayrettin Efendi, Fünûn ders nazırı Şehap Bey, Ulûm ders nazırı Tahsin Bey, Katib ise Hüsnü Bey'dir. Mektebin Heyet-i sıhhiyesinde tabib olarak Doktor Muhtar Bey, Doktor Aziz Bey, Doktor İsmail Bey, eczacı olarak da Âdem Pertev Bey ve Tahsin Bey, fahri eczacı olarak da Sokrat Efendi görev yapmaktadır. Mektebin ibtidâî bölümü de bulunmakla beraber toplam öğrenci sayısı 87'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

H. 1321 (1903-1904) yılında mektebin adına 'hamidî' sıfatı da eklenmiştir. Müdürü Hakkı Bey'dir. Yine üç doktor ve üç eczacı (birisi fahri) görev yapmaktadır. Bu yıl da öğrenci sayısı 87'dir ve 4 de hademesi bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321). Okul daha sonra Koska'ya nakledilmiş ve idaresi Hakkı Bey'e intikal etmiştir.

Maarif Sâlnâmeleri'nde görülen gelişmeye paralel olarak 1909-1910 yıllarında mektep İstanbul'da bulunan Özel İslam İdâdîleri arasında yer almaktadır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327). Sadece erkeklere eğitim vermektedir. Ancak H. 1328- 1329 (1910-1911) ders yılında Özel İslam Mektepleri'nin yüksek kısımları içerisinde Burhan-ı Terakkî adına rastlanmamaktadır (MNİ, H. 1328-1329). Muhtemelen bu süre içerisinde kapanmıştır.

4.3.3.7. Celal Bey İnâs İbtidâî Mektebi

H. 1317 (1901-1902) yılında Kadıköy'de Kuşdili'nde bulunan mektep kızlara mahsus bir ibtidâî mekteptir. Müdürü Neşet Bey'dir. Dâhiliye memuru Hacı Salih Efendi, muallimi evvel ve ders nazırı Hafız İsmail Efendi, muallim Ali Efendi, el işleri

muallimesi Mihriye Hanım'dır. Mektepte okuyan kız öğrenci sayısı ücretli 60, ücretsiz 15 toplam 75'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317). 1900-1901 yıllarında mektebin müdürü yine Ahmet Neşet Bey'dir. Muavin olarak Mehmet Ali Bey, Dâhiliye memuru yine Hacı Salih Efendi, Kur'ân-ı Kerîm ve ulûm-i dîniyye ve hatt muallimi Hafız İsmail Bey, Coğrafya, Tarih, Hesab muallimi Hafız Hasan Efendi, Sarf ve İmlâ Hafız Salih Efendi'dir. Celal Bey İnas İbtidâî Mektebi'nde bu sene okuyan kız öğrenci sayısı ise ücretli 47, ücretsiz 15 toplam 62'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). H. 1319 (1901-1902) yılında idare ve öğretmen kadrosunda önemli bir değişiklik olmamıştır. Bu yıl mektepte okuyan kız öğrenci sayısı ise 51'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). H. 1321 (1903-1904) yılında mektebin öğrenci sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır ve öğrenci sayısı 9'dur. Bayan öğretmen de hem geçen yıl hem de bu yıl bulunmamaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

H. 1306 (1888-1889) tarihli belgede mektep çalışanları ödüllendirilmiş ve mektebin ibtidâî ve rüşdi olduğu belirtilmiştir. Celal Bey Rüşdi ve İbtidâîsi müdürü Neşet Bey rütbe terfisi ve mektebin muallim-i evveli Sarim Efendi 4. rütbeden mecidî nişanı, Lisan-ı Osmanî ve Fransızca muallimi Doktor Rıfat Efendi de 4. rütbeden mecidî nişanı ile taltif edildiği belirtilmiştir (BOA, H. 1306, İ.DH., 1098/86081). 1888-1889 tarihinde de mektep Kadıköy'de bulunmaktadır. Ancak bu dönemde resmî bir mektep olan Celal Bey Rüşdiyesi daha sonra varlığına özel bir İslam ibtidâîsi olarak devam etmiştir.

H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesi'nde Özel İslam İbtidâî Mekteplerinin adı verilmemiştir. Bu yüzden mektebin bu yıl açık olup olmadığını tespit edemiyoruz. Ancak öğrenci sayısındaki düşüş ve sonraki yıllarda arşiv belgelerinde de adına rastlamadığımızdan dolayı mektebin kapanmış olduğunu söyleyebiliriz.

4.3.3.8. Dârü'l-Edep Mektebi

H. 1316 (1898-1899) yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre mektep Divan Yolu'nda bulunmaktadır. Müdürü Abdürrahim Hulusi Efendi adındaki zattır. Müdür muavini Mehmed Kasım, ders nazırı Mehmed Emin Efendi'dir. Mektepte okutulan dersler şunlardır: Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye ve Arabiyye, Fârisî, Fransızca, Tarih, Coğrafya ve Resim, Hesab, Kırâat-ı Türkiye, Hesab, İlm-i hâl, Kur'ân-ı Kerîm

ve İmlâ, Lisan-ı Osmanî, Tarih, Sülûs ve Rik'a vs'dir. Mektepte 110 Müslüman, 1 gayrimüslim olmak üzere toplam 111 öğrenci okumaktadır (Maârif Sâlnâmesi H. 1316).

Okutulan derslere bakılarak mektebin özellikle din eğitimine ağırlık verdiği göze çarpmaktadır. Açıldığı ilk yıllarda 111 gibi önemli sayıda öğrenci toplaması da bu özelliğinden kaynaklanıyor olabilir.

H. 1317 (1899-1900) yılı Maârif Sâlnâmesi'nde ise Abdürrahim Hulûsi Efendi mektebin müdür ve müessisi olarak görülmektedir. Müdür muavini ve ders nazırı yine geçen yılki kişilerdir. Masraf ve muhasebe memuru Mehmet Kasım Efendi, mektep tabibi Abdurrahim Hulusi Bey bu yıl kadroya eklenmiştir. 113'ü ücretli 22'si ücretsiz toplam 135 öğrenci eğitim görmekte ve 3 de hademe görev yapmaktadır. Okutulan dersleri ve derse giren öğretmenleri ayrıntılı olarak incelersek Tablo 4.11'deki bilgilere ulaşılabilir (Maârif Sâlnâmesi H. 1317).

Tablo 4.11.

Dârü'l-Edep Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Kur'ân-ı Kerîm ve Talim	Hafız Ali Rıza Efendi
Tecvid-i Şerif	Hafız Hüseyin Efendi
Arabî ve Lisan-ı Osmanî	Hafız Mustafa Rıfkı Efendi
Tarih ve Lisan-ı Osmanî ve İmlâ	Mehmet Emin Bey
Fârisî ve Fransızca	Adil Bey
Hendese, Hesab ve Resim	Mehmet Ali Mihri Bey
Hesab	Hacı Tahir Efendi
Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, Coğrafya, Hesab, Ma'lûmât-ı Nâfia, Hüsn-i Hatt, Resim	Mehmet Kasım Efendi
Kur'ân-ı Kerîm, İlm-i hâl, Kırâat, Türkiye, Hesab	Hafız Ali Efendi
Kur'ân-ı Kerîm, Kırâat- Türkiye, İmlâ-ı Türkî ve Hesab	Mehmet Nuri Efendi

H. 1318 (1900-1901) yılı Maârif Sâlnâmesi'nde ise mektep Ayasofya'da Bahçe karşısı'nda olarak görünmektedir. Müdürü Doktor Abdullah Bey'dir. Müdür ile beraber

idare ve öğretmen kadrosunun da değiştiğini görüyoruz. Okutulan dersler ise şunlardır: Ma'lûmât-ı Nâfia, Fransızca ve Arabî, Tarih, Kavâid, Kitâbet, Kur'ân-ı Kerîm, Coğrafya, Hıfz-üs-sihha ve Ahlâk, Hendese, Hesab, İlm-i hâl, Ulûm-i Dîniyye, Hatt, Farsça (Maârif Sâlnâmesi H. 1318). Derslerin dinî ağırlığının azaltılmasına paralel olarak bu yıl hafız ünvanlı kişilerin mektepte öğretmenlik yaptığını göremiyoruz. Demek ki mektep kendisini hem müfredat hem de eğitimciler bakımından yenileme gayreti içerisindedir.

Mektepe H. 1318 (1900-1901) yılında ücretli 169, ücretsiz 8 toplam 137 öğrenci eğitim görmekte iki de hademe görev yapmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318).

H. 1319 (1901-1902) yılında mektebin Sultan Ahmet'te Muvakkithane Sokağı'nda bulunduğunu görülmektedir. Müdür yine Doktor Abdullah Bey'dir. Ders programına musikî, Resim dersleri eklenmiş ve ibtidâiye bölümü dersler ve öğretmen kadrosu bakımından zenginleştirilmiştir. Ancak öğrenci sayısında önemli ölçüde bir düşüş yaşanmıştır. Ücretli 84, ücretsiz 8, toplam 92 kişidir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). Talebe sayısındaki düşüşün en önemli nedeni mektebin programını değiştirmesi ve çocuklarına din eğitimi aldirmek isteyen ebeveynlerin bu değişiklikten hoşnut olmamaları olabilir.

H. 1321 (1903-1904) yılı Maârif Sâlnâmesi'nde mektebin yeri değişmemiştir. Müdür ve müessis olarak yine Abdullah Bey bulunmaktadır. Ders programı ve öğretmen kadrosunda önemli bir değişiklik olmamıştır. Öğrenci sayısı ise ücretli 90, ücretsiz 29 toplam 119'dur (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

H. 1325 (1907-1908) yılında mektep muhtemelen Ayasofya semtine taşınmıştır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327). Mektep erkeklere eğitim vermektedir. Mektebin adına daha sonraki kayıtlarda ise rastlanmamaktadır.

Muhsin Ertuğrul'un da bir dönem Dârü'l-Edep adındaki özel bir okulda okuduğunu biyografisinden tespit edilmiştir. Ertuğrul, aynı zamanda Tefeyyüz Mektebi'nde de eğitim görmüştür.

4.3.3.9. Dârü'l-Feyz-i Hamidî Mektebi

Mektep H.1298 (1880-1881) yılında kurulmuştur (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327). H. 1316 yılında Mektep Eyvansaray'da bulunmaktadır. Müdürü Mustafa Bey, mektep

müessisi ise Hafız Mehmet Emin Efendi'dir. Gayrimüslimlerin de kabul edildiği mektepte 131 Müslüman 9 gayrimüslim toplam 140 öğrenci eğitim görmektedir. Mektepte okutulan dersler şunlardır: Hüsn-i Hatt-ı Türkî, İmlâ, Riyaziye, Tatbikat-ı Arabiyye, Coğrafya, Tarih, Lisan-ı Osmanî, Lisan-i Türkî ve Fransevi, Hatt-ı Fransevi ve Kırâat-ı Türkiye, Fârisî, Akaid-i Diniyye, Resim, Musikî. Mektepte bir de tabip bulunmaktadır. Yabancı ve bayan öğretmen bulunmamaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316).

H. 1317 (1899-1900) yılında mektebin idare ve öğretmen kadrosunda önemli bir değişiklik yoktur. Öğrenci sayısı 86 ücretli, 31 ücretsiz toplam 117'dir (Maârif Sâlnâmesi H. 1317). Aynı yıl mektepte bir de mükâfat töreni düzenlemiş ve 20 kadar çocuğun mezuniyetleri verilmiştir (BOA, H. 1319, Y.PRK. ZB, 35/36).

H. 1318 (1900-1901) yılında da aynı sayıda öğrencisi ve hemen hemen aynı öğretim kadrosuna sahiptir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). H. 1319 yılında öğrenci sayısı; ücretli 80 ücretsiz 50 toplam 130 kişidir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). H. 1321 yılında müessis ve müdür vekili olarak Süleyman Hamdi Efendi adını görmekteyiz. Mektebin diğer yönetici ve öğretmenleri ise Tablo 4.12'de gösterilmiştir.

Tablo 4.12.

Dâriü'l-Feyz-i Hamidî Mektebi'nde Okutulan Dersler, Öğretmenleri ve Çalışanları

Müessis ve Müdür Vekili	Süleyman Hamdi Efendi
Ders Nazırı	Şerif Bey
Ders Nazırı Muavini	Ali Recai Bey
Hesabat Memuru	Hüseyin Bey
Dâhiliye Müdürü	Mehmet Ulvi Efendi
Hüsn-i Hatt Muallimi	Mehmet Sabri Efendi
Tarih ve Resim Muallimi	Emin Efendi
Kur'ân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye, Arabî ve Fârisî Muallimi	Mustafa Nail Efendi

Tablo 4.12 (devamı)

Hendese Muallimi	Osman Efendi
Coğrafya Muallimi	Avni Efendi
Fransızca Muallimi	Refik Efendi
Usul-i Defteri Muallimi	Hilmi Efendi
Mebadi-i (başlangıç) Coğrafya	Hasan Efendi
Hesab Muallimi	Şükrü Efendi
Ahlâk ve hıfz-üs-sıhha Muallimi	Yusuf Bey
Muallim-i Evvel	Hasan Efendi
Muallim-i Saniye	Hacı Osman Efendi
Muallim-i Salise ve Mubassır	Osman Efendi

1903-1904'te mektepte 110 Müslüman, 8 gayrimüslim toplam 118 öğrenci bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

Dârü'l-Feyz Mektebi'ne adından da anlaşılacağı üzere Burhan-ı Terakkî ve Numûne-yi irfan, Şemsü'l-İrfan , Miratü'l feyz, Gülşen-i Maârif ve Füyuzat Mektebi gibi husûsî mekteplerin padişahın ismiyle adlandırılması uygun olarak !hamidî' sıfatı eklenmiştir (BOA, H. 1324, İ.MF.,12/1324/Ra-3).

H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesi'nde kuruluş tarihi H.1298 (1880-1881) olan Dârü'l-Feyz-i Osmanî adında bir mektep bulunmakta olup semt olarak Eyüp görünmektedir. Bu iki okul aynı mektep olup padişahın tahttan indirilmesinin ardından hamidî sıfatı kaldırılarak Osmanî sıfatı eklenmiştir.

1910 yılına kadar eğitim ve öğretime devam ettiğini tespit ettiğimiz mektebin sonraki yıllarda adına rastlanmamaktadır. Balkan Savaşları ve ardından I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu karmaşada mektep eğitim hayatına daha fazla devam edememiştir.

4.3.3.10. Dârü'l-İrfan Mektebi

H. 1314 (1896-1897) senesinde resmi ruhsat alınarak Hüseyin Rahmi Bey tarafından rüşdî derecede Dârü'l-İrfan adlı bir husûsî mektep açılmıştır. Hüseyin Bey üç sene bu mektebin müdüriyetinde bulunduktan sonra Maârif Nezareti'nin bilgisi dâhilinde idaresini Meclis-i Maârif Kalemi müdür muavini Alaaddin Bey'e devretmiştir. Ardından mektep ruhsatnamesi onun adına verilmiş ve bilahare Kadıköy Nizamiye Karakolu'ndaki haneye nakledilmiştir (BOA, H. 1325, MF. MKT, 1005/16).

H. 1317 (1899-1900) yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre ise mektep Haydar Paşa Rıhtımı'nda bulunmaktadır. Mektep müdürü aynı zamanda tarih muallimi olan Hüseyin Fehmi Bey'dir. Ders nazırı aynı zamanda İmlâ ve Kavâid muallimi olan Abdurrahman Cemil Bey'dir. Mektepte kız ve erkek öğrenciler eğitim görmektedir. Öğrenci sayısı; ücretli 76, ücretsiz 10 toplam 86 erkek; ücretli 18, ücretsiz 2 toplam 20 kızdır. Mektepte okutulan dersler ve öğretmenler Tablo 4.13'te gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317, s.790).

Tablo 4.13.

Dârü'l-İrfan Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Tarih	Hüseyin Fehmi Bey
İmla ve Kavâid	Abdurrahman Cemil Bey
Ulûm-i Dîniyye, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd	Burhan Efendi
Sarf-ı Osmanî	Mehmet Kudretullah Bey
Hesab	Ziya Bey
Fransızca	İbrahim Bey
Coğrafya	Muzaffer Bey
Hüsn-i Hatt-ı Türkiye, Fransevi, Resim	Subhi Bey
Hesab, Kırâat, Coğrafya	Hakkı Bey
Mubassır ve İbtidâî Muallimi	Ahmet Efendi
İnas Kısmı Muallimi	Hacı Salih Efendi

H. 1318 (1900-1901) yılında mektepte önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Müdür yine aynı zattır. Toplam talebe sayısı 67'dir. Kız öğrenci sayısı ayrıca

belirtilmemiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). H. 1319 (1901-1902) yılında mektebin daha gelişmiş olduğunu görmekteyiz. İdare kadrosuna tabip, imam ve iki de mubassır eklenmiştir. İlm-i Eşya, Usûl-i Defteri, Jimnastik, Lisan-ı Osmanî, Hıfz-üs-sıhha ve Nakış dersi bu yılki yeniliklerdendir. Hıfz-üs-sıhha muallimi Tabip Mustafa Bey, Jimnastik muallimi Rıza Bey, Nakış muallimesi ise Madam Rondinela'dır. Öğrenci sayısı belirtilmemiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

H. 1321 (1903-1904) yılında mektep Kadıköy'de gösterilmiştir. Müessis ve müdür olarak da Alaaddin Bey'in ismi geçmektedir. İdare kadrosunda muavin, katib, sertabib (baştabip), tabib, imam, sermubassır bulunmaktadır. Musikî, Tarih-i İslam, Ma'lûmât-ı Fenniye muallimleri eklenmiştir. Ayrıca inâs kısmında El hünerleri muallimesi olarak da Madam Sofi, muallime olarak da Ayşe Refika Hanım görev yapmaktadır. Öğrenci sayısı şu şekilde belirtilmiştir: Rüşdi zükûr 32, ibtidâi zükûr 81, inâs 45 toplam 138. Mektepte hademe ve kapıcı olarak da 5 kişi görev yapmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

H. 1317 (1899-1900) yılında Dârü'l-İrfan Mektebi'nin yayınladığı tevzîî mükâfat resmi mekteple ilgili önemli bir kaynaktır. Bu belgede Dârü'l-İrfan Mektebi'nin Kadıköy'de Belediye Cadde-i kebirindeki konakta bulunduğu belirtilmiştir. Mektep kız ve erkek öğrencileri kabul eder ve ibtidâi- rüşdî derecede eğitim vermektedir. H. 1317- 1318 ders yılında ikinci defa düzenlenen tevzîî mükâfat cetvelinde mekteple ilgili şu bilgiler bulunmaktadır:

Öncelikle padişaha hürmet ve şükran ifade eden cümlelerle başlanan bu cetvelde mektepte okutulan dersler ve içerikleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

1. Ulûm-i Dîniyye: Amel ve ibadete dair şer'î meseleler. Hristiyan talebeye ihtiyaridir.

Lisan: Bu ders dört bölümden oluşmaktadır.

Türkçe: Kavâid-i Lisan, Usûl-i İnşa ve Kitâbet-i Resmîye.

Arabî: Sarf, Nahv, Tatbikat.

Fârisî: Kavâid-i Lisan, İştikak (kök bilgisi, türetme) ve Tatbikat.

Fransızca: Kavâid-i Sarfiye Nahviye, Tatbikat-ı Tercüme ve Kaliğrafi.

2. Ulûm-i Riyaziye: Bu ilmi ihtiva eden dersler ise şu şekildedir:

Hesab: Ameli ve Nazari Tatbikat-ı Hesabiye.

Hendese: Hendese-yi Hattiyeye ve Sathiyeye.

3. Usûl-i defteri: Ma'lûmât-ı ticariye.

Coğrafya-ı Umûmi: Tabîî, Siyasi, Osmanî ve riyazî mufassal surette Usûl-i Tersim-i (resmetme) Harita.

Tarih: Osmanî ve İslam.

4. Ulûm-i Tabîiyye: Ma'lûmât-ı Fenniye ve Ulûm-i Tabîiyyenin Tatbikat-ı mütenevvisi ve keşfiyat ve ihtarat-ı cedide.

Hıfz-üs-sıhha: Ma'lûmât-ı ibtidâiye.

Resim: Kara kalem ve sulu boya eşgal ve menazir.

Hüsn-i Hatt: Hutut-ı Mütenevvia-ı Osmaniye.

Musikî: Piyano ve nota usul üzere.

El hünnerleri: Biçki, Dikiş, Usûl-i İdare-i Beytiyye.

Mektep Maârif Nezareti'in izni ile mülki ve askeri idâdî mekteplerine talebe yetiştirmek amacıyla açıldığını belirtmiştir. Kısa zamanda gelişen mektep daha sonra da idâdî programını İngiliz ve Alman lisanlarını ilave ederek mektebin yatılı kısmını da açarak öğrencilerin yabancı okullara gitmesinin önüne geçmeyi hedeflemektedir. Kız bölümünde, Usûl-i Tabh (pişirme), İdare-i Beytiyye, El Hünnerleri, Dikiş, Ütü, Kola gibi derslerle kız öğrencilerin bu alanlarda ilerlemesine gayret gösterilmektedir.

Mektebe yeni başlayacak küçük kız ve erkek öğrenciler ana sınıfında pedagoji usulüne uygun olarak tahsil gördükten sonra ibtidâî sınıfa nakledileceği duyurulmuştur.

'Heyet-i ta'lîmiye' kısmında dersler ve öğretmenler ve öğretmenlerin niteliği ile ilgili olarak çeşitli bilgilere ulaşılmaktadır. Mektebin muallimleri Durus Mezunu, Mekteb-i Sultânî, Mühendishane-i Berri Hümayûn, Mülkiye-i Şahane İdâdîsi, Mühendishane İdâdîsi, Tıbbiyye-i Şahane Kol Ağası, Müsiki-i Hümayûn menşelidirler. Mektebin kız kısmında yabancı bayan öğretmenler görev yapmaktadır. İbtidâî kısmı haftalık ders programı Tablo 4.14'te gösterilmiştir. Burada farklı olarak haftalık ders saatlerine de yer verilmiştir.

Tablo 4.14.

Dâriü'l-İrfan Mektebi İbtidâi Kısmı Haftalık Ders Programı

Ders İsimleri	1.sene	2.sene	3. sene	
Elifba	6	-	-	Elifba-yı Osmanî ikmal olunduktan sonra altı saat kırâat ve İmlâ ilave
Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerîm	6	6	4	
İlmihal	2	3	3	
Kırâat	3	3	3	
İmla	2	2	2	
Ahlâk-ı İslamiye	-	2	1	
Sarf-ı Osmanî	-	-	2	
Muhtasar Tarih-i Osmanî	-	-	2	
Muhtasar Coğrafya-yı umûmi	-	-	2	
Hesab	2	2	2	
Hüsn-i Hatt-ı Türkî ve Fransevi	1	2	2	
Hıfz-üs-sıhha	-	-	1	
Müzakere	2	4		
Musikî	-	-	-	Derslerden sonra akşam paydosa yakın bir zamanda gösterilir
Jimnastik	-	-	-	Derslerden evvel sabahleyin gösterilir.
Toplam	24	24	24	

Tablo 4.14'te görüldüğü gibi haftalık ders saati 24 olarak belirlenmiştir. İslam dininin öğrenilmesine yönelik dersler birinci derecede önemlidir. Ayrıca Fransızca öğrenimine ve yazımına da ilk yıllardan itibaren dikkat edilmiştir. Rüşdiye kısmı haftalık ders programı ise Tablo 4.15'de aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Tablo 4.15.

Dârü'l-İrfan Mektebi Rüşdiye Kısmı Haftalık Ders Programı

Ders İsimleri	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene
Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerîm	2	-	1
Ulûm-i Diniyye	3	3	2
Lisan-ı Osmanî	2	2	1
Lisan-ı Arabî	2	2	2
Lisan-ı Fârisî	2	1	1
Lisan-ı Fransevi	3	3	3
Ahlâk-ı İslamiye	1	1	1
Kitâbet-i Husûsiyye	-	-	2
Hesab	2	2	2
Hendese	-	1	2
Usûl-i Defteri	-	1	1
Coğrafya-yı Umûmi ve Osmanî	2	1	1
Tarih-i İslami ve Osmanî	1	1	1
Ma'lûmât-ı Nâfia ve Hıfz-üs-sıhha	1	1	1
Hüsn-i Hatt-ı Türkî ve Fransevi	2	2	2
Resim	1	1	1
Toplam	24	24	24

Rüşdiye kısmında Musikî dersi üç yıl da 2'şer saat derslerden sonra akşamüzeri gösterilmektedir. Jimnastik dersi ise yine üç yıl haftada 3'er saat derslerden evvel sabahleyin gösterilmektedir. İnas kısmı 5 yıldan ibaret olup haftalık ders programı ise Tablo 4.16'daki gibi belirtilmiştir:

Tablo 4.16

Dârü'l-İrfan Mektebi İnas Kısmı Haftalık Ders Programı

Ders isimleri	Birinci sene	İkinci sene	Üçüncü sene	Dördüncü sene	Beşinci sene
Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerîm	5	4	3	2	1
İlmihal	-	3	2	2	2
Kırâat	6	3	3	2	2
İmla	2	3	2	2	2
Ahlâk-ı İslamiye	-	-	1	1	1
Lisan-ı Osmanî	-	-		1	1
Tarih-i İslam ve Osmanî	-	-	1	1	1
Coğrafya-yı umûmi ve Osmanî	-	-	1	1	1
Hesab	2	2	2	2	2
Hüsn-i Hatt-ı Türkî	1	1	1	1	1
Hıfz-üs-sıhha ve Ma'lumat-ı Nâfia	-	-	-	1	1
Resim					1
Dikiş, Nakış ve El işleri	8	8	8	4	4
Usûl-i İdare-i Beytiyye	-	-	-	4	4
Toplam	24	24	24	24	24

İnas kısmında musikî dersi haftada iki saat beş yıl süreyle derslerden sonra akşamları, piyano dersi ise haftada 3'er saat beş yıl süreyle derslerden önce sabahleyin gösterilmektedir (Dârü'l-İrfan Mektebi'nin Tevzi Mükâfat Cetveli, H. 1318).

İnas kısmı ders programına bakıldığında ilk yıllarda İslam dininin hükümlerini yerine getirmeye yönelik dersler ile okuma yazma eğitimi ağırlıklıdır. Yine mektebin ilk üç yılında haftada 8 saat dikiş, nakış ve el işleri dersinin bulunması kız çocuklarının bu becerileri kazanmasının Kur'ân-ı Kerîm öğrenmek kadar önemli görüldüğünün kanıtıdır.

Dârü'l-İrfan Mektebi tevzîî mükâfat cetvelinde kız ve erkek öğrencilerin almış oldukları mükâfatları ve isimleri tek tek belirtmiştir. Yine düzenlenen bu törende bir

takım mızıka bulundurulmasını Seraskeri'den istemişlerdir (BOA, H. 1319, Y.PRK. BŞK, 65/1).

Zaman zaman maddi sıkıntı içerisine girmiş ve bunun da aşılabilmesi için çeşitli tarih ve yerlerde tiyatrolar tertip edilerek gelirinden mektep açığının kapatılmasına çalışılmıştır. Ancak Dersaadet elde edilen gelirin bir kısmının da başka kurumlara da verilmesini istemiştir. Örneğin Kadıköy'de Dârü'l-İrfan mektebi yararına yapılacak olan tiyatrodan elde edilen gelirden % 10 'u Darülaceze'ye verilmiş ve Darülhayr'a aidat verilmesi Maârif Nezareti'nden istenmiştir (BOA, H. 1317, ZB, 29/4).

Yine H. 1319 yılında Kadıköyü'nde Belediye Caddesi'nde bulunan Dârülirfân Mektebi'nin Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesince tahakkuk eden 1.000 kuruş açığını karşılık olmak üzere Kadıköyü'nde oyunla ilgili eğlenceler düzenleyen kumpanyalardan birisine müracaatta bulunulmuştur. Hasan Efendi idâresinde bulunan kumpanya tarafından bunun icrâsı kararlaştırılmış ise de kumpanya tarafından evvelce verilen karara karşı tatil günlerinden biri olan Cuma günü oynamadığı ve diğer senelere nisbetle daha fazla bir meblağ talep ettiği için bu durum mekteb menfaatine aykırı görülmüştür. Bu kumpanyadan vazgeçilmiş yine Kadıköyü'nde Hadîka-yi Basriyye bahçesinde Osmanlı Dram Kumpanyası'na diğer kumpanya tarafından talep olunan meblağın yarısı mikdarıyla Cuma günü bir eğlence düzenlenmesine Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesi'nden Dârü'l-irfân Mektebi Müdürü Hasan Fehmi tarafından izin istenmiştir (BOA, H. 1319, MF. MKT, 569/6).

Daha sonraki yıl mektepte borç açığının artarak devam ettiğini görmekteyiz. Dâhiliye ve Zabtiye Nezâret ve Şehremâneti Celîlelerine yazılan yazıda Kadıköyü'nde bulunan Dârü'l-irfân Mektebi'nin ihtiyacını gidermek üzere yirmi dokuz bin kuruşluk bilet bastırılması ve bir tiyatro düzenlenmesi doğrultusunda verilen dilekçe mektebin resmi ruhsata sahip olduğu masraflarını kapatamadığı mekteb müdürü tarafından verilen muvâzene pusulasının tedkikinden ve bu tiyatronun Kadıköyü'nde Manakyan Efendi Tiyatrosu'nda bin üç yüz yirmi senesi Ağustosunun on dördüncü Pazar günü (27 Ağustos 1904) icrâ edileceği anlaşılmıştır. Tiyatro icrasında Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiyye Müfettişlik İdaresi'nden Sadık Bey'in memur olarak hazır bulunması ve hâsılâtın da yüzde onunun Dârülaceze nâmına senet düzenlenerek yetkili memura teslim edilmesi istenmiştir. Ayrıca her bilete Hamidiye-Hicaz Demiryolu'na âid yirmişer paralık ilm-i haberlerden bitişirilmesi ve tiyatronun icrâsından sonra elde edilen

hasılatın nerelerde sarfedildiğini gösteren bir hesap pusulası verilmesi ve yirmi bin kuruşluktan fazla bilet bastırılmaması şartıyla yapılan müracaat uygun görülmüştür (BOA, H. 1323, MF. MKT, 872/37).

Dârü'l-İrfan Mektebi H. 1325 yılında 'Mekteb-i Terakkî' namıyla idâdî-i mülkiye mezunlarından Raif Bey'e devredilmiştir. Bu sırada Dârü'l-İrfan Mektebi'nde 5 erkek muallim ve inâs kısmında 2 bayan muallime bulunmakta ve mektepte bir de ders nazırı görev yapmaktadır (BOA, H. 1325, ZB, 340/113).

H. 1327 (1909-1910) yılında mektebin adı Mekteb-i Terakkî olarak İstanbul'da bulunan özel idâdîler arasında yer almaktadır. Bu dönemde erkek öğrencilere eğitim verdiği görülmektedir (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327). H. 1328- 1329 yılındaki Maarif İstatistiğinde ise mektebin adı idâdîler arasında bulunmamaktadır. Muhtemelen bu süre içerisinde kapanmıştır. Ayrıca Cumhuriyet dönemine devreden özel okullar içerisinde de bulunmamaktadır.

4.3.3.11. Dârü'ş-Şafaka Mektebi

Kurum masraflarının hükümet tarafından karşılanmadığı; ancak masrafların Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adındaki bir vakıf tarafından karşılandığı bir okul olması bakımından Dârü'ş-Şafaka Özel İslam Mektepleri içerisinde yer almaktadır. Hatta bazı özellikleri nedeniyle dönemin özel okullarına önderlik etmiştir.

1856 yılında ıslahat fermanının yayımlanmasının ardından Osmanlı ülkesinde yaşayan azınlıklar çeşitli mektepler açarak çocuklarını okutmaya başlamış ve bu okulları bitirenler de özellikle ticaret hayatında önemli mevkilere gelmişlerdir. Bunu gören bazı Müslümanlar, azınlıklar gibi fakir çocukları okutarak onları hayata hazırlamak istemişlerdir. Bu düşünceleri benimseyenlere ilham veren bilhassa esnaf çırakları olmuştur. Sabahları Büyükçarşı'ya giden esnaf çırakları çarşı açılıncaya kadar çarşı kapısı önünde, kahvehane ve çaycı dükkânlarında boş vakit geçirdikleri görülerek, boş geçirdikleri bu zamanlardan yararlanmak ve onlara biraz okuma, yazma, Hesab öğretmek bazı ahlâki ve sosyal esasları öğretmek amacıyla 30 Mart 1864 tarihinde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adında bir cemiyet kurmuşlardır (Ayhan ve Maviş, 1994). Mektebin kuruluş tarihi olarak da 1874 verilmiştir (MNİ, 1323-1324 kısmen 1325-1326)

İlk önce çarşının Örucüler kısmındaki sıbyan mektebi bu işe tahsis edildiyse de tamir edilip tamirata başlanmadan yanmıştır. Sonra Bayezıt'taki Simkeşhane binâsı köşesinde ve Sebil üstündeki Valide Emetullah Kadın Mektebi evkaf tarafından tamir ettirilerek bir çırak okulu açılmıştır. Cemiyet mektebe devam edecek öğrencilerin bütün ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Mektepte eğitim öğretime 28 Mart 1865 tarihinde başlanmıştır. Bu mektebin eğitim alanındaki ilerleyişi kısa zamanda hükümet dairelerinde ve hristiyanlar arasında rağbet uyandırmış, mektep binası yetersiz kaldığı için Aksaray'daki Ebubekir Paşa Mektebi de cemiyetin idaresine verilmiş, bir kısım öğrenciye de orada ders vermeye başlanmıştır. Dersleri cemiyet üyeleri bizzat vermişlerdir. Cemiyetin kurucularından Yusuf Ziya Bey (Maliye Nazırı Yusuf Ziya Paşa), Tefvik Bey (Vidinli Müşir Tefvik Paşa), Muhtar Bey (Gazi Ahmet Muhtar Paşa)'dır. İşte bunlar bizzat Elifba ve Hesab okuttukları gibi yazdıkları kitapları da bastırmışlardır (Ergin, 1941). 1873 yılına kadar toplam 350 öğrenciye okuma yazma öğretmişlerdir (Dârü'ş-Şafaka, 1948). Çırak mekteplerinde üç sınıf bulunmakta ve Okuma-yazma, İlm-i hâl, Kur'ân-ı Kerîm, Türkçe dilbilgisi, Kompozisyon, Matematik, Tarih ve Coğrafya gibi dersler okutulmaktadır. Bu mektepte eğitim 1873 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra bu mekteplerin niçin kapandığı tam olarak bilinmemektedir (Ayhan ve Maviş, 1994).⁹

Her iki mektebe bu kadar rağbetin fazla olması nedeniyle cemiyet esaslı bir bina yaptırarak burada yalnız İslam çocuklarını ve yetimlerinin okutulmasını istemiş ve işte Dârü'ş-Şafaka bu güzel niyet ve karar üzerine çıkmıştır. İnşasına 1872'de başlanmış ve 1876 yılında bitirilerek kapılarını yetimlere açmıştır. Dârü'ş-Şafaka zamanın hükümdarı Abdülaziz'in ve Osmanlı hükümetinin, Mısır hidivinin ve imparatorluğun büyük memurlarının varlıklı halkın, bir kısım yabancı malî müesseselerinin vermiş olduğu toplam 35 000 altın lira ile yapılmakla beraber planını Dolmabahçe sarayı mimarı Ohannes yapmıştır. Doğrudan mektep amaçlı yapılan binaların ilklerindedir. Yarısında kız yarısında erkek yetimler okutulmak üzere aynı taksimat ve tertibat üzere iki kısımdan ibaret yapılmış, idaresi de hükümet tarafından bir hayli vakıflar ve iratlar terk ve tahsis olunmuştur. Tahsis edilen gelirlerin yanı sıra hükümetçe erzak yardımı yapılmış, birçok hayırsever tarafından önemli miktarda emlak ve akar vakıfların

⁹ Ergin'e göre Valide Mektebi'ndeki eğitim 1874 yılına kadar devam etmiştir.

gelirleri de bağışlanmıştır (Ergin, 1941).

Arsa bedeli olarak 210.000 kuruş Sultan Abdülaziz tarafından verilmiştir. 1868 yılında başlanan inşaat 1873 yılına kadar devam etmiş ve aynı yıl öğrenime başlanmıştır. 3.071.263 kuruş olan inşaat masrafının 500.000 kuruşu Abdülaziz tarafından karşılanmıştır. 374.900 kuruşu ise maliye hazinesinden geri kalan kısmı da başta Sadrazam Ali Paşa olmak üzere vezirler ve yüksek devlet memurlarının yaptığı bağışlardan karşılanmıştır (Ayhan ve Maviş, 1994).

Cemiyet, 25 Mart 1872 yılında yayınlanan nizamnâmesinde Müslüman çocukların akaid-i İslamiye ile öğrenecekleri bilgilerin başlangıcını yeni eğitim yöntemleriyle öğretmeyi hedeflemektedir. Masraflarını padişah tarafından buyurulan ihsanlar, azası tarafından verilen senelik yardımlar diğer cemiyet erbabları tarafından verilen yardımlarla karşılamaktadır. Aza sıfatıyla cemiyete dâhil olmak isteyenler isim, şöhret ve rütbeleri ile memuriyetlerini bu isteğini belirten bir evrakla Dârü's-Şafaka'ya başvurarak kayıt yaptırabilmektedirler. Azalardan her üç ayda birer Osmanlı lirası vermeleri istenmektedir. Aidatlardan başka azaların cemiyetin gelir ve giderlerinin sağlıklı bir şekilde kullanılmasına dikkat etmek ve öğretim usullerinin çağın gereklerine göre düzenlenmesi özen göstermek gibi görevleri de vardır. (Düstûr, 1872)

Mektebi Sultânî'de Fransız liseleri programı tatbik edildiği gibi, Dârü's-Şafaka'da da Fransızların 'fleş' dediği askeri lisesinin programı fakat Türkçe olarak okutulmuştur. Bu sistem cemiyete daha sonradan katılan Sakızlı Ahmet Esad Paşa'nın tavsiyesiyle Dârü's-Şafaka'da uygulanmak üzere esas alınmıştır. Programda zaman zaman değişikliklere de gidilmiştir. Örneğin elektrik ve telgraf dersi 1880 yılında programa dâhil edilmiştir.

O devirde asrın yeni bilimlerini Türkçe okutacak sivil muallimler ve Türkçe kitaplar yoktu. Bu nedenle bu okulda asker öğretmenler gönüllü olarak görev yapmışlar ve yıllarca parasız ders vermişlerdir. Kitaplar tercüme edip, bastırarak Dârü's-Şafaka'da okutmaya başlamışlar. Dârü's-Şafaka mezunları da hocalarından gördükleri gibi 1903 yılında Maârif Nezareti'ne geçinceye kadar mektepte parasız ders vermişlerdir.

Dârü's-Şafaka ile Türkiye'de ilk defa bir cemiyet okul açmış ve bunda da başarılı olmuştur. Dârü's-Şafaka'dan daha aşağı seviyedeki liseleri bile hükümet 1882'lerden sonra açmaya başlamıştır.

Dârü's-Şafaka'nın en parlak devri bu mektebin Telgraf Fen Mektebi haline

getirilmesi ve bu suretle İstanbul'da ve Fransa'da okutulan bir kısım öğrencilerin Türk kültürüne yapmış oldukları hizmetleridir. Kırım Savaşı sırasında ülkemize giren telgraf, savaşı mütteliklerin haberleşmesine önemli katkı sağlamıştır (Ergin, 1941). Telgraf Türkiye'ye ordu dışında sivil eğitim eliyle giren ilk önemli yeniliktir. 1860'ta Türk muharebe memurlarını yetiştirmek için 'Telgraf Mülazım Mektebi' açılmış daha sonra da kapanmıştır. 1880'lerden sonra telgrafçıların yetiştirilmesi için Galatasaray ve Dârü's-Şafaka'nın kullanılması düşünülmüştür. Galatasaray'daki elit kökenli öğrenciler telgraf memuru olmayınca, Darü's-Şafaka bu işe ayrılmıştır. Bu yüzden bu mektepte fizik ve matematik eğitimi güç kazanmış dönemin Salih Zeki gibi tanınmış matematikçileri de buradan yetişmiştir (Tekeli ve İlkin, 1999).

1877 Osmanlı-Rus savaşı sırasında büyük çoğunluğu asker olan hocalarının savaşa gitmesi yüzünden eğitim öğretime ara verilmiştir. Bu sırada Rumelili göçmenlerin bir kısmı da okula yerleştirildiği için okul büyük bir maddi sıkıntı içerisine girmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Hindistan'dan aldığı bir miktar yardım ve ders kitaplarının bir kısmının padişaha hediye dilerek bundan sağlanan 80000 kuruşluk yardımla muhacirlerin harap ettiği okul binası onarılmıştır. 1884 yılında Dârü's-Şafaka'yı ziyaret eden Sadrazam Küçük Said Paşa'nın gayretiyle de okulun iâşe masraflarının maliye tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Ayrıca Said Paşa'nın Dârü's-Şafaka hakkında verdiği bilgilerden memnun olan II. Abdülhamid o yıl altı öğrenciyi kabul etmiştir. Öğrenciler yaptıkları tabloları padişaha vermiş bu tarihten sonra da mezun olanların isimlerini ve tablolarını padişaha takdim etmeleri bir gelenek haline gelmiştir. 1888'den sonra fen ve matematik eğitimi alacak lise sınıfları da oluşturulmuş ve tam olarak vazifesine devam edebilmiştir. İşte bu dönemde İstanbul'daki birçok kesimden asker, memur, öğretmen ve ilim adamı gönüllü olarak bu okula gelmiş ve yetim çocukları eğitmeyi bir borç bilmişlerdir. Ancak aynı tarihlerde bu sefer cemiyet zayıflamış, bir araya gelemez olmuşlardır ve toplantılarını fiilen tatil etmişlerdir. Bu yüzden Dârü's-Şafaka tekrar mali sıkıntı içerisine girmiştir. II. Abdülhamid ise Dârü's-Şafaka'yı himayesine alarak Maarif Nezareti'ne okula 458 lira nakdi yardım yapılmasını emretmiştir. Sadrazam Cevat Paşa da Osmanlı Devleti'nden imtiyaz alan şirketlerin Dârü's-Şafaka'ya yardım yapmaları usulünü başlatmıştır; ayrıca Dârü's-Şafaka mezunlarının Posta ve Telgraf nezareti ile Rüşumat İdaresi'nde çalışmaları konusunda bir irade çıkarılmasını sağlamıştır (Ayhan ve Maviş, 1993).

1882-1883 yıllarında mektebin öğrenci sayısı üç yüz civarında iken idarenin olumsuz yönetimine usulsüz öğrenci alımı nedeniyle öğrenci sayısı yedi yüze çıkmıştır. Bu nedenle mektepte dokuz bin liralık bir açık oluşmuş ve bu açık Maarif bütçesinden karşılanmıştır. Gelirlerin sabit kalması 1894'ten itibaren eğitimde önemli gerilemelere neden olmuş bunun üzerine 1903 yılında Maârif Nezareti idareyi devralmıştır. Bu okul mezunları da daha sonraki yıllarda okulda öğretmen olarak görev yapmışlardır. Dârü'ş-Şafaka'ya resmi ve husûsî bütün mektepler gıpta ile bakmışlardır. Bu okul sadece eğitim camiası içerisinde değil aynı zamanda hükümet ve halk tarafından da kısa sürede benimsenmiş ve sevilmiştir. Bu dönemde okulun idari personel ve öğretmen ihtiyacı gönüllülerden karşılanmıştır. Dârü'ş-Şafaka Mektebi'nin kuruluş amacı Müslüman fakir ve muhtaç çocukların sefaletten kurtarılması olarak belirlenmiştir (BOA, H. 1293, A.MKT. MHM, 480/459). Ancak Dârü'ş-Şafaka'nın bir devlet okulu olması kuruluş amacından uzaklaşmasına yol açmış okula alımlarda analı, babalı hatta birçok ileri gelen ailelerin çocuklarının alınmasından dolayı amacından uzaklaşmıştır (Ayhan ve Maviş, 1994)

1903 yılından 1908 yılına kadar Maârif Nezaretince idare edilmiştir. 1908 yılında Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye yeniden toplanmış idare heyetini oluşturarak mektebin idaresini yeniden devralmak için Maârif Nezareti'ne müracaatta bulunmuşlardır. Yedi ay süren devir işlemlerinden sonra mektebin idaresi 1908 yılında yeniden Cemiyete geçmiştir (Dârü'ş-Şafaka, 1948).

Cemiyet nizamnâmesinde dersler sekiz yıllık olarak ve özellikle Dârü'ş-Şafaka'da okutulmak üzere programlanmıştı. Birinci sınıfın dersleri öğrencilerin rüşdiye programını takip edebilmelerini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Son iki sınıfın dersleri ise öğretim seviyesi bakımından yüksek okul programına göre hazırlanmıştır. Bu bakımdan bu okulun son iki sınıfı âlî derecede kabul edilmiş ve 1873-1894 yılları arasında mektebi bitirenler yüksek okul mezunu sayılmıştır. İlk eğitime başladığında 1873'te 54 öğrenci kaydedilmiştir. Bunlardan okuma yazma bilen 28 kişi ikinci sınıfa, diğerleri birinci sınıfa alınmıştır. Dârü'ş-Şafaka gerek eğitim gerekse idare bakımından en parlak dönemini 1873-1894 yılları arasında yaşamıştır. Bu dönemde okulun eğitim kurulu başkanı Ders Nazırı Sülayman Paşa'dır. Onun gayretiyle pek çok subay öğretmen burada öğretmenlik yapmıştır. Cemiyet tarafından veya öğretmenler

tarafından da birçok ders kitabı telif veya tercüme edilmiştir. Okulun bastırıldığı bu kitaplar da öğrenciye parasız dağıtılmıştır (Ayhan ve Maviş, 1994).

Maârif Sâlnâmeleri'nde Dârü'ş-Şafaka'nın idaresi, muallimleri ve öğrenci sayıları ile ilgili olarak önemli bilgiler bulunmaktadır. H. 1317 (1899-1900) yılı Maarif Sâlnâmesine göre mektep yatılıdır. Müdürü Hüseyin Paşa, müdür muavini Zekeriya Efendi, kâtip Mahmut Ali Efendi, İmam Hafız Mustafa Efendi, tabip ise Şemsüddin Efendi'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317). 'Heyet-i talimiye' kısmında bulunan dersler ve muallimleri Tablo 4.17'de görüldüğü gibidir:

Tablo 4.17.

Dârü'ş-Şafaka Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Kozmoğrafya	Salih Zeki Bey
Usûl-i defteri	Nesib bey
Fransızca	Mehmet Tahir, Mustafa Fevaid, Hikmet Beyler
Kitâbet	Ali Rıza Bey
Fen, makine ve cebir	Mehmet İzzet Bey
Sarf-ı Osmanî	Abdurrahman Bey
Nebat	Hüseyin Remzi Bey
Edebiyat-ı Osmaniye ve Ma'lûmât-ı	Nurettin Bey
Kanûniyye	
Müsellesat-ı Müsteviye	İbrahim Hakkı Bey
Arabî, Ulûm-i Dîniyye ve Edebiyye	Halis Efendi
Kimya	Halid Bey, Mahmut Şükrü Bey
Coğrafya	Mehmet Fikri Bey, Kazım, Osman Nuri Efendiler
İmla	İhsan Bey
Telgraf ve Cebir	Mehmet Emin Bey
Tarih-i İslam	Hasan Şerif Efendi
Arabî ve Ulûm-i Dîniyye	Hasan Tahsin Efendi

Tablo 4.17 (devamı)

Ulûm-i İbtidâîyye	İbrahim Hakkı Efendi
Hesab	Macit, Mehmet Enver ve Ferid Efendiler
Kitâbet ve Tarih	Asaf Efendi
Coğrafya-yı Osmanî	Osman Efendi
Hayvanat ve Hıfz-üs-sıhha	Selim Efendi
Tarih	Nuri Efendi
Kitâbet	Mehmet Emin Efendi, Ahmet Kemal Efendi
Hikmet-i Tabîyye	Ömer Reşad Efendi
Resim	Reşid Efendi, Hüsni Efendi
Hendese	Ahmet Ziya Efendi
Hüsn-i Hatt-ı Türkî	Elhac Hasan Tahsin Efendi, Eyüb, Ahmet Efendiler
Kavâid-i Osmanî	Mustafa Efendi
Fransızca	Hüseyin Hüsni Efendi
Hesab ve Cebir	Mustafa Suphi Efendi
İmla ve Hesab	Mehmet Efendi
Hendese-yi Mücesseme	Hasan Efendi
Musikî	Hafız Ahmet Efendi
Ulûm-i İbtidâîyye	İhsan Efendi

Telgraf dersi bu mektebin en büyük ayrıcalıklarındandır. Bu eğitim sayesinde mezunları Posta ve Telgraf İdaresinde çalışmışlardır. Mektepte 1899-1900 yıllarında 400 talebe eğitim görmektedir. Dârü'ş-Şafaka'nın eğitim ve öğretim programı devrin ibtidâî, rüşdiye ve idâdî programlarını içine alacak şekilde hazırlanmakla birlikte Maarif Nezareti'ne bağlı okullarda uygulanan programların çok üzerinde olduğu görülmektedir.

Mektepte bulunan diğer görevliler ve sayıları ise Tablo 4.18'de gösterilmiştir.

Tablo 4.18
Dârü’ş-Şafaka Mektebi Çalışanları ve Adedi

Serhademe, kilerci ve mubassırın	8
Tahsildar	1
Terzi	3
İşçi	4
Çamaşırcı	3
Kapıcı	1
Hamamcı	1
Bahçeci	3
Arabacı	3
Lambacı	1
Kahveci	2
Hademe onbaşısı	2
Hademe	35

Mektebin çok fazla sayıda personel çalıştırdığı görülmektedir. Öğretmen sayısının fazla olmasının bir sebebi de bu işin gönüllülük esasına dayalı olarak yapılıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Dârü’ş-Şafaka Mektebi’nde 1905-1906 yıllarında Rüsumat idaresine memur yetiştirmek amacıyla programa bazı dersler ilave edilmiştir. Mezun olanların bir kısmı Rüsumat (Gümrük idaresi) Emaneti Dairesi’ne memur olduklarından mektebin müntehi âliye sınıflarına gümrükçülük, telgraf ve postacılıkla ilgili bilgi edinmeleri gereklidir. Daha sonra istihdamlarında kendilerinden istifade edildiği gibi rusûmat içinde gezlik ma’lûmât lüzum olunca ‘Ma’lûmât-ı Rusûmiye’ ve tayin mahiyetinde ‘Eşya’ ve bundan başka gümrük memurlarına her zaman gerekli olan ‘Kimya Tahlil Dersleri’ ilave olunmuş ve bir program komisyonunca da tasvib olunarak bu konuda tanzim olunan mazbata tasdik edilmiştir. Programda Ma’lûmât-ı Rusûmiyye ve Tayin-i Mahiyet-i Eşya dersleri ders programına gümrükçülük, telgraf ve postacılığa mahsus malumat içeren dersler olarak ilave edilmiştir (BOA, H. 1323, MF, MKT, 883/19).

Dârü’ş-Şafaka’nın en önemli farkı o dönemde İstanbul’da Türkçe lise eğitimi veren başka bir lisenin bulunmayışıdır. Bu nedenle bazı varlıklı aileler de bu okula

yönelmiştir. Mektep ülke içerisinde kısa sürede vermiş olduğu eğitim ile şöhret sahibi olmuştur. Sadece fakir çocuklar değil aynı zamanda diğer mekteplerde başarıları ile kendini ispatlayan çocukların da mektebe kabul edildiğini görmekteyiz.

Dârü'ş-Şafaka Mektebi'ne kayıt ve kabul esnasında da son derece titiz davranılmıştır. Kayıt şartlarını taşımayanlar konumu, statüsü ve kimliği ne olursa olsun kabul edilmemiştir. H. 1325 (1907-1908) yılında Aşiret mensuplarının okul kabul şartlarına uymadığı için mektebe kabul edilmediği ancak Aşiret Mektebi'ne kayıt şartlarını taşıyanların ise masraflarının mal sandıklarınca karşılanacağı bildirilmiştir (BOA, H. 1325, MF. MKT, 991/66).

Yine bu bağlamda Dersim Müfettişi Bekir Fikri Bey'in oğlu İbrahim Efendi de Dârü'ş-Şafaka ve Aşiret Mektebi'ne kabul edilmemiştir. Bu o dönemde devlet yetkililerine dahi ayrıcalık yapılmadığının bir göstergesidir. Aşiret Mektebi'ne kabul edilmemesinin sebebi olarak aşiret mektebine kayıt için gerekli olan şartın aşiret mensuplarından biri olması gerektiği, olarak gösterilmiştir. Dârü'ş-Şafaka'nın ise öğrenci sayısının fazlalığı gerekçe gösterilmiştir (BOA, H. 1325, MF. MFT, 992/66). Öğrenci sayısının çok fazla olduğunu gösteren birçok belge bulunmaktadır. Bu da mektebin Osmanlı halkı arasında büyük bir rağbet gördüğünün kanıtıdır. Yine H.1309 (1891-1892) yılında Müslüman yetimlerden Dârü'ş-Şafaka'ya kabul edilecek öğrenci sayısı 50 iken, başvuru sayısı 165'i geçmiştir. Aralarında haksızlığın yapılmaması için kur'aya başvurulmuş, kurayı kazananlar sınıflarına kaydedilmiştir (BOA, H. 1309, 8/3, Y.PRK. KOM). Hatta H. 1320 (1902-1903) senesinde Dârü'ş-Şafaka Mektebi'nin kabul ettiği öğrenci sayısı haddi aşmış olduğu için öğrenci kayıt ve kabul edilmemiş, yapılan talepler geri çevrilmiştir (BOA, H. 1320, MF. MKT, 667/8).

Ancak Dârü'ş-Şafaka kuruluş amacına uygun olarak her zaman öksüz ve yetim kalan çocuklara sahip çıkmıştır. Örneğin, Trabzon'un Saray-ı Atik Mahallesi'nden ve mekteb-i ibtidâî talebelerinden olup, anne ve babası vefat etmesi sebebiyle kimsesiz kalan Ali isimli çocuk Dârü'ş-Şafaka Mektebi'ne kaydedilerek himaye edilmiştir (BOA, 1307, DH. MKT, 1749/105).

Dârü'ş-Şafaka mezunlarının ülke içinde istihdamları kolay olmuştur. 1892-1893 yıllarında mezun olan Rakım Efendi 400 kuruş maaşla istihdam edilmiştir (BOA, H. 1310, BEO, 107/7997). Ancak bu mektepten mezun olup devlet hizmetine girenler

askerlikten muaf tutulmamıştır. Bu konuda yapılan talep geri çevrilmiştir (BOA, H. 1322, MF. MFT, 826/44).

Dârü’ş-Şafaka Mektebi her zaman hükümetten ve padişah’tan destek görmüştür. Hatta Dârü’ş-Şafaka’ya hizmet edenler veya faydası dokunanlar kim olursa olsun çeşitli şekillerde onurlandırılmıştır. Dârü’ş-Şafaka şâkirdanı için her sene ikmal ettirilmekte olan 460 çift potinin mektep dışındaki kunduracı İbtol tarafından her sene parasız imal edeceğinden bu hizmetten dolayı Sultan Hamamı Fezekliyan Hanı civarında bulunan 26 numaralı dükkânın ‘tuğrayı garrayı cenabı padişahî’ ile tezyini istirhamına sonucunda, bu zatın her sene potin imalatından mektebe 3450 kuruş bir menfaat göstereceği ve her sene bu potinlerin parasız imal edildiğinden dolayı Garra-ı cenab-ı padişah ile tezyin (süsleme) edilerek bu hizmetinden dolayı onurlandırılmıştır (BOA, 5/H. 1314/Ra-04, İ.TNF).

Dârü’ş-Şafaka öğrencileri eğitim maksadıyla yurt dışına dahi gönderilmişlerdir. Paris’de tahsil için Dârü’ş-Şafaka ve posta memurlarından seçilen dört kişiden birinin Paris Telgraf Mektebi’ne iki sene, ikisinin postahaneye ve birinin de konservatuvar derslerini görmek üzere Suterharlem Fabrikası’na bir sene müddetle gönderilmiş ve üç yüz ellişer frank maaş ve 500 frank da harcırah tahsis edilmiştir (BOA, H. 1311, DH. MKT 149/30).

Yine yurt dışına gönderilenlerden bazıları da elektrik ilminin öğrenilmesi amacıyla gönderilmiştir. Elektrik fenninin tahsili için önceden Paris Telgraf Mektebi’ne gönderilmiş olan İhsan ve Mehmet Efendiler geri döneceklerinden bu sene dâhil 3 bin 33 kuruş Dârü’ş-Şafaka’dan mezun olacak Said ve Ferid Efendilerin bu mektebe gönderilmesine padişah tarafından irade buyrulmuştur (BOA, H. 1306, DH. MKT, 1604/74).

7 Ağustos H. 1324 Cuma günü (20 Ağustos 1908) Dârü’ş-Şafaka’dan mezun olanlar ‘Dârü’ş-Şafaka Mezunları Cemiyeti’ni kurmayı kararlaştırmışlardır. Usulen bir de cemiyetin heyeti idaresini teşkil etmişlerdir. 500’den fazla öksüz Dârü’ş-Şafakalılarla beraber 16 Kanun-i Sani H. 1324 (29 Ocak 1909) tarihinde gayretli Müslüman Osmanlılardan 200’ü aşkın hayır sahipleriyle Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye yeniden kurulmuştur. Cemiyetin amacı Dârü’ş-Şafaka’nın yeniden ihyası olmuştur (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Vezaifine Müşir Nizamnâme, H. 1327). Bu nizamnâme 1872 yılında yayınlanan nizamnâme ile büyük oranda benzerlik göstermektedir (Düstûr, 1872)

Dârü'ş-Şafakanın kurucusu olan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin yeniden mektebin idaresini devralması nedeniyle yayınladığı nizamnamede cemiyetin görevleri ve Dârü'ş-Şafaka'da uygulanacak idare ve eğitim esasları yeniden belirlenmiştir. Burada Dârü'ş-Şafaka'nın günümüze kadar uzanan eğitim öğretim ilkeleri ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.

Nizamnâmeye göre aciz yetim ve Müslüman çocukların talim ve terbiyeleri için Dârü'ş-Şafaka namıyla bir mektep tesis ettikleri mektepte teşekkül edecek bu cemiyet ile idare ve ilmiye meclislerinin görevleri ve mektebin idare usulleri, okunacak derslerin çeşitleri ve sairesini içeren bir nizamnâme kaleme almışlardır. H. 1327 (1909-1910) yılında çıkan bu nizamnâmede cemiyet Müslüman çocuklara akaid-i İslamiye ile beraber önemli ilimleri parasız okutacaktır.

Bu cemiyetin masrafları yine padişah tarafından buyurulan ihsan ve azası tarafından verilecek senelik yardım ve diğer erbab-ı cemiyet tarafından verilecek yardımlar ile karşılanmaktadır.

Bu cemiyete vatanına muhabbet duyan ve milleti için gayret eden bir yardım heyeti olmasına nazaran azası, resmi seçim ile tayin olunup yalnız yıllık yardımını verenlerle beraber cemiyete katılacak kişilere münhasır ve bu yönüyle de sınırsızdır.

Cemiyete katılmak isteyenler ismini ve memuriyetini bildiren bir evrakla cemiyetin merkezi olan Dârü'ş-Şafaka'ya başvurabilirdi. Cemiyetin azası her üç ayda birer Osmanlı lirası vermek üzere yıllık dört lira vermeye mecburdu. Heyeti Umûmiyyesi senede bir kere gerek eğitim ve öğretim hususunu gerekse idare ile ilgili konuları tedkik ederdi.

Azaların görevleri, gelirlerin ve cemiyetin idaresinde gerçekleşecek diğer konuların uygunluğuna ve genel bütçesine dikkat ve itina göstermektir. Diğer görevi ise eğitim-öğretim yöntem ve kurallarını çağın gereklerine göre düzenlemektir. Bu görevler cemiyet azasından teşkil olunan iki aza meclisi tarafından icra olunurdu.

Cemiyetin idaresine bakacak meclis-i idare 12 azadan, ilmiyesine bakacak tedris meclisi ise 10 azadan oluşurdu. Bunlar heyet-i umûmiyye tarafından seçilirdi. Ancak tedris meclisi (öğretim meclisi) azaları mektepte ilim okutmaya muktedir kişiler olması şarttı. Azalık sıfatıyla şehremaneti azasından idare azasının yarısı senede bir kere değiştirilecekti. Meclis idaresinde dahi bir zat bulunacaktı. Tedris meclis azaları bir kere tayin olunduktan sonra istifa etmedikçe değiştirilmeyecekti. İdare ve tedris meclisi

reislerini oy çokluğu ile seçerlerdi. Reis vekili gerektiğinde her iki meclise de riyaset edecekti. Tedris idare meclisi haftada bir kere Dârü’ş-Şafaka’da toplanacaktı.

Tedris meclisi sorumluluğunun gereği olarak bir program yapmak ve gerektiği zaman okunan dersleri değiştirmek veya genişletmek ve mektepte cemiyetin öğretimine uygun gördüğü ulûm ve fûnûn kitaplarını tercüme etmek ve gönderilen Türkçe veya telif olunarak okutulmak üzere cemiyete gönderilen kitapların ilmi yönlerini tedkik eylemek zorundaydılar. Tedris meclisi aynı zamanda okutulan derslerin içeriğinin programlara uygun olup olmadığını anlar mevcut talebenin seviyesini bilir, sınıfındakileri imtihan eder ve lüzum görünen kitap ve risaleler ve diğer eğitim eksikliklerinin giderilmesi için gerekenleri idare meclisine bildirirdi.

Muallimlerin tayini tedris meclisinin vazifesiydi, muallimlerin tayini veya yer değişiminin de yine bu meclis yapardı. Cemiyetin merkezi Müslüman erkek ve kız çocuklar için düşünülmüştür ve cemiyet geliri artıkça başka yerlerde de mektep açmayı planlamışlardır. Ancak kız çocuklarının Dârü’ş-Şafaka’ya alınması Osmanlı Devleti döneminde mümkün olmamış, bu Cumhuriyet döneminde gerçekleşebilmiştir.

Fakir ve öksüz Müslüman çocukların eğitimi amacıyla açılan bu mektebin kabul şartlarının bazı hükümleri diğer mekteplerden farklıdır. Cemiyetin belirlediği mektebe kabul şartları şunlardır;

*Dârü’ş-Şafaka’ya alınacak çocuklar her sene Temmuz ayında kabul olunacak ve erkek olsun kız olsun 15 yaşını geçmiş olmayacaktı.

*Kabul edilen çocukların elbise ve yemekleri mektep tarafından karşılanacaktı. Öğrenci mektebe alındıktan sonra hiçbir gece dışarıda kalmasına izin verilmeyecekti. Eğer akrabaları görmek isterse idarenin izninde mektepteki kendine ait dairesinde kendisini görebileceklerdi.

*Kabul edilecek öğrencinin yetim ve öksüz olduklarını veya ailesinin fakir olduklarının mahalle imamı ve muhtarı ile evvel mahallesinin en muteberlerinden en az iki zatın imzasıyla tasdikli bir ilm-i haber yazılacaktı. Bu ilm-i haber yetimin akrabasından biri tarafından Dârü’ş-Şafaka’ya getirilecek ve yetimin bulaşıcı hastalık taşımadığına ve refikalarının ruhsatsızlığını mucib kendisinde bir hal olmadığı özel bir memur tarafından muayene ettirilerek, kabul edilebilecek durumda ise mektebe alınırdı.

Mektepte öğrenciler sekiz sene eğitim gördükten sonra şahadetnâme alacaklardı. Şahadetnâme ile çıkanlar Mekteb-i Askeriyeye ve Aklâm-ı Şahaneye kabul olunacak

derecede eğitim görecek, şahadetnâmeye hak kazanamayanlar ise Tersane-i Amire ve Tophene ve Nizamiye Sanayi Taburlarına verilebilecekti.

Mezun olanlardan akrabalarının yanına gitmek istemeyenler veya kimsesi olmayanlardan talep edenler cemiyet tarafından incelemeler yapıldıktan sonra sözleşmeleri yapılacak ve içlerinden bazıları Kiram dairelerinde çocuk talimi hususunda istihdam olunmakla arzu edenler dahi cemiyet Ma'rifetiyle münasip dairelere verilecekti.

Çocukların edebe, ahlâka ve mektep temizlik ve düzenine bakmak üzere Dârü'ş-Şafaka'nın görevli bir müdürü, kızların ahvaline dikkat etmek her türlü işte müdüre müracaat eylemek üzere bir de müdiresi bulunacaktı. Fakat kız bölümünün faaliyete geçirilememiş olmasından dolayı bu hükümlerin bazıları uygulanamamış veya hükümsüz kalmıştır.

Mektebin bütün yazım ve hesap işlerini görmek üzere bir katib ve bir de yardımcısı bulunurdu. Bundan başka vekilharç, serhademe, yeteri kadar hademe, işçi, çamaşırcı, bahçıvan bulunurdu.

Müdür, kâtip ve reisi hizmette bulunanlar cemiyet meclisine karşı sorumluydular ve belirlenen kurallar uygun davranmalıydılar.

Türkçe okuyup yazmak, Sarf ve Nahv-i Arabî, Mantık-ı meani, Tarih-i umumi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, İlm-i Hesab, Hendese-yi Cebir, Hendese-yi Resmiye ve Menazir, Müsellesat-ı Müsteviye, Topoğrafya, Hikmet-i Tabiiyye, Kimya, Tarih-i Tabii, Makine, İlm-i Heyet, Kavanin-i Devleti Aliye, İlm-i Servet, Defter Tutmak Usulü (bir nebze). Mektepte okutulacak dersler bunlardır.

Kızlar için ise okutulması düşünülen dersler ise şunlardır: Türkçe okutuyup yazmak, İlm-i Akaid, Sarf ve Nahv, Tarih-i Umûmi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, İlm-i Hesab, Hendese-yi resmiye, Tarih-i tabii, Defter Tutmak, Dikiş ve Her Nevi El işleri, Nakış, İdare-i Beytiyye, Musikî (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Vezaifine Müşir Nizamnâme, H. 1327).

H. 1327 yılında da cemiyeti yeniden ihya ederek idareyi devraldığında 1326-1327 senesinde mektepte toplam 291 öğrenci bulunmaktadır. Bu talebelerden 30'unun yaşı yirmiden büyüktür. 246'sı köylü, 35'i şehirlidir. 47 de öğretmen görev yapmaktadır (MNİ, 1324-1325, kısmen 1325-1326).

1911'e gelindiğinde Dârü's-Şafaka yöneticileri, okulda okuyanların toplumsal yaşamda ve kendi geleceklerini tayin konusunda başarılı olmalarını istemişlerdir. Bunun için okuldan hangi devrede ayrılırsa ayrılısın öğrencilerin aldıkları eğitimi bir belgeyle kanıtlayabilmeleri gerektiğini düşünmektedirler. 'Cycle' sisteminin uygulanmasına karar verilmiştir. 'Cycle sistemi' ülkemizde ilk kez bugünkü anlamda ilk, orta, lise şeklinde kademeli bir eğitim yaşamı sağlamaktadır. Bu yöntemde öğrencilerin liseyi bitirmesi koşulu aranmaz, asıl amaç okuma-yazma öğrenmeleri ve okuldan aldığı eğitimle yaşamını sürdürebileceği bir alana yönlendirilmesidir. Böylece lisede başarılı olamayacağı anlaşılan ve Darülfünun'a gidebilme olasılığı olmayanların lise boyunca Dârü's-Şafaka'da kalmaları koşul olmamış daha erken yaşta aldığı belge ile hem eğitimini kanıtlama imkânı bulmuş hem de mesleki ya da beceriye dayalı eğitim yaşını geçirmeden yaşamını yönlendirmesi de sağlanmış oluyordu (www. darüssafaka.org).

Dârü's-Şafaka öğrencilerinden ve milletvekillerimizden Halil İmre, bu mektepte İslam dininin farzlarının titizlikle uygulandığı ve kendilerinin de buna büyük bir istekle katıldıklarını belirtmiştir. Dârü's-Şafaka'yı İslami karakteri belli olan bir okul olarak nitelendirmektedir. Fransızca'nın da mektepte çok iyi bir şekilde öğretildiğini vurgulamıştır (Bal, 2003).

Dârü's-Şafakalılar eğitim öğretim hayatına çıkardıkları telif eserler, dergiler, çevirilerle de katkı sağlamışlardır. Mebahis-i İlmiye dergisi dönemin matematik bilimine katkıları olan önemli bir yayındır. Bu dergi yayın hayatında olduğu yaklaşık 2 yıl süresince (1867-1869) takip edilen ve dönemin aydınlarınca önemsenen bir bilim dergisi olmuştur. Derginin yayımlanmasındaki temel amaçlardan biride ülkenin kalkınması için gerekli bilgi ve beceriyi geliştirmektir.

Dârü's-Şafaka (Mecmua-ı Fenniye); Dârü's-Şafaka Mektebi mezunları tarafından, ulûm ve fûnûn ve tatbikat ile usul-u tedrisiyeden bahsetmek üzere ayda bir defa neşr edilmek üzere çıkarılmıştır. Müdür ve müessis olarak telgraf mühendislerinden Fikri adını görmekteyiz. Sermuharriri Darülfünun riyaziyat-ı âliye muallimlerinden Mehmed İzzet'tir. Mecmuanın ön kısmında bir fihrist bulunmaktadır. Burada mecmuada çıkan yazılan ve yazarlarının isimleri bulunmaktadır. Tab ve neşrini Dârü's-Şafaka Kütüphanesi müdürü Hüseyin Hüsnü yapmaktadır. H. 1327 yılı kapaktaki yıldır. Dergi R. Haziran 1325 yılında ilk sayısını çıkarmıştır. R. Mayıs 1326 yılında ise 12. sayısının çıkarmıştır. Bizim tespit edebildiğimiz sayıları bunlardır.

Dergilerde çıkan yazılara bakıldığında ‘Ulûm-i Riyaziye ve Ulûm-i cebir, İlm-i Tabiat, Usûl-i Maliye, Pastor’un hizmet felsefesi, felsefe ilmi, müessirat-ı tabiiyye vesair’ gibi bilimsel nitelikli yazılarla “Mekteplerde ilm-i hesabın sureti tedrisi” gibi öğretim yöntemleriyle ilgili yazılar bulunmaktadır. Bu yazılarda mektep içerisinde o dersin işlenişi ile ilgili fotoğraflar veya problem çözümleri yer almaktadır. Dergide ayrıca Maârif Nezareti’ne yönelik yazılar da bulunmaktadır. ‘Nezaret program komisyonuna açık mektup’ gibi yazılarda eğitim sistemi ile ilgili düşünceler yer almaktadır. ‘Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye kararları ve Dârü’ş-Şafaka yazılı heyeti’ gibi bu kurumlar hakkında ve Dârü’ş-Şafaka Mezunları Kulübü’nün düzenlediği konferanslardan yazılar derginin içeriğindedir (Dârü’ş-Şafaka, H. 1327).

Bu dergi dışında Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye kurucuları ve üyeleri ile Dârü’ş-Şafakalı hocaların bizzat yazdıkları ya da çevirdikleri başlangıçta sadece Dârü’ş-Şafakalı öğrencilerin yararlanması için yazılan sonradan tüm ülke genelinde kullanma arzusu gösterenlerin kullanımına da sunulan telif ve çeviri eserlerde yazılmıştır. Bu eserler öncelikle cemiyete gelir sağlaması ve Dârü’ş-Şafakalı öğrencilerin yararlanması amacıyla yazılmışken öte yandan uzun yıllar Türk eğitim hayatına katkı sağlamışlardır.

Yusuf Ziya Bey’in ‘Hesab’ adındaki eseri ve Tevfik Bey’in ‘Teshilal-ı Hesab’ı bu devrin yadigârlarındandır. Namık Kemal de bu mektepte İmlâ hocalığı yapmış, O Paris’e gittikten sonra dersini 1908 yılında Trabzon milletvekili olan Ali Naki Efendi okutmuştur (Ergin, 1941). Yine Rıza Paşa’nın ‘Esmâ-i Türkiye’ adlı sözlük büyük bir ilgi görmüştür. Bu kitabın 1899 yılında 14. baskısı yapılmış, aynı sözlük Hüseyin Remzi tarafından geliştirilerek ‘Ünsü’l-lûgat’ adıyla yayımlanmıştır. Müderrislerden Mihaliçli Mustafa Efendi’nin ‘Emsile-i Cedide’ si ve ‘Tekmile-i Bina’sı Arapça öğrenimini kolaylaştırmak amacıyla yazılmıştır. Süleyman Paşa’nın hazırlamış olduğu ‘İlmihal’ de birçok defa basılmış yeni baskılarında yazar tarafından değişiklikler yapılmıştır. Dârü’ş-Şafaka’nın yedinci sınıfında okutulmak üzere Hafız Mehmet Emin Efendi’nin ‘Muhtasar-ı Menar Tercümesi’ adıyla Türkçe’ye çevirdiği eser de yayımlanmıştır. Akaid, fıkıh, dil öğretimi, İlm-i hâl kitaplarından başka tabiat, hayvanat, nebatat gibi değişik alanlarda da yayımlanmıştır. Binbaşı Ali Saib Bey’in ‘Mufassal Memalik-i Osmaniye Coğrafyası’, Hüseyin Paşa’nın ‘Memalik-i Osmaniye Ziraat, Ticaret ve Maadini Coğrafyası’ başlıklı kitaplar ile İbrahim Şemsi Paşa’nın tercüme ettiği üç ciltlik ‘Tarih-i Umumi’ gibi eserler ülkede ilk olarak öğretim birliğini sağlamayı hedefleyen

bir program içinde hazırlanmış ve birbiri ardınca yayımlanmış önemli ders kitaplarıdır. Tespit edilebildiği kadarıyla Cemiyetin kuruluşundan itibaren çeşitli konularda elli sekiz kitap bastırılmıştır (Ayhan ve Maviş, 1994). Dârü’ş-Şafaka Mektebi ilim hizmetinin yaygınlaştırılması bakımından da devletten destek görmüştür. Mektep, Kamûs-ı Riyâziyat adlı kitabı bastırması ve 4 büyük ciltten oluşacak olan Kamûs-ı Ulûm-ı Fünûn isimli eseri bastırmak için yardım talebinde bulunmuştur. Padişaha yapılan bu yardım talebi için gerekçe olarak İslam ilmi ve eğitim adına büyük bir hizmeti olacağını ve mektebin de delalet ve istidadına katkıda bulunacağı arz edilmiştir (BOA, H. 1316., Y.PRK.MF, 4/22).

Dârü’ş-Şafaka’nın bir de kütüphanesi vardır. 1323-1325 yıllarında burada 661 cilt kitap ve risale vardır. İlim, fen, posta, telgraf ilmine, pek mühim tarihi eserler mevcuttur. Bu kitapların ekserisi, Türkçe, Fransızca ve İngilizce’dir. Mektebin aynı yıllarda bir de fen ve eğitim araç ve gereçleri barındıran bir müzesi vardır. Maden ve ihcar numûneleri pek çoktur. İstanbul’un fatih tarafından fethinin ardından ilk kadiü’l-kuzat olan Hazer Çelebi’nin hayatında iktisar ettiği kavuk pek mühimdir (MNİ, 1323-1324, kısmen 1325-1326).

Dârü’ş-Şafaka Mektebi Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’nın zorluklarının üstesinden gelebilmiş 1924’te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tam devreli lise olarak kabul edilmiştir. Böylece mezunları da üniversitelere sınavsız girme hakkı elde etmiştir. Bu dönemde okulda yalnızca fen sınıfları vardı, ilk edebiyat sınıfları 1931 ’de açılmış, 1927 yılında da programında bir düzenleme yaparak ‘Muallim Sınıfı’ yani ‘Öğretmen sınıfları’ açılmıştır. 1930’da Maârif Vekâleti’nin yani Milli Eğitim Bakanlığı’nın isteği ile bu sınıf kapatılmış, ancak çok uzun süreli olmayan bu uygulamaya rağmen bu sınıfta okuyan ve 1929’da mezun olan 14 öğrenci Anadolu’nun çeşitli illerine öğretmen olarak atanmıştır. Dârü’ş-Şafaka kurulduğu günden itibaren yabancı dil eğitimi önemsemiş, bu anlamda hep başarı göstermiştir. Programında iki yabancı dil okutmuş, 1924’te Fransızca’ya ağırlık verilmesi için İngilizce kaldırılmış ancak 1930’da yeniden programa alınmıştır. 1955 yılında ise okul, İngilizce eğitim veren kolej statüsünü kazanmış, fen dersleri İngilizce okutulmuştur. Dârü’ş-Şafakalılar Resim sanatında da önemli bir ekol oluşturmuşlardır. Osmanlı Eğitim Sistemi içinde bugün anladığımız anlamda Resim sanatı ilk kez 18-19 yüzyıllarda modern anlamda açılan askeri okullarda ders olarak okutulmuştu. Mühendishane-i Bahri Hümayun ve Mühendishane-i Berri

Hümayun'da teknik çizim dersleri konmuştu. Esas olarak bu derslerde amaç mühendislik çizimlerinin ve krokilerin yapılabilmesidir ancak burada Resim eğitimi alan pek çok asker ressamına da rastlanmaktadır. Burada dikkati çeken ders programına Resim dersi alan ilk sivil eğitim kurumunun Dârü's-Şafaka olmasıdır. Dârü's-Şafaka'da yetişen bu ressamların genel olarak fotoğraftan resim yapma konusunda diğer ressamlardan ayrılan bir tarzlarının olduğu da konunun uzmanlarınca belirtilmektedir. 'Dârü's-Şafakalı ressamlar', 'Primitifler' ya da 'Foto Yorumcular' gibi isimlerle anılan ressamların bol miktarda Resim yaptıkları da anlaşılmaktadır. Genel olarak Yıldız Sarayı, Sarayın Bahçeleri resmedilmiş, tuval üzerine yağlı boya çalışılmıştır. Resimlerde belirgin bir üslûp birliği olduğu da görülmektedir. Adı geçen ressamların 19. yüzyıl sanat ortamı açısından önemli bir yere sahip oldukları da kaydedilmektedir. Büyük çoğunluğunun Dârü's-Şafaka mezunu olduğu anlaşılan sanatçıların yeni öğrendikleri perspektif, ışık-gölge gibi yenilikleri öncelikle manzaralarda ve mimari ağırlıklı resimlerde denedikleri ve bunu yaparken de fotoğraftan yararlandıkları görülmektedir. Salih Molla Âşkî, Fahri Kaptan, Vidinli Osman Nuri, Ahmet Ragıp, Hüseyin, Mustafa, Şamlı Ahmet Ziya gibi isimler bu ekolün temsilcileri olarak örnek verilebilir (www.darussafaka.org).

Dârü's-Şafaka'nın hem eğitim yaşamına hem de toplumsal yaşama katkılarından biri de yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdir. Bilim, sanat, tiyatro, edebiyat gibi alanlardaki faaliyetleri ile iz bırakmış pek çok şahsiyetin en önde gelenlerinden bahsetmek gerekir: Salih Zeki; ilköğrenimde uslu bir çocuk olmadığı için öğretmeni tarafından okuldan alınması istenen, ardından girdiği Dârü's-Şafaka'daki eğitimini başarıyla tamamlayarak 1882'de okulu birincilikle bitiren matematikçidir.

Reşat Aysu; Müzisyen, Dârü's-Şafaka'da uzun yıllar eğitim vermiş olan Ahmet Irsoy tarafından temel müzik alanında eğitilmiş, yalnızca Türk Sanat Müziği değil, Çıgan Müziği, Batı Müziği, Senfoni müziği alanlarında da çalışmış, keman sanatçısı. Belediyeci, tarihçi, yazar, Osman Nuri; Kafkasyalı gazeteci, yazar, devrimci Ömer Faik Numanzade, şair ve yazar Ahmet Rasim, yazar Aziz Nesin, tiyatro sanatçıları İhsan Devrim ve Tolga Aşkiner, sosyolog Mehmet İzzet, maliyeci Hasan Ferit, eğitimci ve pedagoğ Ali Kami Akyüz, işadamı Coşkun Ulusoy, gazeteci Yalçın Pekşen, Erol Amaç, şair İsmail Safa, Melih Ilgaz, karikatürist Tekin Aral, sporcu Yalçın Granit, müzisyen Çetin Alp, ressam Mahmut Cûda, edebiyat eleştirmeni Berna Moran Dârü's-Şafaka'da

yetişen, kurumuna ve ülkesine hizmet eden büyük isimlerdendir. Zaman zaman yaşanan doğal afetler ve özel durumlarda okulun genel kabul şartlarının dışında da öğrenci kabul edilerek sosyal sorumluluk gösterilmiştir (93 Harbi mağdurlarının okulda misafir edilmesi ve uygun öğrencilerin okula kayıt edilmesi, 1939 Erzincan depremi, 1971 Bingöl depremi, 1999 Marmara depremi mağduru çocukların okula alınması ayrıca şehit asker ve polis çocuklarının alınması ve son olarak da 2009'da kan davası sonucu mağdur olan Mardinli çocukların okula kabulü gibi) (www.darussafaka.org)

Dönem dönem pek çok asker, şair, yazar, bilim adamı ve sanatçı Dârü'ş-Şafaka'da gönüllü öğretmenlik yapmıştır. Bunlardan bazıları Namık Kemal, Ressam Agâh Efendi, Ahmet Mithad, Salih Zeki ve Yahya Kemal Beyatlı gibi ülkemizin yetiştirdiği büyük aydınlardır. Dârü'ş-Şafaka da tarihi boyunca önemi aydınlar yetiştirmiştir. Sosyolog Mehmet İzzet, Matematikçi Salih Zeki, Maliyeci Hasan Ferit, Tarihçi Osman Nuri Engin, Eğitimiçi Ali Kami Akyüz, Şair ve yazar Ahmet Rasim okulun mezun verdiği aydınlardan bir kaçıdır (www.darussafaka.org).

O dönemde batılı anlamda eğitim veren kurumlar bir elin parmağını geçmeyecek kadar azdır. Bu kurumlardan biri olan Dârü'ş-Şafaka'yı diğerlerinden ayıran çok önemli bir tarafı vardır. İlk günden beri Eğitimde Fırsat Eşitliği'ni benimseyerek, benzeri kurumların üst düzey ailelerin çocuklarını kabul etmesinin aksine Cemiyet, imkânı olmayan çocukları geleceğe kazandırma misyonuyla hareket etmiştir. Zaman içinde dönemin ihtiyaçlarına yönelik eğitim programlarının içeriği, Cemiyetin mekânı ve ismi yenilense de, misyonundan taviz vermeyerek bugünlere gelmiştir ve 1000'i aşkın üyesi ile beraber bugün yine eğitimle çocukların yaşamlarının değişmesini sağlamaktadır.

Dârü'ş-Şafaka Eğitim Kurumları, bir hayır kurumu tarafından açılan ilk özel okul olarak 1873 yılından bu yana varlığını sürdürmektedir. Babası hayatta olmayan, ailelerinin olanaksızlıkları nedeniyle iyi eğitim alma fırsatı bulamayan çocuklara ilköğretim dördüncü sınıftan liseyi bitirinceye kadar tam burslu ve yatılı, İngilizce ağırlıklı eğitim vermektedir. Ülkemizin en iyi ve en saygın eğitim kurumları arasında yer alan Dârü'ş-Şafaka Eğitim Kurumları'ndaki çocukların tüm giderleri Dârü'ş-Şafaka Cemiyeti'ne yapılan bağışlarla karşılanmaktadır.

İlk olarak fakir ve öksüz çocukların eğitimini sağlama düşüncesi doğrultusunda ortaya çıkan Dârü'ş-Şafaka Özel İslam Mektepleri'nin ilkidir. Ardından birkaç kişinin

bir araya gelmesiyle veya kurulan dernekler vasıtasıyla insanlar devletten eğitim hizmetini beklemeden masraflarını kendilerinin veya kurumların karşıladığı Özel İslam Mektepleri kurmuşlardır. Dârü’ş-Şafaka’nın gösterdiği başarı diğer Müslüman girişimciler için de teşvik edici olmuştur. Bu yönü ile diğer Müslüman girişimcilere de örnek olan bu okulun Türk eğitim tarihinde çok farklı bir yeri vardır. Yöneticilerden önemli ölçüde destek gören Dârü’ş-Şafaka uyguladığı eğitim öğretim esasları, yayınladığı eserlerle eğitim seviyemizin yükselmesine hizmet etmiştir. Çok çeşitli alanlarda ülkeye hizmet eden birçok aydın, bilim adamı, sanatçı ve devlet adamı yetiştiren bir kurum olmuştur. Uyguladığı eğitim öğretim yöntemleriyle, ders kitaplarıyla devrinin eğitim öncüsü, başarılı fakir ve öksüz çocukların eğitimini üstlenmesi nedeniyle de gönülleri kazanan, herkesin takdirini toplayan, yıldan yıla büyüyen ve gelişen bir kurum olmuştur.

4.3.3.12. Dârü’t-Tâlim, Dârü’t-Tedris ve Dârü’l-İlim Mektepleri

Dârü’t-Tâlim Mektebi’nin açılış sebebi, bilhassa Arapçayı Türklere öğretmek bu sayede Osmanlıca’yı ilerletmek gayesi ile dilimize hizmet etmesi nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Hacı İbrahim Efendi’nin Türklere Arapçayı öğretme fikri çok eskidir. Bu maksatla 1871 yılında ‘Tafsil’ isiminde bir eser neşretmiştir. Bu eserin önsözünde Arap dili ve bunun Osmanlıca’ya etkileri hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. Burada lisanımızın Türkî ve onun tamamlayıcısı ve mükemmelinin Arabî olduğunu yazmıştır. Ancak bu dilin bir o kadar zor olduğunu söylemektedir (Ergin, 1941).

Mektepçiliğe başlamadan önce edebiyatla meşgul olmuş 1880’de ‘Hadikatü’l-beyan’ adında bir eser yazmıştır. ‘Temyiz-i Talikat’ adlı risalesinin de dönemin tartışmaları üzerine Osmanlı söz söyleme sanatını övmek amacıyla kaleme almıştır. Bu mektebi açmasındaki başlıca amacı gazetelerde açtığı dil münakaşalarıdır. Münakaşalar o kadar şiddetlenmiştir ki hukuk, mülkiye ve tıbbiye gibi yüksek mektep talebelerinden başka gazetelerde yazı yazmak âdeti olmayan edipler bile bunlara iştirak etmişlerdir. Türkçenin sadeleştirilmesi cereyanının yaşandığı bu dönemde Hacı İbrahim Efendi ve Muallim Naci kıyasıya münakaşa etmişlerdir. Bu münakaşalardan Hacı İbrahim’in koyu bir Arap dili taraftarı olduğu anlaşılmaktadır ve dünyada ana dil olarak yalnız bu dili tanımaktadır. Arapça okunmayınca Osmanlıcanın öğrenilemeyeceği

iddiasında bulunmuştur. Bu görüşleri ile şöhret kazanmış Dârü’ş-Şafakada Kitâbet ve belagat derslerine Mekteb-i hukukta ise belagat-ı Osmaniye ve talimi hitabet derslerini okutmuştur. Ona göre Fransızca öğrenilmeli hatta Rumca ve Ermenice dahi bilinmeli ancak kendi lisanımızın kurallarından olan Arapça kuralları hepsinden önce öğrenilmelidir (Ergin, 1941).

Hacı İbrahim Efendi iki senede Türk çocuklarına Arapça öğreteceğini bildirmiş ve ilk Özel İslam Mektepleri’nden Şemsü’l-Maârif’te bu kararını tatbika başlamıştı. Ancak üç ay kadar okuttuğu talebenin imtihanını yaptıktan sonra mektep idaresi ile arası açılmış oradan ayrılınca bu iş için Dârü’t-Tâlim adında özel bir mektep açmaya teşebbüs etmiştir. Hacı İbrahim, bir taraftan imtihanlara devrin en mümtaz simalarını mümeyyiz ve müşahit sıfatı ile davet ediyor, onların taltif ve takdir yazılarını gazetelerde bastırıyor, bir yandan da gazetelerde en büyük yazarlara çatarak, camilerde kürsülere talebeler çıkartarak tefsirden dersler tekrar ettirmiş, ayrıca gerek kendi gerekse talebeleri tarafından mecmualar ve risaleler bastırarak böylece münakaşaya ve reklama sebebiyet vermiştir. Onun çıkardığı mecmua, ‘Hikemiyat-ı Arabiyye’ adını taşımaktadır ve ayda bir çıkarılmıştır. Mektep talebesi de ‘Asar-ı edebiye’ adında yine aylık bir mecmua çıkartmıştır. Bu mecmuanın ilk sayısında birinci sınıfların yazıları görülmektedir. Buradan mektebin birinci sınıf öğrencilerinin dahi tercümeler yapıp mecmualar çıkarttığını söyleyebiliriz. Yine başka öğrenciler tarafından ayrıca risaleler yazıp bastırılmıştır. ‘Asar-ı nefise’ bunlardan birisidir. Yine öğrencilerden Hersekli Mehmet Kamil de ‘İkazü’l ihvan’ adında bir risale yayınlamıştır (Ergin, 1941).

Mektep öğrencileri kendilerinde devrin en iyi Arapça bilen ediplerinden Naci’nin yazılarına bile yanlışlar bulacak kadar iddialı yazılar yazmışlardır. Ancak Naci bu yazıların öğrenciler tarafından değil de Hacı İbrahim tarafından yazıldığını iddia etmiştir.

Yine öğrencilerden Midillili Ali Fuat (bir dönem maliye bakanlığı yapmış Fuat Ağralı) Abdurrahman ibnü’l Cevzi’nin Kitabü’l Ezkiya’sını tercüme etmiştir. Bu eserin bu yaştaki bir talebe tarafından tercüme edildiğini abartılı bulan Ahmet Mithat Efendi’ye karşılık, bu mektebin ilk mezunlarından daha sonra hocalarından olan Mehmet Nüzhet Ortanca Ali Fuat Efendi’yi alıp tercüman matbaasına götürmüş oradan kitaptan tercümeler yaptırarak mektep ve mezunları hakkında Mithat Efendi’nin kanaatini değiştiren yazılar yazdırmıştır (Ergin, 1941). Ahmet Mithat 1891 yılında

konuyla ilgili olarak Hacı İbrahim Efendi'nin küçük çocuklara Arapça öğreterek iddiasını ispatladığını ve kendisinin de bu nedenle ona şükran duyduğunu, ancak o dönemin eleştirileriyle mektebin bir ara kapandığını, aynı amaçla Dârü't-Tedris adında bir mektebin daha açıldığını ve bu nedenle de memnuniyet duyduklarını yazmıştır. 12-13 yaşındaki Ali Fuat'ın tercümedeki yeterliliğini test edip mükemmel olduğuna karar vermişlerdir (Ergin, 1941).

Ahmet Mithat Efendi Dârü't-Tâlim'deki Arapça öğretimindeki başarı nedeniyle lisan mektebine Arapça ve Farsça derslerinin konulması gerektiğini söylemiş, çok geçmeden bu arzu hükümet tarafından kabul edilmiştir (Ergin, 1941). Mektepte Hacı İbrahim Efendi'nin yöntem ve tekniklerinin kullanılacağı bunun için bu tekniğe vakıf, iyi yetişmiş muallimlerin görevlendirileceği Sadrazam Cevdet Paşa tarafından arz tezkeresi ile bildirilmiştir. Ancak lisan mektebi bir müddet sonra kapandığı için Arapça ve Farsça öğretimi konusunda mesafe kat edilememiştir. Cumhuriyet döneminde ise bu iki dil öğretimi okul programlarından kaldırılmıştır.

Hacı İbrahim Efendi bir yandan öğrenci yetiştirmekte bir yandan da yine bu konuda mecmualar risaleler yazmakta iken felç geçirmiş ve 1888'de vefat etmiştir. Onun ölümü ile mektebin devam edip etmeyeceği şüpheli bir hal almış ve Sait Efendi'nin idaresinde devamına karar verilmiştir. Fakat bu zat geçimsiz ve sert olduğundan Dârü't-Tâlimi idare edememiş, ondan sonra yerine Kavayalı İbrahim Efendi geçmişse de O da mektebi idare edememiştir. Mektebin eski öğretim kalitesinde devam edeceği duyurulmuştur. Bu ilanda okutulacak dersler belirtilmiş ve buradan yola çıkarak mektebin Arapça'nın yanında Arap edebiyatı, İslam din ve fikhını da öğreten bir müessese olduğunu öğreniyoruz (Ergin, 1941).

Dârü't-Tâlim, H. 1316 (1898-1899) yılı Maârif Sâlnâmesine göre Bozdoğan Kemerinde bulunmaktadır. Müdürü İbrahim Efendi'dir. Mektebin özellikle Arapça eğitimine önem verdiği bu yıl okutulan derslerde de görülmektedir. H. 1316 yılında Dârü't-Tâlim'de okutulan dersler ve öğretmenleri Tablo 4.19'da gösterilmiştir.

Tablo 4.19

Dâri't-Tâlim Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Müdür	İbrahim Efendi
Müdür Muavini	Hasan Basri Efendi
Maâni akaid-i müellifat-ı Seb' Edebü'd Dünya	İbrahim Efendi
Fransızca, Hesab ve Coğrafya muallimi	Hasan Basri Efendi
Fârisî ve Nahiv	Mehmet Efendi
Resim	Reşit Efendi
Mantık ve Kudûri	Behçet Efendi
Hendese	İbrahim Efendi
Sarf ve Nahiv ve Fütuhü'ş Şam	Arif Efendi
Hesab	Osman Efendi
Rik'a	Kamil Efendi
Sülüs	Arif Efendi
Ulûm-i ibtidâîye	Osman Efendi
Ulûm-i ibtidâîye	Tahsin Efendi

H. 1316 yılında mektepte 60 Müslüman öğrenci eğitim görmektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316). H. 1317 (1899-1900) yılında Mektebin Koska'ya taşındığını görmekteyiz (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317). Mektep gündüzlü olarak eğitim vermektedir. Müdür İbrahim Ethem Efendi müdür muavini Arif Hikmet Efendi'dir. Ders Nazırı olarak da Hasan Basri Efendi bulunmaktadır. Bu yıl mektepte Fütuhüşşam ve Nahv dersleriyle beraber Tercüme dersi de vardır. Yine Kuduri, Fütühüşşam, Mekulat-ı Fârisî, Müntehebat-ı Arabî, Kavâid-i Osmaniye, Tarih ve İmlâ dersi de bulunmaktadır. Mektepte bu sene 65 ücretli, 20 ücretsiz toplam 85 öğrenci ve 2 de hademe bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317).

H. 1318 (1900-1901) yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre ise okutulan dersler; Lisan-ı Osmanî Fârisî, Hüsn-i Hatt-ı Celî (aşıkâr), Hüsn-i Hatt-ı Rik'a, Usûl-i Defteri, Hendese, Tarih-i Arabî, Akaid, Mantık, Nahv ve Sarf, Tarih-i Osmanî, Hesab, Coğrafya, Kitâbet,

Gülistan, Fransızca, Sarih-i Enbiya, Tarih-i İslamdır. Ayrıca 61 ücretli 41 ücretsiz toplam 102 öğrenci ve 4 de hademe bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318).

H. 1319 (1901-1902) yılında Dârü't-Tâlim'in müdürü yine İbrahim Ethem Efendi'dir. Arapça ağırlıklı aynı dersler devam etmektedir ve öğrenci sayısı ise 65'tir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). H. 1321 (1903-1904) yılı Maârif Sâlnâmesi'nde ise mektebin ismine rastlanmamaktadır. Muhtemelen bu süre içerisinde Dârü't-Tâlim kapanarak aynı amaç doğrultusunda Dârü't-Tedris Mektebi açılmıştır.

Dârü't-Tedris Koska'da bulunmaktadır. Mektebin müdürü bu yıl Âli Ali Efendi'dir. Yazı, Akaid-i Maâni (mânâlar), Mantık, Edebiyat-ı Arabî, İlm-i Fıkıh, Sarf-ı Arabî gibi derslerin bulunması Arapça öğrenimine büyük önem verildiğinin kanıtıdır. H. 1316 (1898-1899) yılında mektepte 160 öğrenci bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316). H. 1317 yılında bu adla bir mektep bulunmamaktadır. Ancak Sâlnâmede 'Dârü'l-İlim' adında bir başka mektep daha vardır. Müdür olarak Dârü't-Tâlim'in müdürü olan İbrahim Ethem Efendi'nin adı geçmektedir. Kendisi Fatih Camii şerif müderrislerindedir. Dârü'l-İlim Mektebi Şehzadebaşı'nda Bozdoğan kemeri Caddesinde bulunmaktadır. Okutulan dersler şunlardır: Fıkıh, Mantık, Lisan-ı Arabî, Tefsir ve Maâni Akaid, Usûl-i Defteri, Coğrafya, Tarih, Hendese, Cebir, Müsellesat, Sarf ve Nahv-i Arabî, Fârisî, Lisan-ı Türkî, Fransızca, Hüsn-i Hatt, Resimdir. Bu derslere bakıldığında mektebin Arapça eğitime ağırlık veren Hacı İbrahim ekolünün bir devamı olduğu göze çarpmaktadır. Toplam 109 öğrencisi vardır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317). H. 1318 (1900-1901) yılında Dârü'l-İlim Mektebi'nin müdürü Hasan Fehmi Efendi'dir. Ancak bu sene Arapça ağırlıklı derslerin azaltıldığını görüyoruz. Talebe sayısı ise toplam 56'dır. Mektepte yine kız öğrenci bulunmamaktadır (Maârif Sâlnâmesi H. 1318). H. 1319 (1901-1902) yılında ise müdür Mehmet Salim Bey'dir. Toplam 94 öğrencisi vardır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

H. 1322 (1904-1905) yılında Dârü't-Tedris Mektebi'nin ders programı yayımlanmıştır. Buna göre İbtidâî kısmında şu dersler okutulmaktadır:

1.sene: Elifba-yı Osmanî, Ecza-yı Şerife, İlm-i Hâl, Kırâat-ı Türkiye, Yazı

2.sene: Kur'ân-ı Kerîm (her gün son derste namaz sureleri ezberlettirilecektir), Tecvîd, İlm-i hâl, Kırâat-ı Türkiye, Hesab (Hesab zihni ta'dad ve terkîm), İmlâ, Hüsn-i Hatt.

3.sene: Kur'an-ı Kerim, Tecvîd, İlm-i Hâl, Kırâat (ahlâka müteallık), Sarf-ı Osmanî Mülâhhas (özeti), Hesab (amal-ı erbaa), Kıyas-ı Enbiya, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Coğrafya (tarifat-ı Coğrafya ve mülâhhas Avrupa Kıtası), İmlâ (ahlâka müteallık makalat yazdırılacaktır), lûgat-ı arabîyye (haftada on lûgat ezberlettirilecektir), Hüsn-i Hatt (Sülûs ve Rik'a)

Rüşdiye kısmında okutulan dersler ise şunlardır:

1.sene: Kur'ân-ı Kerîm Maatevcit, Sarf-ı Arabî ve Lûgat-ı Arabîyye (Hacı İbrahim Efendi Merhumun müellifâtından), ulûm-i dîniyye (Dürr-i Yekta) Sarf-ı Osmanî (Şeyh Vasfî Efendi müellifâtının birinci senesi), İmlâ (ahlâka havi makalat (sözler), Hesab (amal-ı erbaa'nın takviyesiyle ıslah ve kusuru i'şariye), Coğrafya (Asya, Afrika, Amerika, Okyanusya kıtaları muhtasiran gösterilecek ve harita kopye ettirilecektir), Hüsn-i Hatt (Sülûs ve rika).

2.sene: Kur'ân-ı Kerîm Maatevcit, Ulûm-i Dîniyye (Dürr-i Yekta bakiyesi), Eyyühel Veled (İmam-ı Gazali Hazretlerinin müellifâtından), Sarf-ı Arabî ve Lûgat-ı Arabîyye (Hacı İbrahim Efendi merhumun sarfî bakiyesiyle, avamil (gramer ile ilgili), Nahv-i Arabî, (merhum müşarünileyhin müellifâtından), Sarf-ı Osmanî (Şeyh Vasfî Efendi müellifâtının ikinci senesi ahlâka müteallık makalat), İmlâ (ahlâka müteallık makalat), Hesab (Küsür-i Adıye, Mukayaset, Adad-ı Mürekkebe, Ref' ve Cezir, Adad-ı Esamme-Hudud ve eşkâl musteha hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele), Coğrafya (mufassal Asya, Avrupa, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtaları gösterilecek ve haritalar çizdirilecektir), Hüsn-i hat (Sülûs ve Rika).

3.sene: İlm-i fıkh (Kudûri), Nahv-i Arabî (Hacı İbrahim Efendi merhumun müellifâtının bakiyesi ve Tatbikat-ı Sarfiye ve Nahviye), Edebü'd Dünya ve'd Din, Nahv-ı Osmanî (Şeyh Vasfî Efendi'nin müellifâtının üçüncü senesi), Fârisî (Gülşen-i Fârisî), Kitâbet (usûl-i inşa), Hesab (tenasüp, faiz, iskonto, terkiib ve ta'dil ve saire eşkâli mücessime hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele), Coğrafya (mufassal Avrupa kıtası harita çizdirilerek gösterilecektir), Fransızca (mukaddemat Lisan-ı Fransevi),

4.sene: İlm-i Fıkh, Tatbikat-ı Arabîyye- Tatbikat-ı Sarfiyye ve Nahviyye, Mükâleme-i Arabîyye ve Elfiye metni¹⁰), Mantık (Muğni't Tullab), Alâka, Muallakat-ı

¹⁰ İbn-i Malik'in bin mısradaki Arapça grammerini anlatan eseri.

Seb'¹¹, Edebü'd Dünya ve'd Din, Kitâbet (muhaberat ve makalat-ı Husûsiyye), Fârisî (Kavâid-i Fârisî), Cebir (Amal-i Erbaa-ı cebriye ile derece-i ula muadelatı), Fransızca, Coğrafya (mufassal Coğrafya-ı Osmanî), Hendese (hendese-yi hattiyeye-i sathiyeye, kısmen, hendese-yi mücessime), Resim (tersim, hutut ve eşkâl-i muhtelif).

5.sene: İlm-i Kelam (şerh-i akaid), Telhisü'l Maâni, Fârisî, Tarih-i Osmanî, Cebir (derece-i saniye muamelat-ı ve logaritma ve tatbikat-ı cebriye, hendese-yi mücessime bakiyesiyle mücmilen Hendese-yi resmiye tadbikat-ı münaziri ve usûl-i müsaha hakkında ma'lûmâtı mücmele), Müsellesat-ı Müsteviye (düsturat-ı esasiye ve müsta'mele ve müselles-i Kaimü'z Zaviye ve Mailü'z Zaviye mübahası ve tatbikat), Kozmoğrafya, Kitâbet (makalat-ı husûsiyye), Hıfz-üs-sihha, İlm-i servet, Usûl-i Defteri, Fransızca, Resim (kara kalem)

6.sene: Tefsiri Şerif (Kadı Tefsiri şerifi), Şifa-ı şerif¹², İlm-i Kelam (Şerh-i akaid bakiyesi), Usûl-i fıkıh, Mücmele-i Celile ve Kavanin-i Osmaniye hakkında ma'lûmât-ı mücmele, Usûl-i Tahrir (edebiyat ve belagat-ı Osmaniye), Hikmet, Kimya, Tabakatü'l Arz vel Meadin, Hayvanat, Nebatat ve Ziraat (ma'lûmât-ı ziraiye ve sıhhiye), Fenn-i Makine, Fransızca, Resim (sulu boya, yağlı boya) (Dârü't-Tedris Ders Programı, H. 1322). Görüldüğü gibi mektepte okutulan derslerde Arapça ağırlık çok fazladır. Arapça öğretiminde günümüzde dahi kullanılan birçok önemli eser ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Bu amaçla açılan Dârü't-Tedris Mektebi de reklama ve ilana büyük önem vermiş ve imtihanlara herkesi çağırmaya gayret etmişlerdir. Bu ilanlar halk üzerinde olumlu etki yapmış ve dindar halk çocuklarını bu mektebe göndermek istemişlerdir. Halka gazeteler vasıtasıyla mektebin üç sınıfında okunan Arapça kitapları bildirilmiş imtihan masasında öncelikle İhyaü'l-ulûm, Tarih-i İbnühalligan ve Mustazarf gibi önemli Arapça kitaplar bulundurulacağı ve öğrencilerin bunları dahi tercüme edebileceği duyurulmuştur. Diğer sınıflarda ileri derecede Fütuhuşşam tarihinden ve bazıları dahi 'Ünvanü'l-beyan' adlı edebiyat kitabından ve bazıları Sarf ve nahivden imtihan edileceğini ve ders programında bulunan Arapça kitapları öğrencilerin okuyup anlayabileceklerini bildirip imtihanların açık olarak yapılacağı belirtilmiştir.

¹¹ Cahiliye Dönemi'nde Kabe'nin duvarına asılan şiirlerin bulunduğu eser.

¹² Kadı İyaz el Endülüsi'nin Peygamberimizi (S.A.V) anlattığı eseri.

Mektebin şahadetnâme ve mükâfat dağıtım törenleri de ayrıca reklam yapılmıştır. Yapılan konuşmalarda Arapçanın dinen, lisanen ve hikmeten gerekli bir lisan olduğu vurgulanmıştır. Bu ilanlar ve reklamlar sadece yurt için de değil yurt dışında da yankı uyandırmıştır. Rusya'daki Müslümanlar çocuklarını okutmak üzere İstanbul'a göndermiş Müslüman olmayan fakat üniversitelerinde şark dillerini okutan milletler de bu meseleyi takip etmişlerdir. 1891 yılında Almanya Dersaadet sefaretini baş tercümanı Mösyö Testa ve Layıpzık'ın Dârü't-Tedris'i ziyaret ettiği ve öğrencilerin Arapça hâkimiyetine hayran kaldıklarını ve bu yüzden mektep idaresini tebrik ettikleri gazetelere yansımıştır. Konuklara Hacı İbrahim'in usul-i tedrise göre yazdığı Sarf ve nahiv kitabı hediye edilmiştir (Ergin, 1941).

Bu okulun talebesinin hemen hemen yarısını Rusyalı Tatar çocukları oluşturuyordu. Ancak Rus hükümeti Tatar çocuklarının yabancı bir memlekette Türk kültürü almasını istemediği için babalarından çocuklarını geri almalarını istemiş, dinlemeyenleri Sibiryaya sürmüştür. Bu çocukların çoğunun mektebi terk etmesi Dârü't-Tedris'in eğitime son vermesine neden olmuştur. 1305 (1887-1888) tarihinde Çatalca'da Dârü't-Tâlim talebatından Todore ve Marya adlı kızlara bir kıta iftihar madalyası verilmesi bu mektepte Rus Tatar çocuklarının bulunduğunu doğrulamaktadır (BOA, 1305, İ.DH, 1133/88445).

H. 1321'de mektebin ismi Maarif Sâlnâmesinde 'Dârü'l-İlim ve't Talim' olarak geçmektedir ve öğrenci sayısı 154'tür. Müdür olarak yine İbrahim Ethem Efendi'yi görüyoruz. Bununla beraber mektepte Arapça eğitiminin ağırlık kazandığını görmekteyiz. Okutulan derslere bakılınca bu durum gözden kaçmamaktadır. Kazı, akaid, edebiyat-ı Arabiyye, Kitâbet, Coğrafya-yı umûmi, telhis, müsellesat, cebir, Hesab, Usûl-i Defteri, Lisan-ı Osmanî, Tarih, Resim, Hüsn-i Hatt, Hendese, Fransızca, Nahv-ı Arabiye, İlm-i eşya, Sarf-ı Arabî, Tarih-i İslam, Fârisî okutulan derslerdendir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

Maarif Sâlnâmelerinden de anlaşılıyor ki; Dârü't-Tâlim Mektebi'nde idare edenler arasına geçimsizlik girmiş ve parçalanmıştır. Evvela Dârü'l-İlim diye bir üçüncü mektep açılmış, sonra bu ikisi 'Darülim ve't Talim' diye tekrar birleşmiş ve bu haliyle de yaşamak imkânı bulamamış ve on sene sonra Hadika-ı Meşveret Mektebi ile birleşmeye ve 'adile' şöhretini ona bırakmaya mecbur olmuştur.

Dârü't-Tedris ise kurucularının diğerinden daha başarılı olduğu ve Hacı İbrahim'in açtığı yolun daha genişletildiği bir mektep olmuştur. Bu okul İbrahim Efendi'nin okulunda hocalık yapmış olan Âli Ali Efendi tarafından açılmıştır. Tedris hususunda da onun izi takip edilmiştir. Talimatnamesinde bu mekteplerde usul-i tedris şudur:

“Her bir muallim sabahleyin eğer okuttuğu ders Sarf ve nahivden ise şâkirdana tekrar ettirip her bir ferdine birer birer hata ve galâttan (yanlış) salim olana kadar ikinci tenefüse kadar okutturacak, geçmiş derslerden dahi sual ve müzakere ederek şâkirdana kesbi mümarese ettirecek ve ders Sarf ve nahiv olmayıp edebiyatı arabiye ve osmaniyeden ise derslerini tekrar ettirmekle beraber zay-ı vakit etmeyip hal ve tercüme-i edebiyat ve ibaratla onları meşgul edecektir. Sarf ve nahiv okuyan şâkirdan aldıkları dersleri ezberlemekle mükellef olduklarından ertesi günü derslerini muallime ezber okuyacaklardır” (Ergin, 1941).

Bu program gösteriyor ki: Dârü't-Tâlim ve Dârü't-Tedris Arapçaya diğer mekteplerden daha ziyade kıymet ve ehemmiyet veren orta derecede bir eğitim müessesesi olmuştur. Arapçayı Türkçenin yerine koymak gibi bir amaçları yoktur.

1909-1910 yıllarında çıkarılan Devlet Sâlnâmesi'nde ise Dârü'l-İlim ve't Talim adında bir mektep bulunmamaktadır. Ancak yine Dârü't-Tedris adında bir erkek rüşdiye mektebinin adına rastlanmaktadır. Bu mektebin kuruluş tarihi olarak da H. 1325 (1907-1908) tarihi yazılıdır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327).

H. 1331 (1912-1913)'de Balkan Savaşı'nın yeniden başlamasından dolayı Dersaadet'deki resmî, husûsî ve gayrimüslim mekteplerden hastahane yapılmak üzere geçici olarak askeriyeye teslim edilmesi istenmiştir. Dârü't-Tedris Mektebi'ne de ertesi gün akşama kadar mektebi boşaltması istenmiştir (BOA, H. 1331, MF. MKT, 1183/74). Mektep muhtemelen bu süreç içerisinde kapanmıştır.

Dârü't-Tâlim ve Darütedris'in Türk kültürüne katkılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

* Özel okul açma girişiminde Hacı İbrahim'in iki senede 500 öğrenci toplaması rekabete neden olmuştur ve böylece birçok yeni özel okul açılmıştır.

* Ulema ailesinden gelenler çocuklarını yeni açılan batı tarzı okullara göndermiyordu. Ancak medrese eğitimini de yeterli görmüyordu. Bu özel mekteplerin Arapçayı öğretmeleri, sarık ve cübbe giyen bu ailelerin kıyafetlerini muhafaza etmesi,

aynı zamanda hükümet okulları gibi Türkçe ve diğer dersleri öğretmeleri nedeniyle çekinmeden çocuklarını bu okula göndermelerini sağlamıştır.

* Yıllardır bir türlü öğretilmeyen Arapçanın Lisan Mektebine konulmasını sağlamışlardır.

* Rus Müslümanlarının İstanbul'a çocuklarının bu mekteplerde okutmak amacıyla göndermesi Türk kültürü ve şivesinin Rusya Türkleri arasında yayılmasına neden olmuştur.

* Arapçanın bu kadar ehemmiyetle okutulduğu ancak Farsçanın ihmal edildiği bu mektebe rakip olarak Arapça ve Farsçanın mükemmel bir biçimde öğretilmesi gayesiyle Mekteb-i edep açılmıştır. Rehber-i Ma'rifet, Mekteb-i Osmanî de aynı yolu izlemiştir.

* Takip ettiği eğitim ve öğretim yüzünden ilim adamları tarafından yapılan münakaşalar Osmanlı dilinin sadeleştirilmesine ve halkın bu konuya ilgi duymasına sebep olmuştur.

Ancak Hacı İbrahim'in beslediği amaç ondan sonrakiler tarafından yeterince benimsenmemiş veya hakkıyla yerine getirilememiştir. Ayrıca Onun eserleri de Arapçayı öğretmek bakımından birer şaheser olarak görülmemektedir. Cumhuriyetle beraber Arapça okul programlarından çıkarılmıştır. İstanbul Üniversitesi'nde ise senelerce bir Almanın Arapça dersi vermiş olması ne kadar acıdır. Hacı İbrahim'in bütün çabaları ise sonuçsuz kalmıştır (Ergin,1941).

4.3.3.13. Dârü't-Tahsil Mektebi

Yüksekkaldırım'da Molla Gürani Mahallesi'nde bulunan Dârü't-Tahsil Husûsî Mektebi ve talebesinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 13 Aralık 1898 yılında bir tiyatro icrasında mahzur görülmemiştir (BOA, H. 29 Receb 1316, MF. MKT, 428/7). Ancak Maarif Salnamelerinde bu mektebin ismi bulunmamaktadır. 29 Aralık 1905 yılında yine Bâb-ı Âlî'ye yazılan yazıda Yüksek Kaldırım'da Molla Gürânî Mahallesi'nde bulunan 'Darü't Tahsîl' adında bir özel okul olduğunu ve müessisi ve müdürü olarak da Saadetli Receb Efendi'nin ismini okumaktayız. Onun tarafından verilen dilekçede beş yüz lira harcanarak vücûda getirmiş olduğu bu mektebin dokuz odası ve bir yemekhanesi bulunduğu ve oraya pek yakın olan Molla Gürânî ve Koca Mustafa Paşa inâs

rüşdiyelerinin tasviye ile bu binaya nakli ve bir mekteb hâlinde idâresi takdîrinde bu mektebler için verilen kiralardan ve eğitim kadrosuna ödenecek mikdarlardan tasarruf edileceğinden eğitime bir hizmet olmak üzere bu binanın iki yüz elli liraya terk edileceği bildirilmiştir. Ancak vakıf bir arsa üzerine binâ edilmiş, mekteb için de elverişli olduğu ancak iki mekteb öğrencileri için kâfi olmaması nedeniyle yalnız Molla Gürânî İnâs rüşdiyesinin oraya nakli uygun görülmüştür.

Açılacak bina gidilip görülmüş ve yaklaşık 15 yıl önce açıldığı ve ruhsatname verilebileceği mevcut iki katta altı adet dershane müdür ve muallim odaları için uygun olduğu, bahçesinin ise duvarlarla çevrili ve demir kapısının bulunduğu ve yaklaşık 50 bin kuruşluk bir değerinde bulunduğu beyan edilmiştir. Mimârı Pavlı Efendi'nin raporuna nazaran takriben elli bin kuruş kıymetinde bulunduğu ve taksîmâtına nazaran Mekâtib-i Rüşdiye İdâresi'nde beyân olunduğu üzere inâs mektebi için uygun olduğu Meclis-i Maârif tarafından bildirilmiştir (BOA, H. 1323, MF. MKT, 902/49).

Ancak bu mektep arşiv kayıtlarından da görüleceği gibi bir bina sıkıntısı yaşamış dolayısıyla çok uzun ömürlü bir mektep olmamıştır. Zaten adı H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesi'nde bulunmamaktadır.

4.3.3.14. Fenn-i Mimarî Mektebi

Husûsî mektepler içerisinde mimarlıkta ihtisas yapmak isteyenler için 11 Aralık 1894 tarihinde Galata civarında nehârî bir mektep açılması düşünülmüştür (BOA, H. 1312, BEO, 531/39815). Buna Mimarlık Tatbikat Mektebi de denmiştir. Mektep, mimariye aşına bireyler yetiştirerek Avrupa mimarlarına ihtiyaç kalmaması için bu mektebe devam edecek öğrencilerin öğleden önce iki saat müddet gerekli olan ilmin bir kısmı Türkçe ve bir kısmı Fransızca olarak öğreneceklerdir. Ders zamanlarından sonra bir mimar maiyetinde biraz uygulama yapılacak ve dört senede bitirilecektir. Mülkiye-i Şahane muallimlerinden Agop Boyacıyan Efendi tarafından verilen dilekçe meclisi maâriife gönderilmiş her ne kadar mimari ilmi usulleri kısmen Sanayi Nefise Mektebi'nde görülmekte ise de böyle bir mimari mektebinin açılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu mektebi kurmak isteyen Agop Efendi ise sultânîlerde muallimlik yapan ve bu işe vakıf bir zat olduğu için mektebin açılmasına izin verilmesi Maârif

Nezaretî'nden sadaret makamına yazılmış ve bu teklif kabul edilerek bu istek padişaha arz edilip bu doğrultuda iradesi de çıkmıştır.

Mektepte okutulacak dersler şunlardır: Türkçe, Fransızca, Hesab, Cebir, Hendese, Müsellesat, Hendese-yi Halliye, Hesab-i Tamami, Tefazuli, Makine, Metaneti Ebniye (binalar), Hendese-yi Resmiye ve Tatbikat-ı Usûl-i mimarî, Hikmet, Kimya Tabakat'ül Arz, Resim Taklidi.

Talebeden altı lira alınması düşünülmüştür. Ancak mektebin açılmış mı açılmışsa da ne zaman açıldığını tespit edilememiştir (Ergin, 1941).

4.3.3.15. Feyz-i Hürriyet Mektebi

H. 1324 yılında ruhsatname alarak Üsküdar'da Tunus Bağı'nda Feyz-i Hürriyet Mektebi açılmış ibtidâî ve rüşdi derecesinde eğitim vermiştir. Mektebin müessis ve müdürü Hasan Tahsin Beydir. Ancak müdür ve müessisliğini Mehmet Senai Bey'e terk edeceğini Hasan Tahsin Bey'e bildirmiştir. Bunun için de Mehmet Bey'in ahval ve hüviyeti tahkik edilmiştir. Bu amaçla Mehmet Bey ile ilgili olarak Onun Ravza-yi Terakkî Mektebi rüşdiyesi şahadetnâmesi ve Tezkere-i Osmanî vs. görülmüştür. Ayrıca onun hüsn-i hal erbabından olduğuna dair özellikle Üsküdar mutasarrıflığından tahkik ve ifade edildiğinin belirtildiği bir yazı şehremini ve İstanbul vali vekilinden alınmıştır. İbtidâî ve rüşdi Feyzi Hürriyet Zükur Mektebi, H. 1329 (1911-1912) yılında, Feyzi Hürriyet-i Osmanî adıyla yâd edilmeyip 'Gülşen-i saadet' namıyla yâd edilmeye başlanmıştır. Aynı tarihte yapılan tahkikler sonucunda Sezai Bey zükur kısmı muavinliğine getirilmiştir (BOA, MF. MKT, H. 1329, 1172/83). Feyz-i Hürriyet Mektebi'nin bir karma bir de erkek şubesi vardır. Erkek şubesi Üsküdar İhsaniye'dedir. H. 1327 (1909-1910) Devlet Sâlnâmesi her ikisinin de açılış tarihi olarak H. 1326 (1910-1911) yılı vermiştir (Devlet Sâlnâmesi H. 1327). Ancak mektebin adına Cumhuriyet Dönemi'ne devreden hususi mektepler arasında rastlanmamaktadır. Bu mektep de savaş ve maddi sıkıntıya yenik düşmüştür.

4.3.3.16. Hadîkatü'l-Maârif Mektebi

31 Mart 1889 tarihinde Faik Hilmi Efendi'nin idaresinden alınan Ravza-yi Şarki Mektebi Müdürlüğü'ne Hadikatü'l-Maarif ismi verilerek Rüşdü Efendi tayin edilmiştir

(BOA, H. 1306, MF. MKT, 107/26). 28 Eylül 1890 tarihinde mektebin tevzîi mükâfat resmi yapılmıştır (BOA, H.1308, Y.PRK. ZB,6/25). Bu dönemde Fatih'de Pirinççi Sinan mahallesinde bulunan İsmail Paşa Konağı Hadikatü'-Maarif Mektebi tarafından kiralanarak içinde aşçı dükkânı ittihaz edildiğinden bir kaza zuhuru ihtimalinden dolayı münasip bir yere kaldırılmasına dair ahali tarafından bir arzuhal verilmiştir (BOA, H. 1311, BEO, 366/27381). Bu belgelerden mektebin 1889 yılından itibaren eğitim-öğretime devam ettiği görülmektedir. Sonraki yıllarda Maarif Sâlnâmeleri'ne göre mektep Eski Alipaşa'da bulunmaktadır. Müdür ve müessisi Mehmet Fikri Efendi'dir. Mektebin ders ve öğretmenleri Tablo 4.20'de gösterilmiştir.

Tablo 4.20

Hadikatü'l-Maârif Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Ulûm-i dîniyye, Arabî, Fârisî	Hafız Hüseyin Fehmi Efendi
İlm-i ahlâk ve Kitâbet	Hacı Cafer Efendi
Fransızca ve Kitâbet	Mehmet Ali Efendi
Hesab, Hendese	Halim Efendi
Fransızca ve ilm-i eşya	Galip Efendi
Tarih-i Osmanî	Necip Efendi
Fârisî ve Kavâid-i Osmanî	Nafiz Efendi
Coğrafya, Tarih, Rik'a	Ahmet Efendi
Kırâat, İmlâ, Hesab, Tarih	Osman Efendi
Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye	Hafız Mustafa Efendi, Hafız Ahmet Efendi
İbtidâîye muallimi	Hafız Seyfeddin Efendi
Resim	Mehmet İskender Efendi

Mektebin öğrenci sayısı 239'dur. Kâtip olarak Hüseyin Efendi ve 4 de hademe görev yapmaktadır (Maârif Sâlnâmesi H. 1316). H. 1317 (1899-1900) yılında müdür yine aynı zattır. Okutulan dersler ve öğretmen kadrosu çok fazla değişmemiştir. Öğrenci sayısı ise 147'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317).

H. 1318 (1900-1901) yılında mektebin adının aynı zamanda Saliha Hatun Mektebi olduğu belirtilmiştir. Atik Alipaşa civarında olduğu yazılıdır. Bu yıl mektebe

kız öğrenciler de alınmıştır. Ücretli 117, ücretsiz 16 toplam 133 erkek öğrenci ve ücretli 31 ücretsiz 2 toplam 33 kız öğrenci bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). H. 1319'da (1901-1902) ise Zenelabidin namı Hadikatü'l Maârif olarak mektebin diğer adı olarak geçmektedir. Bu yıl ders programında Hıfz-üs-sıhha, geçen yıllarla beraber Sarf, Kırâat-ı Türkiye, Sülüs dersleri de bulunmaktadır. Ayrıca ihtiyad kısmı muallimi olarak da Hafız Hüseyin Efendi görülmektedir. Nakış muallimesi olarak da Emine Hanım'ın ismi bulunmaktadır. Öğrenci sayısı ücretli 120, ücretsiz 19 toplam 144 erkek, ücretli 22 ücretsiz 6 toplam 38 kızdır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). Mektebin bulunduğu yer ve ismi H. 1321 (1903-1904)'de de aynıdır. Müdürü de değişmemiştir. Dersler içerisinde Coğrafya-yı Osmanî dersi farklı olarak dikkatimizi çekmektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

Mektebin zaman zaman borç açığını kapatması amacıyla Maârif-i Umûmiyye Nezâreti tarafından tiyatrolar düzenlenmesine izin verilmiştir. H. 1321 (1903-1904) yılına ait arşiv belgesi bunu göstermektedir. Bu belgede Eski Ali Paşa civârında bulunan Hadikatü'l-Maârif adlı mektebin ihtiyaçlarını hafifletmek üzere dokuz bin sekiz yüz yirmi dokuz kuruşluk bilet bastırılmıştır. Vezneciler'de bulunan Gülbühâne-i Osmânî adlı tiyatrodaki bu yıl Şubatı'nın yedinci Cumartesi günü akşamı oyun tertibine müsâade verilmesi mektebin müdürü Hâfız Veyis Efendi tarafından ve mühürüyle verilen arzuhale bağlı olarak İâne-i Mekâtib Komisyonu'na havale edilmiştir. Ruhsatnamesi bulunan bu mektebin masraflarını kapatamadığı ve bu açık da mektebce verilen evrakın tedkikâtından anlaşılmıştır. Tiyatroya izin verilmiş oyun sırasında bir görevli memurun hâzır bulunması ve hâsılâtın yüzde onunun Dârülaceze nâmına senetle beraber görevli memura verilmesi ve tiyatronun icrâsından sonra hasılâtın nerelere Sarf edildiğini gösteren bir hesâb defterinin gönderilmesi şart koşulmuştur (BOA, H. 1321, MF,MKT, 761/21).

H. 1327 (1909-1910) yılına kadar varlığını devam ettiren mektebin adına bu yıl ki Devlet Sâlnâmesinde rüşdiyeler arasında görmekteyiz. Bu mektep uzun ömürlü mekteplerimizden biridir. Zira H. 1331 (1912-1913) II. Balkan Savaşı'nın başlamasından dolayı Dersaadet'deki resmi, husûsî ve gayrimüslim mekteplerin hastahane yapılmak üzere geçici olarak askeriye teslim edilmesi ve Hadikatü'l Maârif Mektebi'nden de ertesi gün akşama kadar mektebi boşaltması istenmiştir (BOA, H.

1331, MF. MKT, 1183/74). Mektep muhtemelen bu süreç içerisinde kapanmıştır. Çünkü Cumhuriyet dönemine devreden bir özel okul olamamıştır.

4.3.3.17. Hadîka-yi Ma'rifet Mektebi

14 Nisan 1894 (H. 8 Şevval 1311) yılında mektebin hatim duaları yapılmıştır (BOA, 1311, Y.PRK. ZB, 13/11) 6 Mart 1894 tarihinde ise mektebin nakış muallimesi Madam Ağabi ile Osmanlı arması işleyen talebe Kevser Hanım'ın taltifleri yapılmıştır (BOA, H. 1311, Y. MTV, 91/74). 1 Kasım 1894 tarihinde Kasımpaşa'daki Hadika-i Marifet Mektebi öğrencilerine gerekli olan aşı tüplerinin tedariki için mektebin bağlı bulunduğu daireye müracaat edilmesi istenmiştir (BOA, H.1312, MF. MKT, 239/12). Mektep 1894 yılından beri eğitim öğretime devam etmektedir. Devlet Salnamelerinde açılış tarihi olarak H. 1313 (1895-1896) yılı yazılıdır. (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327). H. 1316 (1898-1899) yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre ise mektep yine Kasımpaşa'dadır. Müdürü Kâzım Bey'dir. Mektepte okutulan dersler, öğretmenleri ve idare kadrosu Tablo 4.21'de gösterilmiştir.

Tablo 4.21

Hadîka-yi Ma'rifet Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Müdür ve Heyet-i İdare Reisi	Kazım Bey
Heyet-i İdare Azaları	Behçet, Hamdi, Halis, İhsan Beyler
Ders Nazırı ve Heyet-i İdare Azası	Ahmet İhsan Bey
Müdür Muavini ve Fârisî ve Kavâid-i Osmaniye Muallimi	Behçet Efendi
Ulûm-i Dîniyye ve Arabiyye Muallimi	Hamdi Efendi
Tarih ve Coğrafya Muallimi	Safvet Efendi
Resim ve Rik'a ve Divanî Muallimi	Hakkı Bey
Sülûs Muallimi	Nuri Efendi
Hesab ve Hendese Muallimi	Halis Efendi
İlm-i eşya, Tarih ve Coğrafya Muallimi	Ziya Efendi

Tablo 4.21 (devamı)

Dâhiliye Memuru ve Fransızca ve Türkçe ve İmlâ Muallimi	İhsan Bey
Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd Muallimi	Hafız Latif Efendi
Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd ve Kırâat-ı Türkiye Muallimi	Hafız Sadık Efendi
Elifba ve Ecza-yı Şerife Muallimi	Hafız İsmail Efendi
Kitâbet ve Usûl-i Defteri Muallimi	Ahmet İhsan Bey
Elifba ve Ecza-yı Şerife Muallimesi	Kelli Hanım
Dikiş ve El işleri Muallimesi	Zehra Hanım
Nakış ve El işleri Muallimesi	Hafize Hesna Hanım

Öğrenci sayısı toplam 415'tir. Bir de hademe görev yapmaktadır. Öğrencilerin tamamı Müslümandır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316). Mektepte idare kısmında görev yapan veya kurucusu bulunan kişilerin diğer okullarda da olduğu gibi aynı zamanda ders hocalığı yaptıkları görülmektedir. H. 1317 (1899-1900) yılında da bu durumda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bay ve bayan öğretmenler büyük ölçüde aynı görevlerini bu yıl da devam ettirmişlerdir. Mektebin kız ve erkek öğrenci sayıları ise şöyledir: Ücretli 250, ücretsiz 51 erkek, ücretli 80, ücretsiz 25 kız, toplam 406'dır. 7 de hademe görevlidir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317).

Mektebin müdürü olan Kazım Bey Tıbbiyye-i Askeriye-i Şahane başkâtibidir. H. 1318 (1900-1901) yılında öğretmen sayısında azalma olmuştur. Bayan öğretmenlerin isimlerine rastlanmamaktadır. Ayrıca öğrenci sayısı verilirken kız öğrenci sayısı da belirtilmemiştir. Öğrenci sayısı ücretli 173, ücretsiz 41 toplam 214 'tür (Maârif Sâlnâmesi H. 1318). H. 1319'da (1901-1902) yeniden Kelli ve Zehra Hanım'ın görev yaptığını görmekteyiz. İdare ve öğretmen kadrosunda büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. Dersler de geçen yıllarla paralellik göstermektedir. Öğrenci sayısı ise kızlar ayrıca belirtilmeden toplam 314'tür (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). H. 1321 (1903-1904) yılı için de yukarıdaki durum söz konusudur. Toplam öğrenci sayısı bu yıl yine 314'tür (Maârif Sâlnâmesi H. 1321).

7 Haziran 1906 (14 Rebiülahir 1324) tarihinde Hadika-i Marifet Mektebi talebelerinin okuduğu hatimlerin merasimi Piyale Paşa-i Kebir Camii'nde yapılmış ve Hazine-i Hassa'dan gönderilen şeker külahları dağıtılmıştır (BOA, H.1324, MF. MKT, 934/5).

Özel İslam Mektepleri içerisinde öğrenci sayısı bakımından diğerlerine göre oldukça üstündür. Hadika-ı Ma'rifet H. 1327 (1909-1910) yılında da Kasımpaşa'da Zincirlikuyu'da eğitime devam etmektedir. Ardından 6 Nisan 1909 (15 Rebiülevvel 1327) Hadika-i Marifet Mektebi'nin ise Maarife devredilerek eğitim hayatına devam etmiştir (BOA, H.1327, Y. MTV, 313/163).

4.3.3.18. Halîle-yi Mahmudiyye Mektebi

Kuruluş tarihi tam olarak tespit edilemeyen ve Kadıköy Kuşdili'nde bulunan mektebin 1898-1899 yıllarında müdür ve müessisi Neşet Bey'dir. (Evveli saniyesi), Dâhiliye memuru Hacı Salih Efendi, Muallim-i evvel ve ders nazırı Hafız İsmail Efendi'dir. Mektepte Hasan, Hüseyin, Salih, Cemil Efendiler ve bir de el işleri muallimesi olarak da Mihrüye Hanım görev yapmaktadır. Hesab ve Rik'a dersleri de verilmektedir. Gündüzlü eğitim veren bu ibtidâî mektebin toplam 170 Müslüman öğrencisi vardır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316). H. 1317 (1899-1900) yılında müdür yine aynı zattır. 7 erkek öğretmen görev yapmaktadır. Mektebin ücretli 60, ücretsiz 15 toplam 75 öğrencisi vardır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317). H. 1318 (1900-1901) yılında mektebin müessis ve müdürü olarak Ahmet Bey, muavin olarak Mehmet Ali Bey bulunmaktadır. Bu yıl okutulan dersler şöyledir: Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i dîniyye, Coğrafya ve Kavâid, Hesab, Tarih, Hüsn-i Hatt'tır. Ayrıca iki de sınıfı ibtidâîye muallimi vardır. Talebe mevcudu toplam 78 'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318).

H. 1319 (1901-1902) yılında Halîle-yi Mahmudiyye Mektebi 'Zükûr Mektebi İbtidâîyesi' olarak belirtilmiştir. Bu yıl mektepte 87 öğrenci eğitim görmekte geçen yıldan eğitim kadrosu ve dersler bakımından bir fark yaşanmamıştır. Sadece elifba dersi ayrıca belirtilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). H. 1321 (1903-1904) yılında mektebin öğrenci sayısında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Toplam sayı 34'tür (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321). Daha sonraki kaynaklarda da adı tespit edilemeyen mektebin adı H. 1327 (1909-1910) Devlet Sâlnâmesinde bulunmamaktadır.

4.3.3.19. Mekteb-i Kenzü'l-İrfan

H. 1319 (1901-1902) yılında ilk defa adına rastladığımız mektep Kadıköy'de Pekmezoğlu Tarlasında bulunmaktadır. Müdür ve müessisi İbrahim Rıfat Efendi'dir. Ders nazırı Fuad Bey, müdür muavini Fuad Bey, dâhiliye müdürü Hacı Salih Efendi, sermubassır ise Ahmet Efendi'dir. Mektep, gündüzlü eğitim vermekte ve Müslüman 71, gayrimüslim 12, toplam 83 öğrenciye sahiptir. Mektepte okutulan dersler ve öğretmenleri Tablo 4.22'de gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319, s.206).

Tablo 4.22

Mekteb-i Kenzü'l-İrfan'da Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd	Hafız Ahmet Efendi
Ulûm-i Dîniyye ve Arabî	Rıfat Efendi
Fârisî	Said Bey
Lisan-ı Osmanî ve Coğrafya	Muzaffer Bey
Kırâat ve Tarih	Ali Bey
Hüsn-i Hatt	Ahmet Efendi
Hesab ve Resim	Rıza Bey
Hendese	Fuad Bey
İbtidâî muallimi	Salih Efendi
Fransızca	Hacı Refik Bey

Mektepte H. 1321 (1903-1904) yılında önemli bir değişiklik olmamıştır. Müdür ve müessisi yine aynı zattır, öğrenci sayısı dahi değişmemiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321). Mektebin dil eğitimine önem verdiğini görmekteyiz. Ancak uzun ömürlü bir mektep olamamıştır zira H. 1327 (1909-1910) Devlet Sâlnâmesinde adı bulunmamaktadır.

4.3.3.20. Mekteb-i Edeb

1888 tarihinde iptidai ve rüşdi derecede eğitimde bulunmak üzere açılmıştır. Açıncılar Mekteb-i Sultânî muallimlerinden Necip ve Ali Nazıma Beylerdir. Ali Nazıma

Bey ders nazırlığı vazifesini görmüştür. Mektep ilk defa Cağaloğlu'nda Ceridehane Sokağı'nda Darümuallimin karşısında 9 numaralı evde açılmıştır. 1890 tarihinde Beyazıt'ta Soğanağa Mahallesi Cami Sokağı'nda 10 numaralı konağa taşınmış ve burada kız talebe de kabul etmeye başlamıştır. Ergin Mekteb-i Edep'in Naci Bey'in ölümü ve Ali Nazıma Bey'in de Maârif Nezareti'nde bir memuriyete tayini üzerine 1891'de kapandığını ileri sürmüştür (Ergin, 1941). Ancak daha sonra 1892 yılında Mekteb-i Edeb Farisi Muallimi Hocazade Cevdet ve Müdür Muavini Saib Efendilerin, haftalık 'Mevize' veya 'Ceride-i Hamidiye' adıyla bir gazete neşretmek istemeleri üzerine, iki şahıs adına imtiyaz verilmesinin usul ve kanuna muğayir olduğu, ayrıca Cevdet Efendi hakkında tahkikat yapılması uygun görüldüğü (BOA, H.1310, DH. MKT, 2029/54) ve aynı yıl Mekteb-i Edeb Farisi Muallimi Hocazade Cevdet Efendi'nin Risale-i Hamidiye adıyla bir risale neşri talebinin yapıldığı belgeden mektebin eğitime devam ettiği görülmektedir (BOA, H. 1310, DH. MKT, 2046/36). Fakat ondan sonra adına da hizmetine de rastlanmamaktadır.

Fakat mektebin asıl hizmeti ilk tedrisatta değil Hacı İbrahim Efendi'nin açtığı mektebe nazire olarak ve ondan ilham alarak Arapça ve Farsça öğretmek için dersaneler açmış olmasındadır. Dönemin Evfak Nezareti Müsteşarlarından emekli Şevki Bey'in ricası üzerine bu mekteple dersaneler hakkında bir yazı yazmıştır. Yazıda kurucuları ve okulun ismine değinilerek Mektebi Mülkiye mezunlarından yirmi kadar kişinin Arapçadaki bilgilerini arttırmak ve bu vesile ile biraz tefsir ve hadis okumak arzusuyla Hacı Zihni Efendi'ye müracaat edilmiş ve bunun üzerine haftada iki gün işten ayrıldıktan sonra okulda öğrenciler çıktıktan sonra derslere başlanmıştır. Daha sonra haftada bir gün Mektebi Sultani muallimlerinden Feyzi Efendi Lisan-ı Fârisî derslerine başlamıştır. Bu derslerden Farsça dersi bir müddet devam etmiş olsa da ders alanlardan birinin suali üzerine gücenen Feyzi Bey'in dersi bırakması üzerine, ders Naci Bey'e verilmiştir. Muallim Naci'nin vakanüvislik hizmetine tayini ile dersler sona ermiş ardından da Arapça dersleri de kesilmiştir. Arapça dersi bir buçuk sene devam etmiştir.

Buradan anlaşılıyor ki; Hacı İbrahim Efendi eğitimde yalnız Arapçaya önem vermiş ve bu kadarı bile medreselere oranla yararlı görüldüğü halde Osmanlıca için de gerekli görülen Farsça da ehemmiyetle okutulacak bir mektep açılırsa daha ziyade rağbet gösterileceğine kanaat getirilmiş ve bu mektep de o maksatla açılmıştır. Bu

nedenle bu derslere girecek olan muallimlerin ilmi ve içtimai mevkilerine önem verilmiştir.

Bu mektepte okutulmak üzere Hacı İbrahim Efendi ‘Elmürteeb ve Elmüşeezzeb’ adlı sarf ve nahv kitapları yazmıştır. Muallim Naci ise ‘Mekteb-i edep’ adlı bir kırâat kitabı ‘Numûne-yi suhan’ ve 56 sayfalık ‘Asari Müntehabe-i Fârisîye’ risalesi de bu mekteplerde verilen Farsça derslerinden ortaya çıkmıştır. Ancak bu risalenin tamamı yayınlanamamış sadece Naci’nin Farsça öğretim usulü ve ona verilen ehemmiyet hakkında bilgi veren mukaddimesi bulunmaktadır (Ergin, 1941).

Öğretmen ve öğrencileri bakımından çok seçkin bir hüviyete sahip olan bu mektep daha uzun ömürlü olabilseydi Arapça ve Farsça eğitimi bakımından çok köklü hizmetleri olabilirdi.

4.3.3.21. Medrese-yi Edebiyye

12 Eylül 1889 (H. 16 Muharrem 1307) tarihinde mektebin müdürü Ahmet Hamdi Bey olarak görülmektedir. O, muhacir çocukların talim ve terbiyelerinde yardımları nedeniyle taltif edilmiştir (BOA, H.1307, DH. MKT, 1656/60). 23 Ekim 1890 (H. 9 Rebiülevvel 1308) tarihinde yine Hamdi Bey’in idaresi altında bulunan mektebin öğrencilerinin sünnet düşünlerine izin verilmiştir (BOA, H. 1308, DH. MKT, 1774/72). 30 Aralık 1895 (H. 13 Recep 1313) tarihinde Medrese-yi Edebiyye adlı hususi mektebin yararına oynatılmak istenen piyese izin verilmiştir (BOA, H. 1313, MF. MKT, 300/16). Ancak daha sonra piyesin bu mektep yararına olmadığı ve bu durumun düzeltilmesi istenmiştir. Mektep 1889 yılından itibaren eğitim öğretime devam etmektedir.

1896 yılında mektebin ödül dağıtım töreni yapılmış, Zaptiyece gerekli yardımın yapılmasıyla törende bulunmak üzere Meclis-i Maarif azasından Said Efendi görevlendirilmiştir (BOA, H.1314, MF. MKT, 335/4)

H. 1317 (1899-1900) Maarif Sâlnâmesi’nde Medrese-yi Edebiyye Aksaray’da Yeşil Tulumba’da bulunmaktadır. Müdür Ahmet Hamdi Bey’dir. Talebe sayısı 117’dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317). Ertesi yıl mektep Laleli Caddesi’nde görülmektedir. Müdür yine aynı zattır. Okutulan dersler ve öğretmenleri Tablo 4.23’te gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318, s.862-863).

Tablo 4.23

Medrese-yi Edebiyye’de Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Müdür, Arabî, Fârisî, Kavâid-i Osmanî	Ahmet Hamdi Bey
Şehremini meclis azasından ders nazırı ve Coğrafya muallimi	Mehmet Emin Efendi
Hesab, Hendese, Usûl-i Defteri, Resim	Mehmet Ali Efendi
Tarih ve Uıfz-üs-sihha	Doktor Hayri Efendi
Fransızca, Hüsn-i Hatt, Fransevi	Rıza Efendi
Arabî, Hüsn-i Hatt, Ulûm-i Dîniyye	Niyazi Efendi
Kur’ân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye, İmlâ	İbrahim Efendi
Sınıf-ı ibtidâiye muallimleri	Mustafa, İbrahim, İrfan Efendiler

H.1318 yılında öğrenci sayısı ise 108’dir. H. 1319 (1901-1902) yılında mektepte toplam 120 öğrenci bulunmaktadır. Müdür yine aynı zattır. Okutulan derslerde büyük bir değişiklik olmamıştır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). H. 1321 (1903-1904) yılında ise mektebin adına rastlanmamaktadır. Muhtemelen bu süre içerisinde kapanmıştır.

4.3.3.22. Mekteb-i Hamidî

H.1300 (1882-1883) tarihinde Beşiktaş’da kurulmuştur (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327). Özel İslam Mektepleri içinde yine en eski ve varlığını uzun süre devam ettirebilen kurumlardan biridir. Bu mektebi diğer özel mekteplerden üstün kılan bazı özellikleri vardır ve bu nedenle de öğrenci sayısı oldukça fazladır. Bunlar mektebin saray çevresinde bulunuşu ve hükümdarın adını taşıması, hazine-i hassadan ayda 20 lira yardım görmesi ve tevzîi mükâfat gibi fevkalâde masraflarının yine hazine-i hassadan karşılanmasıdır. Böylece bu okula rağbet çok olmuş ve gerek zükûr gerekse inâs kısımlarının mevcudu 500’e ulaşmış ve ibtidâi ve rüşdiye derecesinde ayrı ayrı olarak Hasan Bey’in konağı bu mektep için tahsis edilmiştir (Ergin, 1941). H. 1316 (1898-1899) yılı Maârif Sâlnâmesi’ne göre bu mektebin erkek kısmında ücretli 222 ücretsiz 38 toplam 260 öğrenci eğitim görmektedir. Mubassır olarak da 2 kişi görev yapmaktadır. Erkek kısmı idare ve öğretmen kadrosu Tablo 4.24’te gösterilmiştir (H. 1316 Maârif Sâlnâmesi s.672).

Tablo 4.24

Mekteb-i Hamidi'de Okutulan Dersler, Öğretmenleri ve İdaresi

Nazır	Darüssaadetü'l Şerife Ağası Abdülgani
	Ağa
Müdür	Şükrü Paşa
Müdür Muavini	Ahmet Remzi Bey
Ders Nazırı	Mehmet Hilmi Bey
Tabib-i mektep	Fikri Bey ve Oprator(?) Efendiler
Heyet-i Tedrisiyye Reisi	Osman Efendi
Heyet-i Tedrisiyye Reisi	Sami Bey
Heyet-i Tedrisiyye Reisi	Fuad Bey
Heyet-i Tedrisiyye Reisi	İbrahim Bey
Heyet-i Tedrisiyye Reisi	Rıf'at Bey
Heyet-i Tedrisiyye Reisi	Asım Efendi
Heye-ti Tedrisiyye Reisi	Abdüzzafer Bey
Heyet-i İdare Reisi	Rıza Bey
Aza	Doktor İbrahim Bey
Muhasebe Kâtibi	Halil Bey
Sandık Emini	Behçet Bey
Aza	Emin Efendi
Edebiyat ve Lisan-ı Osmanî	Mehmet Hilmi Bey
Hesab ve Coğrafya	İsmail Efendi
Resim ve Hüsn-i Hatt/Fransevi	Lütfullah Efendi
Fransızca	Rıf'at Efendi
Arabî	Mehmet Efendi
Ulûm-i İbtidâiye Muallimi	Mustafa Asım
Tarih ve Akaid-i Diniye	Mahir Efendi
Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd	Mustafa Efendi
Ulûm-i ibtidâiye	Şakir Efendi

Tablo 4.24 (devamı)

Ulûm-i ibtidâîye	Yakup Efendi
Hatt ve Sülûs	Nuri Efendi
Hatt ve Sülûs	Mes'ud Efendi
Hatt ve Rik'a	Ömer Efendi

Tablo 4.24'e bakarak Mekteb-i Hamidî'nin öğretmen ve idareci kadrosunun çok geniş olduğu görülmektedir. Öğretmen kadrosundaki hemen hemen her derse farklı öğretmenlerin giriyor olması eğitim-öğretim açısından olumlu sayılabilecek durumlardır. Erkek bölümü talebe mevcudu ücretli 222, ücretsiz 37, toplam 260, mubassır sayısı ise 2'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316). İnas kısmı erkek ve bayan öğretmenleri ve okuttukları dersler Tablo 4.25'te gösterilmiştir.

Tablo 4.25

Mekteb-i Hamidi İnas Kısmı'nda Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Arapça ve Farsça	Asım Efendi
Piyano ve Hüsn-i Hatt ve Vezaif-i İnas Muallimesi	Emine Hanım
Kura-ı Kerim Tecvid ve İlm-i Hal	Hafize Hatice Hanım
Nakış ve Biçki ve Ev Kadını	Feride Hanım
Hesab ve Coğrafya ve Tarih	Azat Hanım
Muavene	Medihe Hanım
Muavene	Naciye Hanım

İnas kısmında ücretli 90, ücretsiz 12 toplam 102 öğrenci bulunmaktaydı. Mektebin kız ve erkek bölümlerini dersleri bakımından karşılaştırsak kızlar için ayrıca iyi bir ev hanımı ve anne olabilmeleri amacıyla biçki, dikiş, ev kadını gibi dersler konulmuştur. Bayan öğretmenlerin sayısı hiç de azımsanamayacak kadar fazladır. Bunda Darümuallimat'ın açılmış olmasının etkisi fazladır. Bu okullarda öğretmen olarak yetişen hanımlar rüşdiye mekteplerinde görev yapmışlardır.

H. 1317 (1899-1900) Maârif Sâlnâmesi'ne göre idaresinde önemli bir değişiklik olmamıştır. Müdür olarak yine Şükrü Paşa'yı görüyoruz. Zükûr kısmı talebe mevcudu 181 ücretli, 23 ücretsiz, toplam 194 öğrencidir. Mektepte iki de mubassır bulunmaktadır. Okul bu yıl yine Beşiktaş'da bulunmakta ve nehari olarak eğitim vermektedir. Mektebin inâs kısmı için de neharidir (gündüzlü) diye not düşülmüştür. İnâs kısmında idare ve öğretmen kadrosu bakımından bazı değişiklikler yaşanmıştır. Okulun nakış muallimi Münevver Hanım, Hesab-Coğrafya-Tarih muallimesi İfakat Hanım, Muavene ise Kadriye Hanım olarak değişmiştir. Bu yıl kız kısmında 45 ücretli, 14 ücretsiz, toplam 59 öğrenci eğitim görmektedir. Zükûr ve inâs kısmı hademe sayısı ise 12 kişidir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317).

Ertesi yıl mektep müdürü yine Şükrü Paşa'dır. Nazır yine aynı kişidir. Öğretmen kadrosunda bazı değişiklikler olmuştur. Erkek bölümünde öğrenci sayısı H. 1318 yılında azalmıştır. 160 ücretli 30 ücretsiz toplam 190'dır. İnâs kısmında ise ücretli 104 ücretsiz 10 toplam 114 öğrenci, erkek ve kız bölümünde toplam yine 12 hademe görev yapmaktadır. İnâs kısmı derslerinde Sarf-ı Türkî ve İmlâ dersi eklenmiştir. Erkek bölümünde ise Hesab ve Amel, Elifba, Kırâat ve İlm-i Hal gibi dersleri ayrıca belirtilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318).

H. 1319 (1901-1902) yılı Maârif Sâlnâmesinde erkek bölümünde ücretli 170, ücretsiz 30, toplam 200, mubassır ise yine iki kişidir. Kız bölümünde ise ücretli 60, ücretsiz 10 toplam 70 öğrenci eğitim görmekte, mektebin her iki kısmında ise yine toplam 12 hademe görev yapmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). H. 1321 (1903-1904) yılında da mektepte 225 erkek 90 kız eğitim görmektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

H. 1327 (1909-1910) yılına kadar varlığını devam ettirmiş ve ismindeki hamidî sıfatı II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra kaldırılmıştır. Mektebin adı bu yıl ki sâlnâmede Mekteb-i Osmanî olarak görünmektedir. Ancak Balkan ve I. Dünya Savaşlarına yenik düşmüş Cumhuriyet dönemine devredilebilen bir mektep olamamıştır.

4.3.3.23. Mekteb-i Osmanî

Bu dönemde İstanbul'da Dârü's-Şafakadan sonra açılan ilk özel okul Medrese-yi Hayriye'dir. Bu mektebi açmak için Cemiyet-i Tedrisiye-yi Hayriye kurulmuştur. Mektep ücretle talebe okuttuğu gibi bir miktar öğrenciyi de parasız okutmuştur.

Mektebin nizamnâmesine göre okutulacak dersler şunlardır: Kur'ân-ı Kerîm, Şurut-i selat, İlm-i Hâl, Esma-i Türkiye, Hikâye-i Müntahabe, Rik'a karalaması, Hüsn-i Hatt, Musikî, Sarf-i Türkî, Sarf-i Arabî, Sarf-i Fârisî, İmlâ-ı Türkî, Nahv-i Arabî, Gülistan, Coğrafya, İlm-i Hesab, Resm-i Tersimi, Fransızca alfabe ve gramer, Defter Tutma Usulü.

Programa göre mekteb ibtidâî ve rüşdîdir. Mektep 1876'da açılmıştır. 1303 Sâlnâmesinde mektebin müdürü olan Hamdi Bey daha sonra mektebin adını Medrese-yi Edebiyye olarak değiştirmiştir. Sarıyer'de de Tedrisiye-i Hayriye adındaki bir mektebin olması bu cemiyetin orada bir şube açmış olabileceği fikrini uyandırmaktadır. Mektep 1908'e kadar Hamdi Bey idaresinde eğitime devam etmiş, Tophane'de de bir şube açmıştır (Ergin, 1941). Böyle bir mektebin adına Maârif Sâlnâmelerinde rastlanmamaktadır. Ancak daha sonraki yıllarda yayımlanan Mekteb-i Osmanî Dâhili ve Harici Talimatı'nda Mekteb-i Osmanî'nin kendisini Medrese-yi Hayriye ile bütünleştirdiği görülmektedir.

Maârif Nezareti Celilesi'nin ruhsatıyla bastırılan talimatın basıldığı yıl H. 1310'dur (1892-1893). Buna göre mektep 1294 senesinin Eylül başında (1878 Eylül/Ekim) ve Aksaray Nizamiye Karakolu'nun doğu cihetinde taş mektepte 'Tedrisiye-i Hayriyye' namıyla birinci olarak açılmış ve bununla yan yana olarak Şemsü'l-Maârif de açılmıştır. Bu mektep daha sonra Medrese-yi Hayriyye ondan sonra da 1300 tarihinde Mekteb-i Osmanî adını almıştır. Yani mektep 1884-1885 tarihlerinden beri bu isimle anılmaktadır.

Mektebin kurucusu Mektebi Harbiyye-i Şahane'den mezun Yüzbaşı Ali Rıza Efendi olup müdür ders nazırı vazifesiyle de mükelleftir. Müdür gerekirse ders nezaretine muallimlerden uygun gördüğü kişiye bu görevi bırakabilmektedir.

Mektep kız ve erkek olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Erkek bölümü üç ibtidâî ve dört rüşdi olmak üzere tahsil müddeti yedi yıldır. Kız kısmı ibtidâî olmak üzere tahsil müddeti dört yıldır. Yalnız kız bölümünün beş kişiden aşağı olmamak üzere bir sene daha mektepte kalmak arzusunda bulunanlar olur ise tahsil süresi bir sene daha ilave

edilmiştir. Mektebe kaydedilecek öğrencilerin bir numarası olmalı, imtihanlı olarak dâhil olacağı sınıf tesbit edilir ve hiç mektebe gitmemiş ise birinci sınıfa dâhil olmak üzere öğrenci kabul edilmiştir. Bütün öğrencilerin dini farzlardan olan namazı mektepte cemaatle kılmaları mecbur kılınmıştır. Maârif Nezareti tarafından tasdik edilen bir şahadetnâme mektebi bitirenlere verilmektedir. Resmi bir memuriyet arzu etmeyenler ve diğer mektep veya taşraya gidenlerden tahsil derecelerine göre mektep tarafından tasdik edilen bir şahadetnâme verilmektedir. Ancak askeri idâdîlerine gidecekler mektep tarafından meclisi askeri imtihanına gönderilip kabul olunalar şahadetnâme olmadan da askeri idâdîlerine dâhil olmuşlardır.

Mektepte resmi mektep programlarına paralel dersler okutulmuştur. Önemli faklılıklar bulunmamaktadır. İbtidâî bölümünün ve rüşdiye bölümünün öğretim süresi dörder yıl olarak belirlenmiştir. İlk yıllardan itibaren dini bilimler okutulmaya başlanmıştır. Mektebin gündüzlü kız kısmı dersleri erkekler ile aynıdır, müddeti tahsilleri yalnız dört senedir ve ayrıca ücret dâhilinde kızlara Çarşamba ve Perşembe günleri el işleri ve piyano dersleri de verilmiştir. Gerekirse tahsil müddeti bir sene daha ilave edilebilir. Fransızcadan başka dördüncü seneye kadar erkek ibtidâîye ve rüşdiye için kabul olunan dersler okutturulacaktır (Mekteb-i Osmanî Dâhili ve Harici Talimatı, H. 1310). H. 1316 (1898-1899) yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre mektep Yusuf Paşa'da bulunmaktadır. Müdürü Ali Rıza Efendi, ders nazırı ise aynı zamanda Resim, Hendese, Kitâbet muallimi olan İhsan Bey'dir. Mektepte okutulan dersler ve öğretmenleri ise Tablo 4.26'de gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316, s.687-688).

Tablo 4.26

Mekteb-i Osmanî'de Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Resim, Hendese, Kitâbet	İhsan Bey
Kavâid-i Osmaniye ve Hüsn-i hatr	Osman Bey
Hesab ve Coğrafya	Şükrü Efendi
Fransızca	Haydar Bey
Fârisî	İbrahim Bey
Arabî	Halil Efendi
İbtidâîye muallimleri	Eyüp Sabri, Ahmet Hamdi, İbrahim Efendiler

Mektep yatılı ve gündüzlüdür. Yatılı olarak ücretli 1 Müslüman, gündüzlü olarak ise 133 Müslüman 1 tane de gayrimüslim öğrenci eğitim görmekte 1 de mubassır bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316). Ertesi yıl mektebin bulunduğu yer yine Aksaray'da Yusuf Paşa'dır. İdare ve öğretmen kadrosu bakımından çok değişiklik yoktur. Bu yıl mektebe kızlar da ayrıca belirtilmiştir. İnas kısmında Ali Rıza Efendi ve refikası hanım görev yapmaktadır. Mektepte erkek olarak 120 ücretli, 25 ücretsiz, kız olarak ise 30 ücretli 7 ücretsiz toplam 182 öğrenci bulunmaktadır. 2 de hademe görev yapmaktadır (Maârif Sâlnâmesi H. 1317).

H. 1318 (1900-1901)'de de mektebin erkek kısmında ücretli 113, ücretsiz 14 toplam 127, kız kısmında ise ücretli 23 ücretsiz 3 toplam 26 öğrenci eğitim görmekte, 3 de hademe görev yapmaktadır. Öğretmen kadrosunda önemli bir değişiklik yoktur. Müdür Ali Rıza Bey aynı zamanda Hıfz-üs-sıhha ve Ahlâk hem de inâs kısmı muallimidir (Maârif Sâlnâmesi H. 1318). H. 1319 yılında ise 118 erkek, 33 kız toplam 151 öğrencisi bulunmaktadır. İnas kısmında görevli bayan öğretmen bulunmamaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). H. 1321 yılında öğrenci sayısında ve idareci öğretmen kadrosunda bir değişiklik olmamıştır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

Mektepte, Dârü't-Tâlim'in kurucusu Hacı İbrahim Efendi'nin çok etkili olduğu görülmektedir. Onunla rekabet edebilmek için Arapça derslere ağırlık verilmiştir. Çünkü öğrencilerin Arapçadaki başarıları ve okutulan ders kitapları Dârü't-Tâlim'i anımsatmaktadır. Fütuhü'ş-şam Dârü't-Tâlim'de ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Mektep öğrencileri, kendi ders kitabı olmadığı halde bu kitabı okudukları ve Dârü't-Tâlim öğrencilerini geçtiklerini iddia etmektedirler. Mektep Fransızcaya da büyük önem vermiş, yeni öğretim metotlarında ilerlemiş, rüşdiye mezunlarının dahi üç sene içinde bilgileri askeri idâdîlere girebilecek dereceye ulaşmış ve askeri idâdîlere giren öğrencileri de bunun en büyük kanıtı olmuştur. Ancak Fransızca konusunda bazı öğrencilerin başarısız olması bu derse daha fazla önem verilmesi gereğini doğurmuş ve Fransızca eğitimi için Mösyö Jampol adındaki muallimin, isteyenlere Fransızca dersi vermesi düşünülmüştür. Numûne-yi Terakkî Müdürü Mehmet Nadir Bey'in Edirne'de 7 yaşındaki çocuğa bir konuşma yaptırmasına karşılık Mekteb-i Osmanî idaresi de 6 yaşında bir çocuğa nutuklar okutturmuştur. Bu durum özel okullar arasındaki rekabetin en güzel örneklerindendir. Bu çocuk konuşmasında gazete ve Kur'an okuyabildiğini,

Türkçe ve Arapça yazı yazdığını belirtmiş ve okuduğu mektebe şükranlarını sunmuştur. Diğer bir çocuk ise bu okula devam eden çocukların altı sene içinde kitap yazabilecek mertebeye ulaştığını söylemiştir. Çocukların söylemleri mektep idaresine ait düşüncelerdir ve mektep kendi reklamını yapma arzusundadır. Ayrıca mektep kendisini 1876'da açılan Medrese-yi Hayriyye'ye bağladığından kendisini mekteplerin piri saymaktadır. Talebenin Arapça ve Farsça derslerine de büyük ehemmiyet verdiğini yapılan törenlerde okuttukları Arapça ve Farsça nutuklarla ilan etmiş böylece Dârü't-Tâlim'le de rekabet edebileceklerini göstermeye çalışmışlardır (Ergin, 1941). H. 1327 (1909-1910) yılında Mekteb-i Osmanî Üsküdar'da bulunmaktadır. Uzun ömürlü mekteplerden biri olmuştur. Ancak Cumhuriyete kadar varlığını sürdürememiştir.

4.3.3.24. Mekteb-i Tefeyyüz

Bu Özel İslam Mektebi H. 1312 (1894-1895) yılında açılmıştır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327). İdâdî derecede de eğitim veren nadir mekteplerimizden biridir. H. 1316 (1898-1899) Mektep Kadırga'da bulunmaktadır. Müessis ve müdürü Muammer Bey'dir. Yatılı ve gündüzlü olarak eğitim vermektedir. Okutulan dersler ve öğretmenleri Tablo 4.27'de gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316, s. 699-700).

Tablo 4.27

Mekteb-i Tefeyyüz'de Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Coğrafya-yı Umûmi	Nafiz Bey
Edebiyat, Ahlâk, İnşa, Kitâbet, Tarih	Muammer Bey
Fransızca ve Ma'lûmât-ı Nâfia	Nuri Bey
Ulûm-i Tabîyye	Doktor Hayrullah Bey
Hesab, Coğrafya ve Ders Nazırı	Nuri Bey
Ulûm-i Riyaziye	Şükrü Efendi
Hesab	Memduh Bey
Coğrafya	Hakkı Bey
Tarih-i İslami ve Osmanî	Mustafa Bey
Dâhiliye Müdürü ve Fransızca Muallimi	Şerif Bey

Tablo 4.27 (devamı)

Ulûm-i Dîniyye, Arabî ve Fârisî	Ali Efendi
Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd ve İlm-i hâl	Hafız Mustafa Efendi
İmla ve Hüsn-i Hatt	Abdülkadir Efendi
Dâhiliye müdür muavini ve İmlâ ve Kırâat muallimi	Vasıf bey
Fransızca	Mazhar Bey
İbtidâî muallimi	Faik Efendi

H. 1316 yılında (1898-1899) yatılı olarak ücretli 62 Müslüman, ücretsiz 2 Müslüman, gündüzlü olarak ücretli 143 Müslüman, 19 gayrimüslim, ücretsiz 3 Müslüman 2 gayrimüslim olmak üzere toplam 195 öğrencisi vardır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316).

Ertesi yıl mektebin Kırkpaşa'da Dizdariye mahallesinde leylî ve nehârî olarak eğitim verdiğini görmekteyiz. Resim dersi bu yılki programda görülmektedir. İki de dâhiliye müfettişi görev yapmaktadır. Gayrimüslim öğrenci bulunmamakla beraber yatılı 68, gündüzlü 168 toplam 196 öğrencisi bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317).

H. 1318 (1900-1901) yılı mektepte okutulan derslerde önemli değişiklikler olmuştur. Kitâbet-i Resmîye, Hikmet, Mevaliyat (tabiat ilmi), Kimya, Lisan-ı Osmanî gibi dersler konulmuştur. Talebe sayısı 32 yatılı, 154 gündüzlü 186'dır (Maârif Sâlnâmesi H. 1318). H. 1319 yılında idare ve öğretmen kadrosu bakımından genişlemiştir. İdare heyetine idare kâtibi, 3 mubassır, öğretmen kadrosuna ise 3 ibtidâî muallimi, musikî, fizik ve mekanik (mihanik) öğretmenleri eklenmiştir. Bu yıl öğrenci sayısı ise toplam 203'tür. Okulda 8 de hademe görev yapmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

H. 1321 (1903-1904) yılında mektebe bir de doktor dâhil edilmiştir. Hayri Bey okulun tabibi olmuştur. İlm-i Hayvanat, Fizik, Cebir ve Müsellesat muallimleri ile bir de Fransızca muallim muavini öğretmen kadrosuna eklenmiştir. Talebe sayısı yatılı 36, gündüzlü 167 toplam 203'tür (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

İlk önce ibtidai ve rüşdi derecede eğitim veren mektepte Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye Mektûbî Kalemi'ne Mekteb-i Tefeyyüz müdür ve müessisi İzzetli

Muammer Bey tarafından verilen dilekçede idâdi sınıflarının açılması için ruhsat verilmesi talep edilmiştir. Bu mektebin talebe yetiştirmedeki başarısına dikkat çekilerek buradan şahadetnâme alanların bu kurumun idâdi sınıflarına devam etmekten mahrum bırakılmaması istenmiştir. Meclis-i Kebîr-i Maârif'in 24 Teşrîn-i Evvel 1313 (5 Kasım 1897) tarihli kararıyla mektepte idâdi sınıfları teşkil olunarak 1322 yılında birinci defa olmak üzere dört kişiye mezûniyet verilmiştir. Bunun gibi diğer mekteplerde ibtidâi ve rüşdî sınıflarla yetinilmeyip idâdi sınıflarının açılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu mektepler tıpkı resmi mekteplerin sahip olduğu hakların ve hukukun aynısına sahiptir. Yabancı mekteplerin idâdi derecesinde çokça mektebinin bulunmasına karşın Müslümanların da bu seviyede mekteplere sahip olması gerektiği bildirilmiştir. Özellikle bu mektepler yatılı olduğunda taşra ahalisi de eğitim için Dersaadet'e gelerek ahlâk ve terbiyelerini muhafaza etmiş ve yabancı mekteplerle de rekabete girişmişlerdir. Bu nedenle Özel İslam Mektepleri'nde idâdi eğitimine izin verilmiştir.

Bunun için mekteb olarak kullanılacak binaların uygunluğunun öncelikle tedkik edilmesi istenmiştir. Ayrıca müdür ve muâvin ve muallimler mekâtib-i âliye mezûnlarından ve hüsn-i hâl ve sîret ashâbından olması ve bunların düzenlemeleri hakkında nezârete malûmât verilmesi şart koşulmuştur. Muallimlerinin tayini, istihdâmı nezâretin kabûl ve tasdikiyle gerçekleşecektir. Müdür hergün mektebin açılmasından en az öğleye kadar ve muâvinin ise sürekli olarak mektebde bulunması zorunlu tutulmuştur. Mektebin hiçbir zaman müdürsüz veya muavinsiz olmaması ve bunların hüsn-i hal erbabından olması gerekmektedir. Her sınıf için bir mubassır bulundurulması ve mekteb yatılı ise müdür ile muâvin nöbetleşe mektebde yatması ve yatakhânelerde birer mübassır yatırılması yerine getirilmesi gereken diğer şartlardandır. İdâdi sınıflarının açılmasına müsâade olunup da sınıflar teşkil olunduğunda mektep araç ve gereci, en az rüşdiyelerde bulunan araç gereçlere sahip olmalıdır.

Öğrencilerin sınıf geçme ve mezûniyet imtihânları nezâretçe mekâtib-i idâdiye-i resmîye imtihânlarına me'mûr mümeyyiz heyeti huzûrunda icrâ edilmelidir. Dersaadet'te nezâret tarafından ve taşralarda Maârif Müdüriyetleri tarafından teftiş yapılması şartıyla mekâtib-i husûsiyyede idâdi öğretime izin verilmiştir. Ancak bu izin ibtidâi ve rüşdî kısımları açılmış ve öğretimdeki gelişimi nezâretçe tahkik edilecek mekteplere verilmiştir. İdadi açılıp da öğrencisi bulunmayan mekteplerin zararları da

kendileri tarafından karşılanmıştır (BOA, H. 1324, ŞD,221/35). Yapılan bu müracaatın ardından mektep idadi sınıflarını açmıştır.

Mekteb-i Tefeyyüz yatılı ve gündüzlü eğitim veren bir okuldur. H. 1329 (1911-1912) yılında Şurayı Devlet Tanzîmât Dairesi baş Muavininin idaresi altındadır. Mektep ticarete, mülki ve askeri hizmetlere, devlete, muallimliğe, doktorluğa, davalar vekilliğine, mühendisliğe vesair muhtelif sanayi dallarına atılmış yüzlerce mezunu olduğunu ve bunların Mekteb-i Tefeyyüz'den çıktıktan sonra dâhil oldukları daha yüksek derecedeki mekteplerde önemli bir yer edinmiş ve ahlâken de mazhara takdir oldukları üzerinde durulmuştur.

Mektep, talebeye fikri ve vicdani açıdan rehberlik edecek bir eğitim vermeyi amaçlamıştır. İtaate, intizama, temizlik ve düzene, iyi ahlâka, dini vazifelerin yerine getirilmesine çalışmaktadır. 1910-1911 yıllarında on sınıftan oluşup, bunun altı sınıfı tedrisat-ı ibtidâîyeye, dört sınıfı tedrisat-i taliyeye aittir. Küçük talebeye mahsus olmak üzere ayrıca bir ihtiyad (hazırlık) kısmı da mevcuttur. Sınıflar ve yaş grupları ise şöyledir:

Birinci sınıfa 7 – 12 yaş	Altıncı sınıf 12-18 yaş
İkinci sınıfa 8-14 yaş	Yedinci sınıf 13-19 yaş
Üçüncü sınıf 9-15 yaş	Sekizinci sınıf 14-20 yaş
Dördüncü sınıf 10-16 yaş	Dokuzuncu sınıf 15-21 yaş
Beşinci sınıf 11-17 yaş	Onuncu sınıf 16-22 yaş

Talebe hiçbir sebeple ders zamanlarında eğitimden mahrum olunamamasına özen gösterilmiştir. Devamsızlık yapanlarla ilgili olarak mektep kuralları uygulanmıştır. Öğrenim süresi sabah sekiz buçuktan akşam üç buçuğa kadardır. Bu müddet zarfında gündüzlü talebe mektepte bulunmaya mecburdur.

Ders konusu olsun olmasın hiçbir yabancı eser müdürün müsaadesi olmadıkça mektebe alınamamaktadır. Dışarıdan yardım toplanması yasaklanmıştır. Piyango bileti satılmasına da izin verilmemiştir.

Mektebin talimatnamesinde öğretim ile ilgili bölümde ibtidâî, rüşdi ve idâdî kısımlarında okutulan dersler ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Tedrisat-ı Diniyye: Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Ameli İlm-i hâl, Sure-i Kur'aniye, Terbiye-yi Diniyye ve Ahlâkiyye.

Türkçe: Telaffuz, Kırâat ve yazıdan mürekkebe İmlâ hazırlıkları, hüruf, hece, kelimat, temrinat-ı imtidaiye (uzatma hazırlıkları).

1-Temrinat-ı Şifahiyye (sözlü alıştırmalar): Çocukların neticesi itibariyle dinlediklerini ifade edebilecekleri surette anlatabilecekleri hikâyeler.

2-Temrinat-ı Zihniyye: Gayet kısa manzumelerin ezberlettirilmesi.

3- Temrinat-ı Tahririyye (yazılı): Sıra ile bir kelime sonra iki veya üç kelimelik ve daha sonra küçük cümlelerin yazı ve İmlâsı.

4-Müntehabat-ı Asar (seçilmiş eserler): Milli ve ahlâki manzumeler, Kırâat, Lûgat, Kavâid, İmlâ, İntak, Lûgat-ı Arabîyye ve Fârisîyye.

Hesab: Ta'dad ve terkim (sayıları okuma ve yazma), Hesab zihni temrinatı, yüzü geçmemek üzere cem' ve tarh, buçuk, yarım, rabi', metre, frank, litre, arşın, kuruş, dirhem ve sairenin izahı.

Tarih: Muallim tarafından gayet kısa kırâatlar, talebe tarafından dinleme ve tekrar, tarihî menkıbeler, tarihi milliden alınmış ahval tercümeleleri, hikâyeler, seyahatler, tasvirler, görülecek yerler üzerine açıklamalar, İslamiyetin doğuşu ve yayılışı, Türkiye'deki kavimler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Tanzîmât-ı Hayriye'ye kadar olayların özeti.

Coğrafya: Çocukların hadiseler ve arazi şekilleri üzerine dikkatlerini çekmek için anlatılacak ilk bilgiler, İstanbul'un Coğrafyası, ahvali tabiiyesi, binaları ve eski eserleri ve ahvali ticariye ve sanaiyesi hakkında ma'lûmât, memaliki osmaniye ve zayıf ve hududu ve taksimatı ve ahvali umûmiyyesi hakkında ma'lûmât.

Okutulan diğer dersler; Ma'lûmât-ı Fenniye, Ma'lûmât-ı medeniyye, Resim, Hüsn-i Hatt, Musikî-i savti (ses), Fransızca, Elisheridir.

Rüşdiye kısmında okutulan dersler ise şunlardır: Tedrisat-ı Diniyye, Türkçe, Arabî, Fârisî, Coğrafya, Hesab ve Hendese, Ma'lûmât-ı Fenniye, Ma'lûmât-ı Medeniye, Resim, Hüsn-i Hatt, Musikî, Fransızca'dır.

İdâdî kısmında okutulan dersler: İlim-i Kelam, Ahlâk, Mantık, Felsefe, Adiyat-ı Osmanî, Arabî, Fârisî, Fransızca, Ulûm-i riyaziye, Usûl-i Defteri Ticari, İlm-i İktisad, İlm-i Tabîyye, Ma'lûmât-ı Medeniye ve Kavanin-i Mer'iyye, Tarih, Coğrafya, Hikmet ve Kimya, Hıfz-üs-sıhha, Resim, Musikî, Riyaziye, Bedeniye ve Ta'lim'dir.

Talebe sınıf derslerini layıkıyla takip etmek ve idarenin müsaadesini almak şartıyla ihtiyari derslere devam edebilmektedir. İhtiyari dersler; Arapça, İngilizce,

Almanca, Fransızca, Hukuk-ı Esasiye, Medeniyet-i İslamiye, Hesab-ı Ticari ve Muamelat-ı Ticariye'dir.

Lisan dersleri Avrupa'dan getirilen tablolar üzerinde sözlü alıştırmalar yapmak ve Fen dersleri de mektebin hikmet ve kimya laboratuvarında tatbikatı fenniye icra edilmek suretiyle gösterilmektedir. Mektebin özel sinemasında tarih ve fen münazaraları icra edilmektedir.

Talebe her hafta imtihanlar ve müsabakalar tertibi suretiyle kontrol edilir ve bu kontrollerde kazandıkları ödüller kendilerine verilmektedir.

Mektebin şahadetnâmeleri Maârif Nezareti celilesince tasdik olup Mekâtib-i resmiye talebesinin haiz olduğu haklardan istifade eder ve son iki sınıfta bulunanların askerlikleri tecil olunurdu. Ancak H. 1329 (1911-1912) yılında mektebin idâdî kısmın son iki sınıfındaki öğrencilerin askerliğini tecil ettirmek amacıyla mektebe usulsüz öğrenci alındığı yolunda bir ihbar yapılmıştır. Harbiyye Nezâret-i Celîlesi'nden alınan şikâyetler üzerine idâdî derecesinde resmi ruhsatla açılan mekâtib-i husûsiyyenin son iki sınıfına kaydedilen talebenin kayıt işlemlerinin tetkiki hususunda İstanbul Vilâyeti Maârif Müdüriyeti vasıtasıyla getirilen defterlerden Tefeyyüz Mektebi'ne âid olan defterde öğrencilerin herbirinin hizâsında verilen açıklamaya göre mektebin eski talebesinden terfi sûretiyle dâhil olanlardan başka bu sene doğrudan doğruya mekâtib-i idâdiye-i resmiyenin yedinci sınıfına muâdil olan onuncu sınıfına kabûl edilen otuz beş kişinin imtihansız veya evrak eksikliğine rağmen hak ettiği sınıf yerine üst sınıfa kaydedilmesi gibi çeşitli yollarla usulsüz olarak kayıtlarının yapıldığı tespit edilmiştir. Bu yüzden Meclis-i Kebîr-i Maârif'in karârı doğrultusunda gerek bu mektepte gerek diğer husûsî mekteplerde son iki sınıfa bu yolda kabul olunanların imtihânları geçersiz sayılmış ve yeniden mümeyyizler ve kendi muallimleri huzurunda imtihan yapılmalarına karar verilmiştir.

Mekteb-i Tefeyyüz Müdürü ise bu yıl böyle bir uygulamanın öğrenciler için büyük bir karışıklık doğuracağı, öğrencilerin daha sonra dâhil olacakları bir üst mektebe alınmama tehlikesinin bulunduğunu ve mektep için de ücretlerin ödenmemesi gibi çok mühim bir sorun doğuracağından kararın yenilenmesini istemiştir (BOA, H. 1331, ŞD., 3118/61) .

Mekteb-i Tefeyyüz H. 1327 -H. 1329 yıllarında da eğitim öğretim hayatına devam eden ve idâdî derecesinde eğitim veren sayılı Özel İslam Mektepleri'nden biridir.

H. 1327 (1909-1910) yılında mektep Fazlıpaşa'da görünmektedir. Erkek öğrencilere eğitim hizmeti sunmaktadır. H. 1328-1329 ders yılında mektebe 45 öğrenci de kaydedilmiştir (MNİ, H. 1328-1329). Ancak Cumhuriyet dönemine devreden mektepler arasında adına rastlanmamaktadır. Muhtemelen I. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklara dayanamamaya kapandı.

4.3.3.25. Mekteb-i Miratü'l-Feyz-i Hamidî

H. 1316 (1898-1899) yılında açılmış, erkek öğrencilere eğitim veren ibtidâî-rüşdî derecedeki bir Özel İslam Mektebi'dir (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327). Üsküdar'da İhsaniye Mahallesi'nde bulunan mektebin müdürü Ziya Bey'dir. Ders nazırı Zehdi Bey, dâhiliye memuru Mustafa İzzet Bey'dir. Kuran-ı kerim muallimi Hafız Nuri Efendi ile beraber toplam 5 öğretmen görev yapmaktadır. H. 1316-H. 1317 ders yılında mektepte bulunan öğrenci sayısı ücretli 18, ücretsiz 13 toplam 31'dir. 3 de hademe görev yapmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

H. 1321 (1903-1904) yılında okulun daha geliştiğini görmekteyiz. Müdür ve müessis olarak yine Ziya Bey bulunmaktadır. İdareci kadroda ders nazırı, müdür muavini, müfettiş, katib görev yapmaktadır. Öğretmen kadrosunun da oldukça genişlediğini görüyoruz. Okutulan dersler ve öğretmenleri ile ilgili olarak Tablo 4.28'deki bilgilere ulaşmaktayız (Maârif Sâlnâmesi H. 1321, s.205-206).

Tablo 4.28

Mekteb-i Miratü'l-Feyz-i Hamidî'de Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Riyaziye	Abdulkadir Bey
Kavâidi Osmanî, Kitâbet, Ahlâk	Nazmi Bey
Coğrafya, Fransızca, Kaliğrafi	Süreyya Bey
Ma'lûmât-ı Fenniye, Hıfz-üs-sıhha	Refik Bey
Tarih	Şecaaddin Bey
Fârisî ve Hüsni-i Hatt	Tevfik Bey
Resim	Hidayet Bey
İmla	Cemil Bey
Kırâat	Adil Bey
Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Mantık	Yusuf Ziya Efendi

Tablo 4.28 (devamı)

Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd	Hafız Mehmet Efendi
İhtiyad sınıfları muallimleri	Hafız Ahmet, Hafız Ahmet Nuri Efendiler
Mubassır	Mehmet Efendi

H. 1318-1319 ders yılında okulda ücretli 62, ücretsiz 38 toplam 100 öğrenci eğitim görmektedir. H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesinde mektebin adındaki 'hamidî' sıfatının çıkarıldığını görmekteyiz. Mektep yine aynı yerde bulunmaktadır.

4.3.3.26. Mizan-ı Terakkî Mektebi

1310 yılında talimatnâmesini yayınlayan mektep Üsküdar'da Kapağası mahallesinde açılmış olup dördü ibtidâî, üçü rüşdî olmak üzere öğrenim süresi yedi yıl olarak belirlenmiştir. Mektebin kurucusu ve müdürü Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun Abdürrahim Neşet Bey'dir. Mektebe 5-11 yaş arası çocuklar kabul edilmiştir. Öğrencilerini mülkî ve askerî idâdîlere göndereceğini vaadetmiştir (Mizân-ı Terakkî Talimât-ı Esasiyesi, H. 1310) 1898-1899 yıllarında müdür yine Abdürrahim Neşet Bey, idare reisi Osman Efendi, heyet-i idare azası ve aynı zamanda Kitâbet muallimi Mesud Efendi'dir. İdare müdürü ve muhasebeci Cemal Bey, ders nazırı Hafız Servet Efendi'dir. Yönetici kadroda yer alan diğer isimlerden biri de nazır muavini ve aynı zamanda kırâat muallimi olan Zati Bey'dir. Mektep gündüzlü olarak eğitim vermektedir. Bu yıl gayrimüslim öğrenci bulunmamaktadır. Öğrenci sayısı ücretli 80, ücretsiz 20 toplam 100'dür (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316).

Ertesi yıl mektebin yine Üsküdar'da Kapağası Mahallesi'nde bulunduğunu görmekteyiz. Müessis ve müdür olarak yine Abdürrahim Neşet Bey'in adı bulunmaktadır. Mektepte okutulan dersler ve öğretmenler Tablo 4.29'de gösterilmiştir.

Tablo 4.29

Mizan-ı Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd muallimi	Mahmud Efendi
İbtidâîye muallimleri	Sabri ve Hafız Emin Efendiler
İmla	Haydar Bey
Muhtasar Hesab ve Tarih	Halit Efendi
Heyet-i idare azasından	İsmet Bey
Nakış muallimesi	Zeliha Hanım

Mektepte bu sene ücretli 45, ücretsiz 25 toplam 70 öğrenci eğitim görmektedir. 2 de hademe görev yapmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317). H. 1318 (1900-1901) yılında mektebin müdürü yine aynı kişidir. Ancak ders programının daha zenginleştirildiğini görmekteyiz. Arabî, Fârisî, Lûgat, Sülûs, Sarf-ı Osmanî, Hesab ve Coğrafya, Kırâat-ı Türkiye, İmlâ, Hat, Ahlâk, Kur'ân-ı Kerîm bu sene okutulan dersler arasındadır. Ücretli 30, ücretsiz 30 toplam 60 öğrencisi bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). H. 1319 yılında öğrenci sayısı ve öğretmen kadrosu bakımından bir değişiklik yaşanmamıştır. Bir önceki yıl ile aynıdır. Okulun öğrenci sayısı ve dersleri itibariyle ilk yıllarda ibtidâî derecede eğitim verdiği sonradan rüşdiye sınıfları açtığı görülmektedir. Diğer okullardan farklı olarak mektepte ücretli talebe kadar ücretsiz talebe okutulması dikkat çekicidir. Sayıları iki yüzleri geçen özel okullarda bile bu kadar ücretsiz talebe bulunmamaktadır. H. 1321 yılında Kur'ân-ı Kerîm muallimesi olarak bir bayan olan Şadiye Hanım'ın ismini görmekteyiz Ancak okulun özellikle ücretli öğrenci sayısında büyük bir azalma olmuş sayı 5'e düşmüştür. Ücretsiz öğrenci sayısı ise 30'dur (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

Öğrenci sayısının azalmasına paralel olarak eğitim-öğretime uzun yıllar devam edememiş ve kapanmıştır. H. 1327 (1909-1910) yılında mektebin adı sâlnâmelerde bulunmamaktadır.

4.3.3.27. Maşrık-ı Füyûzat Mektebi

1889 yılında mektep, idâdîlere imtihansız geçileceği, ders programına İngilizce'yi dâhil etmek ve Bahriyye Nezareti'nden bir mümeyyiz bulunması şartıyla mektebi bitiren talebenin Mekteb-i Bahriyye'ye imtihansız kabul olunacağını ve bu sene rüşdiyenin dördüncü sınıfının açılacağı duyurulmuştur. Mektep Kasımpaşa'da açılmıştır. Bu semtte bahriyye zabitlerinin bulunması ve onların çocuklarının bahriyye mektebi tahsilini takip etmek istemeleri mektebin programına İngilizce'yi dâhil etmesine ve mezunlarının da Bahriyye mektebine kabulünü sağlamıştır (Ergin, 1941).Ancak Maarif Salnameleri'nde İngilizce dersinin okutulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

H. 1316 (1898-1899) yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre mektep Beyoğlu'nda bulunmaktadır. Müdürü Mehmet Bedrettin Bey'dir. Ders Nazırı ise Şekip Bey'dir. Mektepte okutulan dersler şunlardır: Riyaziye, Hat, Kur'ân-ı Kerîm, Arabî, Fârisî, Ulûm-i Dîniyye, Tarih, Resim, Fransızca, Sarf-ı Osmanî, Coğrafya. Emine ve Behiye adlı iki bayan öğretmen de görev yapmaktadır. Bu yıl okuyan öğrenci sayısı Müslüman 192, gayrimüslim 1 toplam 193'tür (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316).

Ertesi yıl mektebin Tophane'de Firuzğa'da bulunduğunu okumaktayız. Mektep müdürü bu yıl Bedri Bey olarak görünmektedir. H. 1317 yılında musikî dersinin de okutulduğunu görmekteyiz. Öğrenci sayısı ücretli 60, ücretsiz 12 toplam 72 erkek, ücretli 20, ücretsiz 5 toplam 25 kız öğrencidir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317). H. 1318 (1900-1901) yılında müdür Ömer Faruk Bey'dir. Öğrenci sayısı toplam 67'dir. Mektep bu yıl Cihangir'de görünmektedir (Maârif Sâlnâmesi H. 1318). Ders programı bakımından önemli bir değişiklik olmamıştır. H. 1319 yılında öğrenci sayısında önemli bir düşüş olmuş eğitime devam eden toplam sadece 11 öğrencidir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). H. 1321 yılında mektep Mercan'da bulunmaktadır Mektebin yine 11 öğrencisi vardır. Müdürü ise yine Ömer Faruk Bey'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

H. 1327 (1909-1910) yılında da eğitim öğretime devam eden mektep Eyüp'te zükûr bir rüşdiye olarak geçmektedir. Kuruluş tarihi ise H. 1320 (1902-1903) yılı verilmiştir. Muhtemelen önceki yeri değişmiş daha sonra Eyüp'e taşınmıştır. Taşınılan tarih de muhtemelen mektebin açılış tarihi olarak verilmiştir. Bu ikinci mektep ile ilgili olarak arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgiye göre mektebin Eyüp'te bulunduğu doğrulanmıştır.

H. 1332 yılında Maşrık-ı Füyûzat Mektebi'nin yine zor şartlarda eğitime devam ettiğini görmekteyiz. Mektebin yeni taşındığı Eyüb'de Babahaydar Mahallesi Arpa Emni caddesindeki binanın mektebe elverişli olup olmadığının Sıhhiye Müfettişi İhsan Bey tarafından tahkik edilmiş ve buna göre şu sonuçlara varılmıştır: Müşrık-ı füyuzat mektebinin bulunduğu binanın çok geniş bir bahçesi ve binası vardır. Odaların sayısı toplam dokuzdur ve bunların beşi zükûr ibtidâî sınıfları için tahsis olunmuştur. Bu binada yüz sekiz öğrenci bulunması gerekiyorken 134 öğrenci oturmaktadır. Diğer odalardan yalnız biri kızlara ayrılmıştır. Bundan başka binada sadece bir tane yemekhane mevcuttur. Burada hem kız hem de erkek öğrenciler yemek yemektedir. Yapılan tedkikatta binanın yalnız zükûr ibtidâîsi için yeterli olduğu ve inâs kısmı için ayrı bir bina tahsis edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Ardından müdürden inâs kısmının binanın diğer kısmına taşınması ve ibtidâî olarak bütün sınıflarının açılması istenmiştir (BOA, H. 1332, MF. MKT,1193/20).

Maddi olarak bu sıkıntılı şartlar altında eğitime devam etmeye çalışan mektep ardından bir de I. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklara dayanamayarak kapanmış Cumhuriyet dönemine kadar varlığını koruyamamıştır.

4.3.3.28. Mekteb-i Teşvikiyye

Bu mektep Kasımpaşa'dadır. 1898-1899 yılında müdürü Mehmet Ziyaüddin Efendi'dir. Biri Rik'a, biri de Nakış olmak üzere toplam 8 öğretmeni bulunmaktadır. Nakış muallimesi Zehra Hanım'dır. 230 öğrencisi ve 3 de hademesi vardır. Kız öğrenci sayısı ayrıca belirtilmemiştir. Mektep şimdilik ibtidâî derecede eğitim vermektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316). H. 1317 yılında mektepte bayan öğretmen yoktur, ayrıca Hesab ve Coğrafya muallimi olarak İhsan Bey görev yapmaktadır. 170 ücretli 30 ücretsiz toplam 200 erkek, 65 ücretli 15 ücretsiz toplam 80 kız öğrenci eğitim görmektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317).

H. 1318 (1900-1901) yılında daha genişlemiş, mektepte tabib, dâhiliye müfettişi, fahri eczacı, ders nazırı, cerrah gibi görevliler bulunmaktadır. Ders programına bakıldığında mektebin rüşdi derece de de eğitim verdiğini görüyoruz. Çünkü sınıf-ı ibtidâîye muallimleri ayrılmış, inâs kısmında bayan öğretmenler görev yapmaya başlamıştır. Refika, Safiye ve Fatıma Hanımlar ismi geçen bayan öğretmenlerdir.

Mektepte okutulan dersler şunlardır: Lûgat, Sarf, Hesab, Coğrafya, Tarih, İlm-i Eşya, Hüsn-i Hatt, Kur'ân-ı Kerîm ve Arabî, Fârisî, Fransızca, Resim'dir. Bu yıl mektepte okuyan talebe sayısı, ücretli 148, ücretsiz 25 toplam 173 erkek, ücretli 100 ücretsiz 18 kız toplam 118'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). H. 1319 (1901-1902) yılında toplam 77 öğrenci ile eğitime devam eden Teşvikiye Mektebi'nin öğretmen kadrosu da öğrenci sayısına paralel olarak oldukça azalmıştır. Bu yıl mektebin müdürü yine Mehmet Ziyaüddin Efendi'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). H. 1321 (1903-1904) yılında ise Dikiş muallimi Fatıma Hanım dışında öğretmenlerin tamamı erkektir ve 101 öğrenciyle eğitime devam etmektedir. İdare ve öğretmen kadrosunda önemli bir değişiklik yoktur (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321). Mektep uzun ömürlü bir mektep olmamıştır. Zira H. 1327 (1909-1910) sâlnâmesinde adı bulunmamaktadır. Muhtemelen bu süre içerisinde kapanmıştır.

4.3.3.29. Necm-i Terakkî Mektebi

H. 1316 yılında (1898-1899) yılında mektebin müdürünün bazı öğrencileri iftara Kadıköy'e götürmesinin uygun bulunmadığı ve müdürünün ikaz edildiği arşiv belgesinden mektebin bu yıl eğitime devam ettiğini tespit etmekteyiz (BOA, H. 1316, MF. MKT, 439/31). H. 1317 (1899-1900) yılında ise mektep Kasımpaşa'da Uzunyol'da bulunmaktadır. Mektebin kurucusu ve müdürü Hüseyin Hafız Efendi'dir. Dâhiliye müfettişi Hüseyin Sabri Bey, Ders Nazırı Ziya Bey'dir. Mektepteki diğer öğretmenler ve okuttukları dersler Tablo 4.30'da gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317, s.191):

Tablo 4.30

Necm-i Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Sarf-ı Osmanî	Ziya Bey
Tarih, Fârisî ve Hüsn-i Hatt	Hüseyin Hıfzi Efendi
Coğrafya, Hesab, İmlâ	Hüseyin Avni Bey
Kırâat	Mehmet Bey
Musikî	Şükrü Bey
Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i Dîniyye	Mehmet Efendi
İbtidâî Muallimi	Cemil Efendi
Muallime-i Evveli ve Nakış Muallimesi	Hesna Hanım

Mektepte kız öğrenciler de eğitim almaktadır. Ücretli 35 ücretsiz 15 toplam 50 kız öğrenci, ücretli 70 ücretsiz 30 toplam 100 de erkek öğrenci eğitim görmektedir. Ertesi yıl müdür ve ders nazırı Hüseyin Hıfzi Efendi olmuştur. Mektebin bu yıl hem idare hem de öğretmen kadrosu bakımından geliştiğini görüyoruz. İdare kadrosuna dâhiliye müfettişi, müdür muavini ve fahri eczacı eklenmiştir. Öğretmen kadrosuna ise Lûgat, İlm-i Eşya, Resim muallimleri, ayrıca bir sınıfı ibtidâî muallimi 3 de bayan öğretmen dâhil edilmiştir. Refika, Vesfiye, Fatıma Hanımlar muhtemelen kız kısmında görev yapmaktadırlar. Mektepte bu yıl 173 erkek, 118 kız eğitim görmektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318).

H. 1319 (1901-1902) yılında idare kadrosunda önemli bir değişiklik olmamıştır. Hıfz-üs-sıhha mualliminin bu yıl görev yaptığını görüyoruz. Ayrıca inâs kısmında, inâs kısmı müdiresi olarak Sıdika Hanım ismini görmekteyiz. Hafize Hatice ve Ayşe Hanımlar da inâs kısmındaki diğer bayan öğretmenlerdir. Mektepte bu yıl 240 erkek, 30'u ücretsiz; 140 da kız, 20'si ücretsiz öğrenci eğitim görmekte ve 4 de hademe görev yapmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

H. 1321 (1903-1904) yılında müdür ve müessis olarak yine Hüseyin Hıfzi Efendi'nin adını görmekteyiz. Mektebin bulunduğu yer olarak Kasımpaşa'da Debbağhane Meydanı olarak yazılıdır. Fransızca Kitâbet dersi bu yılki yeniliklerdendir. 2'si bayan inâs kısmında olmak üzere toplam 12 öğretmen görev yapmaktadır. 120 erkek, 45 kız toplam 165 öğrencisi bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesinde mektebin adı bulunmamaktadır. Bu da bize mektebin çeşitli nedenlerle kapandığını göstermektedir.

4.3.3.30. Numûne-yi Terakkî Mektebi

Numûne-yi Terakkî, Osmanlı devleti döneminde açılan ilk Özel İslam Mektepleri'nden biridir. 1884'te Mehmet Nadir Bey tarafından açılmıştır. Mehmet Nadir Bey Harbiyye ve Bahriyye mekteplerinde lise ve yüksek tahsillerini yapmıştır. Batı dillerinde Fransızca ve İngilizceyi öğrenmiştir. Bahriyyedeki ve Dârü'ş-Şafaka'daki hocalık görevinden izinsiz olarak yurt dışına gittiği için askerlikten çıkarılmış, o da serbest çalışarak geçimini temin etmeye mecbur kalmıştır. Yurda

döndükten sonra Abdi Kamil Bey ile beraber ilk özel okul olan Şemsü'l-Maârif'i açmış ve bu okulda ders nazırlığı yaparak eğitim sahasında tecrübe kazanmıştır. Burada iki yıl çalıştıktan sonra muallimlerden Hıfzı ve Ali Efendi'yi de yanına alarak 1884 yılında Çırçır'da Numûne-yi Terakkî adlı özel mektebi açmıştır (Deniz, 2009).

Kendisinin münevver şahsiyeti yüzünden zengin ve seçkin ailelerin çocuklarının açtığı okullara çekebilmiş hatta onların çocuklarına ayrı tenefüs ve istirahat yerleri tahsis ederek mektebine ayrı bir karakter kazandırmıştır. Açmış olduğu bu okul kısa zamanda büyük şöhret ve para da kazandırmıştır (Ergin, 1941).

Özel İslam Mektepleri'nden biri olarak açılan bu mektebin H. 1310 (1894-1895) yılında yayınlanan talimat dâhiliye ve esasiyesinde mekteple ilgili önemli bilgilere ulaşılmaktadır.

Buna göre Numûne-yi Terakkî Mektebi'nin öğrenim süresi ibtidâî kısmından sonra sekiz seneden ibaret ise de öğrenci adedi yeterli olmayan senelerde yedinci ve sekizinci seneler açılmayacaktır. Mektebe kabul edilecek öğrenciler 7 yaşından küçük 14 yaşından büyük olamazdı. Fakat ibtidâîye öğreniminde dâhil olabileceği sınıf tesbitinde senenin esas alınması uygun görülmüştür. Öğrenci mektebe kabul olunan numûneye uygun olarak bir elbise temin etmesi gerekmektedir. Ancak elbisenin mektep terzisine veya dışarıdan birine yaptırılmasından aileleri sorumludur.

Mektep, müdürü idaresine bırakılan talebesinin tahsil, ilim marifette olduğu kadar ahlâkının da muhafaza ve ıslahına dikkat edilmesi gerektiğini düşünmekte ve bu konuda muallimlerin de bilgilendirilmesi zorunluluğuna işaret etmektedir.

Tahsil müddeti olan sekiz sene zarfında Numûne-yi Terakkî'de talim edilecek dersler aşağıdaki gibidir.

1. sene: Elifba-yı Osmanî, Ecza-yı şerife, Kırâat-ı Türkiye, Esmâ-i Türkiye, Hesab-ı Zihni, Talim-i Hat

2. sene: Kur'ân-ı Kerîm, Muhtasar İlm-i hâl, Kırâat-ı Türkiye, Esmâ-i Arabiyye, Hesab, İmlâ.

3. sene: Kur'ân-ı Kerîm Maatecvîd, İlm-i hâl, Kırâat-ı Türkiye, Hesab (amal-ı erbaa tekemmül) Kavâid-i Türkiye, Muhtasar Coğrafya, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Tarifat-ı Hendese, İmlâ, Hüsn-i Hatt-ı Türkî, Kavâid-i Fârisî

4. sene: Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Fârisî, Kavâid-i Türkiye, Fransızca, Hesab, Coğrafya, Resim, İmlâ, Hüsn-i Hatt-ı Türkiye, Fransevi, Mukaddemat-ı Hendese, Muhtasar Tarih-i İslam

5. sene: Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Fârisî, Fransızca, Hesab, Hendese, Coğrafya-yı Umûmi, Kavâidi Osmaniyye, Tarih-i umûmi, Hüsn-i Hatt-ı Türkî, Fransevi, Resim.

6. sene: Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Fârisî, Fransızca, Mantık, Edebiyat-ı Osmaniye, Kitâbet, Coğrafya-yı Umûmi ve Osmanî, Cebir, Hendese, Hesab, Usul-i defteri, Hıfz-üs-sıhha Muhtasar Hüsn-i Hatt-ı Türkî, Fransevi, Resim, Mübahass-ı Fenniye.

7. sene: Ulûm-i Dîniyye, Tatbikat-ı Arabiye, Edebiyat-ı Osmanî, Fransızca, Tarih-i Osmanî, Cebir, Hendese, Hikmet-i tabîiyye, Mevalid-i Selase, Resim, Hüsn-i Hatt-ı Türkî ve Fransevi, Kimya-yı Meadini.

8. sene: Ulûm-i Dîniyye, Edebiyat-ı Osmanî, Fransızca, Hendese, Hikmet-i tabîiyye, Kimya-yı uzvi, Müsellest-ı Mensuye, Mevalid-i Selase, Hüsn-i Hatt-ı Türkî ve Fransevi.

İleride mektep programlarında her hangi bir değişiklik lüzum görüldüğü takdirde Maârif Nezareti'nin izni ve onayı ile bu değişiklik gerçekleştirilirdi (Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsiyyesi'nin Talimat Dâhiliye ve Esasiyesi, H. 1310). Mektebin ders programına bakıldığında matematik eğitimine önem veren bir okul olduğu görülmektedir.

Mektebin müdürü ve kurucusu Mehmet Nadir Bey'in disipline çok önem verdiği her akşam öğrenciler evlerine gitmeden önce mektebin alt katındaki geniş taşlıkta ayak divanı yapıp onlarla konuştuğunu ve günlük emirlerinin yasakları gösteren ve 'evamir' denilen defteri okuduğu ve öğrenciler okuldan çıkarken de kapının önünde durup onları selamladığı söylenmektedir. Mehmet Nadir Bey, öğrencinin kıyafetine temizliğine elbisesinin yırtık, sökük olmamasına dikkat etmiştir. Dârü'ş-Şafakada da ayak divanı uygulaması vardır ancak haftada bir seferdir (Ergin, 1941).

Numûne-yi Terakkî Mektebi ilk önce Çırcır'da açılmış ise de sonra Şehzade başında Burmalı Mescit karşısında Mümtaz Efendi Konağı denilen büyükçe bir binaya nakledilmiş ve asıl şöhretini burada kazanmıştır. Önceleri ibtidâî ve rüşdi derecede eğitime başlamış biraz sonra da kız kısmını açmakla hizmetini ve kadrosunu genişletmiş ve daha sonra idâdî kısımlarını da oluşturmuştur. Nadir Bey İstanbul'da ilk husûsî idâdînin kendisi tarafından açıldığını iddia etmektedir. Bu yolda yürürken okul bir

istihbarat hadisesi yüzünden Mehmet Nadir Bey'in elinden alınarak 1896'da idaresi hükümete geçmiş ve İstanbul'un ve hükümet'in belli başlı idâdîlerinden olmuştur (Ergin, 1941). Bu istihbarat hadisesi şu şekildedir: 1896 yılında II. Abdülhamid yerine Reşat Efendi'nin geçirilmesi için bir plan hazırlanmış ve bu planı oluşturanların Numûne-yi Terakkî muallimleri olduğu ve Mehmet Nadir'in de bu olaydan haberdar olduğu iddia edilmektedir. Bunun üzerine mektep devletleştirilmiştir. Mehmet Nadir ise Aşiret Mektebi'ne müdür olarak atanmıştır (Deniz, 2009).

O dönemde mektep özel okulların öncüsü olarak kabul edilmektedir. Devlet de Numûne-yi Terakkî'ye ayrı bir önem vermiş ve Maârif Nezareti'nin en değerli eğitimcileri olan Hacı Hasan Bey, Numan Bey, Memduh Bey sırasıyla bu okula atanmıştır. Böylece ileride İstanbul Lisesi adını alacak olan okulun temelleri atılmıştır. Bu dönemde okul sürekli olarak bina değiştirmiştir. 1903 yılında okul müdürlüğüne Abdi Bey atanmıştır. Bu okul öğrencileri Darülfunun da büyük başarı göstermiş adeta üniversite için bir kaynak haline gelmiştir. Tanzîmâtçılar Galatasaray Sultânîsi'ni desteklerken, İttihatçılar ise İstanbul Lisesi'ni desteklemeyi politikalarına uygun bulmuşlardır. 1913'de adını İstanbul Sultanisi olarak değiştirmişlerdir. Bu dönemde okulda izcilik ve spor kulüpleri kurulmuştur. Spor kulübü ile İstanbulspor'un temelleri atılmıştır. İlk sinema gösterimi de bu okulda olmuştur. Balkan Savaşlarında okul öğrencilerinden 30 kişi şehit olmuştur. Balkan savaşlarının ardından I. Dünya Savaşı başlayınca Saint Benoit Lisesi'ne hükümet el koymuş ve İstanbul Sultanisi bu binaya taşınmıştır. Savaşlar yüzünden mektep aynı zamanda hastane olarak kullanılmıştır. Bu dönemde okulun duvarları o dönemin hastane rengi olan sarıya boyanmıştır. 1915 yılında Çanakkale savaşına giden 50 İstanbul Sultanisi öğrencisinin tamamı şehit düşünce okul öğrencileri okul binasının kapılarını matemlerinin göstergesi olarak siyaha boyamışlardır. Böylece okulun bu günkü renkleri olan sarı-siyah o dönemden kalmıştır. İttihâd ve Terakkî Fırkası Alman hayranlığı nedeniyle bu okulu Almanca eğitim veren bir okul haline getirmiştir. İstanbul'un işgali, sırasında Alman öğretmenler memleketlerine dönmüş okul binasını boşaltılması istenince okul binası değiştirilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda öğrencilerden bir kısmı Anadolu'ya geçmiştir. Savaş kazanılınca Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla İstanbul Sultânîsi dönemi sona ermiştir. Bütün sultaniler liseye dönüştürülünce okul İstanbul Erkek Lisesi adını almıştır (Deniz, 2009).

Modern bir eğitim anlayışına sahip çağdaş öğretim yöntemlerinin uygulanması gibi nedenlerle dönemin en kaliteli mektebi olarak kabul edilen Numûne-yi Terakkî'yi diğer mekteplerden üstün kılan yanlarından birisi de okul öğrenci ve öğretmenlerinin Mehmet Nadir Bey'in önderliğinde 'Numûne-yi Terakkî' dergisini yayımlamalarıdır. Türkiye'deki ilk ilkokul dergisi olma özelliğini taşıyan bu dergi ilk sayısını 7 Nisan 1887 tarihinde yayımlamıştır. Ancak dokuz sayı çıkarabilmiş ve son sayısını da 27 Mart 1888 tarihinde yayımlamıştır. Derginin hedef kitlesi, âli, rüşdi ve ibtidâî öğrencileridir. Dolayısıyla bu öğrencilere hitap edebilecek yazılara yer verilmiştir. Genel olarak bilimsel içerikli yazılar olup Matematik, Fizik, Kimya, Coğrafya ve Astronomi gibi okulda okutulan derslere paralel konulara yer verilmiştir (Doğan, 2008).

Derginin satışından elde edilecek gelir mektebe verilmiştir. Numûne-yi Terakkî bir okul dergisi olarak kendi öğrencilerinin mezun olduktan sonra yayın hayatına atılmalarını sağlaması ve genç ve yeni imzalara yer vermesi açısından da önemli bir yayın organı olarak görülmektedir. Dergi içersisindeki yazılara bakıldığında ağır cebir problemleri, aritmetik öğretimi ve eğitimi metotları, astronomi gibi konular bulunmaktadır. Bu dergi okuyucusuna promosyon olarak abonelik teklif etmektedir. O dönemin zorlu şartlarına paralel olarak biraz cılız bir promosyon gibi görünmektedir. Dergide çocuk dergilerinde olması beklen bulmaca, bilmece türünden eğlenceli bölümler bulunmamaktadır. En önemli eğlence eğitim amaçlı 'riyazî eğlenceler' bölümü ile 'Balon ile Beş hafta Seyahat' adlı romandan sunulan bölümlerdir (Okay, 2008).

TBMM'nin ilk dönemlerinde Dışişleri ve Adalet Bakanlığı yapan Yusuf Kemal Tengirşek bu mektepte eğitim gören şahsiyetlerden birisidir. Mektebin o dönemin en iyi okulu olduğunu ve üç ayda bir altın ücret ödediklerini belirtmektedir. Okulun eğitim seviyesinin yüksek olduğunu düşünmekte ve abisinin kendisini bu okula göndermesini büyük bir iyilik olarak görmektedir. Bu mektebe imtihanla girdiğini belirtmiştir. İyi havalarda Şehzade Camii'nin avlusuna götürüldüklerini ve burada oyun oynadıklarını anlatmaktadır. Okula gelirken üstüne sıçrayan çamurlar nedeniyle okula alınmaması mektepte temizlik ve düzene fazlasıyla dikkat edildiğini göstermektedir. Yusuf Kemal Tengirşek başarılı bir öğrenci olmuş ve sınıf birinciliğini kazanmıştır. Ancak maddi sıkıntılar ve asker olma isteği nedeniyle Numûne-yi Terakkî'den ayrılmıştır (Bal, 2003).

Ahmet Haşim bu mektepte eğitim gören önemli edebiyatçılarımızdan biridir (Yardım, 2010).

4.3.3.31. Numûne-yi Tedris Mektebi

İlk defa H. 1321 (1903-1904) yılı Maârif Sâlnâmesinde adına rastladığımız mektep Kadıköy'de Mısırlıoğlu'nda bulunmaktadır. Müdürü Hacı Salih Sadık Efendi'dir. Müdür aynı zamanda Akaid-i diniye, Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd muallimliği de yapmaktadır. Kırâat muallimi Refik Bey, İmlâ muallimi Remzi Bey, Hesab ve Hüsn-i Hatt muallimi Vasıf Bey, İlm-i Ahlâk muallimi ise Tahir Bey 'dir. Mektepte Müslüman 67, gayrimüslim 2 toplam 69 öğrenci eğitim görmektedir (Maârif Sâlnâmesi H. 1321). Ancak daha sonraki kaynaklarda ismi geçmediğinden dolayı kısa ömürlü bir mektep olmuştur.

4.3.3.32. Ravza-yi Terakkî Mektebi

Dârü'sh-Şafaka'nın 1885 yılı mezunlarından Eğinli Faik Bey tarafından 1887 (H.1303) yılında kurulmuştur. Faik Bey Dârü'sh-Şafakalılar arasında zekâsı ile ün salmış bir zattır. Okul tarafından kendisine verilen kitapları hiç okumadığı halde her sene sınıf birincisi olduğu iddia edilmektedir (Ergin, 1941). Mezun olunca hemen aynı okulda hocalığa başlamış, burada Cebir ve Hendese-yi hattiyeye derslerini okutmuştur. Bununla yetinmeyerek özel bir okul açmak istemiştir. Dârü'sh-Şafaka'da kendisine yapılan hizmete karşılık O da çoğunu parasız okutmak maksadıyla Ravza-yi Terakkî'yi açmış ve Dârü'sh-Şafaka'dan ayrılmış ve ayrılacak diğer arkadaşlarını da bu okulda parasız ders vermek üzere çağırmıştır. Bu nedenle okulda Şair İsmail Safa Türkçe ve Riyaziyeci Mehmet Emin ise Hesab derslerini okutmuşlardır.

Faik Bey'in mektebi açmak için fakir bir muhit olan Üsküdar'ı seçmesi de mektepçiliği para hırsından ziyade eğitimi yaymak ve Türk kültürüne hizmet etmek amacıyla yaptığını gösterir. Eğinli Faik Bey mektebi kurduktan ve idaresini mubassır olarak yanına aldığı Rüşdi Bey'e bırakarak Adapazarı'na gitmiş ve orada da ilk husûsî mektebi açmıştır.

1892 yılında Faik Bey mektebin imtihanları için Ravza-yi Terakkî'ye gelmiş ve yapılan imtihan neticesinde öğrencileri son derece başarılı bulmuş ve bu durumdan ziyadesiyle memnun olmuştur. Bu nedenle mektebin müdür ve muallimlerini tebrik etmiştir (Ergin, 1941).

H. 1310 (1892-1893) yılında Ravza-yi Terakkî Mektebi şâkirdanının aileleri çok fakir olduklarından birçok öğrenci ücretsiz olarak okutulmakta, ücretlilerden ise öğrenim ücreti tam olarak alınamamaktadır. Bu yüzden mektep idaresince buldukları binanın kirası dahi ödenmekte zorluk çekilmektedir. Bu sırada Üsküdar Paşa kapısı Mektebi Rüşdiye-i Askeriye'nin kapatılacağı haber alındığından bahisle Padişah bu mektebin Ravza-yi Terakkî'ye verilmesini mektep müdüriyetine ve Üsküdar Mutasarrıflığına bildirmiştir (BOA, H. 1310, MF. MKT, 150/71).

H. 1310 (1892-1893) yılında mektebin eğitim saatleri saat on iki de başlayıp, saat beşe kadar devam etmesi suretiyle belirlenmiştir (BOA, H. 1310, MF, MKT, 148/9)

H. 1316 (1898-1899) yılında mektep hâlâ Üsküdar'da bulunmaktadır. En fazla öğrencisi bulunan okullardan biridir. Müdürü Halil Rüşdü Efendi'dir. Ders Nazırı Safvet Efendi, heyeti idare reisi Mehmet Efendi, azalar ise Mehmet Ata Efendi, Sadık Efendi ve Ahmet Efendi'dir. İbtidâî ve rüşdî derecede eğitim vermektedir. Öğretmen sayısı da öğrenci sayısına bağlı olarak bir hayli fazladır. Ancak tamamı erkektir. 22 öğretmen görev yapmaktadır. Öğrenci sayısı Müslüman 444, gayrimüslim 2 toplam 446'dır. 15 adet de mubassır ve hademe görev yapmaktadır. Mektep gündüzlü olarak eğitim vermektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316).

Üsküdar Çarşıboyu'nda bulunan bu okul öğrenci sayısını ertesi yıl daha da artırmıştır. Müslüman ücretli 503, ücretsiz 65 toplam 568 öğrenci eğitim görmektedir. 3 mubassır 12 de hademe çalışmaktadır. Mektebin müdürü yine Halil Rüşdü Bey'dir. Mektepte okutulan dersler ve öğretmenleri Tablo 4.31'de gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317, s. 780-781).

Tablo 4.31

Ravza-yi Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Resim	Rıza Bey
Hesab ve Hendese	Rıza Bey
Ulûm-i Dîniyye	Safvet Efendi
Arabî	Mustafa Efendi
Fârisî	Sadık Efendi
Lisan-ı Osmanî	Kamil Efendi
Hesab ve Hendese	Emin Bey

Tablo 4.31(devamı)

Tarih ve Fransızca	Hafız Faik Bey
Kitâbet ve Hüsn-i Hatt	Talat Bey
Coğrafya, Usûl-i Defteri, Ma'lûmât-ı Fenniye	Ragıp Bey
Kur'ân-ı Kerîm	Hafız Nazif Efendi
Kur'ân-ı Kerîm ve Musikî	Hafız Veyis Efendi
Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd	Hafız Rıza Efendi
Kur'ân-ı Kerîm Muallimleri	Hafız Mehmet, Tahir, Hafız Ali, Hüseyin, Mustafa, Hafız Ömer Efendiler
İbtidâî Hesab	Ahmet Ali Efendi
İbtidâî İmlâ	İbrahim Efendi
İbtidâî Coğrafya	Tahir Bey
İbtidâî Kırâat-ı Türkiye	Tahir Efendi
İbtidâî İmlâ	Latif Efendi
İbtidâî Sülûs	Rakım Efendi
İbtidâî Sülûs	Hasan Efendi
Kıyas ve rehber muallimi ve katib	Hacı Hamdi Efendi

Tablo 4.31'de görüldüğü üzere mektepte bu Tarihlerde ilk defa bir rehber muallimini görev yapmaktadır. Bu bugünkü anlamda modern eğitimin en önemli basamaklarından biridir.

H. 1318 (1900-1901) yılında mektep Üsküdar Kızlarağası'ndadır ve müessis olarak da Doktor Mustafa Bey'in adı görülmektedir. Mektebin müdürü yine Halil Rüştü Bey'dir. Yine zengin bir öğretmen kadrosuna sahiptir. Ücretli 400, ücretsiz 159 toplam 559 öğrencisi bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 131).

H. 1319 (1901-1902) yılında mektep iyice genişlemiş ibtidâî ve rüşdi bölümlerin dersleri ve öğretmenleri ve hatta memurları bile ayrılmıştır. Müdür yine aynı kişidir. Mektebin idare kısmında önemli bir değişiklik olmamıştır. Yalnız muhasebeci ve idare reisi olarak Mehmet Efendi ve dört aza, Doktor Hacı Hüsnü Bey, Diş tabibi olarak da Nikolaki Efendi'nin adı bulunmaktadır.

Rüşdi Heyeti talimiyesi bölümünde ders nazırı Musafa Bey ve ders nazırı muavini Safvet Efendi ile beraber 16 öğretmen görev yapmaktadır. Rüşdi kısımda okutulan dersler şunlardır: Ulûm-i dîniyye, Arabî, Kur'an- kerim, Fârisî, Kavâid, Fransızca, İlm-i Ahlâk, Coğrafya, Hesab, Hat, Kitâbet, Hendese, Usûl-i Defteri, Resim.

Mektepte ayrıca Coğrafya ve Hesab derslerinin muallim muavini sıfatıyla Emin ve Ali Talat Bey'ler görev yapmaktadır. Bu durum diğer mekteplerde sıkça görülmeyen bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Rüşdî kısmında ayrıca bir de kâtip bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

İbtidâî heyeti talimiyesi bölümünde ise okutulan dersler ve derse giren öğretmenler görülmektedir. İbtidâî bölümü dersleri şunlardır: Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd, Kırâat, Kur'ân-ı Kerîm ve İlm-i hâl, Arabî ve Fârisî, Hesab, Coğrafya, İmlâ, Hüsn-i Hatt. Bu kısımda üç de mubassır görev yapmaktadır. Okulun talebe mevcudu 583 hademe sayısı 12'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

H. 1321 (1903-1904) yılında mektebin heyeti idaresinde aza sayısı 5'e çıkarılmıştır. Mektepte bir doktor, bir cerrah, bir diş mütehassısı, bir emraz ayniye mütehassısı (göz hastalıkları uzmanı) bulunmaktadır. Rüşdî bölümünde bu yıl Fransızca, Hesab ve Coğrafya muallim muavinleri bulunmaktadır. Okutulan derslere hıfz-üs-sıhha dersi konmuş, mektebin doktoru olan Hacı Hüsnü Bey de bu dersi okutmaktadır. Ma'lûmât-ı Fenniye, İmlâ-ı Türkiye, Usûl-i Defteri okutulan diğer farklı derslerdir.

İbtidâî bölümünde dâhiliye müdür muavini olarak Abdullah Zani Efendi görev yapmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm dersi için bir muallim muavini bulunmaktadır. İlm-i vücuh (Kur'ân-ı Kerîm'in bazı okunuş tazları) dersi, Kırâat-ı Türkiye, Hüsn-i Hatt, Kısas-ı Enbiya, Sülüs dersleri diğer yıldan farklı olarak bulunmaktadır. Dört şube muallimi de görev yapmaktadır. Mektepte toplam 671 öğrenci bulunmaktadır. Kız ve erkek sayısı ayrıca belirtilmemiştir (Maârif Sâlnâmesi H. 1321). Bu yıl mektebin hem rüşdi hem de ibtidâî bölümlerinde Tarih dersinin bulunmayışı önemli bir eksikliklerdir.

Ravza-yi Terakkî Mektebi'nin adı padişahın ismiyle adlandırılmıştır. H. 1324 (1906-1907) yılında sonuna 'hamidî' sıfatı eklenmesine müsaade edilmiştir (BOA, H. 1324, MF. MKT, 945/6)

Bu kadar geniş bir kadroyla Osmanlı halkına hizmet eden mektebin adı H. 1327 yılında İttihâd ve Terakkî Numûne Mektebi olarak geçmektedir. İttihâd ve Terakkînin yönetimi devralmasından sonra ismi bu şekilde değiştirilmiştir. 1926 yılında ise okulun adı Üsküdar 30. İlkokulu, 1949 yılında Kızlarağası İlkokulu ve 1951 yılında ise Osmanlı Devleti döneminde bu okula büyük hizmet vermiş Halil Rüşdü Efendi'nin adı okula verilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra okul bir devlet okulu olarak eğitim ve öğretime devam etmiştir.

Okulda yetişen ünlü şahsiyetler bulunmaktadır. Bunlardan biri Hezarfen Üstat Necmeddin Okyay'dır. Okyay gazeteye verdiği bir röportajında Ravza-yi Terakkî ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır (Hayat Haftalık Mecmua, Sayı:51, 12 Aralık 1968):

“Mahalle mektebine devam ederken, Kur'an-ı Kerîm hıfzına başladım ve Ravza-yi Terakkî Rüşdiyesinde iken, bitirip hafız oldum. Ravza-yi Terakkî' de Talât Bey namındaki yazı hocamız, sınıfın en güzel yazanı olduğum halde, “hezaren” değnekle ellerime vururdu. Rik'a, dîvanî ve celî dîvanîden icazet verdi. Yıllar sonra, bu değnek keyfiyetini kendilerine sorduğumda, “Bir kuyumcunun eline, yontulmamış elmas geçerse, onu kıymetlendirmek için, yontup düzeltir. Kaldırım taşına, emek versen ne olur?” dedi. İşte Talât Bey Hocam beni, arkadaşım Abdülkadir'le Nuruosmaniye Medresesi vakıf odasında Sülüs ve nesih yazılarını öğreten Filibeli Hacı Arif Efendi'ye götürdü (18 Şubat 1902). Bir yandan Üsküdar İdâdîsine (lise) devam ediyorum. Bu arada, eski is mürekkebinin yapmasını da Konyalı Vehbi Efendi'den öğrendim. Lâkin salı günleri yazı dersine gitmeme müsaade edilmeyince, ben de mektebi bıraktım”

Gerçek adı Ali Şahabettin Ayhan olan ancak yazıp çizdiği çizgi romanlarında kullandığı imzasıyla sanatçı Şahap Ayhan, Tek Parti Döneminin başbakanlarından M. Şemseddin Günaltay, Emin Ongan (saz sanatkârı), Türk sporunun gelişmesine büyük önem veren Burhan Felek, Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne intikal eden Ortaoyunu ve Tulûat Tiyatrosu'nun en önemli şahsiyetlerinden olan Dümbüllü İsmail bu mektepte eğitim görmüş diğer önemli şahsiyetlerdendir.

Burhan Felek'in anlattıklarına göre onun döneminde mektepte 600 öğrenci vardı ve ayda bir mecdiye ücret ödenmekteydi. Mektep numarasının bu mektebin yeniliklerinden olduğunu belirtmiştir. Müdür Halil Rüşdü Bey'in her gün akşam

mektepte öğrencilere nasihat edip ve haftada iki kez de saç ve tırnak kontrolü yaptığını anlatmaktadır (Bal, 2003).

4.3.3.33. Rehber-i Ma'rifet Mektebi

Sonradan ismi Rehber-i Tahsil olarak değişen mektebin H. 1318-1319 (1901-1902) senesinde düzenlenen tevzî mükâfat resmine mahsus kitapçığında mektebin ibtidâî, rüşdi ve idâdî kısımlarını ihtiva ettiğini 19 Ağustos H. 1312 (31 Ağustos 1896) tarihinde açıldığı yazılıdır (Rehber-i Tahsil Tevzîf Mükâfat Cetveli, H. 1321). Giritli Haşim Bey, mektebi açan kişidir. Haşim Bey Dârü'ş-Şafaka'nın 1881 senesi yani ilk mezunlarından. Haşim Bey'in genç yaşta ölümü üzerine mektep idaresinde köklü değişiklikler yaşanmıştır. İdare dönemin en meşhur âlim ve yazarlarından biri olan Manastırlı İbrahim Hakkı Bey'e geçmiştir. Mektepte sınıf-ı evvel ve sınıf-ı sani olmak üzere iki kısım açılmıştır. Ayrıca sınıfı evvelde, yalnız ulûm-ı arabiyye öğretimi için ve yeni öğretim metotlarıyla kaleme alınacak olan sarf ve nahiv kitapları sayesinde bu sınıfa devam edenler kısa sürede Arapçada ilerleyecekleri iddia edilmiştir. Sınıf-ı saniye kaydolunacaklar içinde Riyaziye-i âliye dersleri verecek muallimlerin en iyi derecede ders verecekleri duyurulmuştur. Rehber-i Ma'rifet Kasımpaşa'da da bir şube açmıştır (Ergin, 1941).

Rehberi Ma'rifet Mektebi müdürü H. 1316 (1898-1899) yılında İsmail Hakkı Efendi'dir. Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler kabul edilmektedir. Bu yıl Müslüman 168, gayrimüslim 3 toplam 171 öğrencisi vardır. Mektepte görevli öğretmen ve okutulan dersler Tablo 4.32'de gösterilmektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316, s. 700-701).

Tablo 4.32.

Rehber-i Ma'rifet Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Kitâbet	Hacı Şevket Bey
Hendese ve Coğrafya	İlhami Bey
Ders nazırı	Mehmet Emin Efendi
Arabî, Fârisî, Kavâid,	Atıf Efendi
Kur'ân-ı Kerîm	Hafız Kamil Efendi
Hesab	Mustafa Efendi

Tablo 4.32 (devamı)

Fransızca	Ziya Efendi
Hendese	Mahmut Efendi
İbtidâî üçüncü sınıf muallimi	Feyzi Efendi
İbtidâî İkinci sınıf muallimi	Hafız Hulusi Efendi
İbtidâî birinci sınıf muallimi	Hafız Ali Efendi
Tarih-i ve Sarf-ı Osmanî	Kemal Efendi
Hesab ve İmlâyı Türkî	Osman Nuri Efendi
Tarih-i İslam	Salih Efendi
Coğrafya	Tahsin Efendi
Tarih-i İslam	Bedrettin Efendi

H. 1317 (1899-1900) yılı Maârif Sâlnâmesi'nde mektebin ismine rastlanmamıştır. Ertesi yıl mektep yatılı ve gündüzlü eğitim vermeye başlamıştır. Bulunduğu yer Atpazarı'dır. Müdür olarak yine İsmail Hakkı Efendi'nin ismi geçmektedir. Okulda okutulan dersler geçen yıllardan farklı olarak, Kitâbet-i resmiye, İlm-i Ahlâk, Usûl-i Defteri, Resim, Kitâbet-i Husûsiyye, Coğrafya-yı Umumi, Hüsni Hatt, Fransevi, Mantık dersleridir. Okulda yatılı 2 gündüzlü 111 toplam 113 öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan 98'i ücretli, 15'i ücretsizdir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318).

H. 1319'da (1901-1902) müdür Mahmut Kenan Bey'dir. Müdür muavini Âdem Efendi, dâhiliye müdürü Şekip Bey, dâhiliye müdür muavini Aziz Mahmut Efendi ve umûr-ı tahririye memuru Nuri Bey, mektep tabibi Şükrü Bey'dir. Bu yıl derslere Tarih-i Enbiya, Tercüme, Hıfz-üs-sıhha (öğretmeni mektep tabibi Şükrü Bey), Musikî dersleri eklenmiştir. Öğrenci sayısı 157'dir. 7 de hademesi vardır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

Mektebin ismi H. 1321 (1903-1904) yılında değişmiş, Rehber-i Tahsil olmuştur. Müdür yine Mahmud Kenan Bey'dir. Müdür muavini Hacı Ethem Efendi, ders nazırı Niyazi Bey, dâhiliye müdürü Aziz Mahmud Efendi, muhasebe memuru Nail Bey'dir. Bu kişiler aynı zamanda mektepte çeşitli derslere de girmektedirler. Bu yıl eğitim kadrosu oldukça kalabalıktır. 21 erkek öğretmen 2 de mubassır görev yapmaktadır. En dikkat çeken tarafı mektepte bu yıl Ermenice dersinin bulunuyor olmasıdır. Süreyya Bey bu dersin öğretmenidir. Ayrıca fizik dersi de bu yıl okutulmaktadır. Mektepte ücretli 194, ücretsiz 31 toplam 220 öğrenci bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

Üçü ibtidâî, üçü rüşdî, üçü de idâdî olmak üzere dokuz sene eğitim vermektedir. Beş yaşından aşağı ve on altı yaşından yukarı olmayan çocuklar kaydedilmektedir. İbtidâî bölümünün ve rüşdiye bölümünün tahsil müddeti üçer yıl olup resmi mekteplere paralel bir program takip edilmektedir (Rehber-i Tahsil Tevziî Mükâfat Cetveli, H. 1321).

Mektebin daha sonraki kaynaklarda ise adı bulunmamaktadır. Rehber-i Tahsil'de eğitim gören önemli şahsiyetlerden biri Falih Rıfki Atay'dır (Yardım, 2010).

4.3.3.34. Sahra-yı Cedid Mekteb-i İbtidâîsi

Göztepe'de bulunan bu ibtidâî mektebin H. 1316 (1898-1899) yılında müdürü Kamil Efendi, muallim-i evveli Arif Efendi, muallim-i sanisi Hafız Recep Efendi'dir. Mektebin talebe mevcudu 85 hademesi ise 2'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316).

Ertesi yıl mektep müdürünün Şemsü'l-Mekâtib'in kurucusunun Abdi Kamil Efendi olduğu ayrıca belirtilmiştir ve 25 kız, 72 erkek öğrenci eğitim görmektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317). H. 1318 (1900-1901) yılında mektepte okutulan dersler, Hesab, Coğrafya, Tarih, Lisan-ı Osmanî, Kuran-ı Kerim ve Ulûm-i Dîniyye, Tecvîd vs.'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). Bu yıl 54 öğrencisi vardır. H. 1319 ve H. 1321 yıllarında mektep için pek bir değişiklik yoktur. Öğrenci sayısı dahi geçen yıllarla aynıdır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321 ve Maârif Sâlnâmesi, H. 1319).

H. 1327 (1909-1910) yılındaki Devlet Sâlnâmesinde ibtidâî mekteplerin ismi ayrıca verilmediği için bu mektebin 1910 yılına kadar eğitim ve öğretime devam edip edemediğini tespit edemiyoruz. Sonraki kaynaklarda da adına rastlanmamıştır.

4.3.3.35. Şemsü'l-Maârif Mektebi

1890-1891 tarihli mektebin talimatnamesinde mektebin H. 1292 (1875-1876) yılında açıldığı yazılıdır. Müessis olarak Abdi Kamil Bey'in ismi yer almaktadır. Akyüz ise 1882 yılında açıldığını ve bu okulun rüşdiye düzeyinde muhtemelen il özel okul olduğunu iddia etmektedir. Kurucuları Abdi Kamil Efendi ile emekli yüz başı Mehmet Nadir Bey'dir (Akyüz, 2001).

Mektebin talimatnamesinde müdür, Mektebi Sultani mezunlarından Ali Saib'tir. Dâhiliye talimatı ve ders cetvellerinin yer aldığı bu kitapçıkta öğretim yöntemleri üç derecede belirlenmiştir. Birinci derecesi okuyup yazmak ve ilm-i hesabtan amal-ı erbaa gibi cezai şeylerle ulûm-i dîniyye ve dilbilgisi kurallarının bir miktarını okunmaktır ki tahsilin bu derecesi ehli ziraat esnaf takımı için bile gerekli görülmüştür. İkinci derecesi Tarih, edebiyat, fen, riyaziye, ulûm ve sairenin ilk bilgilerini öğrenmektir. Bunun için de ticaret ve sanat erbabı kişiler edep ve terbiye içerisinde olmazlarsa insanların itibarlıları içerisinde yaşayamayacakları belirtilmiştir.

Maârifin üçüncü derecesi ileri ilim ve fennin birini tamamıyla tahsil etmekten ibaret olup bu derece hiçbir sınıf için mecburi değildir. Ulûm ve fûnûndan birini tahsil edenlerin kimi tabip, kimi asker kimi mühendis veya başka fen sahibi olmaktadır. Padişahın da bu üç derecede eğitim veren mektepleri kendisine sadakatte yegâne yol olarak gördüğüne ve maârife bolca rağbet gösterdiğine dikkat çekilmiştir.

İnsanı asıl insan yapan onun eğitimidir diye düşünülmektedir. Bu dönemde çocuğunu mektebe gönderenler onun bilgili, eğitilmiş bir insan olacağını ve eğitim gördüğü şeyler sayesinde bir gün geçinebileceğine inanmışlardır. Çünkü tahsilini tamamlayanların her açıdan istikballerinin emin olduğu ve bu istikbalin ise iki şeye dayandığı yazılıdır. Birincisi ebeveynin evladının eğitime kayıtsız kalmadığına, ikincisi seçeceği mektebin iradesinden memnun kalmasıdır bu seçim de iyi bir isbatla bilinmektedir.

Şemsü'l-Maârif Mektebi yatılı ve gündüzlü olup kendisini, mesleki her nevi gösterişten uzak olmak şartıyla yeniden vatanın talim ve terbiyelerini üstlenmek ve bu meslekte ilerlemek için her türlü fedakârlığa hazır bulunmakla görevli saymaktadır. Tahsil müddeti sekiz yıldır. Bunun üç sınıf ibtidâî, üç sınıfı rüşdi ve ikisi de idâdîye aittir. Mektepte altı seneyi tamamlayan, şahadetnâme almaya hak kazananlar mektebi idâdîyeye ve sekiz seneyi tamamlayanlar dahi mekâtib-i âliyyeye kabul olunmuşlardır.

Mektebe kabul koşulları diğer mekteplerle aynıdır fakat altı yaşından küçükler ve on iki yaşından büyükler kabul edilmemektedir. Ücret yine üç taksitte alınmaktadır. Öğrenciler daimi yatılılar, Perşembe akşamı evlerine gidip cumartesi dönenler ve sabah gelip akşam dönen harici denilen gruplara ayrılmıştır. Ücretler de öğrencilerin buldukları gruplara göre değişmektedir.

Talimatnameden mektebin Erenköy ile Göztepe arasında bulunan ve Mekteb-i Latif isminde bir de şubesinin bulunduğunu ve yalnız ibtidâî sınıflarını havi olup muamelatça da bu talimatnameye uydukları belirtilmiştir. Talebe mevcudunun yüzde onu kadar da nehari olarak parasız öğrenci kabul edilmektedir. Ancak bunlar arka arkaya iki sene sınıfta kalırlarsa ücret ödemeye mecbur edilip aksi halde devamdan mahrum bırakılmıştır.

Özel bir İslam mektebi olan Şemsü'l-Maârif, Maârif Nezareti Celilesi'nin tasdikinde bulunan müdürü ve eğitimin güzide şahsiyetlerinden mürekkep olarak teşkil edilecek bir encümen tarafından idare olunduğunu bildirmektedir. Mektebin üçü ibtidai, üçü rüşdi, ikisi de idâdî olmak üzere toplam sekiz yıllık bir eğitim süresi vardır. Dersler, resmi mektepler ile aynıdır. Fransızca eğitime önem vermiş idâdî sınıflarında Fransız edebiyatına yönelik dersler verilmiştir (Şemsü'l-Mekâtib Talimatı, 1308).

İbtidâî mezunları şahadetnâme alarak rüşdiye bölümünün birinci senesine nakledilmek için okul programındaki derslerden imtihan vermeye ve derslerin her birinden dörtten aşağı almamak şartıyla 66 ortalamayı tutturmaya mecbur tutulmuştur.

Rüşdiye kısmını son sınıfını bitirmek için de Arabî ve Mantık, Fârisî, Fransızca, Ulûm-i Dîniyye, Tarih-i Osmanî, Coğrafya Hendese, Hesab, Usûl-i Defteri, Kavâid ve İmlâ, Resim, Hat ve Rik'a, Coğrafya, Hesab, Usûl-i Defteri, Kavaid-i İmlâ, Hatt-ı Rik'a, Hatt-ı Divanî, Resim derslerinden imtihan vermeye mesul tutulmuşlardır.

Mülkiye idâdîlerine girecek öğrencilerin imtihanları da Maârif Nezareti Celilesinden tayin ve izam buyrulacak mümeyyiz ve müfettişler tarafından yapılmaktadır. Bu imtihanlarda dörtten aşağı almayanlar Maârif Nezaretin'den verilecek şahadetnâmeye hak kazanmışlardır.

Askeri idâdîlere dâhil olacak öğrenciler ise Mantık, Tatbikat-ı Arabiyye, Mufassal Coğrafya, İlm-i Hesab, Usûl-i defteri, Hendese, Fransızca, Kavâidi Osmanî, İmlâ-ı Türkî, Hüsn-i Hatt-ı Fransevi, Resim, mücessem derslerden imtihan vermeye mecburdurlar.

Askeri dersleri üç kısım olup, bunlar Riyaziye, Nazariyat yani Riyaziyenin dışındakiler Resim ve Hüsn-i Hattır. Bu derslerden 5'ten aşağı alanlar sınıfta kalmaktadır (Şemsü'l-Mekâtib Talimatı, 1308).

H. 1316 (1898-1899) yılı Maârif Sâlnâmesine göre Şemsü'l-Maârif Mektebi Vezneciler'de bulunmaktadır. Mektebin idare ve öğretmen kadrosu Tablo 4.33'te gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi H. 1316, s.684).

Tablo 4.33

Şemsü'l-Maârif Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Müdür	Ahmet Şükrü Efendi
Ders Nazırı ve Fenn-i Defteri Muallimi	Mehmet Recep Bey
Tabib-i Husûsî, Hıfz-ı sıhha ve İlm-i Eşya muallimi	Hacı Faik Bey
Riyaziye muallimi	Hakkı Bey
Tarih ve Coğrafya	Recai Bey
Arabî ve Farsî	Ahmet Şükrü Bey
Ulûm-i dîniyye	Hasan Fehmi Bey
Kitâbet ve Kavâid-i Osmaniye	Arif Bey
Fransızca	Hasan Bey
İbtidâiye kısmı muallim-i evveli	Hacı Halil Efendi
İbtidâiye kısmı muallim-i saniyesi	Hüseyin Hilmi Efendi
İbtidâiye kısmı muallim-i salisi	Hüseyin Fehmi Efendi
Resim	Hakkı Bey
Hüsn-i Hatt	Rasim Bey

Mektep yatılı ve gündüzlü eğitim vermekte ve her dinden öğrenciyi kabul etmektedir. Yatılı kısmında Müslüman ücretli 12, ücretsiz 2 öğrenci eğitim görmektedir. Yatılı gayrimüslim öğrenci bulunmamaktadır. Gündüzlü kısmında Müslüman 123, gayrimüslim 3 öğrenci bulunmaktadır. Mektebin bu sene toplam öğrenci sayısı Müslüman 137, gayrimüslim 3'tür. Bu sene kız öğrenci kabul edemediğini görüyoruz (Maârif Sâlnâmesi H. 1316). H. 1317 yılı Maârif Sâlnâmesi'nde kız bölümünün bilgilerine de rastladığımız için mektebin bu yıl ayrıca kız bölümünü açtığını söyleyebiliriz. İnas (kız) kısmı, gündüzlü (nehari) olarak eğitim vermektedir. İnas kısmının yöneticileri ve muallimleri ise Tablo 4.34'te gösterilmiştir.

Tablo 4.34

Şemsü'l-Maârif Mektebi İnas Kısmında Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Müdür	Ahmet Şükrü Efendi
Ulûm-i Dîniyye muallimi	Hasan Fehmi Efendi
Dâhiliye Memuru	Hakkı Bey
Resim muallimi	Hakkı Bey
Riyaziyye ve Fenn-i defteri	Hakkı Bey
Tabib-i Husûsî, Hıfz-üs-sıhha ve İlm-i Eşya muallimi	Bab-ı Seraskeri Hastanesi Tabib-i Sanisi Ahmet Reşid Bey
Tarih ve Coğrafya muallimi	Vecihi Bey
Arabî ve Farisî muallimi	Ahmet Şükrü Efendi
Kitâbet ve Kavâid-i Osmaniye	Araf Efendi
Fransızca muallimi	Hüsnu Bey
İbtidâî kısmı muallim-i evveli	Hacı Halil Efendi
İbtidâî kısmı muallim-i sanisi	Hüseyün Hilmi Efendi
İbtidâî kısmı muallim-i salisi	Hasan Fehmi Efendi
Hüsn-i Hatt muallimi	Rasim Bey

Bu yıl mektepte yatılı olarak; ücretli 13 ücretsiz 2, toplam 15 erkek öğrenci eğitim görmektedir. Gündüz ise 157 ücretli, 20 ücretsiz toplam 177 erkek, ücretli 40 ücretsiz 7 toplam 47 kız öğrenci devam etmektedir. Toplam 238 öğrenci bulunmaktadır (Maârif Sâlnâmesi H. 1317).

H. 1318 (1900-1901) yılında Şemsü'l-Maârif Mektebinin yine kız bölümünün gündüzlü olduğu not düşülmüştür. Mektebin kurucusu olarak Abdi Kamil Bey'in ismi yer almaktadır. İdareci kadrosunda bulunan diğer kişiler ise Tablo 4.35'te gösterilmiştir (Maârif Sâlnâmesi H. 1318):

Tablo 4.35
Şemsü'l-Maârif Mektebi İdare Kadrosu

Müdür	Ahmet Şükrü Efendi
Dâhiliye Müdürü	Hakkı Bey
Kâtip	Araf Hikmet Bey
Tabib	Ahmet Raşit Bey
Tabib	Zeki Bey
Fahri Eczacı	Li'van Efendi

Mektepte yabancı dil olarak Fransızca okutulmaktadır ve öğretmeni ise bir Türktür. Yabancı öğretmenlerin görev yaptığını göremiyoruz. Arapça ve Farsça dersleri de ihmal edilmemiştir. Mektebin idare kısmında bulunanların birçoğu aynı zamanda mektepte bazı derslere de girmektedir.

H. 1318 (1900-1901) yılında öğrenci sayısı bakımından geçen yıla göre büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. Yatılı kısmında ücretli 18 erkek öğrenci eğitim görmektedir. Ücretsiz yatılı erkek bulunmamaktadır. Gündüzlü olarak ise 165 ücretli 28 ücretsiz toplam 193 erkek, 25 ücretli kız öğrenci mektebe devam etmektedir. Ücretsiz eğitim gören kız öğrenci bulunmamaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318). Kız öğrenci sayısında geçen yıla oranla bir düşüş yaşandığı göze çarpmaktadır.

H. 1319 (1901-1902) yılında mektebin ismine 'hamidî' sıfatının eklendiğini görmekteyiz. Mektebin müdürü yine Ahmet Şükrü Efendi'dir. Heyeti idaresine iki sermubassır eklenmiştir. Öğretmen kadrosu bakımından rüşdî ve ibtidâî kısmı ayrı olarak verilmiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). İbtidâîye kısmında ise dört öğretmen görev yapmaktadır. Ders isimleri ayrıca verilmemiştir. Aynı zamanda talebe mevcutları da bulunmamaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319). H. 1321 Maârif Sâlnâmesinde de yine aynı durum söz konusudur. Rüşdi kısmı ve ibtidâîye kısmı öğretmenleri ve idareci bilgilerinin dışında yine öğrenci sayıları bulunmamaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321)

Bu mektep mezunları da devlet dairelerinde iş bulma imkânına sahiptirler. Örneğin Mehmed Burhaneddin Efendi Şemsü'l-Maârif Mektebi'nden mezun olduğundan bahisle Posta ve Telgraf Nezareti Muhasebe Kalemi'ne kabulü için bir dilekçe yazmıştır (BOA, H. 1323, DH. MKT, 1050/66). Yine bir başka örnek Şemsü'l-

Maârif Mektebi'nden mezun olan Mehmet Celal Efendi bir sene 500 kuruş maaşla Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti'ne istihdam edilmiştir (BOA, H. 1325, BEO;3003/225207).

Mektep zaman zaman borç sıkıntısı içine girmiştir. Şemsü'l-Maârif Hamidi Mektebi'nin borç açığını kapatmak için 20.784 kuruşluk bilet bastırılmış ve Direkler arasında bulunan Osmanlı Tiyatrosu'nde Menakyan Efendi tarafından 7 Mart 1907 (H. 1322 senesi Şubat'ın 22. Perşembe) günü akşamı bir tiyatro icrası için mektep müdürü tarafından izin istenmiştir. Böyle bir tiyatronun düzenleneceği İstanbul Polis Müdürlüğü'ne de bildirilmiştir. Ancak yalnız 16.00 kuruşluk bilet basılmış ve hasılatın yüzde onu Darülaceze'ye verilmiştir (BOA, H. 1324, MF. MKT, 976/88).

H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesinde bu mektebin adına rastlanmamaktadır. Muhtemelen sonraki yıllarda da bu borç açığını kapatamaması nedeniyle kapanmıştır.

4.3.3.36. Şemsü'l-Mekâtib

Mektep 1307 (1889-1890) tarihinde tesis edilmiştir. Bütün özel okullar İstanbul'da açılırken karşı tarafta halkın kalabalık oturduğu Tophane ve Fındıklı semtlerinde mektep olmadığını gören Mahmut Bey bu mektebi açmıştır. Mahmut Bey idaresinde Tophane 'de zükûr ve inâsa mahsus, leylî ve nehârî bir mektep açılmış ve bir bölümü zükûr bir bölümü inâsa tahsis edilmek üzere ilk önce üç sınıf ile derslere başlanmış daha sonra ise Tophane'de böyle bir mektep ihtiyacı görülünce ibtidâî, rüşdi ve idâdî kısımları açılmıştır. Böylece bu tarafta oturan öğrencileri İstanbul'a gitme külfetinden kurtarmışlardır. 1940 yılına kadar öğrenime devam etmesi dolayısıyla Özel İslam Mektepleri içinde en çok hizmete devam edenidir (Ergin, 1941). H. 1316 (1898-1899) yılında Kabataş'da bulunan mektebin müdür vekili Şerefüddin Efendi'dir. Yatılı ve gündüzlü eğitim veren okulun yatılı ücretli Müslüman 8, ücretsiz Müslüman 2, gündüzlü olarak 251 Müslüman, 1 gayrimüslim öğrencisi bulunmaktadır. Toplam öğrenci sayısı 262'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1316). Mektebin öğretmenleri ve okuttukları dersler ve idarecileri Tablo 4.36'da gösterilmektedir.

Tablo 4.36

Şemsü'l-Mekâtib'de Okutulan Dersler ve Öğretmenleri, İdarecileri

Müdür	Mahmut Hamdi Efendi
Müdür vekili ve Tarih muallimi	Şerifüddin Bey
Dâhiliye Memuru	Mahmut Bey
Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvîd muallimi	Hafız Hüseyin Efendi
Arabî, Fârisî ve Lisan-ı Osmanî Muallimi	Hafız Şemmi Efendi
Hesab ve Usûl-i Defteri muallimi	Fecri bey
Fransızca muallimi	Fecri Bey
Coğrafya ve Hendese muallimi	Abdi Bey
Kitâbet muallimi	Ziya Bey
Resim ve Ma'lûmât-ı Nâfia ve İbtidâiye	Necati Bey
Hesab muallimi	
İbtidâiye muallimleri	Azat ve Kamil Efendiler
İhtiyad muallimi	Osman Efendi
Muallime-i evvel	Hayriye Hanım
Muallime-i saniye	Fatıma Hanım

Tablo 4.36 ile ilgili dikkatimizi çeken en önemli nokta iki bayan öğretmenin görev yapmasıdır. Mektebe bu yıl kızlar da kabul edilmiştir. Yatılı ve ücretli 7, gündüzlü ücretli 140, ücretsiz 10 toplam 150 erkek öğrenci ve ücretli 30, ücretsiz 5 toplam 35 kız öğrenci eğitim görmektedir. Mektepte iki de hademe görev yapmaktadır (Maârif Sâlnâmesi, H. 1317).

Mektep daha sonra Fındıklı'ya taşınmıştır. H. 1318 (1900-1901) yılında mektebin idaresi ve öğretmen kadrosunda önemli bir değişiklik olmamıştır. Hanife Hanım İnas kısmında görev yapan tek bayan öğretmendir. Mektebe bu yıl 8'i yatılı, 97 ücretli, 18 ücretsiz toplam 115 erkek, 34 ücretli 6 ücretsiz toplam 40 kız öğrenci devam etmektedir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318).

H. 1319 (1901-1902) yılında Şemsü'l-Mekâtib'in müessis ve müdürü olarak Hüseyin Bahri Bey'in adını görmekteyiz. Öğretmen kadrosunda bazı değişiklikler olmakla beraber dersler açısından büyük bir değişiklik yoktur. İnas kısmı muallimleri ise Macide, Hatice ve Melike Hanımlar'dır. İnas kısmında bir de bayan mubassıra olan

Nazlı Hanım görev yapmaktadır. Bu yıl talebe mevcudu verilmemiştir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1319, 189-190). H. 1321 (1903-1904) yılında mektebin müdür ve müessisi Mahmud Fahrettin Efendi'dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

Bu mektep daha sonraki yıllarda Beşiktaş'a taşınmıştır. Mektebe beş yaşından yedi yaşına kadar kız ve erkek çocuklara mahsus ihtiyad kısmı da eklenmiştir. Bu kısma tabiiyetin esası terbiyedir. Burada çocuklara kitap okutulmamaktadır. Söylemek, anlamak, yürümek, elini, ayağını, gözünü, kulağını kullanmak öğretilmektedir. İbtidâî kısmı ise yedi yaşından on dört yaşına kadar kız ve erkek çocuklara mahsustur. Tahsil müddeti 1924 yılından itibaren beş yıla çıkarılmıştır. Bu kısımda öğretim Türkçedir. Yabancı dil olarak Fransızca mecburidir.

Şems'ül-Mekâtib programını eğitim ve öğretimde belirlediği amaçlarına göre düzenlenmiştir. Bu programın ihtiva eylediği dersler şunlardı: Ecza-yı şerife ve Kur'ân-ı Kerîm, Ma'lûmât-ı Diniye, Musahabat-ı Ahlâkiyye (Diniyye, Medeniyye, Tarihiyye) Elifba ve Kırâat, Ezber, Konferans, İnşad, Ahlâk temsilleri, Yazı, Sarf ve Nahv, Tarih, Coğrafya, Hesab, Hendese, Eşya dersleri, El işleri (nakış, biçki ve dikiş) Resim, Musikî, Terbiye-yi Bedeniyye, Gezintiler.

Yabancı dil olarak Fransızca mecburi olarak birinci sınıftan itibaren mektebin sonuna kadar devam etmektedir. Mektep teşkilatı ihtiyad sınıfıyla ibtidâî kısmını da kapsamaktadır. Fakat daha sonra bu muhit çok dar bulunduğu için biraz daha genişletilmesi kararlaştırılmıştır. Çünkü beş altı senelik bir emekle yetiştirdiği talebenin tahsilini tamamlaması için binadaki diğer kısımları bu bölüme vermek çok defa bu emekleri mahvetmekten başka bir netice vermediğine inanılmaktadır. Diğer taraftan evladını muntazam, ciddi, sürekli bir tahsil göstermek isteyen ailelerin sorumluluklarını da üstlendikleri için okul binasının genişletilmesini zaruri görmekteirler.

Öğrencinin düzgün giyinmesi mektep için önemlidir. Amaç gösteriş değil düzenli bir eğitimidir. Bu durum öğrenci arasındaki eşitlik bakımından da önemli görülmüştür. Elbiselerin aileler tarafından karşılanması gerektiği elbisesi olmayanların ise gezintilere ve içtimalarına katılamayacakları kararlaştırılmıştır.

Memleketimizde hakiki bir mektep terbiyesine yatılılık hayatıyla tamam olacağını düşünürlerimizin teslim ettiği bir hakikat olarak görülmüştür. Mektep bu ihtiyacı dikkate alarak ailesi taşrada bulunan veya İstanbul'da bulunup tâ evladını tamamıyla mektep hayatına vermek isteyen aileler için yatılı kısmını açmıştır. Yatılı

hayatının pek emin ve muntazam olduğu vurgulanmıştır. Gece müzakereleri dikkatle takip edildiği ve tamamen bir aile ocağı gibi olduğu üzerinde durulmuştur (şemsü'l-Mekâtib, H. 1340)

şemsü'l-Mekâtib, kızların terbiyesinde kuvvetli bir nesil yetiştirmek gayesini gözetmiştir. Mektebin kadına bakış açısı şu şekildedir: ‘Mektebin bu kuvvetli kastettiği mana, yarınki hayatın kavgalarında mağlup olmayacak bir fert, içtimai, hukuki, vatanperver evlat yetiştirecek bir valide, erkekle mesudane neşrebin mesai ve hayat eyleyecek bir zevcedir’. İşte mektep kızlara bu amaçla eğitiminde bilhassa idare-i beytiye, Resim, el işleri, musikî, piyano ve terbiye-yi bediniye derslerine önem verilmiştir Mektep daha sonraki yıllarda kavuştuğu binasının yeni eğitimin bütün ihtiyaçlarını karşıladığı düşünmektedir. Çünkü dershanelerinin geniş salonları, yemekhaneleri, eşya dersleri, laboratuvarı, Tarih ve ahlâk temsilleri, konferans için bir sahnesi ve geniş bir jimnastik hanesi bulunmaktadır. Ayrıca park tarzında geniş bir bahçesinin varlığından da söz edilerek binasının havadar ve büyük bir köşk olduğu vurgulanmıştır. Bahçesin de ise elektrik bulunmaktadır (şemsü'l-Mekâtib, H. 1340). Bu bilgiler doğrultusunda mektebin son dönemlerde oldukça gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz.

H. 1327 (1909-1910) yılında yine Fındıklı’da bulunmaktadır ve rüşdiye mektepleri içerisinde olduğu görülmektedir. 1926-1927 yılı istatistiğinde ise mektep Cumhuriyet dönemine devreden İstanbul’daki sayılı mekteplerden biridir. Derecesi ise orta olarak belirtilmiştir. Osmanlı Dönemi’nin son istatistiğinde rüşdiyeler arasında bulunan mektep uzun yıllardır idâdî derecede eğitim verememektedir.

4.3.3.37. şule-yi Terakkî Mektebi

Mektep Üsküdar’da bulunmaktadır. Adına ilk defa H. 1318 (1900-1901) yılında rastladığımız mektebin müdürü Mehmet Celalettin Efendi’dir. Altına “yeni küşad edilmiştir” diye bir not düşülmüştür. Öyleyse mektep bu yıl açılmıştır. Hademe sayısı 2 olmakla beraber öğrenci sayısı belirtilmemiştir. Kur’ân-ı Kerîm, Tecvîd ve Elifba muallimi Hafız Hüseyin Hamdi Efendi, İlm-i Hal, Ahlâk ve Kavâid muallimi Sabri Eendi, Tarih ve Coğrafya muallimi Tefvik Efendi, Hesab ve Hüsn-i Hatt muallimi ise Samih Efendi’dir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1318).

H. 1319 (1901-1902) yılında mektebin hem idare hem de öğretmen kadrosu bakımından oldukça zenginleştiğini görüyoruz. Müdür yine aynı zattır. Muavin ise Hacı Rüstem Efendi'dir. İdare kadrosuna reis, dört aza ve bir de kâtip eklenmiştir. Öğrenci sayısı belirtilmemiş olmasına rağmen mektepte bu yıl muallimlerin okuttukları dersler ise şunlardır: Hüsn-i Hatt, İmlâ, Kuran-ı Kerim ve Tecvîd, Ahlâk, Resim, Hendese, Coğrafya, Fârisî ve Kavâid, Tarih, Fransızca, Hesab, İlm-i Hal ve Ecza-yı Şerife, Kırâat, Elifba (Maârif Sâlnâmesi H. 1319). H. 1321 (1903-1904) yılında ise mektebin öğrenci sayısı da belirtilmiştir. Buna göre 111 erkek, 61 kız toplam 172 öğrenci eğitim görmektedir. Bu yıl öğretmen kadrosuna nakış muallimesi olarak Minnet Hanım eklenmiştir. Sülüs ve Rik'a, Hesab-ı zihni dersleri de bu yılki yeniliklerdendir (Maârif Sâlnâmesi, H. 1321).

H. 1319 (1901-1902) tarihinde Üsküdar'da Cafer Ağa Mahallesinde bulunan Şule-yi Terakkî Mektebi maddi olarak zor duruma düşmüş ve açığını kapatmak için Osmanlı Tiyatrosunda tiyatro icrasına ruhsat verilmiş ve Zabtiyece de mahsur bulunmadığı Üsküdar mutasarrıflığına bildirilmiştir. Ancak 500 kuruştan fazla hâsılat alınmadığı için açık kapatılamamıştır. Bunun üzerine padişah mektebin açığının kapatılması için 10 000 kuruşluk bilet bastırması yine Kadıköy'de Hadıkaü'l Basriyede bulunan Osmanlı Tiyatrosunda Menak Efendi yardımıyla bir oyun icrasına ruhsat vermiştir. Ancak bu oyundan da 520 kuruşluk bir hâsılat elde edilince bu sefer hâsılatı kontrol etmek amacıyla bir memur gönderilmiştir. Onun yaptığı kontrolde bu durumun doğru olduğu anlaşılmış, mektep müdüriyetinden alınan hesap pusulası ile satılmayan biletler de nezarete takdim edilmiştir (BOA, H. 1319, MF. MKT, 574/2). Mektebin adına H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesinde rastlanılmadığından dolayı muhtemelen bu borç açığı sonucunda kapanmıştır.

H. 1321 yılından H. 1327 (1909-1910) tarihine kadar husûsî mekteplerle ilgili Devlet Sâlnâmelerinde bir kayıt yoktur. H. 1327 (1909-1910) yılında ise Tedrisat-ı Husûsiyye müdürü olarak Halit Bey, kâtibî ise Şevket Bey'dir (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327). Aynı Sâlnâmede ise 'Dersaadette kaydı bulunan Osmanlı Mekâtib-i Husûsiyye-i İslam Mektepleri' başlığı altında idâdî ve rüşdî mekteplere ayrı ayrı yer verilmiştir. Buna göre İstanbul'da sekiz tane özel İslam idâdîsi vardır. Bunlardan biri karma diğerleri ise erkek idâdîsidir. Mekteb-i Tefeyyüz ve Burhan-ı Terakkî II. Abdülhamid döneminde diğerleri ise II. Meşrûtiyyet (1908-1918) döneminde açılmışlardır (Devlet

Sâlnâmesi, H. 1327). H. 1329 yılı Devlet Sâlnâmesinde de bu mektepler ile ilgili hiçbir değişiklik olmamış yerine yenileri de eklenmemiş veya bunlar arasından çıkanlar olmamıştır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1329). H. 1327 (1909-1910) yılında İstanbul'da bulunan Özel İslam İdâdîleri, buldukları yerler, türleri ve açıldıkları tarihleri içeren bilgiler Tablo 4.37'de gösterilmiştir.

Tablo 4.37

H. 1327 (1909-1910) Yılı Devlet Sâlnâmesinde Bulunan Özel İslam İdâdîleri

Mektebin İsimleri	Mektebin Türü	Bulduğu semt	Tarih-i küşadı
Mekteb-i Tefeyyüz	Zükûr	Fazlı Paşa'da	H. 1312
Kevkeb-i Hürriyet	Zükûr	Süleymaniye'de	H. 1326
Hadîka-ı Meşveret	Zükûr	Şehzade Paşa'da	H. 1324
Burhan-ı Terakkî	Zükûr	Koska'da	H. 1314
Terakkî-i Osmanî	Zükûr	Üsküdar'da	H. 1326
Mekteb-i Terakkî	Zükûr	Beşiktaş'ta	H. 1325
Medrese-yi Vatan	Muhtelit	Üsküdar'da	H. 1325
Millî Ticaret	Zükûr	Azatkapısı'nda	H. 1326
Bahriyye-i Kapudan			

Aynı Sâlnâmede Osmanlı Devleti içerisinde İstanbul'da bulunan Özel İslam Rüşdiyeleri isimleri ve buldukları yer ile açıldıkları tarihleri verilmiştir. Bunları içeren bilgiler ise Tablo 4.38'de gösterilmektedir.

Tablo 4.38

H. 1327 (1909-1910) Yılı Devlet Sâlnâmesinde Bulunan Özel İslam Rüşdiyeleri

Mektebin İsimleri	Mektebin Türü	Bulunduğu semt	Tarih-i küşadı
Menbaü'l-İrfan	Zükûr	Sultan Mahmut Türbesi'nde	1326
Dârü'l-Edep	Zükûr	Ayasofya'da	1325
İttihâd ve Terakkî Sanayi	İnas	Atik Ali Paşa'da	-
Çerkes Teavün	Zükûr	Kabasakal'da	1326
Bedrika-ı İrfan	Muhtelit	Şehzade civarında Teşvikiye'de	1317
Kız Sanayi	İnas	Şehzade civarında Teşvikiye'de	1326
Menba-yı Osmanî	Füyûzat-ı İnas	Bozdoğan Kemerinde	1320
Dârü't-Tedris	Zükûr	Vefa'da	1325
Mekteb-i Osmanî	Muhtelit	Aksaray'da	1293
Hayriye-i Sanayi Nefise	İnas	Aksaray'da	1293
Gülizar-ı Vatan	İnas	Fatih'de	1325
Hadikatü'l-Maârif	Muhtelit	Eski Ali Paşa'da	1319
Mekteb-i Saadet	Zükûr	Eski Ali Paşa'da	1320
Hadîka-yi İrfan	Zükûr	Küçük Mustafa paşa'da	1322
Vesile-i Terakkî	Zükûr	Küçük Mustafa Paşa'da	1322
Samatya İttihâd ve Terakkî	Muhtelit	Şehremine'nde	1326
Rehber-i İttihâd-i Osmanî	Muhtelit	Molla Gürani'de	1320
Gülşen-i Maârif	Muhtelit	Hasköy'de	1319
Maşrik-i Füyûzat	Zükûr	Eyüp'de	1320
Dârü'l-Feyzi Osmanî	Zükûr	Eyüp'de	1298
Hadîka-yi Ma'rifet	Muhtelit	Kasımpaşa'da Zincirlikuyu'da	1313

Tablo 4.38 (devamı)

İttihad-ı Anasır	Muhtelit	Kasımpaşa'da	1326
Şemsü'l-Mekâtib	Muhtelit	Fındıklı'da	1307
Mekteb-i Osmanî	Muhtelit	Beşiktaş'ta	1300
Afitab-ı Maârif	Zükûr	Beşiktaş'ta	1321
İttihad ve Terakkî	İnas	Makriköyü'nde	1327
Kenzü'l-Maârif	Zükûr	Kadıköy'ünde	1316
Mekteb-i Terakkî	Muhtelit	Kadıköy'ünde	1318
İttihâd-ı Osmanî	Muhtelit	Kadıköy'ünde	1326
Miratü'l -Feyz	Zükûr	Üsküdar'da	1316
Füyüzat-ı Osmaniyye	Muhtelit	Üsküdar'da	1324
Osmanlı İnas Mektebi	İnas	Üsküdar'da	1326
İttihâd ve Terakkî Numûne	Zükûr	Üsküdar'da	1326
Feyz-i Hürriyet	Muhtelit	Üsküdar'da	1326
Feyz-i Hürriyet Şubesi	Zükûr	Üsküdar'da İhsaniye'de	1326
Bedia-ı Meşrûtiyyet	İnas	Çengelköy'de	1326
Ravza-yı İrfan	Zükûr	Beylerbeyi'nde	1321
Hereke Mektebi	Zükûr	Gebze'de	1302

Tablo 4.38'e göre İstanbul'da bulunan 38 rüşdiyeden 8 tanesi kızlara, 14 tanesi muhtelit (karma) geri kalanı da erkeklere aittir. Bu dönemde mevcut olan Özel İslam Mektepleri'nin genelinde İttihâd ve Terakkî etkisi açıkça gözlenmektedir. Birçoğu bu partinin desteği ile varlığını devam ettirmektedir. Husûsî Osmanlı İbtidâileri ise cemaatleri de belirtilerek Tablo 4.39'da gösterilmiştir

Tablo 4.39

H. 1327 (1909-1910) Yılı Devlet Sâlnâmesinde Bulunan Hususi Osmanlı İbtidâileri

Mektebin türü	İslam	Ermeni	Rum	Musevi	Sırp	Bulgar
Zükûr	3	5	1	3	0	1
İnas	3	2	1	3	0	0
Muhtelit	3	3	2	1	1	0
Yekûn	9	11	4	7	1	1

Bunlardan başka arşiv kayıtlarında İstanbul'da H. 1310 (1892-1893) yılında eğitim veren Üsküdar'da Envar-ı Maârif (BOA, H. 1310, 162/44) adında bir mektebin olduğunu yine daha sonraki yıllarda, H. 1334 (1915-1916) yılında Bilgi Yurdu (BOA, H. 1334, 1218/27) adında başka bir Özel İslam Mektebi'nin daha bulunduğunu tespit edebiliyoruz. H. 1321 (1903-1904) tarihinde ise Rehber-i Saadet adlı husûsî mektebin müdürünün mektep sınavları sonunda ilk defa düzenlenecek olan törene padişahı da davet edildiği belgeden de bu isimde bir Özel İslam Mektebi'nin bulunduğunu görmekteyiz (BOA, H. 1324, MF. MKT, 917/30). H. 1315 (1897-1898) tarihinde Atpazarı'nda Rehber-i Maârif adında bir hususi mektep vardır ve müdürü ise Hulusi Efendi adındaki bir şahıstır (BOA, MF. MKT, H. 1315, 373/45). Ancak bu mekteplerle ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşamamıştır.

4.3.4. İstanbul'da İttihâd ve Terakkî Partisi Muavenetiyle Açılan Özel İslam Mektepleri

II. Meşrûtiyyet'in ilan edilmesinde ve bu dönem olaylarının gelişiminde çok etkili bir kuruluş olan İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin eğitim görüşleri, 1908-1914 arası eğitim politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Cemiyetin ilk yönetmeliğinin 26, 30 ve 35. maddelerinde derneğin okullar açacağı, bu okullarda dernek mensuplarının öğretmenlik yapacağı, Avrupa'ya öğrenci gönderme yönünde çalışmalar yapılacağı v.s. yer almaktadır. Örgütün 1908 yılı kongresinde alınan kararlar arasında gece dersleri ve özel okullar açılması, Avrupa'ya ve başka yerlere 'liyakâtli kişiler' gönderilmesi, halkın anlayacağı dilden kitaplar

yazdırılması v.s. bulunmaktadır. Aynı yıl kabul edilen siyasî programda da öğretimin serbest olduğu, her Osmanlının yasalar içinde özel okullar açabilecekleri belirtildikten sonra şu görüşler ileri sürülmektedir: Bütün okullar Devletin gözetimi altında serbesttir. Bütün Osmanlıların öğretiminin bir yolda ve düzgün olabilmesi için, bütün unsurlara açık resmî okullar açtırılacaktır. İlköğretim düzeyinde Türkçe öğretim zorunludur. Orta ve yüksek öğretim de genel ve resmî okullar aracılığıyla ve Türk dili esas alınarak yapılacaktır. Programlara, öğretmen yetiştirme ve atanmalarına dair ciddî kararlar alınacaktır. Yalnızca din öğretimiyle ilgili okullar bu genellemelerin dışındadır. Ülkede ticaret, ziraat ve sanayi okulların kurulmasına çalışılacaktır (Tunaya, 1998).

Cemiyetin 1909 yılında kabul edilen siyasî programında bir evvelki yıla göre oldukça önemli değişiklikler yapılmıştır. ‘Hürriyet-i tedris’ örgütün ana prensiplerinden biri hâline getirilmiş ve çeşitli unsurların eğitimlerini birleştirme tasarılarından vazgeçilmiş, ilköğretim dili olarak da her kavmin anadili alınmış; bu arada Türkçe öğretiminin de mecbur tutulması kararlaştırılmıştır. Ancak orta ve yükseköğretimde, öğretim dilinin Türkçe olmasında ısrar edilmiştir. Ortaöğretimde yerel dillerin öğretiminin de yapılacağı; orta ve yükseköğretim kademesinde bütün okulların her Osmanlı unsuruna açık olduğu gibi hususlar kararlaştırılmıştır. Hazırlanmasında Emrullah Efendi’nin önemli katkıları olan bu programda medreselerin tüm harcamalarının Devletçe yapılacağı, birçok öğretmen okulları kurulacağı gibi hususlar bulunmaktadır. Cemiyetin 31 Ekim-13 Kasım 1910 tarihleri arasında Selanik’te yaptığı yıllık kongrede de, en önemli sorunlar eğitim konusunda ortaya çıkmıştır. Örgüt gece derslerine ve yeni okullar kurmaya devam etme kararı almış, bu arada öğretmen yokluğu da söz konusu edilmiş; Selanik ve İzmir’deki ‘İttihâd ve Terakkî Mektepleri’nin öğretmen okulu haline çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Bu toplantıda ayrıca şimdiye kadar açılmış olan okulların varlıklarını devam ettirebilmeleri için ‘maârif onluğu’ adı altında bir ‘Millî Yardım Sandığı’nın kurulması da kararlaştırılmıştı (Ergün, 1996).

İttihâd ve Terakkî Fırkası’nın 1913 yılı siyasî programında ise 41-47. Maddeler arası eğitim konularına ayrılmıştır. Burada, hususi ve cemaat mektepleri üzerinde hükümetin teftiş ve denetim yetkisinin bulunduğu ve denetim yapılırken azınlıkların ana dillerine, inanç ve edebiyatlarına karışılmayacağı belirtilmiş, ibtidâîye ve rüşdiyelerde öğretimin ana diliyle yapılacağı ancak Türkçe öğretiminin de zorunlu olacağı

kaydedilmiştir. Bundan başka özellikle şu konular dikkati çekmektedir. İlköğretim programı, ibtidâî ve rüşdî okullar birleştirilerek yapılacaktır. Okul programlarına her yörenin ihtiyaçlarına göre ziraat, ticaret ve sanat dersleri konacaktır. Mektep açmaktan çok muallim yetiştirmenin ehemmiyetli olduğuna dikkat çekilerek İstanbul'da bir 'Dârümuallimîn-i Âli' kurulması düşünülmüştü. Vilâyetlerdeki öğretmen okulları ve idâdîlerin sayısı da arttırılacaktır. Bu okullarda dinî ve bedenî eğitime özel bir önem verilecekti. İlk ve ortaöğretimde 'meslekî muallimin' kurulacak; öğretmenlerin atanma, görevden alma ve ilerleme biçimleri hakkında bir yasa tasarısı hazırlanacaktı. Bir 'Encümen-i Dâniş' kurulacak, ayrıca bir telif ve tercüme eserleri komisyonu oluşturulacak, okul kitaplarının hazırlattırılmasına çalışılacaktı, İstanbul'da bir 'Kütüphane-i Milli' kurulmasına çalışılacaktı, medreseler düzeltilecek; köylerdeki özel ve cami okullarının idaresi için Evkaf Nezareti'nde bir 'Maârif Şubesi' kurulması önerilecekti. Böylece köylerde cami ve hususi mektepler imar ve idare edilmesi için tekliflerde bulunulacaktı. Orta ve yükseköğretimde yabancı uzmanlardan yararlanılacaktı (Tunaya, 1998).

Görüldüğü gibi İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin eğitim görüşleri, 1908-1914 arasında oldukça geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bu dönemde Eğitim Bakanlığı yapanların çoğu bu Cemiyetin aktif üyeleri olduklarından, hattâ Cemiyetin; programlarındaki eğitim kısımlarını kendileri yazdıklarından, görev başında oldukları zaman özellikle bunları gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu cemiyet özellikle husûsî mekteplerin gelişmesi için birçok düzenleme yapmış ve kendisi de bu konuda önemli hizmetlerde bulunmuştur. Osmanlı İttihâd Mektepleri bunun en güzel örnekleridir. Ayrıca yukarıda Devlet Salnamesinde ismi bulunanlar arasında hakkında daha çok bilgi edinebildiğimiz Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi ve Makriköy İttihâd-ı İnas Osmanî Mektebi, İttihâd ve Terakkî'nin İstanbul'da desteklediği en önemli mekteplerdir.

4.3.4.1. Osmanlı İttihâd Mektepleri

Bu mektepler genel olarak İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin muavenetiyle açılmıştır. Cemiyet Selanik'te yapmış olduğu kongresinin ardından himaye ettiği okullara 'İttihâd ve Terakkî Mektebi' adı verilmesinin ve programlarının genel

merkezlerinde teşekkül edecek bir komisyon tarafından düzenlenmesine karar vermiştir (Özalp ve Ataüenal, 1977).

H. 1327 (1909-1910) yılında yayımlanan tarifnamesinde mektepler ile ilgili bilgilere ulaşmaktayız. Osmanlı İttihâd Mektepleri'nin merkezi Kadıköy'dedir. Her sınıf Osmanlı Devleti'nde eğitime gönül verenlerinden ve cemiyete destek verenlerden teşkil eden bir heyeti tesisiyenin düzenli olarak sağladıkları yardımlar ve talebeden alınan ücret ile idare edilmektedir. Mektebin amacı şu sözlerle dile getirilmiştir:

“Mektep tesisinden maksad, anasırı muhtelifeye mensup Osmanlı çocuklarına bir de hukuki bir terbiye-yi Osmaniye vermek cismen ve hissien fikren İttihâd-ı anasıra ve vataniye teali şevket ve saadetine hizmet edecek sağlam vücudlu hüsn-i ahlâk sahibi münevver fikirli gençler yetiştirmektir”.

Ülkede bulunan yabancı mekteplere halkımız tarafından artık rağbet etmenin manasız olduğu çünkü bu mekteplerle son ilim ve fen usullerinden istifade ederek, en muktedir ve mütehassıs muallimlerle muallimelere ve mürebbi ve mürebbiyeler istihdam edildiği düşünülmektedir. Böylece yabancı mekteplerle rekabet edebilecek kadar muntazam bir müessese vücuda getirilmesi amaç olduğundan mektepler için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmadığı iddia edilmiştir. Bu mektepler için kabul edilen esas meslek sağlam bir vücutta iyi ahlâkı muhafaza etmektir. Bunun için öğrencilerin;

1. Hıfz-üs-sıhha kuralları dairesinde jimnastikler ve idmanlarla terbiye-yi bedeniyesine
2. Sürekli tekrarlar ve hüsn-i misaller göstererek ahlâkî feyzini
3. En müfid (manalı) dersleri en mükemmel usullerle öğretmek terbiye-yi fikriyelerinin geliştirilmesine çalışılmıştır.

Osmanlı İttihâd mektepleri dört kısma ayrılmaktadır:

1. Kindergarten denilen çocuk bahçesi: Buraya 5 yaşından 7 yaşına kadar olan kız ve erkek çocuklar alınmıştır ve iki sınıftan oluşmaktadır
2. İnas ibtidâî: 7 yaşından 10 yaşına kadar kız çocuklara mahsustur. Üç sınıftan oluşmaktadır.
3. Zükûr ibtidâî: 7 yaşından 10 yaşına kadar erkek çocuklara mahsustur. Üç sınıftan oluşmaktadır.

4. Zükûr idâdî: 11 yaşından 15 yaşına kadar olan öğrencilere mahsustur. Dört sınıftan oluşmaktadır. İnas idâdî ise 11 yaşından 13 yaşına kadar kız çocuklarına mahsustur. Üç sınıftan ibarettir.

Çocuk bahçesinden son sınıflara kadar çocuklara Türkçe ile beraber Osmanlı Devleti'ne bağlı unsurların ana dilleri ve Fransızca eğitimlerine devam edilmiştir. Arzu edenler için bir ücret karşılığında Almanca ve İngilizce dahi öğretilmiştir. Her sınıfa kabul edilecek talebe sayısının 40'ı geçmemesine dikkat edilmiştir. Eğer böyle bir durum olursa sınıflarda izdihama neden olmamak için talebe 40'ı geçerse şubeler açılması uygun görülmüştür.

Mektebin idaresi her sene tayin olunan 12 azadan oluşmaktadır. Bu azalar kurucu heyet tarafından tayin olmaktadır. Kindergarten (Çocuk bahçesi) bir müdire idaresinde bulunmaktadır. Her derse muktedir bir muallime tayin olunmuştur. Her sınıfta çocukların terbiyesine, oyunlarına nezaret etmek, hizmetlerini görmek mürebbiye denilebilecek kalfa hanımlar bulunmaktadır.

İnas ibtidâîsi muktedir bir müdirenin idaresindedir. 4 daimi muallim mevcut olduğu gibi, İngilizce, Almanca gibi yabancı dersler için de belirli zamanlarda muallimler gelmektedir. Her sınıfta çocuklara nezaret ve hizmet etmekle mükellef birer mürebbiye bulunmaktadır.

Zükûr ibtidâî ve idâdî; Mekteb-i Âli mezunu bir müdürün idaresinde bulunmaktadır. Ulûm, fûnûn ve lisan dersleri, musikî, resim, jimnastik için ihtisas erbabı muallimler tayin olunmuştur. Lisan muallimleri okuttukları lisan müntesiblerinden intihab etmişlerdi. Her sınıfın birer mubassırı ile mekteplerin temizliğinden sorumlu müstahdem ve bir de kapıcı bulunmaktadır.

Osmanlı İttihâd Mektepleri'nin Kadıköy'de istasyon karşısında havadar bir noktada etrafı geniş bahçeleri bulunmaktaydı. Yalnız inşaatı için 5000 lira harcanmıştı. Dershanelerinin de geniş ve havadar olduğu söylenmektedir. Mektep sıraları da sağlık kurallarına uygun olarak son sistemde imal edilmiştir. Her mektep için ayrı bahçeleri vardır. Yemekhaneleri de temiz ve mükellef olduğu vurgulanmıştır.

Yemekhanesinde yemek yemenin dışında kız çocuklarının aşçılık dersinin uygulaması yaptırılmaktadır. Evden yemeklerini getirecek çocuklar için de ayrı bir yemekhane bulunmakta, yemekler mürebbiye ve mubassırların nezaretinde yenmektedir.

Mektep ücreti sınıfların ilerleyişine paralel olarak artmaktadır. Aynı zamanda öğrencilerin mektep imkânlarından hangisinden faydalanıyorsa ona göre de ücret belirlenmiştir. Ominibüs, şimendifer, top oyunları, Almanca ve piyano dersleri musikî derleri gibi hizmetler için ayrıca ücret talep edilmektedir. Mektebe yardım eden kişilerin isimlerini belirten liste de bulunmaktadır.

Mektebin kurucuları bölümünde Rıza Seyid Bey, Salih Seyid Bey, Şükrü Bey, Ali Rıza Bey, Refik Bey, gibi birçok isim bulunmaktadır (Osmanlı İttihâd Mektepleri Tarifnamesi, H. 1327).

Osmanlı İttihâd Mektepleri'nin bir de Çocuk bahçesi ve ibtidâî programı ders programı ayrıntılı olarak yayımlanmıştır (Osmanlı İttihâd Mektepleri, Çocuk Bahçesi ve İbtidâî Programı, H. 1327). Bu programın en önemli özelliği Türk olmayan unsurlar için kendi dillerinin öğretilmesi esasına dayanan 'Lisan-ı maderzad' derslerinin bulunmasıdır. Bu derslerde çocuklar buldukları sınıflarda İslam öğrencileri Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-i dîniyye dersleri ile meşgul olurken diğer Osmanlı unsurları ise kendi lisanları öğretilmektedir. Her sınıfta Rum, Ermeni, Musevi, çocuklardan beşer talebe bulunduğu zaman o sınıf için ayrıca Rumca, Ermenice, İbranice gibi dersler konulmuştur. Eğer bu sayı beşe ulaşmazsa öğrencilerin istekleri doğrultusunda aşağı veya yukarı sınıflardaki talebe ile Lisan-ı maderzadını okurdu. Bu durum okulun açılış amacına uygun olarak gerçekleşmiştir. Bunu dışında Fransızca da mektebin ilk yıllarından itibaren okutulan bir derstir.

4.3.4.2. Makriköy İnâs İttihâd-ı Osmanî Mektebi

Bakırköy'e yerleşmiş olan Selanik Türkleri çocuklarının eğitim görmeleri ve İstanbul'a uyum sağlamaları için bu mektebin açılmasına ön ayak olmuşlardır. Adından da anlaşılacağı gibi İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin de desteği ile açılan bir mekteptir. Özel İslam Mektepleri içerisinde en kapsamlı ve en yenilikçi mekteplerden birisidir. Bu mektep inâs sınıfından başka sınıf-ı ibtidâîye ve taliye ve darülmuallimat kısımlarından oluşup H. 1326 (1908 -1909) senesinde açılmıştır.

Mektebin amacı öncelikle kızların dini ve milli hissiyata sahip, namzet oldukları sosyal vazifeleriyle tamamen modern ve mükemmel aile kadınları olarak yetişmelerini sağlamaktır. Ayrıca, arzu ettikleri takdirde yüksek tahsile kolaylıkla devam

edebilmelerini, icab ettiği zaman hayatlarını temin edecek bilgiye sahip bulunmalarını, yabancı mektebe muhtaç olmamak üzere yabancı dile mükemmel bir şekilde vakıf olmalarını temin etmektir. Bu amaç İttihâd ve Terakkî'nin eğitimde ulaşmaya çalıştığı en önemli amaçlardan biridir.

Müessesenin gerek ibtidâî ve gerek tali ve gerek darülmuallimat sınıfları programlarıyla mezunlarına verdiği diplomalar Maârif Nezareti'nin tasdik ettiği şahadetnâmelerinde resmi mekteplerin temin ettiği hukuk geçerlidir.

Bundan başka Fransızcanın mektepte mecburi olması ve yabancı muallimelerinin bulunması nedeniyle yabancı mekteplerin temin edebileceği faydaların milli terbiye ile birlikte elde edebilmesi hususu bilhassa dikkate alınmıştır.

Mektepte eğitimdeki bilgi seviyesinin tam olduğunun imtihansız anlaşıldığı öğrenci ders yılının başından üç ay sonuna kadar naklen kalacak olanlarla ana sınıfına ve birinci sınıfa dâhil olmak arzusunda bulunanlar her zaman kayıt kabul olunabilmektedir. Ana sınıfına dört yaşından yedi yaşına kadar olan kız ve erkek çocuklar kabul edilmektedir. Kısım-ı ibtidâîye erkek çocuklar da alınmıştır. Fakat erkek çocukların kısım-ı taliyeye devam etmelerine izin verilmemiştir.

Yabancı dildeki bilgisi sınıfın derecesinde olmayan öğrenciler daha aşağı ve daha yukarı bir sınıfla birlikte yabancı dil öğrenebilir ve Fransızcadan zayıf ise sınıfın seviyesine gelinceye kadar bu eğitime devam edebilmektedir.

Mektebin Makriköyü'nün temiz havasıyla bilinen Bağlar cihetinde Çamlıklı geniş arazi içerisinde bulunmakta ve leylî (yatılı) bir müessese için gerekli olan sıhhat şartlarına sahip olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki yıllarda mektebe elektrik tesisatı çekilmiş, yağmurlu havalarda tenefüs için bahçede yeniden geniş bir yer inşa olunmak yatakhane, yemekhane gibi bazı düzenlemeler ve tamiratlar yapılmak suretiyle mektep binasının genel şartları daha mükemmel hale getirilmeye çalışılmıştır.

Müessesenin ders araç ve gereci olarak gerek ibtidâî gerek tali bölümlerinin eğitiminin bütün ihtiyaçlarını tatmin edecek tarzda her türlü haritalarla tabloları ve Numûneleri, cami, kütüphanesi ve öğrencilerin manevi seviyelerini ve ilmiyesini yükseltecek Türkçe ve Fransızca eserlerden yeteri kadar kitaba sahip olduğu iddia edilmektedir. Bundan başka mektepte öğrencilerin maddi manevi gelişimlerine hizmet edecek en son pedagoji usulleri tatbik etmeye özen gösterilmiştir.

Mektep, devlet ricalinden ticaret, maarif erbablarından oluşan bir heyetin idaresinde olup bu heyet, mektebin bütün ihtiyaçlarını imkânlar ölçüsünde gidermeye çalışmıştır.

Mektep müdürlüğünü bir dönem Hukuk Cenevre Pedagoji Enstitüsünden mezun İbrahim Alaaddin Bey yapmıştır. Ayrıca Alaadin Bey'in eşi de kadroya dâhil edilmiştir. Mektep bununla övünmektedir. Öğretim kadrosunun sahip oldukları eğitimle memlekette en fazla itimad ve hürmet kazanmış kişiler arasından seçtiklerini iddia etmişlerdir. Ana sınıfıyla küçük sınıfların öğretiminin de müdiriyetin nezaretinde en güzide mullime hanımlar tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

Altı tane daimi ve yatılı bayan öğretmen öğrencinin mektep içerisindeki hayatına katılmaya ve bunlardan bilhassa yabancı olan bayan öğretmenler ders dışındaki zamanlarda dahi öğrencilerin Fransızca tekrar ve alıştırmalar yapmalarını temin etmeğe mecbur tutulmuştur.

Ana sınıfı tedrisatı: Türkçe mükâleme, masal, manzume ve şarkı Fransızca mükâleme, Resim, el işleri, oyun, hesap hazırlıkları, eşya üzerinde tedkikat ve müşahadat temrinleri (egzersizleri) ve jimnastik gibi derslerden oluşup bu alıştırmalarda ferubel ve madam monte soru usulü takip edilmiş ve bu sınıfın dershanesi de bu monte soru tarzında düzenlenmiştir (Bkz Resim 1).

Kısm-ı ibtidâide okutulan dersler şunlardır: Kur'ân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye, Türkçe, Fransızca (ders ve mukaleme ile), Hesab ve Mukayaset, Tarih-i İslam ve Osmanî, muhtasar Tarih-i Kadim, Coğrafya-yı Osmanî-i Umûmi, Ma'lûmât-ı Tabîiye, İlm-i Eşya, Ma'lûmât-ı Ahlâkiyye ve Medeniye, Elişleri, Dikiş, Resim, Hüsn-i Hatt, Terbiye-yi Bedeniye, Musikî ve Piyano (piyano ihtiyaridir).

Kısm-ı tâliyede ve Darülmuallimat şubesinde okutulan dersler ise şunlardır: Ulûm-i Dîniyye, Türkçe, Edebiyat, Fransızca (lisan ve edebiyat) Hesab, Cebir, Hendese, Coğrafya-yı Umûmi ve Osmanî, Tarih-i İslam ve Osmanî, Siyer-i Nebevi, Tarih-i umûmi, Kozmografya, Kimya, Ulûm-i Tabiiye, Hıfz-üs-sıhha ve Hıfz-üs-sıhha-ı etfal, Ruhیات, İlm-i Terbiye-yi Etfal, Ma'lûmât-ı Medeniye ve Ahlâkiye, Dikiş, Biçki ve Nakış, İdare-i Beytiyye, Tabahat, Resim, Terbiye-yi Bedeniye, Gına ve Piyano, (piyano ihtiyaridir) (Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi Tarifnamesi).

İhtiyari derslerin saati ise şu şekilde belirlenmiştir: Piyano, Teganni, Jimnastik (1 saat), Fransızca Tekellüm ve Tahrir (2 saat), Terzilik (3 saat), Makine ile El işleri (4

saat). Bu derslere devam mecburiyeti yoktur. Piyano için şehri (aylık) 3 mecdiye ve mektebe devam eden öğrencilerden 30 kuruş ücret alınmıştır. Mektep, 20 öğrenci müracaatta bulunursa keman, ud gibi musîkî aletleri üzerine her nevi ders tesisini taahhüt edilmektedir. Teganni ve Jimnastik dersleri için her öğrenci 20 kuruş, terzilik makine işleri ve Fransızca Tekellüm ve Tahrir derslerinden her biri için ayda yarım lira alınmıştır (Makriköy İnas-ı İttihâd-ı Osmanî Mektebi, H. 1328)

Mektep diğer bütün Özel İslam Mektepleri'nden farklı olarak Darümuallimat bölümü bulunmaktadır. Bir tür kız öğretmen okulu şeklindeki kısmında İlm-i Terbiye-yi Etfal adı altında çocukların nasıl eğitileceğinin bilgisi verilmektedir.

H. 1327 (1909-1910) Devlet Sâlnâmesinde adına rastladığımız mektebin I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında da eğitime devam ettiği görülmektedir (BOA, H. 1332, MV, 198/86). Mektep Alaaddin Gövsa'nın müdürlüğünde 1922 yılına kadar faaliyete devam etmiştir. Kapanmasının sebebi ise 1921 yılında İstanbul Feyz-i Ati Lisesi'nin açılmış olmasıdır. Bu okul faaliyete geçer geçmez Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi, Feyz-i Ati ile birleşmiş ve okul müdürü Alaaddin Gövsa yeni kurulan lisenin müdürlüğüne getirilmiştir (Sandalcı, 2005).

4.3.4.3. Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi

Son dönemde açılan ve İttihâd ve Terakkî'nin desteklediği en önemli Özel İslam Mektepleri'nden biridir. Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi yatılı ve gündüzlü olup ibtidâî ve tali sınıflarını ihtiva etmektedir. Bulduğu yer İstanbul Boğaziçi Vaniköy'dür. Binasını gösteren resimden deniz kenarında güzel ve kapsamlı bir bina olduğu izlenimi vermektedir (Bkz. Resim 45). 4 Şubat H. 1326 (17 Şubat 1911) tarihli irade-i seniyye ile tesis ve küşadoluluş ve herkesin takdirini kazanarak çok önemli bir mevkiye gelmiştir.

İdaresinin eğitim yöntemi bakımından en mükemmel İslam ve Türk müessesesi eseri olduğunu iddia etmişlerdir. Mekteplerin yatılı kısmını da ihtiva eyleyenlerinin büyük şehirlerin temiz olmayan havasından uzak sakin muhitlerde saf bir havaya maruf köylerde tesis edilmesi sağlık açısından mektep kurallarının en başlıcası olarak görülmektedir. Mektep, binasının Boğaziçi'nde bulunmasını, bu dönemde iyi bir mektep binası bulmanın zorluğunu belirterek gittikçe artan nüfus ve havasının da

güzellik ve temizliğinin kalmadığından, önemli görmektedir. Mektebin bir yönünün Boğaz'a diğer yönünün dağlara bakıyor olması sıhhat açısından da önemlidir. Bina eşyaları için para harcanmış, geniş ve aydınlık dersaneler ve mütalaahaneler, istirahat ve teneffüs salonları boğaza nazır mükemmel, müzeyyen yatakhanelerini, yemek, konferans ve sinema salonlarıyla manalı yazmalar ile müzeyyen zengin bir kütüphanesi bulunmaktadır. İstanbul'un kötü manzaralı mektep binalarına asla benzemeyip her taraftan güneş alabilen gayet latif ve fevkalade havadar muhteşem bir sayfiye şeklinde olduğu yönünde mektebin reklamı yapılmaktadır. Mektep büyük ağaçların gölgelediği geniş çiçek bahçeleri oyun meydanları çayırırlarla kaplı olmakla beraber İcadiye tepesine kadar uzanan bir de çam ormanına sahiptir. Bu ormandan çıkan su mektebe kadar getirilmiştir. Tadının da buna bağlı olarak çok güzel olduğu belirtilmektedir. Mektep bu özellikleri ile övünmekte ve kendini diğer mekteplerden oldukça farklı görmektedir.

Mektepte talebeler her zaman kendileriyle birlikte bulunan aynı binalarda ikamet eden, aynı sofralarda yemek yiyen muallim ve mürebbiyelerle bir aile ortamı içerisinde bulunmaktadır. Bu sayede pek sağlam ve ciddi bir eğitim almaktadırlar. Yatılı talebenin ayrıca özel ihtiyaçları bulunmaktadır. Mektepte husûsî bir doktor vardır ve çocukların ailelerine muayyen zamanlarda muayene sonuçlarını gösteren cetveller gönderilmektedir.

Mektebin amacı: "Mümkün mertebe seri ve tamam olmak üzere talebesinin ahlâk ve maneviyat zekâ ve bünye itibariyle mükemmeliyetini temin etmektir. Talebede aşkı mesai, mesuliyet ve hürmet, izzet-i nefis, vakar ve azim hissiyatının tenmiye (artırma) ve inkişafına bilhassa dikkat olunur" diye belirtilmiştir (Rehber-i İttihâd-ı Osmanî, Leylî ve Nehârî-İbtidâî ve Tâli). Buradan mektebin hem maddi hem de manevi gelişmeye çok önem verdiğini görmekteyiz.

Mektep 'kısm-ı ibtidâî' ve 'kısm-ı idâdî'den oluşmaktadır. Kısm-ı ibtidâî 5 sınıftan oluşmaktadır. Bunun ilk üç sınıfına on beş yaşına kadar olan kız çocukları dahi kabul olunmuştur. Kısm-ı idâdî ise 4 sınıftır.

Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi, yedi senelik idâdî derecesinde resmi ruhsata sahiptir, resmi mekteplerin tabi olduğu hukuk bu mektep için de geçerlidir. Bu mektepte verilen şahadetnâmeler ile resmi mekteplerde verilen şahadetnâmelerin bir farkı yoktur. Bu yüzden şahadetnâme alanlar Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nin ilgili

maddelerindeki haklara sahiptirler. Sınıfı idâdîye öğrencileri askerlik işlemlerinde resmi Mekâtib-i sultaniye öğrencilerine bahş olunmuş olan izinlerden istifade edebilmişlerdir.

Kayıt sayısı sınırlı tutulmuştur. Bunun sebebi muallim ve mürebbiyelerin öğrencilerle yeterince ilgilenmesini sağlamak ve böylece eğitim ve öğretim noktasında üstünlük sağlamaktır.

Programların tertip ve tanziminde resmi programa tâbi olunmakla beraber mezun olanların mühendis, tabip, mülkiye mektepleri gibi Mekâtib-i âliye müsabaka imtihanlarında başarılı olabilmeleri için daha fazla lazım olan ilim ve fenne ehemmiyet verilmiştir. Mektebin bu sınavlarda başarılı öğrencileri bulunmaktadır. Mektebi bitirdikten sonra ziraat ve ticaret gibi bütün mesleklere atılacak öğrencilerin ihtiyaçları dahi düşünülmüştür. Onların işlerine yarayacak olan ulûm-i ziraiye ve ticariyenin gayet esaslı ve oldukça uygulamalı bir surette eğitimi temin edilmeye çalışılmıştır.

İdâdî kısmı mezunları hiçbir zorluk çekmeden Darülfünûnün çeşitli şubelerine, mühendis, mülkiye, tabip ve sair Mekâtibi aliyede dâhil olmak için gerekli olan bilgi verilmekte olduğu gibi kısmı ibtidâî mezunları dahi Bahriyye Mektebi, İdâdî-i Askeriye veya tali mekteplerin her hangi birine girebilecek şekilde eğitilmeleri hedeflenmiştir.

Mektep 1- Leyli (yatılı), 2-Nıfsı leylî (Kısmî Yatılı), 3-Nehari (Gündüzlü) olmak üzere üç kısım talebe kabul etmektedir. Mektepte geçirilen yatılı hayatının tamamen bir aile hayatı olduğu vurgulanmıştır. Öğrencileri ailesinden koparıp yalancı bir âleme alınmadan yalnız bir evden bir aileden, diğer eve diğer aile nezdinde geçmiş gibi düşünmektedirler. Bu yüzden okul idaresi de onlara bir aile şevkati ile yaklaşmayı amaç edinmiştir ve özellikle tayin edilen memur ve mürebbiyeler sürekli nöbet beklemek, üzerleri açılanları örtmek ve bütün öğrencilere nezaret etmekle görevlendirilmişlerdir.

Yatakhanelerin binanın üst katında bir tarafı Boğaz'a diğer tarafı ormana baktığı yazılıdır ve öğrencilerin yaşlarına göre ayrılmış ve görenleri memnun edecek surette mükemmel bir şekilde döşendiği belirtilmiştir.

Yemekhane bölümü bahçede gayet zarif bir köşk içinde bir aile yemek salonu gibi gayet sade bir surette döşendiği ve gayet temiz olduğu iddia edilmiş ve diğer İstanbul Mekteplerinin yemekhaneleriyle mukayese edilerek kendi mekteplerinin çok farklı olduğu belirtilmiştir. Böylece mektepte takip edilen eğitim usulleri hakkında bir fikir sahibi olunabilir, denilmektedir.

Kayıt kabul şartları diğer mekteplerle aynıdır. Şahadetnâme ve tasdiknâme getirmeyenler girmek istedikleri sınıfların imtihanlarına girerek kaydedilmektedirler.

Yatılı ücretleri olarak 1-2.sınıflardan 30 lira, 3-4. Sınıflardan 33 lira, idâdî sınıflarından 36 lira alınmıştır. Bu ücrete diğer mekteplerde olduğu gibi verilen hizmet kapsamında ek ücret alınabilmektedir. Gündüzlü ücretleri daha düşüktür. 1-2. Sınıflardan 390 kuruş, 3-4.sınıflardan 480 kuruş, idâdî sınıflarından 666 kuruş alınmıştır. Ücretler üçer ay arayla üç taksitte alınmıştır. Talebenin mektep eşyasına verdiği zararı velisi karşılamaya mecburdur.

Mektepte uygulanan eğitim esasları dört bölüme ayrılmış ve her biri içinde belli esaslar belirlenmiştir.

1-Terbiyeyi Ahlâkiyye:

Din: Mektep, öğretime önem verdiği kadar ahlâk eğitimine de önem vermekte ve din olmadan da ahlâkın olamayacağını düşünmektedir.

Terbiye-yi İctimaiyye: Çocukların dimağına erkenden adabı muaşeretini yerleştirmeye ve medeniyet için gerekli olan nezaket kurallarına uygun hareket için gerekli olan alışkanlıkların kazanılmasına çalışılmaktadır.

2- Terbiye-yi Fikriye:

Usûl-i Tedris: Bu mektepte çocukların hem bilgi edinme ve hem de bilgiyi yorumlama kabiliyetini oluşturmaya çalışılmaktadır. Çocukların dimağını fazla bilgi ile doldurarak onları bir canlı kütüphane yapmaya çalışmak ve bu suretle çocukları manen ve maddeten harap ve sersem etmek akımına şiddetle aleyhdardırlar. Mektebin bu konuyla ilgili fikirleri şu şekildedir:

“Mükemmel tedrisat daimen her şeyin öğretilmesi demek değildir. Binaenaleyh tedriste takip etmeyi amaçladıkları usul mümkün mertebe nazariyat-ı ameliyattan ayırmayarak talebeye hayat yolunda en ziyade lüzum olacak bilgiyi vermekten ibarettir. Usûl-i tedrisimiz iki kelime ile ihtisar olunabilir: İyi öğrenmek ve bildiğini tatbika muktedir adam yetiştirmek”.

Mektepte talebenin düzenine ve güvenliğine pek çok ehemmiyet verildiği ve bununla beraber talim ve terbiye hususunda talebeye karşı pederane bir vaziyet alındığı üzerinde durulmuştur. Mektep şiddete ve dayağa karşıdır. Bu tür eylemlerin çocukları manen felç ettiği düşünülmektedir. Bunu şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Çocuğun kabiliyeti fikriyesini söndüren izzeti nefis ve haysiyet ve vakarını cerihedar eden onu zihnen ve manen felc bir hale getirecek mücazat cismaniye (hiddetler, bağırmlar, dayak atmak) usûl-i mektepte katiyen yer bulmaz. Ceza korkusu neticesinde çocukta hâsıl olan sukunet tabi tamamaen ce’lidir(görünüştendir).Çocuklarda fikir vazife mesuliyeti uyandırmak onları cevval ve faal kılmak kendilerinde ebeveyn ve muallim ve mürebiyelerinin mazharı takdim ve tahsini olmalarını istemek hislerini tevlid etmek elbette ceza korkusu ile beyni sulanmış biçareler yetiştirmekten daha faideli bir usûl-i talim ve terbiyedir”.

Mektep, tecrübeleri sonucunda teşvik ve gayretlendirmenin daha faydalı sonuçlar doğurduğunu belirtmiştir.

3-Terbiyeyi Bedeniye ve Sanatkârane: Binasının bütün teferruatıyla beraber Musikî, Resim, Hitabet, Edebiyat, Elişleri derslerine verilen ehemmiyet edebiyat ve sanayi-i nefiseye dair tertip kılınan münazaralar sayesinde talebede yeni zevkler geliştirmek ve güzel sanatlara muhabbet uyandırmak amaçlanmaktadır.

4-Terbiye-yi Bedeniye ve Sıhhat: Sağlığın aynı zamanda fikir ve ahlâk üzerinde de etkili olduğu belirtilerek bu nedenle mektep talebenin sıhhatini korumak vazifesini büyük bir ehemmiyetle yerine getirmeye çalışmaktadır. Riyaziyat-ı bedeniye, talimler, sporlar, oyunlar çocukların kabiliyetine göre düzenlenmiştir. Tehlikeli jimnastikler yapılamaz. Amaç beden ve ruhen mükemmel bir nesil yetiştirmek olarak görülmektedir. Jimnastik ve idmanlarda en bilimsel ve aynı zamanda tehlikesiz İsveç usulü üzerine icra olunmuştur. Hissiyat-ı askeriye için askeri talimler yapılmıştır. Mektep doktoru da öğrencilerin sıhhatlerine itina göstermiştir. Öğrenciler oyunlarını doktor ve terbiye-yi bedeniye mualliminin nezaretinde oynamışlardır.

Sınıf-ı İbtidâiyede Tedris Olunan Ulûm ve Fünûn: Kur’an-ı Azimüşşan ve sure-i ezberi, Ma’lûmât-ı Diniyye, Mesehabat-ı Ahlâkiye, Türkçe (Sarf ve Nahv, Kırâat, Ezber, İmlâ, Tahrir), Tarih, Coğrafya, Hesab, Hendese, Eşya, Ziraat, Elişleri, Resim, Yazı, Musikî, Terbiye-yi Bedeniye, Almanca ve Fransızca. Mektebin ibtidâî sınıflarında itibaren yabancı dil olarak Fransızca ve Almanca

Sınıf-ı İdâdiye Tedrisatı:

Tedrsiat-ı Diniye: Fıkh-ı şerif ve İlm-i Kelam

Ulûm-i Felsefiye ve Ahlâkiye: Felsefe ve Muhtasar Tarih-i Felsefe, İlm-i Ruh ve Ahlâk, Mantık

Tedrisat-ı Lisanîye ve Edebiyat: Kavâid ve Tatbikat-ı Arabiyye, Edebiyatı Fârisîye, Edebiyat-ı Osmanîyye, Kitâbet ve Usûl-i Tahrir, Fransızca (Kırâat İmlâ, İnşa, Müntehat, Tercüme, Mukaleme).

Ulûm-i Riyaziyye: Hesab Ameli ve Nazari, Hendese-yi Mücesseme, Cebir, Müsellesat, Mekanik, Kozmoğrafya, Topoğrafya.

Ulûm-i Tabîyye: Fizyoloji ve Hıfz-üs-sıhha, Hayvanat, Nebatat, Tabakatül arz ve Madeniyat, Kimya-yı Uzvi ve Madeni, Hikmet-i Tabîyye.

Ulûm-i Tarihiyye ve Coğrafya: Tarih-i Umûmi ve Asrı Hazret Tarihi, Devleti Osmanîyye Tarihi, Coğrafya-yı Umûmî ve Tarihi, Coğrafya-yı Osmanî.

Kavanin: (Hukuk-ı Esasiye, Hukuk-ı İdare, Hukuk ve Kanun-i Ceza, Usûl-i Muhakemat, Hukuk-i Düvel) mebahis-i kavanin namı altında muhtasaren ve dört seneye taksimen tedris olunur.

Kanun-ı Maliye: İktisat, Maliye ve İstatistik.

Kanun-ı Ticariyye: Usûl-i Defteri ve Hesab-ı Ticari (Defter Tutmak Usûl-i, Hesabat-ı Umûmiyye, Banka Ma'lûmâtı, Hesab-ı Cariler, Faizli Hesabat-I Cariye vasire) Ma'lûmât-ı Ticariye ve Hukuk-ı Ticariye.

Sanayi-i Nefise: Resim, Hüsn-i Hatt.

Öğretim araç ve gereçleri ile ilgili olarak Fünûn-ı Tabîyye ve Kimya için Almanya'dan mikroskoplar ile bir sinematograf ve proje gisiven makinası getirilmiş ve bu suretle öğretimin yalnız teoride kalmayarak tatbikat ile mükemmel hale getirilip tamamlanması hedeflenmiştir (Rehber-i İttihâdi Osmanî, Leylî ve Nehârî-İbtidâi ve Tali).

Bu mektep Milli Husûsî Mektepler Anonim Şirketi tarafından kurulmuştur. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin Şura-yı Devlete gönderdiği tezkere üzerine Maliye ve Nâfia Dairesinin tanzim ve heyeti Umûmiyyesinde görüşülen mazbatada Dersaadet'te mahali Osmanîye'de ücretle husûsî mektepler tesis ve küşad eylemek üzere 20 sene müddet ve 15 bin Osmanlı lirası ile 'Milli Husûsî Mektepler Anonim Şirketi' namı altında Vani Konağı'nda Rehberi İttihâd-ı Osmanî Mektebi müdürü Mahmud Raif ve askeriyeden emekli İsmail Hakkı Beylerle Necile Hakkı ve Nuriye Raif Hanımlar tarafından teşkil edilen istida olunan şirket layiha-ı nizamnâmesi arz edilmiş ve bu arz kabul edilmiş ve izin verilerek bunun icrasına Ticaret ve Ziraat nazırı görevlendirilmiştir (BOA, H. 1338, MV, 25/31). Mektep bu şirket muavenetiyle

açılmıştır.

H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesi'nde mektep Molla Gürani'de bulunmaktadır. Ancak idâdî sınıfının muhtemelen kapatılmış olmasından dolayı rüşdiye mektepleri içerisinde yer almakta ve karma bir mektep olarak gözükmektedir. Tarih-i küşadı ise H. 1320 (1902-1903)'dir. Yukarıdaki belgeden mektebin H. 1338 (1919-1920) tarihine kadar varlığını sürdürmüş olduğunu görmekteyiz (BOA, H. 1338, MV, 25/31). Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ise İstanbul'da bu isimle bir husûsî mektep bulunmamaktadır.

Vaniköyü'nde Serasker Rıza Paşa Yalısı Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi'nin binasıdır. Serasker Rıza Paşa Yalısı 1920'li yılların sonunda yıktırılmış bir yalıdır. İki yapıdan oluşan yalının yalnızca güney tarafındaki köşk kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Yalının büyük bölümü bir kaynağa göre 1925 diğer bir kaynağa göre ise 1928 yılında yıkılmıştır. Günümüzde ayakta duran yapı selâmlık veya haremlik bölümü değil, yalının bahçesinde müstakil olarak yapılmış köşktür (Bkz. Resim 45).

Necip Fazıl Kısakürek de kısa bir süre bu mektepte okumuştur.

Bunların dışında 'Vesile-i Terakkî ve Maarif Mektebi' Şehzâdebaşı'nda Hukuk Mektebi öğrencileri tarafından 1909 yılında açılmıştır. 1910'dan itibaren programlarını 'sultânî' programlarına uydurmuş ve gayrimüslimlerden de parasız öğrenci almaya başlamıştır (Ergün, 1996).

İstanbul'da bulunan Özel İslam Mektepleri genellikle halkın zengin olduğu Kadıköy, Sultan Ahmet gibi semtlerde yoğunlaşmıştır. II. Abdülhamid döneminde açılmaya başlayan mektepler padişahın büyük destek görmüş olmalarına rağmen çoğu zaman maddi sıkıntı içerisinde düşmüşlerdir. II. Meşrûtiyyet Döneminde İttihâd ve Terakkî'nin de etkisiyle bu mekteplerin daha nitelikli hale geldiğini söyleyebiliriz. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki içinde bulunduğu durum mekteplerin gelişmesini ve güçlenmesini engellemiştir. Savaşlar, işgaller gibi olumsuzluklara rağmen Özel İslam Mektepleri içerisinde bu gün hala varlığını koruyabilen Dârü's-Şafaka gibi köklü kurumlar bulunmaktadır.

4.3.5. Vilayetlerde Bulunan Özel İslam Mektepleri

Özel İslam Mektepleri'nin bulunduğu iller arasında en önemlisi Selanik'tir. Ardından Aydın, Edirne, Bursa gibi vilayetler gelmektedir. Diğer vilayetlerde açılanlar

ise genel olarak çok uzun ömürlü ve vasıflı olmamıştır

Vilayetlerde husûsî mektep açmak için ilk yıllarda Maârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesi ve gerekli emirlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

* Dersaadet mekâtib-i husûsiyyesinde yürürlükte olan resmî mekâtib-i ibtidâiye ve rüşdiyede tadrîs olunan kitap ve risaleleri okutturmalı,

* Mektebin bütün muamelelerini gösteren talîmât-nâme-i dâhilîleri ahkâmı tatbîk edilmeli,

* Fransızca okutturulması arzu edildiği hâlde mekâtib-i idâdiye için seçilen Fransızca kitaplar okutulmalı,

* Muallimlerin seçimi ve yerleştirilmesinde maârif idâresine mürâcaat edilerek memuriyetleri tasdîk ettirilmeli,

* Mektep, dâimâ mahalli maârif müdürünün tefîşinde bulundurulmalı ve mekteb ittihâz olunacak hâne geniş olmalı,

* Taksitli olmak üzere talebeden derece-i iktidârlarına göre aylık beş kuruştan kırk kuruşa kadar öğretim ücreti alınıp fakir çocuklardan da yüzde yirmi mikdârı parasız kabûl olunmalı,

* Me'mûrîn ve muallimlerin hüsn-i ahlâk erbabından olmalarına dikkat edilmeli,

* İleride inâs kısmı te'sîs edilmek istenildiğinde zükûr kısmından büsbütün ayrı dâirede ve bir müdür veya bir muallime-i ulâ idâresinde bulunmak üzere bunun için de ayrıca arzuhal ile mürâcaat olunduktan sonra ruhsat verilmesi şart koşulmuştur.

Ruhsat-nâme verilmesi için Maârif Müdüriyetlerinde başvurulması gerektiği belirtilmiştir (BOA, H. 1323, MF. MKT, 851/29). Son dönemlerde yukarıda açıklanan Mekâtib-i Husûsiyye Nizam-nâme Layihası ve ardından 1915 yılında Mekâtib-i Husûsiyye Talimatnamesi'nin yayınlanması ile bu belgelerde belirtilen şartların yerine getirilmesi istenmiştir.

4.3.5.1. Selanik

Selanik, farklı dini ve toplumsal birimleri bünyesinde barındıran ve tarih sürecinde Osmanlı Devleti'ndeki fikir akımlarına öncülük eden 'Kâbe-i Hürriyet' diye

anılması gibi birçok özelliği ile Osmanlı toplumsal ve idari yapısında büyük bir öneme sahiptir. Eğitim açısından ise II. Abdülhamid yönetiminin baskısının en az hissedildiği, usul-i cedidin hayata geçirilmeye çalışıldığı bir şehirdir. 1880'lere gelindiğinde modern sayılabilecek birçok okul açılmaya başlanmıştır. Açılan okullar da halkın rağbetini celbetmektedir. Selanikli mektepçilerin ünü bütün ülkede yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu ünlü mektepçiler Cumhuriyet döneminin de belli başlı okullarının kurulmasına da vesile olacaktırlar.

Şehrin genel eğitim verilerine bakılacak olursa Selanik'te 1907-1908 yıllarında 1901 mektep bulunmaktadır. Bunların 13'ü idâdî, 68'i rüşdî, geri kalanı ibtidâîdir. Bu mekteplerin 1.183'ü Müslim, 49'u gayrimüslim 10'u ecnebi mekteptir. Mekâtib-i ibtidâîye-i İslamiye 1.134 aded olup bunun 412'sinde usûl-i cedide, 725'inde usûl-i atika üzere tedrisat takip edilmektedir. Bu mekteplerde okuyan öğrencilerin sayısı 99691'dir. Bunun 66.608'i erkek, 33.183'ü inastır. Mektebi idâdîyede 2609, rüşdiyelerde 8.397 öğrenci mevcuttur. Muallimlerin sayısı 2.322, muallimelerin sayısı ise 341'dir. İdâdîlerden biri resmi ve yatılıdır. Diğerleri Rum, Bulgar, Sırp cemaatlerine ve Fransız ve İtalyanlara aittir. Dramada resmi bir idâdî ve şehirde bir de askeri idâdî mevcuttur. Vilayet dâhilinde yalnız 18 İslam karyesinde 254 muhtelif mektep mevcuttur (S.V. Selanik, H. 1325). Devlet, özel okulların açılmasını her zaman desteklemiş ve H.1311 (1893-1894) yılında buna yönelik bir karar almıştır. Selanik'teki Müslümanlara ait ibtidâî ve Özel İslam Mektepleri'nin, gayrimüslim mektepleri gibi ilerleyememiş olduğu, düşük seviyede olduklarından bunların seviyelerinin yükseltilebilmesi için gerekli paranın mal sandıklarından veya akarattan tedariki için Maârif Nezareti gerekli emri vermiştir (BOA, H. 1311, MF. MKT, 187/126).

Selanik, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Özel İslam Mektepleri bakımından en zengin ve en kapsamlı eğitim kurumlarına sahip bir vilayettir. Burada açılan özel okulların ilki ibtidâî düzeyde Şemsi Efendi tarafından açılan okuldur. Bu mektep çok uzun ömürlü olmasa da ilk olması açısından önemlidir. Bu vilayette açılan Özel İslam Mektepleri içerisinde en kapsamlı olanları Terakkî ve Feyziyye mektepleridir.

4.3.5.1.1. Şemsi Efendi Mektebi

1852 yılında doğan Şemsi Efendi 1868 yılında Selanik Rüşdiyesi'ni bitirmiş, iki yıl bir ticarethanede kâtip olarak çalışmış bu sırada rüşdiyeye gidemeyecek kadar fakir olan çocuklara özel dersler vermiştir. 1869 yılında Aynaroz Gümrük Katipliği'ne tayin edilmiş, iki yıl kadar bu görevi yaptıktan sonra Selanik'e geri dönmüştür. Bu dönemde yabancı bir okulda Türkçe öğretmenliği yapmış ve bu görevi sırasında edindiği tecrübeye güvenerek bir ilkokul açmıştır. Yeni metotlarla Türk öğrencilere de öğretmenlik yapabileceğine inanan Şemsi Efendi, Maarif Müdürü Radoviçe'li Mustafa Bey'in yardımları ve ona inanan bazı hayırseverlerin maddi katkılarıyla meslektaşları Abdi Kamil ve Halil Vehbi Beyleri yanına alarak 1872'de Sabri Paşa Caddesi üzerine Çarşamba Dergâhı denilen bir tekkenin karşısında kendi adıyla anılan okulunu açmıştır. Bir süre sonra ise okulu Tellikapı Caddesi ile Tekkearası sokaklarının arasında kalan bölgeye taşımıştır (Sandalcı, 2005).

Daha sonra Terakkî Mektebi'nin de kuruluşuna yol açacak olan bu mektep, yalnız Selanik'in değil aynı zamanda İmparatorluğun da ilk özel İslam mektebidir. Şemsi Efendi Mektebi aralıksız olarak 1875 tarihine kadar faaliyet göstermiştir. Eğitim, usûl-i cedid denilen yeni bir tarzda yapılmaktadır. Şemsi Efendi'nin bu okulda harfleri kendi tertip ettiği levhalar üzerinde okutmaya başlaması herkesi şaşırtmıştır. Bunu fark eden dönemin valisi Mithat Paşa da bu iki hocayı ödüllendirmiştir. Halktan alınan yardımlarla okulun sınıfları da genişletilmiştir. Şemsi Efendi Mektebi muallimlerinden İsmail Efendi'nin bu mektepten kısa bir süre sonra kurulmuş olan Terakkî Mektebi'ne Şemsi Efendi'nin olumsuz davranışları ve tutumları nedeniyle katılması, ardından Halil Vehbi Efendi'nin de onu takip etmesi bu okulun ömrünün sona ermesine yol açmıştır (Alkan, 2003). Şemsi Efendi daha sonra Ravza-yi Talim adında bir okul daha kurmuşsa da bir yıl sonra bu okulu Feyz-i Sıbyan ile birleştirmiştir. Kendisi ise Feyz-i Sıbyan'da sonra da Feyziyye Mektebi'nde öğretmen ve ibtidâî kısmının müdürlüğünü yapmıştır. Eğitimdeki bu gayretleri dolayısıyla da hükümet tarafından çeşitli şekillerde ödüllendirilmiştir (Sandalcı, 2005).¹³

¹³ Mert Sandalcı'nın aktardığına göre Türkiye Cumhuriyeti ordusunda korgeneralliğe yükselmiş değerli asker galip Pasiner Paşa bu okulda öğrenim görmüş ve onun anılarında anlattığına göre

4.3.5.1.2. Feyziye Mektebi

Selanik'te böyle bir okulun kurulması fikri Fransa'nın Selanik Başkonsolosluğu'nda görev yapan Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce'yi gayet iyi bilen Zeki Efendi'ye aittir. Ancak ömrü buna yetmemiştir. Onun ölümünden sonra oğlu Selanik Vilayeti'nin Mektubi Kalemi Mümeyyizi Mustafa Tevfik Efendi bu iş için harekete geçmiş ve okul için yer aramaya başlamıştır. Okul için Hafız Mustafa Efendi tarafından Kur'an Mektebi olarak kullanılan bina Abuşoğlu Osman Efendi ve Topçuoğlu Osman Ağa'nın desteği ile onarılmış, okul Feyz-i Sıbyan adı altında 1883 yılında eğitime başlamıştır. Bu girişimin yetersiz bulunması üzerine Mustafa Tevfik Efendi liderliğinde 5 kişilik bir encümen oluşturulmuştur. Okul binası bu encüme devredilmiş yeni okul hayırseverlerin yardımıyla tamamlanmıştır (Sandalcı, 2005).

H. 1312 (1894-1895) yılı Selanik Vilayet Sâlnâmesinin Mekâtib-i Husûsiyye-i İslamiye bölümünde adı bulunan mekteplerden ilki Mekteb-i Feyz-i Sıbyan'dır. 1301 senesinin Kanun-i evvelinin başlarında (13 Aralık 1885) ibtidâî-rüşdî derecesinde olmak üzere yeni binasında açılan bu mektebin ibtidâî ve rüşdî dersleri mükemmel bir şekilde öğretmekte ve ayrıca ticaret yapmaya yarayacak bilim öğretilmektedir. Talebe Türkçe ve Fransızca konuşabilecek seviyeye geldiklerinde mektepten çıkmaktadırlar. Bu mektebin yavaş yavaş bir 'Osmanlı Ticaret Mektebi' haline getirilmesine çalışılmaktadır. Mekteb-i Feyz-i Sıbyan az zaman içinde büyük bir gelişme göstererek rüşdî derecesine çıkmış tahsil müddeti biri ihtiyad dördü ibtidâî, dördü rüşdî olmak üzere dokuz seneye ulaşmıştır. İbtidâî kısmının şubeleri dahi vardır.1900 yılından itibaren okulun adı Feyziye Mektebi olarak geçmektedir. Okulun genişlemesi ve büyümesi ve daha yüksek derecede eğitim vermeye başlaması bu durumun en önemli nedenidir (S.V. Selanik, H. 1312). Mektebin ibtidai ve rüşdî kısımları dörder yıllık bir eğitim süresine sahiptir. Kızlara mahsus kısm-ı ibtidâînin müddeti tahsiliyesi beş senedir. Birinci sınıfa talebe yetiştirmek için şubesi de vardır. Kız bölümünde manalı ibare ve tahrir, ameliyat-ı hıyatiye (örgü kanaviçe, kabartma, yün ve ipekle mükemmel örgü, kâğıtla biçki talimi, beyaz işi, çiçek taklidi, biçki, her nevi el işi) vezaif-i tahririye,

bu okul Selanik'te yeni usullerle eğitim yapılmasını istemeyen bir grubun baskı ve tehditleri sonucunda kapanmıştır(Sandalcı, 2005)

mevattan biçki usulü, ipek ve kumaştan çiçek imali gibi dersler bulunmaktadır. Mektebin ders programı resmi mekteplerle aynıdır.

İdaresinde Reis Mehmet Karakaş Efendi azalar ise Mustafa Tevfik, Mustafa Cezar, Süleyman Şevket, Mustafa Faik, İpekçi İsmail Efendi'ler bulunmaktadır. Heyet-i tedrisiyesinde bulunan diğer kişiler Tablo 4.40'da gösterilmiştir (S.V. Selanik, H. 1312)

Tablo 4.40

Selanik Feyziyye Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Müdür ve Lisan-ı Osmanî	Ahmet Medhi Efendi
Lisan-ı Arabî ve Akaid-i Diniye	Hüseyin Hüsnü Efendi
Lisan-ı Fârisî	Mustafa Sadık Efendi
Akaid-i Diniyye	Şemsi Efendi
Lisan-ı Fransevi	Şuvalye Efendi
Coğrafya ve Tercüme-i Franseviye	Ali Saib Efendi
Riyaziyat ve Funûn	Ahmet Şükrü Efendi
Akaid-i Diniyye ve Kırâat	Mehmet Sadık Efendi
Lisan-ı Osmanî	Necip Necati Efendi
Resim	İstefan Lanse Efendi
Hat	Abdurrahim Efendi
İbare-i Türkiye	Ethem Müfid Efendi
Şube-i Kırâat-ı Türkiye	Ahmet Efendi

İnas kısmı 1306 (1888-1889) senesinde dördü ibtidâî, ikisi rüşdi olarak altı sınıflı olarak açılmıştır. İnas kısmı yalnız kız çocuklarına ve üç-dört yaşlarındaki erkek çocuklarına mahsustur. Bu kısım H. 1325 (1907-1908) yılında biri sal dazil (Fransızcada anaokulu), dördü ibtidâî, üçü rüşdi, olmak üzere sekiz sınıfa çıkarılmıştır (S. V. Selanik, H. 1325).

Mektepte 1894-1895 yıllarında toplam 383 öğrenci bulunmaktadır. Bunlar bir müdür bir müdire ve on sekiz muallim ve muallime tarafından idare edilmektedir. Talebenin yarıya yakın miktarı parasız kabul olunan fakirlerin evladıdır. Alınan

öğrenim ücreti benzer mekteplere nispeten alçak olduğu gibi fakir çocukların öğrenim ihtiyaçları da idare tarafından parasız karşılanmaktadır. Mektebin amacı hayra hizmet olduğundan alınan ücret, masrafların ancak belli bir bölümüne tekabül etmektedir. Bu nedenle her sene idareten görülen açık, yardımlar yoluyla kapatılmakta ve bu uğurda müessisler tarafından yapılan büyük fedakârlıkları mektep büyük bir iftiharla dile getirmektedirler.

Zükûr kısmının rüşdî programı, mezun olanların mülkiye idâdîsinin beşinci ve kısmen altıncı sınıfına dâhil ve gerekli olan malumatı ve tecrübeyi de kazandıracak nitelikte olduğu için bu bölümü bitirenler ticaret mesleğine de sevk edebilirlerdi. Daha sonra mekteb-i idâdîye açılınca ve şahadetnâmelerinin Mekâtib-i idâdîye-i resmiye şahadetnâmeleri gibi Mekâtib-i âliye imtihanlarına kabul edilmesine müsaade olunmuş bu durum vilayetten Maârifî Umûmiyye Nezareti'ne bildirilmiştir (S.V. Selanik, H. 1312).

Feyziyye Mektebi'nin kuruluşundan 1900-1901 yıllarına kadar ibtidâî kısmından 111 ve rüşdî kısmından 33 toplam 144 öğrenciye şahadetnâme verilmiştir. Mektep yetiştirdiği talebelerden ticaret mesleğine atılanlardan başka mülkiye-i şahaneye, Hendese-yi mülkiyeye, Baytar mektebine, Mekâtib-i idâdîye gibi mekteplere girenler olmuş ve bunların çoğunun aliyyül âlâ şahadetnâmesi alarak Osmanlı hizmetine girdiklerinden dolayı mektep kendisiyle iftihar etmiştir.

Talebenin maddi ve manevi gelişimleri için mektepte jimnastik egzersizleri (özel öğretmen tarafından), tatbik ettirilmekte olduğu gibi çeşitli teşvikler doğrultusunda istidatları olanlar bu yöne sevk edilmişlerdir. Gerek Osmanlı dilinin ve gerek Fransızca'nın ve matematiğin öğretimi, muktedir muallimlere verildiğinden bu açıdan da başarının teminine gayret etmişlerdir (S.V. Selanik, H. 1318).

İnas kısmının tesis tarihinden H. 1318 (1900-1901)'e kadar 51 hanıma şahadetnâme verilmiştir. H. 1324 (1906-1907) yılında bu sayı 77'ye yükselmiştir. Bu kısmın ders programı olarak zükûr kısmın ders programı tatbik edilmiştir. El işlerinde kızlara iyi huy ve mükemmel bir zevk kazandırmak için büyük bir emek harcadıklarını belirtmişlerdir. İnas kısmında 1906-1907 yıllarında muntazam mükemmel bir biçki dairesi açılmıştır. Bu sayede hanım kızlar modistireye müracaat ihtiyacından kurtulmuşlardır. Bu yıl mektep, ibtidâî kısmından 186, rüşdiyeden 53 toplam 239

öğrenciye şahadetnâme vermiştir (S. V. Selanik, H. 1324). İnas kısmının ders programına H. 1324'de bir de tabahat (aşçılık) dersi ilave edilmiştir.

Zükûr kısmının öğretim kadrosunda 15 muallim görev yapmaktadır. Fransızca dersine yabancı bir öğretmen girmektedir. İbtidâî kısmında ise 6 öğretmen bulunmaktadır. Bayan öğretmenin olmadığını görüyoruz. Ancak öğretmenlerinin Mülkiye-i Şahane, Halkalı Ziraat Mektebi, Hukuk-ı Şahane gibi okullardan mezun olanlarıyla ve Erkan-ı Harbiyye topçusu gibi görevlerde bulunanların olması dikkat çekicidir.

İnas kısmı öğretim kadrosunda müdür olarak bir bayanın ismi geçmektedir. Aynı zamanda biçki ve piyano muallimeliği de yapan Madam Klotild okulun müdiresidir. Mektebin müdiresi 1907-1908 yıllarında Madam Sarohan adındaki diğer bir bayandır. Şemsi Efendi de okulda muallimlik yapan bir erkek öğretmendir. İbrahim Hakkı Efendi de diğer erkek öğretmendir (S. V. Selanik, H. 1325). Diğer inas kısmı bulunan husûsî mekteplerde müdire görevinin bir bayan tarafından yapılması çok sık karşılaşılan bir durum değildir. Akaid-i diniye, Kur'ân-ı Kerîm ve Tarih muallimi İbrahim Hakkı Efendi'nin dışında kalan diğer 5 öğretmenin de tamamı bayandır. Lisan dersine yine yabancı bir bayan öğretmen girmektedir. Bu mektebin valide sınıfları da vardır. Zükûr kısmında okutulan Ulûm ve fûnûn ise Tablo 4.41'de gösterilmiştir (S. V. Selanik, H. 1318).

Tablo 4.41

Selanik Feyziyye Mektebi Zükûr Kısmında Okutulan Ulûm ve fûnûn

Kur'ân-ı Kerîm	Usûl-i- defteri
Akaid-i Diniye	Coğrafya-yı Ümrani
İlm-i Ahlâk	Coğrafya-yı Umumi
Arabî	Hikmet-i Tabiiyye
Tarih-i Umûmi ve Osmanî	Kimya
Edebiyat	Tarih-i Tabî'î
Kitâbet-i Resmiye	Cebir
İnşa	Hesab
Lisan-ı Osmanî	Hendese
Lisan-ı Fârisî	Resim

Tablo 4.41 (devamı)

Fransızca	Hutut
İlm-i Servet	İlm-i Eşya
Hukuk-i Ticaret	Âdab
Mesail-i Sıhhiyye ve Taharet	Hesab-ı Zihni
Kırâat	Jimnastik

Tablo 4.41'deki derslere 1906-1907 yılında Almanca da eklenmiştir (S. V. Selanik, H. 1324, s.256). İnâs kısmında okutulan ulûm ve fûnûn ise Tablo 4.42'de gösterilmiştir (S. V. Selanik, H. 1318, s.397-401).

Tablo 4.42

Selanik Feyziyye Mektebi İnâs Kısmında Okutulan Ulûm ve Fûnûn

Kur'ân-ı Kerîm	Hesab
Akaid-i Diniyye	İmla
Tarih-i Enbiya	İdare-i Beytiyye
Tarih-i İslam	Hat
Tarih-i Osmanî	Lisan-ı Fransevi
Âdab ve Ahlâk	Biçki ve Elişleri
Lisan-ı Osmanî	Piyano
İnşa	Kırâat
Coğrafya (Memalik-i Osmaniye)	Hesab-ı Zihni
Coğrafya-yı Umumi	Biçki ve El işleri

H. 1324 (1906-1907) yılında mektebin zükûr kısmında 430, inâs kısmında ise 270 olmak üzere toplam 700 öğrenci sayısına ulaştığı görülmektedir. Bunların %20'si parasız okutulmaktadır. Öğrenci sayısı bakımından şehirde bulunan bütün İslam mekteplerinin öğrenci sayısından fazla bir öğrenci kapasitesine sahiptir (S. V. Selanik, H. 1324). Mektebin ertesi yıl genel öğrenci sayısı ise inâs kısmında 260, zükûr kısmında ise 388'dir. Zükûr kısmında ücretli 298, ücretsiz 90 öğrenci bulunmaktadır. Ücretsiz olanların 85'i Müslüman 5'i gayrimüslimdir. Ücretli olanların ise 293'ü Müslüman, 5'i

gayrimüslimdir. Erkek kısmında bu yıl yabancı dil olarak Almanca'nın da okutulduğunu görmekteyiz (S. V. Selanik, H. 1325).

Vilayet Sâlnâmesi'nde mektebin bir de yatılı kısmının bulunduğunu görmekteyiz. Bu kısım daha sonra Yedigâr Terakkî Mektebinin yalılarda açtığı şube ile birleştirilmiş ve yeni okulun iptidai ve inâs kısmını oluşturmuştur (Alkan, 2003).

4.3.5.1.3. Feyziye Mektebi Kısım-ı Leylisi

Feyziye Mektebi taşra ahalisinin de istifade edebilmeleri için Selanik'in en ferah ve havadar bir mahallesinde bir yatılı kısım açmıştır. Bin lirayı aşkın bir masrafla açılan bu kısım en zor beğenen velileri bile memnun edecek derecede mükemmel ve muntazam görülmektedir. Talebenin istirahatlerini temin için her türlü fedakârlığın yapıldığı düşünülmektedir. Yatılı kısmın dersleri geceleri, gece özel muallimleri tarafından verilmektedir. Yatılı öğrenciler bir dakika bile yalnız başlarına bulunmayıp teneffüslerde dahi hep muallimlerin refakatindedirler. Mektepte 81'i Müslüman 1'i gayrimüslim toplam 82 öğrenci bulunmaktadır ve ücretsiz öğrenci alınmamıştır. Mektep ücreti öğrencinin bulunduğu sınıflara göre 20-25-30 Osmanlı lirası olarak değişmektedir (S.V. Selanik, H. 1325).

4.3.5.1.4. Feyziye Mektebi Yalılar Şubesi

Feyziye Mektebi'nin önemli hizmetleri bulunan müdürlerinden Cavid Bey döneminde gerçekleştirilen atılımlardan biri de Yalılar'da bir şube açılmasıdır. Genellikle varlıklı ailelerin oturduğu ve Selanik'in doğusunda kalan bu semtten her gün şehre gelmekte büyük zorluk çeken çocuklar için burada bir şube açılması düşünülmüştür. Feyziye Mektebi H. 1324 (1906-1907) yılında ders yılı başında Kerim Efendi civarında gayet muntazam bir şube açmıştır. Yalılar şubesi, ibtidâî kısım olarak 4 şube ihtiva etmektedir. Öğretimi tamamen Feyziye Mektebi öğretimine uygun olup az zaman içerisinde büyük bir rağbet görmüştür. Mevcudu 75 kişi olunca bina bu kadar öğrenciye yeterli gelmemiş ve gelecek yıl daha geniş bir binaya geçilerek 100 erkek 100 de kız öğrenci kabul edeceklerini vaat etmişlerdir. Mektepte Fransızca okutulacaktır ve müdürü ise Ahmet Besim Efendi'dir (S. V. Selanik, H. 1324). Bu şube de kısa süre içerisinde büyük bir rağbet görmüş ve bina yetersiz kalınca büyük bir konak kiralanarak

okul buraya taşınmıştır, ayrıca kızlar için de bir bölüm açılması uygun hale gelmiştir (Sandalcı, 2005). Böylece mektep vaadini gerçekleştirmiştir.

Çocukların eğitiminde dergiyi önemli bir araç gören Feyziyye yönetimi Osmanlıca öğretmeni Necip Necati tarafından haftalık “Çocuk bahçesi” adında bir dergi çıkarmıştır. Dergide bilim ve edebiyat alanında yazılan makalelerin yanı sıra haberler ve Feyziyeli çocukların şiirleri de bulunmaktadır. 43 sayı yayımlayan derginin yayın hayatı sona ermiştir. Ardından Çocuk bahçesinin sahibi Necip Necati II. Meşrûtiyyet (1908-1918)’ten sonra ‘Bahçe’ adıyla yeni bir dergi çıkarmaya başlamıştır. İttihâd ve Terakkî yanlısı dergi 1910 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir (Sandalcı, 2005).

Balkan Savaşı’nın patlak vermesiyle Türkler Selanik’i terk etmeye başlamışlardır. Rumlar bu şehirdeki Türklere ait binalara el koymuşlardır. Bu dönemde Feyziyye Mektebi’nin binasına el konmamıştır. Bir süre İstanbul’dan idare edilmiştir, ancak I. Dünya Savaşı başlayınca, Selanik şehrinin ümitsiz durumu yüzünden bir de İstanbul Beyazıt’ta Feyziyye Mektebi açılmıştır. 1923 yılında Selanik’teki okulun öğrencileri de Türkiye’ye geldiği için Beyazıt binası yetersiz kalmış ve okul Teşvikiye’de Naciye Sultan Yalısı’na taşınmıştır. Okul üstünde bulunduğu araziye bir süre sonra satın almış ve 1934’te okulun ellinci yıl kutlamasında adı Işık Lisesi olarak değiştirilmiştir (Sandalcı, 2005).¹⁴

Mektepte yetişen en önemli şahsiyetlerden biri basın tarihimizde önemli bir yeri olan Ahmet Emin Yalman’dır. Yalman, Selanik doğumludur ve Feyziyye Mektebi’nde üç yıl öğrenim görmüştür. Mekteple ilgili olarak mükâfat töreninde kız ve erkek öğrencilerin birlikte oynadığı şerit oyunundan bahsetmektedir. Bu mektepte ayrıca kendisi Cuma günleri on iki sayfalık ‘Niyet’ adında bir dergi çıkarmıştır (Bal, 2003).

¹⁴ Alkan’ın iddialarına göre Selanik’te kurulan özel İslam okulları, avdetiliğin (dönmelik) kollarından olan Karakaşi ve Kapani aileleri tarafından, çocuklarını devlet okullarına vermemek için açılmış olan okullardır. Feyz-i sıbyan ve Mekteb-i Terakki’nin kurucuları ve encümenlerinin bu iki gruba mensup olduğu görülmektedir. Ancak avdetilik düşüncesi daha sonradan zayıflamış ve bu okula devam edenler de sadece bu cemaatin üyeleri arasından seçilmemiştir. Öte taraftan Kapani grubu üyelerinin bir kısmı da Mevleviliğe meyl etmiş ve Terakki okullarına da zaman zaman Mevlevi şeyhlerinin gönderdiği öğrenciler kabul edilmiştir. Terakki mektebinin İstanbul’a taşınmasının ardından ise kurucularının bir kısmının mason üyeleri oldukları belirlenmiştir (Alkan, 2003).

4.3.5.1.5. Terakkî Mektebi

Selanik'te usûl-i cedide göre ilk önce Şemsi ve İsmail Hakkı Efendiler tarafından bir mektep açılmasının ardından bu mektebin başlattığı özel İslam mektebi açma girişimi halk üzerinde çok olumlu bir etki yaratmıştır. Bazı hayırseverlerin bu işe gönül vermesi nedeniyle birinci defa olarak Selanik'te zükûr ve inâsa mahsus bir özel okul açılmış ve ondan sonra bütün eğitim dünyasında yankı bulmuş ve mektep Selanik'te açılan diğer özel okullara örnek olmuştur.

H. 1324 (1906-1907) yılı Vilayet Sâlnâmesinde mektebin R. 1296 yılında Şubat ayının 16. Gününde (28 Şubat 1881) kurulduğu yazılıdır (S. V. Selanik, H. 1324). Alkan bu mektebin kurulduğu tarihi 1877 olarak vermektedir (Alkan, 2003). Mektebin asıl isminin Terakkî Mektebi olmasına rağmen yadigâr sıfatının eklenmesinin sebebi II. Abdülhamid'e olan bağlılığın gösterilmek istenmesidir. Mektebin 25. Yılında adı 'Yadigâr-ı Terakkî'ye tahvil edilmiştir (S. V. Selanik, H. 1324).

H. 1312 (1894-1895) Vilayet Sâlnâmesi'nde mektebin ibtidâî ve rüşdî sınıflarından mürekkep olduğu yazılmaktadır. Müdürü Derviş Efendi ve 10 adet muallim görev yapmaktadır. Fransızca muallimleri yabancıdır. İnâs kısmında Fatma Hanım adında bir bayan müdire bulunmaktadır. Biri yabancı olmak üzere 4 tane bayan öğretmen görev yapmaktadır (S. V. Selanik, H. 1312). Mekteb-i Terakkî'nin zükûr kısmı dördü ibtidâî ve dördü rüşdî olmak üzere sekiz, inâs kısmı da ibtidâî ve rüşdî olarak yedi sınıftan oluşmaktadır. Bundan başka inâs kısmında bir de "valide sınıfı" bulunmaktadır. Bu sınıfa gerek zükûr ve gerekse inâs kısmına kaydedilecek öğrencilerin yedi yaşından küçük olanlarına mahsus olup ayrıca eğitim ve öğretim yapılmaktadır.

Zükûr kısmının tedrisatı nehari mektebi idâdisine eşdeğerdir. Bununla beraber ticaret ilminin öğretilmesi amacına binaen uygulamalı olarak usûl-i defteri ve usûl-i muhasebeye ve Fransızcaya önem verilmiştir. H. 1324 (1906-1907) yılında zükûr kısmı biri ihtiyad dördü ibtidâî, üçü rüşdî ikisi de idâdî olmak üzere on sınıftan oluşmaktadır (S. V. Selanik, H. 1324).

Mektebin inâs kısmındaki öğretiminde idare-i beytiyye, vezaifil nisa dersleri ve bilhassa biçki ve el işleri derslerine itina gösterilmiştir. Mekteb-i Terakkî kuruluşundan beri ciddiyetini tamamen muhafaza ederek dersaadet mekâtib-i âlisine muktedir talebe ve Selanik'te ticari ve malî kurumlara ve şimendifer idaresine elverişli memur

yetiştirmiş olmakla övünmektedir. Programlarda ticaret ilminin öğretilmesi maksadı eğitimi bir derece daha ilerletmiş, terbiye ve hüsn-i ahlâk yönleri de dikkate alınmıştır.

Zükûr kısmının talebe mevcudu 316, inâs kısmı ise 200 toplam 516'dır. Bunların yüzde yirmisi parasız kabul edilmiştir. Mektebin gelirinde görülen açık ise idare ve kurucuları tarafından kapatılmaktadır. Mektebin kurucuları reis-i evveli banker İzzet Efendi, reis-i sanisi ticarettten Ahmet Kapancı Efendi'dir. 9 tane de genellikle ticaretle uğraşan azası bulunmaktadır. Öğretim kadrosunda 14 öğretmen bulunmaktadır. Okutulan dersler İlm-i Ahlâk, Arapça, Farsça, Lisan-ı Osmanî, Tarih, Akaid-i Diniyye, Kur'ân-ı Kerîm, Resim, Fransızca, Coğrafya, İmlâ, Hüsn-i Hatt, Riyaziye, Usûl-i Defteri, Almanca, Kanun-ı Tabiiyye'dir. Fransızca ve Almanca derslerine giren yabancı öğretmenlerin dışında diğerlerinin tamamı Türk'tür. Mektebin yabancı dil dersine özellikle önem verdiği hem Fransızca hem de Almanca dersininin okutulmasından anlaşılmaktadır. Bunun sebebi olarak da ticaret yapabilecek donanıma sağlama amacına yönelik olduğu söylenebilir.

Yalılar Kız şubesi ise H. 1323 (1905-1906) yılında açılmıştır. Bu şubeye rağbetin çok fazla olması nedeniyle 6-7 yüz lira sarfiyla Yalılar'da büyük bir bina inşasına teşebbüs olunmuştur şube gelecek yılın eylülünden itibaren Yedigâr Terakkî Zükûr kısmının sınıfı ibtidâîsini ve inâs kısmının da tamamını kapsamak üzere açılması planlanmıştır. Mektebin zükûra mahsus yatılı kısmı da H. 1323 (1905-1906) yılında açılmış ve gelecek yıl da adlandırılması kararlaştırılmıştır (S. V. Selanik, H. 1324). Yalılar'da hem bir kız şubesi hem de burada yatılı bir bölüm açılmasının düşünülmesiyle beraber mektep encümenleri bir bina kiralamışlardır. Ancak daha sonra Emine Hanım adındaki bir hayırsever Yalılar'da bir arsa bulunmasını ve okul binasının yapım masraflarını üstlenmeyi önermiştir. Mektep binasının yapımının tamamlanmasının ardından 1908 yılında görkemli bir törenle mektebin açılışına karar verilmiştir. Aynı yıl encümen erkek kısmının öğretim süresinin dokuza çıkarılmasını ve Yalılar şubesine bir sınıf daha eklenmesini kararlaştırmıştır. Ayrıca İnâs şubesi içinde bir valide sınıfı açılacaktır (Alkan, 2003).

H. 1318 (1900-1901) yılında İnâs kısmında yine bayan bir müdire görev yapmaktadır. 7 öğretmenden biri erkek diğerleri bayan, bunlardan ikisi ise yabancısıdır (S. V. Selanik, H. 1318). Zükûr kısmında H. 1324 (1906-1907) yılında 330, inâs

kısımında 300 olmak üzere toplam 630 öğrenci bulunmakta ve bunların %20'si parasız okutulmaktadır (S. V. Selanik, H. 1324).

Mektebin 1906-1907 yıllarındaki encümen heyetinde, yukarıda bahsettiğimiz gibi aynı zamanda mektebin kurucuları da olan, reisi evvel Banker Mehmet Kapancı Efendi, reisi sanisi Doktor Rıfat Efendi ve genelde banker ve eczacılardan oluşan 14 de azası bulunmaktadır. Mektebin müdürü aynı zamanda Ulûm-i Ticariyye muallimi olan Mösyö Paru'dur. İnas kısmının müdürü Derviş Efendi'dir. 9 tane de bayan öğretmen görev yapmaktadır ve bunlardan dördü yabancıdır. Yalılar şubesinin müdiresi Matmazel Rusi'dir ve Fransızca muallimeliği de yapmaktadır. Bir de muallime bulunmaktadır (S. V. Selanik, H. 1324).

H. 1325 (1907-1908) yılında mektebin yatılı kısmı gece müzakkirati verilmiştir. Buna göre leylî kısmı müdürü Ali Saib Efendi, 4 erkek öğretmen ve 5 de hademe görev yapmaktadır (S. V. Selanik, H. 1325). 1907-1908 yıllarında nehari talebesi Tablo 4.43'te gösterilmiştir.

Tablo 4.43

Selanik Terakkî Mektebi Öğrencileri

Ücretli	230	Müslim	218	Gayrimüslim	12
Ücretsiz	50	Müslim	46	Gayrimüslim	4

Yatılı talebe ise Müslüman 21, gayrimüslim 3, yalılar şubesinde erkek ve kız toplam ücretli Müslüman 58, gayrimüslim ise 2'dir.

Yadigâr Terakkî Mektebi'nin H. 1325 yılında ise inâs kısmında ise ücretli 218, ücretsiz 49 öğrenci bulunmaktadır. 212 Müslüman öğrencinin 48'i, 7 gayrimüslim öğrencinin ise 1'i ücretsiz okumaktadır (S. V. Selanik, H. 1325.).

Terakkî Mektebi'nin erkek kısmının aynı zamanda yatılıya çevrilmesi düşünülmüş ve böylece yatılı kısmı 1905 senesinde açılmıştır. Ancak okul binası yetersiz kalınca ve rağbetin de artmasıyla beraber yeni bir bina arayışı içerisine girilmiştir. Mektebin yatılı kısmının açılışından önce mektep müdürü olan İsmail Hakkı Bey de 'Leylî Mektep' adında bir okul kurmuştur. 1902 tarihinde kurulan bu okulun öğrencileri gündüzleri Terakkî Mektebi'nde okumakta geceleri de ayrı bir binaya yatmaya ve çalışmaya gitmektedirler. Bu okulda Terakkî Mektebi'nin ders

programı okutulmakta, aynı okulun öğretmenleri görev yapmaktadır. İsmail Hakkı Bey okul encümenleriyle anlaşmazlığa düşünce istifa etmiş, bu mektep de bir ticaret okulu hüviyetine bürünmüştür (Alkan, 2003).

1908 yılına kadar mektebin encümenleri okul ile daha yakından ilgilenmiş, mektebin her şubesi kendi binasına kavuşmuştur. Ayrıca bu tarihten sonra Yalılar'da bir kız şubesi açılmış, mektebin Leyli kısmı (yatılı) hizmete girmiş, önce Feyz-i Sıbyan Mektebi ile ortak bir ticaret mektebi açılmış, sonra da kendi başına bir ticaret mektebi açılması ile ilgili gelişmeler yaşanmıştır. Mektep binaları da oldukça güzel yapılardır. Mektebin öğrenci sayısında da artış yaşanmıştır.

Türkiye'nin ilk arkeoloğu Remzi Oğuz Arık bu mektepte bir dönem eğitim görmüştür (Bal, 2003).

4.3.5.1.6. Ticaret Mektebi

H. 1324 (1906-1907) yılı Vilayet Sâlnâmesi'nde öğrenci sayısının 1000'den fazla olduğu Feyziyye ve Yedigâr Terakkî mekteplerinin gelişmesine paralel olarak bu mekteplerden çıkarak sanayiye atılan ve ticaret yapan talebenin daha mükemmel gelişimi için için şimdilik iki sınıftan ibaret olmak üzere bir ticaret mektebinin açılması için padişahın irade vermesi istenmiştir. Bu masrafa karşılık olmak üzere Selanik Maârif Sandığından 15 bin kuruş tahsis edilmiştir. Feyziyye ve Yedigâr Terakkî mezunlarıyla bu derece tahsil görmüş olanlar mektebin daimi talebesi olarak kabul edilmiştir. Usûl-i defteri, Almanca, Fransızca gibi ticaretçe önemli olan derslerden yalnız bir veya bir kaçına devam etmek de mümkün sayılmıştır (S. V. Selanik, H. 1324).

Selanik'te iki avdeti grubunun Kapani ve Karakaşlar aileleri arasındaki rekabet bu iki okul ile daha da hız kazanmıştır. Ancak bu iki grup arasında bir barış ortamı yaratmak amacıyla yapılan girişimlerden biri de ortak bir ticaret mektebinin açılmasıdır. Rumeli İlleri genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa ile Vali Hasan Fehmi Paşa tarafından padişaha verilen ortak dilekçede bu tür bir okulun kurulmasının yararlı olacağı belirtilmiştir. Padişah da konuya olumlu yaklaşmış, okulun bir an önce faaliyete geçmesi için bir irade yayınlamış ve sâlnâmede de belirtildiği üzere Selanik Maârif Sandığı'ndan da yıllık 15000 kuruş para ayrılmasını emretmiştir (Alkan, 2003).

Öğretim sabahtan öğleye kadar devam ettiğiinden şâkirdan öğleden sonra ticarethanelere devam edebilir ve ticaret konusunda pratik yaparak bu konuda kendilerini geliştirmelerine imkân sağlamışlardır. Mektebe yatılı talebe de kabul edilmiştir. Mektebin encümen heyetinde reis mektebi mümeyyizi Tefvik Efendi ve 7 tane aza bulunmaktadır (S. V. Selanik, H. 1324). Heyeti idaresinde müdür olarak Cavit Bey görünüyor. Okutulan derslerin farklılığı bakımından heyet-i idaresi ve derslerinin ayrıca görülmesi faydalı olacaktır. Bu bilgiler Tablo 4.44'te gösterilmiştir.

Tablo 4.44

Selanik Ticaret Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

İktisat, Maliye, Tercüme, Nizam-ı Ticariye Cavit Bey

Muallimi

Ticaret-i Berriye ve Bahriyye Kanunu, Coğrafya-yi Sermed Efendi

İktisadi Muallimi

Ziraat ve Sanayinin Ticarete Tatbiki

Haydar Efendi

Almanca Muallimi

Mösyö Neftel

Lisan-î Fransevi Muallimi

Mösyö Şovalye

Usûl-i Defteri Muallimi

Mösyö Toma

Kimya-yı Sanayi Muallimi

Vilayet Kimyageri Mustafa Bey

H. 1325 (1907-1908) yılında mektepte 8 Müslüman, bir gayrimüslim toplam 9 öğrenci bulunmaktadır (S. V. Selanik, H. 1325).

Mektep için iki yıllık bir eğitim süresi düşünülmüştür. Bir tür ticaret meslek yüksek okulu şeklindedir. Yönetimi her iki okulun encümenleri tarafından ortaklaşa gerçekleştirilecektir. Her iki okulun çabalarıyla ortak bir öğretmen kadrosu oluşturulmuştur. Bu mektep için var olan zükûr mektebine iki ticari sınıf eklenmiştir. Ortak Ticaret Okulu 1904'te hizmete girmiştir (Alkan, 2003).

Bu mektepte muallimlik yapmak için Darümuallimin şahadetnâmesi istenmektedir. Örneğin Selanik Darümuallimin mezunlarından olup Yadigâr Terakkî Mektebi'nde muallimlik yapan Osman Neşet bin İsmail Efendi'nin Darümualliminden aldığı şahadetnâmesinin Maârif Nezareti Celilesi'nden tasdiki istenmiştir (BOA, H. 1323, MF. MKT, 841/66).

Bu mektebi kuranlar arasındaki düşünce ayrılığı mektebin uzun ömürlü olmasını engellemiştir. Kısa zaman sonra sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Böylece her iki okul da kendi mekteplerinin son iki senesini ticaret sınıfı olarak kullanmaya başlamışlardır. Yedigâr Terakkî Mektebi'nin adı da Yedigâr-ı Terakkî Ticaret Mektebi olarak değiştirilmiştir. Bu değişimle beraber mektep yönetimi ve öğretmenleri arasında da değişiklikler yaşanmıştır (Alkan, 2003).

Terakkî Mektebi'nde öğrenciler tarafından kurulan ilk dernek Teavün Kulübü'dür. Ancak bu kulüp, öğrenciler arasında ihtilal ve fesat çıkardıkları gerekçesiyle hemen kapatılmıştır. Daha sonra mezunları tarafından kurulan ilk dernek ise Terakkî Mezunları Cemiyeti'dir. 1912'de kurulan bu cemiyetin amacı Osmanlı eğitiminin ilerlemesine ve özellikle de Selanik içinde eğitim fikrinin gelişmesine hizmet etmektir (Alkan, 2003).

II. Meşrûtiyyet (1908-1918) Dönemi'nde mektepte yeniliklere devam edilmiştir. 1910 yılında bir kimya laboratuvarı açılmış, Yalılar şubesine Paris'ten Matmazel Rozelin adında bir öğretmen getirilmiştir. Bu dönemde Sultan Reşat da Selanik'e gelmiş ve görkemli bir törenle karşılanarak kızlar kısmına da bir miktar para yardımında bulunmuştur.

1912 Balkan Savaşları sırasında Selanik Yunanistan'a teslim edilmiş ve bir daha da geri alınamamıştır. II. Balkan Savaşı sonrasında Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ile yapılan antlaşmalarla Osmanlı uyruklarına, Hristiyan bir hükümetin yönetiminde yaşamak veya dört yıl içinde göçme hakkı tanınmıştır. Göçerlerse mallarını satıp bedelini İstanbul'a transfer edebileceklerdir. Mektep bu savaş ortamında zaman zaman eğitime ara vermek zorunda kalmıştır. Yunan işgalinden sonra ise Müslüman okullar azınlık okulları statüsüne düşmüştür, eğitim eski düzenli halini bir hayli yitirmiştir. Selanik'te Terakkî Mektepleri, bu şehrin Yunanlılar ve ardından I. Dünya Savaşı ile İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ve bunun üzerine İstanbul'a başlayan göçler nedeniyle kapanmak zorunda kalmıştır. Mektebin Yalılar İnas Şubesi dışındaki erkek ve kız okullarına yerli ve yabancı askerler tarafından el konulmuştur. Dolayısıyla bu okullar kapanmak zorunda kalmıştır. Yalılar Şubesinde ise eğitim 1920'ye kadar devam etmiştir. Bu sürede mektep ihtiyaçlarını yapılan yardımlarla gidermeye çalışmıştır. Bu mektebin de kapanmasından bir yıl kadar sonra İstanbul'da Şişli Lisan Mektebi adıyla yeni bir Terakkî mektebi açılmıştır. İlk önceleri İttihâd ve Terakkî Fırkası'na I. Dünya

Savaşı'ndaki mağlubiyetten dolayı duyulan tepki nedeniyle 'Terakkî' adının kullanılmasından çekinilmiştir. Ancak bu tepki azalınca yeniden Şişli Terakkî Mektebi/Lisesi olarak mektebin adı değiştirilmiştir (Alkan, 2003).

4.3.5.1.7. Selimiye Zükûr ve İnâs Mektebi

1904-1905 yıllarında yılında Selanik'te bulunan bu husûsî mektep, üçü rüşdi ve üçü ibtidâî olmak üzere resmi mektep programlarına uygun olarak kurulmuştur. Öğretimde yeni usulleri uygulamaktadır (BOA, H. 1322, MF. MKT, 816/65).

Vilayet sâlnâmelerinde Selanik'te bulunan İslam ibtidâîleri içinde bulunan Selimiye Zükur ve İnâs mektebi bir Özel İslam ibtidâîsidir. Müdürü münhal olarak görünen mektepte 6 erkek öğretmen görev yapmaktadır.

Eğitimdeki ciddiyeti ve mükemmel düzeni ile bilinen Selimiye Mektebi'nin yönetimi, 1894-1895 yıllarında merhum Gazi Evrenos Bey tarafından bir encümene bırakılmıştır.

Mekteb-i Selimiye ikisi şube üçü ibtidâî ve üçü rüşdi olmak üzere sekiz sınıftan oluşmaktadır. Mektep yalnız zükura mahsus olarak öğrenci sayısı dörtyüzden ibarettir ve öğretim kadrosunda ise bir müdür ile on bir muallim görev yapmaktadır. Talebinin %15'i parasız kabul olunan fakir çocuklardır.

Öğrenim ücreti ise diğer mekteplere nisbeten oldukça ucuz olduğu dile getirilmiştir. Bu mektepte hüsn-i ahlâk ve hıfz-ı sıhhalına da önem gösterildiği vurgulanmıştır. Her sene 15 kadar öğrenci de rüşdiye şahadetnâmesi alarak idâdî derecesinde olan mekteplere girebilmektedir. Lisan-ı Arabî ve Fârisî usûl-i cedide üzerine talim edilerek üç sene zarfında tercüme edebilecek derecede başarı sağlandığı ileri sürülmüştür. Yabancı dil olarak Fransızca lisanına dahi fevkalade ehemmiyet verilerek talebe bu dili konuşarak mezun olduğu üzerinde durulmuştur. Geliri az olan mektep bütün zorluklara rağmen Fransızca muallim sayısını üçe çıkarmıştır. Daha sonra ise halkın mektebe olan ilgisi daha da artmış bu da mektep gelirlerini yükseltmiştir.

Selimiye Mektebi'nin programı şu şekildedir; Şube sınıfları: Ecza-yı şerife, Elifba, Hesab-ı Zihni, Ahlâki Manzumeler, Hatt-ı Türkî, Talim-i Lisan-ı Fransevi

Birinci ibtidâî: Ecza-yı şerife, İlm-i Hâl, Kırâat-ı Türkiye, Hesab, İmlâ, Hatt-ı Türkî, Fransızca, Ahlâki Manzumeler.

İkinci ibtidâî: Kur'ân-ı Kerîm Maamecvîd, İlm-i Hal, Kırâat-ı Türkiye, Dürus-i Şetti, Hesab, İmlâ, Hatt-ı Türkî, Fransızca.

Üçüncü ibtidâî: Kur'ân-ı Kerîm Maatecvîd, İlm-i Hâl, Kırâat-ı Türkiye, Ma'lûmât-ı Fenniye, Sarf-ı Türkî, Memalik-i Osmaniye Coğrafyası, Hesab, İmlâ, Müntehebat-ı Türkiye, Hatt-ı Türkî, Fransızca.

Birinci rüşdî: Kur'ân-ı Kerîm Maatecvîd, Akaid-i Diniyye, Tarih-i İslam, Arabî, Fârisî, Kırâat-ı Türkiye, Hesab, Nahv-ı Osmanî, Coğrafya, Tarih-i Osmanî, Amelî Hendese, Kitâbet, Hatt-ı Türkiye, Resim, Fransızca.

Üçüncü rüşdî: Kur'ân-ı Kerîm Maatecvîd, Akaid-i Diniyye, Arabî, Fârisî, Kırâat-ı Türkiye, Nahv-ı Osmanî, Hesab, Coğrafya-yı Umûmi, Nazarî Hendese, Tarih-i Osmanî, Kitâbet, İmlâ, Resim, Fransızca (S. V. Selanik, H. 1325).

Mektep vaad ettiği gibi Fransızca diline önem verdiğini mektebin ilk yıllarından itibaren bu dersi programına almakla kanıtlamıştır. Ancak Selanik'teki diğer Özel İslam Mektepleri gibi ticaret ilmine önem verdiğini bu program doğrultusunda söyleyemeyiz.

Mektebin idaresinde müdür olarak Hasan Kâşif Efendi bulunmaktadır. Okulda 9 tane de erkek öğretmen görev yapmaktadır. Mektebin 400 öğrencisi ve 2 de hademesi bulunmaktadır (S. V. Selanik, H. 1325).

Selimiye Mektebi mezun olanların imtihansız olarak idâdîlere kabul edilmesi isteğinde bulunmuştur. Ancak idâdiyye alınacak öğrencilerin imtihan yapılarak alınmaları kaidesi bulunduğu için mektebin bu isteği münasip bulunmamıştır (BOA, H. 1322, MF. MKT, 816/65).

1882 yılında Selanik'teki diğer kısa ömürlü özel okullardan biri ise Mekteb-i Osmanî'dir. Mekteb-i Osmanî'nin altı sınıf ve 230 öğrenci vardır. Bu okul kurulan ikinci özel okuldur. Başkanı İbrahim Bey'dir ve encümen-i mahsusa ile yönetilmektedir. 1884 yılında faaliyettedir ve müdürü Sadi Efendi'dir. Rehber-i Terakkî, Ravza-yı Talim de diğer özel okullardır. (Alkan, 2003). Ayrıca H. 1323 (M. 1905/1906) yılında Hadîka-yı İrfan adıyla bir başka mektep daha tespit edilmiştir. Bu mektebin muallimlerinden Yakub Sabri Efendi'nin vilâyet Dârü'lmuallimîni'nden istihsâl eylediği ehliyetnâmesinin tasdiki istenmiştir (BOA, MF.MKT, 846/69).

1894-1895 yıllarında Selanik'te bulunan Müslümanlara ait ibtidâî ve husûsî mekteplerin düşük seviyede olması nedeniyle gerekli paranın tedarik edilmesi

kararlaştırılmıştır (BOA, H. 1312, 187/126). II. Meşrûtiyyet (1908-1918)'in başına kadar bu okullardan sadece Terakkî ve Feyziyye okulları varlığını koruyabilmiştir

4.3.5.1.8. Leylî ve Nehârî Ticaret Mektebi

Mektebin mûdür ve müessisi Muallim İsmail Hakkı Efendi'dir. Mektep ibtidâî, rüşdî ve ticarî kısımlarından oluşan üç kısım üzerine kurulmuş ve toplam sekiz sınıftan oluşmaktadır. Mektepte sınıfı ibtidâî talebesi on beşer, yirmişer ve sınıfı taliye talebesi nihayet onar on beşer kişiden ibaret olması usulü kabul edilmiştir.

Mektebin maksadı, ticaret mesleğine tamamıyla vakıf talebe yetiştirmekle beraber yüksek mekteplere başarı ile dâhil olabilecek ve yabancı müesseselerde idare edecek derecede lisana aşına olmak amacıyla ticaret derslerine büyük bir ehemmiyet verildiği gibi Arabça ve Edebiyat-ı Osmaniyedeki gelişmeyle beraber Fransızca ve Almanca lisanlarında pratik ve uygulama olarak hâkim öğrenciler yetiştirmektedir.

Mektebin leylî kısmı aile tarzında idare edilmektedir, geceleri birçok muallim tarafından müzakereler icra edildiği gibi bu bölümde temizlik ve hıfz-üs-sıhha kurallarına uyulmasına da son derece itina edilmiştir.

Komisyon heyetinde reis-i evvel Belediye reisi Hulusi Bey, reis-i sani İnayet Efendi ve 5 de aza bulunmaktadır (S. V. Selanik, H. 1324). Mektepte okutulan dersler ve muallimleri ise Tablo 4.45'te gösterilmiştir.

Tablo 4.45

Selanik Ticaret Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Mûdür, Arabî, Edebiyat-ı Osmaniyeye	İsmail Hakkı Efendi,
Ulûm-i Hekimiye	
Mûdürü Sani ve Lisan-ı Osmanî Muallimi	Ahmet Mithat Efendi
İlm-i Hesab	Mûdür Muavini Aziz Efendi
Dâhiliye Memuru	Selim Efendi
Usûl-i Tercüme Muallimi	Ethem Efendi
Tarih ve Coğrafya Muallimi	Asaf Efendi
Lisanı Osmanî Muallimi	Hasan Akif Efendi
Kitâbet Muallimi	Musa Kazım Efendi

Tablo 4.45 (devamı)

Kur'ân-ı Kerîm, Akaid, Hüsn-i Hatt	Hüseyin Efendi
Muallimi	
Alman Lisanı Muallimi	İbrahim İhsan Efendi
Lisanı Fransevi, Riyaziyat, Funûn-i	Mösyö Ğaja
Tabiiyye Muallimi	
Dürüs-i Ticariye Usûl-i Defteri Muallimi	Mösyö Jolhisid
Lisan-ı Fransevi Muallimi	Mösyö Leinsaporte
Lisan-ı Fransevi Muallimi	Mösyö Jakhasid
Resim ve Jimnastik Muallimi	Mösyö Payatnaş

Mektepte toplam 40 yatılı ve 50 gündüzlü olmak üzere 90 talebe mevcuttur.

Mektebin ders programı; Kur'ân-ı Kerîm, Kırâat-ı Türkiye, Hesab-ı Zihni, İlm-i Eşya, Neşait ve Mensurat, Hüsn-i Hatt-ı Türkî, Kırâat-ı Franseviye, Hüsn-i Hatt-ı Franseviye, Terkiib-i Cemil, Sarf-ı Türkî, Tarih-i Enbiya, Resim, İmlâ-ı Fransevi, Müntehebat-ı Türkiye, Kavâid-i Arabiye, Coğrafya, Muhtasar Tarih-i umumi, gramer, Usûl-i Tercüme, Fârisî, Fünûn-ı Tabîiyye, Tarih-i Osmanî, İstılahat ve Saik-i Ticariye, Almanca, İlm-i Ahlâk, Coğrafya-yı Ticari, Edebiyat-ı Franseviye, Emtia-i Ticariye, İlm-i İktisat, Mekâtib-i Ticariye (S. V. Selanik, H. 1324).

4.3.4.2. Edirne

Edirne Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış ve daha sonraki başkent olan İstanbul'a ve Avrupa'ya yakın bir şehirdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti Dönemi'nde gerçekleştirilmek istenen yenilikler burada hemen yankı bulabilmiştir. Edirne şehrinde eğitimde modernleşme kapsamında son yıllardaki sisteme uygun olarak on iki erkek ve dokuz kız İslam ibtidâî mektebi açılmıştır. Bunların dışında ıslah edilmiş bir hayli sıbyan mektebi de bulunmaktadır. Edirne Özel İslam mektepleri bakımından ise imparatorluğun diğer illerine kıyasla ön sıralarda yer almaktadır. Bu şehirde tarafımızdan tespit edilen Özel İslam Mektepleri şunlardır:

4.3.5.2.1. Numûne-yi Terakkî Mektebi

Edirne'deki özel bir İslam mekteplerinden biri Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsîsi'dir. Mehmet Nadir'in İstanbul'da açtığı Numûne-yi Terakkî Mektebi'nin bir şubesi olarak Edirne'de açılmıştır.

H. 1310 (1892-1893) yılı Vilayet Sâlnâmesine göre Numûne-yi Terakkî Mektebi Edirne'de Keşan caddesinde bir hanede bulunmaktadır. Sâlnâmede iki sene önce tesis edildiği yazılıdır. Demek ki H. 1308 (1890-1891), mektebin açıldığı tarihtir. Mektebin üçü ibtidâî üçü rüşdî olmak üzere öğrenim süresi altı yıl olarak belirlenmiştir. İleride lise kısmı da eklenince tahsil müddeti sekiz yıla çıkması düşünülmektedir.

Mektep ücreti velilerin varlık derecesine göre belirlenmektedir. Bu ücret üç devreye ayrılmıştır. Senelik altı, dört buçuk, üç Osmanlı lirasıdır ve peşin ödenir. Bu sene yatılı kısmı da açılmış ve zükûr nehari ve leylî 129 öğrenciye ulaşmıştır.

İnas kısmı; mektebin tesisinden sonra teşkil edilmiş olup eğitim süresi beş seneden ibarettir. Ücreti de erkek bölümüyle aynıdır (S.V. Edirne H. 1310,). H. 1312 (1895-1896) yılında mektebin müdürü olarak Rıza Bey ismini görmekteyiz. Müdür muavini ise İbrahim Rasih Efendi'dir. Mektepte okutulan dersler ve muallimleri Tablo 4.46'daki gibidir (S.V. Edirne, H. 1312).

Tablo 4.46

Edirne Numûne-yi Terakkî Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Kuran-i Kerim, Ulûm-i Dîniyye, Tecvîd,	Emin ve Şaban Efendiler
Türkçe Kırâat, İmlâ	
Arabî	Fehmi ve Şaban Efendiler
Hesab, Tarih-i Umûmi, Coğrafya	İbrahim Rasih Efendi
Mahyil-i ibare (cümle), Tatbikat, Sarf ve	Abbas Havri Efendi
Nahv-ı Osmanî, Kavâid-i Osmanî, Kitâbet	
Hendese, Kitâbet, Resim, Jimnastik,	Miğradiç Efendi
Fransızca	
Fârisî	Seyit Efendi
Kırâat-ı Türkî, Dürûs-ı Saire	Emin Efendi
Öğrenci sayısı	128

Mektepte resmi mekteplerin ders programına paralel bir program takip edilmektedir. İnas bölümünün programı erkek bölümü ile programları aynı olmakla beraber kız bölümünde üçüncü sınıftan itibaren dikiş, dantelâ, fisto, ütü, kola, dördüncü sınıfta ise biçki (gecelik, entari ile iç çamaşırı), dantelâ, dikiş, kaneviçe, yemek (et, sebze), beşinci sınıfta ise piyano, kanun, dantelâ, nakış (atlas ve akmişe-i saire üstüne), ipekli masa karyola örtüleriyle yastık yüzü işlemleri, biçki (erkek kadın elbise), el ve makine ile her nevi dikiş, ince yemek, her nevi reçel ve şurup yapma öğretilmektedir. Mektebin erkek bölümünde 13 erkek öğretmen görev yapmaktadır. Bir tanesi yabancıdır. Kız bölümünde ise 6 öğretmenden ikisi bayan diğerleri erkektir. Bayan öğretmenlerden piyano muallimesi yabancıdır. Kız bölümünün müdürü erkek bölümünün de müdür olan Rıza Bey'dir. (Kazancıgil, Gökçe ve Bilar, 2005).

1907-1908 yıllarında mektebe hükümet tarafından yapılan tahsisatın kesilmesi emrinin verildiği görülmektedir (BOA, H. 1325, Y. MTV, 296/71). Daha sonraki yıllara ait kaynaklarda mektebe ait bilgilere ulaşılammıştır.

H. 1315 yılı Vilayet Sâlnâmesinde adına rastladığımız diğer Husûsî mektepler ve müdürlerinin isimleri ise şu şekildedir: Burhan-ı Terakkî Mektebi müdürü Seyid Efendi, Dârü'l-İrfan Mektebi müdürü Hacı Yusuf Efendi, Hamdiye İbtidâî Mektebi, müdürü Hacı Mehmet Efendi (S.V. Edirne, H. 1315).

4.3.5.2.2. Burhan-ı Terakkî Mektebi

Edirne'deki Burhan-ı Terakkî, ibtidâî ve rüşdî bir mekteptir. Burhan-ı Terakkî Mektebi ilk olarak Said Efendi tarafından Edirne'de resmi ruhsat ile açılmıştır. Erkeklerle mahsus olarak bu mektebin ilk yıllarda 90'ı aşkın da öğrencisi bulunmaktadır. 1896-1897 yıllarından itibaren 5 sene zarfında yetişen talebelerin bir kısmı mekteb-i âliden olan askeri idâdî ile Mülkiye idâdisinin dördüncü, beşinci sınıflarına kayıt ve kabul olunmuş ve bundan dolayı da mektebe rağbeti artmıştır. 120 yi aşkın öğrencinin 35'ten fazlası fakirlik sınırında kabul olunmuştur. Ancak tahsil olunan mektep ücreti maaşların teminine değil mektebin icar ve muameleleri tahsisatına bile yetmemektedir. Yine de müdür kendi imkânlarıyla mektebi idare etmeye çalışsa da artık gücünün yetmediğini ifade etmiştir. Mektebin kapatılması eğitimleri uğrunda biçare kalmış vatan evlatlarının istikbalinin perişan olmasına sebep olacağı düşünülmektedir. Mektep

müdürü buna padişahın ve heyeti aliyenin razı olmayacağına inanarak münasip bir miktar maaş tahsis edilmesini hükümetten istemiştir. Aynı dönemde hem Burhan-ı Terakkî hem de aynı vilayette bulunan Dârü'l-İrfan Mektebi zor duruma düşmüştür. Ancak öğrencilerden alınan ücret miktarı muallimlerin maaşlarıyla masraflarını karşılamadığından daha iyi bir durumda olan Dârü'l-İrfan Mektebi'nin de aynı şekilde masraflarını karşılayamamaları nedeniyle eğitimde ilerlemenin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Şehirdeki İslam cemaati idaresinde bulunan bu mektepler için 10 bin kuruş yıllık para tahsisi istenmiştir. Ancak bu istek hükümet tarafından mümkün olamayacağı gerekçesiyle geri çevrilmiştir (BOA, H. 1319, MF.MKT, 613/8).

4.3.5.2.3. Dârü'l-İrfan

Resmi olarak H. 1312 (1894-1895) yılında izin alan (BOA, H. 1312, BEO, 635/47617) bu mektep H. 1313 (1895-1896) yılında Hacı Yusuf Efendi tarafından açılmış ve 145 mevcutla idare edilmiş zükura mahsus bir mekteptir (BOA, H. 1319, MF. MKT, 613/8). Halk tarafından büyük bir rağbet görmüştür. Bu nedenle Edirne eğitimine büyük katkıda bulunmuş ve ders nazırı ve diğer bazı muallimleri bu hizmetlerine mukabil olarak rütbe terfisiyle ödüllendirilmiştir (BOA, H. 1324, MF. MKT, 914/26). Resmi ruhsat ile açılan mektep 1902-1903 tarihine kadar 7 seneden beri öğrencilerinin iyi eğitim-öğretim ve ahlâkı ile uğraşmış ve 2.defa olarak bu sene şahadetnâme alan öğrencilerini idâdî-i askeri 1. senesine ve idâdî mülki ve rüşdi askeriye muhtelif sınıflarına imtihansız kayıt ve kabul edilmiştir. Bu yüzden de bu mektebe hizmet edenler mükâfatlandırılması müdür Hacı Yusuf Bey tarafından istenmiştir (BOA, H. 1320, MF. MKT. 620/6).

Dârü'l-İrfan Mektebi H. 1339 (1920-1921) yıllarına kadar varlığına devam etmiştir. Bu tarihte işgale uğraması nedeniyle muallimlerinden Ayşe ve Zehra Hanımlar İstanbul'a gelmiştir (BOA, H. 1339, DH.UMVM, 43/95, 44/6, 41/75). Daha sonra vilayet gazetelerinde mekteple ilgili her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak muhtemelen bu işgal nedeniyle eğitim hayatına daha fazla devam edememiştir.

Edirne Vilayeti'nde bulunan Özel İslam Mektepleri ile ilgili olarak H. 1328 (1910-1911) yılı Devlet Sâlnâmesinden bazı bilgilere ulaşmaktayız. Yalnız bu bilgiler mektep sayısı ve derecesi ile ilgilidir. Bunun dışında mekteplerin buldukları yer ve

kurucuları ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. H. 1328 (1910-1911) yılında Edirne’de 2 erkek 2 kız 3 de karma özel islam ibtidâisi bulunmaktadır. Edirne Vilayeti’ne bağlı olarak Gümölcine’de 6 erkek 15 karma, Kırk kilise’de 1 erkek 2 kız 45 karma ibtidâî, Dedeğaç’ta 5 karma ibtidâî, Tekfurdağı’nda 2 erkek ibtidâî, Gelibolu’da 3 erkek 35 karma olmak üzere toplam 14 erkek 4 kız 130 karma özel islam ibtidâisi bulunmaktadır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1328).

Ancak bu mekteplerden hiç birinin cumhuriyet dönemine intikal ettiğini göremiyoruz. Muhtemelen Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında kapanmış bir daha da açılmamıştır.

4.3.5.3. Halep

H. 1321 (1903-1904) yılı Halep Vilayet Sâlnâmesinin Mekâtib-i Husûsiyye bölümünde Şemsü’l-Maârif adında bir mektep bulunmaktadır. Heyet-i idare bölümünde müdür-i evveli Mehmed Necib Efendi, Müdür-i sanisi ise Abdullah Efendi’dir. Mektebin tabibi ise Yüzbaşı Sadettin Bey’dir. Mubassır-ı evveli Abdüsselam Efendi, mubassır-ı sanisi Şeyh Ömer Efendi’dir. İki hademesi olmakla beraber mevcut talebe sayısı 70, okulun derecesi ise ibtidâî ve rüşdidir.

Heyet-i talimiyesinde 8 öğretmen görev yapmaktadır. Genel olarak okuttukları dersler şunlardır: Hesab, Ahlâk, Türkçe, Tarih, Arapça, Ulûm-i diniye, Coğrafya, Kavâid-i Türkçe ve Kitâbet, Fransızca, İngilizce ve Hat. Yabancı dil olarak hem Fransızca hem de İngilizce seçilmiştir. Aynı yıl gayrimüslim husûsî mekteplerin sayısı ise 27’dir. Müslüman Türk Husûsî mektebinin sadece bir tane olması düşündürücüdür. Ayrıca gayrimüslim mektepler içerisinde kızlar için olanları da bulunmaktadır (S.V.Halep, H. 1323). H. 1324 yılında Mekâtib-i Husûsiyye başlığı kullanmadan İbtidâî İslam mekteplerinin ardından bu mektebin ismi verilmiştir. İbtidâî ve rüşdi derecede olduğu ve geçen yıl ile hemen hemen aynı öğretim kadrosuna sahip olduğunu görmekteyiz (S.V. Halep, H. 1324)

H. 1326 yılında ise bu mektep yine hususi mektepler başlığı altında bulunmamaktadır. Şemsü’l-Maârif mektebi müdürü yine Mehmed Necib Efendi’dir. Bu yıl talebe sayısı 130’dur. Bu bölümde bir de Şemsü’l-Terakkî Mektebi’nin adı geçmektedir. Bu mektebin müdür-i evveli Mehmet Şevki Efendi’dir. Bu mektebin

derecesi de ibtidâî ve rüşdidir. Müdür-i Sanisi Halid Efendi'dir ve 100 tane de öğrencisi bulunmaktadır. Mektepte doktor olarak Yüzbaşı Hasan Bey'in ismi verilmiştir. 2 mubassırı 3 de hademesi vardır. Mektepte bir de doktor bulunmaktadır (S.V. Halep, H. 1326).

Halep vilayetinde muhtemelen iki tane ibtidâî ve rüşdi derecede özel İslam mektebi bulunmaktadır. H. 1328 yılı Devlet Sâlnâmesinde bu vilayette özel İslam mektebinin bulunmadığı görülmektedir. Mekteplerin daha sonraki dönemlerde adına kayıtlarda rastlanmamaktadır. Halep I. Dünya Savaşı'nın ardından da Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı için adı Türkiye Cumhuriyeti kayıtlarında da bulunmamaktadır.

4.3.5.4. Aydın

Bu vilayet Anadolu'da Özel İslam Mektepleri bakımından diğer vilayetlere nazaran oldukça gelişmiştir. Ahalinin maârife yönelik artan rağbetinden dolayı resmi mekteplerin dışında erkek ve kız çocuklar için bir takım husûsî mektepler tesis edilmiştir. Bunların idaresi ve tedrisatı Mekâtib-i resmîyenin aynı olup resmi mekteplerden farkı öğretimin ücretli olmasından ibarettir. İbtidâî ve rüşdi kısımları birlikte ve gündüzlü olup H. 1326 (1908-1909) yılında erkek çocuklara mahsus olmak üzere 5, kız çocuklar için 2 özel İslam mektebi bulunmaktadır.

Erkek husûsî mekteplerinden olan Hadıka-i İrfan Mektebi'nin ayrıca ticaret ilmi ve yabancı dil öğretimine ayrılmış bir özel kısmı dahi bulunmaktadır (S.V. Aydın H. 1326).

4.3.5.4.1. Terakkî Mektebi

Vilayet defterdarı Kadri Bey'in teşvikiyle halk tarafından Namazgâh'ta kurulan Terakkî Mektebi 8 Nisan 1886 tarihinde öğretime başlamıştır. İzmir'de özel olarak kurulan ilk mekteb Terakkî Mektebi'dir. Kısa zamanda büyük bir rağbet görmüş ve açıldığı bina yetersiz kalınca 1888'de Gureba Hastanesi civarındaki Miralay Ethem Konağı'na taşınmıştır. Hem erkek hem de kız öğrenciler kabul edilmeye başlanmıştır. Ancak kızların da mektebe kabul edilmesiyle bu bina da ihtiyaçları giderememiştir. Bu nedenle kız kısmı için ayrı bir bina kiralanmıştır. Terakkî Mektebi Defterdar Kadri Bey ve vali muavini olan Ragıp Paşa'nın gözetimi altındadır. İlk ders yılında 64 öğrencisi

bulunan mektepte Şu dersler okutulmaktaydı: Rüşdiye kısmında, Arabî, Fârisi, Tarih, Fransızca, Hesab ve Riyaziye, İmla, Kavâidi-i Osmaniye, İnşa dersleri ibtidâi kısmında ise Kur'ân-ı Kerîm, İmla, Hesab, Riyaziye, Tarih, Hüsni Hatt dersleri, İnas kısmında ayrıca Dikiş, Nakış, Kanaviçe, Kasnak ve El örme işleri dersleri bulunmaktadır. Sonraki yıllarda ders programı ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve mektep idâdi derecesine çıkarılmıştır. Ancak uzun ömürlü bir mektep olmamıştır. Çünkü aynı yıl açılan İdâdi mektebi öğrenciler tarafından daha çok tercih edilmiş bu yüzden de dört beş yıl içinde kapanmıştır (Tutsak, 2002).

Terakkî Mektebi'nin dışında H. 1326 yılı (1908-1909) Vilayet Sâlnâmesinde 'Mekâtib-i Husûsiyye' başlığı altında Şu mektepler bulunmaktadır.

4.3.5.4.2. Hadîka-yi Maârif Mektebi

R. 13 Kânûn-ı Evvel H. 1321 (26 Aralık 1905) tarihinde Aydın Vilâyeti Maârif Müdüriyeti'ne yazılan yazıda ibtidâi ve rüşdi derecesinde olmak ve ticârî kısmını da ihtiva eden bir husûsi mektebin küŐadına izin istenmiştir. Bu mektepte ibtidâi ve rüşdi sınıflarında resmî mekâtib-i ibtidâi ve rüşdiye ve ticârî kısmında Dersaadet'te bulunan Mecîdiye Ticâret Mektebi-âlisi ders cetvelini uygulamak Şartıyla ruhsat verilmiştir (BOA, H. 1323, MF. MKT, 901/70). Belgede mektebin ismi verilmemiş olmasına raĝmen bu mektep ticaret sınıfları bulunan Hadîka-yi Ma'rifet Mektebi olduĝu tahmin edilmektedir. Mektep Arap Fırınında Yasin Bey'in varisine ait bir konakta açılmıştır. Kurucusu Hizmet gazetesinin imtiyaz sahibi ve baş yazarı İbrahim Refik Bey'dir (Tutsak, 2002). 1908-1909 yıllarında Nazır, Emlak-ı Hümayün Müdürü Hüseyin Galip Bey'dir. Müessisi Cevdet Efendi, ders nazır ve müdürü Hüseyin Latif Efendi'dir. Okutulan dersler ve muallimleri ise Tablo 4.47'deki gibidir:

Tablo 4.47

Aydın Hadîka-yi Maârif Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Fizik ve Tarih-i Tabii muallimi	Hacı Nuri Bey
Hukuk-ı Ticaret	Seyyit Bey
İktisat, Coĝrafya-yi Ticaret, Kitâbet ve Ma'lûmât-ı Nâfia	Veliyüddin Ali Efendi
Hesab, Hendese, Arabî	Celal Efendi

Tablo 4.47 (devamı)

Fârisî, Sarf ve Nahv-ı Osmanî, İmlâ,	Abidin Efendi
Ulûm-i Dîniyye	
Hesab, Tarih, Coğrafya	İbrahim Efendi
Resim, Kırâat, Coğrafya	Kadri Efendi
Hesab, Kırâat, İmlâ	İsmail Efendi
Hesab	Hüseyin Hüsnü
Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâat	Hafız Nabi
Elifba	Hafız Hüseyin
Hüsn-i Hatt	Hafız Ali
Fransızca	Mösyö Bağdasaryan
İngilizce muallimi	Mösyö Ancelü
Usûl-i Defteri, Hesab-ı Ticari ve Kitâbet-i	Mösyö Karduzo
Ticariye muallimi	
Fransızca muallimi	Mösyö Jipsi
Fransızca muallimi	Mösyö Kohen

Hadıka-i Ma'rifet Mektebi, ibtidâî, rüşdî ve ticarî sınıfları bulunmaktadır (S.V. Aydın, H. 1326). Talebe mevcudu da Tablo 4.48'de belirtildiği gibidir.

Tablo 4.48.

Aydın Hadıka-yi Ma'rifet Mektebi Öğrenci Sayısı

Toplam	Ticari sınıfında	Rüşdi sınıfında	İbtidâî
174	19	47	108

Bu Özel İslam Mektebi'nde yukarıda da bahsedildiği üzere yabancı dil eğitime önem verildiği programından açıkça görülmektedir. Mektepte ticaret ilminin öğretildiği özel bir bölüm bulunmaktadır. Ticarete yönelik olan derslere de yine yabancı öğretmenlerin girdiği görülmektedir. Yabancı dil öğreniminin ticarete katkısından dolayı bu durum iyi değerlendirilmiş ve her iki bilime de önem verilmiştir.

II. Meşrûtiyyet (1908-1918)'in ilanından sonra bu mektep Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin himayesi altına girmiştir. 1909-1908 eğitim-öğretim yılı başında mektep idâdî derecesine çıkarılmıştır. Programa rüşdiye sınıflarından itibaren Tarih-i Umûmi eklenmiştir. İdâdî dersleri de üç yılda verilmek üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Fransızca dersi de ibtidâî sınıflarından itibaren, İngilizce ise idâdî sınıflarında okutulması ve ticaret sınıflarında da sadece Ulûm-i Ticariye derslerinin verilmesi düşünülmüştür. 1908 Kasım ayından itibaren mektepte gece derslerine başlanmıştır. Burada Fransızca, İktisad, Tarih-i Umumi, Felsefe, Tarih-i Terakkîyat-ı Umumi, hukuk-ı Siyasiye ve Medeniye, Usûl-i Defteri ve Hesab-ı Ticari dersleri verilmiştir. Okul müdür tarafından yazılan bir aşk mektubu nedeniyle bir müddet kapanma tehlikesi geçirmiştir. Ardından mektep müdürlüğüne Köylü gazetesi başyazarı Hüseyin Emrullah Efendi getirilmiştir. Ancak olay incelenmiş ve sonunda eski müdür Hüseyin Lütfü'ye görevi iade edilmiştir. Bu olaydan sonra İttihâd ve Terakkî Cemiyeti bu mektep için nüfuzlu eşraftan oluşan bir encümen kurmuştur. Encümen mektebin ders programını tekrar düzenlemiş ve bu değişikliklerin uygulaması için de Selanik'ten Necip Necati Bey'i 1909 yılında İzmir'e getirmişlerdir. Mektebin talimatnamesi aynı yıl yayınlanmış ve öğrenim süresi bir valide bir ihtiyad, üç ibtidâî, üç rüşdi, üç idâdî olmak üzere on bir yıl olarak belirlenmiştir. İdâdî kısmının birinci senesini bitiren öğrenciler isterlerse velilerinden izin alarak ticaret sınıfına nakledilebilmişlerdir. Ticaret sınıfı iki yıldır. Mektep doğrudan doğruya Cemiyete bağlı olup onlar tarafından seçilen bir komisyonla ve bir müdür tarafından idare edilmiştir. Bu dönemde mektep ilerlemiş büyük paralar sarfedilmiş ve Avrupa'dan araç gereçler dahi getirilebilmiştir. 1910-1911 ders yılı başında adı 'Merkez İttihâd ve Terakkî Mektebi' olarak değiştirilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında 180 öğrencisi bulunan Merkez İttihâd ve Terakkî Mektebi, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından kendini kapatma kararı almıştır. Mektebin binası da Maarif idaresine devredilmiştir (Tutsak, 2002).

Öğrencilerini Avrupa tarzına uygun bir biçimde yetiştirmeyi hedefleyen mektep İzmir'de bulunan en önemli Özel İslam Mektepleri'nden biridir. Özellikle mektepte Selanik'teki Özel İslam Mektepleri'nin etkili olduğu görülmektedir. Ticaret sınıflarının bulunması, programın uygulanması için Selanik'ten kişilerin getirilmesi bunun en önemli kanıtıdır. Mektep yapmış olduğu bu faaliyetlerle İzmir'de eğitim seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuştur.

4.3.5.4.3. Dârü'l-İrfan Mektebi

Aydın Vilayeti'nde bulunan diğer bir özel İslam mektebi ise Dârü'l-İrfan Mektebi'dir. Müessisis Yusuf Rıza Bey'dir (BOA, H. 1318, MF. MKT, 528/43). 1897 yılında Arap firmı caddesindeki Medine Yokuşu'nda eğitime başlayan mektep, bu binanın dar gelmesiyle 1901 yılında Başdurak civarındaki Kerimağaları Konağı'na taşınmıştır. Önceki bina da Bedreka-yi İrfan İnas mektebi'ne bırakılmıştır. Yusuf Rıza Efendi gündüzlü eğitimde görülen başarı üzerine 1905 yılında yatılı kısmını da açmıştır (Tutsak, 2002).

Mektep ibtidâî ve rüşdi bölümlerinden oluşmaktadır ve öğrenin süresi ise sekiz yıldır.

Rüşdiye Kısmı; Müdürü aynı zamanda Arabî ve Ahlâk muallimi olan Ali Raif Efendi'dir. Kur'ân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye muallimi Hafız Mehmet Esad Efendi'dir. Türkçe ve Fârisî muallimi Hacı Musa Efendi, Tarih, Resim ve Coğrafya muallimi Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi, Hesab ve Hendese muallimi Hacı Ferih Efendi, Fransızca ve Hesab muallimi Rahmi Efendi'dir. Rüşdi kısmının talebe sayısı ise 84'tür.

İbtidâî kısmı; Türkçe, Lûgat, Coğrafya muallimi Necati Efendi, Kavâid, İmlâ, Tarih-i İslam ve Osmanî muallimi Mehmet Rıza Efendi, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd ve Kırâat muallimleri Ahmet Ferit Efendi ve Receb Efendi, Hüsn-i Hatt muallimi Hayreddin Efendi, Fransızca muallimi Yakup Kemal Efendi'dir. İbtidâî kısmının talebe sayısı ise 169'dur (S.V. Aydın, H. 1326).

Mektebe din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün erkek öğrenciler kabul edilmektedir. Yatılı talebeler Yusuf Bey'in himayesi altındadır ve Yusuf Bey kendi çocukları ile birlikte yatılı öğrenciler ile yiyip içmiştir. Yatılı ücreti 18 osmanlı lirası olarak belirlenmiştir ve üç taksitte alınmıştır. Dârü'l-İrfan Mektebi'nde de yatılı ve gündüzlü talebenin dışında bir de yarı yatılı (nisf-ı leylî) talebe de bulunmaktadır. Ödemiş ve Alaşehir'de de birere nehari şubeleri bulunmaktadır. Şubelerin ders programları Dârü'l-İrfan mektebi ile aynı olup sadece Fransızca dersi daha az, İngilizce dersi ise bulunmamaktadır. II. Meşrûtiyyet (1908-1918) yıllarında Alaşehir ve Poyraz'da da birer şube daha açılmıştır.

Yusuf Bey II. Meşrûtiyyet (1908-1918)'in ilanından sonra gece dersleri açmaya söz verdiği için mektep müdürü Ali Efendi muhacirlere gece dersi vermek için

Eşrefpaşa mahallesinde bir mektep tesis etmiştir. 1908 Aralık ayı başlarında burada derslere başlanmıştır (Tutsak, 2002).

Mektep İzmir’de bulunan Menba-yı Füyuzat Mektebi ile sürekli bir rekabet içerisindeydi. Ayrıca bilimsel çalışmalara da çok önem vermiştir. H. 1318 (1900-1901) tarihli belgede İzmir’de bulunan Dârü’l-İrfan adlı husûsî mektebin ders nazırı Mehmet Şeref ve Fransızca muallimi Selim Sırrı Efendi tarafından bir kitap tertib edilmiş ve ‘Çocuklara Mürebbî’ adlı bu eserin basımına ruhsat verilmiştir (BOA, H. 1318, MF, MKT, 528/43). Mektepte basılan diğer kitaplar ise ‘İzmir Yadigâr-ı Dârü’l-İrfan’ ve müzik öğretmeni Mustafa Sabri Efendi’nin musikî parçalarını yayınladığı kitaptır (Tutsak, 2002).

Dârü’l-İrfan Mektebi Yunan işgali sırasında bir müddet eğitime ara vermiş olsa da ardında 1922-1923 ders yılında yeniden eğitim öğretime başlamıştır. Yusuf Bey’in ölümünden sonra oğlu Adnan Bey müdür ve müessislik görevine geçmiştir. Sonraki yıllarda okul ‘Ana ve İlk Yusuf Rıza Mektebi’ adını almıştır (Tutsak, 2002)

4.3.5.4.4. Dârü’l-Edeb Mektebi

Bu mektep ibtidâî bir mekteptir. Yusuf Ziyaeddin Efendi tarafından kurulmuştur. R. 4 Eylül 1324 (17 Eylül 1908) tarihinde Yusuf Ziyaeddin Bey’e mektebin açılması için ruhsatname verilmiştir (BOA, H. 1326, DH. MKT, 2629/46).¹⁵

H. 1326 (1908-1909)’da 106 öğrencisi bulunan mektepte Kur’ân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye muallimi Hafız Hüseyin Efendi, Tarih ve Coğrafya muallimi İlyas Bahri Efendi, Türkçe ve Ahlâk muallimi Ziyaeddin Efendi, Hesab ve Fransızca muallimi Vasfî Bey, Kırâat-ı Türkiye ve İmlâ muallimi Süleyman Efendi’dir. Hüseyin ve Abdullah adlı iki de muallim görevlidir (S.V. Aydın, H. 1326).

II. Meşrûtiyyet (1908-1918)’in ilanından sonra Yusuf Bey’in İstanbul Darülmallimin’e tayin edilmesi üzerine müdürlük görevine başvuracakların İttihâd ve Terakkî Cemiyeti’nin Tilkilik şubesine başvurmaları istenmiştir. Mektep bu tarihten sonra cemiyetin himayesine girmiştir. 1909-1910 yılında bu sayede yeniden eğitime başlayan Dârü’l-Edeb Mektebi’nin ibtidâî ve rüşdi sınıfları açılmış ve 140 öğrenciye

¹⁵ Tutsak bu mektebin resmi açılış töreninin 28 Nisan 1901 yılında yapıldığını bildirmektedir (Tutsak, 2002)

ulaşmıştır. Mektep binasının dar gelmesiyle yeni binaya ‘Leylî ve Nehârî İttihâd ve Terakkî Esharü’l Maarif Mektebi’ adıyla taşınılmıştır (Tutsak, 2002).

4.3.5.4.5. Menba-yı Füyûzat Mektebi

Aydın Vilayeti Valisi’nin Maârif Nezaret’ne yazmış olduğu H. 1324 (1906-1907) tarihli belgeden dokuz sene evvel yani yaklaşık 1897-1898 yıllarında ibtidâî ve rüşdi derecesinde Menbay-ı Fuyuzat namıyla İzmir’de özel bir mektep açıldığı anlaşılmaktadır (BOA, H. 1324, MF. MKT, 950/24). İbtidâî ve rüşdi derecede eğitim vermektedir. Bu mektep Terakkî Mektebi’nin kapanmasından sonra İzmir’de açılan ilk hususi mekteptir. Kurucusu Mahmut Nedim Efendi aynı zamanda mektebin müdürüdür (S.V. Aydın, H. 1326). 16 Eylül 1897 tarihinde açılmıştır. Kısa sürede mektebe ilginin artmasından dolayı yatılı kısmını da 1899 yılında açmıştır. Eğitim süresi toplam sekiz yıldır (Tutsak, 2002). Mektepte okutulan dersler ve öğretmenleri şu şekildedir:

Rüşdi Kısmı: Ulûm-i Dîniyye, Arabî, Sarf ve Nahv-i Osmanî mualimi Mahmut Nedim Efendi’dir. Fârisî muallimi Muzaffer Bey, Fransızca muallimi Necmettin Kemal Bey, Tarih ve Coğrafya muallimi Hacı Esad Bey, Hesab, Hendese, Ma’lûmât-ı Ziraiye muallimi Mustafa Efendi, Ahlâk, Resim, Kırâat ve İmlâ muallimi Hüseyin Basri Efendi, Hüsn-i Hatt muallimi Hasan Fevzi Efendi’dir. Rüşdi kısmının talebe sayısı 37’dir.

İbtidâî kısmında okutulan dersler şunlardır. Kur’ân-ı Kerîm, İmlâ, İlm-i hâl, kırâat, Sarf-ı Osmanî, Hesab, Tarih, Coğrafya, Fransızca’dır. Mektepte bir de ihtiyad sınıfı bulunmaktadır. Muallimi ise Hafız Mustafa Keşfi Efendi’dir. Mektebin bu kısmının talebe sayısı 73’tür. Ayrıca burada bir de mubassır görev yapmaktadır (S.V. Aydın, H. 1326).

İzmir’de bulunan bu husûsî mekteb iki sınıf idâdî ilave etmek için Maârif Nezareti’ne müracaatta bulunmuştur.13 Ağustos H. 1321 (26 Ağustos 1905) tarihli başvuru için Babıali’den gelecek cevap beklenmektedir (BOA, H. 1324, MF. MKT, 925/20). H. 1321 tarihinde rüşdi sınıflarına daha iki sınıf ilavesiyle liva idâdîleri derecesine getirileceği hususundaki müracaat üzerine vilayetten Nezarete bildirilmiştir. Mekâtib-i Husûsiyye-i İslamiyedeki tedrisat-ı idâdîyenin takip edilmek için ittihaz olunan kararların Babıali tarafından tasdik edildiği, Dersadete bildirilmiş ancak bu konuda bir işar vaki olmamış, ayrıca bu sene bu mektebin rüşdiye kısmından

şahadetnâme alan öğrencilerin idâdî derecesinde eğitim için velileri tarafından müracaat edilmiş, bu bahisle mektep müessis ve müdür Mahmut Nedim Efendi tarafından verilen bu konuda talep edilen isteğin müsaadesi için izin istenmektedir. Bu izin Mekâtibi Aliye ve Husûsiyye müfettişliğine yazılan yazıda verilmiştir. Bu yazıda gerek Dersaaadet'te ve gerek taşrada bulunan Mekâtib-i Husûsiyyede tertibine muvafık olmak şartıyla idâdî sınıfları teşkiline müsaade buyrulur, denilerek mektebin idâdî sınıfları açmasına izin verilmiştir (BOA, H. 1324, MF. MKT, 950/24). Bu müracaatın sonunda mektep idâdî bölümünü de açmıştır.

Dârü'l-İrfan Mektebi ile sürekli bir rekabet içinde bulunan Menba-yı Füyûzat Mektebi ilk önceleri halktan daha fazla rağbet görmüş olmasına rağmen daha sonraki yıllarda yerini Dârü'l-İrfan Mektebi'ne kaptırmıştır. Menba-yı Füyûzat Mektebi diğer mekteplere oranla daha muhafazakâr bir çizgide bulunmaktadır. Mektepte namaz ibadeti üzerine hassasiyetle durulmuş ve öğle arası bütün öğrencilere namaz kıldırılmıştır. 1913-1914 ders yılı başında Menba-yı Füyûzat Mektebi İstanbul Darülmuallimin mektebinin ders programını kabul etmiştir. Buradaki işleri bizzat Hatem Süleyman Efendi üstlenmiştir (Tutsak, 2002)

4.3.5.4.6. Burhan'ül-Maârif Mektebi

İzmir'in Kurşunlu Medresesi'nden icazet almış olan İzmirli sadık Efendi 1901 yılında Buhan'ül Maarif Mektebi'ni açmıştır (Tutsak, 2002, s.224). Müdür ve müessisi İbrahim Ethem Efendi'dir. Biri ihtiyat, üçü ibtidâî olmak üzere dört sınıflı bir ibtidâî derecede açılmış bir mekteptir. Daha sonra rüşdi dereceye çıkarılmıştır. Mektepte okutulan dersler aşağıdaki gibidir:

Rüşdi kısmı: Hıfz-üs-sıhha, Hesab, Hendese, Resim, Coğrafya, Tarih, Ulûm-i Dîniyye, Fârisî, Arabî, Kitâbet, Türkçe, İmlâ, Fransızca, Hüsn-i Hatt, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu dersleri okutan mektepte 10 erkek öğretmen bulunmaktadır. Rüşdi kısmının öğrenci sayısı ayrıca verilmemiştir.

İbtidâî kısmı: Bu kısımda okutulan dersler ise şunlardır: Hesab, Coğrafya, Fârisî, Arabî, Kur'ân-ı Kerîm, Hüsn-i Hatt, Fransızca, Kırâat, İmlâ, lûgat, Ulûm-i Dîniyyedir.

Toplam 92 öğrencisi bulunmaktadır. Mektepte bir de mubassır görev yapmaktadır (S.V. Aydın, H. 1326).

Aydın Maârif Müdüriyeti'ne bağlı İzmir'de Burhanül Maârif adlı bu husûsî mektepte de muallimlik yapmak için (Abdullah Efendi'nin) Darümuallimi ehliyetnamesi istenmiştir (BOA, H. 1323, MF. MKT, 845/17). Buradan mektebin H. 1323 (1905-1906) yılından beri eğitim öğretime devam ettiği anlaşılmaktadır.

Mektep II. Meşrûtiyyet (1908-1918)'in ilanından sonra, İki Çeşmelik'te bulunan mektepte gece dersleri başlatılmıştır (Tutsak, 2002).

4.3.5.4.7. Dârü't-Tedris Mektebi

Saçmacızade Medresesi müderrisi Hafız Osman Ferid Efendi tarafından Namazgah'da hususi bir mektep açılmıştır. 1907 yılında ibtidâî sınıfları eğitime başlamıştır. Öğrenci sayısının artmasıyla mevcut bina yetmediğinden başka bir binaya taşınmıştır. Mektebin öğrenci sayısı 200'den fazladır (Tutsak, 2002). 1908 yılında mekteb ibtidâî ve rüşdi derecede eğitim vermektedir. Toplam 110 öğrencisi bulunmaktadır. 6 erkek öğretmen görev yapmaktadır. Okutulan dersler ise Kur'ân-ı Kerîm, Ulûm-i Dîniyye, Arabî, ahlâk, Fârisî, Türkçe, Hesab, Lûgat, İmlâ, Hüsn-i Hatt, Hesab-ı Zihni, Elifba-yı Osmanî'dir (S.V. Aydın, H. 1326). Diğer mekteplerde okutulan Fransızcanın bu mektepte okutulmadığını görmekteyiz. Öğretmen sayısı da daha azdır.

4.3.5.4.8. Bedreka-yi İrfan İnâs Mektebi

1901 yılında Dârü'l-İrfan Mektebi'nin eski binası olan Arap fırını caddesindeki Medine yokuşu başındaki binada açılmıştır. Daha sonra binanın dar gelmesi nedeniyle başka bir binaya taşınmıştır (Tutsak, 2002). Mektep ibtidâî ve rüşdi derecededir. Kurucusu Yusuf Ziya Efendi'dir (İzmir Paye-i mücerridi). Mektepte en dikkati çeken nokta bayan müdirenin görev yapıyor olmasıdır. 1908 yılında Zehra Hanım mektebin hem müdiresi hem de Coğrafya, Tarih, Vezaif-i muhtarat muallimesidir. Talebe sayısı 71'dir (S.V. Aydın, H. 1326). Mektepte görev yapan diğer muallim ve okuttukları dersler Tablo 4.49'da gösterilmiştir.

Tablo 4.49

Aydın Bedreka-yi İrfan İnâs Mektebi'nde Okutulan Dersler ve Öğretmenleri

Türkçe, Vezaif-i Oyun, Kitâbet-i	Mihrinaz Hanım
Husûsiyye, İlm-i Tedbir-i Menzil	
Kura'an-ı Kerim, Ulûm-i Dîniyye, İlm-i	İhsan Hanım
Ahlâk, Fârisî	
Arabî ve Türkçe	Muzaffer Hanım
Hıfz-üs-sıhha, Usûl-i Terbiye-yi Etfal,	Nazife Hanım
Lûgat	
Nakış, Elişleri, Tanzim-i Eşya	Matmazel Lizamet
Dikiş	Matmazel Pinabote
Kola	Matmazel İstella

Mektebin bir kız mektebi olması dolayısıyla kızlar için öğrenilmesi gerekli olduğuna inanılan dersler müfredatta yer almaktadır. Mektepte önemli sayıda yabancı bayan öğretmenin görev yaptığını görmekteyiz.

Mektepte kız öğrencilere her çeşit dikiş nakış usulleri öğretilerek bir yıl içinde yapmış oldukları çalışmalarını mektebin salonunda sergilemişlerdir (Tutsak, 2002).

4.3.5.4.9. Ravza-yi İrfan İnâs Mektebi

Mekteb ibtidâî ve rüşdi derecededir. Müessisi ve müdiresi Fatıma Zişan Hanım'dır. Mektebin kurucusunun bir hanım olması bakımından diğer mekteplerden farklılık arz etmektedir. Toplam 87 öğrenci eğitim görmektedir. Mektepte çalışan muallimlerin tamamı bayandır. Şu dersler okutulmaktadır: Kuran-ı kerim, Ulûm-i Dîniyye, Kavâid-i Osmaniye, Coğrafya, Kırâat, Tarih, Hesab, İmlâ, İdare-i beytiyye, Hıfz-üs-sıhha, Lûgat, Sarfı Osmanî, Kırâat-ı Türkiye, Ecza-yı şerife, Hesab-ı Zihni, Nakış, Dikiş. Nakış muallimesi Madam Amelya ve Dikiş muallimesi Matmazel İspasya'nın dışındaki diğer 4 bayan öğretmen Müslümandır (S.V. Aydın, H. 1326).

4.3.5.4.10. Şemsü'l-İrfan Mektebi

Şemsü'l-İrfan adında İzmir'de bir mektep daha kurulmuştur. 1911 yılında açılan bu mekteb ibtidâî derecede ve 6 sınıflı ve 6 dersanelidir. Sadece gündüz eğitim veren mektebin birinci sınıfta 110, ikinci sınıfta 8, üçüncü sınıfta 2, dördüncü sınıfta 3, beşinci sınıfta 41 talebesi bulunmaktadır. Altıncı sınıfta talebesi olmayan mektepte bu ders yılında müdür, başmuallim, bir erkek ve altı bayan öğretmen görev yapmaktadır. 1927 yılında okulda elverişsiz koşullarda eğitim yapıldığı gerekçesiyle kapatılmıştır (Tutsak, 2002).

Manisa'da bulunan ibtidâî ve rüşdi derecede eğitim veren diğer bir özel İslam mektebi ise yine aynı adla Şemsü'l-İrfan Mektebi'dir. Kurucusu Çaylı Abdullah Efendizade'dir. Mektep yatılı ve gündüzlü eğitim vermektedir. Bu mektebin 1904-1905 yıllarında ibtidâî kısmında 140, rüşdi sınıflarında 80 talebe olmakla beraber idâdî kısmının açılmasına da müsaade edilmiştir. Ancak bu sırada idâdî kısmına ait fen bilimine ait araç gereçler mektep yapılacak olan hanenin yanmasından dolayı zarar gören eşyalar tedarik edilmiş ve buranın sınıfı idâdiyeye çevrilmesi müsait bulunduğu mektebe bildirilmiştir. Nehari idâdî açılması amacıyla yapılan bu müracaat diğer husûsî mekteplerde de buna ihtiyaç duyulduğunu belirterek kabul edilmiştir (BOA, H. 1322, MF. MKT, 799/10).

4.3.5.4.11. Şark Mektebi

II. Meşrûtiyyet (1908-1918) Dönemi'nde İzmir'de açılan okullardan biridir. Beyler Sokağı'nda yatılı ve gündüzlü bir okuldur. İzmir Sultani Mektebi'nin Ulûm-ı Tabiyye muallimi Ahmed Fuad Bey tarafından kurulmuştur. İki valide, üç ibtidâî, üç rüşdi, dört idâdî sınıfları bulunan mektep resmi idâdîlere denk bir mekteptir.

Sınıf sistemi şu şekildedir: 'Yeni usul' ile ders gösterdiği, dinî ve millî bir eğitim verdiğini ilân eden okul, ana sınıflarında 15, ibtidâîlerde 20, rüşdilerde 30 ve idâdîlerde 40 kuruş yıllık ücret alınmaktadır. Okulun idâdî sınıflarında şu program uygulanmıştır: Ma'lûmât-ı Kanuniye, Arabî, Farisî, Ulûm-i Riyaziye, Ma'lûmât-ı İktisadiye, İlm-i Lisan, Ulûm-i Tabiiye, Ma'lûmât-ı İçtimaiye, Edebiyat, Ulûm-i Dîniyye ve Tarih, Ma'lûmât-ı Medeniye, Resim, Hendese, Ma'lûmât-ı Ticariye, Kitâbet (Ergün, 1996).

İttihâd ve Terakkî tarafından desteklenen bir mekteptir. I. Dünya Savaşı sırasında mektepte 150 kadar öğrencisi bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra Şark Mektebi adında başka bir mektep açılmıştır (Tutsak, 2002).

4.3.5.4.12. Lisan ve Ticaret Mektebi

Bıçakçızade İsmail Hakkı tarafından 1903 yılında açılmıştır. Mektebin amacı Türk çocuklarının yabancı lisanlardan ve Osmanlı Devleti'nde meydana gelen her çeşit teşebbüsten haberdar olmalarını sağlamaktır. Öğrenim süresi üç yıl olan mektebin ihtiyad sınıfı da bulunmaktadır. Ders programı ise şu şekildedir:

Birinci sınıf: Türkçe, Arapça, İngilizce, Rumca, Almanca, Fransızca, Kırâat, Hesab, Coğrafya, Yazı, İmla.

İkinci sınıf: Birinci sınıfta okutulan lisan derslerinin Kavâid-i Sarfîyye ve nahviyyesiyle Türkçe, Fransızca, İlm-i servet, Ahlâk, Kitâbet-i Ticariye, Evrak-ı Ticariye tanzimi, mukaveleler, layihalar, senetler, istidalar, poliçeler, istilam mektupları, sipariş emirleri, kontratola vs. Fransızca Hesab, Türkçe Hesab, Coğrafya, Türkçe, Arapça, İngilizce, Fransızca-yı mükemmele

Üçüncü sınıf: Bahsedilen lisan derslerinin mükemmele dersleri ile Fransızca Kanun-ı Ticaret, Fransızca ve Türkçe usul-i defteri, Fransızca Evrak-ı Ticariye Tanzimi, Islahat-ı Ticariyye ve Kanuniyye Talimi, Kitâbet-i osmaniyye, Hesab, Coğrafya, Resim, Hendese, Hukuk-ı Ticariye, İlm-i hâl, İlm-i kelam.

İsmail Hakkı, hiç kimsenin yardım etmemesine rağmen, mektebi üç yıl açık tutmayı başarmıştır (Tutsak, 2002).

Mektebin ders programına bakıldığında her çeşit yabancı dilin yanında ticarete ilmine yönelik derslerin ağırlıklı olarak bulunduğu görülmektedir. Mektep Osmanlı Devleti içerisinde başarılı iş adamları yetiştirmeyi hedeflemiştir.

Bu mekteplerin dışında Abdurrahman Efendi tarafından 1902 yılında kurulan Kenzülmaarif Mektebi, Osman Paşa Camii imamı Hafız Şevket Efendi tarafından kurulması için izin istenen Tefeyyüz Mektebi, Hacı Mustafa Efendi tarafından tesis edilen Hadika-yı Vatan Mektebi açılmış olan diğer Özel İslam Mektepleri'ndendir. Ayrıca Şabaniye Dergâhı Şeyh Hacı Rıza Efendi II. Sultaniye mahallesindeki dergâhın bir kısmını hususi ibtidâî mektep haline getirmiştir. Yine II. Meşrûtiyyet (1908-

1918)'in ilanından sonra Karantina'da İttihâd ve Terakkî İbtidâî Mektebi ve İttihâd ve Terakkî İnas Rüşdiye Mektebi kurulmuştur. 1919 yılı yazında Keçeciler'de Hacı Hasan Paşa'nın konağında Ümid Mektebi isminde bir hususi mektep, 1922 yılı Ağustosunda Nohutav tarlası karşısında da Şukufe-i İrfan adında bir mektep kurulmuştur (Tutsak, 2002).

Aydın vilayetine bağlı olarak H. 1328 (1910-1911) yılı Devlet Sâlnâmesinde İzmir'de 1 özel erkek rüşdiyesi 1 de erkek idâdîsi bulunmaktadır. Manisa'da da bir tane erkek idâdî olmak üzere Aydın'da toplam 3 tane özel İslam mektebi vardır. Bunların isimleri bulunmamaktadır. Ancak Aydın'da özel İslam ibtidâîsinin olmaması dikkat çekicidir. Manisa'daki Şemsü'l-İrfan Mektebi'nin hala eğitime devam ettiği görülmektedir (Devlet Sâlnâmesi, H. 1328).

Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir'de bulunan özel Türk okulları şunlardır: Dârü'l-İrfan, Şemsü'l-Maarif, Hadîka-ı Vatan, Ravzay-ı İrfan, Şark, Yeni Hayat, Dans, İzmir Terzi Mektepleri, Müzik Okulu, Kültür Lisesi, Ege Lisesi, Devrim Ortaokulu/Lisesi bulunmaktadır (Tutsak, 2002). 1926-1927 yıllarına gelindiğinde ise İzmir'de sadece Dârü'l-İrfan ve Ravza-yi İrfan mektepleri eğitime devam etmektedir. Bunların ikisi de ilkokul derecesindedir (MVİ, 1926-1927).

4.3.5.5. Hüdavendigâr

H. 1324 (1906-1907) yılı Hüdavendigâr merkez vilayetinde 100 mektep bulunmaktadır ve buralarda 11581 öğrenci öğrenim görmektedir. Ancak bunlar içerisinde bu yıl tespit edebildiğimiz sadece bir tane Özel İslam mektebi bulunmaktadır. Bu nedenle bu rakamın oldukça az olduğu açıktır.

4.3.5.5.1. Hadîka-yı İrfan mektebi

Bursa'da 'Hadîka-yı İrfan' namıyla bir husûsî mektep ibtidâî ve rüşdi derecede olmak üzere R. 1321 senesi Ağustos'unun 19. Ruzfiruzunda (1 Eylül 1905) açılmıştır. 102 talebesi mevcut olup müessis ve müdürü Hilmi Efendi'dir. Çok sayıda muallim ve hademesi bulunduğu yazılıdır (S.V. Hüdavendigâr, H. 1324).

Hadîka-yı İrfan Mektebi resmi ruhsat ile kurulmuş, talebeden maddi durumlarına göre şehri 5 kuruştan 10 kuruşa kadar bir ücret talep edilmiştir. Öğrencilerin %20 kadarı

fakir çocuklardan alınıp ücretsiz okutulmaktadır. Muallim ve memurların hüsn-i halleri dikkate alınmış inâs kısmı da tesis edildiği halde zükür kısmından ayrı yerlerde olarak müdiresi ve muallime-i ûlâ idaresinde tayin edilince ayrıca bir arzuhal istenmiştir. Mektebin ismi daha önceden Mekteb-i Osmanî olarak anılmaktadır (BOA, H. 1323, MF.MKT, 838/33).

Bursa'nın Osmanlı Devleti döneminde R. 1325 yılında çıkardığı son Sâlnâmede de Hadıka-i irfan'dan başka bir husûsî mektep ismine rastlamıyoruz. Bu yıl mektebin 150 öğrencisi vardır (S.V. Hüdavendigâr, R. 1325).

H. 1328 (1910-1911) yılında Bursa'da 260 erkek 5 kız, 191 karma özel İslam ibtidâisi bulunmaktadır. Ertuğrul'da 336 erkek 1 de kız ibtidâî, Kütahya'da 612 erkek 1 kız ibtidâî, Karahisarsahib'te bir erkek rüşdiyesi bulunmaktadır. Bu vilayette toplam olarak 1209 erkek, 7 kız, 191 karma Özel İslam Mektebi bulunmaktadır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1328). Ancak bu mekteplerin isimleri verilmemiştir. Bu mekteplerle ilgili bilgilere diğer kaynaklarda ise ulaşamamıştır

4.3.5.5.2. Orhaniye ve Reyhanpaşa Mektepleri

Arşiv kayıtlarında 1915-1916 yıllarında Hüdavendigâr Vilayeti'nde iki tane daha Özel İslam Mektepleri tespit edebiliyoruz. Bunlar Orhaniye ve Reyhanpaşa Hususi mektepleridir. Maârif Müdüriyetine yazılan yazıda H. 1334 (1915-1916) tarihinde Bursa'da bu sene eğitime devam eden Orhaniye Mektebi muallimi evveli olup tedrisatı ibtidâîye meclisinde aza bulunan Said ve Reyhanpaşa Husûsî Mektebinin muallim-i evveli Ali Rıza Efendilere talim ve tedristeki hizmetlerinden dolayı mükâfat olarak üçüncü rütbeden her birine birer maârif nişanı verilmesi istenmiş ve buna karşılık da bu nişanlar postayla gönderilmiştir. Belge de ayrıca bu mekteplerin hizmetlerine ek olarak inkılaptan sonra da resmi mekteplerle rekabet ettiklerinden de övgüyle bahsedilmektedir (BOA, H. 1334, MF.MKT, 1219/56).

Bursa'da 1922-1926 yılları arasında talebe miktarı 4500'den ibaret olup 1926 yılında ise bu sayı 18500'e ulaşmıştır. Savaş döneminde sıkıntılar içindeki şehirde öğrenci sayısı oldukça düşmüş savaştan sonra ise eğitim öğretim büyük bir katılımı ile devam etmiştir. İnşaatı devam eden mektep sayısı ise otuzdur. Ancak bunlar arasında Osmanlı Devleti döneminden kalan ve varlığını devlete bağlı olarak da olsa devam

edebilen bir mektep ismine rastlayamadık. Bursa'da varlığına devam eden en önemli okullar Erkek Lisesi, Kız Muallim Mektebi, Askeri Lisesi ve Ziraat Ameliyat Mektebi'dir (S.V. Bursa, 1927).

Ancak Cumhuriyetin ilanından sonra çıkarılan Maarif istatistiğinde Bursa'da dört tane Türk hususi mektep bulunmaktadır. Bunlar Bursa Ameli Hayat Mektebi orta derecede, Bursa Bizim Mektep, Rehber-i Tahsil ve Bursa Reyhan Paşa Mektepleri ise ilkokul derecesinde eğitim öğretime devam etmektedir (MVİ, 1926-1927). Demek ki Reyhan Paşa Hususi Mektebi Cumhuriyetin ilanından sonra da eğitime devam etmiştir.

4.3.5.6. Konya

H. 1325 (1907-1908) yılı Konya Vilayet Sâlnâmesine göre bu şehirde bulunan husûsî mektepler şunlardır:

4.3.5.6.1. Konya Hamidiye Husûsî İbtidâî ve Rüşdi Mektepleri

Rüşdi kısmı: Müdürü Ali Avni Efendi'dir. Mektepte Mustafa Latif, Hacı Tefvik, Tefvik Efendi adlarında üç muallim ve bir de Fransızca muallimi olarak Yorğaki Efendi adlı muallim olmak üzere 4 muallim bulunmaktadır.

İbtidâî kısmında ise Tefvik ve Mustafa Efendi muallim olarak görev yapmaktadır.

Numûne İnas Mektebi Husûsîsi: Mektepte muallim-i evvel olarak Latife Hanım, muallim muavini olarak da Hesna Hanım görev yapmaktadır. Toplam öğrenci sayısı 30'dur (S.V. Konya, H. 1325).

4.3.5.6.2. Füyûzât-ı Hamîdiye Mektebi

1905 yılında Konya Vilâyeti Maârif Müdüriyeti'ne yazılan yazıda burada Füyuzat-ı Hamidiye adında bir husûsî mektebin olduğunu görmekteyiz. Konya'da te'sîs olunan mekteb-i husûsînin Fuyûzât-ı Hamîdiye nâmiyle anıldığı, 6 Teşrîn-i Evvel sene H. 1321 tarih (19 Ekim 1905) ve iki yüz elli yedi numaralı tezkerede mektebin daha önceden ruhsatsız olarak açıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Maarif Müdüriyeti'nin bu

mektebin ne vakitten beri küşâd edildiğinin ve ibtidâî ve rüşdî sınıflarını muhtevî olup olmadığının bildirilmesi istenmiştir (BOA, H. 1323, MF. MKT, 895/2).

4.3.5.6.3. Dârü'l-İrfan Mektebi

Konya eşrafının yardım ve desteği ile 1 Ekim 1919 yılında açılmıştır. İlkokuldan daha üstün bir eğitim sistemi vardır. İlk müdürü Nevşehirli Hüseyin Avni'dir (Önder, 1952). H. 1338 (1919-1920) tarihli bu belgede Konya Dârü'l-irfân Mekteb Anonim Şirketi tarafından açılmış bir mektep olduğu görülmektedir. Şirketin merkezi Konya'da olacak ve müessisîn tarafından verilecek karar üzerine şubeler açıldıkça Ticaret Nezâreti'ne malûmât verilecektir. Osmanlı ülkesinin herhangi bir yerinde veya yabancı ülkelerde dahi şubelerinin açılması düşünülmüştür (BOA, H. 1338, ŞD. HU, 1267/3).

4.3.5.6.4. İttihâd ve Terakkî Mektebi

Mektep, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti tarafından Ağustos 1909 tarihinde özel olarak kurulmuştur. Yatılı ve gündüzlü öğrenci kabul eden mektebin erkek ve kız kısmı farklı binalarda eğitim öğretim yapmaktadır. Mektebin ders programında yabancı diller de bulunmaktadır. Ancak okul 1 Eylül 1917 tarihinde kapanmıştır. Aynı okul 1909 yılında bir çırak bir de okuyup yazmak üzere gece kursu açmıştır (Önder, 1952.).

4.3.5.6.5. Numûne Mektebi

Öğretmen Mümtaz Bahri tarafından 19 Ekim 1914 yılında açılmış ve Mart 1915 de ise kapanmış bir özel İslam mektebidir. Mektep Alaaddin Tepesi civarında Fransızca eğitim vermek amacıyla kurulmuştur (Önder, 1952.).

4.3.5.6.6. Anadolu İntibah Mektebi

Öğretmen Mümtaz Bahri ve arkadaşları tarafından 1 Eylül 1917 tarihinde kız ve erkek öğrencilere eğitim vermek üzere açılmış bir özel İslam mektebidir. 7 yıllık idâdî derecesinde olan bu okul 16 Ekim 1920'de kapanmıştır.

Ümit Mektebi adında bir okul daha özel olarak Kerimüddin Çelebi'nin evinde açılmışsa da çok geçmeden kapanmıştır. İlk müdürünün adı da Hayrettin'dir (Önder, 1952, s. 73-74)

Konya'da Cumhuriyet'in ilanından sonra da eğitime devam eden tek mektep ilkokul düzeyindeki Dârü'l-İrfan Mektebi olmuştur (MVI, 1926-1927).

H. 1328 (1910-1911) yılında Konya'ya bağlı olarak Isparta'da bir tane özel İslam kız rüşdiyesi ve ibtidâîsi, Antalya'da ise bir özel İslam erkek ibtidâîsi bulunmaktadır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1328). Ancak bu mektepler hakkında daha fazla bilgiye ulaşılamamıştır.

4.3.5.7. Kosova

Kosova Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında yer alan eyaletlerinden biridir. Bu vilayette de Özel İslam Mektebi açma teşebbüsleri görülmüş bunlardan en önemlisi ise Üsküp'te açılan Mekteb-i Edep olmuştur.

4.3.5.7.1. Mekteb-i Edep

H. 1327 (1909-1910) tarihinde Kosova Valisi tarafından Kosova Vilâyeti Mektûbî Kalemi'ne yazılan yazıda Üsküp'te Üsküb Şebân-ı (Geceler) Vatan Kulübü tarafından Mekteb-i Edep adında bir husûsî mektebin açıldığını görmekteyiz. Yine H. 1324 tarihli Üsküp'te Husûsî Mekteb-i Edep muallimlerinden Darümuallimin ehliyetnamesinin istendiği (BOA, H. 1324, MF. MKT, 922/49) belge de böyle bir mektebin bulunduğunu doğrulamaktadır. Vilayet Sâlnâmesinde yer alan Mekteb-i Edep ise bu mektebten farklı bir resmi mektep olmalıdır (S.V. Kosova, H. 1314) .

1919-1910 tarihlerinde Üsküb'de bulunan Husûsî Mekteb-i Edebin pek harâb ve berbâd bulunması nedeniyle inâs kısmı için mükemmel bir binâ yapılmak üzere tahsis edilen kırk beş bin kuruşluk senetler ödenmemiştir. Ancak buralarda maârifeye olan şiddetli ihtiyaç herkesçe bilindiği için ve Maârif İdâresince bu ihtiyâcı defedebilecek imkan bulunmadığından alt katı mektep için üst tarafı bu mektebi idâre etmekte olan Üsküb Şebân-ı (geceler) Vatan Kulübü tarafından tesviye edilerek mükemmel bir binâ yaptırılması ve gerekli olan paranın da hükümet tarafından karşılanması istenmiştir (BOA, H. 1327, 224/22330).

Yahya Kemal Beyatlı bu mektepte eğitim görmüş bir şahsiyettir. O, mektebin Selanikli dönme cemaati tarafından kurulduğunu ve bu mektebin Üsküp için yapılan en büyük iyiliklerden biri olduğunu dile getirmiştir. Mekteb-i Edeb'in bu cemaat tarafından kurulmasından dolayı yerli halkın mektebe karşı olduğunu düşünmektedir. Mektebin Vali Ahmet Eyüp Paşa tarafından açtırıldığını müdürünün de Ali Galip Efendi olduğunu bildirmektedir. Mektebe ilk önce kendisi de gitmek istememiş ancak eski okuduğu mektepten Mekteb-i Edep'e geçişini Şark'tan Avrupa'ya geçmiş gibi nitelendirmektedir. Mekteb-i Edep'in üniformasının sağ yakasında Mektep, sol yakasında ise Edep markaları bulunduğunu anlatmaktadır (Bal, 2003).

4.3.5.7.2. Rehber-i Füyûzat Mektebi

Kosova Vilayeti Maârif Müdürlüğü'ne yazılan yazıda H. 1324 (1906-1907) yılında burada bir başka husûsî mektebin açıldığını daha anlamaktayız. Fatih cami şerifi mücazalerinden Mehmet Şükrü Efendi tarafından Rehberi Füyûzat adıyla açılmıştır. Maârif idaresi tarafından teftiş edilmiş ve ruhsatname verilmiştir (BOA, H. 1324, MF. MKT, 947/46).

Kosova Vilayetine bağlı olarak H. 1328 yılında (1910-1911) Üsküp'de 11 erkek, 1 kız 9 da karma özel İslam ibtidâisi Eştib'de 6 erkek, 1 kız, 12 karma ibtidâî, Seniçe'de bir tane karma ibtidâî, İpek'de 2 erkek 3 karma ibtidâî, Prezrin'de 5 erkek 6 karma özel İslam ibtidâisi bulunmaktadır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1328). Kosova, 1913 yılında Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır.

4.3.5.8. Trablusgarb

Trablusgarb vilayetinde tespit ettiğimiz özel İslam mektebi Mektebi İrfan'dır. Kuruluş tarihi muhtemelen 1901-1902 yıllarıdır (BOA, H. 1322, MF. MKT, 809/69). Mektep Fransız ve İtalyan mektepleri ile rekabet etmek amacıyla açılmış ve özellikle asker kesiminin çocuklarına hitap etmektedir. Ancak maddi sıkıntılar içinde olduğu görülmektedir.

Trablusgarb Vilâyeti Maârif Müdüriyeti tarafından hükümete yazılan yazıda bu bölgedeki eğitim ile ilgili önemli ipuçlarına ulaşmaktayız. Son yıllara kadar halkın merkez-i vilâyetteki gerek askeriye ve gerek mülkiye rüşdiyelerinden hakkıyla istifade

olunamadığı ve buna karşı Fransız ve İtalyan mekteplerinin her türlü öğretim araç ve gereçlerinin bulunduğu ve hiçbir milleti ayırmaksızın ücretle müracaat eden çocuklara asrın ihtiyaçlarına uygun tarzda eğitim verildiği belirtilmektedir. Bütün ihtarlar rağmen Müslümanlar çocuklarını bu mekteplere devam ettirmektedirler.

Talebesinin çoğunu ümerâ ve zâbitân-ı askeriye çocukları teşkil ettiğinden özellikle askerlerin yardımıyla açılan Mekteb-i İrfan R.1320 (1904-1905) yılında tevzî-i mükâfât resmini icra etmiştir. Talebesinin bütün derslerde ve fende göstermiş olduğu başarıyla kendini isbatlayan Mekteb-i İrfân şimdiye kadar askeriyyenin yardımı ve talebenin kudretli olanlarının verdiği öğrenim ücreti ile varlığına devam edebilmiştir. Ancak bu gelirler masraflarını karşılayamadığı için açığının maâriften kapatılması talep edilmiştir. Mektebin öğretim kadrosu yeni oluşturulmuş ve ders programı Dersaadet ve taşra mekâtib-i husûsiyyesinin programlarına muvâfik olarak tertîb ettirilmiş ve hemen resmi ruhsatnâme alınmış mektep yararına toplanan yardımlarla da bu açık kapatılmıştır. 1904-1905 ders yılında teşkil edilen birer rüşdiye sınıfı ile mevcûdunun artışına paralel olarak birkaç şubeye ayrılmış ve ihtiyât kısmı için istihdâmına lüzûm görülen fazla muallimler maaşları ve diğer masraflardan dolayı açığı yıllık 12.944 kuruşa ulaşmıştır. Her sene bir sınıf teşkil edildiğinde ve talebe sayısı artınca öğretim ücreti de artacağı düşünülebilir Ancak bu bölge halkının fakirliği bilindiğinden ödenecek aidatlar ancak yeni binaların ihtiyacı için kullanılmıştır. Zaten çocuklarını mektebe getirenler çocuklarını ücretsiz kaydettirmek istemekte yemek ve elbise var mıdır? diye sorunca ve bunun leylî idâdilere talebenin kudretli olanlarına mahsûs olup burada mevcûd olmadığı yolunda verilen cevâb üzerine bazıları çocuğunu mektebe vermekten bile ferâgat etmiştir. İçlerinde bu ücreti verebilecek olanlar yüzde beş nisbetinde kalmaktadır. Bu yüzden bir idâdî açılıncaya kadar hem çocuklarının rüşdiye tadrîsâtı üzerinde olarak tahsîl görmelerini ve bilhâssa Fransızca öğrenmelerini arzu eden çocukların memnûniyetlerini sağlamak ve hem de Müslüman çocuklarının daha sonradan yabancı mekteplere gitmekten kurtulmaları için şimdilik açığı olan şehri bin kuruşun hisse-i maâriften karşılanması istenmiştir (BOA, H. 1322, MF. MKT, 809/69).

Trablusgarb'da ise H. 1328 (1910-1911) yılında 1 erkek ibtidâî mektebi bulunduğu kaydedilmektedir (Devlet Sâlnâmesi, H. 1328). Trablusgarb daha sonra İtalya'nın işgali üzerine elimizden çıkmıştır.

4.3.5.9. Beyrut

Beyrut'ta ilk olarak 1293 (1876-1877) yılında bir Özel İslam mektebi açma girişimi görülmektedir. 1876-1877 tarihli Suriye Vilayeti' ne yazılmış olan belgede, derununda Lûgat-ı Osmaniye ve Ecnebiye ile Resim, Hesab, Coğrafya, tedris etmek şartıyla Beyrut'ta bir mektebin açılması için resmi ruhsat isteyen Mesut Batras el-tavil'in isteğinin cevabı olarak Maârif Nizamnâmesinin 129. maddesi hükmünce husûsî mekteplerin tesisi ve devamına ruhsat verilebileceği bildirilmiştir. Bunun için muallimlerin tasdikli şahadetnâmesi bulunmuş olup, politikaya aykırı ders okutulmamak üzere talim olunacak derslerin cetveli ile okutturulacak kitapların cetveli nezaret tarafından görülüp tasdik olunması şart koşulduğundan evvel emirde tedris edilecek derslerin cetveliyle, kitapların türü ve isimlerine ilişkin pusula, muallimlik edeceklerin şahadetnâmelerinin gönderilmesi gerekmektedir (BOA, 1293, MF.MKT., 38/62).

Beyrut'ta İslam çocuklarının talimi için açılmak istenilen diğer özel İslam mektebi El Medresetü's Suriyetü'l İslamiye'dir. Mektep ibtidâî ve rüşdî derecede açılmak istenmiş, bu istek posta ve zabıta iradesiyle vukubulan tahkikat sonucunda mektebin açılmasında bir mahzur olmadığı ve tedris olacak kitaplar dahi muayene edilmiş ruhsatname vilayet meclisi idaresince verilmiştir (1904-1905). Bu mektep misal teşkil ederek de husûsî mekteplerin teftişi ile okulda vazife yapacak muallimlerin memuriyetlerinin tasdiki işine Vilayat-ı Şahane Maârif İdarelerinin bakması dolayısıyla şahadetnâmeler geri gönderilmiştir (BOA, H. 1322, MF. MKT, 834/5).

Beyrut Vilayetine bağlı bulunan Trablusşam'da ise bir ibtidâî husûsî mektep tespit ettik. Trablusşam'da Müslüman çocuklara mahsus olmak üzere mekteb-i ibtidâî derecesinde inşa edilecek mektebin ismi padişaha izafetle 'Burhan'ül Terakkî el hamidî' ismiyle adlandırılmıştır. Bu mektebi açma istidası Mehmet Salih el Revasi tarafından yapılmış ve mektepte okutulacak ulûm ve fûnûn Mekâtibi ibtidâîye programına uygun, muallimlik Mekâtibi idâdîye mezunlarından olduğu tetkik edilerek anlaşılmış olduğundan icab eden ruhsatname vilayet meclis idaresince verilmiştir. Mektep sadece gündüz eğitim veren bir mekteptir (BOA, H. 1324, MF. MKT, 946/5).

H. 1328 (1910-1911) Beyrut'ta 23 erkek ibtidâî, 6 rüşdî, 1 tane de idâdî bulunmaktadır. 6 tane de inâs ibtidâî bulunmaktadır. Beyrut vilayetine bağlı olarak Akka'da 8 ibtidâî, Trablusşam'da bir ibtidâî, Lazkiye'de 11 ibtidâî bulunmaktadır.

Bunların tamamı erkeklere aittir. Vilayette toplam olarak 50 zükur 2 de kız Özel İslam Mektebi vardır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1328).

9 Nisan 1913 yılında Beyrut'u ziyaret eden Tanin gazetesi muhabiri Ahmet Şerif, bu bölgede önemli ölçüde Özel İslam Mektepleri'nin bulunduğunu ancak bunların Osmanlı Devleti'ne bağlılığından kuşku duyduğunu yazmıştır. Bunun en önemli nedeni olarak milli varlıklarını kötü yönde etkilemesi endişesiyle Türkçenin mekteplerde okutturulmamasını göstermektedir. Buna karşılık yabancı dil eğitime önem verdiklerini, ancak devletin resmi dili olan Türkçe'yi benimsemediklerini ifade etmektedir. Yine Mithat Paşa bölgede görev yaparken aydın fikirli ve servet sahibi kimseleri toplayarak eğitimin ilerlemesi maksadıyla burada 'Cemiyet-i Makasid-i Hayriye' adıyla merkezde, Trablusşam'da, Sayda ve diğer yerlerde birer cemiyet kurulmasını sağlamıştır. Böylece Özel İslam Mekteplerine bağışlar yapılmış ve çeşitli yerlerden gelirler tahsis edilmiştir. Bunların ayrıca çeşitli cemiyetler tarafından bağımsız olarak idare edilenleri vardır. Ancak sonraki dönemlerde bu desteği kaybeden mektepler zayıflamışlardır. Buna karşılık özel hristiyan mektepleri ise oldukça gelişmiştir (Ahmet Şerif, 1999).

Özellikle misyonerlerin ilgilendiği bir bölge olan Beyrut, bu çalışmaların sonucunda I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.

4.3.5.10. Trabzon

Trabzon'da tespit edebildiğimiz özel İslam mektebi Hemşin Hamidiyye Âsâr-ı Terakkî Mektebi'dir. Mekâtib-i Âliyye ve Husûsiyye Müfettişliği'ne 12 Nisan H. 1321 (25 Nisan 1905) yılında yazılan belgede Erzurum İdâdî-i Mülkîsi Muâvin-i Sâni Osman Efendi'nin memleketi olan Trabzon Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Hemşin Nâhiyesi, Hemşin Hamidiyye Âsâr-ı Terakkî Mektebi adında bir mektep açmak istediği için vazifesinden ayrılmak istemiştir. Açacağı bu mektep için de 21 Şubat 1905 tarihinde ruhsat verilmiştir (R. 8 Şubat 1320- Şubat/Mart 1905). Osman Efendi bu mektebi ibtidâî ve rüşdi derecede açacağını ve bütün masraflarının da kendisi tarafından karşılanacağını bildirmiştir. Bu yüzden de oradaki inşaatı devam ettirebilmek için görevinden ayrılmak istemektedir.

Kendisine istenilen ruhsatnamenin vilayet maarif meclisi tarafından verileceği bu ruhsat işlemlerinin Trabzon Maârif Müdüriyetince gerçekleştirileceği bildirilmiştir. Ayrıca hususi mektep açmak için Maârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesi ve gerekli emirlerin yerine getirilmesi için vazîfesini terk etmesi gerektiği belirtilmiştir. Ruhsatnâme verilmesi için Trabzon Maârif Müdüriyeti'ne başvurulması gerektiği belirtilmiş ve bu durumun dahi Erzurum Maârif Müdür Vekâleti'ne bildirilmesi istenmiştir (BOA, H. 1323, MF. MKT, 851/29).

Trabzon'a bağlı olarak H. 1328 (1910-1911) yılında Gümüşhane Livasında 1 erkek ibtidâîsi, 1 erkek 1 kız rüşdiyesi, Nuristan'da ise 2 karma özel ibtidâî bulunaktadır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1328). Cumhuriyetin ilk yıllarında bu şehirlerde özel okul adına rastlanmamaktadır. Muhtemelen I. Dünya Savaşı sırasında kapanmıştır.

4.3.5.11. Özel İslam Mektebi bulunan diğer iller

Arşiv ve Devlet Sâlnâmeleri gibi çeşitli kaynaklarda Osmanlı ülkesinde diğer vilayet veya sancaklarda bulunan Özel İslam Mektepleri şunlardır:

Erzurum Vilayet Sâlnâmeleri'nde her hangi bir Özel İslam Mektebi adına rastlamamıza rağmen H. 1328 (1910-1911) yılı Devlet Sâlnâmesi'nde Erzurum Vilayetinde 2 erkek Özel İslam İbtidâî Mektebi bulunmaktadır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1328). Erzurum'da 1913 yılında kurulan bir diğer özel mektep ise Albayrak Gazetesi ile beraber kurulan Albayrak Mektebi'dir. Her iki kurum da İttihâd ve Terakkî Fırkası tarafından kurulmuştur. Albayrak Gazetesi ve Mektebi, ilk zamanlar Erzurum Hükümet Konağı civarındaki Milli Kütüphane'den idare edilmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında her iki kurum da savaşın getirdiği zorluklara katlanamadığı için kapanmıştır. 1919 yılında buraya gelen ve daha önce Albayrak Gazetesi yazarlığını yapmış olan Süleyman Necati Bey mektebin ve gazetenin kapanmasından ötürü büyük bir üzüntü duymuş ve savaştan yorgun düşen vatani diriltmek ve yeniden mücadeleye hazır hale getirmek için her ikisinin de hayati önem taşıdığını dile getirmiştir. Süleyman Necati Bey eski binanın Rus işgali sırasında tahrib edilmesinden dolayı, okul ve gazete için Taşmağazalar karşısındaki hanı kullanmıştır. Böylece Süleyman Necati Bey, Milli Mücadele yıllarında bir han içerisinde çalışmalarını sürdüren ve daha sonra Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin resmi yayın organı haline gelen

Albayrak Gazetesi'nin yönetimini de üstlenmiş olmuştur. O, çeşitli imkânsızlıklara rağmen hem okulu hem de gazeteyi yeniden faaliyete geçirmeyi başarmıştır. Milli mücadelenin ilk yıllarında açtığı Albayrak İlkokulu'nda kız ve erkek çocukların ilk defa aynı okulda öğrenim görmesini de sağlamıştır (Uca, 1998). Gazetenin 15 Mart 336/1920 tarihli ve 76 sayılı nüshasını 'Matem-i Neşe' ana başlığıyla Erzurum'un kurtuluş kutlamalarına ayrılmıştır (Albayrak Gazetesi, 15 Mart 1336). Albayrak Mektebi beşinci sınıf talebesinden Hilmi Efendi burada bir konuşma yapmış Belkis adındaki bir kız öğrenci de bir şiir okumuştur. Yine Albayrak Mektebi Muallimlerinden Raci Efendi de Ermenilerin Erzurum'da yaptığı katliam ve zulümlerden bahseden bir konuşma yapmıştır. Albayrak mektebi devr-i âliye birinci sınıf öğrencisi Enis Turgut benzer bir konuşma yapmıştır (Kars, 2007). Mektebin bu yıl da eğitim ve öğretime devam ettiği görülmektedir. Erzurum'da ayrıca bir de 1800'lü yılların sonlarında Rami Efendi tarafından açılan özel okul her sınıftan öğrenciye açıktır. 65 öğrencisi vardır ve batı tipi eğitim vermektedir. (Tozlu, 1991).

H. 1328 yılı Devlet Sâlnâmesi verilerine göre Özel İslam Mektebi bulunan diğer iller ise şu şekildedir: Ankara'da bir tane karma rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Aynı yıl Bitlis vilayetine bağlı olarak Muş'ta bir tane özel erkek ibtidâisi bulunmaktadır. Basra'da 9 tane erkek ibtidâî bir tane de erkek idâdîsi bulunmaktadır. Basra vilayetine bağlı olarak yine Amare Livasında 4 tane özel erkek ibtidâisi vardır. Bu vilayette toplam 13 Özel İslam Mektebi bulunmaktadır. Hicaz Vilayetinde Mekke'ye bağlı olarak 26 erkek 6 kız 14 karma ibtidâî, 2 erkek rüşdiyesi 1 de karma rüşdiye bulunmaktadır. Medine'de ise 31 erkek ibtidâî 8 de kız ibtidâî bulunmaktadır. Burada bir de erkek rüşdiye mektebi vardır. Hicaz'da toplam 60 erkek, 14 kız, 15 de karma özel İslam Mektebi bulunmaktadır. Selanik vilayetinden bu yıl veriler alınamadığı için bu vilayet Sâlnâmede eksiktir. Suriye vilayetine bağlı olarak Suriye'de bir erkek idâdîsi bulunmaktadır. Sivas'ta 10 erkek, 18 de karma özel Müslüman ibtidâisi bulunmaktadır. Sivas'a bağlı olarak Amasya'da 10 erkek 31 karma ibtidâî, Karahisar Şarki'de 2 erkek, 3 kız, 51 de karma ibtidâî, Tokat'da ise 2 erkek, 1 kız, 12 de karma Özel İslam İbtidâisi vardır. Manastır Vilayeti'nde Manastır'da 23 ibtidâî, 2 rüşdi 1 de idâdî mektep erkekler için bulunmaktadır. Kızlar için 11 ibtidâî 2 rüşdi 1 de idâdî bulunmaktadır. Karma olarak ise 52 ibtidâî, 2 rüşdi özel İslam mektebi bulunmaktadır. Yanya

Vilayetinde ise Yanya'da 6 erkek 3 karma ibtidâî, Erinri'de 15 erkek 1 kız ibtidâî, Pruze'de 1 erkek ibtidâî, Biran'da 11 erkek 3 kız ibtidâî İslam mektebi bulunmaktadır.

H. 1328 yılı kayıtlarına göre Bağdat'ta, Adana, Cezayir, Halep, Diyarbakir, Kastomonu, Mamuretül-aziz, Yemen, Musul ve Van'da Özel İslam Mektebi bulunmamaktadır.

Bunun dışında arşiv kayıtlarında H. 1317 (1899-1900) yılında Adanalı Hüseyin Remzi, Uşak'ta Numune-i Edep adında bir mektep açmıştır. Bu mektep de husûsî mektepler arasında değerlendirilip ona göre muamele edilmiştir (BOA, H. 1317, MF. MKT, 489/46). Yine Uşak'ta H. 1326 (1908-1909) yılına ait bir belgede Ahmet Tahir Efendi tarafından kurulmuş Gülşen-i İrfan adında bir hususi mektep tespit edebiliyoruz. Bu mektebe istemiş olduğu ruhsatname verilmiştir, mektebin muallim-i sanisi ise Mustafa Efendi'dir (BOA, H. 1326, MF. MKT, 1060/12).

Afyon'da 1909 tarihinde rüşdiye derecesinde Eser-i Terakkî adında bir mektep bulunmaktadır. Mektep Zülâli Mahallesi'ndedir. 3 devreli 8 sınıflı olup 1916 yılında da kapanmıştır (Akkoyun, 1997). Eser-i Terakkî Mektebi'nin kurucusu ise Bekir Gümüş adındaki zattır (İlgar, 2001).

Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde modern eğitim alanında sınırlı adımlar atılırken, Balıkesir'de ilk özel okul; masrafları İngiliz sermaye sahibi Mr. Robert tarafından karşılanarak açılmıştır. Balıkesir'de 1886 yılında bir özel okulun varlığına tanık olunmaktadır. 'Medrese-yi Edebiye-i Mektep-i Hususiyye' ismi altında ilk, orta ve lise (idadî) tahsili vermek üzere ilk özel okulu kuran Ahmet Nurettin Efendi'nin de Dârü'ş-Şafaka mezunu olması dikkat çekicidir. Bu olgu bir yandan Ahmet Efendi'nin de Dârü'ş-Şafaka'da aldığı eğitimden yola çıkarak idealist bir yaklaşım içinde bu okulu açmış olabileceği olasılığını güçlendirirken; diğer yandan sultanî düzeyinde eğitim veren Darü'ş-Şafaka'nın modern eğitimin ülke düzeyine yaygınlaşmasında nasıl olumlu rol oynadığını göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Öte yandan o yıllarda Balıkesir'in 5-6 bin nüfuslu bir kasaba görünümünde olduğu düşünüldüğünde bunun ne ölçüde cesaret isteyen bir girişim olduğu da anlaşılacaktır. 20 kadar öğrencisi bulunan, amacı devrin seçkinlerinin çocuklarına kaliteli eğitim vermek olan Medrese-yi Ebediyye 1,5-2 ay gibi kısa bir eğitim-öğretim yaşamının sonucunda kapatılmıştır. Daha sonra 1901 yılında açılan bir özel okul da, Kırımlar İbtidâî'sidir. Bu okul 1912 yılında özel okul olmaktan çıkarak Maarif Müdürlüğü'nce devralınmıştır. Balıkesir'de bir başka özel

okul da İ.Hakkı Uzunçarşılı'nın idaresinde 1923 yılında açılan Şoför Mektebi'dir. Bu okul hem tanınmış tarihçimiz Uzunçarşılı'nın açtığı bir okul olduğu için, hem de o yıllarda şöföre olan talebi göstermesi bakımından önemlidir (Ayhan, 1995).

Adapazarı'nda ise Rehber-i Terakkî namıyla bir hususi mekteb bulunmaktadır mektebin kurucusu olan Ali Bey'in eğitimdeki bu başarısından dolayı taltifi talep edilmiş ve bunun Maarif Nezareti'nce gereğinin yapılmasının istenmiştir (BOA, H. 1320, DH. MKT, 649/11). Sait Faik Abasıyanık da ilköğrenimini bu okulda tamamlamıştır.

Ahmet Şerif bu mektebi ziyaret etmiş ve eserinde izlenimlerini dile getirmiştir. Onun mekteple ilgili izlenimlerini şu şekilde özetleyebiliriz: Rehber-i Terakkî eski maarif müfettişi Ali Bey tarafından kurulan bir erkek mektebidir. Bu okulun giderlerinin bir kısmı maarif bir kısmı da öğrenciler tarafından karşılanmaktadır Bu yüzden okulda kanaatkârane bir idare bulunmaktadır. Mektep dört sınıfla bir ana sınıfından oluşmaktadır. Öğrenci sayısı 130 kadardır. Öğrencilerin kıyafetleri tekdüze öğretmenleri ise diğer okullardan farklı olarak daha güler yüzlüdür. Okulda takdir edilen en önemli özellik ezberciliğin bulunmuyor olmasıdır. Çocuklarda bir ağırbaşlılık ve bir serbestlik vardır. En önemli eksiklik ise çocukların inceleme ve muhakemeye alıştırılmamasıdır. Okulun alt katındaki anasınıfında görevine âşık yaşlı bir öğretmenin 20-30 kadar öğrencisi bulunmaktadır. Öğretmenin öğrencileri okşayarak terbiye ettiğinden övgüyle bahsedilmektedir. Veliler okul ücretini ödemedeki güçlük çekmektedir. Okulda yabancı dil olarak Fransızca okutulmaktadır. Ahmet Şerif, Türk okullarına kıyasla Ermeni okullarının bölgede oldukça ilerlemiş olduğunu büyük bir üzüntü ile anlatmaktadır (Ahmet Şerif, 1999).

Yine aynı yerde Sabiha Hanım Kız Mektebi'nin bulunduğunu tespit etmekteyiz. Bu mektep şu anda Adapazarı'ndaki mevcut okulların içinde en eski tarihe sahip olanıdır. İlk defa okul 1810 yılında Kocazade Mahallesi Kömürpazarı mevkiinde kurulmuştur. Okulda uzun yıllar öğretmenlik ve müdirelik yapmış olan Sabiha Hatun'un adı okula isim olarak verilmiştir. Okulda üç yıl üzerinden öğretim yapılmaktadır. Kız öğrenciler alınmış, okuma öğretilmiştir. Okumanın yanı sıra hece, kırâat ve İlm-i hâl öğretimi yapılmıştır. Gelir temini mütevellî heyet tarafından sağlanmıştır. Her öğrenci haftada (10, 20, 40) para hoca parası olarak ödemedeki bulunmuştur. Daha sonraları

mütevelli heyet arsa alıp, dükkân yaptırarak kiraya vermekle okulun gelirini arttırmıştır. Hoca parası ve kira gelirleri ile bütün giderler karşılanmıştır.

Sabiha Hatun'un ölümünden sonra yerine Pembe Hatun, yardımcılığına Şerife Kalfa daha sonra da İstanbul'dan Zil Hanım yöneticiliğe getirilmiştir. Bir yenilik olarak, Zil Hanım okumanın yanında yazmayı da okula getirmiştir. 1904 yılında devlet kız okullarının yükünü üzerine alınca, sayıca kız okulları çoğalmıştır. Özel okullar ise gittikçe gerilemiştir. Sabihahanım Mektebi de devlet okulu olarak Maarif Nezareti' bağlanmıştır. Bütün okullarda okumanın yanında yazmanın da mecburi olması sağlanmıştır. Üç yılın sonunda öğrenciler Rüşdiye ve İdâdî okullarına devam ederek müspet ilimler alanında bilgi edinmişlerdir (www.sabihahanım.k12.tr).

Tanin gazetesi muhabiri Ahmet Şerif Bey'in bu mektebe yapmış olduğu ziyaretini şu şekilde özetleyebiliriz (Ahmet Şerif, 1999, s.359-360)

“Bir kutsal ocağa, bir gelecek beşiğine gireceğiz. Biz, sadece, yetim, kimsesiz bir binayı, Adapazarı'nın kız okulunu ziyaret edeceğiz. Okula gitmek için dar, çamurdan zor yürünen bir sokağa girmek zorundasınız. (Ahmet Şerif Bey, bugün Bulvarda Türk Telekom Binası karşısındaki resmi binadan çıkıp Kavaklar Caddesinden Sabihahanım İlkokuluna gidilen yolu ve mesafeyi anlatmaktadır). Binanın dış görünüşü pek fakîrdir. Kapı açılıyor; birkaç ayak merdiven sizi, tahta döşeli, çıplak ve dar, salonumsu bir yere çıkarıyor. Sol tarafta küçük, ama ağırbaşlı hanımlardan meydana gelen yedek sınıfı var. Yan taraftaki ufak odanın içinde, nakışları, el işleriyle uğraşan birkaç büyücek hanım görüyorsunuz. Tekrar bir merdiven. Sizi bu genişlikte, diğer salon gibi bir yere ulaştırıyor. Etrafında iki üç kapı, merak duygunuzu uyandırıyor. Salonun kuru tahtaları üzerine konmuş sıralara oturan, birinci, ikinci sınıf, öğrencilerin arasında bulunuyorsunuz. Odalardan birisi üçüncü sınıfa ayrılmıştır. Diğerinin basit fakat temiz eşyalarına, duvarın dibindeki piyanoya bakarak, özelliğini anlamakta gecikmiyorsunuz. Bu krokiye, sıvası dökülmüş duvarlar, alçak tavanlar, küçük ve biçimsiz pencereler, her tarafı dolduran bir temizlik ile birisi nakışla uğraşan ilâve ederseniz, yeni çizgiler çizmekten kurtulmuş olursunuz.”

Bütün olumsuzluklara rağmen Ahmet Şerif, bu okulda küçük kızların okuduğu milli şiirlerden ve kızların diğer bölgelerde görmediği ağırbaşlı, serbest ve tereddütsüz duruşlarından çok etkilenmiştir. Bu eski okulda jimnastik dersinin veriliyor olmasını çok hayret verici bulmuştur. Okulun kayıtlı 500 öğrencinin bulunduğunu ve birinci hanım öğretmenin kız öğretmen okulunu bitirmiş ve

Fransız okuluna devam eden bir şahsiyet olduğunu yazmıştır. Öğretmenlerde okulun bu zor şartlarından şikâyet etmektedir. Daha sonra halkın yardımlarıyla yeni bir bina yapılmaya başlanmış, ancak tamamlanamamıştır (Ahmet Şerif, 1999).

Sabiha Hanım Kız Mektebi bugün Sabiha Hanım İlkokulu olarak eğitim hayatına devam etmektedir.

4.3.6. Özel Sanayi Mektepleri

Kızlara meslekî eğitim verilmesi, Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde eğitim ve sağlık alanında başlamıştı. II. Abdülhamid döneminde, bunlara ek olarak sanayi dallarında da eğitim imkânı sağlanmıştı. II. Meşrûtiyyet (1908-1918) döneminde kızlara değişik meslek dallarında eğitim imkânı tanınmıştır.

Kız sanayi mektepleri, hanımların el becerilerini geliştirmeyi ve bunlardan ekonomik kazanç sağlamayı amaçlayan okullardır. Ders programında nakışla ilgili ders bulunan rüşdiyelerin açılış tarihi (1859), hanımlara teknik eğitim verilmesinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde öksüz, yetim, kız ve erkek çocukların korunup eğitilmesi ve topluma kazandırılması düşüncesi ile Mithat Paşa Rumeli'de Vali iken önce Niş'de (1863), sonra Rusçuk'ta (1864) ve Sofya'da Islâhhane adıyla okullar açmıştır. Bu çerçevede kızlar için bir Islâhhane 1865'te Rusçuk'ta açılmış, sonra bu okullar İstanbul ve diğer şehirlerde de açılmıştır. Daha sonra Kız Sanayi Mektebi adını alacak olan bu okullarda kızlara bazı zanaatlar ve el işleri öğretilmiştir (Akyüz, 1999). Ardından Tophâne Nezâreti tarafından Yedikule'de 'dikimhâne' niteliğinde bir kız sanayi mektebi kurulmuşsa da, sonradan Ticaret Nezâreti'ne bağlanan okul, 1884 yılında kapanmıştır. Okulda 5 erkek hoca ve 1 de gayrimüslim hanım hoca görev yapmaktadır. Daha sonraki yıllarda Erkek ve Kız Sanayi Mektepleri Umum müdürü Albay Hüsnü başkanlığında önce Sultan Ahmet'te yatılı ve gündüzlü, sonra da Süleymaniye'de sadece gündüzlü olarak Kız Sanayi Mektebi açılmıştır (Kurnaz, 1991).

İstanbul Kız Sanayi Mektebi'ne ilk yıllarda yalnız yetimler alınmakta ve her türlü giderleri ve gündüzlü öğrencilerin fakir olanlarının da giyim ihtiyacı devletçe

sağlanmakta ve gündelik verilerek bunun yarısı okuldan yarısı mezun olunurken kendilerine ödenmek üzere bankaya yatırılmaktadır (Unat, 1964).

İstanbul dışında da kız sanayi mektepleri açılmışsa da bunların pek nitelikli oldukları söylenemez. Sofya, İŝkodra, Bursa, Kastamonu, Sivas, Halep, Edirne, İzmir, Erzurum, Bosna, Trabzon, Diyarbakır, Bağdat, Selanik, Şam, Trablusgarp, Prezrin ve Üsküp'te bu okullardan açılmıştır (Akşit, 2005). Kız Sanayi Mektepleri sayesinde, hiçbir geliri olmayan hanımların üretici durumuna getirilerek muhtaçlıktan kurtarılmaları amaçlanmıştır.

Meşrûtiyyetin ilân edildiği tarihte ülkede üç kız sanayi mektebi açılmıştır. Bunlar, İstanbul Aksaray'da Kız Sanayi Mektebi (1879), İstanbul Cağaloğlu'nda Kız Sanayi Mektebi (1882 -83), Üsküdar Kız Sanayi Mektebi (1878)'dir. Bunlardan Üsküdar ve Aksaray'daki yatısız, diğeri yatılıdır. Yatılı öğrencilerden yıllık 33, gündüzlü öğrencilerden 18, yemeksiz devam edecek öğrencilerden 6 lira ücret alınmıştır. Ancak bu mekteplere çok rağbet edilmemiştir (Ergin, 1941). 1898 itibariyle ise Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi'nde 180, Aksaray Kız Sanayi Mektebi'nde 156 öğrenci vardır (Akşit, 2005).

Kız sanayi mektepleri II. Abdülhamid döneminde öksüz kızlara el becerileri kazandırmak, böylece onları üretici yapıp çevresine muhtaç olmayan kişiler olarak yetiştirmek amacıyla gündüzlü ve yatılı olarak kurulmuştur. Okulun bütün ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktadır. Ancak, ekonomik sıkıntılar sebebiyle bu okulların yatılı kısmı Meşrûtiyyet döneminde kapatılmıştır. Diğer yandan ücret karşılığı hizmet veren özel kız sanayi mekteplerinin açılmasına izin verilmiştir. Bu uygulama, İttihâd ve Terakkî'nin eğitim dâhil, hemen her alanda özel teşebbüse önem verdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Böylece devletin yükü hafifletilmiş olacaktır. Bunların dışında II. Meşrûtiyyet (1908-1918) Dönemi'nde tespit ettiğimiz özel kız sanayi mektepleri ise şunlardır:

4.3.6.1.Hayriye-yi Sanayi Nefise Mektebi

H. 1327 (1909-1910)yılı Devlet Sâlnâmesi'nde adı geçen mektep kızlar için 1293 (1876-1877) yılında Üsküdar'da açılmıştır (Devlet Sâlnâmesi, H. 1327).

4.3.6.2. Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi

Kız çocuklarına kadınlığın sosyal durumunu anlatmak, onları iyi bir ev kadını, hayat arkadaşı ve anne olarak yetiştirmek için 1 Kasım 1909'da kurulmuştur. Bayan Colette tarafından kurulan bu okul, zamanın Dâhiliye, Mâliye, Adliye nâzırlarıyla Dr. Besim Paşa (1861-1940) ve Hüseyin Cahid Bey'lerin himayeleri altındadır. Okulda sabahları Türkçe, Fransızca, Kırâat ve Yazı, Hesab, Tarih, Coğrafya gibi dersler; öğleden sonra da çeşitli el işlerinin yanı sıra Hıfzı-sıhha, Fenn-i Terbiye-yi Etfal, Tebabet-i Ameliye gibi dersler gösterilmiştir (Ergün,1996).

4.3.6.3. İttihâd ve Terakkî Kız Sanayi Mektebi

H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesinde İttihâd ve Terakkî Kız Sanayi Mektebi Atik Alipaşa'da bulunmaktadır. Mektebin kuruluşuna H.1329 (1911) tarihinde müsaade verilmiştir (BOA, H.1329, İ.MF, 17/1329/R-6). Atik Ali Paşa Mahallesi'nde Karababa Tekkesi Sokağı'nda Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyet'nin Nur-ı Osmanî Kulübü tarafından Osmanlı İttihâd ve Terakkî İnas Sanayi Mektebi adıyla ibtidâi ve rüşdî sınıflarını ve Valide Bahçesi Şubesi'nden oluşan bu hususi bir mektebin binası da vergi ve rüsum-ı saireden muaf tutulmuştur (BOA, H. 1329, BEO, 3882/291128). 1922-1923 yılında mektep muhtemelen binasını değiştirmek için yeniden ruhsatname talebinde bulunması nedeniyle bu yıla kadar eğitime devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA, H. 1341, ŞD, 226/71)

4.3.6.4. Bayburt Sanayi Mektebi

Bayburt'taki İttihâd ve Terakkî Cemiyeti tarafından 1910 yılında açılmıştır. Fakir ve yetimlerden 50 çocuğa terzilik, demircilik ve marangozluk öğretilmektedir (Ergün, 1996).

4.3.6.5. Beşiktaş İbtidâi ve Rüşdî Kız Sanayi Mektebi

Enise Hanım'ın isteği üzerine Beşiktaş Muradiye Mahallesi'nde İbtidâi ve Rüşdî Kız Sanayi Mektebi adıyla (nehari) bir özel kız sanayi mektebi açılmasına ruhsat H.

1328 yılında verilmiştir (BOA, H.1328, BEO, 3735/280078). Okula vergilerinin ödenmesi ve Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nin 129. maddesine uyulması şartıyla izin verilmiştir (H. 7 Rebiülâhir 1328- 19 Mart 1920). Bu mektebin açılması için gerekli olan irade-i seniyye ise H. 1341 yılında (5 Aralık 1922) alınabilmiştir (BOA, 1341, ŞD, 226/1). Ancak üç yıl sonra öğretime başlayabilen okulda Fransızca, dikiş, biçki, nakış, çalgı gibi dersler okutulmaktadır. Kayıtlar peşin ücret karşılığında yapılmaktadır. Derslerin ücreti 10-30 kuruş arasında değişmektedir (Kurnaz, 1991)

1911 yılından itibaren yeterli yer olmadığı gerekçesiyle bu okulların yatılı kısımları kaldırılarak İstanbul Özel İdaresi'ne devredilmiştir. 1913'ten itibaren önce 4 yıllık idâdi ve 1 yıllık öğretmen yardımcılığı sınıfı olan 5 yıllık bir okul haline getirilmiştir. Sonradan ilk kısımları 9 yıllık olmuş, ıslahı için Almanya'dan uzmanlar getirilmiştir. İstanbul Vilayeti Genel Meclisi, 1920 yılında bütçe darlığı gerekçesiyle Özel İdare dışında bulunan bu okulları kaldırmaya karar vermiştir. Bunun üzerine Maarif Nezâreti, İnas Sanayi Sultanîsi adıyla ilkokula dayalı bir meslek okulu haline getirerek bu okulları bütçeye dâhil etmiştir. Bunlardan kız okullarına kadınlık dersleri için öğretmen yetiştirmek amacıyla bazı meslek dersleri koyarak belli bir özellik kazandırmaya çalışmıştır. Bu uygulama 1927'ye kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Kız Sanat Enstitüleri olarak teşkilatlanan bu okullar, günümüzde Kız Meslek Liseleri olarak eğitim vermektedir (Kurnaz, 1999).

4.3.7. Özel Öğretmen Okulu Tasarıları

1910 yılında yapılan İttihâd ve Terakkî Cemiyeti Kongresinde Cemiyet'in 'İttihâd ve Terakkî Dârümuallimini' adında büyük bir öğretmen okulu açarak eğitim çalışmalarını genişletmesi kararlaştırılmış, ancak gerçekleştirilememiştir.

Aydın Vilâyeti Maârif-i İbtidâiye Meclisi'nin aldığı bir karara göre Aydın Dârümuallimini kurulması kararlaştırılmıştır. Amaç, köy okullarına yeni usule alışkın öğretmenler yetiştirmektir. Daha ziyade muallim-i evvel ve sânilere açılmış bir öğretmen kursu gibi görünüyorsa da, öğrencilerin kaydolmalarına da izin verilmiştir. Sınavla öğrenci kabul eden okulun öğretim süresi iki yıldır. Kasaba ve köylerde halkın seçtiği öğretmenler nöbetleşe olarak bu okula devam etmeye zorunludur. Bu okuldan diploma almayanların öğretmenlik yapmalarına izin verilmeyecektir. Okulda öğretim

görmekte olan öğretmenler için bir öğretim süresi belirlenmemiştir. Yalnız ders programları belirlenmiş, bu program bitirilinceye kadar okumaları öngörülmüştü. Program, şu şekildeydi:

Muallim-i evveller için: Kur'ân-ı Kerim, Ulûm-i Dîniyye, İlm-i Ahlâk, Kırâat ve İmlâ, Sarf ve Nahv-i Osmanî, Sarf-ı Arabî, Fârisî, Tarih ve Coğrafya-ı Osmanî, Usûl-i Talim ve Terbiye, Hıfzıssihha, Hesab, Ziraat, Hüsn-i Hatt.

Muallim-i sâniler için: Kur'ân-ı Kerim, Tecvid, Türkçe, Hesab (4 işlem), Ulûm-i Dîniyye, Kırâat ve İmlâ, Sarf-ı Osmanî, Tarih-i Osmanî. Okulun dersleri idâdî binasında yapılacaktır. Başaranlara da ehliyetnameler verilecekti. Bu okulun kurulup öğretime başladığı hakkında bir kayıt bulunmamıştır (Ergün,1996).

1913 sonlarında ise Evkaf Nezareti ile 'Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti' tarafından Uşak'ta Medrese-yi Muallimin kurulması tasarlanmıştır. Amaç, köy ilkokullarına öğretmen yetiştirmektir. Dârümualliminler şehir ilkokullarına göre öğretmen yetiştiriyor, zaten oralardan çıkanlar da köylere gitmiyorlardı. Başka bir deyişle, mevcut öğretmen okulları köy çocuklarını köyden uzaklaştırıyor, 'şehirli' yapıyordu. Kurulması tasarlanan Medrese ise köy çocuklarını topraktan, köy hayatından uzaklaştırmadan köylere göre öğretmen yetiştirecek ve mezun olunca da oraya gönderecekti. Bu öğretmenlerin köylerde başarılı olabilmeleri şansı, yetiştirilme biçimlerine bağlı idi.

Kurulması tasarlanan Medresede mutfak, yemekhane, derslikler ve her bir odada üçer kişi kalmak üzere 40 kişilik bir yatakhane olacaktı. İnşaat parası, plânları ve hattâ arsası bile hazırlanmıştı. Halk, okulun elektrik ve kalorifer harcamalarına yardım edecekti. Programın dinî, millî ve sosyal amaçlara uygun olacağı belirtilen Okulun öğretimi de iki dereceye ayrılacak ve iki çeşit diploma verilecekti. Bu okulun da kurulup öğretime başladığı hakkında bir kayda rastlanmamıştır (Ergün,1996).

4.3.8.Yabancı Okullar İle Özel İslam Mektepleri'nin Karşılaştırılması

Yabancı okul kavramı önceleri Osmanlı topraklarında gayrimüslim toplulukların okulları olarak ortaya çıkan ve giderek ya yabancı devletlerin himayesi altına giren ya da doğrudan doğruya yabancı devletlerin açmış olduğu okullar için kullanılmaktadır. Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra gayrimüslimlere verilen haklar içerisinde tam bir eğitim serbestiyeti bulunmamasına rağmen ayinlerini ve adetlerini yerine getirme

haklarının verilmesi, onların okul açma hakkının dayanağını oluşturmuştur. Yabancı devletlerin açtığı okulların çoğalmasındaki en büyük etken ise kendi çıkarlarına uygun olarak yorumladıkları imtiyaz, ferman niteliğindeki haklardır (Haydaroğlu, 1990).

Türk eğitim tarihinde ‘Yabancı Okullar’, ‘Misyoner Okulları’, ‘Protestan Okulları’, ‘Azınlık Okulları’ vb. adlar adı altında tarihsel ve eğitsel yönleriyle ilgili yapılan çalışmalarda varılan ortak sonuç, özel okul statüsündeki bu okulların devletin eğitim politikası ya da amacından saptıkları ve bilinçli olarak devlet aleyhinde çeşitli etkinliklerde buldukları yönündedir. Bu okulların, genel eğitim verme amacından çok, kültür emperyalizminin taşıyıcıları (araçları) oldukları yönündeki düşünce de diğer bir ortak noktadır. Okullar genelde misyonerlerin etkisi altındadır. Misyonerliğin amacı Hristiyanlığı yaymaktır.

Bunun için ilk önce çocuklardan işe başlarlar giderek kadınlar ve kocalarını Hristiyanlaştırmaya değer bulurlar. Ardından idareci krallar ve beldeleri sonsuz hayata kavuşturduklarına inanmaktadırlar. Esas olarak misyonerler gittikleri ülkenin kültürel, siyasi, dini, askeri ekonomik vs. bütün yönlerini en ince ayrıntısına kadar incelerler ve güçlü Hristiyan devletler tarafından da sürekli desteklenmektedirler (Tozlu, 1991).

‘Mission’ terimi Latince asıllıdır, göndermek anlamına gelen ‘mittere’ fiilinden türetilmiştir. Propaganda için gönderilmiş kadın veya erkek anlamını da taşımaktadır. Hristiyanlığı kabul etmemiş ülkelerde çeşitli faaliyetler adı altında yürütülen Hristiyanlık propagandasının her türüsüne ‘misyonerlik’ denir (Şişman, 2006). Misyonerler faaliyetlerini dini, terbiyevi, basın, yayın ve endüstri alanlarında olmak üzere dört ayrı sahada yürütmektedirler. Eğitim tamamen reformist ve transformist bir temel üzerinde şekillenmiştir. Kitap ve dergi gibi basım ve dağıtım işinin merkezinde İncil yer tutmaktadır. Endüstriyel kuruluş ve çalışmalarla da zihni ve ruhi hayatı etkileme ve dönüştürme hedeflenmiştir. Dini hürriyet adına da birçok yerde kiliseler açmaktadırlar (Tozlu, 1991). Bu bağlamda misyonerlerin en verimli ve dikkate değer çalışma alanlarının okullar olduğunu söylemek gerekir. Bu sayede her türlü amaçlarını rahatlıkla sürdürmektedirler. Eğitim sayesinde Türklerin düşmanlıklarını uyandırmadan Hristiyanlaştırma çalışmalarına devam etmişlerdir. İmparatorluğu belirli bölümlere ayırmış ve bazı önemli okulları da bu bölümlerin beyinleri gibi düşünmüşlerdir.

Eğitim sahasında Osmanlı Devleti kendi sınırları içerisinde arkalarına büyük bir yabancı desteği almış olan yabancılarla ve azınlık gruplarıyla rekabet etmeye mecbur

kalmıştır. Ancak sınırların dışından gelen bu rakipler daha donanımlıdırlar. Beraberinde imparatorluk içinde destekçileri olan ve muhalifleri tarafından modern dünyanın sırrı olarak giderek önemsenmeye başlanan bir kültür ve eğitim modeli geliştirmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti kendisiyle rekabet etmek zorunda bırakıldığı bu sisteme özenmek gibi zor bir durumda kalmıştır (Fortna, 2005). Özel İslam Mektepleri de bu rekabetin bir parçası olarak Osmanlı halkının büyük çabası ve fedakârlığının sonucunda ortaya çıkmışlardır.

Azınlık okullarının yönetimi dini liderlerin elinde, yabancı okullarınki ise okulların açılışında rol oynayan teşkilatlar tarafından seçilen kişilerin elindedir. Yabancı okullardaki yöneticilerin oldukça ekonomik ve siyasi güce sahip olanları bulunmaktadır. Örneğin ABD Başkanı Wilson'un yakın arkadaşı sanayici Cleveland H. Dodge bunlardan biridir. Bu okullara büyük oranda yardım gönderen Dodge, dört çocuğundan ikisini de Osmanlı ülkesine misyoner eğitici olarak göndermiş, kendisi de 1909 yılında Robert Koleji'nin idare meclisi başkanlığını üstlenmiştir. Ölümüne kadar bu görevde kalan Dodge'nin oğlu Bayard de Suriye Protestan Kolej başkanlığını uzun süre devam ettirmiştir (Vahaopoğlu, 1992).

Özel İslam Mektepleri ise herhangi bir kişi veya kurumdan böylesine yüklü yardımlar görmemiş, yönetiminde ise herhangi bir dini lider etkili olmamıştır. Yabancı okullar bağlı buldukları devletlerden büyük oranda yardım görmektedirler. Osmanlı Devleti de Müslüman özel okulları desteklemektedir. Ancak içinde bulunduğu sıkıntılı ekonomik durum bu yardımların yabancı okullara yapılan yardımların oldukça gerisinde kalmasına yol açmaktadır.

Yabancıların okul açma şartlarını yukarıda Husûsî Mektepler Nizamnâmesi'nde belirtmiştik. Okul açmaları için resmi ruhsat gerekmektedir. Okula kayıt sırasında istenen belgeler Özel İslam Mektepleriyle paralellik göstermektedir. Vaftiz kâğıdı, hüsn-i hal varakası, veladet vesikası, aşı şahadetnâmesi ve sıhhat raporu gibi belgeler yabancı okullarda da kayıt sırasında istenmektedir (Haydaroğlu, 1990).

Amerikan misyoner okullarının bazılarında öğrencilerden belli bir miktar ücret alındığı da görülmektedir. Örneğin Euphrates (Fırat) Koleji'nde ilk, orta, yüksek ve kolej seviyelerinde farklı farklı ücret alındığı gibi kız ve erkek öğrenciler için de farklı ücret talep edilmektedir. 1888 yıllarında ilkokul seviyesinde eğitim gören erkek çocuklar yıllık bir dolar ödemektedir. Kolej seviyesinde bu 6.40 dolara kadar çıkmıştır.

Kızlar ise bunun yarısını ödemiştir. Yatılı ücreti erkekler için yıllık 2640 dolar kızlar için ise 440 dolardır. Ödeyemeyecek durumda olanların ebeveyni, her hafta çocuklarına yiyecek getirmek zorundadır. Bazı öğrencilere indirim yapılmaktadır. Kız öğrencilere kitaplar kiralanmıştır. Erkekler ise kitap ve elbiselerini kendileri almışlardır (Tozlu, 1991). Özel İslam Mektepleri'nde kız öğrencilere bu tür kolaylıkların sağlandığını söyleyemeyiz. Ancak ücretin okul seviyelerine göre farklılık arz etmesi Özel İslam Mektepleri için de geçerlidir. Kız öğrenciler için ücret indirimi yapıldığına ise rastlanmamıştır.

Yabancı okullarda çoğunlukla Ermeni, onun dışında Yunan, Arap, Türk, Rum, İtalyan ve diğer azınlık ve yabancı milletlerden öğrenciler öğrenim görmekteydiler. Özel İslam Mektepleri, bütün Osmanlı unsurlarına ortak bir eğitim verme amacını da taşısa bile, genel olarak Müslüman Türklere hitap etmektedir. Genel öğrenci sayısına oranla çok azınlıkta kalmasına rağmen gayrimüslimlerin de bazı okullara kabul edildiğini görmekteyiz. Özellikle son dönemde İttihâd ve Terakkî'nin eğitim politikası doğrultusunda gayrimüslimlerin de bu okullarda eğitim görmesi hedeflenmiştir.

Yabancı okullarda ödev yapmayan, Hristiyani vaazlar hazırlamayan, kavga eden öğrencilere yarım veya bir gün kilere kapatma cezası verildiği görülmektedir. Yahut İngilizce ödevini 30 sayfa yapmaları istenmiştir. Ancak silah taşıyan öğrenciye de aynı cezanın verilmesi hayret vericidir (Tozlu, 1991). Disiplin cezalarının Özel İslam Mekteplerine oranla daha şiddetli olduğunu söyleyebiliriz. Yabancı okullarda dini kurallara uygun davranma ise daha titizlikle uygulanmıştır. Özel İslam Mektepleri'nin talimat ve tarifnâmeleri içerisinde dini vecibelerini yerine getirmeyenler için verilen bir ceza ile karşılaşılmamıştır.

Misyoner okullarıyla ilgili en çarpıcı noktalardan bir tanesi de yüksek derecede eğitim vermesidir. Örneğin Tarsus Amerikan Koleji biri ilahiyat diğeri de yüksek öğretime hazırlama bölümü olarak iki kısma ayrılmaktadır. Toplam on yıl olan öğretim süresinin beşi akademi kısmı beşi de kolej kısmını oluşturmaktadır. Eğitimde en çok üzerinde durulan konular ise şunlardır: Notayla şarkı söylemek, konuşma sanatı, jimnastik her cumartesi beş ayrı dilde verilen hitabet, her iki haftada bir öğrencilere hazırlatılan ve uygun görülen kompozisyonlar üzerinde tartışmak (Tozlu, 1991).

Konya Apostolik Enstitüsü'nün ortaöğretim programına bakılacak olursa da misyonerlerin Osmanlı ülkesinde eğitimde ne kadar ileride oldukları fark edilecektir:

Burada Ermenice, İngilizce ve Türkçe yabancı dil programlarıyla beraber İncil çalışmaları, matematik (yüksek derecede trigonometri dâhil), dünya tarihi, psikoloji, fizik, astronomi dersleri verilmektedir. Giderek Kolej'in programına üniversiteye mahsus dersler de ilave edilir. Bu yeni dersler yüksek matematik, botanik, zooloji, mantık, retorik, muhasebe, müzik, jimnastik, Resim-kroki, Latince ve Almancadır. Enstitünün ilköğretim kısmı da vardır. Bu kısım erkekler için 3, kızlar için 4 yıldır. İlköğretim seviyesinden sonra akademi seviyesi vardır. Akademinin öğretim süresi ise kızlar için 4, erkekler için 3 yıldır. Enstitü toplam 12 yıllık bir öğretim süresini kapsar. Kolej için en düşük yaş sınırı 15'tir (Tozlu, 1991). Ders programı bakımından oldukça yoğundur. Dil eğitimine çok önem verdikleri anlaşılmaktadır. İncil ile beraber pozitif bilimlere yönelik dersler önemli yer tutmaktadır. Özel İslam Mektepleri'nde de dini ilimlerin önemli bir yer tuttuğu bir gerçektir. Ancak tüm mektep programlarında astronomi, dünya tarihi, psikoloji gibi derslerin bulunduğunu göremiyoruz. Aynı zamanda bu mektepler genel olarak 9-10 yıllık bir eğitim süresini kapsamaktadır. Ancak bu süre sadece idâdî sınıfları olan İslam mektepleri için geçerlidir. Misyoner okulları ise genel olarak 12 yıllık bir eğitim süresini kapsamaktadır.

Misyoner okulları ile Özel İslam Mektepleri'ni okullardaki donanım açısından karşılaştırsak misyoner okullarının yine daha donanımlı olduğunu görmekteyiz. Bunda tabî ki bu okulların yabancılar tarafından desteklenmesinin rolü çok büyüktür. Örneğin Erzurum Sansariyan Ermeni Okulu'na 10 yaşında girilir 17-18 yaşlarında mezun olunurdu. Kolej yatılıdır. Okulda güzel bir oyun sahnesi, ona bitişik de bir hastanesi vardır. Teknik bölümü ise mükemmel bir şekilde teçhiz edilmiştir. Burada öğrenciler oldukça güzel işler çıkarmaktadırlar (Tozlu, 1991). Özel İslam Mektepleri'nde ise sadece görevli doktor bulunmaktadır. Onun dışında hastane sayılabilecek bir kurumun varlığından söz edemiyoruz. Zaten Özel İslam Mektepleri'nin çoğunda bina sıkıntısının yaşandığı da yukarıda izah etmiştik.

Erzurum Sansariyan Ermeni Okulu'nun öğretim süresi biri hazırlık sınıfı ve altı yüksek sınıftan ibarettir. Müdür dâhil öğretim kadrosu ise 12 kişidir. Ders kitaplarının çoğu Almancadır. Erzurum'da bu dönemde Osmanlı okulları oldukça yetersizdir. En önemlisi 1869 yılında açılan Vali Mustafa Paşa'nın açmış olduğu rüşdiyedir. Erzurum'da ayrıca bir de özel okul açılmıştır. Rami Efendi tarafından açılan okul her sınıftan öğrenciye açıktır. 65 öğrencisi vardır ve batı tipi eğitim vermektedir.

Erzurum'da bu dönemde okuma çağında bulunan 11.000 Müslüman Türk çocuğunun sadece 1699'u okuyabilmektedir (Tozlu, 1991). Bu örnek özellikle Anadolu'da Özel İslam Mektepleri'nin misyoner okulları karşısında sayısal olarak çok geride olduğunu göstermektedir.

Erkekler için olduğu kadar kızlar için de okul açmışlardır. Misyoner idarecileri önceleri kızların okumalarına karşıdır. Gerekçeleri ise okuyup yazan kızların erkeklerle mektuplaşmış olmalarıdır. Bu yüzden kızların eğitimi 13 yaşlarında dondurulmuştur (Tozlu, 1991). Buna rağmen Mardin'de kızlar için bile okul açan misyonerlerin eğitim alanında Türklere çok daha sistemli çalıştıkları görülmektedir. Özel İslam Mektepleri'nde de genellikle erkekler için açılan okulların sayısının kızlara oranla daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ancak onlar aynı zamanda kızların iyi bir eş ve anne olması bakımından eğitim görmesini desteklemektedirler.

Aslında Hristiyanlığın eğitim anlayışı ezberci olmasına rağmen 19.yüzyıldan sonra iyiden iyiye reformlara uğratarak insanın azizliği ve saygı değerliliği temel hareket noktası haline gelmiştir. Ancak Hristiyan eğitimi yabancı ülkelere açılınca sömürgeci bir karakter kazanmaktadır. Robert Koleji'nde, çağa, insana, içerisinde bulunduğu çevre ve toplumlara uygun ve onları cezbeden bir eğitim anlayışı uygulanmaktadır. Bu anlayış öğrencilerin masraflarını karşılamak için endüstriye dönük üretime açık bir eğitim anlayışıdır. Öğrenciler o devirde ihtiyacı hissedilen soba, boru, kül tabağı, tava, yangın küreği, fırın vs. gibi malzemeleri kendileri yapmışlardır. Bu üretim öğrenciyi okula cezbederdi (Tozlu, 1991). Selanik'teki ticaret mekteplerinin dışında üretime dönük faaliyetlerin bulunduğunu Özel İslam Mektepleri'nde tespit edilememiştir.

Misyoner okulları Paşa, prens, doktor mühendis, genel müdür v.s. yüksek statü sahiplerinin çocuklarına el atılmıştır. Böylece toplumumuza daha kolay nüfuz edebileceklerine inanmışlardır (Tozlu, 1991). Özel İslam Mektepleri'nin öğrenci velileri genellikle memurlardan oluşmaktadır. Bunun dışında fenniye, meslek erbabı, ticaret, sanattan, ziraatten ve diğer meslek erbaplarından olanlar da vardır. Örneğin Hadıka-ı Meşveret İdâdîsi'nin velilerininin 31'i ulemadan, 177'si memurlardan, 34'ü, meslek-i fenniye erbabından, 83'ü ticarettten, 52'si sanatkârdan, 18'i ziraatten, 12'si de diğer sınıflardan oluşmaktadır (MNİ, H. 1328-H. 1329). Veli profili açısından da yabancı okullar ile özel İslam okulları açısından fark ortadadır.

Yabancı okullarda her öğrenciyle ayrı ayrı ilgilenilmiştir. Başarılı öğrenciler mükâfatlandırılmış hatta bir kısmına burs bağlanmıştır. Okulların en önemli amacı entelektüel ve ruhi gelişimin sağlanmasıdır. Bunun için her türlü maddi zorluğa katlanılmıştır. Robert Koleji'nin çok güçlü bir eğitim kadrosu vardır. 30 profesör, 32 öğretim elemanı ile Türk özel okullarına kıyasla oldukça üstündürler. Zengin Amerikalılar tarafından verilen burslarla okul sürekli desteklenmektedir (Tozlu, 1991).

Osmanlı ülkesinde bulunan yabancı okullar ile Müslüman-Türk okullarını sayısal olarak karşılaştırsak; Osmanlı ülkesinde özellikle 1856 Islahat Fermanından sonra yabancı ve azınlık okullarının sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu okullar misyonerlerin faaliyet sahası içerisindedir ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve Hıristiyanlığı bu topraklarda egemen kılmaya gayretindedirler. Sayısal bakımdan Özel İslam Mektepleri şöyle dursun resmi okul sayısı bakımından bile oldukça üstündürler. Osmanlı Devleti'nin son döneminde açılıp kapanan ve çok da uzun süreli olmayan Özel İslam Mektepleri'nin sayısı 50-60'ı bulurken bu sayı yabancı okullar bakımından oldukça fazladır.

Misyoner okullarının kesin olarak sayısını belirlemek zordur. Çünkü bu okulların çoğu izinsiz olarak açılmaktadır. Ancak Ahmet Zühtü Paşa'nın raporuna göre Protestan Amerikan Okulları'nın sayısı tahminen 413, azınlık okullarını sayısı ise 4.547'dir. Azınlık okullarının 4049'u ruhsatsız geriye kalan 498'i ise ruhsata tabidir. 1895 yılında Amerikan misyonerlerinin her dereceden okullar için sayı 435, öğrenci sayısı ise 19.795'e ulaşmıştır. H. 1310- H. 1311 yılı resmi istatistiklere göre Amerikan okullarının sayısı 41'dir Ancak bu rakam çok yanıltıcıdır. Çünkü yabancılar ruhsatsız ve izinsiz okul açmaktan hiç bir zaman çekinmemişlerdir. ABD elçiliğini yapmış H.S.S. Cox ise şu sayısal bilgileri vermektedir:

Meşgul olunan şehir ve köy sayısı: 394

Bu faaliyet için angaje edilen Amerikan vatandaşı sayısı: 254

Türk tebasından olan yardımcılar: 1049

High school(Yüksek okul) ve kolej adedi: 35

Leylî kız mektepleri: 27

Umûmi mektepler: 508

Tedris altındaki talebe sayısı: 25.171

Mabed adedi (takriben): 50.000

Teşkilatlı kiliseler:136

1914'lere gelindiğinde 17 misyoner merkezi, 426 okul 25.000 öğrenci, 9 hastahane ve İzmir'de milletler arası bir yüksek öğretim kolejinin ibaret güçlü eğitim kurumları vardır (Tozlu, 1991).

Tablo 4.50'de Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde karma yıllarda bu okulların sayısı gösterilmektedir.

Tablo 4.50

Misyoner Okullarının Ait Olduğu Devletler ve Sayıları

Ait olduğu devlet	Okul sayısı
Avusturya Okulları	44
İtalyan Okulları	25
Rus Okulları	9
Alman Okulları	35
Fransız Okulları	250
Amerikan Okulları	430
İngiliz okulları	104

Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her yerinde açmış olduğu okulları ruhsatsız olarak faaliyette bulunmuştur. 1901 yılında resmen tanınan Fransız Okulları toplam sayısı 241, 1913'te ise bu sayı 504'e yükselmiştir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde dünyadaki Protestan misyoner örgütlerinin sayısı 150'leri bulmakta, buralarda toplam 11.574 misyoner faaliyet göstermekte, yılda 15 milyon dolara yakın para harcanmaktadır (Mutlu, 2005). Dünyadaki tüm Protestan misyoner örgütleri içinde gelir ve misyoner sayısı yönünden Amerika yaklaşık üçte birlik paya sahiptir. Protestan misyoner örgütlerinin dünyayı aralarında paylaşmalarında Osmanlı Devleti esas itibariyle ABD'nin payına düşmüştür.

Avrupa kültürüne en açık olan Balkanlar'da yabancı misyonerler isteklerine rağmen başarılı olamamıştır. Çünkü bu bölgede yerli aydınlar eğitimi başarıyla yaymıştır. Osmanlı yönetiminin eğitim ve sosyal hizmet götüremediği bölgelerde Hristiyan halk henüz ulusal bir bilinç ve eğitime geçemediğinden misyoner eğitimi

buralarda tutunabilmiştir. Suriye ve Lübnan'da 19.yüzyılın ortalarında Fransızca sadece bilinen değil konuşulan bir dil haline gelmiştir (Ortaylı, 2009).

Yabancı okullar imparatorluğun hemen hemen her bölgesinde etkili olmasına rağmen Balkanlar'da ne Amerikan ne Fransız ne de diğerleri çok fazla tutunamamışlardır. Bu bölgede eğitim sisteminin diğer bölgelere oranla daha oturmuş ve halkın eğitim ihtiyacını karşılayacak tarzda olması yabancı okulların yayılmasını engellemiştir. Özel İslam Mektepleri'nin de bunda önemli katkıları olduğu bir gerçektir.

Başlangıçta ruhsatsız açılan birçok yabancı okul, resmi düzenlemelerin gelmesiyle 30-40 sene sonra ruhsat alarak eğitime devam etmiştir. Kurucuları, binaları ve çalışanları yasal düzenlemelere boğan bu okullar, alınan tedbirlere rağmen sayılarında azalma değil çoğalma meydana gelmiştir. Yerel idarelerin bütün uyarı, ikaz faaliyetlerine rağmen devlet bu okullara sözünü geçirememiş, yerel yöneticiler bile görevlerinden olmuşlardır. Yabancı ülkelerin baskıları sonucu bu okullar eğitim faaliyetlerine devam etmişlerdir. Siyasi açıdan problem yaratmış, ancak eğitim açısından ele alındığında olumlu olan yabancı okullar, Özel İslam Mektepleri'ne de birçok açıdan örnek olmuşlar ve hatta Müslümanlar bu okullarla rekabet etmek amacıyla özel okul açma girişimi içerisine girmişlerdir. Bugün sayı açısından fazla olmayıp, belli başlı okullar olarak en çok İstanbul'da bulunmakta ve Milli Eğitim'e bağlı eğitim faaliyetlerini sürdürmektedirler. Eğitim anlamında çalışmalarını yürütmeleri ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla gerçekleşmiş, çoğu yabancı okul, I.Dünya Savaşı'nda halk tarafından yıkılıp, yağmalanmıştır.

4.4. Osmanlı Devleti'nde Bulunan Özel İslam Mektepleri'nin Nitelik ve Nicelik Yönünden İncelenmesi

Osmanlı Devleti içerisinde özellikle II. Abdülhamid ve II. Meşrûtiyyet (1908-1918) dönemlerinde faaliyet göstermiş olan Özel İslam Mektepleri bazı ortak özellikler taşımaktadır. Bu bölümde bu mekteplerin genel özellikleri incelenmektedir

4.4.1. Osmanlı Devleti'ne Bağlı Özel İslam Mektepleri'nin İllere ve Kademelere Göre Dağılımları

H. 1310-1311 ve H. 1311-1312 yıllarına ait Maârif Nezareti İstatistiğinde İstanbul'da ve vilayetlerde bulunan bütün mektep ve talebe mevcutları çıkarılmıştır. Buradan elde edilen bilgiler, hem Özel İslam Mektepleri'nin resmi mekteplerle mukayesesini kolaylaştırmakta hem de bu mekteplerin buldukları kademeleri belirlemektedir. H. 1310-1311 (1892-1893) yılında toplam 20 Özel İslam Mektebi'nde 5.898 öğrenci eğitim görmektedir. Bu yıl, gelecek yıla oranla öğrenci sayısı daha fazladır. H. 1311-1312 yılları istatistiği ise Tablo 4.51'deki gibidir (Maârif Nezareti İdaresinde Bulunan Mekâtibi İbtidâîye, Rüşdiyye, İdâdîye, Âliye İle Mekâtib-i Husûsiyye ve Ecnebiyenin ve Dersaadette Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut bulunan Kütüphaneler [MNİ], H. 1311-1312, s.4).

Tablo 4.51

H. 1311-H. 1312 Yılında Maârif Nezareti İdaresinde Bulunan Mekâtibi İbtidâîye, Rüşdiyye, İdâdîye, Âliye İle Mekâtib-i Husûsiyye

Dersaadetteki Mekâtib-i mülkiye	Adet	Talebe mevcudu	Memurin ve muallimini	Vilayet-i Şahanedeki Mekâtib-i mülkiye	Adet	Talebe mevcudu	Memurin ve muallimin
Mekâtib-i Âliye	8	2.528	378	Leyli Mekâtib-i İdâdîye	19	3.374	425
Mekâtib-i idâdîye	3	1.087	114	Nehari Mekâtib-i İdâdîye	35	4.270	330
Zükür Mekâtib-i Rüşdiyyesi	18	3.564	244	Zükûr Mekâtib- i Rüşdiyyesi	388	25.465	1.051
İnas Mekâtib-i Rüşdiyyesi	12	2.175	118	İnas Mekâtib-i Rüşdiyyesi	22	2.376	76
Mekâtib-i İbtidâîye	244	13.653	488	İbtidâî Darümuallimin	14	240	14

Tablo 4.51(devamı)

Mekâtib-i Husûsiyye-i İslamiye	20	4.857	323	Mekâtib-i ibtidâiye	29.989	872.347	29.989
Toplam	305	27864	1665	Toplam	30467	908072	31885

Tablo 4.51’de de görüldüğü gibi İstanbul’da 305, vilayetlerde 30.467 olmak üzere imparatorluk genelinde toplam 30.772 tane mektep bulunmaktadır ve bunların sadece 20 tanesi Özel İslam Mektebi’dir. İstanbul’da bulunan mektepler içerisinde H. 1311-1312 yılları arasında Özel İslam Mektepleri % 7 civarında bir orana tekabül etmektedir. Öğrenci sayısının ise % 17’sini oluşturmaktadır. Buradan Özel İslam Mektepleri’nde bulunan öğrenci yüzdesinin mektep yüzdesinden daha yüksek olmasından dolayı İstanbul’da talebin fazla olduğunu söyleyebiliriz.

H. 1311-1312 (1893-1894) İstatistiğine göre Özel İslam Mektepleri’nde toplam 232 memur ve muallim görev yapmaktadır. Yine aynı yıllarda mekteplere devam eden toplam 20 okulda 3.794 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 36’sı gayrimüslimdir. Bu mekteplerden bu yıllarda 190 öğrenci şahadetnâme almıştır ve bunların da 3’ü gayrimüslimdir. Bu yıl sadece Mekteb-i Tefeyyüz idâdî derecesinde eğitim vermektedir. H. 1310-1311 yılı istatistiğinde ise daha sonra Maârif Nezareti’ne devredilecek olan Numûne-yi Terakkî’nin idâdî derecesinde eğitim verdiğini görmekteyiz (MNİ, H. 1310-1311).

Yine aynı yıl istatistik verileri ve H. 1327 (1909-1910) yılı Devlet Sâlnâmesine (H. 1327) göre İstanbul’da bulunan Mekâtib-i Husûsiyye-i İslamiye bölümünde bulunan (MNİ, H. 1311-1312) mekteplerin toplam sayısı 48’dir. Bunların 8 tanesi idâdî, diğerleri ise ibtidâî-rüşdi derecededir. İdâdîlerin bir tanesi karma diğerleri erkek idâdîsidir. Özel İslam ibtidâîsi ise 9 tanedir. Bunlardan üçü erkek, üçü kız, üçü de karmadır. 1893-1894’te 20 olan Özel İslam Mektepleri’nin sayısı 15 yıllık bir süre içinde iki kattan daha fazla artmıştır.

H. 1328- 1329 (1910-1911) ders yılında Maârif Nezareti’nin belirlediği istatistiklerde İstanbul’da Mekâtib-i İbtidâiye-i Husûsiyye bölümünde tespit edilen öğrenci sayısı genel olarak 2.900 erkek, 1.706 kız olmak üzere toplam 4.606’dır. Diğer illerdeki durum ise Tablo 4.52’deki gibidir.

Tablo 4.52

H. 1328-H. 1329 Yılında Maârif Nezareti İdaresinde Bulunan Özel İslam İbtidâileri

Bulunduğu il	Erkek	Kız	Karma	Toplam
Edirne	Ma'lûmât	Alınamamıştır		
Erzurum	Ma'lûmât	Alınamamıştır		
Adana	Ma'lûmât	Alınamamıştır		
Ankara	15	2	1	18
Aydın	33	6	7	46
Beyrut	136	4	2	146
Bitlis	1	1	2	4
Halep (bu mektepler sıbyan mektepleridir)	26	26	0	52
Hüdavendigâr (karma mektepler sıbyan mektepleridir, ma'lûmât alınamamıştır)	10	3	910	923
Diyarbakır	10	0	0	10
Suriye	32	0	0	32
Sivas (bu mektepler sıbyan mektepleridir)	170	8	190	373
Trabzon (bu mektepler sıbyan mektepleridir)	26	4	1725	1755
Kastamonu (bu mektepler sıbyan mektepleridir)	24	0	1082	1106
Konya (bu mektepler sıbyan mektepleridir)	31	2	25	58
Mamüretül aziz (bu mektepler sıbyan mektepleridir)	29	1	17	47
Basra	0	0	0	0
Bağdat	7	0	0	7
Musul	46	0	0	46
Van	12	0	0	12
Yemen	0	0	0	0
Hicaz	0	0	0	0

Tablo 4.52'de de görüldüğü üzere bu yıl Maarif Nezareti Özel İslam İbtidâileri ile ilgili çok sağlıklı bilgilere ulaşamamıştır. Bir kısım vilayetlerden ma'lûmât alınamamış, bir kısım vilayetlerden ise sadece Özel İslam Mektepleri'nin bilgisine ulaşamadığı için bütün sıbyan ve ibtidâî mektepler beraber verilmiştir. Bu durum sağlıklı yorumlar yapılmasını engellemektedir. Bu dönemde rüşdiyeler idâdîlerle birleştirildikleri için istatistiğin rüşdiyeler bölümü bulunmamaktadır. Yüksek hususi İslam mektepleri ile ilgili olarak verdiği bilgiler ise Tablo 4.53'te gösterilmiştir.

Tablo 4.53

H. 1328-H. 1329 Yılında Maârif Nezareti İdaresinde Bulunan Özel İslam İdâdîleri

Mektebin adı	Bu sene mektebe kaydedilen öğrenciler
Hadika-ı Meşveret İdâdîsi	372
Mekteb-i Tefeyyüz İdâdîsi	45
Aydın İttihâd ve Terakkî İdâdîsi	174
Aydın Menba-yı Füyûzat İdâdîsi	307
Bağdat Terakkî-i Caferi Mektebi	32
Şam İttihâd ve Terakkî Ticaret İdâdîsi	182
Suriye El Osmaniyetü'l Dimaşkiye İdâdîsi	176
Şam İlmiye-i Vataniye İdâdîsi	106
Humus İttihâd-i Vatani İdâdîsi	73
Humus el-Külliyetü'l İlmiyetü'l İslamiye İdâdîsi	155

Tablo 4.53'e göre ülke içerisinde bulunan 56 yüksek husûsî mektepten 10 tanesi Müslümanlarındır. Geri kalanı Ermeni, Rum, Musevi gibi diğer azınlık ve yabancılara aittir (MNİ, H. 1328-1329). Suriye'nin Özel İslam Mektepleri bakımından oldukça gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Ancak bu mekteplerle ilgili diğer kaynaklarda daha fazla bilgiye ulaşamamıştır.

1926-1927 Maârif Vekâleti'nin İstatistik Yıllığında Türkiye Cumhuriyeti'nde mevcut bulunan Türk Husûsî Mektepleri ile ilgili şu bilgilere rastlamaktayız. 4 Erkek, 2 kız, 35 karma toplam 41 adet Türk Husûsî Mektep bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Osmanlı Devleti döneminde açılmış olup, varlığını Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam ettiren mekteplerdir. Bir kısmı ise cumhuriyet döneminde açılmıştır. Bu yıl Türk hususi mekteplerinde 416 muallim görev yapmaktadır. Eğitim gören erkek öğrenci sayısı 2.586, kız öğrenci sayısı ise 1.573'tür. Bu öğrencilerden başka bir de yatılı öğrenciler bulunmaktadır. Yatılı olarak da 957 erkek 129 kız öğrenci eğitim görmektedir. Bu dönemde okullara ücretsiz öğrenci alınmamaktadır. Toplam öğrenci sayısı ise 5.245'tir. Ülkede bulunan Türk Husûsî mektepler Tablo 4.55'te gösterilmiştir (MVİ, 1926-1927).

Tablo 4.55.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Mevcut Bulunan Türk Husûsî Mektepleri (1926-1927)

Mektebin adı	Derecesi
Ankara Bizim Mektep	İlk, ana
Ordu Gazi Paşa Mektebi	İlk
Eskişehir Cumhuriyet Mektebi	Ana
Eskişehir Arifiye Mektebi	İlk
Eskişehir İstasyon Alman Mektebi	İlk
Eskişehir Türk Musikî Yurdu Cemiyeti	İlk
Çanakkale Türk Mektebi	İlk
Sinop Kız Husûsî Mektebi	İlk
Samsun Şule-yi İrfan	İlk
Konya Dârü'l-İrfan	İlk
Bursa Ameli Hayat	Orta
Bursa Bizim Mektep	İlk
Bursa Reyhan Paşa	İlk
Bursa Rehber-i Tahsil	İlk
İstanbul Feyz-i Atı	Lise
İstanbul Fezziye	Orta
İstanbul İstiklal	Lise
İstanbul Şemsü'l-Mekâtib	Orta
İstanbul Şişli Terakkî	Orta
İstanbul Şark Orta	Orta
İstanbul Dârü'ş-Şafaka	Lise
İstanbul Hayriyye Mektebi	İlk
İstanbul Numûne-yi İrfan Mektebi	İlk
İstanbul Feyz-i Terakkî Mektebi	İlk
İstanbul Sofu Mehmet Paşa Mektebi	İlk
İstanbul Rehber-i İstiklal Mektebi	İlk
İstanbul Yeni Mektep	İlk
İstanbul Teyyareci Fethi Bey Mektebi	İlk
İstanbul Hadıka-i Nisvan	İlk
İstanbul Türk Bahçesi	İlk
İstanbul Enver Paşa Mektebi	İlk
İstanbul Hilal Mektebi	İlk

Tablo 4.55 (devamı)

İstanbul Kızıl Toprak Mektebi	İlk
İzmir Dârü'l-İrfan	İlk
İzmir Ravza-yi İrfan	İlk
Balıkesir Şöför Mektebi	Sanat
Balıkesir Balya Maden Mektebi	İlk, Orta
Balıkesir Ayvalık Mektebi	Meslek
Balıkesir Musikî Yurdu Mektebi	Sanat

Bütün bu veriler ışığında Osmanlı ülkesi içerisinde Özel İslam Mektepleri'nin dağılımı ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Mektepler genellikle İstanbul'da yoğunlaşmıştır. İstanbul dışındaki mektepler ise çoğunlukla ibtidâî düzeyde kalmıştır. Yüksek derecede eğitim veren Özel İslam Mektepleri imparatorluk için yetersizdir. Ancak ülkenin yıkılışına yakın bir dönemde faaliyet gösteren bu mektepler ülkenin her yerine yayılma imkanı bulamamıştır.

4.4.2. Kayıt-Kabul Koşulları

Resmi mektepler gibi Özel İslam Mektepleri de bünyelerine öğrenci alırken bir takım esaslar belirlemiştir. Bu mekteplerde sözlü ve yazılı müracaatlar doğrudan doğruya müdüriyete yapılmaktadır. Öğrencilerin kayıt-kabul işlemleri genel olarak Ağustos'un onbeşinden Eylül'ün onbeşine kadar devam etmektedir. Mektebe dâhil olmak üzere müracaat eden her öğrencinin yanında annesi veya babası yahud velisi beraber bulunmalıdır.

Genel olarak istenen evraklar aynıdır. Bazı küçük farklılıklar olmasına rağmen mekteplere kayıt için şu şartlar yerine getirilmelidir:

1-Bulaşıcı hastalık taşımadığına dair tabip raporu (Rapor getirmeyenler mektep tabibi tarafından muayene edilerek alınır).

2-Aşı ilmühaberi (İbraz etmeyenler mektebe dâhilinden itibaren bir hafta zarfında aşılınmaya mecburdur). Aşı tarihinden itibaren üç seneyi tamamlamış olanlar mektep ma'rifetiyle veya velilerine ihbar suretiyle yeniden aşılabilirlerdir.

3- Tezkere-i Osmaniye (ecnebler için isbat-ı hüviyete medar evrak) (Rehberi İttihâdi Osmanî Müessesesi Leylî ve Nehârî İzahname, Talebe, Ebeveyn ve Velilerine Mahsus[RİOMİ]).

4- Başka mektepten geliyor ise derece-i tahsilini gösteren şahadetnâme veya tasdiknâme ve husûsî tahsil görmüş ise mektepçe kabul edilecek surette bir vesika (Mekteb-i Tefeyyüz, H. 1329)

5- Mektebe tasdiknâme veya şahadetnâme ile müracaat eden talebe beyan ettikleri dereceye göre imtihansız olarak kabul edilmektedir.

6- Şahadetnâme veya tasdiknâme ibraz etmeyenler Mekteb-i Sultânî'den veya programlar ile idâdî programları arasında muadilat tayini kabul olmayan mekteplerden gelenler girmek istedikleri sınıfların programlarındaki sınıf derslerinden imtihan edilerek kabul olunmaktadır.

7- İbtidâî sınıfı ile idâdî sınıflarının birinci ve ikinci sınıflarına tüm sene boyunca gerek diğer mekteplerden naklen (yani tasdiknâme ile) gerek imtihan ile talebe alınmaktadır.

8- Hizmete ayrılmış sınıflara imtihan vermek isteyenler ders yılının üçüncü yarıyılına kadar naklen gelenler dahi tüm yıl boyunca kabul edilmektedir

Dikkat edilecek önemli bir husus da senenin her ayında yatılı ve gündüzlü talebe kabul edilirse de mektebe yatılı olarak girmek isteyenler yer bulmak hususunda zor duruma düşmemek için vaktiyle müracaat etmeleri tavsiye olunmaktadır. Yerler sınırlı olduğundan müracaatlar sırasıyla kabul edilmektedir

Son yıllarda kayıt yapıldıktan sonra iki hafta zarfında iki adet kartonsuz fotoğrafın idareye teslim edilmesi de istenmiştir. Bu evraklarla talebe mektebe kaydedilir ancak şahadetnâme veya tasdiknâme olarak veya başka bir sebepten mektebi terk edecek olursa bunları geri talep edebilmektedir. Öğrencinin mektepten ayrıldığı zaman bu evrakın iade edilebilmesi için mektebe hiçbir surette borcu olmaması gerekmektedir. Aksi takdirde borç ödeninceye kadar mektep, öğrencinin evrakını vermeme hakkına sahiptir (RİOMİ).

Bazı mektepler bir defaya mahsus olarak kayıt ücreti de almaktadır (Şemsü'l-Mekâtib, H. 1340). Her mektep için kayıt ücretinin ayrıca belirtilmiş olduğunu göremiyoruz. Kayıt yapılırken her öğrencinin İstanbul'da bir veli tayininde bulunması mecburidir.

Şemsü'l-Mekâtib'de de resmi mekteplerden gelecek öğrenciler getirecek nakil ilmihaberi dikkate alınarak imtihansız sınıflara alınmıştır. Türkçe genel bilgisi tam olup da Fransızca lisanına vakıf olmayan talebeler özel derslerle bu lisana çalıştırılarak layık oldukları sınıflara dâhil olabilmektedirler. Fakat bunun için ayrıca bir ücret alınmaktadır. Türkçe lisanına vakıf olmayan talebe de husûsî derslerle bu eksikliği giderilinceye kadar sınıfla beraber eğitime tâbi tutulmamaktadır (Şemsü'l-Mekâtib, H. 1340).

Mekteplere üç türlü öğrenci kabul edilmiştir.

1-Dâhili (yatılı)

2- Nısf-ı dâhili (yarı yatılı)

3-Harici (gündüzlü)

Sınıf-ı Dâhil; yani gündüzlü olarak devam eden ve yalnız öğle yemeğine dâhil talebe ile iştirak eden öğrencilere denir. Bu bölümde de ücret birinci, ikinci sınıflar için aynı, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflar için aynı ve idâdî sınıflar için aynıdır. Harici diye tabir edilen öğrenci gündüzlüdür.

Yatılı talebe de üç gruba ayrılmıştır. Birincisi hafta tatilinde evlerine giden, ikincisi sadece büyük tatillerde eve giden, diğer bütün zamanlarını mektepte geçiren yatılı öğrenciler, üçüncüsü ise mektepte imtihan-ı umûmiyyenin bitiminde mektebin açılışına kadar süren büyük tatillerde dahi mektepte kalan yatılı öğrencilerdir. Bu üç grup yatılı öğrencinin ücretleri farklıdır ve her biri kendi içinde yine sınıflarına göre ücretlendirilmiştir. 14 yaşından fazla olan öğrenciler hangi sınıfta olursa olsunlar idâdî kısmı olan mekteplerde idâdî öğrencisi ücreti alınmaktadır.

Yatılı öğrencilere mektep tarafından şu hizmetler verilmektedir.

* Tedris (eğitim)

* İkamet (oturma)

* İt'am (yemek yedirme)

* Tenvirat ve teshinat (aydınlatma ve ısınma)

* Çamaşırların yıkanması

* Çamaşırların mümkün mertebe tamiri

* Mektep kütüphanesinden istifade hakkı

* Tatbikat gezmeleri ve oyun masrafı

* Doktor tarafından muayene

5 ve 6. Maddeler daimi yatılı talebelere mahsustur. 7. Madde ise nehari ve nısfı dâhili olup da leylî talebe gibi kütüphaneden istifade etmek isteyenler her bir taksitte ek ücret ödemeleri gerekmektedir. 9. Madde ile ilgili olarak ilaç masrafının talebeye ait olduğu belirtilmiştir. Yine yatılı talebeler için ayrıca yıllık ücret karşılığında bazı imkânlar daha sunulmuştur. Bunlar haftada bir defa yıkanmak için belli bir ücret, haftada bir defa traş ve saç kestirmek, çamaşırların ütülenmesi (kola dâhil değildir), bilcümle sınıf levazımına abonman (kitap dâhil değildir) hizmetlerinin her biri için de belirlenen ücretler ödenmelidir (RİOMİ).

Rehber-i İttihad-ı Osmanî Mektebi izahnamesinde sınıf için gerekli olan şeyler ve bir sene zarfında azami olarak verileceği miktar şu şekilde belirlenmiştir : Tebeşir (lüzum görüldükçe), kurşun kalemi (haftada), 2 adet kalem sapı (her ay), bir kutu kalem ucu Türkçe (iki ayda), kalem muhafazası (senede), kitap ve levazımı kırtasiye muhafazasına mahsus cüzdan (senede), cetvel (üç ayda), sarı kâğıtlı müsvedde defteri (ayda), 1 kutu kalem ucu -Fransızca (iki ayda), 1 şişe renkli mürekkep (ayda), 1 şişe siyah mürekkep (ayda), kamış kalem (haftada), Resim defteri (üç ayda), elişleri defteri (iki ayda), harita defteri (iki ayda), ders defteri (haftada 3 adet), lastik (ayda), el işleri için çamur, tahta, tel, vesaire (lüzum görüldükçe), sünger kâğıdı (ayda 1 tabaka), lüzum olan sınıflara pergel, gönnye (senede birer adet), kâğıttan bardak (iki haftada 1 adet).

Gündüzlü talebeden bu malzemeleri almak isteyenler dahi senelik belli bir ücret vermişlerdir. Gündüzlü talebeden yemeğini yanında getirenlerden her bir taksitte belli bir seferi ücreti alınmış, küçük sınıfta bulunup da mektep müstehdemeyninden biri refakatiyle getirilip gönderilmesi arzu edilen öğrenciden de bir taksit ücreti alındığı görülmüştür.

Bütün talebeye verilecek olan haftalık vukuat defteri ve aylık mesai defteri için de ücret alınmıştır. Bunlar bir sene içindir ve talep edildiğinde hemen ödenmesi gerekir. Ödemeyenlere, öğrenim ücretini ödemeyenler gibi muamele edilmektedir. Yatılı talebenin karyola ve yemek takımlarını mektep verirdi onun dışında şahsi kullandığı eşyaları öğrencinin kendi getirmiştir.

Getirilen şahsi eşyalara mektep numarası yazılmaktadır. Her talebenin kendi numarasını havi bir çamaşır torbası olacak ve kirli çamaşırlarını bu dolaba koyacaktır. Yıkanma zamanlarında makbuz karşılığında ambar memuriyetine verilecektir. Öğrencilerin mektebe sandık getirmesi yasaklanmıştır. Eşyalarını bavulunda ders araç

gereçlerini de dolabında ve mütalaa hanede kendisine tahsis edilecek masasında muhafaza edecektir. Velisi taşrada bulunan talebeye kendilerine gereken eşyaları tedarik edebilmeleri hususunda mektepçe vasıta ve yol gösterilebilmektedir (RİOMİ).

Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Mektepleri, öğrenci alırken öncelikli olarak istenilen evraklar sıralamışlardır. Ardından ücretle talebe kabul eden okullar olduklarından bu ücretlerin nasıl ve ne şekilde ödeneceği ve ödenmemesi halinde uygulanacak yaptırımlar belirtilmiştir. Yatılı okullar da kayıt sırasında öğrencilerinden istedikleri bazı eşyaları sıralamışlardır. Günümüzde ise artık talebin fazla olması nedeniyle özel okullar istenilen evraklardan ziyade kayıt ve kabulde öğrenciler arasında eşitliği sağlamak amacıyla kura ve sınav gibi hükümler üzerinde durmaktadırlar (MEBÖÖY, 2002).

4.4.3. Öğrencilerin Okullara Devam Şartları

Özel İslam Mektepleri'nde öğrencilerin okula devamı üzerinde titizlikle durulmuş ve bunun için gerekli önlemler alınmıştır. Bu konuda yapılan en önemli şey okul veli işbirliğidir. Mazaretsiz olarak okula devamsızlık durumunda öğrencinin okuldan kaydının silinmesi yoluna dahi gidilebilmiştir.

Bütün öğrenciler yoklama esnasında mektepte bulunmaya mecbur tutulmuştur. Bir gün veya bir müddet mektebe devam etmeyen bir öğrenci velisi tarafından devamsızlığının sebebine ilişkin imzalı bir evrak getirmelidir (Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsiyyesinin Talimat-ı Dâhiliye ve Esasiyesi, H. 1310).

Özürsüz bir ay zarfında dört defa mektebe gelmeyenlerin sınıf geçemeyecekleri velilerine bildirmek için cetvellerinin mülahazat (düşünceler) bölümüne kaydedilir ve bir öğretim yılı başından imtihan zamanına kadar özürsüz 20 gün gelmeyenler ile yalnız vukuatları 20 adedi geçenler son imtihanı husûsiyyede liyakatini ispat etmemiş ise imtihanlara kabul edilmemiştir.

Öğrencilerin parasız kabul edilenlerden birinci sene başarılı olamayanlar ikinci sene ücretle kabul edilmiş, ücretlilerden ise birinci ve ikinci senesinde değil ancak üçüncü sene başarılı olamadıkları zaman kayıtları silinmiştir.

Bir yıl içinde hastalık veya diğer mazeretler nedeniyle üç ay devam edemeyen öğrenci imtihana dâhil olmasına izin verilmiştir. Dâhil olup da bir dersten sıfır alan

öğrenci, iki ay sonra teşkil edecek komisyonda kaldığı derslerden tekrar imtihan edilmiş ve yine cevap veremediği takdirde sınıfta bırakılmış ise de başarısız nazarıyla bakılmamıştır. Keza imtihan zamanına yakın hastalanıp veya resmen onaylanmış bir mazereti nedeniyle tamamen veya kısmen imtihana dâhil olamayanların imtihanları derse başlayacağı sürede icra edilmiştir. Fakat sınıf geçemez ise iki ay sonraki imtihana bırakılmıştır (Mektebi Osmanî Dâhili ve Harici Talimatı, H. 1310).

Günümüzde tüm eğitim öğretim kurumlarında öğrencilerin özürsüz bir öğretim yılında 20 gün, özürlü özürsüz toplam 45 gün devamsızlık hakkı bulunmaktadır. Bu süreyi aşan öğrenciler devamsızlıktan sınıf tekrar etmek zorundadırlar (MEB Sınıf Geçme ve Sınav Yönetmeliği, 2004).

4.4.4. Mektep Ücreti

Mektebe yeni kabul ve kayıt edilen talebeden giriş ücreti olarak bir defaya mahsus olmak üzere belli bir miktar talep eden bazı mektepler bulunduğu gibi bu ücreti genel olarak diğer İslam mektepleri talep etmemiştir. Ücretlerin nasıl ödeneceğini mekteplerin kendisi belirlemektedir. Bu ücret öğrencinin yatılı, yarı yatılı veya gündüzlü olmalarına göre değişmektedir. Genel olarak mektep ücretlerinde bir taksitlendirmeye gidilmiştir. Ücretlerin ödenmesi hususunda itina göstermişlerdir. Buna rağmen mekteplerin ücretlerin ödenmemesi yüzünden sık sık borç açığı içine girdikleri ve bunu çeşitli şekillerde kapatmaya çalıştıkları görülmektedir. Bazen bu durum mekteplerin kapanmasına varıncaya kadar devam etmiştir. Bununla ilgili arşiv belgelerine yukarıda yer verilmiştir

Leylî ve Nehârî Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi'nde ücretler şu şekilde belirlenmiştir: Yatılı ücreti senelik 250 liradır. Birinci taksit ders yılı başında, ikinci taksit Kanun-i sani başında olmak üzere iki taksitte alınmıştır. Taksit alınmadıkça öğrencilerin devamlarına müsaade edilmemiştir.

Gündüzlü talebe yarı yatılı sıfatıyla öğle ve ikindi yemeklerine iştirak edenlerin yemek bedeli ayda 700 kuruştur. Mektebin gündüzlü öğrencilerinden alınan ücretler ise aşağıdaki gibidir:

*Ana sınıfında 300,

*1, 2, 3. sınıflardan 375,

*4. ve 5. Sınıflardan 450,

*6. sınıftan 500,

*7.sınıftan 550,

*8.ve 9. Sınıflardan 600 kuruştur (Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi Tarifnamesi).

Görüldüğü gibi sınıflar ilerledikçe mektep ücretleri de buna bağlı olarak artmaktadır. Ancak iki veya daha fazla kardeşin aynı okulda bulunması nedeniyle ücretlerde indirim girilmiştir.

İki veya daha fazla kardeş için ücretleri toplamından genel olarak % 10 indirim yapılırdı (Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi Tarifnamesi). Osmanlı İttihâd Mektepleri tarifnamesinde ise iki kardeş bulunduğu zaman %20, üç kardeş ücretleri toplamından %30 indirim yapılmıştır. Üç kardeşten fazla olduğunda ise birinci çocuğun ücreti tamamen alınır, diğerlerinden ise %40 indirim yapılmaktadır (Osmanlı İttihâd Mektepleri Tarifnamesi, H. 1327). Günümüzde de özel okullarda kardeş indirimi %10-15 arasında değişen bir oranla uygulanmaktadır.

Parasız öğrenci kabulü veya ücretlerde indirim yapılmasına idare heyeti karar vermektedir. Öğrenciler okulun hangi imkânından faydalanıyorsa onun için ayrıca ücret ödemek zorundadır. Örneğin Makriköy İttihâd-ı Osmanî Mektebi'nde Piyano dersi alan öğrenciden ayda 250 kuruş ücret alınmıştır. Arabadan istifade etmek isteyen yatılı öğrenci ayda 50 kuruş, gündüzlü öğrenci ise 60 kuruş ödemiştir. Taksit müddeti son bulmadan öğrenciler kendiliklerinden mektebi terk ettiklerinde veya heyet-i idare kararıyla kayıtları silindiği takdirde alınan taksit ücretinden bir şey iade edilmemiştir. Böyle bir hükme karşılık bir öğrencinin zamanı gelmeyen iki taksidi beraber ödemesine izin verilmiştir. Ancak o öğrenci her ne suretle olursa olsun mektepten ayrılırsa zamanı gelmeyen takside ait kısmı iade edilmiştir.

Bir öğrenci ders yılı esnasında gündüzlüden yatılıya nakledilebilmiştir. Bu nakil hangi taksit müddetine tesadüf ederse onun tamamını ödemeye mecburdur. Yatılıdan gündüzlüye nakledilen öğrenciden leyliden bir şey iade edilmemiştir. Ancak o takside ait olan nehari ücreti alınmıştır. Fakat zamanı geldiğinde ondan sonraki nehari taksidi alınmıştır. Cuma geceleri ve diğer tatil günlerinde mektepte kalmak üzere kayıtlı olan öğrencilerden başka mektepte kalacak diğer yatılı öğrenciden yevmiye 75 kuruş ücret istenmiştir (Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi Tarifnamesi).

Mekteb-i Tefeyyüz ise mektep ücretini dört taksit olarak almıştır. Bunları şu şekilde belirlemiştir:

- 1-Mektebin küşadı (açılışı)
- 2-Teşrin-i saninin on altıncı günü (Kasım/Aralık)
- 3-Şubatın birinci günü (Şubat/Mart)
- 4-Nisanın on altıncı günü (Nisan/Mayıs)

Bu mektep taksitlerin zamanında ödenmesi üzerinde titizlikle durmuştur. Belirlenen günde ücret ödenmediği takdirde talebe velisine iade edileceği ve taksitten indirim yapılamayacağı ikazında bulunulmuştur. Talebenin hangi taksit müddetinde mektebe dâhil olmuş ise o taksit tamamen alınmıştır. Mekteb-i Tefeyyüz ücreti Tablo 4.56'daki gibidir.

Tablo 4.56
Mekteb-i Tefeyyüz Ücretleri

	Nehari talebe Taksiti (her taksitte)	Yemekli talebe taksiti (her taksitte)
İhtiyad Şubesiyle 1.sınıf	80 kuruş	200 kuruş
2. ve 3. Sınıflar	90 kuruş	210 kuruş
4.sınıf	100 kuruş	220 kuruş
5.sınıf	110 kuruş	230 kuruş
6. ve 7.sınıflar	120 kuruş	250 kuruş
8., 9. ve 10.sınıflar	150 kuruş	300 kuruş

Tablo 4.56'da da görüldüğü üzere sınıfların derecesine, yemekli ve gündüzlü talebe olmalarına ve sınıfların ilerleyişine paralel olarak mektep ücretin artırmıştır. Bu durum Tablo 4.57'de görüldüğü gibi yatılı öğrenciler için de geçerlidir.

Tablo 4.57
Mekteb-i Tefeyyüz'ün Yatılı Öğrenci Ücretleri

İdâdî kısmı	6 Osmanlı altını
Rüşdî kısmı	5 Osmanlı altını
İbtidâî kısmı	4 tam ½ Osmanlı altını

Mektep elbisesi için de ücret talep edilmiş ve elbise ücreti olarak birinci taksit ile birlikte ayrıca 8 Osmanlı altını alınmıştır. Tatil müddetini mektepte geçirmek isteyenlerden ayrıca 4 altın alınmıştır. Hafta tatillerini mektepte geçiren daimi leylî talebeden ayrıca 1 altın, çamaşırları mektepte yıkanan daimi yatılı talebeden keza bir lira çamaşır tathiriyesi de alınmıştır.

Şube taksitleri ise şu şekildedir: Her taksitte 75 kuruş Arapça ve Fransızca şubeleri için, 100 kuruş İngilizce ve Almanca şubeleri için, 60 kuruş alât-ı musikîye talimi için.

Şubat tatili için ücret alınmamış, 8, 9, 10. Sınıf talebeleri bu şubelere ve keza 10.sınıf talebelerinin Arapça ve İngilizce şubelerine mektebin izniyle ücretsiz devam etmesine izin verilmiştir (Mekteb-i Tefeyyüz, H. 1329).

Numûne-yi Terakkî Mektebi ise senelik ücretleri (gündüzlü) üç taksitte almıştır. Taksitler sırayla altı, dört buçuk ve üç Osmanlı lirasıdır. Bu üç taksit yatılı öğrencilerin ise maddi durumlarına göre belirlenmiştir. Taksitler Ağustos'un, Kanun-i evvelin ve Nisanın 15'ine kadar ödenmesi gerekmektedir. Taksidi ödenmeyen öğrencinin derslere kabulü ertelenmiştir. Taksitler karşılığında idare tarafından bir makbuz senedi verilmiştir. Numûne-yi Terakkî Mektebi taksit müddetini hatırlatmak için taksit müddetine on beş gün kalarak öğrenci velilerine müdiriyet tarafından bir tezkere göndermiştir. Böylece taksit zamanı bildirilmiştir. Yatılı talebelerden de mektep ücreti üç taksitte alınmaktadır. Taksitler sırayla 24, 22,5 ve 21 Osmanlı lirasıdır. Mektep elbisesi bu ücret dâhilinde değildir. Ailesi taşrada oturan yatılı öğrencilerden seyyanen 30 lira alınmıştır. Daimi yatılı öğrenciler, ücretlerini tamamen ödeseler bile bazı eşyalarını getirmek zorundadırlar. Bu eşyalar diğer yatılı öğrencilerin getireceği eşyalarla paralellik göstermektedir (Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsiyyesinin Talimat-ı Dâhiliye ve Esasiyesi, H. 1310)

Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi de mektep ücretini üçer ay arayla üç taksitte ve peşin almıştır. Mektebe kayıt olunan aylara göre ödeme ayları ve miktar konusunda bir takım değişiklikler yapılmaktadır. Mektepten ayrılacak öğrencinin velisine en az bir ay önce bunu bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Aksi takdirde taksit zamanı girmemiş olsa bile müteakib taksidin tamamını ödemeye mecbur bırakılmıştır (RİOMİ).

Bu mektep belirlenen zamanın bitiminden itibaren beş gün zarfında taksit ödenmediği halde öğrenciyi ailesine iade etmek hakkını muhafaza etmektedir.

Talebenin meşru ve mecburi bir özrü olsa bile devam edemediği zamanlar için tenzilat yapılmamıştır. Bütün ödemeler mektep müdüriyetine yapılarak talebenin hiç bir hakkı ve müdahalesi yoktur. Ödemeler mukabilinde makbuz senedi almak ve bunu saklamak ve talep edildiğinde ibraz eylemeye mecbur tutulmuştur. Aksi takdirde hareketten doğacak zarar talebe velilerine ait olup bu husustaki şikâyetlerin de dikkate alınmayacağı bildirilmiştir.

Mektep ücretinin dışında öğrencilerin ihtiyaçları için velileri tarafından kendilerine gönderilen veya verilen para da yatılı okullarda bazı sıkıntılara neden olduğu için okullar bunun için de bazı önlemler almışlardır. Ebeveyn tarafından talebeye gönderilecek meblağ müdüriyete gönderilmesi istenmiştir. Doğrudan doğruya talebeye para gönderilmesi yasaklanmıştır. Bu parayı idare muhafaza etmiş ve talebenin her haftalığından fazla parayı üzerinde bulundurmasına izin verilmemiştir. Öğrencilerin değerli eşyalarını da fazla parasını da makbuz karşılığında idareye vermesi gerekmektedir. İhtiyacı olduğunda para tedricen verilir ancak bu miktar haftalığından fazla olamazdı. Acil ihtiyaçlar dahi göz önünde bulundurulmuştur. Aksi halde vuku bulacak zayıta mektep sorumluluk almamaktadır. Her taksit nihayetinde velilere birer hesap pusulası gönderilerek artan meblağ iade, fazla sarf olunan talep olunurdu. Rehber-i İttihâd-i Osmanî Mektebi cep harçlıkları için Tablo 4.58'deki gibi bir ödeme planı yapmıştır (RİOMİ).

Tablo 4.58

Rehber-i İttihâd-i Osmanî Mektebi Cep Harçlıkları

Sınıf	Günde	Cuma günleri	Beher taksitte avans olarak
1-2	½	5	120 kuruş
3	¾	7	210 kuruş
4-5	1	12	250 kuruş
6-7 (idâdî 1-2)	1 ½	15	350 kuruş
8-9 (idâdî 3-4)	2	30	500 kuruş

Şemsü'l-Mekâtib gönüllü öğretmenliğe karşıdır ve bütün ihtiyaçlarını talebe ücretlerinden karşılamaktadır. Mektep ihtiyaçları da bu özenle giderilmektedir. Ücretini

ödemeyenler için bir ihbarname gönderilerek bir hafta zarfında taksit gönderilmediği takdirde çocuğun mekteple alakası kesilmiştir. H. 1340 yılında Şemsü'l-Mekâtib'in ihtiyad sınıfı ücreti (yedi yaşından küçük olanlara mahsustur) 21 liradır. Birinci ve ikinci seneler senelik ücreti 25 lira, 3, 4 ve 5. Seneler 31 liradır. Bu mektepte de öğrenciler için belli miktarlarda harçlıklar verildiği görülmektedir (Şemsü'l-Mekâtib Maaş Cüzdanı H. 1325). Gündüzlü öğrencinin senelik ücretini peşin ödeyenlere 2 lira ikram edilirdi. Yatılılardaki aynı durum için on lira ikram edilirdi. Mektepte sınıflara göre mahya ücreti de alınırdı. Yatılı öğrencilerden mahya ücreti alınmazdı. Yatılı öğrencilerin tedavi ücreti mektebe, ecza ücreti velilerine aittir. Hastaneye sevk edilmesi gerekenler en yakın hastaneye götürülür ve hastane ücreti de velisine aittir.

Şemsü'l-Mekâtib'de farklı bir uygulama olarak öğrenciler arasında yardım amacıyla bir yardım sandığı oluşturulmuş ve her hafta Cuma günleri öğrencilerin gündeliklerinden yüzer para bu sandığa atmaları istenmiştir.

Ayrıca öğrencilere ücret-i tedrisiye makbuz cüzdanı verilmiştir ve fiyatı 5 kuruştur. Öğrencilerin iki veya üç kardeş olması durumunda bu mektepte de münasip bir indirim yapılmıştır. Bu mektepteki kardeş indirimi ise şu şekildedir: Birincisinden tam ücret alınır, ikincisine %5, üçüncüsüne %10, dördüncüsüne %20 indirim yapılırdı (Şemsü'l-Mekâtib, H. 1340).

Özel İslam Mektepleri'nde %15-20 civarında öğrenci parasız okutulmaktadır. Afıtab-ı Maârif Mektebi mevcut talebenin onda biri kadar fakir talebe parasız kabul etmiştir. Bu suretle fakir ve ihtiyacına dair mahalle imam ve muhtarıyla üç kişinin tahtı tasdikinde olarak bir ilmi haber getirilmesi şarttır. Bu şart diğer mekteplerde ayrıca belirtilmemiştir. Bu mektep heyet-i tedrisiyesi maaşlarının muntazaman ödenmesine mani olmamak için öğrencilerin bazıları tebdili hava ve saireden dolayı bir müddet mektebe devam etmeseler bile bu hal, ücretin ödenmemesine bir sebep addolunamayarak o müddet ücreti alınacağı gibi tatil zamanları da ücretten istifa etmemiştir (Afıtab-ı Maârif Mektebi Talimatnamesi, H. 1326).

Bu gün özel okullarda ücretsiz okutulacak öğrenciler 'Özel Öğretim Kurumlarında Ücretsiz Okuyacak Öğrenciler Hakkında Yönetmelik' esaslarına göre tespit edilir. Bu yönetmeliğe göre Özel Öğretim Kurumları, her öğretim yılında veya devresinde bünyelerindeki her sınıf, grup ve dönemlerde öğrenim gören ve Bakanlıkça

belirlenen öğrenci kapasitelerinin % 2'sinden aşağı düşmemek üzere ücretsiz öğrenci okuturlar. Bakanlık, ücretsiz okuyacak öğrenci miktarını % 10'a kadar artırabilir.

Özel öğretim kurumlarının ücretsiz okutacakları öğrenci miktarı, kurumların türü, eğitim programları ve benzeri hususlar göz önünde bulundurularak öğrenci sayısına göre her yıl Bakanlıkça tespit edilir. Ücretsiz öğrenim görececek öğrencilerin seçiminde imtihanla alınan öğrencilere öncelik tanınır. Bu yönetmelikte öğrencinin sınava tabi tutulması, belli bir gelirin altında bulunması ve ahlâken de her hangi bir olumsuz davranışının bulunmaması gibi esaslar göz önünde bulundurulmaktadır. Suikast sonucu şehit olan veya sakat kalan öğretmenlerin çocuklarının müracaatları, değerlendirmeye tâbi tutulmadan kabul edilir (MEB Özel Öğretim Kurumlarında Ücretsiz Okuyacak Öğrenciler Hakkında Yönetmelik, 2009). Kurum; adı geçen yönetmelik hükümlerini yerine getirdikten sonra, ayrıca Bakanlıktan izin alınması koşuluyla daha fazla ücretsiz öğrenci okutulabilmektedir.

4.4.5. Mektep Elbisesi

Özel İslam Mektepleri içerisinde bazı mektepler belli bir mektep elbisesi belirlemeyip koyu renk kıyafet giymelerini yeterli bulurken bazı mektepler ise belli bir elbise giymeyi zorunlu tutmuştur. Mektep elbisesi talebenin uymakla yükümlü kurallar arasında değerlendirilmiştir. Talebenin intizamı için bunu zaruri görmüşlerdir.

Mekteb-i Tefeyyüz'e kabul edilen talebe nihayet bir ay zarfında elbise tedarik etmek zorunludur ve bu müddet geçince öğrenci mektebe kabul edilmemiştir. Mektep tarafından verilen talebenin giyeceği şeyler şunlardır: İkinci taksit sonunda bir kat mektep elbisesi, bir palto, bir çift potin.

Yatılı öğrenci için getirmesi zorunlu bazı kıyafetler vardır. Bunlar Nisan başında bir çift iskarpin, üç yazlık fanila, iki kışlık fanila, dört gömlek, dört don, altı mendil, altı çift çorap, 2 adet yüz havlusu 2 adet ayak havlusu, bir çift terlik.

Biri açıldığında biri de Nisan başında iki fes mi püskül, Nisanda yazlık pantolon. Mektebin üniforması bir ceket bir yelek, bir pantolondur. Yazın beyaz pantolon giyilmiştir. Yatılı talebe kendi elbise ve yatak takımlarını getirmektedir. Karyola, battaniye, dolap mektep tarafından karşılanmıştır. Her öğrenci biri mektep dâhilinde diğeri mektep haricinde giymek üzere iki takım elbisesi ve elbise kısmında yazılı olmak

üzere çamaşırı, şiltesi, bir yastığı, 2 yatak çarşafı, 2 yastık yüzü, 2 yorgan, 2 yüz havlusu, 2 ayak havlusu yatağının önüne serilecek bir gece terliği bulundurması şart koşulmuştur (Mekteb-i Tefeyyüz, H. 1329).

Şemsü'l-Mekâtib'de mektep elbisesi ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Mektebin bütün öğrencileri bir resmi bir de beden eğitimi için mektep numunesine uygun olarak iki kat elbise yaptırmaya mecburdur. Erkekler için; lacivert bir kostüm takımı, bahriyye biçiminde beyaz mintan ve bir de mektep başlığıdır. Kızlar için de kollu siyah bir önlük, bir beyaz yaka, bir başlık, siyah ve üzerine konçili bir çorap ve beyaz bir çift eldiven tedarik edeceği gibi resmi bir kat elbise yaptırmayı mecburdur. Hanımların resmi elbisesi; lacivert bir ceketle bir eteklik ve bir de yakası enli buluzdur. Burada mektebin sonraki senelerinde hanımlar olarak bahsettiği büyük sınıflar olmalıdır (Bkz Ek: Resim 44).

Beden eğitimi için ise kolları kısa beyaz yakalı bir gömlek, koyu lacivert bir pantolon (pantolon diz üstü, kısa ve geniş paçalı) ve bir de beyaz lastik ayakkabı gereklidir. Öğrencinin muntazam giyinmesi bu mektepler için önemlidir. Amaç gösteriş değil terbiye-yi intizamdır. Talebe arasındaki eşitlik bakımından da önemli görülmüştür. Elbiselerin aileler tarafından karşılanması gerektiği, elbisesi olmayanların ise gezintilere ve içtimalara katılamayacakları kararlaştırılmıştır. Ayrıca bütün öğrenciler kendi eşyaları üzerine ya mektep numaralarını ya da özel bir işaret işlettireceklerdir (Şemsü'l-Mekâtib, H. 1340).

Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi'nde, mektep talebesi belirtilen mektep elbisesini giymek ve jimnastik öğretiminde muayyen olan elbise ve ayakkabı tedarik etmeye mecbur tutulmuştur. Kısm-ı ibtidâî 1. ve 2. Sınıf öğrencileri ise mektepte buldukları müddetçe elbisesini muhafaza için göğüslük giymesi şart koşulmuştur. Mektep elbisesi ceket, yelek, pantolondur. Yazın beyaz pantolon giyilmiştir. Jimnastik elbisesi beyaz bir kısa pantolon, lacivert bir fanila gömlek, bir kemer, bir lastik iskarpin, siyah çoraptır (Rehberi İttihâdi Osmanî, Leylî ve Nehârî-İbtidâî ve Tali).

Mekteb-i Osmanî'nin belirlediği mektep elbisesi; mektebe terk edildiği halde İngiliz veya feshane ipliğinden bir ceket ve bir pantolondur, yatılı öğrenciden bunun için ayrıca ücret alınır, gündüzlü öğrenci ise kendisi karşılamak zorundadır.

Günümüzde Bakanlığa bağlı okullarda öğrenim gören sürekli ve beklemeli öğrencilerin giyimlerinde sadelik, temizlik ve uyum esastır. Öğrencilikle bağdaşmayan

giyime yer verilmez. Kız ve erkek öğrencilerin kılık kıyafetleri yönetmelikle belirlenmiştir (MEB Kılık Kıyafet Yönetmeliği, 1981).

4.4.6. Yönetici, Öğretmen ve Personelin Görevleri

Özel İslam Mektepleri'nde muallim, müdür ve çalışanlarının sahip olması gereken özellikleri yukarıda Husûsî Mektepler Nizamnâmesi'nde belirtmiştik. Bu bölümde ise çalışanların görevleri üzerinde durulmaktadır.

Özel İslam Mektepleri'nin idare kısmı bir müdür, ders nazırı, muallimlerden oluşmaktadır. Bunların sayıları mekteplerin kapasitesine göre çeşitlilik arz etmektedir. Mektep çalışanları, mektebin Maarif Nezareti tarafından tasdik olunan talimatnamesine göre görevlerini ifa etmek zorundadırlar. Mektebin müdür, müessis, idarecileri ve öğretmenleri bu kanunlardan ve aykırı davranışlardan mesul olacaklarından mektebin idaresine aykırı hiçbir hal vuku bulmamasına son derece dikkat ve itina olunmuştur.

Mektep idaresinin vazifesi mektebin sürekli yükselmesi için gerekli tedbirlerle beraber mektebin gelir ve giderlerinin bir olmasıyla gelirini çoğaltmak, mektep ihtiyaçlarını tamamlamaktır. İdarenin çalışma saatleri belirli olsa da gerektiğinde çağırılabilmişlerdir.

Her şeyde mesuliyet müdüre ait ise de ders programlarının tertibi, muallim seçimi, hademe ve mubassırların genel davranışları, talebe kaydı ve kabulü, mektep sicilatının muntazam tutulması gibi işlerden ders nazırı ile dâhiliye müdürü ve kâtip dahi sorumludur.

Mektebin bütün çalışanları meşru mazeretleri olmadıkça vaktinde vazifelerinin başında bulunmağa mecburdurlar. Mektepte bulunmayışının sebebini beyan edemeyen bir memura yalnız bir senede dört defaya kadar müsaade edilmiştir.

4.4.6.1. Müdür

Özel İslam Mektepleri'nde mektebin idare heyetinin en önemli görevinde bulunan müdürlerin sorumluluklarını genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mektep içindeki düzenin sağlanması ve öğrencilerin ilmî açıdan ilerlemesinden ve mektep kurallarının uygulanmasından mesuldür.

2. Mektebin geliri ancak öğrenim ücretinden ibaret bulunduğundan öğrencinin yıllık öğrenim ücretini müdür temin etmektedir.

3. Mektebe satın alınacaklar ve gerekli inşaat, muallim ve memurların görevlendirilme ve görevden alınmaları, mektebin gelir ve giderlerini dengede tutmak müdürün vazifesidir.

4. Ders programlarını tertip etmek ve muallimlerin vaktinde derslerine devamlarına ve diğer memur ve hademenin hareketlerine nezaret etmek.

5. Mekteplerin encümeni, mektep müdürlerinin mekteplerin belirlediği kurallara göre idare edip etmediklerini ve hesaplarını kontrol ve tasdik etmektedir.

6. Mektebin bütün kısımlarının hesapları, gelir ve giderlerini gösteren bir defter ayda bir kez tanzim olunur ve gerektiğinde Maârif-i Umûmiyye Nezareti celilesine ibraz olunmak üzere nezdinde saklanmaktadır (Mizan-ı Terakkî Talimatı, H. 1310).

Mekteplerin idaresinden birinci derecede sorumlu olan kişi müdürdür. Günümüzde de müdürler okulun en yetkili amiridir. Okulların eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütülmesinde birinci derecede sorumludur (MEBOÖY, 2002). Özel okulda müdürlerin görevleri bakımından çok önemli farklar bulunmamaktadır.

Bu gün özel öğretim kurumlarında okulun ihtiyaçlarına göre genel müdür de bulunabilmektedir. Genel müdür; kurumların yönetiminden, eğitim-öğretim faaliyetlerinin plânlanmasından ve en iyi şekilde yürütülmesinden Bakanlığa karşı sorumludur. Genel Müdür, okul müdürünün 1. sicil amiri okulda görevli müdür yardımcıları, öğretmenler, uzman öğretici, usta öğretici ve diğer personelin 2. sicil amiri olarak usulüne uygun sicil raporlarını doldurur. Genel müdür yardımcılığı görevi de ihtiyaç duyulursa bulundurulabilir (ÖÖY, 2002). Bunlar dışında okulların kapasitesine göre müdür yardımcıları, zümre başkanlıkları, ölçme değerlendirme servis yöneticisi, kurslar servisi yöneticisi, koordinatör rehber öğretmen, laboratuvar öğretmenleri gibi görevliler bulunmaktadır (ÖÖY, 2002). Bu durum günümüzde artık özel okulların çok kapsamlı ve nitelikli olduğunu göstermektedir. Varlıklı ailelerin çocuklarının daha iyi bir eğitim alma amacıyla gönderdikleri bu okullar bunu gerçekleştirmek ve daha fazla öğrenciye eğitim verip onların başarılı olmaları için her türlü önlemleri almaktadırlar.

4.4.6.2. Muallimler

Özel İslam Mektepleri'nde öğretmenlik ayrıca bir meslek olarak görülmüş, bu iş için yalnız ma'lûmâtın kâfi olmayacağı, talim ve terbiye usullerini bilmek ve ayrıca tecrübe ve ihtisas sahibi olmanın gerekliliğine inanılmıştır. Bu şartlara sahip bir heyet-i talimiye oluşturulmaya çalışılmıştır.

Mektepçe hüsn-i ahlâk ashabından ve okutacağı derse muktedir muallimler istihdam olacağından Maârif Nezaretince tahkik edilmesi şarttır. İstihdam edilecek muallimlerin atama ve görevden alınmasında Maarif Nezareti'ne müracaat edilerek izin alınması gerekmektedir. Muallimlerin görevlerini en iyi şekilde yerine getirmeleri Maârif Nezaretince tasdik edilmiş programa göre derslerini okutmaları mecburidir (Dârü'l-İrfan Mektebi'nin Tevzi Mükâfat Cetveli, H. 1318). Muallimlerin belli başlı görevleri şu şekilde belirlenmiştir:

1. Heyet-i tedrisiyye bulunan muallimlerin isimleri Maârif Nezareti celilesine arz olunarak oraca kayıtları icra olunmaktadır. Mektepte talim ve tedris edecek muallimlerin tamamı muzaffidirler.
2. Muallimler belirli olan gün ve saatlerde mektepte bulunacaklar müdürün ma'lûmâtı olmaksızın hiçbir sebeple dersaneyi terk edemeyeceklerdir.
3. Öğretim sırasında ciddiyet üzerinde olup derslerini sade bir dille anlatacaklardır
4. Derslerde öğrencilerin dersin dışındaki bir şey ile meşgul olmalarına ve gerekmedikçe dışarıya çıkmalarına müsaade edilmeyecektir.
5. Yanlarında müdürün me'zuniyetini gösteren pusulalar bulunmayan öğrenciler muallimler tarafından dersanelerine kabul edilmeyecektir.
6. Ders zamanı bir saat olup bu müddet icabı takdirinde beş dakika daha uzatılabilir. Ancak bu sürede dersin sona ermesi şarttır.
7. Birinci derse girecek muallimin sınıfa gelmeyen ve ders veya ahlâktan ödül ve ceza alanları sınıf defterine sıra numaraları karşısına kaydetmeleri icab etmektedir.
8. Hafta sonlarında muallimlere her sınıf için birer sui ve ahlâk varakası verilecek ve bu belgelere mensup oldukları sınıfları bir haftalık iyi ve kötü halleri ve ahvali kaydolunacaktır.
9. Sui ahlâk belgeleri mükâfat ve mücazat hususlarına esas addedilmiştir.

10. Muallimler program mucibince öğretime mecburdurlar ve dershanelerde buldukları müddet öğrencinin her türlü hareketinden mesuldürler.

11. Muallimler gerektiğinde dershanelerine müdürü davet edebilirler. Ancak bu davetin bir pusula ile olması ve pusulanın sınıf başı ile evvela mubassır efendiye gönderilmesi şarttır (Şemsü'l-Mekâtib Talimatı, 1308).

12. Bir muallim ders sırasında nasihat ve takdir ile ıslah edemediği bir muciz öğrenciyi o anda müdür veya ders nazırına bildirecek, dersinden mücazat ve mükâfat alanları dahi paydosta kalem odasındaki özel deftere imzası altında kaydedecektir.

Daimi muallimlerden başka görevlendirilmiş muallimler bir nevi ücret aldıklarından mektebin tatil dönemlerindeki iki ay zarfında maaş alamamaktadırlar.

H. 1328-1329 istatistiğinde yüksek Özel İslam Mektepleri'nde görev yapan öğretmenlerin menşeleri Hadika-i Meşveret İdâdisi'nde 25 muallim Mekâtib-i Âliyeden, 9'u Mekâtib-i Tâliyeden 3'ü de Darümualliminden mezundur. Mekteb-i Tefeyyüz İdâdisi'nde ise 11 muallim Mekâtib-i Âliyeden, 5'i Mekâtib-i Tâliyeden 4'ü de Darümualliminden mezundur. Diğer Özel İslam İdadileri için de hemen hemen benzer rakamlar söz konusudur (MNİ, H. 1328-1329). Aynı istatistikte gayrimüslim idâdilerinde genel olarak husûsî mekteplerden mezun muallimlerin çalıştırıldığı görülmektedir.

Muallimlerin öğrenciler üzerindeki yetkileri sınırsız değildir. Kurallara uymayan öğretmenlerin de cezalandırıldığı görülmektedir. Hadika-i Marifet Mektebi talebesinden Ömer Kemaleddin Efendi'yi döven Hadika-i Marifet Mektebi ile Mekteb-i Sultânî Muallimi Hakkı Efendi ile müdür hakkında tahkikat yapılması bu durumun örneklerindedir (BOA, H.1325, MF. MKT, 1010/41).

Günümüzde de ilköğretim kurumlarının amaçları doğrultusunda öğrencileri eğitmek, öğretmenin temel görevidir. Geçmiş ve günümüz arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır.

Muallimlerin dışında bu mekteplerde ders nazırı sıfatıyla eğitim ve öğretimin içeriğinden, niteliğinden ve yönteminden sorumlu kişiler ile öğrencilerin eğitim ve derslerle alakalı sorunlarının giderilmesinden müdürün denetimi altında görev yapan müdür muavinlerinin de bulunduğu görülmektedir.

4.4.6.3. Doktor

Günümüzde özel okul kurumlarında istenildiğinde okul doktoru adı altında personel istihdam edilebilmektedir. Osmanlı Devleti Dönemi'nde de Özel İslam Mektepleri'nde görevli çalışanlardan biri de doktordur. Mektepler içinde genellikle küçük bir de eczane bulunmaktadır. Mektebe kabul edilecek bütün öğrenci ve öğretmenlerin doktor muayenesinden geçmesi şarttır. Talebe, öğretmen ve hademeler haftada iki kez doktoru ziyaret ederek önemli rahatsızlıkları kontrol ettirmektedirler (Osmanlı İttihâd Mektepleri Tarifnamesi, H. 1327).

Mektebin doktoru talebenin sağlık durumlarını kontrol ve muayeneye özen göstermektedir. Doktora muayene olunan talebeye verilen ilaç doktorun kontrolünde verilmektedir (Mekteb-i Tefeyyüz, H. 1329).

Mekteplerde görevli bir doktorun bulunması birçoğunun yatılı okul olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Mektepte hastalanan öğrenciler mektep hastanesinde tedavi edilmiş ve ailesine de malumat verilmiştir. İstanbul'da meskeni olmayan daimi yatılı öğrencilerin hastalıklarında, hastalığının vahameti durumunda yakın bir özel hastaneye götürülmüş ve velisine de ya telgraf ya da mektupla bildirilmiştir. İstanbul'da velisi olan talebenin ise mektep hastanesinde üç günden fazla kalmasına izin verilmemiştir (Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsiyyesinin Talimat Dâhiliye ve Esasiyesi, H. 1310).

Özel İslam Mektepleri'nde talim ve terbiyenin birinci şartının sıhhat olduğu belirtilmiştir. Mektepte çocukların arasında zuhur eden hastalıklar, rahatsızlıklara kayıtsız kalınmamıştır. Bu nedenle mektep çocuk mütehassıslardan oluşan bir doktor tayini ile belirli zamanlarda mektebin bütün talebesini muayene ettirerek reçetelerini, gerekli ihtarları mektep idaresi vasıtasıyla ailelere bildirmişlerdir. Talebenin her biri için sağlık durumuna mahsus bir defter kaydı tutulmuştur. Bu defter mektep idaresinde muhafaza edilmiş ve çocukların sağlık durumları kontrol altında tutulmuştur (Şemsü'l-Mekâtib, H. 1340).

Mekteplerde talebenin temizlik ve düzenine daima itina gösterilmiş elleri, ayakları muayene ile temizlettirilmiş ve yatılı talebe haftada bir defa hamama sevk olunmuş ve yemeklerden sonra talebe azalarını, ellerini sabunla yıkamaya mecbur tutulmuştur. Dişleri bozuk olan öğrenci için mektep tabibi tarafından bir tertib yaptırılarak sert bir fırça ile dişleri temizlettirilmiştir.

Talebeler mektebe geldiklerinde gereken teftişat icra edilmiş ve oyunları sağlık kuralları çerçevesinde takip olunmuş ve en zayıflar için özellikle dikkatli davranılmıştır (Mekteb-i Tefeyyüz, H. 1329). Mektebin doktoru öğrencilerin sağlığından ve bakkalda satılan malların sağlığa uygun olup olmamasının kontrolünden de sorumlu tutulmuştur (Dârü'l-İrfan Mektebi'nin Tevzîf Mükâfat Cetveli, H. 1318).

4.4.6.4. Kâtip

Kâtip, genel olarak, okulun bütün hesap ve yazı işlerinden sorumludur. Kâtibin husûsî görevleri ise şunlardır:

- 1- Müdür tarafından istenen her türlü resmi yazıyı yazmak, müdüre gelen yazıları ve emirleri tescil edip saklamak.
- 2- Mektepteki ders araç gereçleri ile tüm eşya ve sair edevatın demirbaş defterini tanzim etmek ve bununla ilgili vukuatı günlük takip etmek.
- 3- Satın alınan erzakın cinsini, miktarını ve fiyatını bu işle ilgili deftere kaydedip yapılan masrafın kaydını bir defterde tutmak.
- 4- Öğrencileri tanzim ederek bir deftere kısaca kaydetmek.
- 5- Her gün öğrenciye verilecek yiyeceklerin çeşidini bildiren bir pusula düzenleyip okul müdürüne vermek (Cevat, 2001; Demirel, 2010,).
- 6- Dâhiliye müdürü, muallim ve mubassır efendiler tarafından verilen jurnalleri gösterilen numuneye uygun olarak özel bir deftere kaydetmek (MHNL).

4.4.6.5. Mubassır

Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi'nde her rüşdiyenin ve idâdînin bir mubassırı ve bir bevvabının olması şart koşulmuştur (MUN, 1869. 21. madde). Mubassır öğrencinin hal ve hareketiyle yakından ilgilenen rehber öğretmen gibi düşünülebilir. Bir rüşdiye mektebinden şahadetnâme alan veya o derece bilgiye sahip iyi ahlâklı kişiler arasından seçilmektedir. Teneffüs zamanları dahi öğrencilerin yanından ayrılmayarak onların tavırlarına dikkat ederek bu konuda idareyi bilgilendirmekle görevlidirler (Cevat, 2001). Mubassırlar öğrencilerin mektep içerisindeki hüsn-i hal ve hareketlerine nezaret etmekle sorumludur. Bütün mubassırlar da bir sermubassırın (başmubassır) idaresi altında bulunmaktadır. Öğrencinin devam ve hüsn-i hal ve hareketine ait

hususlar sermubassır tarafından kontrol edilir ve gerektiğinde dâhiliye müdürüne müracaat edilmiştir. Mubassırların ayrıca öğrencilerin temizliğine ve tertibine riayet ve dershaneye ve yemekhaneye ve teneffüşhanede aykırı harekette ikaz etme sorumlulukları da bulunmaktadır (Dârü'l-İrfan Mektebi'nin Tevzi Mükâfat Cetveli, H. 1318).

4.4.6.6. Hademe

Mekteplerin her türlü temizlik işlerinden sorumludurlar. Aynı zamanda talebeler mektep tarafından semt semt tayin olunacak hademe vasıtasıyla mektebe gelip gidecek, talebe evvelce velileri tarafından ihbar edilerek, velisinin malumatı olmaksızın hiçbir surette hademesiz gönderilmeyecektir (Dârü'l-İrfan Mektebi'nin Tevzi Mükâfat Cetveli, H. 1318).

Darü'ş-Şafaka Mektebi çalışanları itibariyle oldukça zengin bir kadroya sahiptir (Bkz. Tablo 4.18). Bu mektepte görevlilerden muhasibin görevleri olarak şunlardan da bahsedilmiştir: Cemiyetin genel hesaplarından ve nakdiyesinden mesul ve mükelleftir. Tahsilât-ı yevmiyeden kasasında azami on bin kuruştan fazla bulunduramaz. Fazlasını cemiyet namıyla bankada açılmış olan cariye usul-i dairesinde bırakır. Verilen emirlere göre gereken mikdarını sarf eder. Her ay sonunda makbuzları gösteren bir cetvel ve her sene sonunda kesin bir hesap tanzim ederek reis vekiline vermelidir. Tahrirat kâtibi, cemiyetin bütün yazılı işlemlerinden, kararların kaydından, evrakın korunmasından sorumludur. Tahsil memuru, gelirlerin toplanmasından sorumludur (Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiye Nizamnâmesi, 1872).

Bu görevlilerin dışında mekteplerde talebelere rehberlik yapan mübaşirler, yatılı talebe sayısı yüz elliye aşan mekteplerde erzak ve ambar memuru, malzemelerin korunması ve bakımı için demirbaş memurları, dini vecibeler için imam bulunmaktadır (Aytekin, 1991).

H. 1328-1329 ders yılında bütün bu çalışanları barındıran Özel İslam Mektepleri'nin yüksek kısımlarında sarf olunan maaş ve masraflar Tablo 4.54'teki gibi çıkarılmıştır (MNİ, H. 1328-1329, s. 35).

Tablo 4.54

H. 1328-H. 1329 Ders Yılında Özel İslam Mektepleri'nin Yüksek Kısımlarında Sarf Olunan Maaş ve Masraflar

Mektebin adı	Maaşlar	Masraflar	Toplam	Tarihi küşadı
Hadika-ı Meşveret İdâdîsi	217940	268348	486288	1324
Mekteb-i Tefeyyüz İdâdîsi	93600	67000	160600	1312
Aydın İttihâd ve Terakkî idâdîsi	118800	75000	193800	-
Aydın Menba-yı Füyuzat İdâdîsi	28800	5000	33800	1313
Bağdat Terakkî-i Caferi Mektebi	24120	3612	27732	-
Şam İttihâd ve Terakkî Ticaret İdâdîsi	Ma'lûmât	Alınamamıştır		1325
Suriye El Osmaniyet'ül-Dimaşkiyye İdâdîsi	57400	2500	59900	-
Şam İlmiye-i Vataniyye İdâdîsi	13800	27500	165500	1324
Suriye Humus İttihâd-i Vatani İdâdîsi	91000	89000	18000	1324
Suriye Humus el-Külliyet'ül-İlmiyetü'l-İslamiye İdâdîsi	150000	105000	255000	1322

El Osmaniyetü'l Dimaşkiyye İdâdîsi için evkafa aittir diye not düşülmüştür.

4.4.7. Uygulanan Ödül ve Cezalar

Ödül ve cezalar geçmişte de günümüzde de eğitimin ayrılmaz birer parçası olarak kabul edilmektedir. Özel İslam Mektepleri'nde uygulanan ödül ve cezalar resmî mekteplerle hemen hemen aynı hükümleri taşımaktadır

4.4.7.1. Ödüller

Öğrencileri ödüllendirmenin onların başarılarına ve davranışlarına olumlu katkıları bulunduğunu, ancak bu konuda dikkatli davranılması gerektiği herkes

tarafından bilinen bir gerçektir. Özel İslam Mektepleri de öğrencilerin başarılarını takdir etmek ve daha da artırmak için çeşitli ödüller vermişlerdir.

Mektepte verilen mükâfatlar aferin, tahsin, imtiyaz ve nefis-müzeyyen kitaplardır. Bundan başka bir de iftihar varakası vardır. İftihar haftada bir kez verilmiştir. Bunu almak için şu şartları yerine getirmek gerekir:

1- Bir hafta zarfında devamsızlık etmiş olmamak.

2- Kaldırıldığı derslerden mazharı mükâfat almak veya hiç olmazsa 10 yahut 9 numara not almak.

3- Aleyhinde bir hafta zarfında muallimler ve mubassırlar tarafından hiçbir türlü şikâyet edilmiş olmamak.

4- Bir hafta zarfında ahlâk numarası kırılmış bulunmamak.

İftihar belgesi ders nazırı tarafından takdir edilirdi. On iki iftihar belgesi alan öğrencinin ismi 'levha-ı takdire' yazılırdı. İsmi levhayı takdire yazıldıktan sonra hüsn-i ahlâk ve sa'y-ı (çalışma) gayrete devam eden öğrencilere sene sonunda bir saat veya kıymetli bir kitap verilmiştir. İsmi takdir levhasına yazılan öğrencilerin sol koluna onu diğer öğrenciler arasında ayırabilmek için kenarı sırmalı yeşil şerit takılmaktadır.

Aferin belgesi, derslerini güzelce bellemiş olanlara, yazı defterlerini dikkatle yazanlara, mektebe gelirken ve giderken taburlarında veya mektep dâhilinde kemal-i edep ve terbiye ile hareket edenlere verilmektedir.

Tahsin belgesi derslerine fevkalade bir surette çalışanlara veya beş aferin belgesi ibraz edenlere, imtiyaz belgesi sa'y ve gayreti semeresi olarak imtihan-ı husûsîlerde her hangi bir dersten birinci çıkana veya dört tahsin belgesi ibraz edenlere verilmektedir. On iki imtiyaz belgesi alan öğrencinin sağ koluna kenarı sırmalı kırmızı şerit dikilmiştir. Bu işaret talebe ve muallimler karşısında takılmaktadır.

İftihar ve imtiyaza haiz olan öğrencilerin mektep kuralları dışında bir hareketi görülecek olursa kollarındaki alamet-i mahsusa alınmaktadır

12 imtiyaz ve 12 iftihar belgesi alanların isimleri tevzii mükâfat töreninde heyet-i umûmiyye karşısında okunarak çalışmalarını ve olumlu hareketleri hatırlatılmış ve kendilerine kıymetli hediyeler verilmiştir.

Aferin, tahsin, imtiyaz belgeleri defter-i mahsusasına muallimlerce edilen işaret üzerine her akşam dâhiliye müdürü veya ders nazırı tarafından talebeye tevzii edilmektedir.

İmtihan-ı umûmilerde bir dersten birinci ve ikinci çıkanlara yahut elli aferin veya on tahsin yahut üç imtiyaz belgesi ibraz edenlere tevzi mükâfat töreninde kıymetli kitaplar verilmektedir.

Kısm-ı ibtidâiyeden kırk üzerinde bulunan sınıflardan otuz tahsinname alan öğrenciye mektepler tarafından ciltli bir kitap verilmektedir (Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsiyyesinin Talimat-ı Dâhiliye ve Esasiyesi, H. 1310). Mekteb-i Osmanî verdiği ödüllerle ilgili şu şekilde bir açıklama yapmıştır:

“Dersleri ehemmiyetlerinin nisfından 10 aferin, Hüsn-i ahlâkıdan 10 tahsin alametlerinden bila fazla her hafta nail olanlar bir taltif, 4 taltife nail olanlar bir alamet farfeye kesb istihkak edecekleri gibi sene-yi tedrisiye esnasında derslerinden tam numara fevkinde cevap veren öğrencilere hocalarının taht-ı tasdikinde bir aferin verileceği ve imtihan-ı husûsilerde iki ehemmiyetle dersten tam alanlara bir aferin ve dört dersten tam alanlara iki aferin ve altı dersten tam alanlara üç aferin ve tekml derslerden tam alanlara dahi bir taltif varakası verilir. İmtihanı husûsilerde zayıf not alanların imtihan-ı umûmiyyeye dâhilleri velileriyle kararlaştırılır.”

Bu mektep öğrencileri ödüllendirirken onları mektep içerisinde ayırt edilebilecek bazı işaretlerle onurlandırmıştır. Bu şu şekildedir (Mektebi Osmanî Dâhili ve Harici Talimatı, H. 1310):

“Öğrencilerin yanlarında toplanan tahsin ve aferin varakalarından yedinci madde mucibince mücazata mukabil terk edecekleri varakalardan gayri ikisi dersten, ikisi hüsn-i ahlâktan olmak üzere dört taltif varakasını toplayan efendi heyeti tedrisiyenin kararıyla sağ kolunun sınıf şeritleri üst tarafına numûnesi vecihle bir saray ipek şerit takacak ve bunun adedi dörde varınca bir adet gümüş ay alametiyle tebdil edilecek ve yine şeritlerin adedi dördü bulunca bir sırma şerit takılacak ve sırmaların adedi ikiyi tecavüz edince üçüncü birine evvelki ay dâhiline gümüşten me’mul bir küçük işaret ilave ve yine ipek ve sırma şeritlere mektepten hürucuna değin devam olunacaktır”

Özel İslam Mektepleri’nde verilen ödül kâğıtları ile ilgili olarak Akyüz önemli kaynaklara ulaşmıştır. Onun verdiği bilgilere göre; İstanbul Özel İslam Mektepleri’nden Gülşen-i Maârif-i Hamidî Mektebi’nde 488 numaralı Mustafa Efendi’ye alfabe

dersinden aferin belgesi verilmiştir (Bkz, Ek: 1). Yine Gülşen-i Maârif Mektebi'nde bir başka aferin belgesi örneği bulunmaktadır (Bkz. Ek: 2). Yukarıda adı geçen Gülşen-i Maârif-i Hamidî Mektebi ile aynı okuldur. Ancak, burada, eğitimin, dönemlerin siyasî özelliklerine göre değiştiğini gösteren ilginç bir örnekle karşı karşıyayız: Şöyle ki, 31 Mart 1909'dan sonra II. Abdülhamid tahttan indirilince, adında onun adı, yani Hamidî bulunan tüm okulların adından bu isim çıkarılmıştır. Yukarıdaki belge de 6 Şubat 1913 tarihli olduğundan, okulun önceki adındaki Hamidî terimi artık mevcut değildir.

Bu âferin belgesinde dikkati çeken özelliklerden biri de, köşelerine II. Meşrûtiyyet (1908-1918) yönetiminin ilkelerini ifade eden kavramların yazılmış olmasıdır. Bunlar, Hürriyet-Adalet-Uhuvvet (kardeşlik) Müsavat (eşitlik) kavramlarıdır. Görüldüğü gibi, küçük bir öğrenci ödül kâğıdında bile, dönemin siyasal rejimi kendi ilkelerini hatırlatarak öğrencinin zihninde yer etmeyi amaçlamıştır.

Üçüncü örnek ise İstanbul'da Şemsü'l-Mekâtip'de verilen bir ödüldür. Bu ödül de bir zikr-i cemildir. Bu zikr-i cemîl ödül kâğıdı, İstanbul'da bir özel İslam mektebi olan Şemsülmekâtip'in 1. sınıfındaki bir öğrenciye verilmiştir (Bkz. Ek: 3).

Zikr-i cemîl ödül belgesinin anlamı ve ödül sıralamasındaki derecesi zamanla değişiklik göstermiştir. Nitekim öteki ödül kâğıtlarının renginde ve derecesinde de zamanla değişiklikler olmuştur (Akyüz, 2004).

Numune-i Terakkî öğrencilerinden Yusuf Kemal Tengirşek umumi imtihanlardan sonra yapılan mükâfat dağıtım töreni ile ilgili şunları anlatmaktadır (Bal, 2003, 63-71):

“Genel imtihanlar bitti. Mükâfat dağıtım töreni yapıldı. Okulun büyük avlusu çocuk velileriyle dolmuştu. Herkesin birden konuşması avluyu uğultu ile dolduruyordu. Çocuklar hep anne ve babaları ile oturuyorlardı. Mükâfat almak için ismi söylenen öğrenciler yerinden kalkıyor, binek taşı gibi yüksek mermer yere bir yandan çıkıyor, mükâfatını aldıktan sonra öte yandan inip tekrar yerine geliyordu. Mükâfat üçü aştıktan sonra mızıkla ile hafif hafif alkışlanıyor; mükâfat daha da fazlalaşırsa herkesle beraber mızıkla da coşuyordu. Alkış tufanı oluyordu”.

Onun anılarından mektepte yapılan ödül dağıtım törenlerinin hem öğrencileri hem de velileri çok heyecanlandığı ve motive ettiğini görmek mümkündür. Bu törende

Yusuf Kemal Tengirşek annesinin de onun her aldığı mükâfat sonrasında ağladığını belirtmiştir.

4.4.7.2. Cezalar

Talebe hakkında tatbik edilecek cezalar genellikle bütün mekteplerde aynıdır. Bu cezalar talebelerin işlemiş oldukları usulsüzlüklere göre çeşitlilik arz etmektedir Genel olarak uygulanan cezaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kayıt ihtar
2. Nasihat-ı mukit (gizli nasihat)
3. Tekdir (azarlama) husûsî
4. Aleni tekdir
5. Tevbih (azarlama anlamı vardır, tekdirden daha hafiftir)
6. Paydoslardan ve oyunlardan mahrum bırakmak
7. Birçok vazife ile mükellef kılarak oyundan mahrum bırakmak
8. Akşam tevkifi (alıkoyma)
9. Ayakta durdurulmak
10. Cuma izinsizliği veya yatılı talebeyi hafta izninden mahrum bırakmak
11. Beş gün müddetle ihraç
12. On gün müddetle ihraç
13. İhrac-ı kat'î.

Bir ders yılı zarfında öğrencinin yanlarında bulunan ödül ve cezaları gösteren bir cetvel bulunmaktadır. Bu cetvel toplanan konuların sadece ceza kısmı yeni yıl cetveline nakledilip eski cetveller mektep müdürüne teslim edilmiştir. Mükâfat kısmı ise her öğrencinin mektepte bulunduğu müddetçe muteber tutulup toplamı gelecek senenin cetveline nakl olunmaktadır. Büyük vukuatlardan başka mektep sicilinde kayıt bulunmayacağından cetvelini zay edenler için de velisiyle beraber uygun bir ceza verilmesi kararlaştırılmıştır. Son sınıf öğrencilerine bir hüsn-i ahlâk numarası verilir ve bu sınıfta büyük bir olay çıkaranların derecesine göre ahlâk numarası düşürülmektedir. Öğrencilerin davranışlarında görülen aksaklıklar uygun şekilde cezalandırılmıştır. Kavga, dövüş etmek bunlardandır. Namusa aykırı hal ve saldırgan davranışlarda bulunanlar okul idaresince verilecek karar üzerine derecesine göre muamele olunur ve

okuldan dahi uzaklaştırılabilmektedir. Hırsızlık yapanlar derecesine göre tekdir veya ta'zir edilmektedir. Memurun ve muallimine karşı gelen ve emirlerini yerine getirmeyen ile arkadaşlarına karşı liyakatsizlikte bulunalar dahi gerektiği gibi ceza görmüşlerdir (Mektebi Osmanî Dâhili ve Harici Talimatı, H. 1310).

İhraç cezası, almış olduğu cezaların fazlalığına rağmen ıslah edilemeyen öğrenciler için son ceza olarak verilmektedir. Mektep dâhilinde ve haricinde fena hareketlerde bulunanlar derslerine çalışmayanlara, dereceli olarak ihtar, tekdir, tevkif, tard (uzaklaştırma) cezaları verilmiştir. İlk defa olarak edep ve terbiye dairesinde hareket etmeyen ve derse çalışmayan öğrenciye güzel ahlâkı terk etmemesi, sa'y ve gayretin faydaları telkin edilmiştir. İşte bu ihtardır. İhtar cezası aldığı halde bir gün zarfında aynı harekette bulunan talebeye gizli veya açık tekdir cezası verilmiştir.

Tevkif cezası; ihtar ve tekdir ile uslanmayanlara, dersini bilemeyenlere, taburda usluca gitmeyenlere, yazı ve ders vazifelerini yapmayanlara, ders defterlerini muntazaman yazamayanlara verilmektedir. Tevkif cezasına düşen bir öğrenci, talebe dağıldıktan sonra mektepte alıkonulup saat on bire kadar yanında özel bir memuru bulunduğu halde yapamadığı derse çalıştırılır yahut teneffüs zamanlarında arkadaşlarının yanında oynamaktan mahrum edilerek bir yerde bekletilmektedir. Bu keyfiyet bir tezkere ile peder veya velisine de bildirilmiştir.

Öğrenci; bir hafta zarfında görmüş oldukları ders veya ödül, cezaları hafta bitiminde velilerine götürerek imzalatırıp sonra yine mektebe iade etmeye mecburdur. Getirmeyenlere yine dereceli olarak ihtar, tekdir, tevkif cezaları verilmiştir. Bir aferin belgesi terk eden öğrenci ihtardan, iki aferin belgesi veren tekdirden, beş aferin veya bir tahsin bırakan da tevkifden kurtulmaktadır (Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsiyyesinin Talimat Dâhiliye ve Esasiyesi, H. 1310).

Kötü hareketi görülerek ahlâk numarası tenzil edilen bir öğrenci dersten değil hüsn-i ahlâktan dolayı aldığı aferin belgesi terk ettiği halde bir numarasını telafi ettirebilmiştir (Afitab-ı Maârif Mektebi Talimatnamesi, H. 1326). Talebenin terbiye gördüğü muhite uygun olarak müdürün de onayı ile münasip cezalar da verilebilmektedir (Mekteb-i Tefeyyüz, H. 1329).

Yine Yusuf Kemal Tengirşek Numûne-yi Terakkî Mektebi ile ilgili bir anısında herkesin içerisinde küfür eden öğrenciye ders öğretmeni tarafından tokat atılmasının ardından, küfreden öğrencinin de öğretmene tokat atması sonucunda öğrencinin

mektepten atıldığını anlatmaktadır (Bal, 2003). Bu olay bize ücretli de olsa Özel İslam Mektepleri'nde disipline önem verildiğini, öğretmene saygısızlık gösterenlerin affedilmediğini ve gerekli cezaların verildiğini göstermektedir.

Dârü's-Şafaka Mektebi'nde de başarılı olamayan veya hal ve hareketleri nedeniyle mektebin düzenini bozan öğrencilerin kayıtlarının silindiğini arşiv belgelerinden anlamaktayız. Bunu disiplini sağlamak amacıyla da kullanmışlardır. 1902-1903 yıllarında talebenin ahlâkını bozduğu için dördüncü sınıf talebesi olan Erzurumlu Hüseyin Hüsnü adlı çocuk memleketine gönderilmek üzere Trabzon'a sevk edilmiştir (BOA, H. 1320, ZB, 459/74).

Günümüzde öğrencilere uygulanacak ödül ve cezalar Millî Eğitim Bakanlığı ilköğretim-ortaöğretim kurumları ödül ve disiplin yönetmeliği esaslarınca belirlenmiştir. Yönetmelik, örnek davranışların ve başarıların niteliklerine göre ödüllendirilmesinde öğrencilere; teşekkür belgesi, takdir belgesi, onur belgesi gibi belgelerin verilmesini uygun görmektedir. Aynı yönetmelik öğrencilere davranışlarının niteliklerine göre; kınama, okuldan kısa süreli uzaklaştırma, okuldan tasdikname ile uzaklaştırma, örgün eğitim dışına çıkarma gibi cezaların uygulanacağını belirtmektedir (MEB Disiplin Yönetmeliği, 2007).

4.4.8. İmtihanlar

Özel İslam Mektepleri'nde genel olarak dersler, ders yılı başlangıcı olan Ağustos'un 15'inden başlar, Şubat'ın ilk günlerinde ise bir husûsî imtihan icra edilmektedir. Haziranın başında da derslere son verilerek Haziranın 15'inde imtihan-ı umûmi başlamakta Temmuz başlarında imtihanlar bitirilmektedir. Mektepler, Ağustos'un 15'ine kadar süren tatil dönemine girmektedir. Bu tatil zarfında idare tarafından belirlenen bir günde tevzi mükâfat töreni icra edilmektedir.

Özel İslam Mektepleri'nin imtihan-ı umûmî tatilinden başka diğer tatil günleri II. Meşrûtiyyet Dönemi'nde şu şekilde belirlenmiştir: Hazret-i Peygamberin doğum günü, kandil akşamları, bir hafta kurban ve bir hafta ramazan bayramı tatili, 10 Temmuz îd-i millisi, cülûs ve viladet-i padişahî günleri, Osmanlıların tarih-i istiklali 1299 sene-i hicriyesine müsadif gün, tenzih-i umûmi günü (Mekteb-i Tefeyyüz, H.1329; Rehber-i

İttihad-i Osmanî, Leyli ve Nehari-İbtidai ve Tali). Daha önce ramazan bayramı tatili on beş gündür ve 10 Temmuz II. Meşrûtiyyetin ilan edildiği gün tatil yapılmamaktadır.

Mezun olan öğrenciler mezuniyet derecesine göre resmi mektep mezunları gibi muamele edilmektedir. Mektepten mezun olan öğrenciler daha sonra Maârif Nezareti Celilesi'nden gönderilen mümeyyizler huzurunda yeterliliklerini isbat ederek tasdik edilmiş şahadetnâme alma hakkına sahiptirler. İmtihanalara ait notlardaki usulde Maârif Nezareti'nin kurallarına tâbi olunmaktadır (Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsiyyesinin Talimat Dâhiliye ve Esasiyesi, H. 1310).

Devreler ve Devre İmtihanları ve bir ders yılı şu şekilde bölümlere ayrılmıştır;

* Ders yılı Eylül'ün 1'inden Mayısın 31'ine kadar toplam 9 aydır.

* Bir ders yılı her biri 3'er ay olmak üzere üç devreye ayrılmıştır.

Birinci devre: 1 Eylül – 31 Teşrin-i sani

İkinci devre: 1 Kanun-i evvel- 28 Şubat

Üçüncü devre: 1 Mart- 31 Mayıs

Birinci ve ikinci devre imtihanları yazılı icra kılınmaktadır. Üçüncü devre imtihanları ki (imtihan-ı umumi) sözlü bir surette yapılmaktadır. Birinci ve ikinci devre imtihanlarına talebeler aldıkları numaraların ortalamaları imtihan-ı umûmiyyede alacakları numaralarla birleştirilerek yarısı beş-yediden yukarı olanlar sınıf geçebilmektedirler. Bir veya iki dersten beşten düşük not aldığı surette ikmal, üç dersten düşük not alırsa sınıfta kalmaktadırlar. Notların derecesi şu şekildedir:

* 9-10-âliyyül âlâ

* 8 âlâ

* 7 karîb-i (yakın) âlâ

* 6 vasat

* 5 karîb-i vasat

* 4-3 zayıf

* 2-1 pek zayıf

Her devrenin imtihan bitiminde mektep talebelerine bir ay istirahat, üçer gün tatil verilmektedir (Şemsü'l-Mekâtib, H. 1340)

Husûsî imtihanları Kanun-i evvel ve Mart aylarında yapan mektepler de vardır. İmtihanların icrasını heyet-i idare ile ders nazırı tarafından kararlaştırmaktadır. Her dersin imtihanında heyet-i idareden biri ve ders nazırı bulunarak notların hakkaniyetle takdir edilmesine özen gösterilmektedir. İmtihanalardan sonra talebelerin aldıkları notlar hesaplanarak yüksek not alanlar sınıflarında birinci, ikinci, üçüncü ve âli olmaktadır. Alınan notlar imtihan-ı umûmiyyede etkili olduğu için özel defterlere kaydedilmektedir.

İmtihan-ı husûsiyyede bir dersten birinciliği kazananlara bir imtiyaz, ikincilere bir tahsin, üçüncülere de iki aferin verilmektedir. Bir dersten 4'ten aşağı alanlara tevkif cezası verilir ve ceza aldığı dersi öğrendiği muallimi tarafından tasdik edilince bu ceza geri alınmaktadır.

İmtihan-ı husûsiyyede bütün öğrencilerin bulunması şarttır. Mektebe gelmeyenler sonradan imtihan edileceği gibi mazeretsiz imtihana gelmeyen olursa ceza uygulanmıştır. Yazılı imtihanlarda kopya çekilmesine izin verilmemiş, eğer kopyaya cesaret eden olursa sıfır verilerek cezalandırılmıştır.

Son sınıfın imtihan-ı umûmisinde Maârif Nezareti'nden müfettişler bulunduğu gibi her sınıfın imtihanında hariçten mümeyyizler bulunmaktadır. Bu sınavda başarılı olanlar sınıf terfisine muvaffak olmuşlardır (Afitab-ı Maârif Mektebi Talimatnamesi, H. 1326).

Dârü'ş-Şafaka ve bütün mekteplerde iki sene sınıf geçemeyen talebelerin terfi kayıtları ile ihraçları cihetine gidilmektedir. İki sene üst üste imtihan-ı umumilerde terfi edemeyen yani sınıfını geçemeyen Sarıgezli Hurşit Efendi'nin mektepten ihraç edildiğini görülmektedir. Dârü'ş-Şafaka'da kaydı silinen Hurşit Efendi bu mağduriyetinin giderilmesi için Bursa Sanayi Mektebi'ne kaydını istemiş bu da Maârif Nezareti tarafından Hüdavendigâr Vilayeti'ne bildirilmiş ve bu istek kabul edilmiştir (BOA, H. 1324, MF. MKT, 971/64).

Dârü'ş-Şafaka Mektebi'nde bu uygulamada bir esneklik sağlandığı görülmektedir. Dârü'ş-Şafaka Mektebi talebelerinin anne ve babaları bulunmadığından ihraçları durumunda birçok öğrencinin sefaletine neden olacağı da düşünülmüştür. Bu yüzden öğrencilerin ihraçlarının ardından daha sonra nerede öğrenim göreceği mektep tarafından takip edilmiştir. Bu mektepte iki sene sınıf geçemeyen ve veya tahsile kabiliyeti olmadığı anlaşılan öğrencilerin Bab-ı Ali Seraskeri ve Tophane ve Bahriyye Sanayi Alayları ile Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'ne merbut Sanayi Mektebi'ne nakilleri istenmiştir. Talebeden bu gibilerin sanayi mektebine nakilleri bu mektepte dahi talebeyle ilim ve fen öğretilmesi nedeniyle uygun görülmediğinden Dârü'ş-Şafaka'ya müdavim olup da iki sene sınıf geçemeyen ve tahsile kabiliyeti olmayan talebenin Babı-ali Seraskeri ve Tophane ve Bahriyye'ye merbut Sanayi Alaylarına istihdamı kararlaştırılmıştır (BOA, 16/Ra/H. 1323 (Hicrî), 11/H. 1323/Ra-4, İ..MF).

Günümüzde öğrencinin başarısı, öğretim programı esas alınarak dersin özelliğine göre yazılı, sözlü ve uygulamalı sınav, ödev ve projeler ile işletmelerde beceri eğitimi, ders içi ve ders dışı eğitim – öğretim faaliyetleri değerlendirilerek tespit edilmektedir. Öğretmen, söz konusu faaliyetlerle öğrencinin programlarda amaçlanan bilgi ve becerileri kazanıp kazanmadığını sürekli olarak kontrol ederek değerlendirir.

Yazılı sınavlar, haftalık ders saati sayısı bir veya iki saat olan dersler için ikiden az, üç ve daha fazla olan dersler için ise üçten az olamaz. Yazılı ve uygulamalı sınavların zamanı, en az bir hafta önceden öğrencilere duyurulur. Sınavlarda bir dersten en az ‘Geçer’ not alan öğrenci, o dersten başarılı sayılır. Öğrenim süresi içinde ikinci defa sınıf tekrarı durumuna düşen öğrencilerin öğretim yılı sonunda okulla ilişkisi kesilir.

Okullarını başarıyla tamamlayan öğrencilere diploma verilir. Diploma almaya hak kazanan her öğrenciye; kimliğini, diploma bilgilerini, okul öğrenimi boyunca aldığı dersleri, yılsonu ders puanları ve notlarını gösteren öğrenim belgesi verilir (MEB Sınıf Geçme Yönetmeliği, 2004).

4.4.9. Öğrencilerin Uyması Gereken Kurallar

Mekteplerde tertip, düzeni ve dolayısıyla başarıyı sağlamak için öğrencilerin uyması gereken kurallar belirlenmiş bunun için ailelerinden de destek istenmiştir. Yatılı ve gündüzlü eğitim veren mektepler olduğu için kurallarda bu durum göz önünde bulundurulmuştur. Özel İslam Mektepleri’nde öğrencilerin uymak zorunda olduğu kuralları genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Mekteplerin amacı ilim yapmak olduğundan muallimlerin anlatışlarından istifade edebilmek için öğrenciler tatil günlerinden başka her gün mektebe gelmeye mecburdular.

2. Talebenin mektepten izinsiz çıkması yasaktır. Mazereti bulunanlar o günkü nöbetçi muallimine müracaatla mazeretlerini idareye bildirmeli ve izin almalıdırlar.

3. Mektepten izinsiz firar edenler, ebeveynlerinden tezkere gösteremedikleri takdirde şiddetli bir muameleye tabi tutulacaklardır.

4. Ailelerinin izni olmadıkça öğrenciler dışarıdan kimse ile görüşemezler.

5. Mektepte öğrenciler birbirlerine hanım ve efendi diye hitap etmeli ve gereken hürmet ve saygıyı göstermelidirler.

6. Öğrenciler mektebe vaktinde gelmeye mecburdurlar. Ders esnasında gelenler o derse kabul olunamamaktadır. Aileler de çocuklarını hiçbir dersten mahrum etmemeye gayret etmeleri istenmiştir. Ancak hastalık meşru bir mazeret sayılmıştır.

7. Öğrenci mektebe gelmediği zaman ertesi gün babası veya velisi tarafından bir tezkere gösterilecek, bizzat velisi veya pederi mektebe gelerek mazeretini ifade etmelidir. Tezkere göstermeyenler o gün için mektebe kabul edilememektedir. Eğer üç günden fazla devamsızlık olursa doktor raporu gereklidir.

8. Öğrenciler yanında bulunan fazla parayı idareye vermeye mecburdur, gerekirse idareden alınabilmektedir. Aksi takdirde kaybolan para ve kıymetli eşyadan mektep sorumlu değildir.

9. Madden ve manen zararlı olan tütünün daha genç yaşlarda talebinin kullanması hiç bir şekilde tecavüz edilemeyeceğinden gerek mektep dâhilinde ve gerekse mektep haricinde hissedildiği takdirde evvela şedid bir ihtar, tekrarında o efendinin mekteple alakası kalmayıp kaydı silineceği gibi tütün içmelerine vasıta olanlar da aynı muameleye tabi tutulmaktadır.

10. Sıhhat temizlikle kaim olacağından öğrenciler haftada en azından bir defa çamaşır değiştirmek, tırnaklarını kestirmek, on beş günde bir saçlarını makine ile kestirmek ve yıkanmaya mecbur olup yoklama zamanında bunlar eksik bulunursa icabına göre muamele edilir yani o öğrenci hanesine iade olunmaktadır.

11. Öğrenciler her gün başını, ellerini, ayaklarını, yüzünü, kollarını yıkamaya mecbur olduğu gibi, mektebe muntazam temiz bir kıyafetle gelmesine ve ayaklarının boyalı olmasına itina olunmaktadır.

12. Ders araç gerecinden başka hiç bir eşya mektebe getirilmesi yasaktır.

13. Öğrencilerin ödemeye mecbur oldukları öğrenim ücreti konusunda hiçbir öğrenciye ayrıcalık yapılmayarak, hak ve rüçhana özen gösterilmiştir (Şemsü'l-Mekâtib, H. 1340).

14. Öğrenciler, mektebe mahsus elbiseyi giyip uygun kıyafette mektebe gelmelidirler.

15. Hiçbir öğrenci tatilden evvel gitmeyecektir. Sahih bir sebeple tatilden evvel gitmesi gereken öğrenci velisinden bir tezkere getirerek mektep idaresinden ruhsat almaya mecburdur. Bu hiç bir zaman suistimal derecesinde olmayacaktır.

16. Öğrenciler birbirlerinin kardeşi sayıldığı için aralarında hoş geçinecekler ve birbirlerine içerde ve dışarıda iyi davranmaya ve kötü hareketlerden sakınmaya mecburdur. Bir öğrenci başka bir öğrencinin hukukuna saldırırsa mağdur olan taraf mektep idaresine şikâyetle bulunabilmektedir. Eğer şikâyet etmeyip karşılık verirse her ikisine de eş değerde ceza verilmektedir.

17. Arkadaşlarından birine sözlü ve fiili olarak saldıran veya başkalarının eşyalarına el uzatmaya cüret eden cezaen bir tahsin varakası alır. Olmadığı halde alenen tekdir ve tevbih ile hasar verdiği eşya dahi tazmin ettirilmektedir.

18. Öğrenciler idarenin ve tedrisiyenin her türlü tenbihat ve talimatına riayet edip, katiyen serkeşlik etmemelidirler.

19. Mektebin kurallarına aykırı hareketlerde bulunanlar muhtelif cezalar verileceği gibi münhal adap ve terbiyeye büyük kabahatlerde bulunanlar derhal okuldan uzaklaştırılmaktadır.

20. Her öğrenci mektebe girdiği günden itibaren bir ahlâk numarası alıp ve bunu muhafazaya gayret edecektir.

21. Ahlâk numarası 10'dur. Ahlâka muhalif harekette bulunan talebenin hareketinin derecesine göre ahlâk numarasından bir veya birkaç numara birden düşürülmektedir. Ahlâk numarası sıfıra kadar düşen öğrencinin hemen kaydı silinmektedir.

22. Ahlâk numarasının tenzil ve takdiri, heyet-i idare ve ders nazırına aittir.

23. Bütün öğrenciler mektepte eşit sayılmıştır. Lakin iyi ve güzel davranışlara eğilimleriyle diğerlerinden ayrılabilirler. Bu suretle iyilikleri ile seçilen talebenin kollarına bunun bir işareti olarak derecesine göre mektepçe sarı, kırmızı, yeşil şeritler dikilmektedir.

24. Öğrenciler sabahleyin hademe refakatinde olarak taburla ve intizam ile mektebe gelip ve her tabur geldikten sonra belirli iki defa zil çalınca sınıf sınıf tabur olup gürültü patırtı etmeyerek yine muntazaman dershanelere çıkmalıdır.

25. Öğrenciler tamamen sınıflara çıktıktan sonra mektep idaresince yoklama yapılarak mevcut ve namevcutlar işaretlenmelidir. Yoklama dikkatle dinlenecek ve ismi okunan öğrenci 'mevcut' lafzını söylemelidir.

26. Yoklamadan sonra bir çeyrek saat kadar müzakere vardı. Bu müddet zarfında öğrenciler derse hazırlanacaktır. Müzakere zamanlarında katiyen gürültü patırtı etmeyip yavaşça derslerini tekrar etmelidirler.

27. Üç defa ders zili çalınca müzakereye son verilerek muallimler beklenmelidir.

28. Muallim dershaneye girince öğrenciler ayağa kalkarak selam alacaklar ve sonra yerlerine oturmalıdır.

29. Mektep erkânından veya hariçten hürmet edilmesi gereken bir kişi dahi sınıfa girdiğinde öğrenciler düzgün bir şekilde ayağa kalkmalıdırlar.

30. Öğrencilerin ders esnasında iki de bir de dışarı çıkmaları yasaktır. Ancak bir özrü olunca muallimi tarafından ruhsat verilmektedir. Bu suretle dershaneden çıkan öğrenci dışarılarda dolaşmayıp hemen yine sınıfa girmelidir.

31. Bütün öğrenciler dershanede gayet edebane ve mektepçe edilen tertip doğrultusunda oturup verilen derse dikkat etmeli ve muallim tarafından hangisine soru sorulursa yalnız o cevap verip diğerleri kendilerine bir soru sorulmadıkça konuşmamalıdır.

32. Öğrenciler ders esnasında o saate mahsus dersten başka bir ders veya bir şey ile zihnen ve fiilen meşgul olmamalıdır.

33. Öğrenciler derslerine ait meşgalelerinin halleri için muallimlere sözlü veya yazılı olarak usul dairesinde sual sormak hakkına sahiptirler ve muallimler de lüzum gelen cevapları vermekle mükelleftirler.

34. Öğrenciler teneffüs esnasında edep ve terbiyeye aykırı olmamak şartıyla serbestçe gezip oynayabilmektedirler. Yalnız teneffüse sınıf sınıf muntazaman inilip çıkılmalıdır. Teneffüs zamanında sınıflarda kimse kalmamalıdır.

35. Öğrenciler adab-ı diniyeye uygun olarak abdest alıp, vakti giren namazlarını mektepte eda etmelidirler (Afitab-ı Maârif Mektebi Talimatnamesi, H. 1326). Bazı mekteplerde bunun için belli bir yaş sınırı getirilmiştir. “Talebeyi Müslime on beşten itibaren feraiz-i diniyeyi ifaya mecburdur” (Mekteb-i Tefeyyüz, H. 1329) ibaresiyle Müslüman öğrencilerin İslam dininin farzlarını yerine getirmeleri zorunlu tutulmuştur. Ayrıca önemle durulan en önemli farz ise namazdır. Öğrencilerin farz namazlarının vakti girince eda etmeleri istenmiştir (Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsiyyesinin Talimat Dâhiliye ve Esasiyesi, H. 1310).

36. Mektep içinde ve dışında öğrencilerin sigara içmeleri, tabaka ve paket taşımaları ve yanlarında kesici alet ve kıymetli eşya bulundurmaları, duvarlara kalem sürmeleri sıraları kesmeleri yasaktır. Bu hareketleri yapanlara cezalar verilmektedir.

37. Akşamüstü tatil zili çalınca öğrenciler teneffüşhanede muntazaman ve ikametlerine nazaran tabur olacaklar ve sukûnet ile müdür veya ders nazırını beklemelidirler. Burada o gün zarfında mükâfat alan öğrencilerin isimleri okunup aferin ve tahsinleri tevzi edileceği gibi ceza alanların isimleri dahi okunup ve neticede lüzum gelen ihtarat ve nasihat icra kılınacaktır. Öğrenciler de bütün bunları muntazaman takip edip dinlemelidirler.

38. Öğrenciler, yalnız muallimlerin anlattıkları ile yetinmeyip her akşam hanelerinde yarınki derslerine çalışmakla mükelleftirler.

39. Öğrenciler her gece evlerinde bir deftere gayet dikkat ve itina ile beşer satır yazı yazıp ertesi sabah mektebe getirmelidirler.

40. Fransızca öğretimini gerçekleştirmek için bununla ilgili mektep kurallarını ayrıca belirleyen mektepler de vardır. Afitab-ı Maarif Mektebi, öğrencilerin Fransızca öğrenmeleri için yeterli derecede kelimeler belletildikten sonra Fransızca derslerinde sırf Fransızca konuşmaları okul kurallarına eklemiştir. Aksi takdirde ceza olarak on para alınarak bunlarla kendilerine lazım olan öğretim araçları tedarik edilmesi usul tutulmuştur.

41. Mektebe mensup şâkirdanın mektep civarında ve diğer mahallerde, kahvehanelerde oturmaları ve oyun oynamaları katiyen yasaktır. Fakat peder veya velileriyle ihtiyaç görüldüğü zaman bulunmaları caiz görülebilmektedir (Afitab-ı Maârif Mektebi Talimatnamesi, H. 1326).

4.4.10. Sosyal Faaliyetler

Bu mekteplerde belirlediğimiz en önemli sosyal faaliyet mektep tarafından düzenlenen gezintilerdir. Bunun dışında müsamereler, ahlâk temsilleri, tiyatrolar, konferanslar da bulunmaktadır.

Bu gezileri düzenlemek elbette ki bir takım kuralların yerine getirilmesini gerektirmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Bağlı bulunulan mutasarrıflıktan bir memur, gezi sırasında yanlarında bulundurmalı ve onun nezaretinde geziye gidilip gelinmeli,
2. Talebenin yanında askere mahsus filama, bayrak ve saire bulundurulmalı.
3. Uzak mekânlara küçük çocuklar yürüyerek gidemeyeceğinden arabalarla götürülüp getirilmeli ve zamanında geri dönülmeli.
4. Kız ve erkek öğrencilerin mubassır ve hademeleriyle hanelerine teslim edilmeli.
5. Mesire yerine telebelerin veli ve valideleri davet edilmeli.
6. Zabıta Nezareti'nden gezi için izin alınmalı ve Nezaret'ten bir memur bulundurulmalıdır (BOA, H. 1320, MF.MKT., 629/4).

1902-1903 ders yılında Dârü'l-İrfan Mektebi öğrencileri Kadıköy civarında Çifte Havuzu mesire yerine götürülmüştür. Üsküdar mutasarrıflığından bir memur bulundurulmuş, Havuzlar mesire yeri mektebin bulunduğu yerin tahminen 3 çeyrek saat yakınında olup küçük çocuklar yürüyerek gidemeyeceğinden arabalarla götürülüp getirilmesi ve zamanında geri dönülmesi istenmiştir. Yukarıdaki kurallara uygun olarak bir gezi gerçekleştirilmiştir (BOA, H. 1320, MF.MKT., 629/4).

Afitab-ı (güneş, güneş ışığı) Maarif Mektebi'nde de yapılan en önemli sosyal faaliyetlerden biri yine yakın çevrelerde bulunan mesire yerlerine düzenlenen gezilerdir. Bu geziler düzenlenirken talebelerin güvenliğinin sağlanması amacıyla Zabtiye Nezareti'nden bir memurun da bulundurulmasına dikkat edilmiştir. Bu konu da Maârif Nezareti'nin talimatı bulunmaktadır. 1906-1907 yıllarında Paşabahçe'deki Sultaniye Çayırı'na gidecek Beşiktaş Afıtab Maârif Mektebi talebelerinin yanında da bu amaçla bir memur görevlendirilmiştir (BOA, H. 1324, 484/15, ZB).

Üsküdar'da bulunan Ravza-yi Terakkî Mektebi de bahar münâsebetiyle Haziran'ın birinci Perşembe günü öğrencilerini vapur ile Beykoz mesîresine götürmek için yine yukarıdaki gibi bir izin sürecinden geçerek bu geziyi gerçekleştirmiştir. Beşiktaş'ta bulunan Mekâtib-i Hristiyaniyenin bazılarının vapur ile Beykoz mesîresine götürüldüklerinin emsal teşkil etmesi sonucunda mekteb idâresine Şirket-i Hayriyye'nin araba vapurlarından veya başka vapurlarla öğrencilerin aileleri davet edilmeden yalnız öğretmenleriyle beraber mubassır ve hademe bulundurmak ve öğrencileri bunların nezaretinde evlerine bırakmak şartı ile bu geziye izin verilmiştir. Zabtiye Nezâret ve Şehremânet-i Celîlesi'ne yazılan yazıda me'mûr edilecek birer zâtın refâkatlerinde

lüzûmu kadar polis ile belediye çavuşları bulundurulması da istenmiştir (BOA, H. 1324, MF. MKT,932/5).

Şemsü'l-Mekâtib öğrencilerinin Pazartesi öğleden sonra öğretim amaçlı gezintiler icra ettirilmektedir. Bu gezintiler hem Terbiye-yi Bedeniye hem de sınıf tedrisatının bir tatbikatı gibidir. Bu gezintiler esnasında İstanbul'un en güzel müneffî ve havadar yerlerine gidilerek tabiat ve açık hava ile temasları temin edilmektedir. Bu esnada Hesab, Hendese, Coğrafya, Eşya dersleri tatbikatı gösterilmektedir. Bundan başka asar-ı muammeriye ve sanayi kuruluşlarının ziyaretlerine gidilerek talebenin bu vesile ile görerek talim ve terbiyelerine çalışılmıştır. Bunun gibi çeşitli günlerde müsamereler tertib edilmiştir. Bu müsamerelerde muallim ve talebe tarafından konferanslar verilir, manzumeler okunur ve talebe tarafından tarihi ahlâk temsilleri, musiki dinletileri yapılmıştır. Müsamerelerde aileler de hazır bulunmak hakkına sahiptir (Şemsü'l-Mekâtib, H. 1340). Rehber-i İttihad-i Osmanî Mektebi'nde yakın çevrelere düzenlen gezintilerde bağlarda ve bahçelerde yapılan ameliyat hakkında bilgi verilip ve buralardan mektep müzesi için numûne toplanmıştır. Öğrenciler arasında hitabet ve idman müsabakaları düzenlenmiş, çeşitli konularda alanında uzman kişiler mektebe çağrılarak konferanslar düzenlenmiştir (Rehber-i İttihad-i Osmanî Mektebi, İbtidâi, Tali).

4.4.11. Mektep ve Veli İşbirliği

Özel İslam Mektepleri'nin öğrenci velileri genellikle memurlardan oluşmaktadır. Bunun dışında fenniye meslek erbabı, ticaret, sanattan ziraatten ve diğer meslek erbablarından olanlar da vardır. Örneğin Hadıka-ı Meşveret İdâdîsi'nin velilerinin 31'i ulemadan, 177'si memurlardan, 34'ü meslek-i fenniye erbabından, 83'ü ticaretten, 52'si sanatkârdan, 18'i ziraatten, 12'si de diğer sınıflardan oluşmaktadır (MNİ, H. 1328-H. 1329). Diğer husûsî mektep velilerinin özellikleri de buna paralel bir durum arz etmektedir. Dârü'ş-Şafaka Mektebi'nin H. 1326-1327 ders yılında öğrencilerinin velilerinin 10'u ulemadan, 68'i zabitan ve memurlardan, 3'ü dava vekilliğinden, 2'si etibbadan (doktorlar), 17'si mualliminden, 34'ü meslek-i fenniye erbabından, 14'ü ticaretten, 6'si sanatkârdan, 72'si ziraatten, 13'ü hizmetkarandan, 86'sı de diğer sınıflardan oluşmaktadır (MNİ, 1323-1324, kısmen 1325-1327). Bu mektep öksüz ve

yetim çocukları okuttuğu için veli profili biraz farklılık arz etmektedir. En fazla paya ziraatle uğraşan kişilerin çocukları sahiptir.

Öğrencilerde istenilen düzeyde başarı sağlayabilmek için okul ile veli arasında büyük bir işbirliği olması gerektiğinin bilincinde olan bu mektepler yukarıda belirttiğimiz birçok hususta bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle devam devamsızlık, başarı durumları konusunda veliler sürekli olarak bilgilendirilmiştir. Bu amaçla öğrencinin genel durumu hakkında mektepçe muntazam bir istatistik defteri tutulmuştur. Bu defterden çıkarılan neticeler her ay nihayetinde talebe velilerine gönderildiği gibi evladının tahsil ve terbiyesi hakkında ma'lûmât almak isteyen veliler her an mektebe müracaatla defter içerisindeki bilgilerden haberdar olabilmişlerdir (Mekteb-i Tefeyyüz, H. 1329).

Bu işi her hafta yapan mektepler olduğu gibi bazı mekteplerde farklı bir noktaya da değinilmiştir. Her hafta öğrencinin genel durumunu gösteren ve ebeveynlere gönderilen bu cüzdanlarda bir de velisinin mütalaası hanesi vardır. Bu haneye veliler mektep ile ilgili her türlü şikâyet veya hususları beyan edebilmişlerdir. Bu beyanlar mektep tarafından dikkate alınmış ve mekteple veli arasında sürekli bir iletişim sağlanmıştır (Rehberi İttihâdi Osmanî, Leylî ve Nehârî-İbtidâi ve Tali).

Özellikle yatılı öğrencilerin mektebe uyum sağlaması için de gerekli tedbirler alınmıştır. Çocukların evdeki terbiyesi ayrı, mektepte gördüğü terbiye ayrıdır. Çocukların bu ikisi arasında şaşırıp kalabileceği düşünülmüştür. Çocukların evdeki hareketlerinin mektepte gördüğü tarz terbiyeye uygun olması için ders nazırı veya dâhiliye müdürü çocukların ailelerine müracaat ederek çocuğun evdeki hareketlerine dair malumat almışlardır. Alınacak bu husûsî malumat ile çocuğun ne gibi sebeplerle vazifesini ifa etmediği pek kolay anlaşılacağı için ona göre bir şekil terbiye verilerek bu suretle talebenin her konuda gelişmesine hizmet edilmeye çalışılmıştır (Afitab-ı Maârif Mektebi Talimatnamesi, H. 1326). Bu durum okul veli işbirliğinin en güzel örneğidir.

4.4.12. Usûl-i Tedris (Öğretim Usulleri)

Özel İslam Mektepleri öğretim metotları bakımından hem dönemdeki mekteplere hem de daha sonra Cumhuriyet döneminde açılan mekteplere öncülük etmişlerdir.

Bu mektepler çocuklarda hem ma'lûmâtı artırma hem de bu ma'lûmât üzerine muhakeme kabiliyetini vücuda getirmeye çalışmışlardır. Çocukların dimağını fazla bilgi ile doldurarak onları bir canlı kütüphane yapmaya çalışmak ve bu suretle çocukları manen ve maddeten harap ve sersem etmek usûlüne şiddetle aleyhdardırlar. Mükemmel öğretimin sürekli olarak her şeyin öğretilmesi olmadığını düşünmektedirler. Öğretimde takip edilecek usul mümkün mertebe teoriyi uygulamadan ayırmayarak öğrenciye hayatta en ziyade lüzum olacak ma'lûmâtı verecek yolu göstermek olarak kabul etmişlerdir. Öğretim usullerini iki kelime ile özetleyebiliriz: İyi öğrenmek ve bildiğini tatbika muktedir adam yetiştirmek. Bu nedenle derslerin genellikle buluş yoluyla, görüp uygulamaya dayalı tarzda işlenmesi hedeflenmiştir. Programların amaçları belirlenirken çocukların fikrî olarak gelişmelerini sağlayacak surette düzenlenmesine itina gösterilmiştir. Teneffüs zamanını da çocukların ders çalışmakla geçirmelerine katiyen engel olunmuştur. Böylece zihinlerinin dinlenmelerine imkân sağlanmaktadır (Rehber-i İttihâd-i Osmanî Mektebi, Leylî ve Nehârî, İbtidâî ve Tali) .

Şemsü'l-Mekâtib Mektebi, gelecek nesillerin hayatında başarı için en birinci şartın iyi bir eğitim olduğuna inanmış ve bilginin ise eğitim ile vücut bulacağına inanmışlardır. Bu mektepte öğretimin amacı ise şöyle belirtilmiştir: Mektebin öğretimdeki gayesi çok öğrenmek değil, mümkün olduğu kadarını öğrenmektir. Öğrendiğini iyi öğrenmek ve mektepte öğrenilmesi mümkün olmayan bilginin ise gelecekte edinilmesi için gerekli olan vasıtalara ulaşma kabiliyetini öğrenciye kazandırmaya çalışmışlardır. Onun için 'ezbercilik'e şiddetle karşı çıkmışlardır. Anlamak, düşünmek, hazmetmenin usûl-i tedris için en önemli şart olduğunu düşünmüşlerdir. Öğretimde öğrenci her şeyden ziyade iyi görmeye, iyi düşünmeye alıştırılmıştır. Eşya ve olaylar hakkında kesin ve açık hükümler vermelerine ve edindikleri bilgilerle uygulanabilir ve istifade edilebilir fikirler çıkarmalarına çalışılmıştır (Şemsü'l-Mekâtib, H. 1340).

4.4.13. Yemek

Çocukların zihni gelişimleri, için beslenmenin önemine inanan bu mektepler ya öğrencilerin evden yemek getirmesini ya da yatılı talebelerle beraber öğle yemeğini yemelerini düşünmüştür. Yatılı öğrencilere verilen yemek listesi her hafta farklıdır,

mektebin tabibi tarafından düzenlenerek tatbik olunmaktadır (Şemsü'l-Mekâtib, H. 1340).

Genel olarak mekteplerde günde dört defa; ikindi ve sabahları kahvaltı, öğle ve akşamları ise yemek verilmektedir. Yemeklerin ve yağların hazırlanmasına, bilhassa temizliğe dikkat edilmektedir. Yatılı öğrencilere sabahları sütlü kahve, çay salep, üç öğün yemek, mevsimine göre yemiş ve haftada iki kere de tatlı verilmektedir. İkinci kahvaltısı ekmek, zeytin veya peynir, öğle yemeği et, sebze, börek, tatlı olmak üzere üç çeşit, akşam yemeği etli sebzeli pilav veya makarna olmak üzere iki çeşittir. Bazı mekteplerde tam bir ayırım yapılmadan çorba, et, sebze, makarna, pilav, börek gibi yemekler yeterli derecede verilir, bu yemeklerin doktor ve idare nezaretinde mütemadiyen bulundurulmasına dikkat edilmektedir (Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsiyyesinin Talimat Dâhiliye ve Esasiyesi, H. 1310).

Yatılı öğrencilerden başka arzu eden gündüzlü öğrenci de yarı yatılı sıfatla kayd olunarak öğle ve ikindi yemeklerine iştirak edebilmişlerdir (Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi Tarifnamesi, tarihsiz) Hoşaf, meyve, çikolata gibi yiyecekler de bazı mekteplerde öğünlere uygun olarak verilmiştir (Mekteb-i Tefeyyüz, H. 1329).

4.4.14. Çalışanlara Verilen Ödüller

Özel İslam Mektepleri çalışanları göstermiş oldukları başarılı hizmetler dolayısıyla hükümet tarafından zaman zaman rütbe terfisi ve nişan gibi ödüllerle taltif edilmişlerdir. Arşiv belgeleri arasında bu tür çok sayıda belge bulunmaktadır. Yukarıda zaman zaman verilen örneklere bu bölümde birkaç tane daha eklenmiştir.

H.1300 (1882-1883) yılında yapılan umûmî imtihanlardan sonra bazı Özel İslam Mektepleri'nde görev alan aşağıdaki isimler yapmış oldukları iyi hizmetten dolayı rütbe terfisiyle taltif edilmişlerdir. Halile-i Mahmudiye İbtidâî Mektebi müdürü Neşet Bey terfien rütbe-saniye, müceddeden rütbe-i salise Halile-i Mahmudiye Mektebi müdür muavini Kenan Bey, keza Şemsü'l-Maârif Mektebi Müdürü Abdi Kamil Efendi, , keza Medrese-yi Hayriye Müdürü Ali Efendi, keza Medrese-yi Hayriye Ders Nazırı Hüseyin Avni Efendiler taltif edilmişlerdir (BOA, H. 1300, İ.DH, 890/70852).

1888-1889 yılında da Celal Bey ibtidâî ve rüşdi mektebinin müdürü Neşet Bey rütbe terfisi ve mektebin muallim-i evveli Sarim Efendi, 4. rütbeden mecidî nişanı,

Lisan-ı Osmanî ve Fransızca muallimi Doktor Rıfat Efendi de 4. rütbeden mecidî nişanı ile taltif edildiği belirtilmiştir (BOA, 1306, İ.DH., 1098/86081).

Yıllarca Ravza-yi Terakkî müdürlüğü yapan Halil Rüşdi Efendi de bu hizmetleri karşılığında taltif edilmiştir (BOA, 1309, DH. MKT, 1899/47). Sonraki yıllarda Halil Rüşdü Efendi'nin yeniden hüsn-i hizmet ve gayretlerinden dolayı 4. rütbeden bir kıta mecidî nişanı ile ödüllendirildiğini görmekteyiz (BOA, H. 1324, MF. MKT, 950/74.).

Selanik'in husûsî mekteplerinden Terakki Mektebi Müessisi Osman İnayet Efendi mektebin terakkisi ve Maarif Komisyonu'ndaki hizmetlerine binaen rütbe-i salise ile taltif edilmiştir (BOA, H. 1317, DH. MKT, 2247/26).

4.4.15. Okul Servisçiliği

Osmanlı Döneminde okul servisçiliği ilk defa dört kız öğrencinin talebi üzerine 1872 yılında başlatılmıştır. Türk eğitim tarihi açısından önemli olan bu uygulama, Maârif Nezaretinin R.1 Teşrin-i Evvel 1289 (1872) tarihli Tezkire yazısında yer almıştır. Adı geçen Tezkire yazısında, Darulmuallimat'ta okuyan dört kız öğrencinin evlerinin okula uzak olması nedeniyle her gün çok uzak bir yolu yürüyerek gidip gelmek zorunda kaldıklarından şikâyetçi oldukları ve bu nedenle öğrencileri evden okula ve okuldan eve götürüp getirmek amacıyla bir okul servisinin kiralandığı belirtilmektedir (Şimşek, 2010). İlk defa Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde ve bir devlet okulunda başlatılan okul servisçiliği uygulaması, II. Meşrûtiyyet (1908-1918) döneminde bazı Özel İslam Mektepleri'nde de uygulanmıştır. Ücretli talebe kabul eden bu mektepler, kendilerini cazip hale getirmek ve öğrenci çekebilmek için çeşitli reklam ve tanıtımlar yapma ihtiyacı duymuşlardır. Bu tanıtımlarda, okulun eğitim açısından ne derece iyi ve etkili olduğunu gösteren bilgiler yanında uzak bölgelerde oturan öğrencilerin okula rahatça ulaşabilmeleri için okul servisi imkânı sunduklarına ilişkin bilgilere de yer verilmiştir.

Okul servisçiliği konusundaki bir başka örnek Selanik'te yaşanmıştır. Sıkça tanıtım yapan ve güçlü bir eğitim kadrosuna sahip olan özel okullardan birisi Selanik'te 1872 yıllarında kurulan Feyziyye Mektebi'dir. Öğrencilerine sağladığı iyi ortam ve başarılı eğitim uygulamalarıyla takdir toplayan bu okul, çoğunlukla zengin aile çocuklarının devam ettiği bir eğitim kurumudur. Ancak Selanik zenginleri bir süre sonra

Selanik kentinin doğusunda Ege Denizi kıyısında sayfiye yeri olan bir bölgede yalılar yaptırarak buraya yerleşmeye başlamıştır. Bu gelişme hızlanıp ve nüfus yoğunluğu giderek artan bu bölge bir süre sonra Yalılar semti olarak anılmaya başlamıştır. Yalılar semti aynı zamanda Feyziye Mektebi gibi bazı özel okulların öğrenci kaynağı haline gelmiştir. Aileler kendi imkânlarıyla çocuklarını kent merkezindeki okullara göndermeye çalışsalar da bazı güçlükler yaşanmakta ve bazı öğrenciler sırf uzaklık ve ulaşım nedeniyle bu okullara gidememe durumuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. İşte bu sorun karşısında bir çare olarak, tıpkı İstanbul'daki Dârulmuallimât ve Burhan-ı Terakkî'de olduğu gibi okul servisçiliği uygulaması başlatılmıştır. Bu sayede, hem okulun önemli bir gelir kaynağı olan zengin aile çocukları kaybedilmemiş olur, hem de öğrenciler okula gidiş gelişlerinde yaşadıkları bu sorundan kurtulmuşlardır (Şimşek, 2010).

Okul servisçiliği uygulaması, 19. yüzyılda karşılaşılan bir eğitim sorunu için düşünülmüş uygun bir çözüm olmakla birlikte, bu uygulamayı sürdüren özel okullar, bir süre sonra taşınması gereken öğrenci sayısı artınca şube açma yoluna gitmişlerdir. Şemsü'l-Maârif Mektebi, Rehber-i Ma'rifet Mektebi, Numûne-yi Terakkî Mektebi şube açabilen mektepler arasındadır. Özellikle Selanik'teki Özel İslam Mektepleri'nin şubeler açtığı yukarıda bahsetmiştik. Bu şubeler sayesinde ve mekteplerin kendi bünyelerine öğrenci alabilmek için sundukları hizmetler okul servisçiliğini geliştirmiş ve hatta uzak olduğu için mektebe gelemeyen öğrencilerin bulunduğu semtlere de yeni şubeler veya yeni mektepler açılmasına neden olmuştur.

Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi'nde de, mektebin omnibüs tarzındaki arabası kötü havalarda şâkirdanı istasyona veya hanelerine naklelerdi. Yatılı öğrenciler idarenin munasip göreceği zamanlarda mektep arabasıyla gezinti yapabiliirdi (Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi Tarifnamesi)

Mektep öğrencileri her gün Kadıköy ve Haydarpaşa iskelesi gibi belirli merkezlerden alınıp akşamları da iade etmek için iki muntazam omnibüs¹⁶ arabası bulundurmaktadır. Her omnibüsde çocuklara nezaret etmek için de bir mubassır vardı. Civar köylerde bulunan talebe için şimendifer kumpanyasınca ehven abonmanlar tesis ve mahsus vagonlar tahsis olunmuştur. Bu vagonlarda yine bir mubassır bulunmaktaydı.

¹⁶ Yolcu taşımaya yarayan tekerlekli, motorlu kara taşıtı.

İstasyondan çocukları omnibüs arabalara alıp mektebe getirmektedir (Osmanlı İttihâd Mektepleri Tarifnamesi, H. 1327).

4.4.16. Özel İslam Mektepleri'ne destek veren cemiyetler

Özel İslam Mektepleri sadece belli kişiler tarafından kurulmamış bazen de çeşitli cemiyetler ve dernekler vasıtasıyla kurulmuşlardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiyye: Bu cemiyetle ilgili olarak yukarıda Dârü'ş-Şafaka Mektebi bölümünde bilgi verilmiştir. İlk defa 1865 yılında kurulmuştur. Amacı fakir öksüz ve yetim başarılı çocukların eğitilmesini sağlamaktır. Bu amaçla en önemli ve öncü bir kurum olan Dârü'ş-Şafaka Mektebi'ni kurmayı başarmıştır. II. Abdülhamid döneminde derneğin bazı üyeleri dağılmış, çalışmaları zayıflamıştır. Dernek İkinci Meşrûtiyet döneminde tekrar kurulmuştur. Eskiden kendi idaresinde olan, ancak bir ara Bakanlığa bağlanan Dârüşşafaka'yı yeniden kendisine bağlamak için yoğun çalışmalar Sarfetmiştir ve okulu tekrar almıştır (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Vezaifine Müşir Nizamnâme, H. 1327).

2. Teşvik-i Maârif Cemiyet-i Hayriyesi: Genel merkezi Selanik'te olan bir dernek idi. 1909 yılında kurulmuştur. İzmir'de ve Hicaz'da da şubeleri vardır. Hristiyan ve Yahudilerin de üye olarak buldukları bu dernek, Selanik'teki 'Zaman' gazetesinin 1909 yılında açtığı 'Şüheda-ı Hürriyet Mektepleri' kampanyasını benimsemiş, şubelerinin bulunduğu yerlerde de bu okulları kurup idare etmek ve denetim işlerini yapmayı kabul etmiştir (Ergün, 1996).

3. Girit Neşr-i Maârif Cemiyeti: İkinci Meşrûtiyyet'te Girit sorununun tekrar alevlendiği bir dönemde kurulmuş derneklerdendir. Girit'ten göçmen olarak gelmiş kişilerle ilgileniyordu. 1910 yılında İstanbul'da 'Mekteb-i Meşrûtiyyet' adlı bir okul da kurmuşlardı (Ergün, 1996).

4. Osmanlı Mekâtib-i Husûsiyyesi Tevhid-i Mesai Cemiyeti: 1911 yılında kurulmuş bir dernekti. İstanbul'daki özel okulların programlarını, çeşitli işlerini v.s. görüşüp ortak bir hareket sağlamaya çalışıyordu (Ergün, 1996).

5. Millî Osmanlı Mektepleri: Ayrıca 1911 yılında 'Millî Osmanlı Mektepleri' adlı bir komandit şirket kurulmuştu. 50 milyon kuruluş sermayeli olan şirket 150'şer kuruşluk hisseler çıkartmıştı ve yılda % 50 faiz vermeyi vaad ediyordu (Ergün, 1996).

6. *Beykoz Osmanlı Terbiye-yi Fikriye ve Bedeniye Kulübü*: H. 1328 (1910-1911) Beykoz'da Bedreka-yi Tefeyyüz Mektebi namıyla bir mektep açılmasına vesile olan bir eğitim kulübüdür (BOA, H. 1328, BEO, 3886/283880).

7. *Üsküb Şebân-ı (geceler) Vatan Kulübü*: Üsküp'te Mekteb-i Edebi adlı Özel İslam Mektebi'nin kuruluşunu sağlamışlardır (BOA, H. 1327, 224/22330).

8. *Cemiyet-i Tedrisiyeyi Hayriye*: Medrese-yi Hayriye adındaki özel İslam mektebini açmak için kurulmuştur. Bir kısım öğrenciye de ücretsiz okuma imkânı tanınmıştır. Cemiyetin senede bir defa toplanacak umumi heyetince mektebin idaresi için 20 ve ilmi işler için de 15 kişi belirlenirdi. Eğitim için seçilenlerin mektepte okutacakları dersleri verebilecek ehliyetle olması gerekirdi. Tedris heyetinin vazifesi ise program yapmak, mektepte okunacak kitapları parasız telif ve tercüme etmek yahut okutulacak kitapların resmi iznini Maârif Nezareti'nden temin etmektir (Ergin, 1941).

Selanik'te bulunan Terakkî Mektebi de sadece öğrencilerin ödemiş oldukları ücretlerle giderlerini karşılayamamaktadır. Bu mektebe yardım eden bir takım hayır kuruluşları bulunmaktadır. Örneğin *Cemiyet-i Hayriye –i Nisvaniye* (dönemin ilk kadın derneklerinden) mektep encümenine okulda beş öğrenciyi okutmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu istek kabul edilmiş, okullarda da cemiyetin üyeleri tarafından teftiş ve denetim yapmışlardır. Bunun dışında *Cemiyet-i Hayriye* adlı dernek de mektebin öğrencilerine yardımda bulunmuştur. *Heveskârân Kulübü* de bu mekteple işbirliği yapmıştır. Bir sanat kulübü olması nedeniyle okulda ders programlarına müzik dersinin alınması ve gerekli müzik aletlerinin temin edilmesi konusunda yardımlar yapmayı önermiştir. Yine II. Meşrûtiyyet (1908-1918) Dönemi'nde *Terbiye-yi Osmaniye Cemiyeti ve Tamim-i Lisan-ı Osmanî Cemiyeti* de öğrencileri ücretsiz okutmak için mektep encümenine başvurmuştur (Alkan, 2000).

4.4.17. Özel İslam Mektepleri'nin Ders Programlarının Genel Değerlendirilmesi

Özel Okullar Maarif Nezareti'ne bağlıdır ve Nezareti'nin belirlediği ders programlarını uygulamak zorundadırlar. Ancak izne bağlı olmak şartıyla uygun gördükleri dersleri programlarına ekleyebilmektedirler. Bu nedenle resmi devlet okullarında uygulanan ders programları ile tam bir paralellik görülmektedir.

Genel olarak ibtidâî, rüşdî ve idâdî derecesinde eğitim veren Özel İslam Mektepleri'nde okutulan dersleri şu gruplar altında toplayabiliriz

İbtidâî sınıflarında;

Dinî bilimler: Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, İlm-i Hâl, Terbiye-yi Diniyye ve Ahlâkiyye

Fen Bilimleri:-

Sosyal Bilimler: Tarih, Coğrafya

Türkçe: Kırâat, İmla, Sarf-ı Osmanî, Hat, Rika, Sülüs

Matematik: Hesab-ı Zihni, Hesab

Yabancı Dil: Fransızca her mektepte olmasa bile ibtidâî sınıflarında yabancı dil olarak okutulmuştur.

Rüşdî sınıflarında;

Dinî bilimler: Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Ulûm-i Dîniyye, İlm-i Hâl, Terbiye-yi Diniyye ve Ahlâkiyye

Fen Bilimleri: Hıfz-üs-sıhha, Ma'lûmât-ı Nâfia

Sosyal Bilimler: Tarih, Coğrafya, Usûl-i Defteri

Türkçe: Kırâat, İmla, Sarf-ı Osmanî, Hat, Rik'a, Sülüs

Matematik: Hesab

Yabancı Dil: Fransızca (yazı)

İdâdî sınıflarında;

Dinî bilimler: Ulûm-i Dîniyye, İlm-i Ahlâk

Fen Bilimleri: Kimya, Hikmet-i Tabiiyye, Kozmoğrafya, Hıfz-üs-sıhha, Kimya-yı Madeni, Kimya-yı Uzvi, Ma'lûmât-ı Fenniye

Sosyal Bilimler: Tarih-i Umûmi, Tarih-i Tabii, Coğrafya-yı Umûmi ve Husûsî, Usûl-i Defteri, Ma'lûmât-ı Medeniye

Türkçe: Talim-i Edebiyat

Matematik: Hendese, Cebir, Müsellesat (trigonometri)

Yabancı Dil: Fransızca (tercüme), Arapça (edebiyat), Farsça, Almanca, İngilizce

Bunların dışında mekteplerin arzusu doğrultusunda Jimnastik, Müzik dersleri de çeşitli kademelerde okutulmuştur.

Özel İslam Mektepleri'nin kuruluş amaçlarına göre veya daha sonra belirlediği hedefler çerçevesinde farklı dersler de okutulmaktadır. Özellikle yabancı okullarla

rekabet amacıyla kurulan okullarda yabancı dil eğitimi önemli bir yer tutmaktadır ve küçük sınıflardan itibaren bu dilin eğitimine yönelik dersler programlarında yer almaktadır. İbtidâî mekteplerinde dahi Fransızca dersinin bulunması resmi okullarla arasındaki en büyük farkı oluşturmaktadır.

Arapçayı mükemmel bir biçimde öğretmek amacıyla kurulan Dârü't-Tâlim, Dârü'l-İlim, Darü't-Tahsil gibi mekteplerin programına bakılırsa Arapça dil ve gramerini öğretmeye yönelik birçok dersin olduğu görülecektir (Dârü't-Tedris Ders Programı, H. 1322).

Özel İslam Mektepleri'nde özellikle ticaret ilminin öğretilmesi esasına dayanan mekteplerde buna yönelik dersler bulunmaktadır. Selanik Feyziyye Mektebi'nde İlm-i Servet, Hukuk-i Ticaret dersleri okutulmuştur. (S.V. Selanik, H. 1324). Selanik Ticaret Mektebi'nde ise İktisat, Maliye, Tercüme, Nizam-ı Ticariye, Ticaret-i Berriye ve Bahriyye Kanunu, Ziraat ve Sanayinin Ticarete Tatbiki dersleri programlarda yer almıştır (S.V. Selanik, H. 1325). Daha sonra Anadolu'da ise İzmir'de bulunan Hadıka-ı İrfan Mektebi benzer bir amaçla ticaret ilmini öğretmeye çalışmaktadır. Bu mektepte ise Hesab-ı Ticari ve Kitâbet-i ticariye, Hukuk-u Ticaret dersleri vardır (S.V. Aydın, H. 1326). Mekteb-i Tefeyyüz'de de Usûl-i Defteri Ticari, İlm-i İktisat gibi dersler okutulmuştur.

Yüksek Özel İslam Mektepleri'nde okutulan dersler ise şunlardır: Ulûm-i Dîniyye ve Fıkhiye, Türkçe Kitâbet, Edebiyat, Mantık, Felsefe, Riyaziye, Ulûm-i Tıbbiyye- Sıhhiye- Hikmiye, Tarih ve Coğrafya, Arabî ve Fârisî, Fransızca, Almanca ve İngilizce, Ma'lûmât-ı Medeniye-Ahlâkiyye- Hukukiyye, Dürüs-i Eşya, Ma'lûmât-ı Ticariyye, Usûl-i Defteri, Ma'lûmât-ı Sanaiyye, Fenn-i Terbiye, Resim ve Hüsn-i Hatt, Musikî, Terbiye-yi Bedeniyedir (MNİ, H. 1328-H. 1329). Bu derslerden Ma'lûmât-ı Sanaiyye ve Fenn-i Terbiye dersleri sadece Şam Humus İttihâd-ı Vatani İdâdîsinde okutulmaktadır.

Dârü'ş-Şafaka Mektebi zaman zaman ders programlarında yenilikler yapmıştır. Bunlardan en önemlisi Rüsûmat, Posta ve Telgraf Nezareti'ne memur yetiştirmek amacıyla derslerine, telgraf, ma'lûmât-ı rusûmiye ve tayin-i mahiyeti, elektrik derslerinin eklenmesi olmuştur.

Kızlar için açılan Özel İslam Mektepleri'nde de resmi kız okullarında okutulan derslere paralel dersler okutulmuştur. Biçki, dikiş, nakış, ev idaresi bu derslerdendir.

Ancak bu okullarda da kızların en iyi şekilde yabancı lisanı öğrenmeleri için küçük sınıflardan itibaren Fransızca derslerinin okutulduğunu görmekteyiz (Makriköy İttihâd-i İnas Mektebi Talimatı).

Fenn-i Mimari Mektebinde ise mimarlık mesleğine yönelik dersler okutulması düşünülmüş ancak bu girişim çok da başarılı olamamıştır. Mektepte şu dersler okutulacaktı: Türkçe, Fransızca, Hesab, Cebir, Hendese, Müsellesat, Hendese-yi Halliye, Hesab-i Tamami, Tefazuli, Makine, Metanet-i Ebniye (Binalar), Hendese-yi Resmîye ve Tatbikat-ı Usul-i Mimari, Hikmet, Kimya Tabakatü'l-arz, Resmî Taklidi (Ergin, 1941). Ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştır.

Özel İslam Mektepleri'nde yabancı dil olarak ağırlıklı olarak Fransızca okutulmuştur. Bunun en önemli nedeni resmî devlet okullarıyla beraber bütün eğitim sisteminde Fransa'nın örnek alınmasıdır. Abdülaziz ve Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed'in Fransa gezileri ve Fransa eğitim kurumlarından oldukça etkilenmeleri sonucu bu ülkenin hem dili hem de eğitim sistemi Osmanlı Devleti üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu sayede Fransa ile tarih boyunca devam eden münasebetimiz, öğretime model olarak Fransa'nın seçilmesi ve daha sonra açılan mekteplerde Fransızca öğretmen sıkıntısının yaşanmamış olması Fransızcanın yabancı dil olarak okutulmasında etkili olmuştur.

Yabancı dil olarak Fransızcanın dışında İngilizce ve Almancanın da okul programlarına dâhil edildiği görülmektedir.

Ders programlarına zaman zaman devletin de tavsiyelerde bulunduğu olmuştur. 1906-1907 yıllarında vakıf mekteplerindeki ibtidâî öğretimi geliştirmiş ve bu da şükranla karşılanmaktadır. Ancak mekâtib-i ibtidâîyeden şahadetnâme ile mezun olanlar imtihanla resmî rüşdiye mekteplerine kabul oldukları halde özel mekteplere müracaat edenlerin üçüncü ve bazen de ikinci sınıflara kaydedilmiştir. Bu da bu mekteplerin üçüncü sınıflarında bir miktar Arabça ve Farsça öğretilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumun devamı velilerin vakıf mekteplerine rağbetini cazib kıldığı ve bu mekteplerin muallimlerinin mağduriyetlerine sebep olmaktadır. Bu nedenle Maarif Nezareti belirlediği programa uygun olarak Mekâtib-i Husûsiyyenin üçüncü senelerinde vakıf mektepleri gibi Arapça ve Farsça öğretimine müsaade etmiştir. Bu karar da Dârü'ş-Şafaka ve Darülhayr-i Ali mektepleri müdürleri ile umûm maârif idarelerine bildirilmiştir (BOA, H. 1324, MF. MKT, 925/56).

Özel İslam Mektepleri'nde diğer resmî mekteplerde olduğu gibi, devleti yıkılmaktan kurtaracak en önemli gücün din ve eğitim olduğu düşüncesiyle, din ve ahlâka yönelik derslerin ağırlıklı olarak bulunduğu yukarıdaki tablolardan da anlaşılmaktadır. Bunun nedeni özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nden itibaren devlete daha sadık ve itaatkâr bir nesil yetiştirme amacından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde ayrıca misyonerlik faaliyetlerinin artması ve Hristiyan okullarında İslam dinini eleştiren propagandaların yapılması okullarda din derslerinin ağırlık kazanmasının başka bir nedenini oluşturmaktadır. Buna paralel olarak mektep kuralları arasına namaz kılma zorunluluğu da getirilmiştir. İttihad ve Terakki Partisi Dönemi'nde ise kendi düşünce ve ideolojileri doğrultusunda ahlâk dersleri daha dünyevi olarak alınmış ve vatan, millet vatanperverlik kavramları üzerinde durulmuştur, ders içerikleri de bu doğrultuda değişmiştir (Alkan, 2008).

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

1856 yılında Avrupalıların baskısıyla azınlıklar ile Müslüman unsurlar arasında eşitliği sağlamak amacıyla getirilen hükümler aslında Müslümanlar için de yenilikler içermektedir. Çünkü Osmanlı halkı Islahat Fermanı'nda geçen özel okul kavramından çok uzaktır. Bu tarihten sonra yabancı ve azınlıkların hızla okul açmasına paralel olarak Müslümanlar da kendi bölgelerinde bu tür eğitim kurumları açmaya başlamışlardır. Müslüman nüfusun eğitim talebine karşılık bu kurumlar ilk olarak İstanbul ve Selanik'te ortaya çıkmıştır. Genel olarak yabancı ve azınlık okulları ile rekabet etme ve Müslüman çocukların bu okullara gitmesini engelleme amacıyla ortaya çıkan Özel İslam Mektepleri hem İslamî bilimleri hem de Fransızca gibi yabancı dilleri iyi derecede öğretmeyi amaçlamışlardır. Bu mekteplerin kurulması, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Müslümanların başlatmış oldukları çok önemli bir girişimdir. Bu kurumların genel özellikleri ile ilgili olarak çalışmamızda elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmıştır:

1. Osmanlı Devleti'nde özellikle II. Abdülhamid ve İttihâd - Terakkî Partisi döneminde faaliyet gösteren Özel İslam Mektepleri genel olarak halkın daha iyi bir eğitim alması amacıyla kurulmuştur. Bu mektepler Osmanlı Devleti'nin eğitim sahasında ilerlemesini hedeflerken bir yandan da Osmanlı unsurlarını bir arada tutmayı amaçlamıştır. İlk olarak fakir ve öksüz çocukların eğitimini sağlama düşüncesi doğrultusunda Dârü's-Şafaka gibi çok önemli bir eğitim kurumu ortaya çıkmıştır. Ardından birkaç kişinin bir araya gelmesiyle veya kurulan dernekler vasıtasıyla insanlar devletten eğitim hizmetini beklemeden masraflarını kendilerinin veya kurumların karşıladığı Özel İslam Mektepleri kurmuşlardır. Bunda Osmanlı ülkesinde bulunan yabancı hususi mekteplerle de rekabet etme düşüncesi vardır. Dârü's-Şafakanın gösterdiği başarı diğer Müslüman girişimciler için de teşvik edici olmuştur.

2. Zamanla özellikle İstanbul'da sayıları artan bu mektepler birbirleriyle yarışır hale gelmişlerdir. Öğrencileri mektebe çekebilmek için farklılıklarını ön plana çıkarmaya çalışmışlardır.

3. Özel İslam Mektepleri Maarif Nezareti'nin gözetimi ve denetimi altındadır. Resmi ruhsatla kurulması kanuna bağlanmıştır. Kurumun masraflarını bağlı buldukları cemiyet veya kurucuları karşılamaktadır. Müfredat programları resmi mekteplerle aynı olup istenildiği takdirde farklı dersler okutulmasına izin verilmiştir. Genellikle önce İslam dininin öğretilmesi esasına dayanan dersler bütün İslam mekteplerinde bulunmaktadır. Okulların eğitim amacına göre Selanik ve Aydın'daki gibi ticaret ilminin öğretilmesi amacıyla konan dersler olduğu gibi Arapça öğretimi esasına dayanan mekteplerde Arapça ilmi ile ilgili farklı dersler müfredatlara eklenmiştir. Kız ve erkek kısımlarının ders programları da ufak tefek farklılıklar arz etmektedir. Kız bölümünde biçki, dikiş, ev idaresi, nakış gibi dersler bulunmaktadır. Yabancı dil olarak genellikle Fransızca benimsenmiş ve küçük yaşlardan itibaren öğretilmeye çalışılmıştır. Mekteplerden mezun olanlar resmi mektep mezunları ile aynı haklara sahiptir.

4. Özel İslam Mektepleri ibtidâî, rüşdi ve idâdî derecesinde eğitim vermişlerdir. Sadece Selanik'teki Ticaret mektebi bir yüksek okul görünümündedir.

5. Özel İslam Mektepleri daha çok İstanbul'da yoğunlaşmıştır. Bunda eğitimi ve varlıklı insanların bu şehirde yoğunlaşması ve başkent olması nedeniyle yeniliklerin ve değişmelerin ilk yankılarının burada meydana gelmesi etkili olmuştur. Bunun dışında Selanik'teki okulların ise gerek eğitim gerekse donanım açısından imparatorluğun en önemli okulları olduğu görülmektedir. Bu durum Selanik'in bulunduğu yer, ekonomik gelişmişlik ve diğer milletlerle daha yakın etkileşim içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Anadolu'da ise İzmir'deki Özel İslam Mektepleri'nin diğer vilayetlerden daha önde yer aldığı görülmektedir.

6. Bu mekteplere daha çok memur kesiminin çocukları ilgi göstermiştir. Bunun dışında ticaret, zanaat, esnaf gibi diğer meslek gruplarından kişilerin çocukları da bulunmaktadır.

7. Özel İslam Mektepleri'nin en dikkat çekici tarafı devlet tarafından destek görmesidir. Sıkıntı içinde bulunan bu mekteplere, ülkenin neresinde olursa olsun devlet

yardım göndermeye çalışmıştır. Bunda Sultan II. Abdülhamid'in eğitime verdiği hassasiyetin önemi büyüktür.

8. Mekteplere yeni kayıt ve kabul edilen talebeden giriş ücreti olarak bir defaya mahsus olmak üzere belli bir miktar talep eden mektepler bulunduğu gibi bu ücreti genel olarak diğer İslam mektepleri talep etmemiştir. Ücretlerin nasıl ödeneceğini mekteplerin kendisi belirlemektedir. Bu ücret öğrencinin yatılı, yarı yatılı veya gündüzlü olmalarına göre değişmektedir. Genel olarak mektep ücretlerinde bir taksitlendirmeye gidilmiştir. Ancak ücretlerin ödenmesi hususunda itina göstermişlerdir. Buna rağmen bu mekteplerin ücretlerin ödenmemesi yüzünden borç açığı içine girdikleri ve bunu çeşitli şekillerde kapatmaya çalıştıkları görülmektedir. Bazen bu durum mekteplerin kapanmasına varıncaya kadar devam etmiştir. Sınıflar ilerledikçe mektep ücretleri de buna bağlı olarak artmaktadır. Ancak iki veya daha fazla kardeşin aynı okulda bulunması nedeniyle ücretlerde indirimle gidilmiştir. Parasız öğrenci kabulü veya ücretlerde indirim yapılmasına idare heyeti karar vermektedir. Öğrenciler okulun hangi imkânından faydalanıyorsa onun için ayrıca ücret ödemek zorundadır.

9. Bu mekteplerde, resmî mekteplerde olduğu gibi, müdür, öğretmenler, ders nazırı, mubassır, hademe, doktor gibi görevliler bulunmaktadır. Bu görevlilerin atama ve görevden alınmaları müdür ve müessislerin yetkisi altındadır.

10. Özel İslam Mektepleri aynı zamanda toplumun daha dindar kesimlerine de hitap ederek Arapçanın geliştirilmesi amacıyla Dârü't-Tâlim, Dârü't-Tahsil gibi mekteplerle din ve Arapça ağırlıklı bir eğitim hizmeti de sunmuşlardır. Din öğretiminin ağırlıklı olduğu Özel İslam Mektepleri halk tarafından rağbet görmüş ve yıllardır bir türlü öğretilmeyen Arapça'nın Lisan Mektebine konulmasını sağlamışlardır. Rus Müslümanlarının İstanbul'a çocuklarının bu mekteplerde okutmak amacıyla göndermesi Türk kültürü ve şivesinin Rusya Türkleri arasında yayılmasına neden olmuştur. Arapçanın bu kadar ehemmiyetle okutulduğu ancak Farsçanın ihmal edildiği bu mekteplere rakip olarak Arapça ve Farsçanın mükemmel bir biçimde öğretilmesi gayesiyle Mekteb-i Edep açılmıştır. Rehber-i Ma'rifet, Mekteb-i Osmanî de aynı yolu izlemiştir. Takip ettiği eğitim ve öğretim yüzünden ilim adamları tarafından yapılan münakaşalar Osmanlı dilinin sadeleştirilmesine ve halkın bu konuya ilgi duymasına sebep olmuştur.

11. II. Abdülhamid Döneminde açılmaya başlanan Özel İslam Mektepleri'nin sayısı padişahın son dönemlerinde kırka yaklaşmış ve bu mekteplerde bir hayli öğrenci eğitim görmüştür. II. Abdülhamid bu mektepleri her zaman teşvik etmiş ve her türlü desteği sağlamaya gayret etmiştir. Bu nedenle onun döneminde açılan mekteplerin birçoğuna resmî mekteplerde olduğu gibi 'hamidî' sıfatı eklenmiştir. İttihâd ve Terakkî Partisi de özel eğitimi destekleme kararı almış ve yapmış olduğu teşviklerle nitelikli özel okulların açılmasını sağlamıştır. Bu okullarda hem iyi bir dil eğitimi hem de gayrimüslim öğrencileri kabul ederek Osmanlı uluslarının kaynaştırılması hedeflenmiştir. Böylece yabancı okullarla rekabet etmeye ve Müslüman öğrencilerin de bu okullara gitmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır

12. Özel İslam Mektepleri'nde disipline önem verilmiş, ödül ve cezalar eğitimin niteliğini artırmak amacıyla uygulanmıştır. Veliler ile sürekli olarak iletişim halinde bulunmuşlar ve bu sayede başarıyı artırmaya gayret etmişlerdir.

13. Mekteplerde İslam dininin farzlarının da öğrenciler tarafından yerine getirilmesine çalışılmıştır. Mektep kuralları içerisinde özellikle namaz kılma zorunluluğuna değinilmiştir.

14. Genellikle Osmanlı eğitimindeki modernleşme çabaları devletçi ve merkeziyetçi bir yapıya sahip olmasına rağmen Özel İslam Mektepleri'nin açılması çok daha sivil ve özerk bir görünüme arz etmektedir. Bu açıdan Türk eğitim tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Ülkenin çok zor bir döneminde faaliyet göstermiş, savaşlar ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle çok uzun ömürlü olamamışlardır. Ancak daha farklı şartlarda ortaya çıkmış olsalardı Türk eğitim sistemine çok daha köklü katkı sağlayabilirdi. Yine de bulunduğu yerlerde halkın eğitime olan ilgisinin artmasına neden olmuş, yabancı okullarla mücadele etmiş, Müslüman çocukların misyoner okullarına gitmesini engelleyerek kendi kimliklerini korumalarına neden olmuşlardır. Ayrıca yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kaderini tayin edecek neslin yetişmesinde pay sahibi olmuşlar ve günümüz özel eğitim-öğretim kurumlarının da temellerini oluşturmuşlardır

15. Bu mekteplerde varlıklı olan kimseler çocuklarını para ile okutmuş ve bu suretle devletin eğitim alanındaki yükünü hafifletmişlerdir. Okullara talebe bulmak amacıyla da olsa bu okulların müdür ve müessisleri halkta okuma yazma hevesinin uyanmasına katkıda bulunmuşlardır.

16. İstanbul dışındaki mektepler çoğunlukla ibtidâî düzeyde kalmıştır. Yüksek derecede eğitim veren Özel İslam Mektepleri imparatorluk için yetersizdir. Ancak ülkenin yıkılışına yakın bir dönemde faaliyet gösteren bu mektepler buldukları bölgenin en ileri gelenlerini yetiştirme vazifesi görmüşlerdir.

17. Özel İslam Mektepleri içerisinde bazı mektepler belli bir mektep elbisesi belirlemeyip koyu renk kıyafet giymelerini yeterli bulurken bazı mektepler ise belli bir elbise giymeyi zorunlu tutmuştur. Mektep elbisesi talebenin uymakla yükümlü kurallar arasında değerlendirilmiştir. Talebenin intizamı için bu zarurî görülmüştür. Amaç gösteriş değil terbiye-yi intizamdır. Talebe arasındaki eşitlik bakımından da bu önemli görülmüştür.

18. Bu mekteplerde belirlediğimiz en önemli sosyal faaliyetler mektep tarafından düzenlenen gezilerdir. Bunun dışında müsamereler, ahlâk temsilleri, konferanslar da bulunmaktadır.

19. Öğrencilerde istenilen düzeyde başarı sağlayabilmek için okul ile veli arasında büyük bir işbirliği olması gerektiğinin bilincinde olan bu mektepler yukarıda belirttiğimiz birçok hususta bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle devam devamsızlık, başarı durumları konusunda veliler sürekli olarak bilgilendirilmiştir.

20. Özel İslam Mektepleri öğretim metotları bakımından da hem dönemdeki mekteplere hem de daha sonra Cumhuriyet döneminde açılan mekteplere öncülük etmişlerdir. Bu mektepler çocuklarda hem bilgiyi artırma hem de bu bilgi üzerine muhakeme kabiliyetini geliştirmeye çalışmışlardır. Öğretim usullerini iki kelime ile özetleyebiliriz: İyi öğrenmek ve bildiğini tatbik muktur adam yetiştirmek. Bu nedenle derslerin genellikle keşif usûlü (buluş yoluyla) ile görüp uygulayacağı tarzda işlenmesi hedeflenmiştir. Programların amaçları belirlenirken çocukların fikrî olarak gelişmelerini sağlayacak surette düzenlenmesine itina gösterilmiştir. Teneffüs zamanını da çocukların ders çalışmakla geçirmelerine katiyen engel olunmaya, böylece zihinlerinin dinlenmelerine imkân sağlanmaya çalışılmıştır.

21. Çocukların zihni gelişimleri, için beslenmenin de önemine inanan bu mektepler ya öğrencilerin evden yemek getirmesini ya da yatılı talebelerle beraber öğle yemeğini yemelerini düşünmüştür. Yatılı öğrencilere verilen yemek listesi her hafta farklıdır, mektebin doktoru tarafından düzenlenerek tatbik olunmaktadır. Genel olarak günde dört öğün yemek verilmiştir.

22. Özel İslam Mektepleri çalışanları göstermiş oldukları başarılı hizmetler dolayısıyla hükümet tarafından zaman zaman çeşitli şekillerde ödüllendirilmiştir.

23. İlk defa Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde ve bir devlet okulunda başlatılan okul servisçiliği uygulaması, II. Meşrûtiyyet (1908-1918) Döneminde bazı Özel İslam Mektepleri'nde de uygulanmıştır. Okul servisçiliği uygulaması, 19. yüzyılda karşılaşılan bir eğitim sorunu için düşünülmüş uygun bir çözüm olmakla birlikte, bu uygulamayı sürdüren özel okullar, bir süre sonra taşınması gereken öğrenci sayısı artınca şube açma yoluna gitmişlerdir.

24. Özel İslam Mektepleri gayrimüslim öğrencileri de kabul etmeyi hedeflemesine rağmen genellikle Müslümanlara hitap etmektedir. Genel öğrenci sayısına oranla çok azınlıkta kalmasına rağmen gayrimüslimlerin de bazı okullara devam ettiğini görmekteyiz. Özellikle son dönemde İttihâd ve Terakkî'nin eğitim politikası doğrultusunda gayrimüslümlerin de bu okullarda yoğun miktarda eğitim görmesi hedeflenmiştir.

25. Özel İslam Mektepleri'nde resmî mekteplerde olduğu gibi genellikle erkekler için açılan okulların sayısının kızlara oranla daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ancak aynı zamanda kızların iyi bir eş ve anne olması bakımından eğitim görmesini desteklemektedirler.

26. Osmanlı ülkesinde özellikle 1856 Islahat fermanından sonra yabancı ve azınlık okullarının sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu okullar misyonerlerin faaliyet sahası içerindedir ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve Hristiyanlığı bu topraklarda egemen kılma gayretindedirler. Sayısal bakımdan Özel İslam Mektepleri şöyle dursun resmi okul sayısı bakımından bile oldukça üstündürler. Osmanlı Devleti'nin son döneminde açılıp kapanan ve çok da uzun süreli olmayan Özel İslam Mektepleri'nin sayısı 50-60'ı bulurken bu sayı yabancı okullar bakımından oldukça fazladır. Yabancı okulların öğretim kadrosu, ders programı bakımından da Özel İslam Mektepleri'nden üstün olduğu görülmektedir. Siyasi açıdan problem yaratmış, ancak eğitim açısından ele alındığında olumlu olan yabancı okullar, Özel İslam Mektepleri'ne de birçok açıdan örnek olmuşlar ve zaten Müslümanlar bu okullarla rekabet etmek amacıyla özel açma girişimi içerisine girmişlerdir.

26. Osmanlı ülkesinde özellikle 1856 Islahat fermanından sonra yabancı ve azınlık okullarının sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu okullar misyonerlerin

faaliyet sahası içerindedir ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve hristiyanlığı bu topraklarda egemen kılmaya gayretindedirler. Sayısal bakımdan Özel İslam Mektepleri şöyle dursun resmi okul sayısı bakımından bile oldukça üstündürler. Osmanlı Devleti'nin son döneminde açılıp kapanan ve çok da uzun süreli olmayan Özel İslam Mektepleri'nin sayısı 50-60'ı bulurken bu sayı yabancı okullar bakımından oldukça fazladır. Yabancı okulların öğretim kadrosu, ders programı bakımından da Özel İslam Mektepleri'nden üstün olduğu görülmektedir. Siyasi açıdan problem yaratmış, ancak eğitim açısından ele alındığında olumlu olan yabancı okullar, Özel İslam Mektepleri'ne de birçok açıdan örnek olmuşlar ve zaten Müslümanlar bu okullarla rekabet etmek amacıyla özel açma girişimi içerisine girmişlerdir.

27. Özellikle Özel İslam Mektepleri içerisinde Dârü's-Şafaka mezunlarının ülke içinde istihdamları kolay olmuştur. Önceleri Dârü's-Şafaka mezunları hocalarından gördükleri gibi mektep, 1903 yılında Maârif Nezareti'ne geçinceye kadar, burada parasız ders vermişlerdir. Ayrıca Posta ve Telgraf Nezareti ile Rûsûmat İdaresi'nde de görev yapmışlardır. Diğer mektep mezunları da devlet dairelerinde iş bulma imkânına sahiptirler. Örneğin Şemsü'l-Maârif Mektebi'nden mezunları Posta ve Telgraf Nezareti Muhasebe Kalemi'ne kabul edilebilmiştir. Yine Şemsü'l-Maârif Mektebi mezunlarının belli bir miktar maaşla Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti'ne istihdam edildiği görülmektedir. Rehber-i İttihad-ı Osmanî Mektebi'nde idâdî kısmı mezunları hiçbir zorluk çekmeden Darülfünun'un çeşitli şubelerine, mühendis, mülkiye, tabip ve sair mekâtib-i âliyyede dâhil olmak için gerekli olan bilgi verilmekte olduğu gibi kısm-ı ibtidâî mezunları dahi Bahriyye Mektebi, askeri idâdîlere veya tali mekteplerin herhangi birine girebilecek şekilde eğitilmeleri hedeflenmiştir. İbtidâî-rüşdî mektepler öğrencilerini mülkî ve askerî idâdîlere veya Mekteb-i Bahriyye'ye gönderebilmişlerdir. İdâdî derecesindeki mektepler de mezunlarını ticarete, mülki ve askeri hizmetlere, devlete, muallimliğe, doktorluğa, mühendisliğe vesair muhtelif sanayi dallarında istihdam edecek şekilde eğitmeye çalışmışlardır. Selanik Feyziyye Mektebi, yetiştirdiği talebelerden ticaret mesleğine atılanlardan başka Mülkiye-i Şahaneye, Hendese-yi Mülkiyyeye, Baytar Mektebine, Mekâtib-i İdâdîye gibi mekteplere girenler olmuş ve bunların çoğunun âliyyül âlâ şahadetnâmesi alarak Osmanlı hizmetine girdiklerini belirtilmiştir. Yine Selanik'teki Mekteb-i Terakkî kuruluşundan beri ciddiyetini tamamen muhafaza ederek dersaadet mekâtib-i âlisine muktedir talebe ve Selanik'te

ticari ve malî kurumlara ve şimendifer idaresine elverişli memur yetiştirmiş olmakla övünmektedir.

28.Özel İslam Mektepleri'nin kapanma nedenleri genellikle maddi zorluklar ve Balkan, I. Dünya Savaşlarının getirdiği sıkıntılardır. Bu okulların kapanmasıyla özel öğretim sistemi önemli ölçüde yara almış, ancak çok azı yeniden kurulabilmiştir. Bu süreç Türk eğitim tarihinde özel öğretimin gelişmesini engellemiştir. Bu durum Cumhuriyetin ilanından sonra yavaş yavaş aşılabilmektedir.

29. Özel İslam Mektepleri ile yasal düzenlemeler incelendiğinde bu günkü özel okullar sistemiyle büyük oranda benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle bugünkü özel okulların temeli Osmanlı Devleti dönemine dayanmaktadır ve gelişerek günümüze kadar aktarılmıştır.

5.2. Öneriler

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

1. Bu çalışmanın Cumhuriyet Dönemini de içine alacak şekilde yapılması önerilmektedir.
2. Mekteplerin ders muhtevaları daha ayrıntılı incelenerek yabancı okulların ders içerikleri ile karşılaştırılabilir.
3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinin tasnif süreci tamamlanmalı, böylece araştırmacılar daha detaylı bilgilere ulaşmalıdır.
4. Dönemin günlük gazeteleri incelenerek çalışma ile ilgili daha farklı verilere ulaşılabilir.
5. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Müdürlüğü'nden günlük verilebilen belge microfilm sayısını artırılabilir. Böylece uzak bölgelerden gelen araştırmacılar belgelerden daha çok faydalanabilir.
6. Mekteplerin buldukları yerlerin bugünkü durumu incelenebilir.
7. Yerel tarih çalışmaları artırılarak, vilayetlerde bulunan Özel İslam Mektepleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabilir.
8. Günümüzde de özel okulların nitelikli öğrenci yetiştirmeleri amacıyla hem halkımız hem de varlıklı kişi ve kurumlar tarafından desteklenmesi gerekir. Bu durum ülkelerimizin sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel gelişimine de katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Afıtab-ı Maârif Mektebi (H. 1326/ M 1908-1909). *Afıtab-ı Maârif Mektebi Talimatnâmesi*.
- Akkoyun, T. (1997). *Ömer Fevzi Atabek ve Afyon vilayeti tarihçesi*. Afyon.
- Akpınar, A. (1997). *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Aksu, A. (2008). Türkiye'deki yabancı okullar üzerine çalışmalar, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6, 207-242.
- Akşit, E. E. (2005), *Kızların sessizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyüz, Y. (1996). Osmanlı son döneminde kızların eğitimi ve öğretmen Faika Ünlüer'in yetişmesi ve meslek hayatı. *Millî Eğitim Dergisi*. 143,12-32.
- Akyüz, Y. (2000). Öğretmenlik mesleği ve Osmanlı'da kadın öğretmen yetiştirilmesi. *Tarih ve Toplum Dergisi*. 33 (195), 159-171.
- Akyüz, Y. (2004). Tanzîmât'tan Cumhuriyet'e eğitimde ödül ve günümüz eğitimi açısından bir değerlendirme (1839-1923). *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi* 5, Sayı (49).Web: <http://yayim.meb.gov.tr> adresinden 13. 06. 2011'de alınmıştır.
- Akyüz, Y. (2005). *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö 1000-M.S. 2004)*, Ankara: Pegem Akademi.
- Albayrak Gazetesi*. (R.15 Mart 1336/M 28 Mart 1909).
- Alkan, M.Ö. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve öğretim istatistikleri,1839-1924. *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik* (Derleyen Halil İnalçık, Şevket Pamuk). Ankara: 127-145.
- Alkan, M.Ö. (2003). *İmparatorluktan Cumhuriyete Terakkî Vakfı ve Terakkî Okulları*. İstanbul: Terakki Vakfı, Boru Yayın Grubu.
- Alkan, M.Ö. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme ve eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6, 9-84
- Alsan, Z. M. (2006). *Mustafa'nın romanı. Memleket çocuğu*. Ankara: Vadi Yayınları
- Arıbaş, S. (2000). Başlangıçtan II. Meşrûtiyyet'e kadar Osmanlılarda sıbyan mektepleri. *Yeni Türkiye*. 32. Ankara, 711-716
- Aydüz, S. (2008). Medrese ve tekke dışındaki eğitim müesseseleri literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6, 139-180.

- Ayhan, A. (1995). Balıkesir’de eğitim tarihine notlar. (5-11 Nisan). *Balıkesir Yeni Haber Gazetesi*.
- Ayhan, A. (1995).100 yıl önce Balıkesir’de özel okullar. (13-17 Ekim). *Yeni Ses*, Bandırma.
- Ayhan, H. ve Maviş, H.(1994), Dârü’ş-Şafaka. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9, 7-9.
- Aytekin, H. (1991). *İttihâd ve Terakkî dönemi eğitim yönetimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası.
- Bal, M. A. (2003), *Osmanlı’dan cumhuriyete meşhurların okul anıları*. İstanbul: Ark Kitapları
- Baltacı, C. (1996). Osmanlı eğitim sistemi. *Yeni Türkiye*, Ocak-Şubat, 2 (7), 467-470.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2008). *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. (2000).Ankara
- Beydilli, K.(1993). Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul 31, 514-515.
- Beydilli, K.(1993). Mühendishane-i Berrî-i Hümayun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. 31, 516-517.
- Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı medereseleri*. İstanbul Üniversitesi Yayını
- Binbaşıoğlu, C. (2005) . *Türk eğitim düşüncesi tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Binbaşıoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan günümüze Türk eğitim tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık
- BOA. (H. 1293/ M. 1876-1877). *Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi (A.MKT. MHM)*. Belge No: 480/459. İstanbul.
- BOA. (H. 1300/ M. 1882-1883). *İrade Dâhiliye (İ. DH)*., Belge No: 890/70852 İstanbul.
- BOA. (H. 1306/ M. 1888-1889). *İrade Dâhiliye (İ. DH)*. Belge No: 1098/86081. İstanbul.
- BOA. (H. 1306/ M.1888-1889). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 107/26. İstanbul
- BOA. (H. 1306/M.1888-1889). *Dâhiliyye Mektubî (DH. MKT)*, Belge No:1604/74. İstanbul.
- BOA. (H. 1307/ M. 1889-1890). *Dâhiliyye Mektubî (DH. MKT)*, Belge No: 1749/105; Belge No: 1656/60; Belge No: 1749/105. İstanbul.

- BOA. (H. 1308/ M.1890-1891). *Dâhiliyye Mektubî (DH. MKT)*, Belge No: 1774/ 72. İstanbul.
- BOA. (H. 1309/ M. 1891-1892). *Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM)*, Belge No: 8/3 İstanbul.
- BOA. (H. 1310/ M. 1889-1890.). *Dâhiliyye Mektubî (DH. MKT)*, Belge No: 2046/36; Belge No: 2029/54. İstanbul.
- BOA. (H. 1310/ M. 1892-1893). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 150/71. İstanbul.
- BOA. (H. 1311/ M(1893-1894). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No:187/126. İstanbul.
- BOA. (H. 1311/ M. 1893-1894). *Yıldız Mütenevvî Maruzat (Y. MTV)*. Belge No: 91/74. İstanbul.
- BOA. (H. 1311/ M.1893-1894). *Dâhiliyye Mektubî (DH. MKT)* Belge No:149/30. İstanbul.
- BOA. (H. 1313/ M. 1895-1896). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No:300/16. İstanbul.
- BOA. (H. 1314/ M. 1896-1897). *İrade Ticaret ve Nafia (İ. TNF)*. Belge No:5/H. 1314/Ra-04. İstanbul.
- BOA. (H. 1315/ M. 1897-1898). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 364/1. İstanbul.
- BOA. (H. 1316/ M. 1898-1899). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 410/25; Belge No: 439/31. İstanbul.
- BOA. (H. 1316/ M. 1898-1899). *Yıldız Perakende Evrakı Maârif Nezareti Mâruzâtı (Y. PRK. MF)*. Belge No: 4/22. İstanbul.
- BOA. (H. 1317/ M. 1899-1900). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 489/46. İstanbul.
- BOA. (H. 1317/ M. 1899-1900). *Zabtiye (ZB)*, Belge No: 29/4. İstanbul
- BOA. (H. 1317/ M.1899-1900). *Dâhiliyye Mektubî (DH. MKT)*, Belge No: 2247/26. İstanbul.
- BOA. (H. 1318/ M. 1900-1901). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 528/43. İstanbul.

- BOA. (H. 1319/ M. 1901-1902). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 613/8 ; Belge No: 574/2; 569/6. İstanbul.
- BOA. (H. 1319/ M. 1901-1902). *Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn BaşKitâbeti (Y. PRK. BŞK)*. Belge No: 65/1. İstanbul.
- BOA. (H. 1320/ M. 1902-1903). *Dâhiliyye Mektubî (DH. MKT)*, Belge No: 649/11. İstanbul.
- BOA. (H. 1320/ M. 1902-1903). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 620/6 ; Belge No: 667/8. İstanbul.
- BOA. (H. 1322/ M. 1904-1905). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 834/5; Belge No: 809/69; Belge No: 816/65; Belge No: 834/5; Belge No: 816/65; Belge No: 809/69; Belge No: 799/10; Belge No: 809/69. İstanbul.
- BOA. (H. 1323/ M. 1905-1906). *Dâhiliyye Mektubî (DH. MKT)*, Belge No: 1050/66; Belge No: 994/52. İstanbul.
- BOA. (H. 1323/ M. 1905-1906). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 872/37; Belge No: 902/ 49; Belge No: 845/ 17 ; Belge No: 895/ 2; Belge No: 901/ 70; Belge No: 851/29; Belge No: 851/29; Belge No: 841/66; Belge No: 846/69. İstanbul.
- BOA. (H. 1324/ M 1906-1907). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 976/88; Belge No: 950/24; Belge No: 950/73; Belge No: 947/46; Belge No: 925/56; Belge No: 922/49 ; Belge No: 932/27; Belge No: 946/5; Belge No: 950/24; Belge No: 914/26; Belge No: 971/64; Belge No: 950/74; Belge No: 925/20; Belge No: 917/30; Belge No: 945/6; Belge No: 932/5); Belge No: 934/5. İstanbul.
- BOA. (H. 1324/ M. 1906-1907). *İrade Maârif (İ. MF)*. Belge No: 12/1324/Ra-3 İstanbul.
- BOA. (H. 1324/ M. 1906-1907). *Şura-yı Devlet (ŞD)*. Belge No: 221/35. İstanbul.
- BOA. (H. 1325/ M. 1907-1908). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 991/66; Belge No: 1005/16; Belge No: 1010/41. İstanbul.
- BOA. (H. 1325/ M. 1907-1908). *Zabtiye (ZB)*, Belge No: 340/113. İstanbul
- BOA. (H. 1325/ M.1907-1908). *Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV)*. Belge No: 296/71. İstanbul. İstanbul.
- BOA. (H. 1326/ M.1908-1909). *Dâhiliyye Mektubî (DH. MKT)*, Belge No: 2629/46. İstanbul.

- BOA. (H. 1326/ M.1908-1909). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 1060/12. İstanbul.
- BOA. (H. 1327/ M.1909-1910). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 1118/31; Belge No: 1141/17 İstanbul.
- BOA. (H. 1328/ M.1910-1911). *Dâhiliyye Tahrirat Kalemi (DH. EUM. THR)*. Belge No: 98/32. İstanbul.
- BOA. (H. 1328/ M.1910-1911). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 1163/13. İstanbul.
- BOA. (H. 1329/ M.1911). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 1172/83. İstanbul.
- BOA. (H. 1331/ M.1912-1913). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 1183/74; Belge No: 1183/74. İstanbul.
- BOA. (H. 1331/ M.1912-1913). *Şura-yı Devlet (ŞD)*. Belge No: 3118/61. İstanbul.
- BOA. (H. 1332/ M. 1913-1914). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 1201/79; Belge No: 1193/20. İstanbul.
- BOA. (H. 1332/ M. 1913-1914). *Meclis-i Vükelâ (MV)*. Belge No: 198/86. İstanbul.
- BOA. (H. 1334/M 1915-1916). *Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü (DH. UMVM)*. Belge No: 140/59, İstanbul.
- BOA. (H. 1338/ M. 1919-1920). *Şura-yı Devlet Heyet-i Umûmiyye (ŞD. HU)*. Belge No: 1267/3 İstanbul.
- BOA. (H. 1338/ M. 1919-1920). *Meclis-i Vükelâ (MV)*. Belge No: 25/31; Belge No: 5/31 İstanbul.
- BOA. (H. 1339/ M.1920-1921). *Dâhiliye Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü (DH. UMVM)* Belge No: 43/95, 44/6, 41/75, İstanbul.
- BOA. (H. 1341/ M. 1922-1923). *Şura-yı Devlet (ŞD)*. Belge No: 226/71. İstanbul.
- BOA. (H. 29 Receb 1316, /M. 13 Aralık 1898). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 428/7. İstanbul
- BOA. (H.1305/ M. 1887-1888). *İrade Dâhiliye (İ. DH)*. Belge No: 1133/88445. İstanbul.
- BOA. (H.1308/ M. 1890-1891). *Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Mâruzâtı (Y. PRK. ZB)* Belge No: 6/25 İstanbul.
- BOA. (H.1309/ M.1891-1892). *Dâhiliyye Mektubî (DH. MKT)*, Belge No: 1899/47. İstanbul.

- BOA. (H.1312/ M.1894-1895). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 239/12.İstanbul.
- BOA. (H.1314/ M.1896-1897). *Maârif Mektubî (MF. MKT)*. Belge No: 335/4. İstanbul.
- BOA. (H.1327/ M.1909-1910). *Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV)*. Belge No: 313/163. İstanbul.
- BOA. (H.1329/ M. 1911). *İrade Maârif (İ. MF)*. Belge No: 17/1329/R-6 İstanbul.
- BOA.(H.1328/ M.1910-1911). *Dâhiliyye Tahrirat Kalemi (DH. EUM. THR)*. Belge No:21/33. İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel. F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegema Yayıncılık.
- Cem, İ. H. (2010). *İmkânsız hayatlar*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye vezâifine müşir nizamnâme*. (H. 1327/ M. 1909-1910). s. 1-11.
- Cevat, M. (2001). *Maârif-i Umûmiyye Nezareti tarihçe-i teşkilat ve icraatı XIX. Asır Osmanlı maârif tarihi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dârü'l-İrfan Mektebi. (H. 1318). *Zükûr ve inas, ibtidâi ve rüşdi Dârü'l-İrfan Mektebi 'nin tevzîi mükâfat cetveli*. İstanbul
- Dârü'ş-Şafaka (1948). *Dârü'ş-Şafaka Türkiye 'de ilk halk okulu*. İstanbul.
- Dârü'ş-Şafaka*. (R. 1325- 1326/ 1910).
- Dârü't-tedris Mektebi. (H. 1322/ M. 1904-1905). *Dârü't-tedris ders programı*.
- Demirel, F. (2010). *Mekteb-i idâdî*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Demirel, M. (2002). Türk eğitiminin modernleşmesinde rüşdiye mektepleri. *Türkler*. Ankara. 35, 44-60.
- Develioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, E. (2008). *Numûne-yi Terakkî ilk öğrenci dergisi*. İstanbul.
- Doğan, İ. (2010). *Türk eğitim tarihinin ana evreleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Doğan, O. (2007). *Sultan İkinci Abdülhamîd Han Devri Osmanlı Mektepleri*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın ve Tic. A.Ş.
- Doğanay, F. K. (2011). *Tanzîmât'tan Cumhuriyet'e rüşdiye mektepleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Düstûr (Mütemmim). (1872). *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye nizamnâmesi*.

- Düstûr*. (13 Aralık 1896). I. Tertip.
- Engin, V. (2003). *1868'den 1923'e Mekteb-i sultani*. İstanbul. Galatasaraylılar Derneği Yayını.
- Erdem, A. R. (2000). 19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim: II. Mahmut ve Tanzîmât Dönemi (1839-1876)'nde ilköğretimde yapılan yenilikler ve değerlendirmesi. *Yeni Türkiye*. Ankara. 32,754-763.
- Erdoğan, T. (1996). *Maarif-i Umûmiyye Nezareti Teşkilatı-I*. Prof. Dr. Oral Sander'e Armağan, 51/1-4, 183-247.
- Ergin, O. (1941). *İstanbul mektepleri ve ilim, terbiye ve san'at müesseseleri dolayısıyla Türkiye Maarif tarihi*. 5 Cilt. İstanbul.
- Ergün, M. (1996). *İkinci Meşrûtiyet Devrinde eğitim hareketleri (1908-1914)*. Ankara.
- Ergün, M. (2000). Medreseden mektebe Osmanlı eğitim sistemindeki değişme, *Yeni Türkiye*. Ankara. 3, 747 -748.
- Fortna, B.C. (2005). *Mekteb-i Hümayûn. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İslâm, devlet ve eğitim*. (Çeviren Pelin Siral). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gelişli, Y. (2002). Osmanlı ilköğretim kurumlarından sıbyan mektepleri (kuruluşu, gelişimi ve dönüşümü). *Türkler*. Ankara. 15, 35-64.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. (Çeviren Ali Berktaş). İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Gözütok, F.D. (2003). Türkiye'de program geliştirme çalışmaları. *Millî Eğitim Dergisi*. 160, Web: <http://www.yayim.meb.gov.tr>. 18.07.2011'de alınmıştır.
- Gündüz, M. (2008). II. Abdülhamid dönemi eğitimi ve ideolojisi üzerine tartışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6, 243-286.
- Günyol, V. (1972). Mektep, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. 7, 658.
- Güven, İ. (2001). *Osmanlı eğitiminin batılulaşma evreleri*. Ankara.
- Hayat Haftalık Mecmua. (1968). 51, 12 Aralık.
- Haydaroğlu, İ. P. (1990), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara.: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı Eğitim Tarihi'nin arşiv ve yazma kaynakları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6,577-592
- Hızlı, M.(2008). Osmanlılarda ilköğretimin tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6,85-56.

- Hususi Mektepler Talimatnamesi.* (R. 1331/M 1915-1916).
- Ilgar, Y. (2001). Afyonkarahisar'da eğitim ve öğretim. *Afyonkarahisar Kütüğü.* 2, Afyon.
- İpşirli, M. (1993). Medrese. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul. 38, 323-333.
- İpşirli, M. (1999). Klasik dönem Osmanlı devlet teşkilatı. İhsanoğlu, E. (Ed.) *Osmanlı Devleti Tarihi* içinde İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- İz, M.(1975). *Yılların izi.* İstanbul: İrfan Yayınevi.
- İzbudak, V.Ç. (2009).*Tekke'den Meclis'e. Sıra dışı bir Çelebi'nin anıları.* (Hazırlayan Yakup Şafak-Yusuf Öz), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kafadar, O. (1997). *Türk eğitim düşüncesinde batılulaşma.* Ankara: Vadi Yayınları.
- Kanûn-i Esâsî* (H. 1293/M. 1876). İstanbul.
- Kara, İ. ve Birinci, A. (2005). *Bir eğitim tasavvuru olarak mahalle/sıbyan mektepleri: hatıralar/yorumlar / tetkikler.* İstanbul: Dergâh Yayınları
- Karal, E. Z. (1996). *Osmanlı Tarihi.*,5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemi* (17. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kars, Z. (2007). Erzurum'un kurtuluşu üzerine. *Bayram Gazetesi(12 Mart).* Doğu Anadolu Gazeteciler Cemiyeti. Erzurum.
- Kazancıgil, R., Gökçe, N. ve Bilar, E. (2005). *Edirne'nin eğitim tarihi (ilk-orta öğretim) 1361-2005.* Edirne: Edirne Valiliği Yayınları.
- Kenanoğlu, M. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin eğitimi üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi.* 6, 181-206
- Kocabaşoğlu, U.(1989). *Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okulları.* İstanbul: Arba Yayınları.
- Koçer, H. A. (1970) *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi (1773-1923).* İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Koçer, H.A. (1967). *Türkiye'de öğretmen yetiştirme problemi (1848-1967).* Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Kodaman, B. (1999) *Abdülhamid devri eğitim sistemi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Kurnaz, Ş. (1991), *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839-1923).* Ankara.

- Kurnaz, Ş.(1991). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadınların eğitimi. *Millî Eğitim Dergisi*, 143. Ankara.
- Kurt, S. K. (2011), *Osmanlı Devleti'nde kadın eğitimi, harem'den mektebe*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Maarif Nezareti, (H. 1329/ M. 1911-1912). *Mekâtib-i İbtidâiye ders programı*. Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Maârif Nezareti. (H. 1311-1312/ M. 1894), (H. 1310 -1311/ M. 1893). *Maârif Nezareti idaresinde bulunan mekâtibi ibtidâiye, rüşdiye, idâdiye, aliye ile mekâtibi husûsiyye ve ecnebiyenin ve dersaadette tahriri icra kılınan ve taşrada mevcut bulunan kütüphaneler*. İstanbul
- Maarif Nezareti. (1869). *Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi*. İstanbul.
- Maarif Nezareti. (H. 1318-H. 1319/ M. 1901). (H. 1334/ M 1915-1916). *Maârif Umûmiyye Nezareti Celilesi idaresinde bulunan mekatip ibtidâiyye, rüşdiyye, idâdiye, âliye ile mekatip husûsiyye ve ecnebiyenin ve dersaadette icra kılınan ve taşrada mevcut bulunan kütüphaneler*. İstanbul.
- Maârif Nezareti. (H. 1320/ M. 1902-1903). *Maârif -i Umûmiyye Nezaretine merbut bilcümle mekâtib ders cetveli*. 3. İstanbul.
- Maârif Nezareti. (H. 1323-1324/M. 1906 ve kısmen 1325-1326/ M. 1907). *Maârif Nezareti idaresinde bulunan mekâtibi ibtidâiye, rüşdiye, idâdiye, aliye ile mekâtibi husûsiyye ve ecnebiyenin ve dersaadette tahriri icra kılınan ve taşrada mevcut bulunan kütüphaneler*. İstanbul.
- Maârif Nezareti.(H. 1328-1328). *Maarif-i Umûmiye Nezâreti 1328-1329 Senesine Mahsûs İhsaiyat Mecmuası*, İstanbul.
- Maarif Nezareti. (H. 1329). *Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*. İstanbul.
- Maârif Vekâleti İstatistikleri (1926-1927). (*Dersaadet ve vilayatta kâin mekâtib-i resmiye ve husûsiyyeye ve dersaadette bulunan medaris-i İslamiye ile kütüphanelere dair istatistik mecmuası*).
- Makriköy İnas-ı İttihâd-ı Osmanî Mektebi. (Tarihsiz). *Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi tarifnamesi*. İstanbul.
- Makriköy İnas-ı İttihâd-ı Osmanî Mektebi.(H. 1328/ M. 1910-1911). *Makriköy İnas-ı İttihâd-ı Osmanî Mektebi*. İstanbul, 1 -15.

- Mektebi Osmanî, (H. 1310/ M. 1892-1893). *Mektebi Osmanî dâhili ve harici talimatı*. s.1-12.
- Mekteb-i Tefeyyüz. (H. 1329/ M 1911). *Leylî ve nehârî Mekteb-i Tefeyyüz*. İstanbul. 1-16.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (1981). *Millî Eğitim Bakanlığı ile diğer bakanlıklara bağlı okullardaki görevlilerle öğrencilerin kılık kıyafetlerine ilişkin yönetmelik*. Web: <http://www.mevzuat.meb.gov.tr>. 21.10.2011’de alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2002). *Millî Eğitim Bakanlığı özel okullar çerçeve yönetmeliği*. Web: <http://www.mevzuat.meb.gov.tr>. 09.09.2011’de alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2002). *Millî Eğitim Bakanlığı özel öğretim kurumlarına ait standartlar yönergesi*. Web: <http://www.mevzuat.meb.gov.tr>. 09.09.2011’de alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2004). *Millî Eğitim Bakanlığı orta öğretim kurumları sınıf geçme ve sınav yönetmeliği* Web: <http://www.mevzuat.meb.gov.tr>. 21.10.2011’de alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2007). *Millî Eğitim Bakanlığı ortaöğretim kurumları ödül ve disiplin yönetmeliği* Web: <http://www.mevzuat.meb.gov.tr>. 21.10.2011’de alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2008). *Millî Eğitim Bakanlığı özel öğretim kurumları yönetmeliği*. Web: <http://www.mevzuat.meb.gov.tr>. 09.09.2011’de alınmıştır.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2009). *Millî Eğitim Bakanlığı özel öğretim kurumlarında ücretsiz okuyacak öğrenciler hakkında yönetmelik*. Web: <http://www.mevzuat.meb.gov.tr>. 09.09.2011’de alınmıştır.
- Mizân-ı Terakkî Mektebi*, (H. 1310/ M. 1892-1893). *Mizân-ı Terakkî Talimât-ı Esasîyesi*. İstanbul.
- Mustafa, M. (2008). Tekke Eğitimi ve Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6, 107-138.
- Mutlu, Ş. (2005) *Osmanlı imparatorluğunda yabancı okullar*. İstanbul.
- Nadir, M. (2005). *Terbiye ve ta’lîm-i etfâl (çocukların eğitim ve öğretimi)*. *Bir eğitim öncüsünün yazıları...1895*. (Hazırlayan M.Sabri Koz ve Enfel Doğan).İstanbul: İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı. Boyut Yayın Grubu.

- Numûne-yi Terakkî Mektebi (H. 1310). *Leylî ve nehârî Numûne-yi Terakkî Mektebi Husûsiyyesinin talimat-ı dâhiliye ve esasiyesi*. İstanbul. 1-16.
- Okay, C. (2008). Türkiye'nin İlk Mektep Dergisi: Numûne-i Terakkî, Doğan, E. (Hazırlayan) *Numûne-i terakki. içinde*. İstanbul:İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı. 19-21.
- Ortaylı, İ. (1996). Maârifin son 150 yıldaki serencamı. *Yeni Türkiye*. Ankara. 7, 462-466.
- Ortaylı, İ. (2009). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Osmanlı İttihâd Mektepleri. (H. 1327). *Çocuk bahçesi ve ibtidâî programı*. İstanbul
- Osmanlı İttihâd Mektepleri. (H. 1327). *Osmanlı İttihâd Mektepleri tarifnamesi*. İstanbul
- Öcal, M. (1993) Âmîn alayı. *DİA*. İstanbul. 3, 63.
- Öcal, M. (2008). Türkiye'de din eğitimi tarihi literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6, 399-430.
- Önder, M. (1952), *Konya maarif tarihi*. Konya. Ülkü Basımevi.
- Özalp, R. ve Ataünal, A. (1977). *Türk Milli Eğitim Sistemi'nde düzenleme teşkilatı*. İstanbul.
- Özcan, A. (1993). Harbiye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. 16, 115-119
- Özkan, S. (2010). *Türk eğitim tarihi*. Ankara:Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztürk, C. (2008). Türkiye'de öğretmen yetiştiren kurumlar tarihi literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6, 487-520.
- Öztürk. C. (1994). İdâdî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 21, 464-466.
- Öztürk. C. (1994). Rüşdiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 35, 300-303.
- Öztürk. C. (1996). *Atatürk devri öğretmen yetiştirme politikası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pala, İ. (1993). Lale devri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. 37. 81-85.

- Rehberi İttihâd-ı Osmanî Mektebi. (Tarihsiz). *Rehberi İttihâd-ı Osmanî Müessesesi leyli ve nehârî izahname (talebe, ebeveyn ve velilerine mahsus)*. İstanbul, 1-16.
- Rehberi İttihâd-ı Osmanî Mektebi. (Tarihsiz). *Rehberi İttihâd-ı Osmanî, leyli ve nehârî-ibtidâî ve tali*. İstanbul.
- Rehber-i Tahsil Mektebi. (H. 1321/M 1903-1904). *Tevziî Mükâfat Cetveli*. İstanbul
- Sağlam, T. (1981). *Nasıl okudum*. Haz. Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Kutlama Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Salnâme-i Devlet-i Osmaniye*. (H. 1300/M. 1882-1883, H. 1327/M. 1909-1910, H. 1328/M. 1910-1911).
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*. (H. 1316/1, 1317/2, 1318/3, 1319/4, 1321/6).
- Salname-i Vilayet Aydın*. (H. 1326/ M. 1908-1909).
- Salname-i Vilayet Bursa*. (1927).
- Salnâme-i Vilayet Edirne* (H. 1312/ M. 1894-1895),(H. 1315/M. 1897-1898).
- Salnâme-i Vilayet Halep*. (H. 1321/ M. 1903-1904), (H. 1323/M. 1905-1906), (H. 1324/M. 1906-1907), (H. 1326/ M. 1908-1909).
- Salnâme-i Vilayet Hüdavendigâr*. (H. 1324/ M. 1906-1907), (R. 1325/ M. 1909-1910).
- Salnâme-i Vilayet Konya*. (H. 1325/ M. 1907-1908).
- Salnâme-i Vilayet Kosova*. (H. 1314/ M. 1896-1897).
- Salnâme-i Vilayet Selanik*. (H. 1312/ M. 1894-1895),(H. 1315/ M.1897-1898), (H. 1318/ M. 1900-1901), (H. 1324/ M.1906-1907),(H. 1325/ M.1907-1908).
- Sandalcı M. (2005). *Feyz-i Sıbyân'dan Işık'a. Feyziye Mektepleri Tarihi*. İstanbul: Feyziye Mektepleri Vakfı Yayınları.
- Somel, S.A. (2010) Türkiye'de Abdülhamid dönemi eğitim tarihçiliğinin son otuz yılı (1980-2009): genel bir değerlendirme denemesi. Akyıldız, A. (Ed.) *Vefatının 90.Yılında II. Abdülhamid*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Somel, S.A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Sunata, İ. H. (2006). *İstibdattan Meşrûtiyyete çocukluktan gençliğe*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Şanal, M. (2003). Osmanlı Devleti'nde medreselerde ders programları, öğretim metodu, ölçme ve değerlendirme, öğretimde ihtisaslaşma bakımından genel bir bakış. *Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 14/1, s. 149-168.
- Şemsü'l-Mekâtib (1308). *Şemsü'l-Mekâtib Talimatı*. İstanbul
- Şemsü'l-Mekâtib. (H. 1325). *Şemsü'l-Mekâtib nehari kısmı talebe ve talibatına ait maaş cüzdanı*. İstanbul.
- Şemsü'l-Mekâtib.(H. 1340/ M. 1921-1922). *Leyli ve nehârî zükûr ve inasa mahsus Şemsü'l-Mekâtib*, İstanbul. 1-20.
- Şerif, A. (1999). *Anadolu'da Tanin*. (Hazırlayan Mehmet Çetin Börekçi). İstanbul
- Şimşek, H. (2010). Osmanlı Dönemi Eğitim Sorunları: Yol Güvenliği (Trafik) ve Okul Servisçiliğine Dair Tarihsel Bir İnceleme, *Kuramsal Eğitimbilim*. 3 (1), 135-147
- Şişman, A.(2006). *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tekeli, İ. (1985). Tanzîmât'tan Cumhuriyete eğitim sistemindeki değişmeler, *Tanzîmât'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul. 2, 460.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tozlu, N. (1991). *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*. Ankara
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de siyasal partiler*. 1, İstanbul
- Tutsak, S.(2002). *İzmir'de eğitim ve eğitimciler (1850-1950.)* Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uca, A. (1998). Albayrak heyeti ve faaliyetleri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Erzurum. 10, 195-210.
- Unat, F.R. (1964). *Türk eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Ankara.
- Uygun, S. (2003). Türkiye'de dünden bugüne özel okullara bir bakış (Gelişim ve etkileri). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 36(1-2), 107-109.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara.
- Ünal, U. (2008). *II. Meşrûtiyyet öncesi Osmanlı rüşdiyeleri (1897-1907). Programlar, ders içerikleri, istatistikler*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ünal, U. (2008). *Meclis-i Maârif-i Kebir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Vahapoğlu, M. H. (1992). *Osmanlıdan günümüze azınlık ve yabancı okulları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları

Web: www.darüssafaka.org. 18.07.2011'de alınmıştır.

Web: www.loc.gov/pictures 09.03.2011'de alınmıştır.

Web: www.sabihahanim.k12.tr. 18.07.2011'de alınmıştır.

Yardım, M.N. (2010). *Tanzimat'tan günümüze edebiyatçılarımızın çocukluk anıları*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (5. Baskı). Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, H. (2007). *Diyarbakir vilayeti'nde eğitim (1870-1920)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.

EKLER

Ek 1: Ödül kâğıdı

Gülşen-i Maârif-i Hamidî Mektebi, **Aferin**, İhtiyat sınıfı talebesinden 488 numaralı Mustafa Efendi'ye Elifba dersinden (verilmiştir.) Belgedeki 'ihtiyat sınıfı' terimi de 'hazırlık sınıfı' anlamındadır.

Ek 2: Ödül kâğıdı

Adalet

Gülşen-i Maârif-i Mektebi

Hürriyet

Aferin

Beşinci sınıf talebesinden 116 numaralı Mustafa Mustafa Efendi İlm-i Hal dersine çalıştığından Aferin verilmiştir. /

24 K. sani 328 (=6 Şubat 1913)

Müdür-i Mektep

İmza

Ek 3: Ödül kâğıdı

Padişah

Abdülhamit'in

Tuğrası

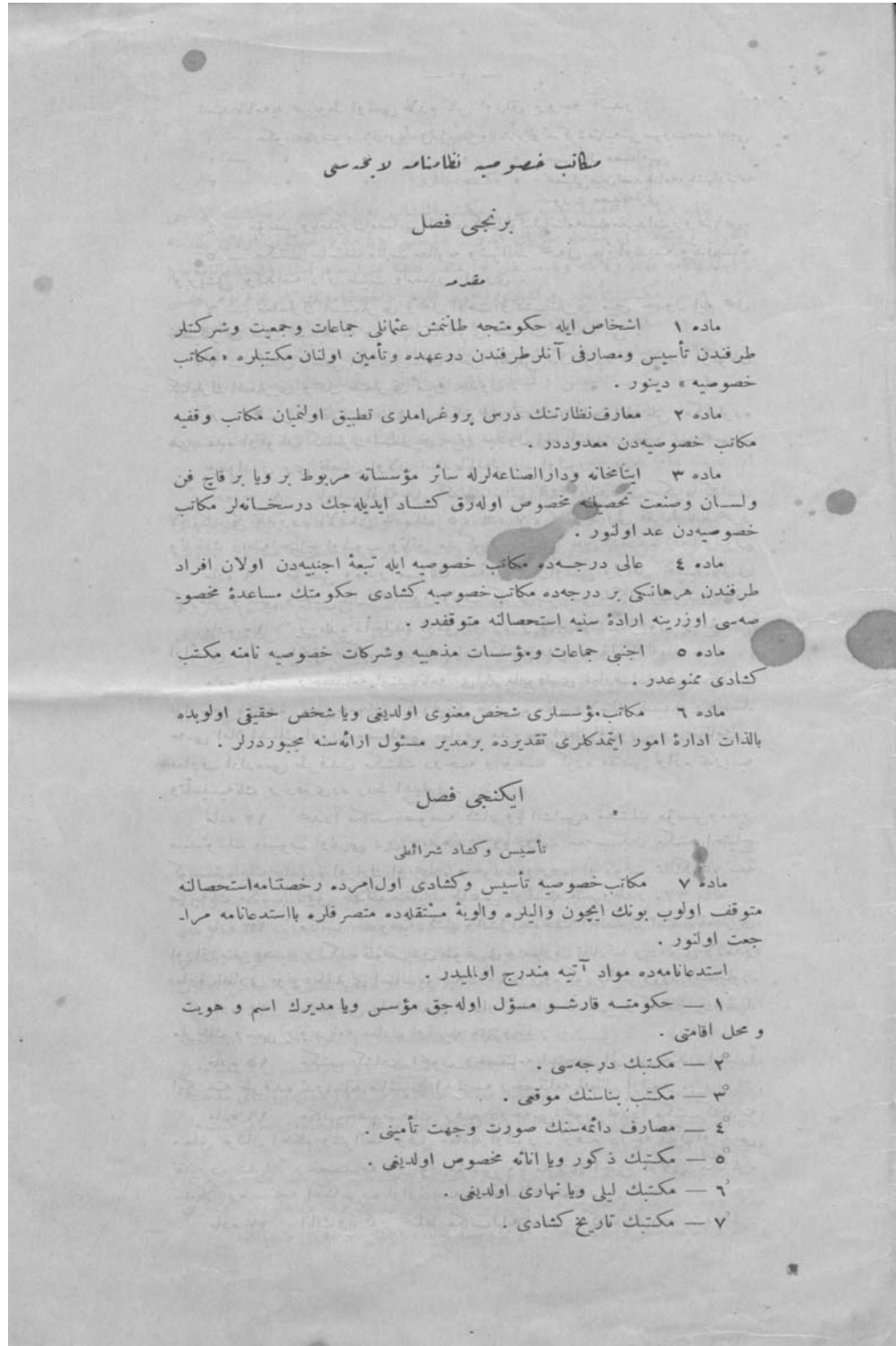
Zikr-i cemîl Varakası

Şemsülmekâtip iptidaî birinci sene şâkirdanından 134 Numaralı Şemsettin Efendi bu defa icra olunan umumî imtihanda üç dersten Zikr-i cemîl'e müstehak görülmüş olmağla işbu varaka yedine ita kılındı.

19 Ağustos H. 1322 (=1 Eylül 1906)

Müdür

Ek 4: Mekâtib-i Husûsiye Nizamnâme Layihası

استدنامه به مربوط اولی لازم کن اوراق بروجه آیدر :

۱۳ - حکومت فرشو مؤن اولی بی مؤس و مدیر کذکره متانیس صورت مصدقی
 ۱۴ - حسن حال مضطبی
 ۱۵ - تمهیل من صدقنامه و ایستادنامه
 صورت مصدق

۱۶ - مؤس و مدیر کذکره متانیس صدقنامه مفردات و غیره
 ۱۷ - مکتب بانسک مات مطلوب و شرایط صحیحی حار اولدین و کدرسات
 الوریته بولدیته دایط و معمار راپوری .

۱۸ - مملوک اسمعری و محل اقامت و نشانی من جدول ایبه محل
 تحصیل من صدقنامه و ایستادنامه صورت مصدقی .

۱۹ - لسان رسمی ایبه کدرسات اجرا ایملین مکتبده هرصدف اوقوان
 کتابک اسمعری و محل طعری من جدول .

۲۰ - لسان رسینک غیری بر لسان ایبه کدرسات اجرا ایملین مکتبده
 هرصدف اوقوان کتابک اسمعری من جدول ایبه کتابدن برد نسجه .
 بوماددن ری نقصان اولان استدنامه رد اولور .

۲۱ - مؤس اوله حق مکتبک ری ایستادنامه سکره کشادی
 لازم کدیگی قدرده بالاده ک مادمک ۵۰ ، ۶ ، ۷ ، ۸ و غیره قدرده هر
 واثک رده احتیاج اولوب واثک مذکور مکتبک حین کشانده اعطاولور .
 ماده ۹ - مؤس و مدیر مؤتک تیه متانیسن اولی و لاقل تحصیل تالی
 کورمن بولشی و حسن حال ایملین اولوب کرمین باشی اکل ایلی شرطدر .

۲۲ - بر بده داخلده اوق اوزره بر فاج مکتب ایچون بر مؤس
 اراشی ساژدر ایچ بر کیمه بردن زیاده مکتبه مدیر مسؤل اوله مار .

۲۳ - رخصتنامه استدنامه ایبه موقوفی معارف اداریه مجلس
 اداریه بالتحقیق معلومه موافق کورلیگی قدرده مقام و لایک تسبیه رخصت
 معنی املا ایملک اوزره مضطبی معارف مدیریه اعطا اولور . رخصتنامه
 معارف اداریه طرفدن مکتبک درجه و نوضه کورده مضطبی اولوم قدرده
 و تأسیسه تک بر قدرده ربط اییلور .

۲۴ - ماده ۱۲ - مجدداً مکتب خصوصیه کنار و یا انشایی مکتبک مؤس و مدیر
 مسئولک منسوب اولدی دین و مذهبن و یا دولت تعمددن مکتبه احتیاج
 کورتمیک راده افرادک او هلدیه وجودیه برده او دولت مالکیده تیه
 عثمانیه تک مکتب آجوق حقت متقابلاً طاعتش اولسبه شرطدر .

۲۵ - ماده ۱۳ - مکتب خصوصیه کنار و یا ایبه مکتب استدنامه ای
 اوراق مفرعسبه رکنده طوغریدن طوغری به معارف نظارته برمرلی لازمدر
 معارف نظاری بوج طغری اسباب و وجیه درمیانه لزوم کورمکنیزن رد ایبه ییلور .

۲۶ - ماده ۱۴ - خصوصی دارالمعلمین و دارالمعلمین تأسیس و کشادی پروغرا
 ملزینک رسمی پروغرامه معادل اولسبه شرطدر .

۲۷ - ماده ۱۵ - مکتب کشادی ایچون رخصتنامه استحصالی تاریخدن اعتباراً
 ایکی سه طرفده تدبیریه مباشرت ایملره رخصتنامه ایطال اولور .

۲۸ - ماده ۱۶ - مکتب خصوصیه تک ترفع درجه ایچون مجدداً مکتب کشادیه
 متعلق یولان احکام و شرایطه توفیق معامله اولور . ترفع درجه قبول اولدی
 قدرده تبدیلی رخصتنامه و ریلور مؤس و یا مدیر ایچ اولان مکتبه
 تبدیلی رخصتنامه معنایده اراده سنه استحصاله متوقفدر .

۲۹ - ماده ۱۷ - اما و ذکرر عتلا مکتب لیه تأسیس و کشادیه رخصت و ریلور .

اوجنچی فصل

مکتب تناری

ماده ۱۸ - مجدداً خصوصی مکتب انشایی و یا موجود بر مکتبک توسی
 ایچون بروجه آتی معامله جزوان ایدر . مؤس و یا مدیر مسئول اولان کیمه
 با استدنامه مقام ولایته و یا مستقل لوا منصرفله مراجعت ایدر و استدنامه به :

۱ - مکتب تأسیس و کشادی ایچون آدیقی رخصتنامه تک تاریخ و نومروس
 ۲ - مکتب انشا اوله حق هرصدف موقتی و نه صورتیه انتقال ایتم اولدیقی
 ۳ - معارف انشایی تک جهت تأسیس بازار و اوراق آدیقی ربط ایلی :

۴ - مکتب تأسیس و کشادی ایچون آدیقی رخصتنامه تک صورتی .
 ۵ - مکتب هرصدف بانسک بلانری و مضطبی کشانده .
 ۶ - مکتب ری اراشی و قفیه و امیزه دن ایبه بدل قاطعه و یا عشره ربط
 اولدیته دایط علم و غیر .

۷ - یونزدن ری نقصان اولان استدنامه رد اولور .

ماده ۱۹ - معارف اداریه مجلس اداریه کز استدنامه کزک مربوطان
 مندرجاتی تحقیق ایبه مطلوبه موافق بولورسه بولشی با مضطبه معارف نظارته
 ارسال ایلی .

ماده ۲۰ - مکتب تناریک قواعد حفظ الصحه جامع اولی مشروط
 اولدیگی کی مسافرخانه ، قهوهخانه و قریستان و اماکی شاکردانک اخلاق
 و صحیحی عمل بنا و محقره لاقل یوز مترو اوراق اولی مقتضیدر (کدرسات
 ابتدایه قانون موقی ماده ۱۳ ، ۱۴)

ماده ۲۱ - معارف صحه و عسکریه موجود اولان مواقده مکتب انشایی
 و تأسیسه مساعدیه اوله مار .

دردنچی فصل

مدیر و مملوک اسباب

ماده ۲۲ - مکتب خصوصیه عثمانیه ایچون مدیر و مدیر استخدام اوله مار .

ماده ۲۳ - مکتب ابتدایه خصوصیه مدیر و مدیری و معلم و معلمه لرتک
 دارالمعلمین و دارالمعلمین ابتدایه دن مأذون و یا کدرسات ابتدایه مجلسدن
 و برلش اهلیتنامه ای حار اولوری شرطدر مکتب ابتدایه غیرمسلکه ایچون رؤسای
 مذهبی طرفدن و برلش و معارف اداریه طرفدن تصدیق ایملین اولان
 اهلیتنامه کفاید .

ماده ۲۴ - کدرسات تالیسه مکتبه دارالمعلمین و دارالمعلمین ابتدایه
 مدیر و مدیره معلم و معلمه ای دارالمعلمین عالیدن و یا دارالفنون شعاعتدن
 و دارالمعلمین مأذون اوقی شرطدر مکتب تالیه غیرمسلکه ایچون رؤسای مذهبه
 ری طرفدن و برلش و معارف اداریه طرفدن تصدیق ایملین حار کیمیز
 معلم تعیین اوله ییلور .

ماده ۲۵ - منحصراً تجارت و یا ذراعت و یا صناعت کی مسلک مکتب
 مدیر و مدیره معلم و معلمه لرتک تدیس ایبه کیمیری علم یوقدن مأذون اولوری
 و یا خود اشتغالاری بالاحتیاج و یا با وثیقه اثبات ایتم بولورلی شرطدر .

ماده ۲۶ شرایط اهلیتی جائز اولان اجنبیله معارف نظارتی جانبین مکتب خصوصیه اجرای تدریس ایلک اوزره رخصت وریلیپیلور انجق بو معلمک یازنده کندی عملکثریته مخصوص و منسوب اولدقاری شپهدرخانهارج مصدق معلمک اهلیتنامه و شهادتنامهسی بوقاق لازمدیر. بواهلیتنامه ویا شهادتنامهاز عتباتی معلمک اهلیتنامه و شهادتنامهلرینه معادل عد اولتور. انجق ایغای تدریساته میاشرت ایتمدن اول مذکور اهلیتنامه ویا شهادتنامهلرک ولایت معارف مدرزیه ایزاریله تصدیق و نسجیل ایتمیرلسی لازمدیر . ۱ تدریسات ابتداییه قانون موثقی ماده ۹۵]

ماده ۲۷ مکتب خصوصیه مدر و مدرزیرلرک لاقیل یکریمییش و معلملرک اون طقوز و معلملرک اون بدی یاشی اگال ایجتش اولملری شرطدیر . (تدریسات ابتداییه قانون موثقی ماده ۹۴]

ماده ۲۸ جنایت ویا اخلاقه معارض جنجه ایله محکوم بولانلر مکتب خصوصیه مدر و معلمک مدرسه و معلمک ایلمیرلر . (تدریسات ابتداییه قانون موثقی ماده ۹۳]

ماده ۲۹ مکتب خصوصیه مدر و مدرزهرلی ایله دائمی معلم و معلملری مکتب خارجنده معلمکدن بشقه بر خدمت درعهده ایلمیرلر .

ماده ۳۰ مکتب خصوصیه مدر و معلمین و مستخدمینک امراض ساریه دن عاری و حیثیت اداره و تدریسی اخلال ایلمک عوارض ذنبیه دن مصون بولمسی شرطدیر .

بشچی فصل

تفتیشات

ماده ۳۱ بالمعموم مکتب خصوصیه دولتک تحت نظارت و تفتیشدهدیر . بو تفتیشات اشبو نظامنامه احکامنه و قواعد حفظالصحه ایله نظافت و طهارته رعایت اولتوب اولتمدیغی تربیه و تدریس خصوصنده ادیان و اخلاق و قانون اساسیه موافق حرکت ایملوب ایلمدیگی عناصر عتباتیه یتنده نفاق و عدم اتلافی موجب احواله میدان وریلوب وریلمدیگی تحقیقه منحصررور . (تدریسات ابتداییه قانون موثقی ماده ۹۲]

ماده ۳۲ تفتیشه مأمور اولملر تفتیش ایچون دائما مکتبیره کیره بیلیرلر . تفتیشه عتافت ایملر حفته تدریسات ابتداییه قانون موثقی طقسان ایکنجی مادهسی موجب عمل اولتور .

ماده ۳۳ مکتب خصوصیه مکتب امر تفتیشی رؤسای مأمورین ملکیه ایله معارف مدر و مفتش و مفتشله لری و مأمورین عجه طرفلرندن اجرا اولتور . (تدریسات ابتداییه قانون موثقی ماده ۹۱]

آنتجیحی فصل

طلبه لک شرایط قبول

ماده ۳۴ مکتب خصوصیه قید و قبول زمانی مکتب و سیمه لک عینیدور .

ماده ۳۵ ابتدائی مکتبلرلرک برنجی سنفلرینه آئی یاشی و ناله مکتبلرلرک برنجی سنفلرینه اون ایکی یاشی اگال ایجتش اولانلر قبول اولتور . دیگر سنفلره

آله حق طلبه لک سنلری بوکلا کوره تحقید اولتور ده ایلیک سنده اولانلرک معارف مدرزیرلرک مساعدیمیه اشافی سنفلره آلتیمی جائزور بو فقره حکمی بیس سنه مدته جاریدور .

ماده ۳۶ مکتب ابتداییه و ناله عمومی و خصوصیه برسه ترفع صنف ایدمامش وایکی سنه متوالاً عین سنفلده ایما ایلمکدن طولانی قیدی ترفیق ایملش طلحه عین درجهده بولان مکتب خصوصیه دن برینه داخل اولقی ایسترسه بندنه کی تصدیقنامهیه نظرأ مقید اولدیغی صنفه قبول ایلمه بیلور. مکتب خصوصیه داخل اولقی اوزره خارجندن مراجعت ایملر قسم تالیک برنجی سنفلده کیرمک ایستدقاری تقدیرده سنوف ابتداییه درس لرندن و ناله لک سنوف ساریمه داخل اولقی ایستایلر بوقسمک سنوف هتقدیمه سی درس لرندن سرمه لیه بالامتحان سنلریک مسانده سی نسبتده مستحق اولدقاری سنفلره قید و قبول اولتورلر . بو صورتده بالامتحان قید و قبول اولانلرک کیملری محل تحصیللری مین برجدول معارف اداره لرینه اعطا اولتور . اشبو امتحانلر مکتب مدرزیرلرک تحت نظارتنده لاقیل درت معلمدن مرکب بره یئت معرفتیه اجر اونومدرلر مکتب اداره سنجه حفظ ایملور .

ماده ۳۷ کرک (۳۶) عینی ماده ده کی امتحانلرده کرک مکتب خصوصیه لک طلحه قید و قبولی و دخول امتحانلری زمانلرنده لزوم حسی ایدرلرسه معارف مدرزیرلی مکتب مذکورده مفتش ویا میز کوندره بیلورلر .

ماده ۳۸ انا مکتبلرله سیان سنفلرینه آله حق طلبه لک اوج یاشی اگال ایجتش اولسی و آلتیدن اقرون بولتماسی شرطدیر .

ماده ۳۹ مکتب خصوصیه تدریسات ابتداییه قانونک بدیغی فصلده مندرج شرایط داره سنده دروس ستمه سنفلری کتاد اوله بیلور .

بدیغیحی فصل

امتحانلر و شهادتنامه

ماده ۴۰ مکتب خصوصیه مدر و معلملری هر سنه امتحانلردن برای اول ابتدائیک صوگ سنفلده بولان طلحه ایله خدمت عسکریه دن مستفید اولان ناله سنفلری طلحه سنک اساسی مین رفته ده قزی امتحان کونلری مشعر اولان برجدول ایله ربر معارف اداره سنه و معارف اداره سی اولیان برزده کیبوک ملکیه مأمورینه اعطا ایملر. خدمت عسکریه دن مستفید اولان سنوف امتحانلری معارف اداره سنندن ویا حکومت حمله جابندن اعزام اولانلر میز حضورنده اجرا و میز کله مکتب اداره لری طرفدن نتیجه امتحانی مین تنظیم اولان دفتر اوج نسخه اوله رق معارف اداره سنه تودیع اولتور . معارف مدرزیه ده تدقیقات لازمه ی بالاجرا موافق بولمقدن صکره تاریخ اخذدن اعتبارأ اون بیس کون طرفده بالتصدیق برنسخه سی مکتب اداره سنه ایاده و برنسخه سی معارف اداره سنده حفظ و اوجینجی نسخه سی ده معارف نظارتنه ارسال ایملر . دفترک انادیمسی متعاقف مکتب مدرزیرلی تحصیل ابتدائی اگال ایملرک تدریسات ابتداییه تصدیقنامه لرلی و تحصیل تالیق اگال ایملرک تدریسات ناله شهادتنامه لرلی تنظیم ایله معارف اداره سنه تصدیق ایتمیردکن صکره شاکردانه اعطا ایملرلر . معارف اداره سی بوشهادتنامه لرک تاریخ تصدیقنی داره سنه قان جدوله اشارت ایملر .

ماده ۴۱ شهادتنامه سی شایع ایمن شاکرده مکتب اداره سنجه نسخه نایبه وریلز. بالکر بالستدنامه وقوع بولمقدن مراجعت اوزرینه معارف اداره سی

اوله آلتش اولان جدولده عرود تصدیق وایشادنامهك تاريخ و نومروسى و دائره تاريخ تصدیق و نومروسى و نفوس تذكرسى صورتى اوستدایه دركار ایدك استدعای صاحبه اعاده ایدر .

ماده ۴۲ كتاب خصوصیه جه تنظیم اولتان شهادتنامه و تصدیقاهار معارف ادارمری طرفدن تصدیق ایدلنك معبر دكادر .

ماده ۴۳ انتحابه مأمور مجاز معارف ادارستدن مصدق اولهرق مكنتده موجود اولسی لازمكلاں پروگرامه كوره تدریسات اجرا ایدلنكی كووورسه اومكنتك شهادتنامه و تصدیقاهار معارف ادارسجه تصدیق اولتاز .

ماده ۴۴ ماده سالفه موجبجه تحصیل ناقص و غیركافی كویلمن مكنتك تدریساتی پروگرامه توفیقاً اصلاح اینك اوزره معارف ادارسی طرفدن مؤسس ویا مدیره مجازاً اخطارالده بولیلور وایرهمی سنه امتحالرنده دخی تدریساتك غیركافی اولدیگی اكلاتلرجه مكنتك درجهسی تزیل ایدیلور .

ماده ۴۵ تدریساتی عمل ویا اجنبی لسانلرله اجرا اولتان مكاتب خصوصیه تصدیقاهه وایشادنامه لریك برطرفی تركه اولمیتدر .

ماده ۴۶ خدمت عسكریه دن استفاده ایدجك سنده ویا مستقرده بولان معلم و شاكردانه علم و تالیق تصدیق ایچون معلملك ویا وصقلره مدامه شاكردانك اساسیسی مین بردقترك مكاتب ادارمری طرفدن هرسنه دوسیه ایشادسنده معارف ادارسه تودیبی لازمدر . بودقترده اسی عرود اولیمان معلم و شاكردك و تیقهسی تصدیق اولتاز .

سكرنجی فصل

مجازان

ماده ۴۷ ادیان و اخلاق و قانون اساسیه محتایف و عناصر عتایبه آرستهده تعلق موجب تدریسات ایفا ایدن مكنتلر سد اولهرق مؤسس ویا مدیر مسؤل ایله تدریساتی ایفا ایدن معلم برسنه دن اوج سنه یه قدر حسیه تحکوم ایدیلور .

ماده ۴۸ رخصت استحصالت اول تأسیس و كشاد اولتان مكاتب سد وانشا آتیه باشلائش ایسه تعطیل اولور .

ماده ۴۹ رخصت رسمیه مستداً كشاد ایدیلن مكاتب خصوصیه قواین و نظامات و مقررات موشوعیه و مقررات و تالیفات عمومییه معارف حرکانه بولتان مؤسس ویا مدیر مسؤلر حقدده مواد خصوصیه سنده عرود مجازالمن ماعدا ایدمكی جزاز ترتیب ایدیلور ؛

(۱) مخیر آتیه
(۲) مخیر آتیه
(۳) مكنتك طایفه و معلمینك نظامنامه بدختن ایدلش اولان مساعداتدن عرودینی
(۴) مكنتك سدی

مكاتب خصوصیه مدیر مسؤلرلی وقوع بولان تالیفات جزاییقی متعاقف بركونا اعتراضلری وار ایسه اونلش كونظر قده عملی تدریسات ابتداییه جملطریه ولوا و قضا معارف انجمنلریسه مراجعتله دریمان ایدمیلیرلر . مدت مذكوره مك مرورندن صكره وقوع بولدیقی اعتراضلر نظر اشتباهه آلتاز . اعتراضلریسك

یدی و مكاتب مؤسس ویا مدیر مسؤلرلیجه تالیفات واقعیه مك اصفا ایدلنسی خالده اون بشر كون فصله ایله لاده عرود مجازات هر رسمیه اجرا اولور .

ماده ۵۰ احوال فوق العاده المجلسیه حكومت حمله بر مكنتی درحال سد ایدمیلور .

ماده ۵۱ لیل بر مكنتك حكومتجه سدی خالده طایفه لیلمك وایرلیسه تالیفنه قدر كاكان اطعام و بیوتوت ایدیلرلی و حكومتجه تعین ایدیلجك مدت نظرقده وایرلیسه تسلیم اولسی مؤسس ویا مدیر مسؤلرله مائلدر .

ماده ۵۲ مؤسس ویا مدیر مسؤلر معارف نظارتسه مراجعتله مكنتك سدی حقدده ویریلن قراردله بر آبی طرفنده اعتراض ایدمیلیرلر . اعتراضات واقعیه مجلس كبر معارفه استیفاً تدقیق اولور .

ماده ۵۳ خوز رخصتاه آلامش مكاتب اشیونظامنامه مك نشری تاریخندن اعتباراً آتی آبی طرفنده رخصت رسمیه استحصالتجه عرود اولوب بومدكی ختامده سد اولورلر .

ماده ۵۴ (۳۶) نعی ماده احكامنه رعایت ایدیلیرك بلا امتحان ویا خلاف حقیقت نوس و تقدیرله بوقاری صنفله طایفه قدوقبول ایدن مكاتب مدیر مسؤلرلرندن بریرادن بکری ابراه قدر جزای تقدی استیفا اولور . بومعامله طایفه یی مكنتیت عسكریه قانونك بدختن ایتدیگی مساعداتدن استفاده ایدیرمك قسیدنه منشی اولدیگی تحقیق ایدرسه جزای تقدیدن ماعدا بر هفتسنه اوج آیه قدر حبس جزایی حکم اولور .

خلاف حقیقت شهادتنامه ویا تصدیقاهه اعطا ایدن مكاتب مدیر مسؤلرلی ساخته كالقله اتهام اولورلر .

مشرقه

ماده ۵۵ مكاتب خصوصیه ده تركه مك وعتایلی تاریخ و جغرافیا سك تعلیم و تدریسی مجبوریلور .

ماده ۵۶ مكاتب خصوصیه مك علی درجهده اولوب اولدیقتك تعینی معارف نظارتسه مائلدر .

ماده ۵۷ مكاتب خصوصیه مك درجاتی مفردات پروگراملریك مكاتب رسمیه مفردات پروگراملرنده كی دوس و مباحثی احتوا ایتمسه كوره تعین اولور . بواساس محافظه ایدلك شرطیه پروگرامه بعضی درسله علاوه وساعات دوس تعدیل ایدیلیلور .

ماده ۵۸ مكاتب خصوصیه درس پروگراملریك تبدیلی ویا یالی ویا تیارلریك احداتی وذكور مكنتك آناه وانات مكنتك ذكوره تحویلی خالده بالستدعایمه معارف اداره سنه ، مؤسس ویا مدیر مسؤلر تبدیلیه اسم و هویت و عمل اقامتك درسی و تذكره عتاییسی صورت و حسن حال مضیطه سی و تحصیلی مین تصدیقاهه وایشادنامه صورتك وایلیله ولایته ویا مستقل لوا تصرفله مراجعت ایدلسی لازمدر . معلمینجه تبدیل وقوعنده بکیدن تعین اولتان معلملك اسم و عمل اقامت و نشنلری مین برجدوك و شهادتنامه ویا اعلیتنامه لری صورت مصدق لریك معارف ادارمری ارسالی مقتضیدر . مؤسس و مدیر مسؤلرلی اجنبی اولان مكاتبده بوکی تحولات وقوع بولدیقه معارف نظارتسه معلومات ویریلور .

ماده ۵۹ رخصته مربوط مکاتب خصوصیه نك بودجه لری معارف اداره لرتیجه كوريله رك ایراد لری مصرف لرتیبه كفايت اتمدیكى تین ایدرسه اشخاص مكاتب لری ایچون سنه ده بردفمه و جمعیت و جماعات و شرکات مكاتب لری ایچون ایکی دفعه اعانه جمع معارف اداره لرتیك مطالعه سی آلدقندن سكره جمع اعانات حقتده ۲۴ اغستوس ۳۲۵ تاریخی تعلیاتنامه یه توفیقاً بلدیله رجه رخصت ویریلور .

ماده ۶۰ مكاتب خصوصیه ده شاگردانك تاریخ دخول لری و اسم لری و پدر ویا و لیلرتیك اسم و شهرت و محل اقامت لری و محل و تاریخ ولادت لری و مندوب اولدق لری ادیاتی و صوك آشیلا ندق لری تاریخی مین برکنیه دفتری طوتیله چی کی معلمین و مأمورین و مستخدمینك اسم لری و تاریخ و محل تولد لری و منسوب اولدق لری ادیاتی و مکتبه ایفا ایتدق لری خدماتی مین برسجل ترتیب ایدیه جكدور .

ماده ۶۱ مكاتب خصوصیه مدیر مسئول لری شاگردان و معلمینك احوال و حرکاتی حقتده ترتیب اولتان تعلیات و تونه سنه توفیقاً هر سنه تنظیمی مجبوری اولان معلوماتی اعطا و ایستاتستیک دفتر لری هر سنه درسیه نك ختامی متعاقب نهایت اوج ماه ظرفنده تنظیم و تودیع ایتكله مكلفدر لری .

ماده ۶۲ خصوصی دارالمعلمین و دارالمعلمات مداوم لرتیك خروچ امتحان لری معارف مدیر لرتیدن كوندریله جك هیئت میزه حضورنده اجرا اولتور .

ماده ۶۳ طبیب ، اجزاجی ، دیشچی ، دعوی و کیلی ، مهندس یتشدرمك اوزره كشاد ایدیلن مكاتب عالییه خصوصیه مداوم لری مأذونیت صنفی امتحان لری مائل مكاتب رسمیه عالییه ویرمك مجبوریتده در لری . بو مجبوریتیه اتباع ایتمین مأذونیتیه ممالك عثمانیه ده اجرای صنعت حق ویرلر .

ماده ۶۴ مكاتب خصوصیه ده توزیع مكافات و سایر اختلافات یا بلق ایستلدیكى تقدیرده برهفته مقدم محلی حكومت لرتیبه معلومات ویرلسی و توزیع مكافات و اختلافات سائر نك صور اجرائیه سی مین برر و غرامك ربط ایدلسی لازمدر . اشبو پروغرامك بر طرفی بهمه حال ترکیه اوله جقدر .

ماده ۶۵ مكاتب خصوصیه یه متفرع بالجمله مقررات و اوامر و تعلیات احكامیله ۲۴ جادی اولی سنه ۱۲۸۶ تاریخی معارف عمومیه نظامنامه سنك یوز یكری طقوزنجی ماده سی مفسوخدر .

ماده ۶۶ اشبو نظامنامه نشری تاریخندن اعتباراً مرعی الاجرادر .

ماده ۶۷ اشبو نظامنامه نك اجرای احكامنه معارف ناظری مأموردور .

کتابت مکتوبات مآثر بزرگوار (۱۹۶۷) مآثر و مکتوبات
دوره قلم مآثر -

ماده مؤسسه ملی برنده لقب محترم شایسته در زمینه تعلیم و تربیت و از این جهت، مکتوبات مذکور را به شماره اول کتابخانه ملی و در شهر تهران
استخراج و کتب آن را به ترتیب اولی در اختیار شما قرار دادیم و در این کتابخانه نیز به منظور اطلاع شما از این کتابخانه
کاتبه و داده شد.

کتابت مکتوبات مآثر بزرگوار (۱۹۶۷) مآثر و مکتوبات
دوره قلم مآثر -

ماده مؤسسه ملی در زمینه تعلیم و تربیت و از این جهت، مکتوبات مذکور را به شماره اول کتابخانه ملی و در شهر تهران
استخراج و کتب آن را به ترتیب اولی در اختیار شما قرار دادیم و در این کتابخانه نیز به منظور اطلاع شما از این کتابخانه
کاتبه و داده شد.

ماده مؤسسه ملی در زمینه تعلیم و تربیت و از این جهت، مکتوبات مذکور را به شماره اول کتابخانه ملی و در شهر تهران
استخراج و کتب آن را به ترتیب اولی در اختیار شما قرار دادیم و در این کتابخانه نیز به منظور اطلاع شما از این کتابخانه
کاتبه و داده شد.

ماده مؤسسه ملی در زمینه تعلیم و تربیت و از این جهت، مکتوبات مذکور را به شماره اول کتابخانه ملی و در شهر تهران
استخراج و کتب آن را به ترتیب اولی در اختیار شما قرار دادیم و در این کتابخانه نیز به منظور اطلاع شما از این کتابخانه
کاتبه و داده شد.

ماده مؤسسه ملی در زمینه تعلیم و تربیت و از این جهت، مکتوبات مذکور را به شماره اول کتابخانه ملی و در شهر تهران
استخراج و کتب آن را به ترتیب اولی در اختیار شما قرار دادیم و در این کتابخانه نیز به منظور اطلاع شما از این کتابخانه
کاتبه و داده شد.

Ek 5: Mekteb-i Darü'l-İrfan Haftalık Ders Programı

رسم توزیع مکاتیب		مکتب دارالعرفان	
<p>القبای عثمانی اکان اولندقدن صکره آتق ساعت قرأت و اعلایه علاوه</p>		<p>جلیه سندن مساعده استحصالیه اطفالک مکاتب اجنبیه دوام کلفتدن فورنله رلسی، اناک تصمندہ اصول تلمیح، اداره بیتہ، اداره هنری، دیکتش، اونو، قوله کی آثار ترقانک مبداه کتبرلمی خصوصه جهد و اقدام اولنقدددر، مکتبه ہنوز باشلابہ حق مینی بیجک طالب و طالبات انا صنفده » بہ ددغوزی، اصوله نوبیقاً تحصیل کوردکن صکره ایشدائی صنفه نقل اہلکدہ در.</p>	
<p>اسامی درس</p>		<p>ہیئت تعلیمیہ</p>	
اسامی درس	اسامی معین	مکتب دارالعرفان	مکتب دارالعرفان
مع تجوید قرآن کریم	معنی مکرملو حافظ خالی اقدی	درسدن ماڈون	درسدن ماڈون
علوم دینیہ	» » »	» » »	» » »
اخلاق اسلامیہ	» عزتو علاء الدین بیگ » مکتب سلطانی	» مکتب حفرق شاہانہ	» مکتب سلطانی
لسان عثمانی	» » »	» مکتب حفرق شاہانہ	» مکتب سلطانی
لسان عربی و فارسی	» مکرمتو خلیل اقدی	درسدن ماڈون	درسدن ماڈون
املا، قرأت و ژئٹاسیق	» رفعتلو سام سری بیگ	مہندستانہ بری ماہون	مکتب سلطانی
جغرافیہ، تاریخ، معلومات فنیہ	» عزتلو علاء الدین بیگ	مکتب سلطانی	مکتب سلطانی
فرائض و خط	» » »	» مکتب سلطانی	» مکتب سلطانی
حساب، اصول دقتی و رسم	» رفعتلو خلیل اقدی	مہندستانہ بری ماہون	مکتب سلطانی
حسن خط ترکی	» » »	» ایکبہ شاہانہ اعدادیسی	» مکتب سلطانی
حساب	» » »	» مہندستانہ اعدادیسی	» مکتب سلطانی
حفظ الصحہ	» » »	» طہ شاہانہ قول اناسی	» مکتب سلطانی
موسیق	» استماعیل حتی بیگ	موسیقہ ماہون	مکتب سلطانی
ابتدائی معلم اولی	» مکرمتار خالی اقدی	درسدن ماڈون	درسدن ماڈون
» وائٹ معلمی	» » »	» » »	» » »
ال هنری معلمی	» خلیل اقدی	درسدن ماڈون	درسدن ماڈون
بیانو	» مادام مووی	درسدن ماڈون	درسدن ماڈون
سر مبصر	» مادام روزہنی	درسدن ماڈون	درسدن ماڈون
مبصر	» علی اقدی	درسدن ماڈون	درسدن ماڈون
	» حسین اقدی	درسدن ماڈون	درسدن ماڈون

فصل رشديه قسمی هفته لقی درس پروغرای

اسمى درس	هفتاد و نه			هفتاد و ده		
	۱	۲	۳	۱	۲	۳
مع تجويد قرآن کریم	۲	۲	۲	۱	۲	۲
علوم دینیه	۳	۳	۳	۲	۳	۳
لسان عثمانی	۲	۲	۲	۱	۲	۲
عربی	۲	۲	۲	۲	۲	۲
فارسی	۲	۱	۱	۱	۱	۲
فرانسوی	۳	۳	۳	۳	۳	۳
اخلاق اسلامیه	۱	۱	۱	۱	۱	۱
کتابت خصوصیه	۰	۰	۰	۲	۰	۰
حساب	۲	۲	۲	۲	۲	۲
هندسه	۰	۱	۲	۲	۱	۰
اصول دقتی	۰	۱	۱	۱	۱	۰
جغرافیای عمومی و عثمانی	۲	۱	۱	۱	۱	۱
تاریخ اسلام و عثمانی	۱	۱	۱	۱	۱	۱
معلومات الهیه و حفظ الصبحه	۱	۱	۱	۱	۱	۱
حسن خط منک و فرانسوی	۲	۲	۲	۲	۲	۲
رسم	۱	۱	۱	۱	۱	۱
بکسون	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
موسیقی	۲	۲	۲	۲	۲	۲
زینما-تلق	۳	۳	۳	۳	۳	۳

درس اول مکبره الشام نوری کومستریلور

درس اول صیامی کومستریلور

فصل انان قسمی هفته لقی درس پروغرای

اسمى درس	هفتاد و نه			هفتاد و ده		
	۱	۲	۳	۱	۲	۳
مع تجويد قرآن کریم	۵	۴	۳	۲	۲	۱
علم حال	۰	۳	۲	۲	۲	۲
فرائض	۶	۳	۳	۲	۲	۲
املا	۲	۳	۲	۲	۲	۲
اخلاق اسلامیه	۰	۰	۱	۱	۱	۱
لسان عثمانی	۰	۰	۰	۰	۱	۱
تاریخ اسلام و عثمانی	۰	۰	۱	۱	۱	۱
جغرافیای عمومی و عثمانی	۰	۰	۱	۱	۱	۱
حساب	۲	۲	۲	۲	۲	۲
حسن خط زکی	۱	۱	۱	۱	۱	۱
حفظ الصبحه و معلومات الهیه	۰	۰	۰	۰	۱	۱
رسم	۰	۰	۰	۰	۰	۱
دیگیش نقل و ال هنر لری	۸	۸	۸	۴	۴	۴
اصول اداره بنیه	۰	۰	۰	۰	۴	۴
بکسون	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
موسیقی	۲	۲	۲	۲	۲	۲
بیانو	۳	۳	۳	۳	۳	۳

درس اول مکبره الشام نوری کومستریلور

درس اول صیامی کومستریلور

درس اول صیامی کومستریلور

درس اول صیامی کومستریلور

شماره اول
مجله علمی
شماره اول
۱۳۰۰

شماره اول

دولت و مردم
۱۳۰۰
مجله علمی
شماره اول
۱۳۰۰

۱۳۰۰

معارف عمیه نظایرین جلد پنجم

دولت و
 انجمن
 جمهوری
 در اداره و احیای مردم بولیا نه سزاوارترین بومیان مسکونه گانه لیلای دلاوری است معارف عمیه بلیت
 یکم درین مورد که درین عصر دلیله و آیهینه قایر کوه اولونه دره وقت غمغه استوبانک
 درمورد آیهینه نشانی تمام عتادین تیار درین صافانه نشانی قویا یا سحر شده سازام سو فکود نام بیرون
 موقع تاسیه وضع آیهینه مسعده جلدیه جباله یا نیشک درین و سایه بویسید استواری در احیای
 در این کلمه محمد جوان بویسید از هم ایله ایله مردم استهانه در قوه اداره مرد و صلاه حضرت صبره الاصله

الذبح
 محمد شمس

976/53

عارف زكي رشيد

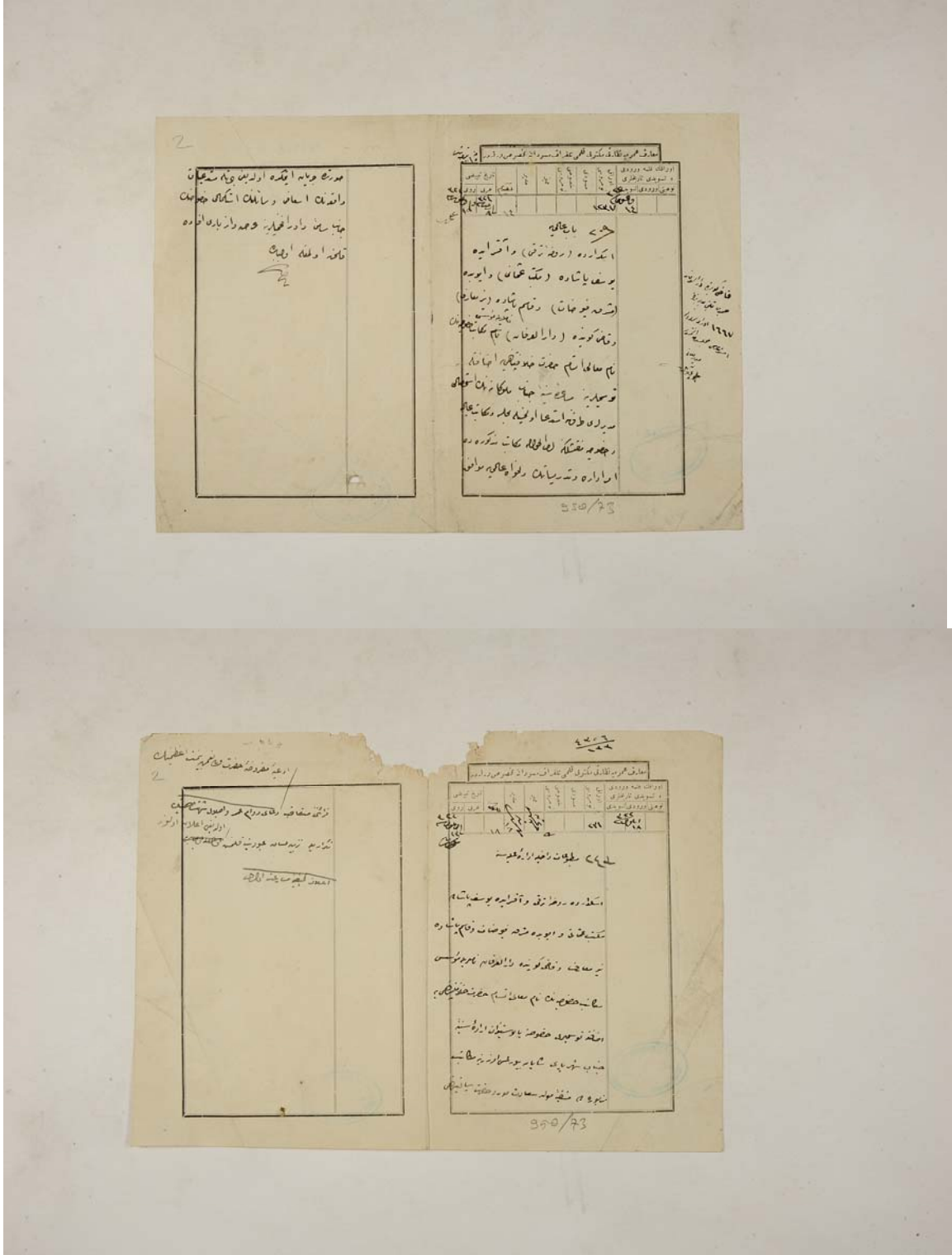
کتابخانه
مکتب
عقد
١٢٥

ردیف انوم صفحوی
٢٥ تا ٣٠ مادی ہے نام خود دوجور اور سنگ زبور میں نسخہ عدد اور بڑی جملہ برسی و ساری سنہ العار و جود کی مقدسات اہل برسی کو بخشہ دی
اسی ریکورڈ نسخہ شمس نیاز نسخہ سنان دربی مؤلفہ بر سنان و جہ اس نسخہ عدد اور بڑی کو سنان اول بر سنان میرا لنگہ و نقیب و نثار و قہدہ و نقد و سنانہ
اور دریا جعفر سنان اول لنگہ رایہ و علیہ نسخہ و ایہ نسخہ

عقد
١٢٥

776/55

Ek 7: Bazı Özel İslam Mektepleri'nin adına 'hamidî' sıfatının eklenmesine ilişkin belge

تکراره معدود صورتیه

کتابخانه
دارالمصنفین
تکلیف
۲۸۸

استاد و مروتی و خدایه و جویبار و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده
نایب و سنی و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده
نایب و سنی و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده

۱۸۷۸

مد اعظم
قبره

شفا و زولده داره و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده

بسمه و دست فطیم اول و بی بی فاطمه و علی و حسین و زینب و زینب و زینب و زینب
اولیاد و مروتی و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده

۲۸۸

کتابخانه

اصول و کتب

مجموعه

صورتی و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده
خلافتای بی بی فاطمه و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده
کتابخانه و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده و کشتی و آساده

کتابخانه

۳۹۵/۲۳

مکتب نجاره و حصیہ مفسکۃ اہل کفر

۷۷۱

مفتی

۸۰۶۹۷

۱۱۷

۲۱۹

اسکادرہ روئے ترقی و ترقیب بوسف پاشا مکتب عثمانی دیوبندہ شریفہ نوضات و تاسم پاشا مکتب عرف و قاضی
 کونینہ دارالعرفانہ نامدیہ مؤسس مکتب خصوصہ تک نام معالی اسام حضرت خدیو عثمانیہ اضافتہ ترمیمی حقنہ نظریہ
 ہیبتہ اصناف از نہ و ذوق اولادہ اشعار از زینہ بیچو انقیاد معقبات از مہینہ جناب خدیو عثمانیہ شریفہ دربر لیس
 بیض و مشر شویجور لک سالی اوزرینہ مکتب مذکورہ مدیرانہ بانڈا کر خصوصہ بشیر کیفیت اوتفسہ و حوجب شکر
 عظیم اولادہ تبرک لطف عالی الاعمال حضرت شریف عثمانیہ سعیدہ مکتبہ تعلیمہ از اولادہ عالیہ اولادہ سعید
 مورد حضرت سائینہی مکتبہ شریفہ سنک تلامذہ و تلمیذہ زبور سادہ مکتبہ اولادہ فروغی علی راہ اول حضرت
 خدیو عثمانیہ و خواہہ عزیز سنک از سر نو یاد و تکرارینہ سارعت اولادہ و انقیاد از زینہ محمودیتا ایلیمی دخی عمدتہ از بار
 ادر کفینہ شہوار و فرماہ حضرت شریف عثمانیہ حضرت لولہ اعلیٰ موقوفہ اعلیٰ دارالافتادہ راہ ابا بن اولادہ حضرت

صبا

۱۱۱ اہول کتب
مفتی

مکتبہ دارالافتادہ

M.F. MKT

2

ایران و لایحه

کتابخانه مجلس

۴

معانی نظامی

در بلاد اندم جهتی

لقد قرئت اول ابتدائی و رشتی در شرح منع فوضات نامیه امده کساد ایلیت کتب معصومه رشتی صفایه دهایی
 صفی علاءه بکری و در سنه افراسی حقه و فوجولان مراجهت اوزرینه کتب و لایحه (موسسین) ایلیت
 نظامی لایحه ایله اوله و شوری دوتیه لیدی اندر مطاب معصومه اسلامیه ده تدبیرات اعدادیه کتب تعقیب
 اندر لایحه ایلیت اتخاذا اولیان قمرک با علی جانب مسجوره تصدیق بوردی و سعادت اوراوه هواته تلفات
 رسیده حقه اعلان ایلیتیه حاله الیوم بوباید براتبار علی داوری واقع ایلیتیه لایحه برینده سنه
 تقرب ایلمده و بکریه ده بوسه کتب مذکور رشتی تمدن شرا زنامه آلاک نگار دایک اعدادی در سنه
 تدبیر ایلیت و لایحه کتب مراجهت و فوجولان حقه اولیصلی حمله تبریع هر ای ایلیت کتب مذکور مؤسس و مدبری
 محمود نایم اندی لایحه و بیلان بر حاله استا اولفعل صورت استغاب نظر انقضایک تبریع ایفا و ایلیت
 ساری علی نظامی لایحه ایلیت بولسی بایق اروضان جهتی سنه لایحه کرد
 ایلیت بولسی بایق اروضان جهتی سنه لایحه کرد

350/24

مکاتیب و موضوعه مفصله ای. کمال

۱۵
۱۰
۶۸

۶۸۶

ایمین معارف مدیرتیک شوختراننده طغوز سه اول ابتدای و رندی درجه سنده (منبع نوضات) نامید از میرده تأسیس کنشاد
اولنا به مکتب فصوصی ایلی اعداد و صنفی علم و وسیله مکتب مذکورک لوا اعداد دیدی درجه سنده افزونه مساعد به بورل مکتب
تدار مکتب مذکور مدیری محمود ندیم افندی طرفند به باغ شمال استا اولند یغند به مجله اقتضاسک تسریع ایفانسه غنایت بورلی
اشعار اولیور

کری در سعادتده و کربل طشره ده برلنا به مکاتیب فصوصیه ده ترینه مؤلفه اولوه سرطیله اعددی صنفی تشکیلده مساعد
بورل و ایسه هر چه تله مستلزم محسنات اولد یغند به معارف مدیرتیک اشعاریه نظرا بعد از تدارک ماد و نوبت اعطای سلب جوانا
اشعاریه اقتضای ایسه اول اول امر دره باجانبک تدارک و تقرری فصوصیک مجلس کیم معارفه امر و مولد بورلی موقوفه ایقاعون
حضرت خیرانه لریه راجع به امر و زمانه حضرت سید و رکده ایله مورخ

محمد ا...
ص...
تاریخ...

MF. MKT.

سریقا تحفه

جلد ۱

منه نقلند اسما جریانو ۱۸ کوشخ تاریخ و ...

مقامت عالی و حضور نقشبند نور کدره کده ...

مجلس مولد ... قیاسه اولیة اولیاد امر و ...

اورا قلم میزاط

مدرا سوله - ه الهوس

سعی مجله

مطبعه

کتابت معلوم ده صورت اعداد ...

تحریر

الهم ب...

M.F.M.T

2

Ek 9: Resimler

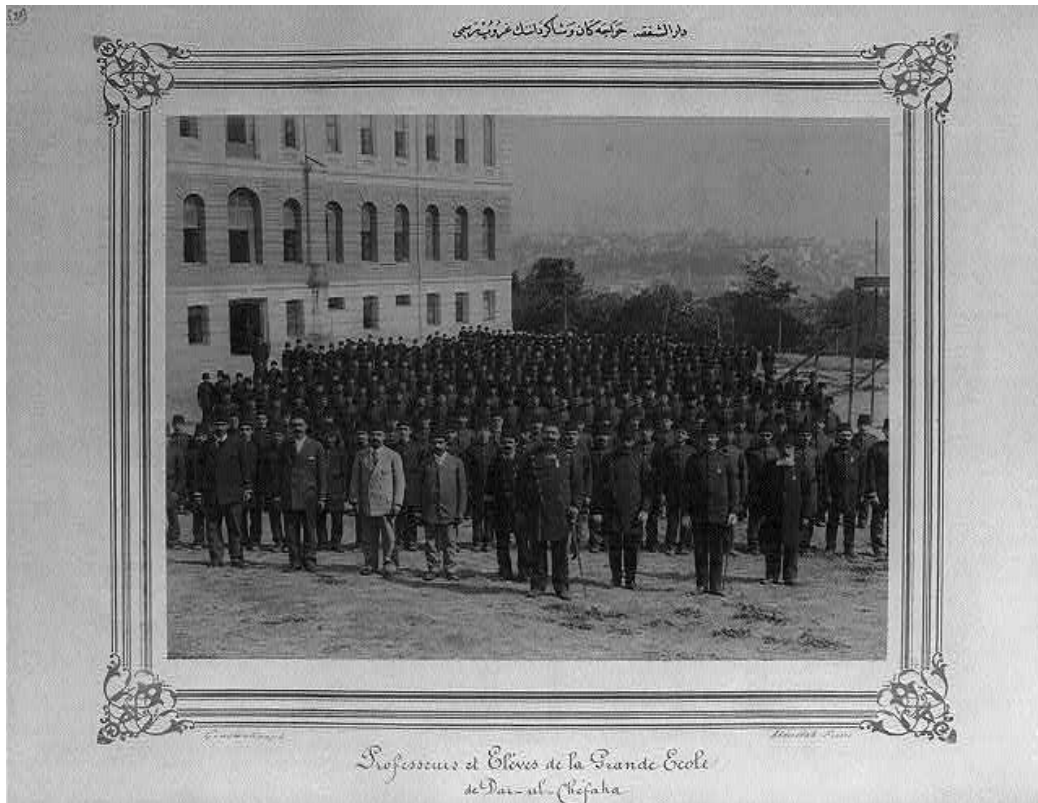
Resim 1: Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi ana sınıfı öğrencileri

Resim 2: Burhan-ı Terakkî Mektebi Öğrencileri

Resim 3: Celal Bey Husûsî Mektebi

Resim 4: Dârü'ş-Şafaka Öğretmen ve Öğrencileri

Resim 5: Dârü'ş-Şafaka Binası

Resim 6: Hadikat'ül-Maârif Öğrencileri

Resim 7: Makriköy İttihâd-ı İnas Mektebi Öğretmen ve Büyük Sınıf Öğrencilerinden Bir Grup

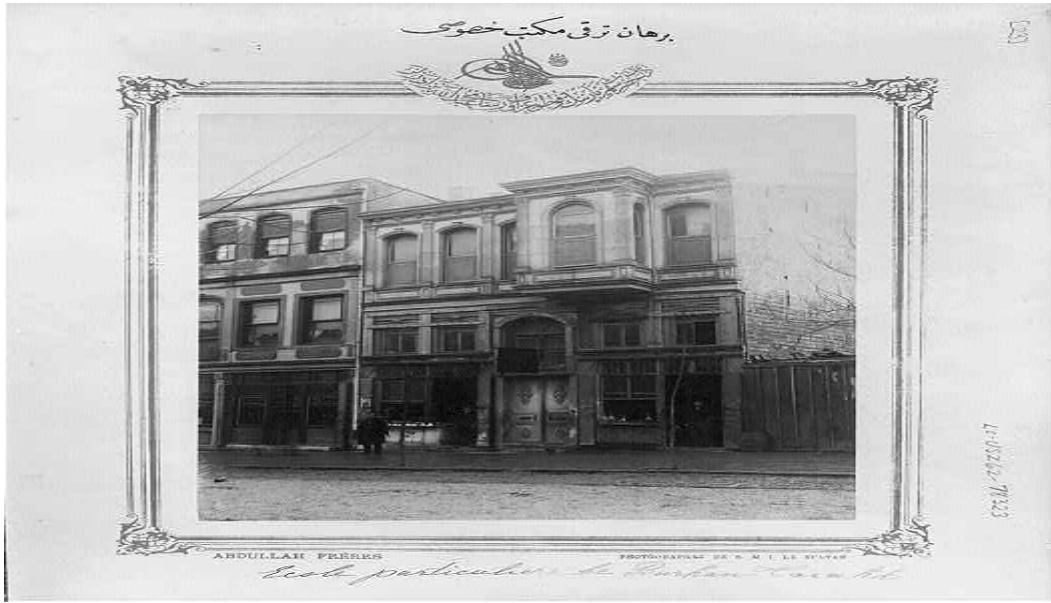
Resim 8: Numûne-yi Terakkî Mektebi Öğrencileri

Resim 9: Şemsü'l-Maarif Mektebi Öğrencileri

Resim 10: Ravza-yi Terakkî Mektebi Öğrencileri

Resim 11: Burhan-ı Terakkî Mektebi Binası

Resim 12: Burhan-ı Terakkî Mektebi Öğrencileri

Resim 13: Darü'l-Feyz-i Hamidî Erkek Öğrencileri

Resim14: Darü'l-Feyz-i Hamidî Kız Öğrencileri

Resim15: Darü'l-Feyz-i Hamidî Mektebi Binası

Resim 16: Dârü'ş-Şafaka Öğrencileri

Resim 17: Dârü't-Tahsil Mektebi Binası

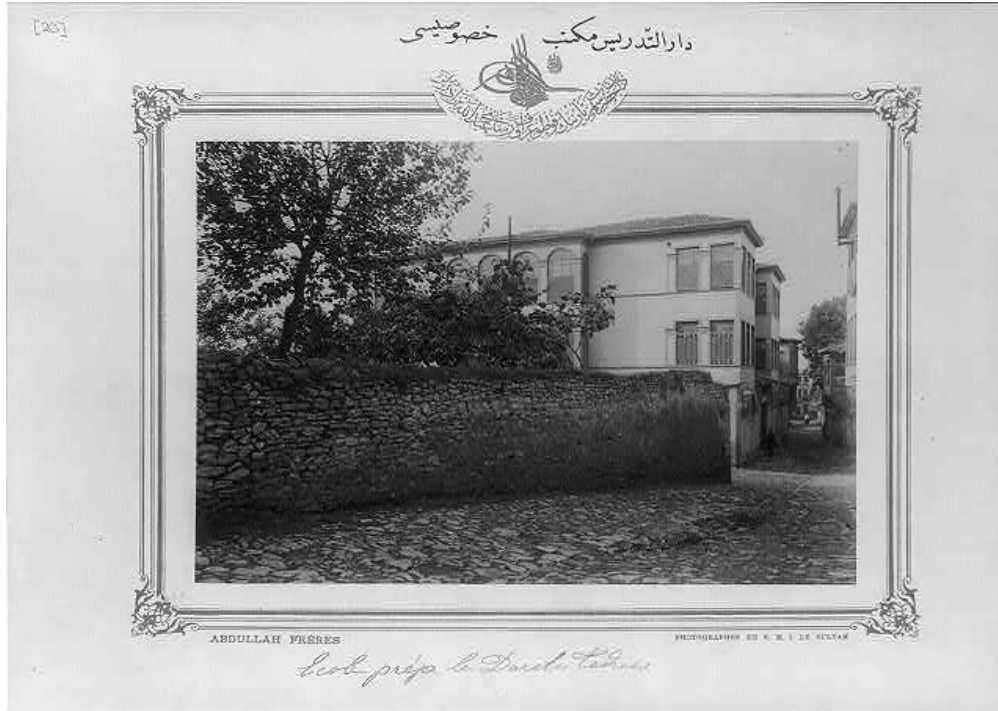
Resim 18: Dârü't-Tahsil Mektebi Erkek Öğrencileri

Resim 19: Dârü't-Tahsil Mektebi Kız Öğrencileri

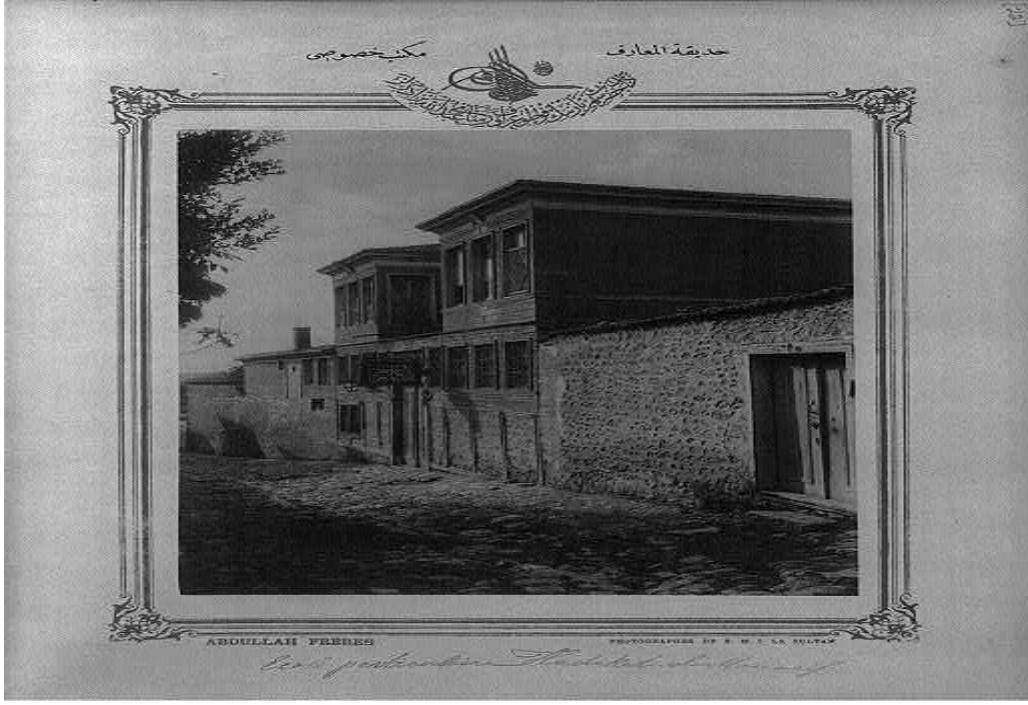
Resim 20: Darü't-Tedris Mektebi Erkek Öğrencileri

Resim 21: Darü't-Tedris Mektebi Binası

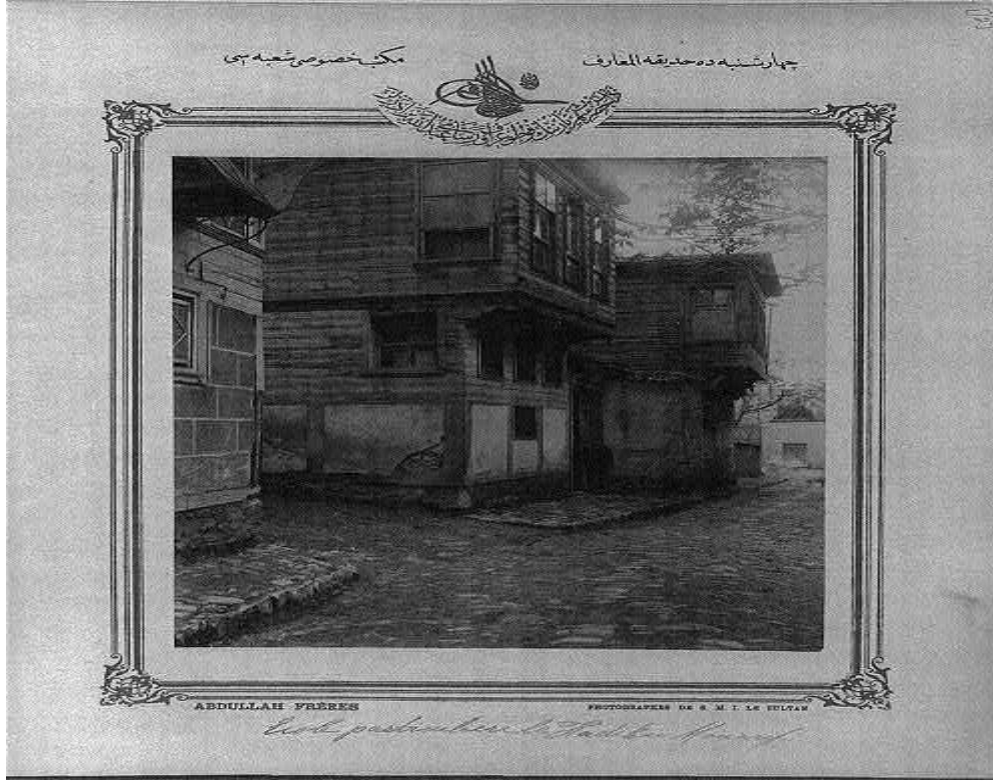
Resim 22: Envar-ı Maarif Mektebi Öğrencileri

Resim 23: Hadikatü'l- Maarif Mektebi Binası

Resim 24: Hadikatü'l- Maarif Mektebi Erkek Öğrencileri

Resim 25: Hadikatü'l- Maarif Mektebi Şubesi (Çarşamba)

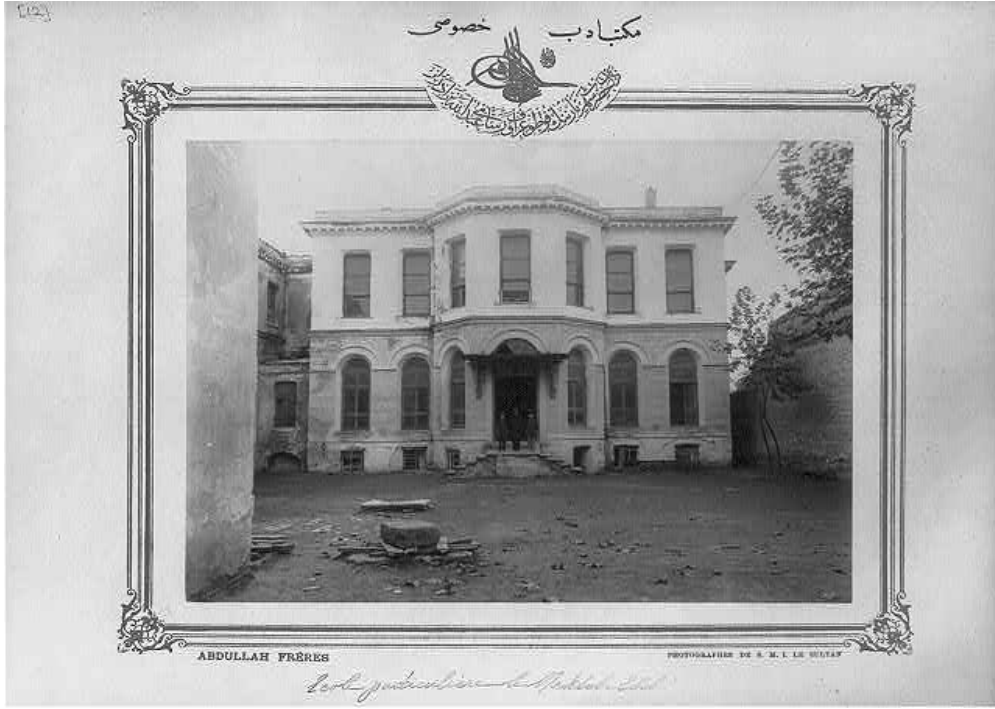
Resim 26: Halile-yi Mahmudiye Kız Öğrencileri

Resim 27: Halife-yi Mahmudiye Erkek Öğrencileri

Resim 28: Mekteb-i Edeb Kız Öğrencileri

Resim 29: Mekteb-i Edeb Binası

Resim 30: Mekteb-i Edeb Erkek Öğrencileri

Resim 31: Mekteb-i Hamidî Binası

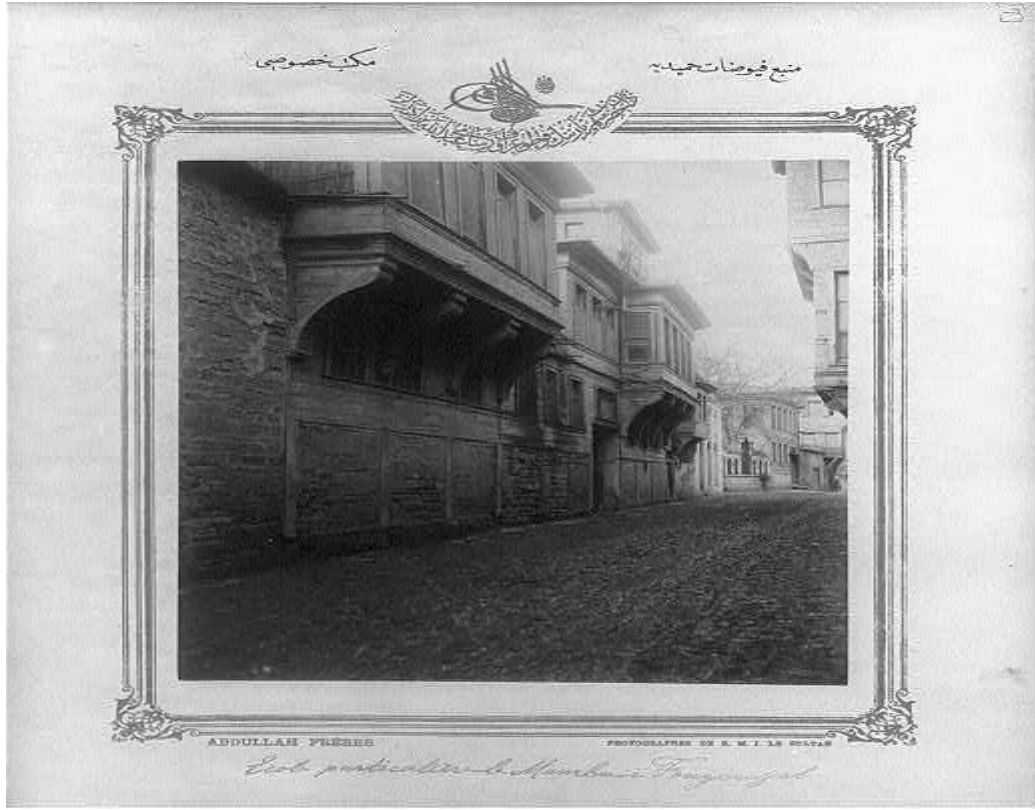
Resim 32: Mekteb-i Osmanî Erkek Öğrencileri

Resim 33: Mekteb-i Osmanî Kız Öğrencileri

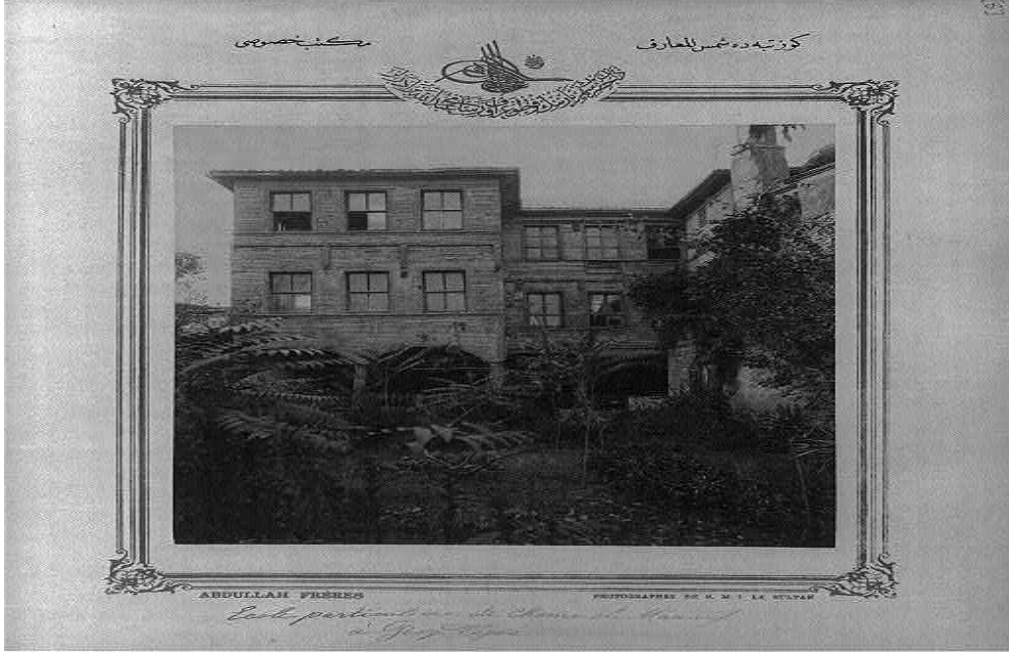
Resim 34 Mekteb-i Osmanî Binası

Resim 35: Menba-yı Füyûzat-ı Hamidiyye Binası

Resim 36: Rehber-i Ma'rifet Mektebi Öğrencileri

Resim 37: Göztepe'de Şemsü'l-Maarif Mektebi Binası

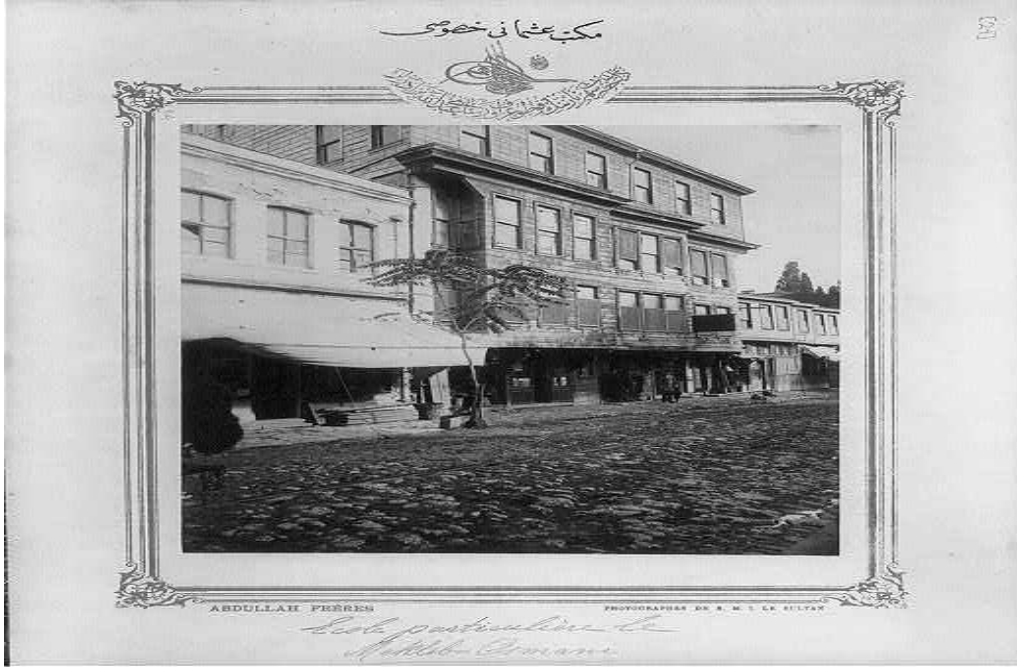
Resim 38: Şemsü'l-Ma'arif Öğrencileri

Resim 39: Şemsü'l- Mekâtib Binası

Resim 40 : Dârü't-Tâlim Mektebi Öğrencileri

Resim 41: Mekteb-i Osmanî Binası

Resim 42: Ravza-yi Terakkî Öğrencileri

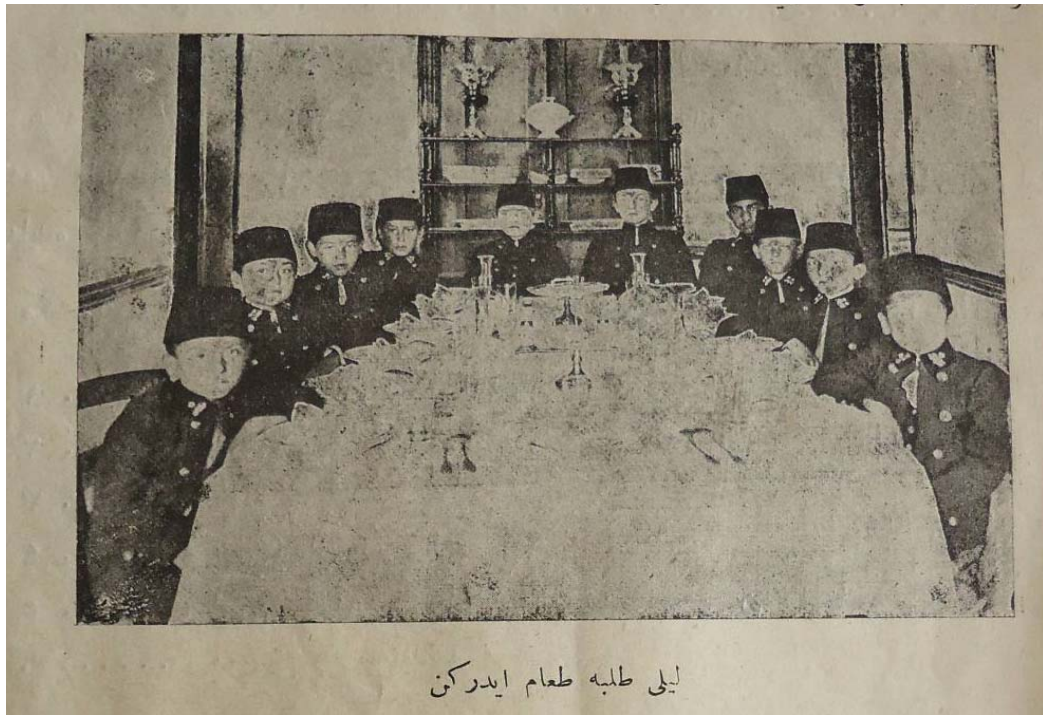
Resim 43: Ravza-yi Terakkî Binası

Resim 44 : Şemsü'l-Mekâtib Kız ve Erkek Öğrenciler

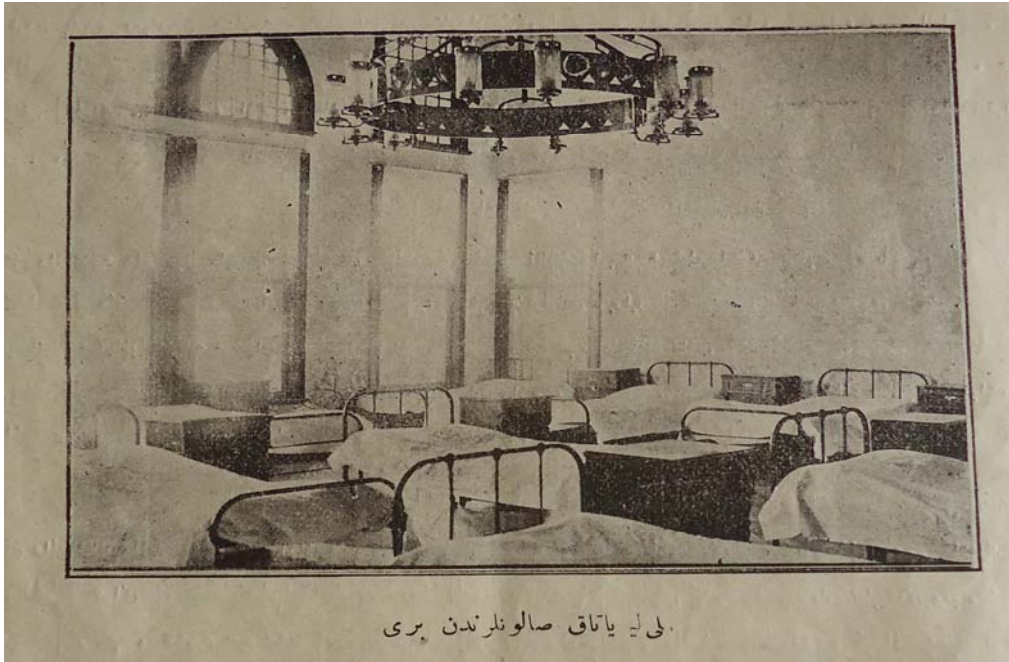
Resim 45: Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi Binası

Resim 46: Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi Yatılı Öğrencileri Ta'lim Ederken

Resim 47: Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi Kütüphanesi

Resim 48: Rehber-i İttihâd-ı Osmanî Mektebi yatak salonlarından biri

ÖZ GEÇMİŞ

05.09.1979 yılında Erzurum'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Erzurum'da tamamladı. 1997 yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünü kazandı. 2001 yılında bu okuldan mezun oldu ve Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak Erzurum'a atandı. 2005 yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2008 yılında Yüksek Lisansını tamamladı ve aynı yıl doktora öğrenimine başladı. Şu an Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır ve evli, iki çocuk annesidir. Yazarın 'Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi Harem'den Mektebe' isimli yayımlanmış bir kitabı ve ulusal-uluslar arası dergilerde yayımlanmış makale ve bildirileri bulunmaktadır.